

7. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

24-26 OCAK 2020
ŞANLIURFA, TÜRKİYE

KONGRE TAM METİN KİTABI

EDİTÖRLER

Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Nurlan AKHMETOV

2020
İKSAD Yayınevi

ISBN-978-625-7954-77-8

KONGRE TAM METİN KİTABI

7. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

24-26 OCAK 2020
ŞANLIURFA, TÜRKİYE

Editörler

Dr. Hasan ÇİFTÇİ

Nurlan AKHMETOV

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org.tr www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Kitapta bulunan eserlerin yasal ve etik sorumluluğu yazarlara aittir.

İksad Publications - 2020©

Yayın Tarihi: 12.02.2020

ISBN-978-625-7954-77-8

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

7. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

24-26 Ocak 2020, Şanlıurfa, Türkiye

DÜZENLEYEN KURUM

Harran Üniversitesi & İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal
Araştırmalar Enstitüsü

DÜZENLEME KURULU

Dr. Huseyin ERIS
Assist. Prof. Muntazir MEHDI
Sonali MALHOTRA
Dr. Hasan ÇİFTÇİ
Lect. Feray KABALCIOGLU BUCAK
Dr. Ahmad S. FAKHEER

RESMİ DİLLERİ

Türkçe ve tüm lehçeleri, İngilizce, Rusça, Arapça

KATILIMCI ÜLKELER

Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan, Irak, Kazakistan, Afganistan

KABUL EDİLEN BİLDİRİ SAYISI

120 bildiri

REDDEDİLEN BİLDİRİ SAYISI

12 bildiri

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

*Tüm başvurular Çift kör hakem değerlendirmesi sürecinden geçmiştir.

ULUSLARARASI/ YABANCI KONUŞMACILAR

Александр Вольный - Ukrayna
Toğrul HALILOV - Azerbaycan - Azerbaycan Milli Bilimler
Akademisi
Caravan Mohamed Ahmed - Irak - Duhok Üniversitesi
Spatay A.O. - Kazakistan - SILKWAY Uluslararası Üniversitesi
Firuz FEVZİ - Afganistan - Kabil Devlet Üniversitesi

SUNUM ŞEKLİ

Sözlü Sunum

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu National Development Institute

Dr. George RUDIC
Montreal Pedagogy University

Prof. Dr. Hacer HUSEYONA
Azerbaijan Pedagogy University

Prof. Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir University

Prof. Dr. Nadejda KHAN
Karaganda State University

Prof. Dr. Necati DEMİR
Gazi University

Prof. Dr. Kıvanç İNELMEN
Boğaziçi Üniversitesi

Dr Halil AKMEŞE
Necmettin Erbakan University

Dr. Cavit POLAT
Iğdır University

Dr. Mariam S. OLSSON
Labanise University

Dr. Nikki M. COZOLOWSKI
John Hopkins University

Dr. Wakako SADAHIRO
Sapparo City University

Dr. WU Yicheng
Minzu University

Dr. Mehmet ULUCAN
Fırat Üniversitesi

Dr. Ayşenur ERDİL
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. CENGİZ ANIK
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÇOBAN
Dicle Üniversitesi

Doç. Dr. İryna Dryga
Milli Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Naile Rengin OYMAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Halilov Taleh Ferman Oğlu
Nahçıvan Devlet Üniversitesi

Dr. Fatma Ecem CEYLAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Dr. Güller ŞAHİN
Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK
Gaziantep Üniversitesi

Dr. Ekrem Mesut SU
Ali Rıza ÖZDERİCİ K.A.İ.H.L.

Dr. Hatice Evrim TÜTÜNSATAR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr. Kevser Sevgi Ünal ASLAN
Korkut Ata Üniversitesi

Prof. Dr. İsa ELİRİ
Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Mahmut DOĞAN
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Rüstem Barış YEŞİLAY
Ege Üniversitesi

Dr. Arzu ALTUNTAŞ

Akdeniz Üniversitesi

Dr. Müjdan DENİZ

İstanbul Üniversitesi

Dr. Seher ŞEYLAN

Işık Üniversitesi

Dr. Semra Kılıç KARATAY

Aksaray Üniversitesi

Dr. A. Kadir ÇÜÇEN

Uludağ Üniversitesi

FOTOĞRAF GALERİSİ

7. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ 24-26 OCAK 2020 ŞANLIURFA

KONGRE YERİ: Harran Üniversitesi, Osmanbey Kampüsü, Fen Edebiyat
Fakültesi Kongre Merkezi

Adres: Gülveren Mahallesi, 63290 Şanlıurfa Merkez/Haliliye/Şanlıurfa, Türkiye

Tel: (0326) 231 31 31

PROGRAM AKIŞI

ULAŞIM-1	Şehir merkezinden Harran Üniversitesi Yenişehir Kampüsü önünden Osmanbey Kampüsüne ücretsiz servis	Saat 08:30'da kalkmış olacaktır
ULAŞIM-2	Osmanbey kampüsüne ulaşım için Urfa Büyükşehir Belediyesine ait, Aktarma Merkezi 2 (T2)' den hareket eden 90 nolu araçlar ile ulaşım sağlayabilirsiniz	90 No, kendi imkanınızla ulaşım
ULAŞIM DÖNÜŞ	OSMANBEY KAMPÜSÜ KONFERANS MERKEZİ ÖNÜNDEN hareket	Saat 18:00
AÇILIŞ - Cuma	REKTÖR ve DAVETLİ KONUŞMACI	Saat 09:00-09:30
	BELGESEL FİLM GÖSTERİMİ / Prof. Dr. Sedat BENEK / TOPRAKTAN SOFRAYA URFA İSOTU BELGESELİ	Saat 09:30-10:00
OTURUMLAR - Cuma	OTURUM BAŞKANLARI yönetir	Saat 10:00-18:00
OTURUMLAR - Cumartesi	OTURUM BAŞKANLARI yönetir	Saat 10:00-18:00

KONGRE PROGRAMI

Katılımcı Ülkeler:

Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Irak, Ukrayna, Afganistan

- ❖ Kayıt masası kongre süresince 09:00 – 18:00 saatleri arasında hizmet verecektir
- ❖ Kaydınızı oturum saatinizden en geç yarım saat öncesine kadar yaptırabilirsiniz
- ❖ Sunum sıralaması, ara verilmesi ve oturuma ilişkin tüm hususlarda oturum başkanları tam yetkilidir
- ❖ Katılım belgeleri oturum sonunda oturum başkanı tarafından verilecektir
- ❖ Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır
- ❖ Programda herhangi bir eksiklik/yazım hatası olduğunu düşünüyorsanız lütfen en geç 16 Ocak 2020 tarihine (saat 17:00) kadar e-mail ile bilgilendirme yapınız
- ❖ Katılım belgelerindeki yazar isimleri ve bildiri isimleri programdaki gibi basılacaktır

TOPRAKTAN SOFRAYA URFA İSOTU BELGESELİ

7. Uluslararası
“KÜLTÜR VE MEDENİYET” Kongresi

24 Ocak/Cuma/2020 - Saat:09:30

Yer : Harran Ünv. Fen-Edb. Fak. Büyük Amfi Salonu

Senaryo/Yönetmen
Prof.Dr. Sedat BENEK

Görüntü Yönetmeni:
Yunus Emre ÇİÇEK - Ramazan AYGAT
Kameraman: Yunus Emre ÇİÇEK
Ramazan AYGAT - Ahmet YAVUZEL
Kurgu: Yunus Emre ÇİÇEK
Ses: İbrahim Halil İRİADAM
Asistanlar: Aslı CENGİZ - Esra DEMİR

24.01.2020
CUMA- SAAT 09:00-10:00 -AÇILIŞ
CUMA / 10:00-12:00

SALON KM1, OTURUM 1.		OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Murat AYDIN
Prof. Dr. Murat AYDIN		FEN VE ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN POTANSİYEL FARK KAVRAMINI ANLAMA DÜZEYLERİ
Prof. Dr. Murat AYDIN Şahin UZUNAY		SURİYELİ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN FEN KONULARINA YÖNELİK İLGİ DÜZEYLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Doç. Dr. Ahmet KAYA Doç. Dr. Mehmet Emin USTA Banu MOÇOŞOĞLU		ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Doç. Dr. Mehmet Emin USTA Doç. Dr. Ahmet KAYA Banu MOÇOŞOĞLU		ÖRGÜTSEL YARATICILIĞA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Doç. Dr. Ahmet KAYA Doç. Dr. Mehmet Emin USTA Banu MOÇOŞOĞLU		OKULLARDAKİ ÖRGÜTSEL PSİKOLOJİK SERMAYEYE İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ
Prof. Dr. Murat AYDIN Ali KURT		ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN SES KONUSU HAKKINDA SAHİP OLDUKLARI KAVRAM YANILGILARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA
Nazif DENİZ Şahin UZUNAY Dr. Öğr. Üyesi Esra AÇIKGÜL FIRAT Prof. Dr. Murat AYDIN		BASİT ELEKTRİK DEVRELERİNDE AMPULLERİN PARLAKLIĞINA İLİŞKİN 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN SAHİP OLDUĞU KAVRAM YANILGILARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA
Doç. Dr. Yemliha COŞKUN (2. Oturum başkanı)		OKULLARDAKİ GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİNE İLİŞKİN ÖĞRETMEN FARKINDALIĞI, OLASI MÜDAHALE BİÇİMLERİ VE BAZI ÖNLEMLER
Doç. Dr. Levent BİLGİ		MUSTAFA KUTLU'NUN SIR ADLI HİKÂYESİ ÜZERİNE BİR DENEME
Doç. Dr. Rezan KARAKAŞ Mustafa CEYHAN		ORTAOKUL DERS KİTAPLARINDA BİLMECELERİN YERİ

24.01.2020
CUMA / 10:00-12:00

SALON KM2, OTURUM 1.		OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Hamza ATEŞ
Öğr. Gör. Savaş DENİZER		MUHASEBE VE VERGİ UYGULAMALARI PROGRAMI ÖĞRENCİLERİNİN MUHASEBE MESLEĞİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ: ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ
Hilal MEMİŞ		KÜLTÜR POLİTİKALARINDA SOSYAL HİZMET PENCERESİ: KAZIM KARABEKİR ÖRNEĞİ
Hatice Büşra AKTAŞ Elif ATEŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülsen ŞAHİN Prof. Dr. Murat AYDIN		ÖĞRETMEN ADAYLARININ FeTeMM FARKINDALIK DÜZEYLERİNİN BAZI DEĞİŞKENLERE GÖRE BELİRLENMESİ
Dr. Özlem Uluç KÜÇÜKCAN (2. Oturum başkanı)		ORTADOĞU TOPLUMLARININ SİYASAL KÜLTÜRÜNDE SİVİL TOPLUM
Öğr. Gör. Ali TELLİ		ECDADIN İZİNDEN KOCATEPE'DEN DURLUPINAR'A ZAFER YÜRÜYÜŞÜ" PROJESİ
Öğr. Gör. Ali TELLİ		KBRN OLAY YERİ İNCELEME FAALİYETLERİ
Dr. Yusuf BAŞLAR		CEZA YARGILAMASINDA BÖLGE ADLİYE MAHKEMESİ BOZMA KARARINA KARŞI YEREL MAHKEME UYGULAMALARI
Prof. Dr. Hamza ATEŞ Merve DEMİR		KÜRESELLEŞME VE KAMU YÖNETİMİNDE DEĞİŞİM
Öğr. Gör. Nurgül ERGÜL Öğr. Gör. Akın AY		POSTMODERN KADIN İMGESİ: REKLAMDA CİNSEL METALAŞMA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

24.01.2020
CUMA / 13:00-15:00

SALON KM1, OTURUM 2.	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Dicle AYDIN
Tuba BÜLBÜL BAHTİYAR Doç. Dr. Gülşen DİŞLİ	UNESCO DÜNYA GEÇİCİ MİRAS LİSTESİ ADAYLIK DENEMESİ: KONYA, KİLİSTRA ANTİK KENTİ ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Fatma Nur BACAK Doç. Dr. Gülşen DİŞLİ	ALÂEDDİN TEPEŞİ'NİN KONYA KENT HAFIZASINDAKİ YERİ VE ETKİN KULLANIM ÖNERİLERİ
Prof. Dr. Dicle AYDIN Doç. Dr. Esra YALDIZ (2. Oturum başkanı)	KIRSAL MİMARİDE ÇEVRESEL TASARIM KARAKTERİSTİKLERİ: ERMENEK VE KİLİSTRA ÖRNEĞİ
Mehmet Şamil ÖZYURT Prof. Dr. Demet BİNAN	TARİHİ SİLLE MESCİTLERİ
Öğr. Gör. Esra KÖSEAYDIN GÜL	UŞAK İLİ DEMİR İÇERİKLİ KİLİN SERAMİK SIRLARINDA RENKLENDİRİCİ OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI
Doç. Dr. Yavuz ARAT Gülçin ERDAŞ	EŞİT(LİKÇİ) KULLANIM-KÜLTÜR ARAKESİTİNDE EVRENSEL TASARIM YAKLAŞIMLARI; ÖZEL-KAMUSAL ALAN BAĞLAMINDA BİR SORGULAMA
Yüksek Mimar Ayşe ÇAPKULAÇ Dr. Öğr. Üyesi Mehmet İNCEOĞLU	'SEMA AYİNİ' İLE MEKÂN ARASINDAKİ METAFORLAR
Dr. Şeyda BÜLBÜL	SAKİN ŞEHİR KİMLİĞİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: HALFETİ ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Mazlum KALAK İnşaat Yük. Müh. Fatih AYDOĞMUŞ	KESİKBAŞ TÜRBEŞİ'NİN SAYISAL ANALİZ YÖNTEMİYLE DEPREM DAVRANIŞININ BELİRLEMESİ
Yük. Mim. Şeyda GAYBERİ Prof. Dr. Neslihan DALKILIÇ	GELENEKSEL URFA EVLERİNDE AHŞAP MALZEMENİN KULLANIMI
Hemza BOUMARAF Assistant. Prof. Mehmet İNCEOĞLU	CONSIDERATION OF SUSTAINABLE IDENTITY COMPONENTS IN HISTORICAL CITIES: CASE STUDY OF GHARDAIA CITY IN ALGERIA

24.01.2020
CUMA / 13:00-15:30
Bu oturumda moderatör ara verebilir

SALON KM2, OTURUM 2.	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Shawkat Aref Muhammad Atrushi
Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI İbrahim Halil DEMİR	HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRECİK CAMİLERİ
Prof. Dr. Kıvanç INELMEN	ENCOUNTERS WITH AND REACTIONS TO WORKPLACE SEXUAL HARASSMENT: AN INVESTIGATION ON UNDERGRADUATE TOURISM STUDENTS IN ISTANBUL
Öğr. Gör. Murat ERKOÇ	İLK DÖNEM ARAP TOPLUMUNDA MEVALİ ANLAYIŞI
Öğr. Üyesi Firuz FEVZİ	AFGANİSTAN'DA TURİZM YENİDEN CANLANIYOR
Doç. Dr. Ahmet ÇOBAN Öğrt. Zekiye DOĞU	İNGİLİZCE ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Doç. Dr. Toğrul HALILOV	NAHÇIVANDA BİŞMİŞ TOPRAK KÜLTÜRÜNÜN TARİHİ VE YAYILIM ALANI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU	İNGİLTERE KRALİÇESİ VİCTORIA DÖNEMİNDE (1837-1901) İNGİLİZ-OSMANLI DİPLOMATİK İLİŞKİLERİ
Dr. İskender DÖLEK	MEDENİYET OLUŞUMUNA FARKLI BİR BAKIŞ AÇISI
Doç. Dr. Menduha Satır KAYSERİLİ Mehmet Yücel	GÖBEKLİTEPE HEYKELLERİNİN TEKNİK VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ
Prof. Dr. Shawkat Aref Muhammad Atrushi Prof. Dr. Darwish Youssef Hassan	HARRAN IS A CENTER FOR THE STUDY OF APPLIED SCIENCES DURING THE ABBASID ERA
Dr. Caravan Mohamed Ahmed	(2018 ت) سزکین ل فواد ال تاریخ المعرفة في الط بري صورة العربی ال تراث تاریخ ال تاریخ سد فره خلال من - ت حلیة دراسة -

24.01.2020
CUMA / 15:15-17:15

SALON KM1, OTURUM 3.	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ
Doç. Dr. Harun ŞAHİN M. Murat KANKAYA	KUTADGU BİLİĞ'DE DEVLET, TOPLUM VE EKONOMİ
Prof. Dr. Esra SİVEREKLİ	TÜRKİYE'DE KÜLTÜREL NİTELİKLİ KAMU HARCAMALARI PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME: 2003-2010 DÖNEMİ KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI BÜTÇESİ
Prof. Dr. Zehra Vildan SERİN Oya ÖZTÜRK İlhan KANUŞAĞI Arş. Gör. Can ÖZCAN	ABD'NİN DOLARDAN KAYNAKLANAN POLİTİK VE EKONOMİK GÜCÜ SÜRDÜRÜLEBİLİR Mİ?
Doç. Dr. Harun ŞAHİN Elif KOÇAK	ESKİ TÜRKLERİN İKTİSADİ HAYATINDA ATLARIN ÖNEMİ
Öğr. Gör. Baran AKKUŞ Prof. Dr. Ramazan AKBULUT	ŞANLIURFA'DAKİ TİCARET BANKALARINDA ÇALIŞANLARIN İŞ DOYUMUNUN BELİRLENMESİ
Öğr. Gör. Baran AKKUŞ Naciye ALEVOK İZCİ	KATILIM BANKACILIĞI VE EKONOMİYE KATKILARI
Öğr. Gör. İsmail GÖKTÜRK Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ	ULUS VE MİLLET KAVRAMLARI ETRAFINDA TÜRKLERİN MİLLETLEŞME SÜRECİ
Öğr. Gör. İsmail GÖKTÜRK Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ	KÖYDEN KENTE GÖÇ VE SOSYAL DEĞİŞME: KAVRAMSAL BİR ANALİZ
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÇETİNDAS Arş. Gör. Can ÖZCAN	TEDARİKÇİ ENTEGRASYONU VE ÇEVRESEL BELİRSİZLİĞİN İHRACAT PERFORMANSINA ETKİSİ
Uğurcan EKİNCİ Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ	E-SPOR SEKTÖRÜNÜN GELECEĞİNDE İŞ MODELİ ÖNERİLERİ

24.01.2020
CUMA / 15:45-17:45

SALON KM2, OTURUM 3.	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Nurhan KOÇAN
Dr. Mualla MURAT Fatih BOZNA	ÇİZGİ FİLM KARAKTERLERİNİN ONOMASTİK BİLİMİ İLE İNCELENMESİ
Buse BİLGİÇ Doç. Dr. Nurhan KOÇAN	KÜLTÜR SOKAĞI FİKİR PROJESİ: KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ
Melek ÖZTÜRK Doç. Dr. Nurhan KOÇAN	BURSA FOMARA (ŞEHREKÜSTÜ) MEYDANI PEYZAJ TASARIM PROJESİ
Nastaran ESLAM PARAST Dr. Öğr. Üyesi Ayşe TAŞTEKİN OUYABA	MÜLTECİ KADINLARIN RUH SAĞLIĞINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: AFYONKARAHİSAR ÖRNEĞİ
Ebru GEZER Dr. Öğr. Üyesi Ayşe TAŞTEKİN OUYABA	ÇOCUĞU HASTANEDE YATMAKTA OLAN ANNELERİN SUÇLULUK DUYGULARININ İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Sahure YARIŞ (2. Oturum başkanı)	TARİHİ YAPILARDA YENİDEN KULLANIMA BİR ÖRNEK: TEBRİZ NOBAR HAMAMI
Dr. Arş. Gör. Semra DOĞAN AK	DİYONİSSOSÇU YAŞAM, FESTİVALİZM: GROTESK VE KARNAVALESK
Dr. Arş. Gör. Semra DOĞAN AK	GÜNCEL SANAT VE SANAT NESNESİ KONUŞMALARI
İdris TUGUÇ Serap AKSOY Prof. Dr. Sedat BENEK	KÜRT KÜLTÜRÜNÜN ÖNEMLİ AKTARIMI OLAN DENGEBİLİK GELENEĞİNDE COĞRAFİ MOTİFLER ÜZERİNE BİR İNCELEME
Dr. Nilgün ÇEVİRİMLİ	VAKFİYELERDE MİMARİ TASVİR TANIMLAMALARI VE BAZI DİSİPLİNLER AÇISINDAN ÖNEMİ

25.01.2020
CUMARTESİ / 10:00-12:00

SALON KM1, OTURUM 1.	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ
Dr. Öğr. Üyesi Vesile ŞEMŞEK	İSLAM MEDENİYETİNİN DİĞER MEDENİYETLERE ETKİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKTAŞ	İSLAM ÖNCESİ ARAPLARINDA TARİHİ SÜREÇLE OLUŞAN DİN ALGISİ
Ass. Prof. Dr. Aysun YAŞAR	ISLAMIC THEOLOGY AND ORIENTAL STUDIES IN GERMANY
Dr. Öğr. Üyesi Halil KAYA	HACAMAT İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ
Prof. Dr. Ali KUZUDİŞLİ	HADİS KAYNAKLARINDA CÜLEYBİB KISSASI
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK (2. Oturum başkanı)	İCAZÜ'L-KUR'AN BAĞLAMINDA NÜH SURESİNİN 3. AYETİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ
Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK	PEYGAMBERLERİN TEBLİĞİNDE ORTAK NOKTALAR
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen İSTEK	ÜSÂME İBN MÜNKİZ'İN KİTÂBU'L-İ'TİBÂR ADLI ESERİNE GÖRE HAÇLILAR
Dr. Öğr. Üyesi SABRİ DEMİRCİ	İLMÎ TEFSİR VE RİSALE-İ NUR ÖRNEĞİ
Arş. Gör. Zehra ORUK	FÂRÂBÎ'NİN MEDENİYET ANLAYIŞINDA İŞLEVİ BAKIMINDAN "MUFARIK (AYRIK) NEFS"

25.01.2020
CUMARTESİ / 10:00-12:00

SALON KM2, OTURUM 1.	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Özlem AKBULAK
Arş. Gör. Furkan Kadir TOPÇU	SOYUT KELİMELERİN ZİHİNDEKİ SOMUT KARŞILIKLARI
Farida JAFAROVA	NİZÂMÎ - İ GENCEVÎ HEFT PEYKER MESNEVİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Özlem AKBULAK	ANADOLU SAHASI İLK DÖNEM TIP YAZMALARINDA HASTALIKLARIN BELİRTİ VE TEŞHİSİNİN İFADESİNDE RENK ADLARININ KULLANIMI
Assist. Prof. Dr. Nazila HEIDARZADEGAN Hüseyin İÇEN	MIRRORING MADNESS: SECLUSION OF SUBALTERN IN THIRD SPACE
Öğr. Gör. Dr. Zehra ERGEÇ	HASAN ALİ TOPTAŞ'IN "BENİ KÖR KUYULARDA" ADLI ROMANINDA BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİĞİN İZLERİ
Ayşenur AKIN	POSTMODERNİST EDEBİYATIN İZLERİ IŞIĞINDA GÜNER SÜMER'İN HİKAYELERİNE BİR BAKIŞ
Öznur İŞGÖREN	ÇİZGİ FİLM VE ANİMASYONLARDA MOBİNG VE MOTİVASYON
Şeyma DOĞAN	DİL GELİŞİMİ AÇISINDAN ÇİZGİ FİLM VE ANİMASYONLAR

25.01.2020
CUMARTESİ / 13:00-15:00

SALON KM1, OTURUM 2.	OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Ayşe ÇALIK ROSS
Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN Öğr. Gör. Dr. Serdal YERLİ	HENRİ MATİSSE’NİN ESERLERİNDE ÜÇ BOYUT VE PERSPEKTİFİ ELE ALIŞ BİÇİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY (2. Oturum başkanı)	GELENEKSEL TÜRK İŞLEME VE ÖRÜCÜLÜK SANATINDA FARKLI TEKNİKLERDE TASARIM ARAYIŞLARI
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY	KİLİS YORGAN SANATININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU
Dr. Öğr. Üyesi Semra KILIÇ KARATAY Öğr. Gör. Yaşar MUSAOĞLU	UNUTULAN SANATLARIMIZA BİR ÖRNEK “AĞIZ KOPUZU”
Prof. Dr. Ayşe ÇALIK ROSS	ANADOLU MEDENİYETLERİNDE KİLİKYA BÖLGESİ SANATININ ÖNEMİ
Prof. Dr. Ayşe ÇALIK ROSS	BİR KLASİK ARKEOLOG GÖZÜYLE ANADOLU’DA YAS TUTMA TASVİRLERİ
Öğr. Gör. Dr. Serdal YERLİ Doç. Dr. Fahrettin GEÇEN	NURİ İYEM RESİMLERİNDE DENGE UNSURU OLARAK SİMETRİ
Prof. Dr. Derya ÖCAL	REKLAMCILIK ENDÜSTRİSİNİN BİLİNÇALTINA UZANAN ELİ

25.01.2020
CUMARTESİ / 13:00-15:00

SALON KM2, OTURUM 2.	OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Bahanur ÖZKAN BAHAR
Aynura ALİYEVA AYDIN	BURHAN-I KATI SÖZLÜĞÜNDE KOZMONİMLER (UZAY VEYA GÖK CİSİMLERİ ADLARI
Öğr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER	EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ’NDE KİLİS
Dr. Öğr. Üyesi Bahanur ÖZKAN BAHAR	NÂBÎ DİVANINDA HZ. İBRAHİM
Doç. Dr. Ahmet ÇOBAN Öğrt. Neslihan CENGİZ	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMLARI İLE İLGİLİ GELİŞMELER
Doç. Dr. Levent BİLGİ	SOYDAŞINIZ BALIK BURCU ROMANINDA YAHUDİ, KIBRIS, GÖÇ VE AŞK
Doç. Dr. Levent BİLGİ	HALKIN DOSTLARI DERGİSİ ÜZERİNE BİR DENEME
Dr. Mustafa KAYA	METİN UZUNLUKLARININ ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ VE ÖĞRENCİLERİN METİN UZUNLUKLARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ
Dr. Mustafa KAYA	TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA GÖRSEL OKUMA VE SUNUM KAZANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

25.01.2020
CUMARTESİ / 15:15-17:15

SALON KM1, OTURUM 3.	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Rasim SOYLU
Doç. Dr. Rasim SOYLU	ÇALINAN TARİHİ ESERLER SORUNU VE 16. İSTANBUL BİENALİ'NDE CLAUDIA MARTÍNEZ GARAY'IN "YARATICI" ÇALIŞMASININ GÖSTERGEBİLİM YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Sabuncu	ZÜBEYR B. AVVÂM'IN HAYATI VE KİŞİLİĞİ
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Sabuncu	CENNETLE MÜJDELENEN BİR SAHÂBÎ: ABDURRAHMAN b. AVF
Mehmet Cüneyt GÖKÇE	İMAN BAĞLAMINDA ÖLÇÜ VE TARTI
Mehmet Cüneyt GÖKÇE	İMAN EĞİTİMİNDE KADININ YERİ
Arş. Gör. Gülten ÇAM	ENDÜLÜS'ÜN ÜNLÜ ALİMLERİNDEN İBN HAZM VE ZÂHİRİLİĞE UZANAN MEZHEBÎ SERÜVENİ
Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR Nur MUNLAVELİ	BİR EDEBİ ELEŞTİRMEN OLARAK SALAH FADL
Öğr. Gör. Murad KAFİ Prof. Dr. Mehmet Şirin ÇIKAR	ARAP ROMANINDA "BABA" İMAJI –KASIM TEVFİK ÖRNEĞİ
Dr. Mustafa Eser KURUM Dr. Eray ÖZTÜRK	DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN DEĞİŞEN GLOBAL GÖRÜNÜMÜ VE EV SAHİBİ ÜLKEYE FAYDALARI
Dr. Mustafa Eser KURUM Dr. Eray ÖZTÜRK	HELİKOPTER PARA POLİTİKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

25.01.2020
CUMARTESİ / 15:15-17:15

SALON KM2, OTURUM 3.	OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ
Kıvanç ŞEN Öğr. Gör. İsmail BİRLİK	FOTOĞRAF ÜRETİM SÜRECİNDE FOTOĞRAFÇININ PSİKOLOJİK ETKİLERİ ÜZERİNE
Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin KAYA (2. Oturum başkanı)	BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ SIRASINDA İZNİK'İN KUŞATILMASI VE İŞGALİ (1097)
Dr. Talip ÇUKURLU Doç. Dr. M. Bayram DÜZENLİ	ENDERUNLU FÂZİL DİVANI'NIN NÜSHALARININ TANITIMI
Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU	ENDERUNLU FÂZİL DİVANI'NDA YER ALAN NAZIM ŞEKİLLERİNİN DEĞER-LENDİRİLMESİ
Öğr. Gör. Abdulhakim ÖNEL	KİLTÜ VE GİLİT LEHÇELERİNİ KARŞILAŞTIRMA DENEMESİ
Öğr. Gör. Abdulhakim ÖNEL	MARDİN VE HARRAN LEHÇELERİ ÖRNEĞİ
Александр Вольный	ОБРАЩЕНИЕ К ЦИВИЛИЗАЦИИ
Spatay A.O. Baybekova M.M. Baynazarova L.A. Yessenkulova A.R.	PROBLEMS OF FORMATION OF HUMAN CAPITAL IN THE SYSTEM OF LIFELONG EDUCATION
Dr. Öğr. Gör. H. Selçuk GÜRIŞIK	GELENEKSELDEN GÜNCELE TASARIM ODAKLI KÜLTÜREL KODLARIN EVRİMİ
Dr. Öğr. Üyesi Mualla MURAT Öğr. Gör. Sultan ZEYDAN Ashihan KOCAER	İNOVASYON VE EĞİTİM

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	I
BİLİM KURULU	II
FOTOĞRAF GALERİSİ	III
KONGRE PROGRAMI	IV
İÇİNDEKİLER	V

TAM METİNLER

Hilal MEMİŞ <i>KÜLTÜR POLİTİKALARINDA SOSYAL HİZMET PENCERESİ: KAZIM KARABEKİR ÖRNEĞİ</i>	1-5
Özlem AKBULAK <i>ANADOLU SAHASI İLK DÖNEM TIP YAZMALARINDA HASTALIKLARIN BELİRTİ VE TEŞHİSİNİN İFADESİNDE RENK ADLARININ KULLANIMI</i>	6-30
Bahanur ÖZKAN BAHAR <i>NÂBÎ DİVANINDA HZ. İBRAHİM</i>	31-39
Yusuf BAŞLAR <i>CEZA YARGILAMASINDA BÖLGE ADLİYE MAHKEMESİ BOZMA KARARINA KARŞI YEREL MAHKEME UYGULAMALARI</i>	40-49
Seyfettin KAYA <i>BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ SIRASINDA İZNİK'İN KUŞATILMASI VE İŞGALİ (1097)</i>	50-63
Buse Bilgiç DENİZBİLEN & Nurhan KOÇAN <i>KÜLTÜR SOKAĞI FİKİR PROJESİ: KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ</i>	64-86
Prof. Dr. Derya ÖCAL <i>REKLAMCILIK ENDÜSTRİSİNİN BİLİNÇALTINA UZANAN ELİ</i>	87-96
Ali TELLİ <i>ECDADIN İZİNDEN KOCATEPE'DEN DUMLUPINAR'A "ZAFER YÜRÜYÜŞÜ" PROJESİ</i>	97-102
Mesut Bayram DÜZENLİ & Talip ÇUKURLU <i>ENDERUNLU FÂZİL DİVANI'NDA YER ALAN NAZİM ŞEKİLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	103-107
Hemza BOUMARAF & Mehmet İNCEOĞLU <i>CONSIDERATION OF SUSTAINABLE IDENTITY COMPONENTS IN HISTORICAL CITIES: CASE STUDY OF GHARDAIA CITY IN ALGERIA</i>	108-124
Mehmet YÜCEL <i>GÖBEKLİTEPE HEYKELLERİNİN TEKNİK VE ÜSLUP AÇISINDAN İNCELENMESİ</i>	125-135
Hamit ŞAFAKCI & İbrahim Halil DEMİR <i>HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRECİK CAMİLERİ</i>	136-152
Shawkat Aref Muhammad Atrushi & Darwish Youssef Hassan <i>HARRAN IS A CENTER FOR THE STUDY OF MENTAL SCIENCES DURING THE MIDDLE AGES</i>	153-171
Baran AKKUŞ & Naciye ALEVOK İZCİ <i>KATILIM BANKACILIĞI VE EKONOMİYE KATKILARI</i>	172-184

Ali TELLİ <i>KBRN OLAY YERİ İNCELEME FAALİYETLERİ</i>	185-191
Aynura ALİYEVA AYDIN <i>BURHAN-I KATI SÖZLÜĞÜNDE KOZMONİMLER (UZAY VEYA GÖK CİSİMLERİ ADLARI)</i>	192-198
Harun ŞAHİN & M. Murat KANKAYA <i>KUTADGU BİLİĞ'DE DEVLET, TOPLUM VE EKONOMİ</i>	199-228
Murat AYDIN <i>FEN VE ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN POTANSİYEL FARK KAVRAMINI ANLAMA DÜZEYLERİ</i>	129-237
Nurhan KOÇAN & Melek ÖZTÜRK <i>BURSA FOMARA (ŞEHREKÜSTÜ) MEYDANI PEYZAJ TASARIM PROJESİ</i>	238-248
Hamza ATEŞ & Merve DEMİR <i>KÜRESELLEŞME VE KAMU YÖNETİMİNDE DEĞİŞİM</i>	249-263
Farida JAFAROVA <i>NİZÂMÎ - İ GENCEVÎ HEFT PEYKER MESNEVİSİ</i>	264-278
Murat AYDIN & Şahin UZUNAY <i>SURİYELİ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN FEN KONULARINA YÖNELİK İLGİ DÜZEYLERİNİN BAZI GÖRE İNCELENMESİ</i>	279-286
Talip ÇUKURLU & M. Bayram DÜZENLİ <i>ENDERUNLU FÂZİL DİVANI'NIN NÜSHALARININ TANITIMI</i>	287-299
Ayşenur AKIN <i>POSTMODERNİST EDEBİYATIN İZLERİ IŞIĞINDA GÜNER SÜMER'İN HİKAYELERİNE BİR BAKIŞ</i>	300-314
Harun ŞAHİN & Elif KOÇAK <i>ESKİ TÜRKLERİN İKTİSADİ HAYATINDA ATLARIN ÖNEMİ</i>	315-338
Ömer AKTAŞ <i>ARABİSTAN YARIMADASINA GÖNDERİLEN PEYGAMBERLERİN CAHİLİYE ARAPLARININ DİN ALGISINA KATKISI</i>	339-354
Semra DOĞAN AK <i>DİYONİSSOSÇU YAŞAM, FESTİVALİZM: GROTESK VE KARNAVALESK</i>	355-369
Semra DOĞAN AK <i>GÜNCEL SANAT VE SANAT NESNESİ KONUŞMALARI</i>	370-384
Mehmet Şamil ÖZYURT & Demet BİNAN <i>TARİHİ SİLLE MESCİTLERİ</i>	385-409
Mustafa KAYA <i>TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA GÖRSEL OKUMA VE SUNUM KAZANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ</i>	410-417
Mustafa KAYA <i>METİN UZUNLUKLARININ ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ VE ÖĞRENCİLERİN METİN UZUNLUKLARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ</i>	418-430
Esra NURTEN GÜL & Selçuk ÖZKAN <i>UŞAK İLİ DEMİR İÇERİKLİ HAMMADDELERİN SERAMİKTE BOYA OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI</i>	431-437
Nilgün ÇEVİRİMLİ <i>VAKFİYELERDE MİMARİ TASVİR TANIMLAMALARI VE BAZI DİSİPLİNLER AÇISINDAN ÖNEMİ</i>	438-459

Zehra ERGEÇ <i>HASAN ALİ TOPTAŞ'IN "BENİ KÖR KUYULARDA" ADLI ROMANINDA BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİĞİN İZLERİ</i>	460-466
Karavan Mohammed Ahmed <i>AL-TABARI'S IMAGE AT FOUAD SZAKINE (D 2018) THROUGH HIS BOOK HISTORY OF ARAB HERITAGE AN ANALYTICAL STUDY</i>	467-476
Öğr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER <i>EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE KİLİS</i>	477-487

KÜLTÜR POLİTİKALARINDA SOSYAL HİZMET PENCERESİ:

KAZIM KARABEKİR ÖRNEĞİ

SOCIAL SERVICES WINDOW IN CULTURAL POLICIES:

SAMPLE OF KAZIM KARABEKİR

Araştırmacı Hilal MEMİŞ

Erzurum Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi

ÖZET

Vicdani duyguların başında gelen yardımlaşmanın; sosyal hizmet olgusunun ortaya çıkmasındaki etkisi oldukça büyüktür. Bununla birlikte sosyal hizmette yardımlaşma ve dayanışma da hem devlet hem de gönüllü kuruluşlar sayısız rol üstlenmiştir. Sosyal çalışmalarla birlikte bireyin gelişimine olanak sağlamak, duygusal anlamda; mutlu huzurlu bir ortamın hazırlanması, insan hakların korunması ve toplumdaki eşitsizliklerin giderilmesi hedeflenmiş olup, doğrudan bir çözüm üretmek yerine, sorunların çözümü için seçenekler sunulmuş, uygun ortamın hazırlanmasına yardımcı olunmuştur.

Bu anlamda sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın amaç ve gereklerini kendine görev olarak bilmiş isimlerden birisi olan Kazım Karabekir paşa örneği kullanılmıştır. Siyasi ve askeri faaliyetlerinin yanı sıra çocuklara da ayrı bir sevgi besleyen Kazım Karabekir hakkında biyografik bilgi verildikten sonra , özellikle bu alanda yaptığı çeşitli faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu örnekle birlikte daha Türkiye’de sosyal hizmet kavramı yokken bile sosyal hizmet ruhunun var olduğunun , tohumlarının çoktan atıldığını ortaya koymak hedeflenmiştir. Karabekir ’in eserlerinde yazdığı çocuklarla olan yakınlığını, ilgisini ve sevgisini ele alarak yardımlaşma ve dayanışmadaki düşünce tarzımıza katkı sunmak istenmiştir.

Bu düşüncelerden hareketle; sosyal hizmet kavramının çeşitli hususların meydana gelmesiyle, ortaya çıkmasını zorunlu hale getiren gelişmeler anlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı sosyal hizmet olgusunun varoluş sebebini , en uygun örnekleri vererek toplumdaki etkisini belirlemektir. Yapılan araştırmalar sonucunda; Türk milletinin geçmişten günümüze kadar , yardımlaşma ve dayanışma konusundaki hassasiyeti sosyal hizmetin temelini atmış , bu alandaki yeniliklere zemin hazırlamıştır. Sadece Türkiye ’nin değil dünyanın da gündeminde olması gereken bu sosyal hizmet kavramı; insanlık için en önemli konulardan biridir. Türk milletinin her alanda olduğu gibi bu alandaki tutumu da iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tebliğin amacı verilen bilgi ve örneklerle birlikte Türk milletine ilham kaynağı olması yolunda, sosyal hizmet hakkında genel bilgiler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal hizmet, Yardımlaşma ve dayanışma, Kazım Karabekir, Kültür politikaları, Toplum

ABSTRACT

One of the most important of conscientious emotions is the effect of solidarity on the emergence of the principle of social service. Though, both government and voluntary organizations have played numerous roles in solidarity and assistance in social service. It is aimed to enable the development of the individual along with social studies, to prepare an emotionally happy-peaceful environment, to protect human rights and to eliminate inequalities in the society. Instead of creating a direct solution, options were provided for the solution of the problems and the preparation of the appropriate environment was helped.

In this sense, Kazım Karabekir Pasha, one of the names who knew the aims and requirements of social assistance and solidarity as a duty, was told as an example. After giving biographical information about Kazım Karabekir, who has a special love for children besides his political and military activities, his various activities in this field have been mentioned. Even in the absence of the concept of social services in Turkey, that have been targeted spirit of social services reveals that its seeds already been taken. It was aimed to contribute to our way of thinking in assistance and solidarity by addressing Karabekir's affinity, interest and love with the children.

Based on these considerations, it is tried to explain the developments that necessitate the emergence of the concept of social work with the occurrence of various issues. The aim of this study is to determine the reason of existence of social work phenomenon and its effect in society by giving the most appropriate examples. As a result of the researches, the sensitivity of the Turkish nation to assistance and solidarity from the past to the present laid the foundation of social work and prepared the ground for innovations in this field. Not only in Turkey, the notion that social services should be on the agenda of the world is one of the most important issues for humanity. The attitude of the Turkish nation in this field is a good example.

The aim of the communiqué is to provide general information about social work in order to inspire the Turkish nation with the information and examples given.

Keywords: Social service, Solidarity, Kazım Karabekir, Cultural policies, Society

GİRİŞ

Sosyal çalışma uygulaması insanlık tarihi içerisinde çok eskilere uzanan bir özelliğe sahiptir. Toplum yaşamının sürdüğü dünyanın her yerinde, sorun yaşayan insanlara yaklaşmayı, onların meselelerini çözmeyi onların toplum içinde koruma görevini insanoğlu vicdanen yerine getirmesini bilmiştir. Bununla birlikte öne çıkan yardımlaşma duygusu sosyal hizmetin ortaya çıkışını kaçınılmaz kılmıştır.¹

¹ Aziz Şeker, *Sosyal Hizmete Giriş*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir Haziran 2012, s. 21

Sosyal hizmet kavramı bir başka tanımlamada da, toplumun kendi ellerinde olmayan nedenlerle yoksul ve muhtaç duruma düşen, bedenlen veya ruhen bir eksikliğe uğrayan bireylerine, ülkenin genel şartları çerçevesinde insana yaraşır, çevreleriyle daha uyumlu bir hayat için maddi ve manevi ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik, devlet ve gönüllü kuruluşlar tarafından sağlanan, hizmetler toplamı şeklinde belirtilmiştir.²

Sosyal hizmet toplumsal sorunların çözümünde önemli araçlardan biri olarak değerlendirildiği gibi, toplumsal erozyonun önlenmesinde de önemli araçlardan bir tanesi olarak ele alınabilir. Öyle ki sosyal yardımlarla birlikte toplumdaki dayanışmanın artırılması ve toplumsal kurumlar arası işbirliğinin gerçekleştirilmesi ile toplumdaki çözülme riskinin azaltılması sağlanabilmektedir.³

Toplumsal dayanışmanın sağlanmasıyla daha mutlu birlik ve beraberlik içinde yaşayan toplumlar oluşur. Sosyal hizmet bunu sağlayabilecek önemli araçlardan biridir. “Sosyal çalışma genellikle sorunlara doğrudan çözüm getirmekten ziyade, sorun sahiplerinin (birey, grup ve toplum) sorunlarının çözümü için uygun ortamın hazırlanmasına yardımcı olur. Sosyal çalışma sorun çözümünde yetenek artırılması için süreç amacı ve görev amacı doğrultusunda hareket eder ... Sosyal çalışmanın amaçları bireyin toplumsal işlev ve rollerini yerine getirmesine yardımcı olmak, toplumsal koşulları bireyin gelişimine olanak sağlayacak şekilde değiştirmek ve geliştirmek, insan haklarını güvence altına almak, toplumun gelir hizmet dağılımını dengelemek ve politika oluşturmaya katkıda bulunmak şeklinde belirtilebilir.”⁴

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Sosyal hizmet kişi grup veya toplulukların yapı ve şartlarından doğan sosyal sorunları çözümlemek ,insan kaynaklarını geliştirmek hayat standartlarını iyileştirmek ve yükseltmek, bireylerin birbiriyle ve sosyal çevresiyle uyum sağlamasını kolaylaştırmak amacı taşıyan hizmet programlarının tümüdür.⁵ Bu hizmeti kendine görev olarak benimseyen belki de en önemli isimlerden biri de Kazım Karabekir Paşa’dır.⁶

² Hakan Acar vd., *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleriyle Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*, Ankara: Maya akademi yay. , Mart 2013, s. 47

³ Acar vd., *a.g.e*, s. 29

⁴ Ömer Miraç Yaman vd., *Kavramlar ve Kuramlar Bağlamında Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak Bibliyografik Bir Değerlendirme (1950-2013)*, Açılım Kitap Yay., İstanbul Nisan 2015, s. 32

⁵ Acar vd., *a.g.e*, ay. yer.

⁶ Rahmetli paşanın hayatını tanıtan ilk eser remziyle Peyami Safa ‘nın (1922 yazında) İstanbulda ‘tabii ve naşir orhaniye matbaasının çıkardığı, küçük boyda 23 sayfalık, ‘Şark cephesi serdarımız kazım Karabekir paşa’ adlı kitapçığıdır. İkinci olarak onun yakın dostu olan gazeteci Feridun Kandemir ‘in şu iki kitabıdır. :

a- ‘Kazım Karabekir’ , ‘Çıkarın ,Sinan matbaası ve neşriyat evi’, İstanbul 1948; orta boyda 191 sayfa, resimli;

b- ‘Yakın tarihimiz yayınları;2’ sırasında, ‘Kazım Karabekir in yakılan hatıraları meselesinin iç yüzü’ , ‘Naşiri, Nejat Ağbaba’ , Ercan matbaası İstanbul 1964, orta boyda 200 sayfa, resimli. Tabip şair yazar rahmetli Dr. Fethi Tevetoglu, onun hayatını ve hizmetlerini en iyi biçimde özetleyerek 1971’de Türk ansiklopedisinde Kazım Karabekir maddesini yazdı. Ortanca damadı ile kızı Özerengil’lerde, onun 1982’de İstanbulda bastırdıkları “İttihat ve terakki Cemiyeti” kitabının paşanın tam adının “Mustafa Kazım” olarak kullanıldığı görülmüştür. Paşa 1902-1917 arasındaki resmi yazışmalarda, bu çift adı ile anılmış, basılan “Ad Kartı” (kart-vizit) gibi şahsi belgesinde de bu adı kullanmıştır. : “Musa Kazım zeyrek-Erkanıharbiyye zabitanı’ndan”. Kalp krizi ile 65 yıl 6 ay 4 gün yaşayıp rahmete kavuştu. Acı haberi bütün milletimizi yasa boğmuştur. Cenaze törenine Doğu’dan heyetler gönderildi.

Paşa'nın doğrudan kendi ifadelerini takip ederek çocuklara yaptığı yardımı, onlara verdiği önemi, açtığı kurumları şahsını öne çıkarmadan yaptığını görebiliriz: "Cihan Harbinde muhtelif cephelerdeki yardımlarım daha geniş ölçüde oldu. Çünkü harp sahalarında çabuk ve büyük komuta mevkilerine geçmişim. Her gittiğim yerde mektepleri dahi dolaşmak ve bakımsız ve muhtaç çocuklara mümkün olan yardımı temin etmekten büyük haz duyuyordum. Suret-i umumiyede çocuk topluluğu mekteplerimizin sıhhi durumları ile ve hele iaşeleriyle ilgileniyordum. Yer yer vilayetlerin açtığı yetim yurtlarını ziyaret ederek yiyecek hususundaki eksikliklerine ordumdan yardım ettiriyordum. Diyarbakır, Tekirdağ, Erzurum yetim yurtlarını burada sayabirim. Fakat asıl küçük yaşımdan beri idealim olan bir çocuklar kasabası kurmak ve burada bakımsız çocuklardan bakımlı bir çocuk ordusu teşkilini fiiliyat sahasına çıkarmaya ve kendimin de bu arada bir mürebbi ve muallim gibi çalışmaklığıma Mütakere'de Erzurum da muvaffak oldum." *Çocuk Davası* benim en zevkli bir uğraşma mevzumdur. Bu davayı ele almış ve fiiliyatla bu davanın hal tarzını bulmuş olduğumdan ilgili zatlarla ve matbuatla temaslarımda ve hususi, resmi toplantılarda bu dava üzerinde durmuşumdur. Bu alanda yaptıklarım, yazdıklarım ve söylediklerim bir hayli yekün tutar."⁷

Kazım Karabekir Paşa içinden gelen babalık sevgisi duygusuyla, binden fazla öksüz çocuğu kendine evlat edinmişti. Dört ila on dört yaş arasındaki bu çocuklara üniformaya benzeyen elbiseler giydirmiş, subaylarını da onlara bir çeşit asker eğitimi vermekle görevlendirmişti. Çocuklara ilköğretimi ve yararlı bilgileri vermek için okullar kurmuştu. Kazım Paşa müziğe meraklıydı, boş zamanlarında biraz da keman çalardı. Bu yüzden çocuklara, sanat ve eliş bilgileri yanı sıra müzik eğitimi de veriyordu. Küçükler ona "Paşa Baba" der ve kendisini öylesine sever ve sayarlardı ki, Karabekir, hemen hemen hiç ceza vermeden onlara sözünü dinletir; özgür birer insan olarak yetişmelerini teşvik ederdi.⁸

Beşeriyet tarih boyunca siyasi,sosyal,ekonomik, askeri, hukuki çalkanmalarla, iklim değişiklikleri⁹ ile ilerleme-gerilemeler yaşamıştır. Göç¹⁰ ve ticaret gibi hususlar başta olmak üzere olumlu olumsuz gelişmeler toplumlarda dayanışma ve yardımlaşmayı kısaca sosyal hizmeti zorunlu hale getirmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Birinci dünya savaşında insanların ve toprakların büyük bir kısmını kaybeden Türklük¹¹ hem milli mücadelede hem de sonrasında dayanışma ve yardımlaşmanın en iyi örneklerini vererek bağımsızlığını dünyaya tanıtıp milli egemenliğe dayalı yeni bir Türk devleti¹² kurmuştur. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu gelişim çizgisinde Millî Mücadele kahramanı Kazım

⁷ Kazım Karabekir, *Çocuk Davamız* adlı eserin arka kapağı

⁸ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul ty.

⁹ Gülnaz Yücel, İklim Değişikliği ve İklim Göçleri", *Yerli Düşünce*, nr. 58, Ekim 2019, ss. 70-73.

¹⁰ Ayşe Zeynep Akkoyun, "Göç Süresinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri", *III. Türkistan Kurultayı*, (Ed. Fırat Yıldız), Kastamonu Üniversitesi Yay., Kastamonu Aralık 2018, ss. 61- 76.

¹¹ Hasan Celal Güzel, "Türkler", *Dünden Bugüne Tercüman*, 7 Eylül 2013.

¹² Osman Akandere, Yaşar Semiz, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 6. b., Eğitim Yay., Konya Eylül 2016, s. 173-174.

Karabekir Paşa'nın yetim çocuklara yardımı düşünce hayatımızla paylaşarak onun emeği üzerinden kültür politikalarının az da olsa bir katkı sağlamayı amaçlıyoruz.

“Taşa, toprağa, demire, çimentoya, baraja verdiğimiz önem kadar insanımıza önem vermeyi”¹³ bizzat gösteren millî kahramanın hayatı ve eserleri uygulamaları Türk milletine yol göstermeye devam etmektedir.

Son olarak; sosyal hizmet, yardımlaşma ve dayanışmada dünyanın gündeminde olması gereken en önemli hususlardan biridir. Her bakımdan Türkler dünyaya örnek olmuşlardır. Türklüğün büyük bir başarı gösterdiği millî mücadelenin doğu cephesi kahramanı Kazım Karabekir Paşa, bilhassa yetim ve yoksul çocuklara karşı sergilediği tutumunun, sosyal yardımlaşma konusunda iyi bir örnek olduğunu görmekteyiz. Bu örneğin kültür politikalarının içinde yaygınlaştırılması büyük bir kazanım olacaktır. Bu Paşanın hatırasını canlı tutması kadar, onun gibi nice Türk evlatlarının / kahramanlarının yetişmesine sağlam bir zemin hazırlayacak, dünyanın ihtiyaç hissettiği yardımlaşma ve dayanışmaya rol kahramanları yetiştirecektir.

KAYNAKLAR

ACAR, Hakan vd., *Sosyal Politika ve Kamu Yönetimi Bileşenleri ile Sosyal Hizmet Temelleri ve Uygulama Alanları*, Maya Akademi Yay., Ankara Mart 2013.

AKANDERE, Osman, SEMİZ, Yaşar, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Eğitim Yay., Konya Eylül 2016.

AKKOYUN, Ayşe Zeynep, “Göç Süresinin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri”, *III. Türkistan Kurultayı*, (Ed. Fırat Yıldız), Kastamonu Üniversitesi Yay., Kastamonu Aralık 2018.

DAYI, Sinever Esin, “Erzurum Kongresinin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Dergisi*, nr. 4, Temmuz 2003, ss. 1-17.

GÜZEL, Hasan Celal, “Eğitim ve Bilim Çağı”, *Dünden Bugüne Tercüman*, 16 Eylül 2003.

GÜZEL, Hasan Celal, “Türkler”, *Dünden Bugüne Tercüman*, 7 Eylül 2003.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Kazım Karabekir*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1991.

KİNROS, Lord, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Yay., İstanbul t.y..

YAMAN, Ömer Miraç vd., *Kavramlar ve Kuramlar Bağlamında Sosyal Hizmeti Tanımak ve Anlamak Bibliyografik Bir Değerlendirme (1950-2013)*, Açılım Kitap Yay., İstanbul Nisan 2015.

YÜCEL, Gülnaz, “İklim Değişikliği ve İklim Göçleri”, *Yerli Düşünce*, nr. 58, Ekim 2019, ss. 70-73.

¹³ Hasan Celal Güzel, “Eğitim ve Bilim Çağı”, *Dünden Bugüne Tercüman*, 16 Eylül 2003.

**ANADOLU SAHASI İLK DÖNEM TIP YAZMALARINDA HASTALIKLARIN
BELİRTİ VE TEŞHİSİNİN İFADESİNDE RENK ADLARININ KULLANIMI**

THE USAGE OF COLOR NAMES FOR THE EXPRESSION OF DISEASES AND
DIAGNOSIS IN FIRST TERM MEDICINE MANUSCRIPTS IN ANATOLIA FIELD

Dr. Öğr. Üyesi Özlem AKBULAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Çanakkale.

ÖZET

Renkler bir dilin ve kültürün yapısında çok önemli bir role sahip, olmazsa olmaz unsurlardan biridir. Tarih boyunca çeşitli kullanım alanları bulmuş olan renkler toplumların günlük yaşamından tutun da inanç, gelenek görenek, giyim kuşam, coğrafya, mimari, mitoloji, bilim, sanat gibi bütün alanlarında gerek simgesel olarak gerekse soyut-somut anlamda önemli bir yer tutmaktadır. Renkler bazen çeşitli olayları, duyguları, durumları anlatmada kullanılırken bazen de somut anlamda insanı etkileyen konularda daha farklı işlevlerle karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada da renklerin farklı kullanım alanlarından biri olan sağlık/tıp alanı üzerinde durulmuş ve renk adlarının hastalık belirtileri ve teşhisinin ifadesindeki işlevleri konusundaki kullanımları ele alınmıştır. Bu bağlamda Anadolu’da yazılmış olan ilk dönem tıp yazmalarından Ahmedî’nin *Tervîhü’l-Ervâh*, Hekim Bereket’in *Tuhfe-i Mübârizî* ve İshâk Bin Murâd’ın *Edviye-i Müfrefe* adlı eserleri incelenmiş ve bu eserlerde kullanılan renk adları, hastalıkları ifade etme yönündeki ilişkileri açısından değerlendirilmiştir. Günümüz modern tıbbında bile hâlâ vücuttaki çeşitli doku ve organlardaki renk değişimleri; idrar ve dışkının renginde oluşabilecek değişiklikler; vücutta salgılanan çeşitli sıvıların veya akıntıların renklerindeki farklılıklar birtakım hastalıkların teşhisinde ipucu niteliği taşıyabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında eski dönem tıbbında, bahsedilen bu belirtilerin önemi yadsınamaz.

Eski dönem tıp anlayışına göre insan bünyesi, *kan*, *sevda*, *safra* ve *balgam* denen dört ana öğeden oluşmaktadır ve bu dört öğenin vücuttaki oranları kişilerin mizaçlarını belirlemektedir. İncelenen metinlerde de kişilerin beden renklerinin çeşitli renklere daha yakın olması, kişinin mizacıyla yani bahsedilen bu dört unsurdan birinin baskınlığıyla açıklanmıştır. Bu eserlerde renklerin kişilerin mizaçlarıyla olan ilişkilerine özel bir yer verilmiş ve bu bağlamda sağlık açısından çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Yine gerek insan vücudundaki organ ve dokularda meydana gelen renk değişikliklerinin, gerekse idrar ve dışkıdaki çeşitli renk farklılıklarının çok geniş bir renk yelpazesıyla ayrı ayrı ele alınıp sağlık açısından değerlendirildiği görülmüştür. Bütün bu konular göz önünde bulundurularak, ilgili çalışma kapsamında belirlenen eserlerdeki renk adları taranmış ve tarama sonucunda tespit edilen sözcükler anlam ilişkilerigözetilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Eski Anadolu Türkçesi, tıp yazmaları, renk adları

ABSTRACT

Colors are one of the sine qua non elements which have a very important role in the structure of a language and culture. Colors, which have found various usage areas throughout history, hold an important place in all field ssuch as belief, tradition, clothing, geography, architecture, mythology, scienceand art as well as in theabstract-concrete sense. Colors are sometimes used to explain various events, emotions, situations, and sometimes they come appear with different functions in subjects that affect people in concrete terms. In this study, health/medicine field, which is one of the different usage areas of colors, is emphasized and the usage of color names in the expression of disease symptoms and diagnosis is discussed. In this context, three of the first medical manuscripts written in Anatolia, Ahmedî's *Tervîhü'l-Ervâh*, Hekim Bereket's *Tuhfe-i Mübârizî* and İshâk bin Murâd's *Edviye-i Müfredede* were examined and the color names used in these works are handled in terms of expressing the diseases. Even in today's modern medicine, color changes in various tissues and organs in the body; changes in the color of urine and feces; differences in the color of various fluids or discharges secreted in the body may still be a clue in the diagnosis of a number of diseases. In this respect, the importance of these symptoms which are mentioned cannot be denied in the period of ancient medicine.

According to the old medical perspicacity, the human body consists of four main elements called blood, love, bile and sputumand the proportions of these four elements in the body determine the temperament of the people. In the examined texts, the fact that the body colors of the individuals are closer to the various colors is explained by one's temperament, that is, the dominance of one of these four elements mentioned. In these works, the relations of colors with individuals' temperament are given a special place and in this context, various health implications are made. However, it was observed that both colorchanges in organs and tissues in the human body and various color differences in urine and feces were handled seperately with a wide range of color names and evaluated in terms of health. Considering all these issues, the color names in the Works determined within the scope of the study were scanned and the words determined as a result of the scanning were examined considering the meaning relations.

Keywords: Turkish Language, Old Anatolian Turkish Language, medical manuscripts, color names

GİRİŞ

Renk, “cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum”¹ olarak tanımlanmaktadır. Hayatın ve doğanın her alanında yer alan renklere zamanla insanlar tarafından birçok anlam ve işlev de yüklenmiştir. Bu bakımdan da doğal varlığının yanı sıra kültürel, simgesel, milli, dini, bilimsel vb. anlamlarda yeni boyutlar kazanmıştır. Renk, eşyayı

¹ TDK Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>) (ET: 10.01.2020).

algılamanın doğruluğu ve görsel tecrübenin niteliği açısından felsefî bir problem olmanın ötesinde soyut düşüncelerin sembolü ve işaretleri olarak sosyal, kültürel ve dinî anlamları olan, görsel sanatın her türünde kullanılan, insanın fiziksel, duygusal ve ruhsal yönlerine hitap ederek onda güzellik fikirleri doğuran, nesnelerin estetik algısına imkân tanıyan, tıpta tedavi amaçlı kullanılabilen, değişik kültürlerde büyü ve sihir için vazgeçilmez bir öğedir.² Renkler birçok alanda işlevsel olarak yer aldığı gibi yazın alanında da Türkçenin ilk yazılı belgeleri olan Orhon Yazıtlarından bugüne Türk dilinin her döneminde çeşitli eserlerde farklı şekillerde kullanılmıştır. Bu çalışmada da renkler, önemli bir etken olarak rol aldıkları tıp alanında tedavi amaçlı kullanımları açısından incelenecektir. Çalışma kapsamında Türk dilinin ilk dönem tıp yazmalarından *Tuhfe-i Mübârizî*, *Edviye-i Müfredde* ve *Tervihü'l-Ervâh*³ ele alınacak ve bu eserlerdeki renk adı olan sözcükler anlam bağlamı gözetilerek değerlendirilecektir.

Eski dönem tıbbî günümüz tıp anlayışına göre doğal olarak birçok açıdan farklılıklar göstermektedir. Günümüz modern tıbbî bilim ve teknolojiye hızlı gelişim ve değişimlerle sürekli bir yenilenme ve ilerleme içerisinde. Bu gelişmeler neticesinde artık insan vücudunun en küçük bir hücresi bile ileri teknoloji sayesinde görüntülenebilmekte ve gelişmiş laboratuvar koşulları sayesinde çeşitli hastalıklar ve sağlık sorunları en kısa sürede tespit edilip tedaviye yönelik çalışmalar sağlanabilmektedir. Eski dönem tıp anlayışında ise doğal olarak gözlemler ve bu gözlemler sonucunda oluşmuş tecrübeler çeşitli sağlık sorunlarının teşhis ve tedavisinde önemli rol oynamaktaydı.

Eski anlayışa göre evreni oluşturan dört öge olan an'Asır-ı erbaanın karşılığı olarak insan bünyesi de dört ana öğeden oluşur. Evrendeki *hava*, *toprak*, *su*, *ateş* öğelerinin insan bünyesindeki karşılığı sırayla *kan*, *sevda* (*kara safra*), *balgam* ve *safra*'dır. Bünyeyi oluşturan bu dört maddenin her birine *öilt*, bunların karışımı olan bünyeye ise *mizâç* denir.⁴

İnsan bedenindeki bu sıvıların bazı nitelikleri vardı. Bedeni dolaşan kan akıcı (nemli) ve sıcak, beyinde saklanan balgam akıcı (nemli) ve soğuk, dalak ve midede bulunan kara safra (sevda) kuru ve soğuk, karaciğerde saklanan sarı safra ise kuru ve sıcak idi. Hasta ve sağlıklı olma bunlar arasındaki denge veya dengesizliğe bağlı idi.⁵

İnsan bünyesini teşkil eden bu öğelerin sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluk niteliklerinin bitkiler, her türlü besin ve maddelerde de bulunduğu kabul edilirdi. Eski tıpta hekim, hem bünyede hangi ögenin eksik ya da fazla olduğunu teşhis eden, hem de tüm bu maddelerin hangi özelliklere sahip olduğunu bilerek tedaviyi ona göre yapan kimsedir.⁶

² Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Renk Maddesi, Aydın TOPALOĞLU (<https://islamansiklopedisi.org.tr/renk#2-felsefe>) (ET: 12.01.2020).

³ Bu çalışmada, *Tuhfe-i Mübârizî* için (TM); *Edviye-i Müfredde* için (EM); *Tervihü'l-Ervâh* için ise (TE) kısaltmaları kullanılmıştır.

⁴ Zafer Önler, "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı", *Kebikeç*, S:6, 1998, s. 160-161.

⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ahlât-ı Erbaa Maddesi, Ayşegül Demirhan Erdemir, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahl-at-i-erbaa>) (ET: 12.01.2020).

⁶ Zafer Önler, "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı", *Kebikeç*, S:6, 1998, s. 161.

Bu dört sıvı ve onlara nisbet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık şeklindeki nitelikler, İslâm dünyasında mizaç teorilerini ortaya çıkarmıştır.⁷ Her kişide bu sıvılar farklı oranlarda bulunduğu için öğelerden hangisi baskınsa *bünye(mizâc)* de o isimle adlandırılmıştır: kanlı (*demevi*), safralı (*safravi*), plegmatik (*balgami*), sinirli (*sevdâvi*) gibi.⁸

Bünyenin (mizâc) dengede olmaması durumu beraberinde hastalıkları getirir. Hastalıkları tedavi etmek ise eksik veya fazla olan unsuru bulup sıkıntıyı gidermekle gerçekleşir. Bu konuda yararlanılacak önemli etkenlerden biri de renklerdir. Çünkü safranın, kanın, balgamin ve sevdanın eksiklik veya fazlalığı durumunda vücudun rengi de ona göre değişmekte ve rengin durumuna göre sağlığa ilişkin yorumlar yapılabilmektedir. Vücut renginin sarıya yakın olması durumunda safranın; kırmızıya yakın olması durumunda kanın; beyaza yakın olması durumunda ise balgamin baskın olduğuna inanılır. Renkler sadece mizaçla ilişkisi açısından değil diğer birçok sağlık sorununun tespitinde de önemli rol oynar. Örneğin idrardaki renk değişimleri eski tıp metinlerinde çok geniş bir renk yelpazesıyla anlatılmış ve buna göre problemlerin tespit ve çözümüne çalışılmıştır.

Çalışmada Ele Alınan Eserler

Tuhfe-i Mübârizî:

Hekim Bereket'in, (13. Yy başları- 14. Yy?) İbni Sinâ'nın Kanun adlı eserinden seçtiği bölümleri düzenleyip bitkiler, tedavi ve ilaç hazırlama konularında kendi tecrübelerini de ekleyip yazmış olduğu eserdir. İlk olarak Lûbâbü'n-Nühab adıyla Arapça olarak kaleme alınmış, ardından kendisi tarafından Farsçaya ve Türkçeye çevrilmiştir.⁹ Eser dört asıldan oluşmakta, her asılda birkaç fasıl ve birkaç talim bulunmaktadır.¹⁰

Konya ve Paris olmak üzere iki nüshası bulunan eserin Konya nüshası üzerinde Adnan Derin ve Zehra Uslucan Tekdemir yüksek lisans çalışması yapmışlardır.¹¹ Binnur Erdağı tarafından iki nüshanın da ele alındığı bir doktora tezi hazırlanmıştır.¹² Çalışmada Binnur Erdağı tarafından yayınlanan çalışma kullanılmıştır. (Erdağı 2013).

Edviye-i Müfrede:

İshak bin Murad tarafından 1390 yılında Gere de yöresinde yazılmıştır. Anadolu'da Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk telif tıp eseridir.¹³ Eserde birtakım ilâçların özelliklerinden kısaca söz edilmektedir.¹⁴

⁷ Ayşegül Demirhan Erdemir, a.g.m.

⁸ Zafer Önler, a.g.m. s. 161.

⁹ Binnur Erdağı Doğuer, Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin-Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013, s. 15.

¹⁰ Binnur Erdağı Doğuer, a.g.e. s. 16.

¹¹ Adnan Derin, Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1987, 234 s.

Zehra Uslucan Tekindor, Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin-İnceleme, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2000, 220 s.

¹² Binnur Erdağı, Tuhfe-i Mübârizî (İnceleme-Metin-Sözlük), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2000, 555 s.

¹³ Zafer Önler, "XIV.-XV. Yüzyıl Metinlerinde Türkçe Bitki Adları", *Kebikeç*, 18 (2004), s. 276 (273-301).

Dört bölümden oluşan eserin ilk bölümünde alfabetik olarak tek başına ilaç olarak kullanılabilecek bitki, yiyecek, içecek ve diğer maddeler sözlük düzenine uygun bir biçimde verilmekte ve özellikleri ile yarar ve zararlarından bahsedilmektedir. Bu bölümün sonunda sırası ile hastalıklar ve tedavilerine yer verilmektedir. İkinci bölümde hastalıkların teşhis ve tedavilerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde Cürcânî'nin Zahire-i Harzemşâhî'sinden ve İbni Sinâ'dan alınma makaleler yer almakta, yaşlılık, sağlıklı yaşamak için dikkat edilmesi gerekenler, ahlat-ı erbaa, cinsel münasebet gibi konular işlenmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü verilmektedir.¹⁵

Mustafa Canpolat'ın eseri çeşitli yönleriyle ele alan ve bazı bölümlerini de içeren bir yazısı bulunmaktadır. Eser Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından yayımlanmıştır.¹⁶ Çalışmada Mustafa Canpolat ve Zafer Önler tarafından işlenen metin kullanılmıştır.

Tervihü'l-Ervâh:

Ahmedî (1334?-1413) tarafından manzum olarak yazılmış bir tıp eseridir. 10084 beyitlik bir mesnevidir. İlk kısmında anatomiye dair kısa fakat düzenli bilgiler verildikten sonra ikinci bölümde hastalıklar ve tedavilerinden teker teker bahsedilmiştir.¹⁷ Eser üzerinde Osman Özer bir doktora çalışması yapmıştır.¹⁸ Çalışmada bu metin kullanılmıştır.

İNCELEME

Çalışmanın bu bölümünde, ilgili tıp yazmaları mizaç, çeşitli sağlık sorunları ve önerilen tedaviler ile bu konuların renklerle olan bağlantısı kapsamında ele alınmıştır. Bu bağlamda eserlerden konuyla ilgili örnekler verilmiş ve bu örnekler günümüz Türkçesine aktarılmaya çalışılmıştır.

İnsanların beniz ve ten renginin ya havanın sıcaklığı ya da soğukluğu gibi dış etkenlerden veya çeşitli hıltların baskınlığı ile beliren iç etkenlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Çeşitli kavimlerin ten renkleri o bölgelerin havasına bağlanmaktadır. İç etkenlerde bünyedeki herhangi bir unsurun diğerine üstün gelmesi durumundaki renk değişimleri örneklendirilmektedir: kan baskın olursa, kişinin rengi al al olmakta, safra baskın olursa beniz sarı olmaktadır. Saç renklerinin siyah, kızıl ya da beyaz olması ise kişilerin hararetinin yani bedenlerindeki sıcaklık unsurunun fazla, eksik ya da ortalama olmasına bağlanmaktadır. Görme açısından renkli (gök) gözün kara gözden daha iyi olduğuna değinilir. Ela gözlünün de bu açıdan kara gözlüden daha iyi olduğu vurgulanmıştır.

¹⁴ A. Adnan, Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul Maarif Matbaası, 1943, s. 7.

¹⁵ Mustafa Canpolat, XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede, Türkoloji Dergisi 5/1 (Mayıs 1973), s. 26-29 (21-49)

¹⁶ Mustafa Canpolat, Zafer Önler, Edviye-i Müfrede, Türk Dil Kurumu, 2007.

¹⁷ A. Adnan Adivar, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul Maarif Matbaası, 1943, s. 12.

¹⁸ Osman Özer, Ahmedî, *Tervihü'l-Ervah, Giriş-Metin-Dizin*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 11 (2134s.)

“*evvelki faûl rengleri ve benizleri bildirür.* Bilmek gerek Âdeminün *beñzi ve rengi* iki sebeb ile olur birisi *ûaşradan-dur yÀ havÀ sovuûlâından olur yÀ havÀ ıssiliginden.* saûlÀb Ćli ve rus Ćli *ûavmınuñ âarulîai* gibi kim (*ol rengi*) ol yĆrûñ *havÀsı sovuûlâından-dur ve óabeşlerûñ ve zenglerûñ úaralîai* ol yĆrûñ *havÀsı ıssiliginden-dür.* Ol sebebden ki Âdeminün içinden-dür oldur kim *ûaçan úan àÀlib olsa kişinûñ benzi úızıl olur* eger *âafrÀ àÀlib olsa benzi âaru olur* eger kişi bir nesneden *úorûsa cÀn óareket eyler* [gevdenûñ] içine deprenür kişinûñ benzi *âapâaru olur* eger kişi *úaúısa cÀn óareket eyler* gevdenûñ *ûaşına deprenür* kişinûñ *yüzi úúpúızıl olur* ammÀ *saçuñ úaralîai* *úatı ıssilikdendür* kim *saçuñ aâln göyindürmiş ola saçuñ úızıllîai* andan-dur kim kişinûñ *óarÂreti ıssiligi muêtedil ola ve saçuñ âarulîai óarÂret eksükliginden-dür ve saçuñ aûlîai şol kişiyile bile yaradılmış ıssiligi óaêif-lâından-dur*” (TM 21a3-15)

“ammÀ *gözün úaralîai şol görici cÀn eksükliginden-dür...* yÀ *daòı gözün şol üzüm dÂnesi gibi úabaúası úara olmaúdandur* yÀ ammÀ *gözün gökligi* bu *dĆdügümüz nesneler eksük olmaúdan-dur* pes *görmeklik içinde gök göz úara gözden yĆgrekdür úoyun gözlü de görmeklikde úara gözlüden yĆgrekdür.*” (TM 21b/1-8)

Çalışma kapsamında incelenen tıp yazmalarında bazen renklerin mizaçla olan ilişkisinin özel bir başlık altında ele alındığı görülmüştür. Örneğin *Tervihü'l-Ervah*’ta “*renklerin mizacının marifetleri*” olarak çevirebileceğimiz “*fi-maêrifet-i emzicetü'l-elvÂn*” başlıklı bölümde renk-mizac ilişkisi çok güzel bir şekilde belirtilmiştir. Kişinin renginin sarıya yakın olması durumunda vücutta safranın; kızıl olması durumunda kanın; ak yani beyaza yakın olması durumunda balgamın baskın olduğuna; ak ve kızıl karışık olması durumunda ölçülü bir durumun hâkim olduğuna işaret edilir. Mizacın bu özelliklerine değinildikten sonra “*bu şariûla delÂlet ider elvÂn*” yani bu belirtilen özelliklerle renklerin mizaç konusunda kılavuzluk yaptığı vurgulanır.

Renklerin Mizacının Marifetleri

“*âaru olsa reng olur* çou anda *âafrÀ*

çou olur *tiz-reng olanda sevdÀ* (TE 7a/121)

úızıl olan bedende çou olur *dem*

ger aâ ola olur çou anda *balâam*(TE 7a/122)

ger ağ u úızıl olursa úarışmış

ol olur iêtidÂle ol irişmiş (TE 7a/123)

bu şarûla delÀlet ider *elvÀn*

ki anda olmaya teéâir-i buldÀn (TE 7a/124)

niredeki ıssı olur anda ecsÀm

úara olur ki söyner cümle endÀm (TE 7a/125)

nitekim hindi vü zenci vü aèrÀb

ãovuú olurısa eyle ki ãaúlÀb (TE 7a/126)

teni *aú olur* anlaruñ tamÀmet

veli bÀridlığa itmez delÀlet (TE 7a/127)

niredür muèted iliúlím-i rÀbiè

mizÀcı ehlinüñdür aña tÀbiè”(TE 7a/128)

Mizaç-renk ilişkisine yer verilen bölümün hemen ardından “*fî-õikr-i elvÀnü’ş-şuèyr*” “*saç renklerinin bahsi*” başlıklı yeni bir bölüm gelmektedir. Bu bölümde, kişinin siyah saçlı olmasının sıcak mizaçlı olduğunu; ak saçlı olmasının ise tam tersine soğuk mizaçlı olduğunu gösterdiği belirtilir. Saçın kızıl renkli olması durumunda soğuk nitelik baskın olmazken, kırmızı olması durumunda ise hararet azalır. Kızılığa sarı rengin karışması durumu ise mizacın ılımlı bir özellik gösterdiğinin belirtisidir.

Saç Renklerinin Bahsi

“mizÀcı ıssı olur şeèr olsa *esved*

gereú olsa mizÀcı olur ebred” (TE 7a/129)

“burýdet eksük olur olsa *eşúar*

óarÀret kem olur çün ola *aómer*” (TE 7a/130)

“ûzilla ger úarışmıř ola āaru

ola ol muètedil bi-şek beher rÿ” (TE7a/131)

“Göz renklerinin bahsi” “fı-ðıkr-i elvĀnū’l-èuyÿn” adlı başlık altında gözün tabakalarının çeşitli biçimsel özelliklerine göre renk adlandırmaları yapılmıştır. Örneğin gözde canlılığın, ışığın az olması hali eşhel yani ela gözlü olarak nitelendirilmiştir.

Göz Renklerinin Bahsi

“celidiyye ki beyøiyye ki gözden

kiçi ola nÿrı olur çouı reng-i rÿřen (TE 7b/132)

çü òord olmaya olur adı kehlĀ

anuı øıddı olursa adı sevdĀ (TE 7b/133)

çü gözde rÿó az ola adı eşhel

ve ger çouı olurısa olur eşèal (TE 7b/134)

řühÿletle kühÿlet ger úarıřa

anuı levni azraú olmağa irişe” (TE 7b/135)

Bünyeye (mizac) kanın baskın olması durumu: Mizaca kan galip olduğunda dengeyi sağlamak için kan alınır. Kan alınan yerde kaşıntı, yüz ve gözde kızarıklık oluşur. İdrar kan rengini alır. Burun kanaması ile fazla olan madde atılır. Düşte sıkça lale ve lâl taşı gibi kızıl nesneler görülür.

“mizĀca nice kim àĀlib ola dem” (TE 47a/1190)

“òayÿda belürür úan-ı aómer arı

kelil olur kiřinüñ iftikĀrı” (TE 47a/1193)

“olur faāduñ yirinde óikke peyōĀ

yüz ü gözde olur *óumret* heviöÀ” (TE 47a/1194)

“*úanunñ rengine* olur bevl mÀyil

ruèÀfıla keâifde ârúl óÀãıl” (TE 47a/1195)

“*úzıl nesne* çoò olur düşde peyöÀ

nitekim lÀleyile laèl-ı óamrÀ” (TE 47b/1197)

Bünyede (mizac) safranın baskın olması durumu: Bünyede safranın baskın olması halinde beden sarı renk alır. İdrarın sarı renkte olması, ağız ve dudakların kuruması ve dilin sararması safranın baskın olmasındandır. Düşte sarı nesneler ve mum, ateş, ve köz görülmesi safranın baskınlığındandır.

“eger ãafrÀ olursa tende ekâer

Beden ãaùóinuñ olur *levni aãfar*” (TE 47b/1204)

“daòı rùlÀú-ı mirre bevl-i *aãfar*

dehÀn u leb úuru olmaú dil *muèaãfer*” (TE 47b/1207)

“görünmek *ãaru nesne* düşde her dem

daòı şeme vu çırÀà u od u köz hem” (TE 48a/1210)

Bünyede (mizac) sevdanın baskın olması durumu: Sevdanın diğer unsurlara baskın gelmesi durumunda vücut donuk renkli olur. İdrar beyaz renkli ve berrak olur. Bedende abraşlık hastalığı görülür. Uykusuzluk olur ancak iç sıkıntısı olmaz.

“çü sevdÀ ola üç aòlÀà çire

olur bi-şek cismüñ *levni òìre*” (TE 48a/1220)

“raúúu u *ebyÀø* olur bevl hem òÀm

berÀz eyle çü yoòdur nuøca itmÀm” (TE 48a/1222)

“bedende nesne olur úara bahaúdan

seher olur veli òÀli úalaúdan” (TE 48a/1223)

Bünyede balgam unsuru baskın geldiğinde: Vücutta balgam baskın olduğunda yoğun uyku durumu ve ağırlık oluşur. Bedende beyazlık ve rehavet oluşur. Baş ağrısı olur ağızda tuzlu bir tat oluşur. Yüzün ve idrarın rengi boz olur.

“olıcaú tende àÀlib òílù-ı balàam” (TE 48b/1236)

“çoò olur uyúu hem ùolar áaúÀlet

Olur ebdÀndaaòlîà u reòÀvet” (TE 48b/1237)

“Ve ammÀ ol ki balàam àÀlib olmaúdan ola, èalÀmeti oldur ki uyúusu çou ola ve başı aàırır ola ve aàız dadı ùuzlu ola ve *yüzünüñ rengi ve sidügi rengi boz ola*” (EM 44a/6-7)

Buhran Durumu: (Hastalığın en şiddetli ve ağır dönemi) Yürek ağrısında artış ve baygınlık olur ve gözde kızarıklık oluşur. Kulak çınlaması, başta ağırlık, burunda kaşıntı ve yüzde kızarıklık oluşur. Nabızda dalgalanma, tende nemlilik olur. Tenin kızarması teşhisi güçlendirir.

“daòı olmaú yürek aàırmaúda keàret

hem olmaú áaşy u gözde daòı *óumret*” (TE 52a/1331)

“úulaúda olsa ùanın başda áaúÀlet

burunda óikke vü hem yüzde *óumret*” (TE 55a/1393)

“temevvüc bulsa nabø olsa ten nem

úızarsa tendür olur óükm muókem” (TE 55a/1395)

Buhran Durumunun Ardından Ölüm Belirtisi: Kulakta soğukluk olması ve kişinin renginin siyaha yakın olması gibi belirtiler kişinin ölmek üzere olduğunu işaretidir. Göz akında morluğun belirmesi veya aniden gözün kararması ömrün sona ermek üzere olduğunu gösterir. Sıtma halinde burundan sarı su akması kişinin ölmekte olduğunu gösterir. Hasta elini yüzüne çok götürürse ona artık ilaç fayda etmez ve tez zamanda ölür. Dilin kızarması ağız ve genzin kuruması yine ölüme işaret eder. Hastanın kusmuğunun pırasa rengi gibi olması kötü bir işaret olarak değerlendirilir. Dışkıda çeşitli renkler görülmesi kötüdür. Tenin renginin pirinç kabuğu gibi olması hastanın artık ölüm anında olduğunu gösterir. SersÀm hastalığı (menenjit) olan kişide idrarın beyaz ve saydam olması hastayı helak eder. Yüzde sebepsiz kızarıklık olması ve yoğun kaygı durumu cüzzama işarettir ve bu hastalığın devası yoktur. Sebepsiz yere yüzde kızarıklık olması ve gözyaşının bitmesi ve hastanın her türlü ışıktan nefret etmesi bütün bu belirtiler sersÀma yani menenjite işaret eder.

“ûulaòda berd u yañaòda küdyret

daòı hem *esved ola rengi* óaøret” (TE 55b/1405)

“delil olur ölüme ol èalÀmet

óamÀke Allah èenküllî’l-beliyyÀt” (TE 55b/1406)

“gözün aàında belürmek kümÿdet

ya nÀgÀh ôÀhir olmaú anda ôulmet” (TE 55b/1407)

“çü óiddetlü ola ebdÀn daòı emrÀø

òaber virür ki ider èömrîi èrÀø”(TE 55b/1408)

“burundan *ãaru ãu* aòsa ıssı tebde

anı bilkim úalupdurur èaùabda” (TE 55b/1411)

“elin yüzine çoú iltürse ãayru

ölür tizde ne nefè ide aña dÀry” (TE 55b/1412)

“*úzarsa* dil úurisa manòir u fem

maræda ıssı ola çoudur aña àam” (TE 55b/1413)

“*kürÀài* úayé olur yavuz èalÀmet

òaber virür ki ãayruya irer Àfat” (TE 56a/1430)

“çü gördün muòetelif *levn* u berÀzı

redidür bil óaúúatda bu rÀzı” (TE 56a/1431)

“*birincüñ úısrı bigi olsa* ôÀhir

óaúúat bilki oldı mevt óÀøır” (TE 56a/1432)

“*beyÀø* u riúúat olsa bevlde tÀm

helÀk ider anı kim olsa sersÀm” (TE 56b/1437)

“sebebsüz çünki ola yüzde *óumret*

àaliô daòı ola hem anda küdyret” (TE 56b/1447)

“èıyÀðallah olur münðir cüðÀma

ki youdur hiç dermÀn ol saúÀma” (TE 56b/1448)

“sebebsüz yüzde *óumret* olsa óÀãıl

daòı hem olsa gözler yaşı zÀyıl” (TE 57a/1450)

“daòı her øavédan eylese nefret

olur bu úamu sersÀma èalÀmet” (TE 57a/1451)

Tükürük ve Salyayla İlgili: Ağız suyunun (koyu) kara renge yakın olması yanmaya işaret eder. Tükürük yeşil renkli olursa safra da pırasa rengine yakın olur.

“úaralú irişürse buãÀúa

delÀlet eyler ol úatı iótirÀúa” (TE 41b/1029)

“ve ger nefã olsa *yaşıl* bilki ãafrÀ”

“olur *kürrÀâi* andan irer iöÀ” (TE 41b/1030)

Cüderi (Çiçek Hastalığı): Çiçek hastalığında uzuvlarda olan sivilceler baştanbaşa beyaz-kırmızı olur. Sivilcelerdeki madde kötüyse siyah-sarı renkte olur. Sevdâ kırmızı olursa öldürür. Caversine adı verilen kabarcığın altı kırmızı, üstü beyaz olur.

“olur beâreler olur *ebyaø aómer*

ten aèøÀsında kim vardur seraser” (TE 335a/8973)

“yavuzsa mÀdde olur *esved aãfar*

ider úatlı eger olsa sevdÀ *aòøar* (TE 335a/8974)

“olur kim baèøı aèøÀda çıòar hem

olur ağı ki buraú ola eslem” (TE 335a/8975)

“olur üstü anuñ *ebyaø* altı *aómer*

adı cÀversinedür iy biraøer” (TE 346b/9280)

İdrar:

Çalışma kapsamında incelenen eserlerden *Tervihü'l-Ervâh*'ta idrarla ilgili bölümde idrar, özelliklerine göre yedi bölümde incelenir. İdrarın bu yedi özelliğiyle sıhhat durumu belirlenir.

Bu özelliklerin başında renkler gelir. Rengin önemi eserde “*yidinüñ evveli olmışdur elvĀn ki andan rÿşen olur óĀl-i ebdĀn*” (TE 42b/1053) sözleriyle belirtilmiştir. Renk dışında kıvam, koku, köpüklü olup olmaması ve tortu gibi etkenler belirleyici rol oynar. İdrarın rengi, sağlıkla ilgili birçok ipucu verir. İdrarın beyaz renkte olması çok yiyip içildiğini; sarı ve mavi renkte olması safranın azlığını; turuncu olması hıltlar arasında bir dengenin olduğunu; kırmızı renkte olması safranın çokluğunu; koyu al veya kırmızı olması kanın çokluğunu; soğukluktan kana kırmızılık gelmesi felç durumunu; yeşil renkte olması bağırsaktaki sancıyı ve kızıl hummayı; fıstıkî veya mavi olması soğukluğu; siyah ve sarı karışımı gibi ve kokulu olması yanmayı gösterir. Doğal olanı beyaz renkli ve dibe çökenidir; doğal olmayıp kötü olanı ise siyah, al renkli veya mor olanıdır. İdrarın kan renginde olması hıltların yolunda zorlayıcı yara veya irin olduğunu gösterir.

“*yididür bevlüñ eczĀsı tamĀmet*

delil-i ģıóóat oldur u selĀmet” (TE 42b/1052)

“*yidinüñ evveli olmışdur elvĀn*

ki andan rÿşen olur óĀl-i ebdĀn” (TE 42b/1053)

“*çü rengi aò ola anuñ tamĀmı*

çoò içüp çoú yimekdendür ùaèĀmı” (TE 42b/1054)

“*ger aāfar ola vü nini yaúin bil*

ki āafrĀ azdur ol resme devĀ úıl” (TE 42b/1059)

“*ger ötrüci ola ider delĀlet*

ki var aòĀù arasında èadĀlet” (TE 42b/1060)

“*ger ola levnde şol resme kim nĀr*

delĀletdür ki var āafrĀda ikāĀr” (TE 42b/1061)

“eger eşúar ola vü yaóýö aómer

delÀletdür ki olmışdur dem ekâer” (TE 42b/1062)

“burýdetden daòı irer úana óumre

çün ola fÀlic ya sýé u úınye” (TE 42b/1064)

“çü úandan pÀk ayrılmaz ola bevl

olur rengi anuñ aómer budur úavl” (TE 43a/1066)

“olur úulınc hem óummÀyla aómer

veger rengi olursa bevlüñ aòøar” (TE 43a/1067)

“ger ola nili vü ya fustuúi ol

burýdetden òaber virür veli bol” (TE 43a/1068)

“ger esved ola vü anuñla ãufret

úoòar hem iótirÀúa irer delÀlet” (TE 43a/1071)

“ùabièisi ol ki ola aò u rÀsib

taòallül olmaya eczÀsında ğÀlib” (TE 44a/1097)

“redi ğayr-i ùabièi esved eşúar

ya olki ola kümydet anda aòher” (TE 44a/1099)

“òurÀùiden ãafÀyıó kim ola aò

meâÂne incirÂdından durur baò” (TE 44a/1103)

“ger ol *laómì ola yaèni reng-i aómer*

olur anda incirÂd-ı külye ekâer” (TE 44a/1105)

“çü *laómì ola vü úan rengine ol*

temÂzüc ger kebidde buldısa yol” (TE 44b/1113)

“cerÂóat vardurur mecrÂda úÂhir

ki oldı bevl *úan rengine ôÂhir*” (TE 44b/1115)

İdrar Köpüğü:

İdrarın yanı sıra idrar köpüğünün rengindeki değişiklikler de çeşitli sağlık sorunlarının tespitinde ipucu niteliğindedir. İdrar köpüğünün kara ve kırmızı renklerde olması sarılık hastalığının belirtisidir. İdrarın dibine çöken tortunun ak renkte olması iyiye işarettir. Ama tortunun sarı renkte olması hararet belirtisidir ve kırmızı renkteki tortu da kanın baskın olmasının göstergesidir. Siyah renk tortu ise bütün bunların hepsinden kötüdür. İdrar kötü ve siyah renkli olduğunda vücuttan çokça atılması iyi olur. Kadınların idrarı, erkeklerin idrarından daha yoğun ve beyaz renkli olur.

“Bevl köpügi kim büyük ola şol öilü yapışıcı olmaúdandur, köpük kim *úara ve úuzıl ola* yereúÂn nişÂnıdur ammÂ bevlüñ dibine çökene rüsýb dĆrler ol bir nesnedür kim bevlüñ âulıâından ayrılır rüsýbuñ eyüsi oldur kim *aà ola*.” (TM 30a/13-15)

“...ammÂ *rüsýbuñ âaruhlâi óarÂret*dendür ve *úuzıl rüsýb úan àÂlib olmaâındandur* ve *úara rüsýb* dükelinden yavuzdur.” (TM 31a/1-2)

“...úaçan bevl yavuz olsa *úara olsa* anuñ çoú çúmaúılâi eyüdüdür.” (TM 31a/10)

“...avrat bevli er bevlinde *úoyudur* ve *aú olur*” (TM 31b/3-4)

Kişinin yaşına göre idrarın durumu da değişir: Çocukların idrarı saman rengi gibi ve beyazımsı olup yoğun kıvamlıdır. Gençlerin idrarı orta kıvamlı ve turuncu rengindedir. Orta

yaşlıların idrarı beyazımsı ve sıvık olur zaman zaman da sarı renkte ve yoğun kıvamda olur. Yaşlıların idrarı ise idrarların en sıvı kıvamlı olanıdır ve rengi beyazdır.

“genç oàlan bevlî: *âaman rengi gibi olur aúçıl olur* ve oàlanlaruñ bevlî àaliô olur *âaman rengin* dutar.” (TM 31b-D)

“yiğitlik bevlî: úoyulîaî muètedil olur ve *rengi turuncî olur*.” (TM 31b-D)

“úirâıl bevlî: *aúçıl olur* ve sıvuú olur ve vaúthÀ *âaru olur* ve àaliô daôi olur.” (TM 31b-D)

“úocalar bevlî: úocalar bevlî sidükleruñ sıvuàaraâıdur *aú olur*.” (TM 31b-D)

İncelenen eserlerden *Tuhfe-i Mübârizî*’de de hastalık ve sağlık sorunlarının tespiti için idrar *Tervihü’l-Ervâh’takine benzer bir biçimde*, yedi farklı özelliği göz önünde bulundurularak sınıflandırılır. Bu yedi özellik renk, yoğunluk, berraklık, koku, köpük, tortu ve idrarın azlık ve çokluğu yani miktarıdır. Eserin bu bölümüyle ilgili olarak eserin metin ve sözlüğünü de yayınlamış olan Binnur Erdağı Doğuer’in “Renklerin İdrar Tahlilinde Kullanımına Tarihî Bir Tıp Kitabından Örnekler” adlı bir çalışması da bulunmaktadır.¹⁹ *Tuhfe-i Mübârizî*’de bu yedi özellik sayılırken renk en başta verilir. Ardından renkler; sarı, kırmızı, ak, yeşil ve kara olmak üzere beş ana gruba ayrılır. Sayılan bu beş ana rengin birçok ara renginin de olduğu vurgulanır. Sarı renk grubu içinde “nebtî, turuncî, nÀrencî, aşúar, nÀrî, zaêferÀn”; úızıl renk grubu içinde “aâpur, verdi, úan, úatma; aú renk grubu içinde “meşaú, muòÀuî, vesmî, rehÀyi, rÀyi, felÀoi, lebenî, menevî, raâÀâ; yeşil renk grubu içinde “fuâtuúî, ÀsmÀnî, zeytî, silúî, selòî, kürÀâî; úara renk grubu içinde “úarasaâu, úaraúızıl, úarayaşıl” ara renkleri yer alır. Bu renkler, çeşitli somutlamalar yoluyla anlatılmaya çalışılır ve sağlık açısından neyi ifade ettiği üzerinde durulur. Örneğin idrarın úızılú grubunu oluşturan “aâpur, verdi, úan, úatma” için sırasıyla “tunç gibi; gül gibi úızıl; úoyı úızıl ile bulanuú úızıl” tanımlamaları yapılarak neyi işaret ettikleri belirtilir.

“bevlüñ y’Cdi nesneyile renc ne dürlüdü bilmege yarar evvel renginden ikinci úoyulîaından sıvuúulîaından üçüncü durulîaından bulanuúulîaından dördüncü yıyısından b’Çşinci köpüğünden ...altıncı ol dibine çöken nesnelerden... y’Cdinci bevlüñ azlîaından çoúlîaından ammÀ *bevlüñ rengi* b’Çş dürlüdü *âarudır úızıldur aúdur yaşıldur úaradur* bunun her birisininüñ dürlüleri yavlaúdur úamusın işbu dÀyire içinde y’Ad úıldum...

âaruluú úabaúası:

1: *nebtî*: bu bevlî *âaman rengine benzer* issilige delil-dür

¹⁹Binnur Erdağı Doğuer, Renklerin İdrar Tahlilinde Kullanımına Tarihî Bir Tıp Kitabından Örnekler, Renk Kitabı, s. 193-200, Editör: Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.

- 2: *turuncî: turunç úabı rengi gibidür eyürekdür*
- 3: *nÀrencî: nÀrenc gibidür úatı issilige delÀlet Ćder*
- 4: *aşúar: bu aşúardur úatı issilige ve āafrÀya delÀlet úılır*
- 5: *nÀrî: bu reng od gibi ışılar issilige delÀlet úılır*
- 6: *zaèferÀn: zaèferÀna benzer issilik ve āafrÀ nişÀnıdır*

úızılıúú ùabaúası:

- 1: *aāpur: bu reng tuç gibidür bögrek øaèif-lıàı nişÀnıdır*
- 2: *verdi: gül gibi úızıldur úan àÀlib-lıàı nişÀnıdır*
- 3: *úan: bu bevl úoyı úızıldur úan àÀlib-lıàı nişÀnıdır*
- 4: *úatma: bu bulanuíú úızıldur bu daòı úan àÀlib-lıàı nişÀnıdır*

aúlıúú ùabaúası ùoúuzdur:

- 1: *meşáu: bu sevdÀ gibidür sıvuúdur òamlıú nişÀnıdır*
- 2: *muòÀùî: bu sümük gibidür òÀmlıú çoúlıàı nişÀnıdır*
- 3: *vesmî: bu yaàludur bögrek yaàı eridüğine delil-dür*
- 4: *rehÀyi: bu bevl yoàurt gibidür tiz renci yavuzdur*
- 5: *rÀyi: bu bevl yoàurt gibidür tiz renci yavuzdur*
- 6: *felÀoi: bu bev ltiz renclerde yavuzdur àÀyet*
- 7: *lebenî: bu bevl süd gibidür tiz renclerde depeleyicidür*
- 8: *menevî: bu meni suyı gibidür fÀlic ve sekte getirür*
- 9: *raāÀã: bu bevl úalayrengine benzer eger rüsýbı yoàısa eyüdü*

yaşılıúú ùabaúası:

- 1: *fuātuúî: bu bevl fuātuúî rengine benzer āaruyıla yaşıl arasındadır berde delÀlet [úılır/Ćder]*

- 2: *ÀsmÀnì*: bu reng ödi bigi olduàına nişÀn-dur
3: *zeytì*: *zeytÿn yaàına beñzer* teni erimek nişÀnıdır
4: *silúi*: bu bevl *pazu rengine beñzer* eger *zeytì* olurısa yavuzdur
5: *selòì*: *beyÀø ãaóió*
6: *kürÀài*: bu bevl gendene gibidür oàlanlarda yavuzdur

úaralıú úabaúası:

- 1: *úarasaàu*: bu *úarasaàu* bevl göyinmegine ve yereúÀn[a] delÀlet-dür
2: *úaraúızıl*: bu bevl *úara úızılsaàudur* úan göyinmeginden yavuzdur
3: *úarayaşıl*: bu *úarayaşılsaàudur* sevdÀ artmaú nişÀnıdır gey degül” (TM, 29a/12-29b)

Dışkı:

Doğal olanı ‘nÀrì’ yani kırmızı renkli olanıdır. Eğer ak renkte olursa bu durum balgamı veya peklik ve tutukluğu gösterir. Siyah olması ise vücutta yanma ve hararet olduğunu gösterir. Kırmızı renkten önce işareti alevlenme ve solukluktur. Pırasa rengi gibi ve pas rengi gibi olması donukluğun işaretidir.

“úabièisinũn olur *rengi nÀrì*

veli andan aòaf çün ola cÀrì” (TE 45b/1145)

“eger *aò ola* balàam var ya südde

merÀret yollarında vü ya àudde” (TE 45b/1147)

“eger *esved ola* ider delÀlet

ki vardur iótirÀú u çoú óarÀret” (TE 45b/1153)

“nişÀnı iştièÀl u daòı *ãufret*

taúaddümden daòı hem *levn-i óumret*” (TE 45b/1154)

“daòl kùrrÀâi zencÀrì olur dÀll

cümüda ki ola ifrÀùla bi-úÀl” (TE 46a/1155)

Çeşitli Sağlık Sorunlarının Teşhisinde Renkler: İncelenen eserlerde birçok sağlık sorunu ve hastalıkla ilgili konuda renklerin çok etken bir işlevinin olduğu görülmüştür. Aşağıda bunlar örneklendirilmiştir.

- İdrarın ve dışkının çok ak renkte gelmesi sarılık hastalığının belirtisidir. Ve kişinin benzi ve gözü de bu hastalıkla birlikte sararır.

“sidük ve ters çouí aú gelmek: yereúÀn rencin getürür ol ãaruluúdur beñize göze iner.” (TM 40a/D)

- İdrar rengindeki turunculuğun beyazlaşması hastanın iyileşmekte olduğunu belirtisidir.

“çü bevl ötrüci ol biri ola aâ

èalÀmetdür ki ol ãayru olur saà” (TE 58a/1490)

- *Tuhfe-i Mübârizî*'de, hastalığın belirtilerinin bildirildiği beşinci fasıldan bazı bölümler aşağıda verilmiştir. Yine burada da hastalığın teşhisinde renklerin aktif bir rol oynadığı görülür. Sarılık hastalığında olduğu gibi tenin ve gözün sararması ve tenin alaca olması ve tende kızamık çıkması hastalık belirtisidir. İdrarın kara renkli olması ve karında kaşıntı olması yine hastalık belirtisi olarak gösterilir. Düşte kızıl nesneler görmek kanın; beniz aklığı ve ağızdan çok salya akması ise balgamın baskın olduğunun işaretidir. Safranın baskın olması durumunda beniz sarılığı, ağız acılığı, ağız damak kuruluğu, susuzluk, iştahsızlık, düşte ateş ve sarı nesneler görmek; sevdanın baskın olması durumunda ise tenin dış yüzünün kuru olması benzin bulanık renkte olması ve kanın kara olması gibi etkenler ön plana çıkar.

“bÇşinci faâil ãayruluàuñ nişÀnların bildürür...” (TM 26b/8-10)

“şol yereúÀn renci gibi kim ten ve göz ãaru olur ve ten ala olduàı ve óaãbe tende çíúduàı gibi pes bu nişÀnları görmek ile ol tende renc varlıaı bilinür” (TM 26b/8-10)

“...ve sidük *úaraolmaú* ve úarnı gicimek bu úamusı tenden ayrılır nesnedür bunuñıla bilürler kim ol tende renc vardur.” (TM 27a/2-3)

“...düşde *úızıl nesneler* görmek bu úamusı úan àÀlib olduàınuñ nişÀanı-dur ammÀ balàam nişÀanları *beniz aúlhà* aàızdan yar çoú aúmaú...” (TM 27a/6-7)

“*beniz āarulıàı* ve aàız acılıàı ve aàız damaú úuruluàı ve susalıú ve iştià øaèif-lıàı ve düşde od görmek ve *āaru nesneler* görmek bu úamusı āafrÀ àÀlib olduàınuñ nişÀanı-dur ammÀ sevdÀ nişÀanları tenüñ úaş yüzü úuru olmaú ve *beniz bulanuúlıàı* ve *úanúaralıàı*...” (TM 27a/9-12)

- Eğer öd karaciğerden safrayı biraz kendi içine çekmezse kişinin benzinde sararma belirir buna da “yereúÀn” yani sarılık hastalığı denir.

“ve eger öd ol baàırdan āafrÀyı az kendü içine çekmez ise kişiye *benzi āarulıàı* belürür aña yereúÀn dĆrler.” (TM 17b/14-15)

- Baş ağrısı eğer kanın baskın olmasından kaynaklanıyorsa gözlerde ve yüzde kırmızılık; safranın baskın olmasından kaynaklanıyorsa sarı renk oluşur. Balgamın baskın olması durumunda beyaz şişlik? ve ağızda rutubet oluşur. Sevdanın baskın olması durumunda ise siyahımsı renk hâkim olur.

“eger demden ola aña èalÀmet
olur gözlerde vü hem yüzde *óumret*” (TE 174b/4641)

“eger āafrÀdan olurısa èillet
èalÀmet olur aña *levn-i āufret*” (TE 175b/4659)

“eger balgamdan ola aña èalÀmet
beyāž-ı şişe vü femde rutūbet” (TE 178a/4733)

“eger sevdÀdan ola añaèalÀmet
sevÀdì levn olur kümýdet” (TE 179a/4769)

“*sevÀd-ı bevl* hem heycÀn-ı şehvet
ki kÀðib ola fikretde isÀéet” (TE 179a/4770)

- Sara hastalığının (epilepsi) sebebinin balgam, sevdâ veya kandan kaynaklanabileceği belirtilir. Balgamdan kaynaklanırsa kişide semizlik ve beyaz renk; sevdâdan kaynaklanırsa karalık ve zayıflık hâkim olur. Kanın baskın olmasından kaynaklanması durumunda burun ve diş kanaması görülür ve kişinin renginde kırmızı renk hâkim olur. Bu hastalığın safradan kaynaklanma olasılığının düşük olduğuna değinilir ve safradan kaynaklanması durumunda yüzde ve gözde sarılık oluşur.

“sebeb aña ya balâamdur ya sevdâ
ya an işit èalÀmetin iy dÀnÀ” (TE 191a/5092)

“semizlikle *beyÀ-ı levndür* hem
aña kim ola anuñ aalı balâam” (TE 191a/5093)

“eger sevdÀdan ola anuñ nişÀnı
sevÀd-ı levn aruòlú bil anı” (TE 192a/5116)

“gerek úandan ola vÀúie bu èillet
burun úanamaaı ana èalÀmet” (TE 192a/5126)

“diş úanamaúda olduai keâret
daı *levninde* belüdüğüóumret” (TE 192a/5127)

“az olur òilü-ı âafrÀdan bu èillet
yüz ü gözdeki *âufretdür* èalÀmet” (TE 193b/5162)

- Kulak ağrısının şiş ve ıbandan veya kandan kaynaklı bir katılaşmadan kaynaklı olabileceği ve bu durumda gözlerde kızarıklık oluşacağı belirtilmiştir. Safra kaynaklı olduğunda ise ağrının şiddetli olacağı ve yüzün sarı renk alacağı bildirilir.

“úulaú aarısı ya ola veremden
veyÀ ol süddeden kim ola demden” (TE 216a/5768)

“veremden demden olsa aña èalÀmet
olur øarbÀn úulaúda gözde *óumret*” (TE 216a/5770)

“eger âafrÀdan ola aña èalÀmet
vacaèda şiddet olur yüzde *âufret*” (TE 216b/5784)

- Dille ilgili sağlık sorunları kanın baskın olmasından kaynaklandığında dilde şişme, yanma ve kızarıklık; safradan kaynaklı olduğunda iltihap, yanma, susuzluk ve yüz renginde sarılık; sevdadan kaynaklanması durumunda dilde kızılık ile tükürükte azalma görülür.

“şişerse dil ki úandan ola èillet
èalÀmet óurúat-ı dildür u óumret” (TE 220a/5880)

“aiöÀmÀéü’ş-şaeir ger bu èillet
ola āafrÀdan oldurur èalÀmet” (TE 220b/5883)

“ki ola iltihÀb u derd u óurúat
āuāalıòla yüzüñ renginde āufret” (TE 220b/5884)

“eger sevdÀdan ola añaèalÀmet
úızıllıàı dilüñ tükrukde úillet” (TE 220b/5892)

- Boğmaca, boğaz iltihabı kanın baskınlığından kaynaklanıyorsa ağızda tatlılık, yüzde kırmızılık oluşur; balgam kaynaklı ise renk beyaz olur ve salyada çoğalma olur.

“eger úandan ola aña èalÀmet
óalÀvetdür aâızda yüzde óumret” (TE 222b/5946)

“eger balâamdan olsa añaèalÀmet
lehib ile olmaduâıdur óarÀret” (TE 224a/5975)

“beyÀø-ı levn aâız yarında keâret
tehennüc yüzde vü aâızda úillet” (TE 224a/5976)

SONUÇ

Anadolu sahası ilk dönem tıp yazmalarında sağlık sorunlarının teşhisi ve belirtilerinin ortaya konmasında renk adlarının kullanımı ve öneminin incelendiği bu çalışmada, Ahmedî’nin *Tervîhü’l-Ervâh*, Hekim Bereket’in *Tuhfe-i Mübârizî* ve İshâk Bin Murâd’ın *Edviye-i Müfred*e adlı eserleri üzerinde durulmuştur. İlgili eserler içerdikleri renk adları açısından taranmış ve sağlığa dair çeşitli durumları ifade etme yönündeki ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.

Eski anlayışa göre evren an'Asır-ı erbaa adı verilen dört öğeden oluşmaktadır. Bunun karşılığı olarak insan bünyesi de dört ana öğeden oluşur. Evrendeki *hava, toprak, su, ateş* öğelerinin insan bünyesindeki karşılığı sırayla *kan, sevda (kara safra), balgam ve safra*'dır. Bu dört maddenin her birine *òilt*, bunların karışımı olan bünyeye ise *mizâc* denir. Kişide bu öğelerden hangisi baskınsa mizacı da o adla adlandırılmıştır. Sağlıkla ilgili konular da bu dört unsurun dengede olup olmamasıyla açıklanmıştır. Dönemin şartları gereğince bu konuda vücutla ilgili gözlemler, hastalıkların tespit ve tedavisinde en önemli unsurlardandır. Gözlemlenen bu unsurlar arasında renklerin bu bağlamda aktif rol oynadıkları görülmüştür. Kişilerin gerek tenlerinde gerekse göz, saç, idrar, dışkı vb. organları, vücut sıvıları ve atıklarının renklerinde meydana gelen değişimler, onların mizacı ve sağlık durumları hakkında ipuçları vermektedir. Hekimler de vücudun özellikle renk değişiklikleriyle verdiği bütün bu ipuçlarını değerlendirip kişiye yine mizacına uygun çeşitli ilaç ve karışımlar önermektedirler.

Ele alınan metinlerde de eski tıp anlayışından yola çıkılmakta, kişinin renginin sarıya yakın olması durumunda vücutta safranın; kızıl olması durumunda kanın; ak yani beyaza yakın olması durumunda balgamın baskın olduğuna; ak ve kızıl karışık olması durumunda ise ölçülü bir durumun hâkim olduğuna yani sağlığın tesis edildiğine işaret edilmektedir. Mizaçta hangi unsur baskınsa onunla ilişkilendirilen renk kişinin ten renginde, idrarında, göz renginde çeşitli şekillerde görülür. Hatta kişi düşünde bile baskın olan unsurun temsil ettiği renkle ilgili şeyler görür. Örneğin bünyede kanın baskın olması durumunda kişinin düşünde lale ve lâl taşı gibi kızıl nesneler gördüğü belirtilir. Eserlerin bazılarında renk-mizaç ilişkisine özel olarak yer verilmekte ve renklerin mizaç konusunda kılavuzluk yaptığı vurgulanmaktadır. Yine mizaç unsuru bağlamında sarılık, çiçek hastalığı, boğmaca gibi hastalıklar; göz, kulak, dil ve baş gibi vücudun çeşitli bölümlerinde görülen sıkıntılar ilgili yerlerde meydana gelen renk değişimlerinden yola çıkılarak tespit ve tedavi edilmeye çalışılır.

Yapılan incelemede bünyeyi oluşturan unsurlarla ilişkilendirilen renk adlarından (kızıl, sarı, kara, ak, beyaz) metinlerde gerek sağlık sorunlarının tespitinde gerekse tedavi aşamasında çokça yararlanılıp bahsedildiği görülmüştür. Bu temel renklerin yanı sıra özellikle idrar konusunun ele alındığı bölümlerde dönemin tıbbında çok geniş bir renk yelpazesinin kullanıldığı görülmüştür. Genel olarak kullanılan renklerin dışında "*nÂrî: bu reng od gibidür; turuncî: turunç úabı rengi gibidür; fuâtûûî: bu bevl fuâtûûî rengine benzer âaruyıla yaşıl arasındadır*" gibi somutlaştırmalara gidilerek ilgili renklerin tam olarak anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR A. Adnan, Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul Maarif Matbaası, 1943.
CANPOLAT Mustafa, XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede, Türkoloji Dergisi 5/1 (Mayıs 1973), (21-49)
CANPOLAT Mustafa, ÖNLER Zafer, Edviye-i Müfrede, Türk Dil Kurumu, 2007.
DERİN Adnan, Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 1987, 234 s.

- DOĞUER Binnur Erdağı, Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin-Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2013.
- DOĞUER Binnur Erdağı, “Renklerin İdrar Tahlilinde Kullanımına Tarihî Bir Tıp Kitabından Örnekler”, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), Renk Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 193-200.
- ERDAĞI Binnur, Tuhfe-i Mübârizî (İnceleme-Metin-Sözlük), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2000, 555 s.
- ERDEMİR Ayşegül Demirhan, “Ahlât-ı Erbaa”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa>) (ET: 12.01.2020).
- ÖNLER Zafer, “XIV.-XV. Yüzyıl Metinlerinde Türkçe Bitki Adları”, *Kebikeç*, S:18 (2004), (273-301).
- ÖNLER Zafer, “XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, *Kebikeç*, S:6, (1998), (157-168).
- ÖZER Osman, Ahmedi, Tervihü'l-Ervah, Giriş-Metin-Dizin, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), (2134s.)
- TDK Türkçe Sözlük (<https://sozluk.gov.tr/>) (ET: 10.01.2020).
- TEKİNDOR Zehra Uslucan, Hekim Bereket Tuhfe-i Mübârizî Metin-İnceleme, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2000, 220 s.
- TOPALOĞLU Aydın, “Renk”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (<https://islamansiklopedisi.org.tr/renk#2-felsefe>) (ET: 12.01.2020).

NÂBÎ DİVANINDA HZ. İBRAHİM

PROPHET ABRAHAM IN NABİ DİVAN

Dr. Öğr. Üyesi Bahanur ÖZKAN BAHAR

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Burdur.

ÖZET

17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında yaşamış Divan şiirinin en büyük şairlerinden birisi olan Nâbî, Urfa'da doğmuş ve ilk gençlik yıllarını burada geçirmiştir. Şairin, doğup büyüdüğü bu şehirden, yirmi dört yaşında, İstanbul'a gitmek için ayrıldığı bilinmektedir. Şair, eserlerinde, çok sevdiği memleketinden sık sık bahsetmiş ve bu bahsetmeler birçok çalışmaya konu olmuştur.

Peygamberler diyarı olarak bilinen Urfa, bilhassa Hz. İbrahim ve Hz. Eyüp peygamberler ile bilinmektedir. Şehrin en büyük sembolü olan Balıklı göl, Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atıldığı; ama ateşin Hz. İbrahim'i yakmamak için gül bahçesine döndüğü yer olarak bilinmektedir. Bu kutsal mekânın çevresi de yine kıssa etrafında anlatılan çeşitli yerler ile çevrilidir.

Hız. İbrahim peygamberlerin atası olarak bilinmektedir. Hem Yahudi, hem Hristiyan, hem de Müslümanlar unsurlar tarafından kutsal kabul edilmiştir. İsmi Tevrat'ın ve İncil'in muhtelif yerlerinde de geçen Hz. İbrahim, Kuran-ı Kerim'de de ismi en çok zikredilen (ülü'l azm) peygamberlerden birisidir. Kuran-ı Kerim, Divan şiirinin beslendiği en önemli kaynaklardan birisidir. Bu bağlamda Kuran-ı Kerim'de anlatılan peygamberler ve onların kıssaları sık sık telmih olunun bahislerdir.

Hız. İbrahim Allah dostu olması, put ustası olan babasının yaptığı putları yıkması, oğlu Hz. İsmail'i Allah yolunda kurban etmek isterken Cebrail ile kendisine bir koç gelmesi, yine oğluyla Kâbe'yi inşa edip hac ibaretini başlatması, Nemrut tarafından ateşe atılması hadiseleri ile şiirimizde sık sık atıfta bulunulan peygamberlerden birisidir. Divan şiirinde adı çokça geçen Hz. İbrahim, Nâbî divanında da yer verilen isimlerden birisidir.

Hız. İbrahim, diğer Divan şairlerinde olduğu gibi yukarıda zikredilen bazı özellikleriyle birlikte, Kuran-ı Kerim'de geçen bazı ayet-i kerimelere de telmih yapılarak Nâbî divanında da yer aldığı görülmüştür. Çalışmada divanda geçen beyitlere, beyitlerin izahına ve Hz. İbrahim'in hangi özelliği ile yer aldığı gibi hususlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Divan, Hz. İbrahim.

ABSTRACT

One of the greatest poets of Divan poetry that lived in the late 17th and early 18th centuries Nabi was born in Urfa and spent his early youth there. It is known that poet left this city which he was born and raised to go to İstanbul when he was twenty - four. Poet, in his works, frequently mentioned about his beloved homeland and these mentions have been the subject of many studies.

Urfa, known as the land of the prophets, especially it is known with Saint Abraham and Saint Eyüp Prophet. The biggest symbol of the city, Balıklı Lake, Saint Abraham was thrown into the fire by Nimrod; but it is known that the fire returned to the rose garden not to burn Saint

Abraham. The surroundings of this sacred place are also surrounded by various places that are described in parable.

Saint Abraham is known as the ancestor of the prophets. It was considered sacred by both Jews, Christians and Muslims. Saint Abraham whose name existed in Torah and Bible's various places, he is one of the most mentioned prophets in the Holy Quran(ülül' azm). The Holy Quran is one of the most important sources of Divan poetry. In this context, the prophets described in the Holy Quran and their stories are frequently recalled.

Saint Abraham, a friend of Allah, destroyed the idols of his father who was an idol, when wanting to sacrifice his son Saint İsmail in the way of Allah, Gabriel and a ram came to him, built the Kaaba with his son and started the pilgrimage, thrown the fire by Nimrod, is one of the prophets frequently referred to in our poetry such as these events. Saint Abraham whose name passing much in Divan poetry, he is one of the names also included in the Nabi Divan

Saint Abraham, as in other Divan poets with some of the features mentioned above together, it has been seen that some verses in the Holy Quran also reminded in the Nabi Divan. In the study, couplets passing in the Divan, explanation the couplets, it is mentioned that which feature Saint Abraham has.

Keywords: Nabi, Divan, Saint Abraham.

NÂBÎ DİVANINDA HZ. İBRAHİM

Divan edebiyatı çok çeşitli unsurlardan beslenmekle birlikte en temel kaynağı İslam medeniyetidir. Kur'an-ı Kerim, İslamî ilimler, peygamber kıssaları bu kaynakların en belli başlılarıdır. En başta İslam peygamberi Hz. Muhammed olmakla birlikte, Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberler gerek kıssaları gerekse mucizeleri ile Divan edebiyatında zaman zaman müstakil bir konu olarak, zaman zamanda sadece hatırlatma yapılarak işlenilir.

Hiz. İbrahim puta tapmayı reddetmiş; güneşi, ayı, yıldızları Tanrı olarak müşahade etmiş ancak akliya bunların hiçbirinin Tanrı olamayacağına fark ederek (En'âm, 6/76-78) yaratanın ancak tek ve müstesna olabileceğine hükmetmiştir. (En'âm, 6/79) Bu bakımdan İslam inancının yani tevhit anlayışının öncüsü olmuş bir peygamberdir. Zira Kur'an-ı Kerim'de ismi en çok zikredilen peygamberlerden birisidir. Hiz. Muhammed ve Hiz. Musa'dan sonra ismi en çok geçen peygamber kendisi olmakla birlikte Kur'an-ı Kerim'in 14. suresi de kendi adını taşımaktadır.

Hiz. İbrahim bu özelliklerinin dışında oğlu İsmail ile Kâbe' yi inşa etmesi (Bakara 2/127), eşinin ve kendisinin ilerleyen yaşlarına rağmen evlat sahibi olmaları (Hud, 11/72) (Hicr, 15/54), babasını tevhit inancına davet etmesi (Meryem, 19/42-47), bu daveti reddeden put-perest babası için Allah'tan bağışlanma dilemesi (Tevbe, 9/114), (Şuâra, 26/86), kavminin yaptığı putları en büyüğü hariç olmak üzere hepsini paramparça etmesi (Enbiya, 21/57-68), bu hadiseden sonra Nemrut'un onu cezalandırmak amacıyla ateşe atması ve Allah'ın ateşe "Ey ateş, İbrahim'e karşı soğuk ve esenlik ol." demesi (Enbiya, 21/69), bu vahyin sonucunda ateşten kurtulması (Ankebût, 29/24) hadiseleri ile Kur'an-ı Kerim'de geçmektedir. Sıddık (Meryem 19/41), Halil (yani Allah dostu olması) (Nisa, 4/125), Halim (yani yumuşak huylu olması) (Tevbe 9/114) ve Hanif (yani tek bir yaratıcıya inanması) (Bakara, 2/35) onun Kur'an-ı Kerim'de zikredilen vasıflarıdır.

Kur'an-ı Kerim'de Hiz. İbrahim istisna olmak üzere diğer peygamberler anlatılırken mucizelerine de yer verilir. Peygamberler kendilerine gönderilen şariat ve tebliğlere inanılması

için kendilerine mucizevi özellikler verilmiş insanlardır. Hz. İbrahim ise Kur'an-ı Kerim'de mucizeleri ile ele alınmaz. Kur'an'ın Hz. İbrahim ile ilgili anlatımlarda, onun belirgin bir niteliği olarak akılcı metodolojiyi kullanmasına vurgu yapılmaktadır (Yar, 2006).

Kur'an-ı Kerim'de bu özellikleri ile yer alan Hz. İbrahim bazen ortak noktaları bazen de farklılıklarıyla Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde de yer almaktadır. Hz. İbrahim, Yahudi kaynaklı metinlerde Yahudiliğin atası ve ilk örneği; Hristiyan kaynaklı metinlerde Hz. İsa'nın atası; kutsal kitabımızda ise tevhit inancının atası olarak karşımıza çıkar. Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de peygamberler arası bağ kurulur ve bu bağda Hz. İbrahim'e manen en yakın ve ona uyan nebi olarak Hz. Muhammed'i belirler (Al-i İmran 3/68), (Yüceer, 2007). Kur'an-ı Kerim'de belirtilen peygamberimize olan bu yakınlığı, Hz. İbrahim'i diğer peygamberlerden bir miktar daha ehemmiyetli yapmaktadır.

Hz. İbrahim'in İslam dünyasına tesiri sadece kitabi değildir. İnanç dünyamızda bazılarımızın farkında olmadan bazılarımızın ise hiç bilmeden yaptığı birçok ritüel Hz. İbrahim ile ilgilidir. Müslümanlar, her namazda Allâhümme Salli ve Allâhümme Barik dualarını okurken Allan'tan Hz. İbrahim ve ümmetine verdiği rahmet, hayır ve bereketten Hz. Muhammet ve ümmetine de vermesini isterler. Hz. İbrahim'in sünnetine uyarak, *erkek çocuklarını sünnet ettirir, kurban bayramlarında koç kurban ederler. Kısacası, her Müslüman dini hayatının hemen her safhasında onu kendisine örnek alır ve onun sünnetine uymaya özen gösterir. Özellikle, güzel Türkçemizdeki "Halil İbrahim bereketi" ve "Halil İbrahim sofrası" gibi ifadeler ile İbrahim, Halil İbrahim ve Halilürrahman gibi isimlerin varlığı ve yaygınlığı hatırlanacak olursa, Hz. İbrahim'e karşı duyulan sempati ve bağlılığın ölçüsü de bir derece anlaşılmış olur* (Yitik, 2012).

Yukarıda belirttiğimiz bu hususlar İslami gelenek ile başlayıp şekillenen Divan şiiri için birer mazmun, sanat ve telmih vesilesi olmuştur. Şairler, sadece dini-tasavufi konularda değil beşeri mevzularda bile İslami unsurlara yer vermiştir. Muhakkak ki peygamberler, hayatları, kıssaları ve mucizeleri geleneğin istifade ettiği en belli başlı konulardan birisidir.

Divan şiiri geleneği başta İslam peygamberi Hz. Muhammed olmak üzere diğer tüm peygambere de yer vermiştir. Hz. İbrahim daha önce belirtilen özellikleri ve Kur'an-ı Kerim'de çokça zikredilmesi sebebiyle edebi geleneğimizde adına çokça rastlanılan isimlerden birisi olmuştur.

Nâbî divanının Hz. İbrahim bahsi için seçilme sebebi ise, şairin, Hz. İbrahim'i Divan şiirinde yer alan bütün hususiyetleri ile ele alıp, hemen her özelliği için en az bir beyit söylemiş olmasıdır.

17. yüzyılın büyük şairi Nâbî, Urfa'da doğmuştur. Şair bunu hem divanında hem de oğlu adına yazdığı Hayriyye'de belirtir. Şairin eserlerinden anlaşılan odur ki, şair yirmili yaşlara kadar hayatının geçtiği bu şehri çok sevmektedir. Aşağıdaki beyitte şair memleketinin Urfa olduğunu, bu toprakların aynı zamanda Hz. İbrahim'in de doğduğunu yer olduğunu belirtir. Urfa şehrini Rehâvî şeklinde zikrederek musiki ile olan alakasını da ortaya koymuştur.

Hakimüz mevlididür hazret-i İbrâhimün
Nâbiyâ rast makamında Rehâvîyüz biz (G 271/7)

Nâbî, Urfa'nın yetiştirdiği tek Divan şairi değildir elbette. İsmi tespit edilebilen Urfalı divan şairleri şunlardır: Sakıp, İsmet, Hikmet, Lamî, Admî, Muhibbî, Hilmî, Abdî, Namık, Azmî, Durak, Şevket, Fûrûğî, Re'fet ve Emin (Bektaş, 2008). Ancak Nâbî, Urfa'nın Divan edebiyatında kendini gösterdiği sembol bir isimdir (Kurtoğlu, 2008).

Nâbî, 17. yüzyılda 1642 senesinde doğmuştur (Diriöz, 1994). Asıl adı Yusuf olan şair mahlas olarak kendisine Nâbî'yi seçmiş ve böyle tanınmıştır. Yokluk anlamına gelen Farsça nâ- ve bî-

ön eklerini birleştirerek kendisine mahlas seçen şair, mahlası ile şiirlerde sanat yapma hususunda da son derece başarılıdır.

Bende yok sabr u sükûn sende vefâdan zerre
İki yokdan ne çıkar fehm idelüm bir kerre

Kendisinde ayrılığa tahammül edecek kadar sabrın ve sükûnetin kalmadığını, sevgilide ise vefanın zerresinin olmadığını söyleyen şair okuyucusuna iki yoktan ne çıkar diye bir soru yöneltmektedir. İki yoktan yani nâ ve bî yokluk eklerinden çıkacak ise şairin mahlasıdır.

Gençlik yıllarında İstanbul'a gelen şair, burada Sultan IV. Mehmed'in musâhibi Damad Mustafa Paşa ile tanışmış, onunla dost olup himayesine girmiş ve Damad Mustafa Paşa'nın ölümüne kadar aralarındaki bu ilişki sayesinde oldukça rahat bir hayata kavuşmuştur (Karahan, 1987).

Şair, hamisinin ölümüne kadar onun kâtipliğini yapmıştır ve paşanın ölümüne kadar geçen otuz yılda İstanbul ve Edirne'de yaşadığı şiirlerinden anlaşılmaktadır (Kaplan, 1995). Şair, paşanın sayesinde hem bu otuz yılını hem de paşanın ölümünden sonraki hayatını rahat içerisinde geçirmiştir. Nâbî de gerek yaşamında gerekse vefatından sonra çok sevdiği hamisine karşı sadakatte kusur etmemiştir.

Henüz Mustafa Paşa'nın hayatta olduğu bir zamanda Hac farızasını yerine getiren şair, paşanın vefatından sonra memleketine de yakın olan; havasını, suyunu beğendiği Halep'e yerleşmiştir (Karahan, 1987). Nâbî, önemli eseri Hayriyye'yi Halep'te yazmış ve bu eserde uzun bir İstanbul methiyesinin akabinde Halep'i övmüştür (Şener, 2012).

Özetle şair, Urfa'da doğmuş ve yirmili yaşlara kadar burada yaşamış, akabinde İstanbul'a gidip uzunca bir zaman İstanbul'da kalmış ve koruyucusu Mustafa Paşa'yı kaybettikten sonra Halep'e gitmiş ve nihai olarak da vefatından iki yıl kadar önce İstanbul'a rücu etmiş ve burada vefat etmiştir.

Şairin hayatında ve eserlerinde önemli bir yer teşkil eden Urfa, peygamberler şehri olarak bilinse de bu peygamberlerin arasında Hz. İbrahim ve Hz. Eyüp öne çıkmaktadır. Şehirdeki dini-tarihi eserlerin birçoğunun bu iki peygamber ile bir alakası vardır. Şehrin en önemli ziyaretgâhı olan Halîlürrahman Külliyesi, Balıklı Göl'ün etrafında bulunan Halîlürrahman Camii, Halîlürrahman Medresesi, Rıdvâniye Camii ve Rıdvâniye Medresesi ile bir hazîreden müteşekkildir. İnanişâ göre Balıklı göl, Nemrut'un mancınıkla kaleden attırdığı Hz. İbrahim'in düştüğü yerde ateşin suya dönüşmesiyle meydana gelmiştir (Uluçam, 1997).

Urfalı şair Nâbî, yetmiş yıllık ömrüne manzum-mensur birçok eser sığdırmıştır. Hikemî tarzın bu en büyük üstadının eserleri de birçok çeşitli çalışmaya konu olmuştur. Bizim çalışmamıza esas teşkil eden eseri olan Divan'ı 29 kaside, 888 gazel, 1 terakib-i bend, 5 tahmis, 156 tarih, 10 mesnevi, 15'i kıta-i kebire olmak üzere 116 kıta, 247 rubai, 61 matla, 74 müfred, 186 muamma ve 30 lügaz ihtiva eden son derece hacimli bir eserdir. Çalışmanın konusu olan Hz. İbrahim bahsi, şairin divanında yer alan tüm nazım şekilleri tahlil edilerek ele alınmış ve ilgili nazım şekilleri için Ali Fuat Bilkan'ın Nâbî Divanı adlı eserinden faydalanılmıştır.

Divanından alınan beyitte Nâbî memleketinin Hz. İbrahim'in toprağının Urfa olduğu ile övünmüştür. Bir diğer beyitte şair, can veren, can bağışlayan rüzgâra seslenir ve Urfa'dan mı geldiğini sorar. Zira Nâbî'nin gazelleri gibi hoş giden bir yanı vardır. Şair bu beyitte hem kendi gazelleri ile hem de memleketi Urfa ile övünür.

Nâbî gazeli gibi hoş-âyendeliğin var
Ey bâd-ı revân-bahş Ruhâdan mı gelirsin (G. 654/10)

Nâbî'nin gazelleri ile övünmesi son derece doğaldır. Divanında yer alan 888 gazeli Nâbî'nin şiirdeki ustalığını en iyi sergileyebildiği nazım şeklidir. Bununla birlikte çok üretken olan şair, Divan edebiyatında en çok tarih söyleyenlerden birisidir. Divanındaki elli beşinci tarihte Daltaban Mustafa Paşanın Urfa'ya köşk yaptırmasına tarih düşmüştür. Bu tarihin altıncı beytinde ceddü'l-enbiya derken Hz İbrahim'i kastetmiş ve onun peygamberlerin atası olmasına telmihte bulunmuştur.

Koydı ceddü'l-enbiyânun âstânında eser
Bu müzeyyen kasr-ı rengîn-sakfî âbâd eyledi (T.55/7)

Tarihin hemen devamındaki beyitte, Mustafa Paşa'nın yaptığı bu imar faaliyetinin halkı nimete, ihsana gark ettiğini belirtir. Bu nimetleri ve ihsanı da Hz. İbrahim'in suyuna ya da onun suya gark olmasına benzetir. Burada Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atılması ve ateşin Hz. İbrahim'i yakmamak için suya dönüşmesi hadisesine telmih vardır. Beyit, halkı nimet, ihsana gark eden paşanın bu iyilikleri ile onları kendisine kul edip daha sonra bir diğer ihsanı ile azat ettiği manasını taşımaktadır.

Âb-ı İbrahîmveş gark itdi halkı ni'mete
Nâsı ihsânı ile kul itdi âzâd eyledi (T.55/6)

Yine aynı tarihi manzumenin devamında, Paşa'nın imar faaliyetlerinden feyz alan Hz. İbrahim'in suyu, ölümsüzlük suyunun çeşmesini de böylelikle irşat eylemiş oldu anlamına gelen başka bir beyit söylemiştir. Şair, bu beyitte Hz. İbrahim'i yakmayan suyu, Divan edebiyatının en yaygın mazmunlarından olan, içeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan “âb-ı hayât” ı irşat ettiğini söyleyerek üstün tutmuştur.

Sâyesinde feyz alup âb-ı revânbahş-ı halîl
Çeşme-i mâ'ü'l-hayâtı vardı irşâd eyledi (T. 55/13)

Şair, başka bir tarih manzumesinde Urfa'yı nitelendirirken dünya sarayı ve mübarek gibi tanımlar kullanır. Bu şehirde yani Urfa'da hala Halil İbrahim bereketi bakidir, der.

Bir mübârek şehirde geldi sarây-ı dehre kim
Feyz-i İbrâhîm Hallîlu'llâh bâkîdür henüz (T. 57/5)

Şairin divanında yer alan 13. kaside Sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa'ya yazılmıştır. Sulhiye türünde yazılmış bu kasidede 16 yıl süren savaşın barış anlaşmasıyla son bulmasını: Savaş ateşi, “berd ü selâm” gömleğini giydi, (Karahana, 1987) diyerek Kur'an-ı Kerim'deki Enbiya suresi 69. ayet-i kerimeye telmihte bulunulmuştur. Ayet “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol” manası taşımaktadır.

Giydi feyyâze-i eltâf-ı hudâvendi ile
Âteş-i harb ü vegâ pîrehen-i Berd ü Selâm (K. 13/3)

Bunun dışında aynı ayete iki farklı beyitte daha yer verildiği görülmüştür.

Hacı İbrâhîm âhir itdi 'azm-i âhiret

Eylesün Allâh ta‘âla menzilin Berd-ü Selâm (T. 40/1)

Mehbit-i vahy-ı Hudâ mazhar-ı âyât-ı hüda
Budur ol cilvegeh-i mu‘cize-i Berd ü Selâm (T. 39/5)

Bir diğer beyitte, Allah’ın Nemrut’u helak etmesi için bir sivrisineğin Nemrut’un beynine girmesi ve sonunun bu sivrisinekten olması hadisesine telmih vardır. Hikmet şairi şiirinde, mağrur düşmanın gücünden kokmanın gereksiz olduğunu; çünkü Nemrut’un gurunı yıkmaya beynine giren bir sivrisineğin yettiğini söyleyerek hadiseyi okuyucuya hatırlatır.

Düşmen-i mağrûrun olma satvetinden tersnâk
Peşşe vîrân-sâz-ı magz-ı nahvet-i Nemrûd olur (G. 102/5)

Kara İbrahim Paşa’nın methedildiği tarih manzumesinin yedinci beytinde sadrazamın ilk imrahor olması, nebilerin atası ile yani Hz. İbrahim ile adaş olması, yine Hz. İbrahim gibi akıllı ve bilgili olması, onun gibi cömert mizaçlı olması vasıfları sıralanmıştır.

Semiyy-i cedd-i pâk-i enbiya mîrâhur-ı evvel
Kerîmü’t-tab‘ ü İbrâhîm-meşreb ‘âkil ü dâna (T. 8/7)

Olmağın İbrâhîm ana nâm ü kâm
Oldı o şehre berekât-ı tamam (M. 9/6)

Nâbî, aşağıdaki beyitte peygamber efendimize seslenmektedir. Selam olsun, diyerek başladığı beyitte, Hz. Peygambere, Allah’ın, ceddî Hz. İbrahim için Nemrut’un yaktırdığı ateşin gönül açan bir gül bahçesine çevirdiğini müjdelar ve beytî başladığı gibi, selam olsun, diyerek tamamlar.

E’s-selâm ey ceddün olmagla Halîle itdi Hakk
Âteş-i Nemrûdî bir gülzâr-ı hurrem e’s-selâm (G. 537/5)

Nâbî kendisine seslendiğı beyitte Hz. İbrahim’in Allah için oğlu İsmail’i kurban etme hadisesine telmih yapmaktadır. Hz. İbrahim ciğerparesini feda etse de Hz. İsa’nın da şanı da o kadar yüce olduğunu söyler.

Fedâ-yı yâ r-ı ciger-pâ re-i Halîl isede
Bülenddür o kadar şâ n-ı ‘İsâ ey Nâ bî (G.817/4)

Şair, Urfa’da Süleyman Paşa kasrının yapımı için bir tarih düşmüştür. Divandaki otuz dokuz numaralı bu tarihin beşinci beytinde sarayı överken, sarıyı kurtuluşa götüren ayetlerin, Allah’ın vahyinin tezahür ettiğı, “Berd ü Selâm” mucizesinin gerçekleştiğı yer olarak tarif etmiştir. Şairin kastettiğı mucizenin olduğu yer Hz. İbrahim’in ateşe atıldığı yerdir ve kastettiğı müjdeleyişî ayette “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol” ayetidir.

Mehbit-i vahy-ı Hudâ mazhar-ı âyât-ı hüda
Budur ol cilvegeh-i mu‘cize-i Berd ü Selâm (T. 39/5)

Sarayın methine devam edilen manzumede bir sonraki beyitte şair, buradaki suyu mutluluk bahşederek akıp giden su olarak tasvir etmiş ve akıp giderken Allah’ın ezeli rahmetini, ihsanını Hz. İbrahim’e ulaştırdığını söyler.

Budur ol âb-ı safâ-bahş-ı revan-perver kim
Eyledi feyz-i ezel pâ-y-i Halîl'e icra (T. 39/7)

Şair Nâbî, Kadı Eyyüp Efendinin evladının olması üzerine bir tarih düşmüştür. Tek beyitten oluşan bu manzume divanda kırk yedinci tarih olarak bulunmaktadır. Şair, gül bahçesini nurlandıran gonca olarak nitelendirdiği bebeği, Hak Teâlâ'nın, peygamberlerin atasının şehri olan Urfa'da verdiğini söylemiştir.

Şehr-i ceddü'l-enbiyâ ya'nî Ruhâ'da virdi
Hak mahz-ı lutfından ana bir gonce-i gülşen-fürûz (T. 47/1)

Kamaniçe kalesinin fethi üzerine tarih düşen şair, dönemin padişahı IV. Mehmet'i Hz. İbrahim'e benzetmiştir. Zira her ikisi de zamanının putlarını kırmıştır. Hz. İbrahim Tanrı olamayacaklarına kanaat getirdiği putları kırmıştır. Aynı şeyi küffar elinden kaleyi alarak Müslümanlara bırakan padişah da yapmıştır. Beyit, put kıran dost, bütün putları kırarak düzgün kaleyi küfür içinde kalmaktan kurtarmıştır, manasına gelmektedir.

Sındurdı bütlerin o Halîl-i şanemşiken
Küfr içre koymadı o hişâr-ı mümeħhedi (T. 20/6)

SONUÇ

Hız. İbrahim Kur'an-ı Kerim'de belirtilen tüm özellikleri ile Divan şiirinde yer almıştır. Yine Nâbî Divanında da bu özelliklerin tamamı kullanılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Hız. İbrahim, Nâbî Divanında yirmiye yakın beyitte geçmektedir. Hız. İbrahim bu beyitlerde ceddü'l-enbiya yani peygamberlerin atası, Halil yani Allan dostu, Halil-i sanem-şiken yani putları kıran Halil gibi isimlerle anılmıştır. Beyitlerde Hız. İbrahim, Halil, İbrahim Halilullah olarak zikredildiği de görülmüştür.

Kendisi de Urfalı olan şair, buranın Hız. İbrahim'in de toprağı olmasıyla övünmüştür. Bu topraklarda gerçekleştiği düşünülen Nemrut'un Hız. İbrahim'i mancınıkla ateşe atması ve Allah'ın ateşe "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol" ayeti ile vahyetmesi, bunun üzerine ateşin Hız. İbrahim'i yakmamak için suya dönüşmesi hadisesine yer verilmiştir. Bu ayet-i kerimeye üç beyitte daha yer vermiştir. Başka bir beyitte ateşten tebdil eden bu suyu ab-ı hayat-ı irşat edebilecek nitelikte görüp, ondan üstün tutmuştur.

Nemrut'un Hız. İbrahim'i ateşe attığı yerin suya dönüştüğünü söyleyen şair, farklı manzumelerinde bu ateşin Hız. İbrahim ateşe atıldıktan sonra gönül açan bir gül bahçesi olduğunu söylemiştir.

Urfa'yı mübarek bir şehir olarak nitelendiren şair farklı iki beyitinde bu şehrin bereketinden de bahsetmiş ve şehirdeki bereketin müsebbibi olarak Hız. İbrahim'i görmüştür.

Hız. İbrahim bahsi için şairin divanından alınan son örnekte ise, Hız. İbrahim'i Halîl-i şanemşiken olarak yani Putkıran Halil olarak zikrederek, Hız. İbrahim'in zamanındaki putları parçalaması olayını okuyuculara hatırlatmıştır.

KAYNAKLAR

- Bektaş, E., (2008) Urfalı Hilmî ve Reyâhîn. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Bilkan, A. F. (1997). Nâbî Dîvânı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çantay, H. B. (2015). Tefsirli Kur'ân Meâli Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim. İstanbul: Risale Yayınları.
- Diriöz, M. (1194). Nâbî Divânı, Eserlerine Göre Nâbî. İstanbul: Fey Vakfı.
- Karahan, A. (1987). Nâbî mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXXII, s. 258-260.
- Karahan, A. (1987). Nâbî. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, M. (1195). Hayriyye-i Nâbî. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kurtoğlu, M., (2008). Urfalı Nabi. Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Şener, H., (2012). Nâbî'nin Şiirlerinde Halep. Sosyal Bilimler Dergisi, 2/4, s. 187-196.
- Uluçam, A., (1997). Halîlürrahman Külliyesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.XV., s. 333-334.
- Yar, E., (2006). Hz. İbrahim ve Akılcı Methodu. Kelam Araştırmaları Dergisi, 4/2, s. 87-104.
- Yitik, A. İ., (2012). Paylaşılamayan Ata Hz. İbrahim. Uluslararası Bütün Yönleriyle Yahudilik Sempozyumu, Ankara, s. 541-550.
- Yüceer, İ., (2007). Kur'an'da nebi ve Resul Lafızları. Kelam Araştırmaları Dergisi 5/1, s. 65-86.
- <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80780/seyh-ramazan-sani.html> (Erişim tarihi: 07.01.2020)

**CEZA YARGILAMASINDA BÖLGE ADLİYE MAHKEMESİ BOZMA KARARINA
KARŞI YEREL MAHKEME UYGULAMALARI****LOCAL COURT PRACTICES AGAINST THE DECISION OF THE REGIONAL COURTS
OF APPEAL IN CRIMINAL PROCEDURE****Dr. Yusuf BAŞLAR**

Starts Editörlük ve Danışmanlık Hizmetleri, Eyyübiye, Şanlıurfa.

ÖZET

5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanunun 25 ve Geçici 2. maddeleri uyarınca bölge adliye mahkemeleri kurulmuş ve yargı çevreleri belirlenmiş olup tüm yurttan 20.07.2016 tarihinde göreve başlamıştır. Aynı Kanunun 33/1 maddesi uyarınca bölge adliye mahkemeleri adli yargı ilk derece mahkemelerince verilen ve kesin olmayan hüküm ve kararlarına karşı yapılacak başvuruları inceleyip karara bağlamakla görevlidir. Kanunun 37/1 maddesi gereğince de bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin, adli yargı ilk derece ceza mahkemelerince verilen ve kesin olmayan hüküm ve kararlara karşı yapılacak başvuruları inceleyip karara bağlama görevleri bulunmaktadır. Diğer taraftan, istinaf kanun yolunun 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 272 ila 285 maddeleri arasında düzenlendiği, CMK'nın 286/1. maddesindeki düzenlemeye göre ise bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin bozma dışında kalan hükümlerinin temyiz edilebileceği, bunun istisnalarının da maddenin devamında düzenlendiği görülmektedir.

Uygulamada bölge adliye mahkemelerinin CMK m. 280 ve 289'u geniş yorumlayarak Kanunda yer verilmeyen "eksik inceleme" gerekçesi ile "görev sınırlarını da aşmak suretiyle" bozma kararı verip dosyayı yerel mahkemelere gönderdiği bilinmektedir. Esasen yerel mahkemelerce verilen bir kararda var olduğu düşünülen bir eksikliğin bölge adliye mahkemesi tarafından kanun yolu incelemesi sırasında tamamlanması gerekmektedir. Buna karşın bölge adliye mahkemeleri tarafından verilen söz konusu bozma kararlarına karşı direnmek isteyen yerel mahkemeler ise bölge adliye mahkemelerinin görev alanlarında kalan bir hususta CMK m. 280 ve 289'dan kaynaklanan yetkilerini geniş ve hatalı kullanarak vermiş oldukları bozma ilamının gerçekte görevsizlik kararı vasfında olduğundan bahisle "karşı görevsizlik kararı" vererek uyuşmazlığın çözümü için dava dosyasını Yargıtay'a gönderebilmektedir.

Yukarıda verilen örneğe benzer bir olayda Yargıtay 5. Ceza Dairesi 20.02.2017 tarihli, 2017/792 E. ve 2017/591 K. sayılı ve aynı mahiyette verdiği 27.04.2017 tarihli, 2017/648 E. ve 2017/1707 K. sayılı kararlarda; yerel mahkemenin bölge adliye mahkemesinin bozma kararına karşı vermiş olduğu görevsizlik kararının esasen "direnme hükmü" niteliğinde olduğuna, mer'i kanunlarda ilk derece mahkemesi ile bölge adliye mahkemesi arasında görev ihtilafı çıkabilecek bir hususun bulunmadığına, kaldı ki CMK'nın "Direnme Yasağı" başlıklı 284. maddesi uyarınca, bölge adliye mahkemesi karar ve hükümlerine karşı

direnilemeyeceğine; bunlara karşı herhangi bir kanun yoluna gidilemeyeceğine, bu itibarla bölge adliye mahkemesi bozma ilamının kesin ve bağlayıcı nitelikte, yerel mahkemenin görevsizlik kararının da yok hükmünde olduğuna hükmetmiştir.

Bu durumda bölge adliye mahkemesi tarafından bozma kararı verilip dosyanın yerel mahkemeye gönderilmesi durumunda yerel mahkemenin CMK'nın "Direnme Yasağı" başlıklı 284. maddesi uyarınca bozma kararına uyarak dosyayı esasa kaydetmekten başka bir yolu bulunmamaktadır. Bununla birlikte bölge adliye mahkemesi tarafından bozulan karara yerel mahkeme tarafından uyulması sonrasında ortada hukuken geçerli bir karar olmayacaktır. Bu nedenle mahkeme yeniden bir hüküm vereceği sırada kural olarak ne bölge adliye mahkemesinin bozma kararı ile ne de daha önce vermiş olduğu kendi kararı ile bağlı değildir. Buna bozmadan sonra serbestlik kuralı da denilmektedir.

Bu bağlamda; yerel mahkeme verdiği kararın eksik olmadığına ve doğruluğuna inanmakta ise bozma kararına uyup yeniden duruşma açarak, aynı gerekçe ile eski hükmünü yeniden kurabilecektir. Uygulamada bu durum, eylemli direnme ya da eylemli uyma olarak da isimlendirilmektedir. Buna karşın yerel mahkeme bozma kararına konu edilen eksikliğin giderilmesi sonrasında hukuki değerlendirmesinde değişikliğe giderek farklı bir karar da verebilir. Ancak bu durumda yalnızca sanık lehine yasa yoluna başvurulmuş olması söz konusu ise yeniden verilecek hüküm önceki hükümle belirlenen cezadan daha ağır olamaz.

Bu bildiride bölge adliye mahkemelerinin vermiş olduğu bozma kararları neticesinde yerel mahkemelerce uygulanması gereken usul ve yöntemler konuya temas ettiği ölçüde 17.10.2019 tarih ve 7188 sayılı Kanun değişiklikleri ve yargı içtihatları da dikkate alınarak açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölge Adliye Mahkemesi, İstinaf Kanun Yolu, Direnme Yasağı, Aleyhe Değiştirme Yasağı

ABSTRACT

In accordance with article 25 and provisional article 2 of Law No. 5235 on the Establishment, Duties and Jurisdictions of the first Instance and Regional Courts of Appeal, regional courts of appeal have been established and their circuit of jurisdiction have been identified and these courts have started to serve throughout the country on 20.07.2016. In accordance with article 33/1 of the same Law, the regional courts of appeal have been authorized to examine and decide the applications lodged against the judgments and decisions which are not final rendered by the first instance courts. Pursuant to article 37/1 of the Law, the criminal chambers of the regional court have also been authorized to examine and decide the applications lodged against the judgments and decisions rendered by the criminal courts of first instance. On the other hand, it can be observed that the remedy of appeal is regulated between articles 272 to 285 of the Code of Criminal Procedure no. 5271. According to the regulation in article 286/1 of the regional courts of appeal, the decisions of the criminal chambers of such court except for decisions to quash can be appealed, exceptions of this provision is governed in the follow up of that article.

In practice, it is known that the Regional Courts of Appeal, by the way of interpreting article 280 and 289 of the CPC in a broader way and exceeding the boundaries of their jurisdiction, have been deciding to quash and reverse the judgments of the first instance courts on account of “insufficient examination” In fact, the deficiency that was considered to have existed in the decision of the first instance courts should be completed by the regional courts in the course of the appeal proceedings. On the other hand, the courts of first instance choosing to resist the decisions of the regional courts of appeal to quash by means of false exercise of and exceeding their authorities stemming from article 280 and 289 of the CPC, can send the case file to the Court of Cassation for the resolution of the dispute, by interpreting that such decision to quash of the regional courts of appeal were actually the decision of non-jurisdiction and giving “counter non-jurisdiction decision”.

In a case similar to the example given above, the 5. Criminal Chamber of the Court of Cassation in its decisions dated 20.02.2017, numbered 2017/792 E. and 2017/591 K. and in another decision in the same way dated 27.04.2017, numbered 2017/648 E. and 2017/1707 K. It decided that the decision of non-jurisdiction given by the court of first instance against the decision of the regional court of appeal was essentially a decision of resistance, that there is no such matter in which a dispute of jurisdiction between the first instance courts and the regional courts of appeal can arise, that, still in accordance with article 284 of the CPC entitled as “Resistance Prohibition”. It cannot be resisted against the decisions and judgments of the regional courts of appeal and that there was no legal remedy against such decisions, and that as such the decisions of the regional courts of appeal to quash were final and binding and that the decisions of non-jurisdiction of the first instance courts in this regard were null and void.

In this case, pursuant to article 284 of the CPC entitled as “Prohibition of Resistance” when the regional court of appeal decided to quash and reverse the case to the court of first instance, there is no other way than to record the file on the docket of court of first instance. However, there will be no legally valid judgment when the court of first instance has chosen to comply with the decision to quash of the regional court of appeal. In view of the above, as a rule, the court shall not be bound neither by the decision of the regional court of appeal, nor by its own decision given before. This situation is called as rule of independence after quashing.

In this context; if the court of first instance believes that its decision is not incomplete but correct; will be able to re-establish the former decision on the same grounds by opening a new hearing. In practice, this is also called active resistance or active compliance. On the other hand, the court of first instance may change its legal assessment after the deficiency which led to quash was remedied and render a different decision. However, in this case, if the appeal has lodged in favor of the defendant, the later decision cannot be heavier than the previous sentence.

In this declaration, the procedures and methods to be applied by the courts of first instance as a result of the decisions to quash rendered by the regional courts of appeal will be explained

in the light of the amendments to the Law no. 7188 dated 17.10.2019 to the extent of their relevance with the issue and the jurisprudence of the Court of Cassation.

Keywords: Regional Court of Appeal, Remedy of Appeal, Prohibition of Resistance, Prohibition of Change against Defendant

GİRİŞ

Ceza yargılamasında, sanığın sahip olduğu haklardan birisi hukuka aykırı olduğunu değerlendirdiği kararlara karşı kanun yoluna başvurmaktır. Bu kanun yollarından biri de istinaftır. İstinaf ilk derece mahkemesi tarafından verilen hükümlere karşı gidilebilen olağan bir kanun yoludur. İstinaf, temyizden farklı olarak, yerel mahkemece verilen hükmün hukuki veya maddi sebeplere dayalı olarak ortadan kaldırılmasının ve yeni bir son karar verilmesinin mümkün olduğu bir kanun yoludur¹.

5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun'un 25. ve Geçici 2. maddeleri uyarınca bölge adliye mahkemeleri kurulmuş ve yargı çevreleri belirlenmiştir. Aynı Kanunun 33/1 hükmü uyarınca bölge adliye mahkemeleri adli yargı ilk derece mahkemelerince verilen ve kesin olmayan hüküm ve kararlara karşı yapılacak başvuruları inceleyip karara bağlamakla görevlidir. Kanunun 37/1 hükmü gereğince de bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin, adli yargı ilk derece ceza mahkemelerince verilen ve kesin olmayan hüküm ve kararlara karşı yapılacak başvuruları inceleyip karara bağlama görevleri bulunmaktadır. Diğer taraftan, istinaf kanun yolunun 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 272 ila 285. maddeleri arasında düzenlendiği, CMK'nın 286/1 hükmündeki düzenlemeye göre ise bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin bozma dışında kalan hükümlerinin temyiz edilebileceği, bunun istisnalarının da maddenin devamında düzenlendiği görülmektedir.

İstinaf kanun yolu ile ilgili çalışmalar, uzun süre önce başlamış olmasına rağmen, altyapı ve personel yetersizliği gibi nedenlerle, Bölge adliye mahkemeleri 2016 yılına kadar faaliyete geçememiştir. Adalet Bakanlığı'nın 07.11.2015 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan kararı uyarınca, Bölge adliye mahkemelerinin 20.07.2016 tarihinde, tüm yurttan göreve başlayacağı ifade edilmiştir. Bununla beraber belirtilen tarihe kadar, istinaf kanun yolu ile ilgili eğitimler tamamlanamamış; altyapı ve personel yetersizliği ile ilgili sıkıntılar bütünüyle giderilememiştir. Bölge adliye mahkemeleri 20.07.2016 tarihinde, belirlenen bölgelerde, bu olumsuz koşullarda faaliyete başlamış², bu nedenle de uygulamada bazı sorunlarla karşılaşmıştır.

Hem maddi hem de hukuksal yönden inceleme yapılması nedeniyle istinaf en etkili ve en güvenceli yasa yolu olarak görülmekte³ ise de uygulamada yaşanan sorunlar istinaf kanun yoluna ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Uygulamada karşılaşılan sorunlardan

¹ Devrim Güngör ve Adem Albayrak, İstinaf, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2016, s. 12.

² Ayşegül Atay Coşkun, İstinaf Yargılaması, TBB Dergisi, Sayı. 135, 2018, s. 262.

³ Seydi Kaymaz, Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf Kanun Yoluna İlişkin Bazı Değerlendirmeler, İÜHFİM, Cilt. LXXIV, Sayı. 1, 2016, s. 107.

birisi de Bölge adliye mahkemelerinin CMK m. 280 ve 289'u geniş yorumlayarak Kanunda yer verilmeyen “eksik inceleme” gerekçesi ile “görev sınırlarını da aşmak suretiyle” bozma kararı vererek dosyayı yerel mahkemelere göndermesi hususudur.

1. BÖLGE ADLİYE MAHKEMELERİNCE VERİLEN KARARLAR

1.1. Dosya Üzerinden Yapılacak İnceleme Üzerine Verilecek Kararlar

1.1.1. Başvurunun Reddi Kararı

İstinaf kanun yolunun uygulamaya geçmesinden sonra ilk olarak 20.07.2017 tarih ve 7035 sayılı Kanunla ve daha sonra da 07.10.2019 tarih ve 7188 sayılı Kanunla CMK'nın 280. maddesinde değişikliğe gidilerek başvurunun reddini gerektiren istisnai durumlar genişletilmiştir. Buna göre Bölge adliye mahkemesi, istinafa konu dosyayı ve dosyayla birlikte sunulmuş olan delilleri ilk olarak dosya üzerinde inceledikten sonra CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının a⁴, b⁵, c⁶ ve d⁷ bentlerinde belirtilen durumların varlığı halinde istinaf başvurusunun esastan reddine karar verecektir.

Bölge adliye mahkemesi tarafından istinaf başvurusunun esastan reddine ilişkin vermiş olduğu hükümlere karşı CMK'nın 286. maddesinin 2. ve 3. fıkralarında belirtilen şartların varlığı halinde temyiz kanun yoluna başvurulabilir. Bu durumda dosya Yargıtay'a gönderilecektir. Bununla birlikte aynı madde ve fıkra hükümleri uyarınca temyize tabi olmayan kararlar ise kesin niteliktedir.

1.1.2. Bozma Kararları

CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının e bendi uyarınca Bölge adliye mahkemesi ilk derece mahkemesinin kararında 289. maddenin birinci fıkrasının (g) ve (h) bentleri hariç diğer bentlerinde belirtilen bir hukuka aykırılık nedeninin⁸ bulunması hâlinde hükmün bozulmasına

⁴ CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının a bendinde “İlk derece mahkemesinin kararında usule veya esasa ilişkin herhangi bir hukuka aykırılığın bulunmadığını, delillerde veya işlemlerde herhangi bir eksiklik olmadığını, ispat bakımından değerlendirmenin yerinde olduğunu saptadığında istinaf başvurusunun esastan reddine, 303 üncü maddenin birinci fıkrasının (a), (c), (d), (e), (f), (g) ve (h) bentlerinde yer alan ihlallerin varlığı hâlinde hukuka aykırılığın düzeltilerek istinaf başvurusunun esastan reddine,” hükmüne yer verilmiştir.

⁵ CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının b bendinde (Ek: 20/7/2017-7035/15 md.) “Cumhuriyet savcısının istinaf yoluna başvurma nedenine uygun olarak mahkumiyete konu suç için kanunda yazılı cezanın en alt derecesinin uygulanmasını uygun görmesi hâlinde, hukuka aykırılığın düzeltilerek istinaf başvurusunun esastan reddine,” hükmüne yer verilmiştir.

⁶ CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının c bendinde (Ek:17/10/2019-7188/27 md.) “Başka bir araştırmaya ihtiyaç duyulmadan cezayı kaldıran veya cezada indirim yapılmasını gerektiren şahsî sebeplere ya da şahsî cezasızlık sebeplerine bağlı olarak daha az ceza verilmesini veya ceza verilmesine yer olmadığına karar verilmesini gerektiren hâllerde, hukuka aykırılığın düzeltilerek istinaf başvurusunun esastan reddine,” hükmüne yer verilmiştir.

⁷ CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının d bendinde “Olayın daha fazla araştırılmasına ihtiyaç duyulmadan davanın reddine karar verilmesi veya güvenlik tedbirlerine ilişkin hatalı kararın düzeltilmesi gereken hâllerde hukuka aykırılığın düzeltilerek istinaf başvurusunun esastan reddine,” hükmüne yer verilmiştir.

⁸ CMK'nın 289. maddesinin 1. fıkrasının g ve h bentleri dışındaki bentleri şu şekildedir: “Temyiz dilekçesi veya beyanında gösterilmiş olmasa da aşağıda yazılı hâllerde hukuka kesin aykırılık var sayılır:

a) Mahkemenin kanuna uygun olarak teşekkül etmemiş olması.

b) Hâkimlik görevini yapmaktan kanun gereğince yasaklanmış hâkimin hükme katılması.

c) Geçerli şüphe nedeniyle hakkında ret istemi öne sürülmüş olup da bu istem kabul olunduğu hâlde hâkimin hükme katılması veya bu istemin kanuna aykırı olarak reddedilip hâkimin hükme katılması.

ve dosyanın yeniden incelenmek ve hükmolunmak üzere hükmü bozulan ilk derece mahkemesine veya kendi yargı çevresinde uygun göreceği diğer bir ilk derece mahkemesine gönderilmesine karar verecektir.

CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasına 17.10.2019 tarih ve 7188 sayılı Kanunla eklenen f bendi uyarınca ise soruşturma veya kovuşturma şartının gerçekleşmediğinin veya ön ödeme ve uzlaştırma usulünün uygulanmadığının anlaşılması ya da davanın ilk derece mahkemesinde görülmekte olan bir dava ile birlikte yürütülmesinin zorunlu olması hâlinde hükmün bozulmasına ve dosyanın yeniden incelenmek ve hükmolunmak üzere hükmü bozulan ilk derece mahkemesine veya kendi yargı çevresinde uygun göreceği diğer bir ilk derece mahkemesine gönderilmesine karar verilecektir.

CMK'nın 286/1 hükmü uyarınca Bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin bozma kararlarına karşı temyiz kanun yolu bulunmamaktadır. Dolayısıyla Bölge adliye mahkemesi ceza dairelerinin bozma kararları kesin nitelik arz etmektedir.

1.2. Duruşma Sonucu Verilecek Kararlar

CMK'nın 280. maddesinin 1. fıkrasının g bendi uyarınca aynı fıkranın diğer bentlerinde sayılan istisnaların dışındaki hâllerde davanın yeniden görülmesine ve duruşma hazırlığı işlemlerine başlanmasına karar verilmelidir. Buna göre Bölge adliye mahkemesi dosya üzerinden yapmış olduğu inceleme sonucunda yukarıda belirtilen başvurunun reddi ve bozma hallerinin olmaması durumunda istinaf kanun yolu incelemesini duruşmalı yaparak işin esasına girecek ve duruşma sonunda istinaf başvurusunun esastan reddine karar verecek veya ilk derece mahkemesi hükmünü kaldırarak yeniden hüküm kuracaktır.

Belirtmek gerekir ki CMK'nın 282. maddesindeki istisnalar dışında, istinaf mahkemesinde yapılacak duruşmada da CMK'nın duruşmaya ilişkin hükümleri uygulanacaktır. Duruşmada, hem maddi olayın tespiti hem de hukuksal değerlendirmesi yapılacaktır. Her ne kadar istinafta yeniden bir yargılama yapılacak ise de tartışma konusu olmayan ve hukuka aykırı olduğu yönünde herhangi bir itiraz ve şüphe bulunmayan işlemlerin tekrarlanması zorunlu değildir. Bu bilgi, belge ve tutanakların duruşmada okunması yeterlidir⁹.

2. BOZMA KARARI SONRASINDA YEREL MAHKEME UYGULAMALARI

Yukarıda ceza yargılamasında yerel mahkemelerce verilen hükümlerin istinaf kanun yolu çerçevesinde Bölge adliye mahkemesine gönderilmesi sonrasındaki -olması gereken- işleyiş CMK hükümleri çerçevesinde açıklanmış ise de uygulamanın bu şekilde yürümediği, özellikle çalışma konumuz olan Bölge adliye mahkemelerinin CMK'nın 280. maddesinin 1.

d) Mahkemenin kanuna aykırı olarak davaya bakmaya kendini görevli veya yetkili görmesi.

e) Cumhuriyet savcısı veya duruşmada kanunen mutlaka hazır bulunması gereken diğer kişilerin yokluğunda duruşma yapılması.

f) Duruşmalı olarak verilen hükümde açıklık kuralının ihlâl edilmesi.

.....

.....

i) Hükümün hukuka aykırı yöntemlerle elde edilen delile dayanması.”

⁹ Kaymaz, Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf Kanun Yoluna İlişkin Bazı Değerlendirmeler, s. 117.

fıkrasında belirtilen istisnai hallerden olmaması ve bu nedenle duruşma yaparak kendisi tarafından esastan inceleme yapması gereken durumlarda da dosya üzerinden inceleme yapıp bozma kararı ile dosyayı yerel mahkemelere gönderdiği görülmektedir.

Bu durum istinaf kanun yolunun hem maddi hem de hukuksal yönden inceleme yapılması nedeniyle etkili ve güvenceli yasa yolu olma vasfını zayıflatmaktadır. Zira uygulamanın bu şekilde işlemesi, işin esasına girmekle görevli olan Bölge adliye mahkemesinin bu görevden sarfı nazar etmesi ve bu yükümlüğü yerel mahkemelere terk etmesi, dolayısıyla da etkinliğini yitirmesi sonucunu doğurduğu gibi yerel mahkemelerle aralarında sorunlara da neden olmaktadır.

2.1. Bölge Adliye Mahkemelerinin Kararlarına Karşı Direnme Yasağı

CMK'nın 284/1 hükmü uyarınca Bölge adliye mahkemesi karar ve hükümlerine karşı direnilemez. Kanun koyucu Yargıtay tarafından verilen bozma kararlarına karşı öngörmüş olduğu direnme hakkını bölge adliye mahkemeleri kararları bakımından öngörmemiştir. Bu nedenle Bölge adliye mahkemesinin bozmaya ilişkin vermiş olduğu kararlar CMK'nın 280. ve 289. maddelerinde hükme bağlanan istisnaların dışında kalsa dahi yerel mahkemelerin bu karara karşı direnmeleri söz konusu değildir.

Yukarıda da belirtildiği üzere esasen yerel mahkemelerce verilen bir kararda var olduğu düşünülen ve CMK'nın 280. ve 289. maddelerinde belirtilmeyen bir eksikliğin bölge adliye mahkemesi tarafından yapılacak duruşmada olayın esasına girilmek suretiyle tamamlanması gerekmektedir. Ancak Bölge adliye mahkemelerinin bu hallerde dahi dosya üzerinden bozma kararı vererek dosyayı yerel mahkemelere göndermeleri, yerel mahkemelerin ise bu bozma kararlarına karşı direnme haklarının olmaması, yerel mahkemelerin direnme yasağının düzenlendiği CMK'nın 284/1 hükmünün somut norm denetimi ile iptali hususunda Anayasa Mahkemesine talepte bulunmaları sonucunu doğurmuştur.

Bu bağlamda beş ayrı yerel mahkeme CMK'nın 284/1 hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla iptalini talep etmiştir. Anayasa Mahkemesi 26.07.2017 tarihli, 2017/48 E. ve 2017/129 K. sayılı somut norm denetimi kararında; direnme yasağı öngören itiraz konusu hükmün, bölge adliye mahkemesinin bozma kararına konu hukuka kesin aykırılık hallerinin, ilk derece mahkemesince tekrar ele alınmasını önlediğine, hukuka kesin aykırılık hallerinin üst mahkeme olan bölge adliye mahkemeleri tarafından değerlendirilmesi sonucunda bozma kararı verildiğine, bu hukuka aykırılık hallerinin davanın esasıyla ilgili olmayıp yargılama usulüne ilişkin olduğuna dikkat çekmiş ve aynı hususun tekrar üst mahkemelerce incelenmesine neden olacak şekilde direnme yetkisinin tanınmasının, hem davaların uzamasına neden olacağını ve hem de yüksek mahkemelerin iş yükünü artıracak olduğunu belirtmiş, sonuç olarak da itiraza konu CMK'nın 284/1 hükmünde düzenlenen “*Bölge adliye mahkemesi karar ve hükümlerine karşı direnilemez; ...*” bölümünün Anayasaya aykırı olmadığına ve

itirazın reddine oybirliği ile karar vermiştir¹⁰.

2.2. Yerel Mahkemelerce Verilen Direnme Kararı Mahiyetindeki Görevsizlik Kararları

Uygulamada Bölge adliye mahkemeleri tarafından verilen bozma kararlarına karşı direnmek isteyen yerel mahkemelerin bölge adliye mahkemelerinin görev alanlarında kalan bir hususta CMK'nın 280. ve 289. maddelerinden kaynaklanan yetkilerini geniş ve hatalı kullanarak vermiş oldukları bozma ilamının gerçekte görevsizlik kararı vasfında olduğundan bahisle “karşı görevsizlik kararı” vererek uyuşmazlığın çözümü için dava dosyasını Yargıtay’a gönderdikleri görülmüştür.

Yukarıda belirtildiği şekilde yerel mahkemece verilen karşı görevsizlik kararı sonrasında Yargıtay 5. Ceza Dairesi 20.02.2017 tarihli, 2017/792 E. ve 2017/591 K. sayılı ve aynı mahiyette verdiği 27.04.2017 tarihli, 2017/648 E. ve 2017/1707 K. sayılı kararlarında; yerel mahkemenin bölge adliye mahkemesinin bozma kararına karşı vermiş olduğu görevsizlik kararının esasen “direnme hükmü” niteliğinde olduğuna, mer’i kanunlarda ilk derece mahkemesi ile bölge adliye mahkemesi arasında görev ihtilafı çıkabilecek bir hususun bulunmadığına, kaldı ki CMK'nın “Direnme Yasağı” başlıklı 284. maddesi uyarınca, bölge adliye mahkemesi karar ve hükümlerine karşı direnilemeyeceğine; bunlara karşı herhangi bir kanun yoluna gidilemeyeceğine, bu itibarla bölge adliye mahkemesi bozma ilamının kesin ve bağlayıcı nitelikte, yerel mahkemenin görevsizlik kararının da yok hükmünde olduğuna hükmetmiştir.

Belirtmek gerekir ki gerek Anayasa Mahkemesi tarafından gerekse Yargıtay 5. Dairesi tarafından verilen kararlara konu olaylarda Bölge adliye mahkemelerinin bozma kararlarında CMK'nın 280/1-e. hükmünün yollamasıyla CMK'nın 289. maddesinin 1. fıkrasının g bendinde hukuka kesin aykırılık hallerinden sayılan “*Hükmün 230 uncu madde gereğince gerekçeyi içermemesi*” hükmü bozma nedeni yapılmıştır. Öğretide bu durum bölge adliye mahkemelerinin bozma kararlarına karşı direnemeyen ve direnme yasağı ile karşılaşarak bozma kararının gereğini yerine getirmek zorunda bırakılan yerel mahkemelerin tarafsızlığına ve hâkimlerin bağımsızlığına müdahale edildiği, uygulamada hukuka kesin aykırılık hallerinden özellikle gerekçe yokluğunun, direnme yasağından dolayı kanun koyucunun maksudını ve ilgili Kanun hükmünün lafzını aşacak şekilde tatbik edildiği, bu yanlışlığın keyfi uygulamaya ve teamüle dönüşme riski taşıdığı düşüncesi ile haklı biçimde eleştirilmiştir¹¹.

Gerçekten de yerel mahkemenin hukuki nitelendirmeyi yanlış yapması veya bölge adliye mahkemesinin benimsediği şekilde yapmaması ya da Yargıtay kararlarında öngörülenden farklı yapması gibi sebepler, yerel mahkeme kararının gerekçeden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine Bölge adliye mahkemesi bozma yetkisini kullanarak, bu karara

¹⁰ Ersan Şen, Direnme Yasağı ve Anayasaya Aykırılık Sorunu, <https://www.hukukihaber.net/direnme-yasagi-ve-anayasaya-aykirlilik-sorunu-makale,5518.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

¹¹ Ersan Şen, Direnme Yasağı ve Anayasaya Aykırılık Sorunu, <https://www.hukukihaber.net/direnme-yasagi-ve-anayasaya-aykirlilik-sorunu-makale,5518.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

direnme hak ve yetkisi olmayan yerel mahkemenin bağımsızlığına, takdir ve değerlendirme yetkisine hukuka aykırı biçimde müdahale etmiş olmaktadır¹².

Bununla birlikte Bölge adliye mahkemeleri tarafından verilen bozma kararlarına sıkça dayanak gösterilen CMK'nın 289. maddesinin 1. fıkrasının g bendi CMK'nın 280. maddesinde yapılan 20.11.2017 tarihli ve 696 sayılı KHK'nin 98. ve 01.02.2018 tarihli ve 7079 sayılı Kanunun 92. maddeleri ile yapılan değişiklikle bozma gerekçesi olmaktan çıkartılmıştır¹³. Ancak Bölge adliye mahkemelerinin duruşma açarak dosyayı esastan incelemesi gereken kimi durumlarda halen farklı gerekçelere dayanarak bozma kararı verip dosyayı yerel mahkemelere gönderdiği görülmektedir.

2.3. Yerel Mahkemelerin Uyma Kararları

Bölge adliye mahkemesi tarafından bozma kararı verilip dosyanın yerel mahkemeye gönderilmesi durumunda yerel mahkemenin CMK'nın "Direnme Yasağı" başlıklı 284. maddesi uyarınca bozma kararına uyarak dosyayı esasa kaydetmekten başka bir yolu bulunmamaktadır.

Bununla birlikte bölge adliye mahkemesi tarafından bozulan karara yerel mahkeme tarafından uyulması sonrasında ortada hukuken geçerli bir karar olmayacaktır. Bu nedenle mahkeme yeniden bir hüküm vereceği sırada kural olarak ne bölge adliye mahkemesinin bozma kararı ile ne de daha önce vermiş olduğu kendi kararı ile bağlı değildir. Buna bozmadan sonra serbestlik kuralı da denilmektedir¹⁴. Belirtmek gerekir ki bozmadan sonra serbestlik kuralının iki istisnası bulunmaktadır. Bunlardan ilki son kararın bir eksiklik nedeniyle bozulması, ikincisi de yalnızca sanık lehine temyiz ya da istinaf yoluna başvurulması halinde verilecek yeni hükümle belirlenecek cezanın öncekinden daha ağır olamamasıdır¹⁵.

Bu bağlamda; yerel mahkeme verdiği kararın eksik olmadığına ve doğruluğuna inanmakta ise bozma kararına uyup yeniden duruşma açarak aynı gerekçe ile eski hükmünü yeniden kurabilecektir. Uygulamada bu durum, eylemli direnme ya da eylemli uyma olarak da isimlendirilmektedir¹⁶.

Buna karşın yerel mahkeme bozma kararına konu edilen eksikliğin giderilmesi sonrasında hukuki değerlendirmesinde değişikliğe giderek farklı bir karar da verebilir. Gerçekten de Bölge adliye mahkemesi bozma kararını bir tanığın dinlenmemesi ya da sonuca etki edebilecek bilgi ve belgelerin toplanmaması gibi eksik soruşturma gerekçesiyle vermiş, yerel mahkemenin de bu delilleri toplamasından sonra dosya kapsamında sanık lehine ya da

¹² Ersan Şen, BAM'ın Kararına Karşı Direnme Yasağı, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2349554-bamin-kararina-karsi-direnme-yasagi> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

¹³ Aynı düzenlemelerle CMK'nın 289. maddesinin 1. fıkrasının h bendi de bozma gerekçesi olmaktan çıkartılmıştır.

¹⁴ Nurullah Kunter, Feridun Yenisey ve Ayşe Nuhoğlu, Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, 18. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s. 1782.

¹⁵ Seydi Kaymaz, Ceza Muhakemesinde Aleyhe Değiştirme Yasağı (Prohibition of Reformatio in Peius), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt. 19, Sayı. 2, 2013, s. 1399.

¹⁶ Ersan Şen, BAM'ın Kararına Karşı Direnme Yasağı, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2349554-bamin-kararina-karsi-direnme-yasagi> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

aleyhine değişiklik meydana gelmiş olabilir. Bu durumda yerel mahkeme sonuç itibarıyla daha önceki verdiği karardan başka bir karar verme cihetine gidebilecektir.

Yeni elde edilen delillerin sanık aleyhine bir durum teşkil etmesi halinde serbestlik kuralının istisnalarından olan aleyhe değiştirme yasağının gündeme gelmesi söz konusu olabilir. Sanık veya onun lehine yasa yoluna başvurulduğunda hükmün sanık aleyhine sonuç doğurmasını yasaklayan bu kural karşılaştırmalı hukukta genellikle “reformatio in peius” veya “prohibition reformatio in peius” olarak adlandırılmaktadır¹⁷. Buna göre daha önceki yargılama aşamasında verilen yerel mahkeme hükmü sonrasında yalnızca sanık lehine yasa yoluna başvurulmuş olması söz konusu ise yeniden verilecek hüküm önceki hükümle belirlenen cezadan daha ağır olamaz.

SONUÇ

5235 sayılı Kanun 26.09.2004 tarihinde kabul edilmesine rağmen Bölge adliye mahkemelerinin faaliyete geçmesi ve istinaf kanun yolunun uygulanmaya başlaması ancak 20.07.2016 tarihinden itibaren gerçekleşebilmiştir. İstinaf kanun yolunun uygulanması sonrasında yaşanan sorunlar 26.09.2004 - 20.07.2016 tarihleri arasında geçen 12 yıllık zaman zarfında istinaf kanun yolunun uygulanmasına ve Bölge adliye mahkemelerinin işleyişine ilişkin gerekli ve yeterli hazırlığın yapılamadığını göstermektedir.

Nitekim yaşanan sorunların çözümü amacıyla istinaf kanun yolunun yürürlüğe girmesinden yalnızca 1 yıl sonra 20.07.2017 tarih ve 7035 sayılı Kanunla CMK ve 5235 sayılı Kanunda, daha sonra 20.02.2019 tarih ve 7165 sayılı Kanunla 5235 sayılı Kanunda ve son olarak da 17.10.2019 tarih ve 7188 sayılı Kanunla CMK’da istinaf kanun yolu ve Bölge adliye mahkemelerinin işleyişine ilişkin yapılan kapsamlı yasa değişiklikleri de bu durumu doğrular niteliktedir. Bununla birlikte söz konusu yasa değişiklikleri ile çalışmamızın esas konusu olan Bölge adliye mahkemelerinin CMK’nın 280. ve 289. maddelerinde belirtilen istisnai durumların dışına çıkarak duruşma ile meseleyi esastan çözmesi gereken hallerde bile yerel mahkemenin hükmünü bozup dosyayı yine yerel mahkemeye göndermesi sorununa ilişkin yeterli bir düzenleme yapılmamıştır. Bu nedenle söz konusu sorunun uygulamada halen devam ettiği görülmektedir.

Belirtmek gerekir ki bizce de söz konusu sorunun çözümü yapılacak bir yasa değişikliğinden ziyade Bölge adliye mahkemelerinin mevcut yasal düzenlemelere uygun kararlar vermesi ile gerçekleşmelidir. Bu bakımdan CMK’nın 284/1 hükmü uyarınca direnme yasağının olması ve CMK’nın 286/1 hükmü uyarınca bozma kararlarına karşı temyiz yolunun kapalı olması durumunun verdiği rahatlıkla Bölge adliye mahkemelerinin yukarıda açıklanan hukuka aykırı uygulamalarına devam etmeleri istinaf kanun yolunun etkinliğini zayıflatacağı gibi yerel mahkemelerin bağımsızlığına, takdir ve değerlendirme yetkisine hukuka aykırı biçimde müdahale anlamını taşıyacaktır.

¹⁷ Kaymaz, Ceza Muhakemesinde Aleyhe Değiştirme Yasağı, s. 1399.

KAYNAKLAR

Atay Coşkun, Ayşegül. İstinaf Yargılaması, TBB Dergisi, Sayı. 135, 2018, ss. 261-308.

Güngör, Devrim ve Adem Albayrak. İstinaf, Ankara: Ankara Barosu Yayınları, 2016.

Kaymaz, Seydi. Ceza Muhakemesinde Aleyhe Değiştirme Yasağı (Prohibition of Reformatio in Peius), Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt. 19, Sayı. 2, 2013, ss. 1397-1452.

Kaymaz, Seydi. Ceza Muhakemesi Hukukunda İstinaf Kanun Yoluna İlişkin Bazı Değerlendirmeler, İÜHFM, Cilt. LXXIV, Sayı. 1, 2016, ss. 107-121.

Kunter, Nurullah, Feridun Yenisey ve Ayşe Nuhoğlu. Muhakeme Hukuku Dalı Olarak Ceza Muhakemesi Hukuku, 18. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 2010.

Şen, Ersan. Direnme Yasağı ve Anayasaya Aykırılık Sorunu, <https://www.hukukihaber.net/direnme-yasagi-ve-anayasaya-aykirlilik-sorunu-makale,5518.html> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

Şen, Ersan. BAM'ın Kararına Karşı Direnme Yasağı, <http://www.haber7.com/yazarlar/prof-dr-ersan-sen/2349554-bamin-kararina-karsi-direnme-yasagi> (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

BİRİNCİ HAÇLI SEFERİ SIRASINDA İZNİK'İN KUŞATILMASI VE İŞGALİ (1097)

SIEGE AND OCCUPATION OF İZNİK DURING THE FIRST CRUSADE (1097)

Dr. Öğr. Üyesi Seyfettin KAYA

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta çağ Ana Bilim Dalı

ÖZET

Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) katılımcıları iki grup halinde Anadolu topraklarına intikal etmişlerdir. Keşiş *Pierre l'Ermite* öncülüğünde ve halkın oluşturduğu birinci grup, 1 Ağustos 1096 yılında İznik (Nicaea) önlerine intikal etmiştir. Çok kalabalık olmalarına rağmen sayıları hakkında kesin bir rakam verilemeyen bu ilk grup Haçlı ordusu, Kibotos (günümüzde Yalova ili Altınova ilçesine bağlı Hersek Köyü civarı) ve Kserigordon Kalesi'ine (İznik yakınlarında bir Kale) hâkim olmuştur. Ancak *I. Kılıç Arslan* öncülüğündeki Türk kuvvetlerinin saldırıları sonucunda 21 Ekim 1096 tarihinde *Drakon (Civetot-Kırgeçit) Muharebesi* yapılmış, Haçlı ordusunun bu ilk grubu kılıçtan geçirilerek geri çekilmesi sağlanmıştır. Birinci Haçlı Seferi'nin ikinci grubu ise *Drakon Muharebesi*'nin sonrasında İstanbul'a ulaşmıştır. Avrupalı kont, dük ve baronların öncülüğünde doğuya gelen ikinci grup Haçlı ordusu, İstanbul'u geçtikten sonra Maltepe'de (Palekanon) toplanmaya çalışmıştır. Nitekim Avrupalı bazı kontların toplanma yerine gelmelerinin gecikmesi üzerine harekete geçilmiş, İzmit (Nikomedia) yolu üzerinden İznik'e gelinmiş ve 6 Mayıs 1097 tarihinde İznik şehri kuşatma altına alınmıştır. Şehir surlarının dışarıya açılan kuzey kapısı *Godefroi*, doğu kapısını *Tankred* ve güney kapısı ise yolda gelmekte olan *Raymond de St. Gilles*'in kuşatmasına bırakılmıştır. Kuşatma haberini Malatya'da iken duyan Selçuklu kuvvetleri geri dönerek şehrin güney kapısına yönelmiş ve şehri savunmak için içeri girmeye çalışmışlardır. Ancak *Raymond de St. Gilles*'in daha erken davranarak şehrin güney kapısını tutması üzerine öncü Türk kuvvetleri başarısız olmuşlardır. Bizans'tan alınan ve bazılarını kendilerinin inşa ettikleri mancınıklarla İznik'in surlarını dövmeye başlamışlardır. Bu esnada Malatya kuşatmasından asıl kuvvetleriyle dönen *I. Kılıç Arslan* ve Selçuklu ordusu, kuşatma halindeki Haçlı kuvvetlerine taarruz etmişlerdir. Ancak bu çatışmalardan bir sonuç alınamamış ve Türk kuvvetleri geri çekilmişlerdir. Bizans'ın desteği üzerine göl tarafından da kuşatılan İznik, 19 Haziran 1097 tarihinde Haçlı ordusuna teslim olmak zorunda bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haçlılar, İznik, Bizans, I. Kılıç Arslan, Selçuklular**ABSTRACT**

Participants of the First Crusade (1096-1099) came to Anatolia in two groups. The first group of people, led by the monk *Pierre l'Ermite*, came to Iznik (Nicaea) in 1 August 1096. Despite being very crowded, this first group of Crusaders dominated the Kibotos (now the vicinity of Hersek Village of Yalova province) and the Kserigordon Castle (a Castle near Iznik). However, as a result of the attacks of Turkish forces led by Kılıç Arslan I, the Battle of *Drakon (Civetot-Kırgeçit)* was held on October 21, 1096, and this first group of the Crusaders' army was passed through the sword and withdrawn. The second group of the First Crusade reached Istanbul after

the *Battle of Drakon*. The second group of Crusaders, who came to the east under the leadership of European counts, dukes and barons, tried to gather in Maltepe (Palekanon) after crossing Istanbul. As a matter of fact, some European counts were delayed when they arrived at the gathering place, they came to Iznik via Izmit (Nikomedia) road and the city of Iznik was besieged on 6 May 1097. The northern gate of the city walls was left to the siege of *Godefroi*, the eastern gate of *Tankred* and the southern gate of *Raymond de St. Gilles* on the way. When the news of the siege was heard in Malatya, the Seljuk forces went back to the southern gate of the city and tried to enter the city for defense. However, the pioneering Turkish forces failed, since *Raymond de St. Gilles* acted earlier and held the southern gate of the city. They started beating the walls of Iznik with catapults that were taken from Byzantium and some of them were built by themselves. In the meantime, the main forces returned to the siege of Malatya *Kilij Arslan I* and the Seljuk army, the siege crusade attacked the forces. However, there was no result from these conflicts and the Turkish forces withdrew. Iznik, which was besieged by the sea with the support of Byzantium, was forced to surrender to the Crusader army on 19 June 1097.

Keywords: Crusades, İznik, Byzantium, Kilij Arslan I, Seljuks

GİRİŞ

Anadolu'nun kuzeybatı köşesinde bir göl kenarında kurulan İznik (Nicaea), antik bir kent olup mitolojik hikâyelere konu olmuştur. Acı çeken bir kederin içinde olduğu için Argonautic seferinden neredeyse vazgeçen *Herkül*'ün erkek arkadaşı, güzel *Hyles*'in su perilerinin gönlünü çalıldığı “*Yenilmez Askanius Gölü'nün*” bulunduğu yerdir. M.Ö. IV. yüzyılın sonlarında kurulduğu tahmin edilen kent, Romalı şair *Catullus*'un “*iklimini dayanılmaz derecede güzel bulduğu ve eve döndükten sonra mutlu olduğu*” ve yetenekli Roma valisi *Pliny*'nin M.S. kışı geçirdiği bir yerdir. Roma kamu hizmetinde başarılı bir kariyer yaptıktan sonra ölmek için doğduğu yere geri dönen tarihçi *Dio Cassius*, İznik'in yerlisiydi. Görkemli surları, düzenli kolonları, zafer kemerleri ve ortada kesişen iki düz damarlı yapısıyla Roma mimari geleneğinin izlerini taşımaktadır.¹ Mitolojiye göre kent adını Tanrıça *Kybele*'nin kızı *Nikaia*'dan almaktadır. Buna göre;

“Sangarios (Sakarya) Irmağı ile Tanrıça Kybele'nin kızı olan Nikaia hiç evlenmeyeceğine dair ant içmiş. Kırlarda, ormanlarda, sularda yaşar, avlanırmış. Günün birinde Hymnes adlı bir çobana rastlamış. Çoban güzel Nikaia'yı görür görmez âşık olmuş. Fakat Nikaia çobana yüz vermemiş ve attığı bir okla onu öldürmüştü. Aşk tanrısı Eros bu davranışa çok içerlemiş ve Nikaia'dan öç almak için şarap tanrısı Dionysos'a başvurmuş. Ne var ki Dionysos da güzel Nikaia'yı derede yıkanırken görüp âşık olmuş. Çoban Hymnes gibi kendisinin de öldürüleceğinden korkan Dionysos, Nikaia'nın su içtiği ırmağa şarap katmış ve sarhoş olan Nikaia'yı baştan çıkarmış. Nikaia, Dionysos'dan gebe kalınca canına kıymaya kalkmış fakat

¹ Cyril A. Mango, “Iznik”, *Archaeology*, Vol. IV, No. 2 (June, 1951), s 106.

şarap tanrısına boyun eğip çocuğu doğurmuş. Dionysos da Hindistan'a yaptığı bir yolculuk dönüşünde Nikaia'nın şerefine bu kenti kurup adına sevgilisinin adı olan 'Nicaea' demiş."²

Kentin kuruluşunun Helen Uygarlığı (M.Ö. 330 – M.Ö. 30) dönemine rastladığı görülmektedir. M.Ö. 316 yılında Makedonya kralı Büyük İskender'in (M.Ö. 356 - M.Ö. 323) ölümü ile İskender'in Frigya valisi *Antigonos*'un Askanya Gölü kenarında "*Antigoneia*" adını verdiği kenti imar ettirmesiyle şehir kurulmuştur. Trakya'nın eski valisi *Lysimakhos*'un kenti ele geçirmesi ile şehrin adı karısı Nike'ye nispeten "*Nikaia*" olarak değiştirilmiştir. M.Ö. 293'de Bithynia Krallığı'na bağlanan kent, önemli mimari yapılarla süslenmiş, adına altın sikkeler basılmış ve tarihte "Altın Şehir" olarak anılmıştır. Uzun yıllar Bithynia Krallığı ile savaşan Romalılar, başkent Nikaia'yı alarak M.S. 123'de meydana gelen depremdeki hasarları onarır, kentin dokusunu yeniden inşa etmişlerdir. Böylece kent 4 ana, 12 tali kapısıyla 4970 m. bir surla çevrilmiştir.³ İbn Battuta'nın seyahatnamesine konu olan İznik, göl kenarında, zengin meyve bahçeleri ile dolu ve iyiliksever insanları ile ün yapan bir yer olarak anılmaktadır.⁴ Roma ve Bizans idaresinden sonra kentin yönetimi Selçukluların eline geçmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin (1075-1308) kurucusu Süleyman Şah (1075-1086) İznik ve İzmit şehirlerini Bizans'tan alarak bu kente hâkim olmuştur. Şehrin fetih haberini alan Bağdat Abbasi Halifesi, Süleyman Şah'a hükümdarlık alametleri göndermiş ve onu "*Sultan*" olarak tanıdığını bildirmiştir.⁵ Anadolu Selçukluları tarafından 1075'te alınan İznik, devletin başkenti yapılmış ve zamanla düzenlenecek olan Haçlı Seferleri sırasında Haçlı ordusunun işgal ettiği ve idaresini tekrar Bizans'a bıraktığı bir kent olmuştur.⁶ Bu vesileyle tarihi hakkında çok kısa bir bilgi verdiğimiz İznik, Haçlı Seferleri sırasında Türk-Haçlı çekişmesinin başladığı yer olmuştur. Özellikle Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında 1097 yılında İznik'in kuşatılması ve işgali anlatılmaya değer önemli bir olay olarak ele alınmalıdır.

1. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) ve Keşiş *Pierre l'Ermite*'in Halk Haçlı Ordusunun İznik Önlere Gelmesi

Birinci Haçlı Seferi, Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için 1096 yılında başlatılmıştır. Bu Haçlı seferi, Anadolu topraklarına iki grup halinde intikal etmiştir. Birinci grup Haçlı ordusu, halkın oluşturduğu, aşağı yukarı 20 bin kişiden oluştuğu tahmin edilen ve liderliğini Keşiş *Pierre l'Ermite*'in yaptığı düzensiz kuvvetlerdi. Orta Avrupa'da Macar ve Bizans topraklarını yağmalayarak ilerleyen ilk grup Haçlı kuvvetleri, 1 Ağustos 1096 tarihinde İstanbul'a ulaşmışlardır. Ancak görünüşleri ile İstanbul'daki Rum halkını ürküten ve girişebilecekleri herhangi bir yağma hareketinden şehrin ve halkın bir zarar görmemesi için Haçlı kuvvetleri, 6 Ağustos 1096 tarihinde Bizans'ın Anadolu yakasına geçirilerek İzmit Körfezi'nde Yalova

² Cengiz Ekici & Ayşe Bali, *İznik*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2011, s. 1.

³ Cengiz Ekici & Ayşe Bali, *a.g.e.*, s. 3.

⁴ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, c.I, Çev. Said Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 431.

⁵ Süryani Patrik Mihail, *Süryani Patriği Mihail'in Vakayinamesi*, İkinci Kısım (1042-1195), Çev. Hrnt D. Andreasyan, (Basılmamış Kitap), 1944, s. 29.

⁶ Semavi Eyice, "İznik", *DİA*, c. XXIII, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 543-544.

yakınında bulunan *Kibotos* karargâhına yerleştirilmiş ve peşlerinden gelmekte olan ikinci grup Haçlı kuvvetlerini beklemeleri tavsiye edilmiştir. Ancak bu tavsiyelere aldırış etmeyen ilk grup Haçlı kuvvetleri bölgeyi yağmalamaya, Müslüman-Hristiyan fark etmeksizin karşılarına çıkan insanları öldürmeye kalkışmışlardır.⁷ Hristiyan Rumların yaşadığı yakın mahalledeki köylere baskınlar yapmaya başlamışlardır. Daha sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin topraklarına girmişlerdir. Eylül ayı ortalarında Fransızlardan oluşan bir grup Haçlı gücü İznik kapılarına kadar ilerleyerek bölgedeki köyleri yağmalamış, Hristiyan köylüleri katlederek ele geçirmiş oldukları Hayvan sürülerini ve ganimetleri toplamışlardır. Hatta tükürükleri üzerinde kavurmuş oldukları bebekleri yedikleri, ana kucağındaki süt bebeklerini ya sakat ettikleri ya da şişlere takıp ateşte kızarttıkları veya ileri yaştaki insanları ise her çeşit işkenceden geçirdikleri bile söylenmektedir. Bu Haçlı saldırısına karşı savunma yapmak amacı ile Selçuklu kuvvetleri gönderilmiş ve bunun üzerine ele geçirdiklerini şimdilik yeterli bulan Haçlı kuvvetleri karargâhlarına geri dönmüşlerdir.⁸ Fransızların bu kazancını kıskanan Almanlar, İtalyanların da desteğini alarak 6 bin kişilik bir Haçlı gücü oluşturmuş ve giriştikleri yağma hareketleri sonucunda İznik civarında *Kserigordon Kalesi*'ni ele geçirmişlerdir.⁹ Bu gelişmeyi öğrenen Sultan *I. Kılıç Arslan*, yazdan beri kale sarnıçları kuruyan ve içme suyunu yalnızca kalenin dışındaki kuyudan karşılayan *Kserigordon Kalesi*'ni kuşatma altına almıştır. Susuzluğa mahkûm edilen kaledeki Haçlı kuvvetleri 8 günlük bir kuşatmadan sonra inançlarından vazgeçtikleri takdirde hayatta kalacaklarına ve öldürülmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra teslim olmuşlardır. Ancak teslim olduktan sonra inancını değiştirmeyenlerin bir kısmı idam edilirken bir kısmı da esir olarak alınmıştır. *Kibotos*'taki karargâha ulaşan ilk haberlere göre Fransızların *Kserigordon Kalesi*'ni ve İznik'i aldıkları yönündeydi. Daha sonra iki Türk casus vasıtasıyla etrafa yayılan "*Kserigordon Kalesi'nin Selçuklular tarafından geri alındığı*" haberi yağma ve talan konusunda istekli olan Haçlıları pusuya çekmeye yönelik stratejik bir hamleydi.¹⁰

2. Drakon (Civetot-Kırkgeçit) Muharebesi (21 Ekim 1096)

Kserigordon Kalesi'ni Haçlılar tarafından alındığı ve ele geçirdikleri ganimetleri aralarında paylaştıkları haberi Ekim ayı başlarında *Kibotos*'taki karargâha ulaşmış ve Haçlı karargâhında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Bu haberin verdiği moral ile daha büyük başarılar elde etmek için harekete geçen keşiş *Pierre L'Ermite* iase yardımı için İstanbul'a Bizans İmparatoru'nun yanına gitmişti. Bu sırada Selçukluların *Kserigordon Kalesi*'ni geri aldıkları haberleri *Kibotos*'taki karargâha ulaşınca sevincin yerini üzüntü ve mutluluğun yerini öfke ve kızgınlık almaya başlamıştır. Karargâhtaki kumandanlardan bir kısmı *Pierre l'Ermite* dönünceye kadar herhangi bir girişimde bulunmak istememesine rağmen, intikam almak isteyenler çoğunlukta idi. Nihayet

⁷ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 527.

⁸ Anna Komnena, *Alexiad: Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos- Dönemi'nin Tarihi, Malazgit'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 300-308; Steven Runciman, "The First Crusade: Constantinople To Antioch", *A History Of The Crusade*, Vol I, General Editor Kenneth M. Setton, Madison, Milwaukee, and London 1969, s. 282.

⁹ Işın Demirkent, *a.g.m.* s. 528.

¹⁰ Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 282.

yapılan görüşmeler sonucunda *Pierre l'Ermite*'nin İstanbul'dan geri dönüşünü beklemeden Türklerin üzerine yürümeye karar vermişlerdir. 21 Ekim 1096 tarihinde sabah erken saatlerde 20 bin kişiden oluştuğu tahmin edilen ilk grup Haçlı ordusu *Kibotos*'taki karargâhtan çıkarak İznik yolu üzerinde, dağlar arasında bulunan, günümüzde Yalova'nın Altınova ilçesi sınırları içerisinde yer alan Drakon Vadisi'ne doğru ilerlemeye başlamışlardır.¹¹ Selçuklu Türkleri ise 17 Ekim'de İznik'ten çıkarak Drakon Vadisi mevkiinde pusuya yatarak Haçlıların gelmesini beklemeye koyulmuşlardır. Haçlı kuvvetleri ormanlarla kaplı Drakon Vadisi'ne gelince Selçuklu Türklerinin tuzağına düştüğünü anlamıştır. Paniğe kapılan Haçlılar can havliyle önce sağa sola kaçışmış, daha sonra karargâha doğru geri dönüp geri çekilmeye başlamışlardır.¹² Birkaç saat içinde Haçlı reislerinin ve şövalyelerinin çoğu ölmüştü. Haçlılardan az bir kısmı çevredeki ormanlara kaçarak canlarını kurtarmayı başarabilmişti. Teslim olanlar ise esir alındı. Böylece “*halkın seferi*” olarak da adlandırılan Keşiş *Pierre l'Ermite* ve arkasından gelen adamlarının Haçlı seferi hüsrana son bulmuş oldu.¹³

3. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) Sırasında Avrupalı Kontların Katıldığı İkinci Grup Seferin Yapılması ve İznik'in Kuşatılması (6 Mayıs 1097)

Birinci Haçlı Seferi sırasında keşiş *Pierre l'Ermite*'in halk Haçlı kuvvetleriyle İznik önlerine gelmesi ve *Drakon Muharebesi*'nde başarısız olmasından kısa bir süre sonra Avrupalı kont, dük ve baronlardan oluşan ikinci grup Haçlı kuvvetleri harekete geçmiştir. Avrupa'da geçtiği yollar üzerinde bulunan Yahudileri, Hristiyanlığı kabul etmedikleri gerekçesiyle katletmişlerdir. Birinci grup Haçlı kuvvetlerine kıyasla daha derli ve toplu görünen ikinci grup Haçlı kuvvetleri soylular ve komutanlar tarafından idare edilmekteydi. Bu soylular ve komutanlar arasında aşağı-Lorraine dükü *Godefroi de Buillon*, Fransa kralının kardeşi *Hugue de Vermandoi*, Toronto kontu *Bohemund*, kardeşi *Roger* ve yeğeni *Tankred* ile Toulouse kontu *Raymond* bulunmaktaydı. Ayrıca Le Puy piskoposu *Adhemar* ile Orange piskoposu *Guillaume* da bu orduya katılmışlardı. İstanbul'da toplanan bu Haçlı ordularının sayısı hakkında 600 bin ile 100 bin arasında değişen rakamlar verilmektedir. Bizans İmparatoru Aleksios, *Raymond*'un dışında özel bir anlaşmaya vardığı bütün komutanlardan vassallık yemini almıştı. Bu antlaşmaya göre, Haçlılar, “*imparatoru, ele geçirecekleri bütün memleketlerin yüksek hâkimi olarak tanıyacaktırlar ve geri alınacak bütün ülkelerden evvelce imparatora ait olmuş bulunanları, imparatorluk memurlarına teslim edeceklerdi.*” Nihayet 1097 ilkbaharında Haçlı kuvvetleri, Bizans'a ait gemiler ile Anadolu yakasına geçirilmiştir. Bu Haçlı ordusunun ilk hedefi, Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik olmuştur.¹⁴ Hatta bu konuya değinen İbnü'l Esir, “*Bizans*

¹¹ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 307; Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 282; Sebahattin Çelik, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa 2009, s. 44-46.

¹² Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 307; Işın Demirkent, *a.g.m.*, s. 528.

¹³ Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 44-46.

¹⁴ İstanbul'a gelen Haçlı kontlarının ve soylularının Bizans İmparatoru Alexios'a yaptıkları vassallık yemini ile ilgili bkz. Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 308-324; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 153; *Vassallık yemini konusunda bkz.* Jonathan Harris, “Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach”, *Estudios Bizantinos* 2 (2014), s. 137; Gregory Abu'l Farac, *bu sefere 7 tane kontun katıldığı ifade etmiştir. Bkz.* Gregory Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, c. II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 339.

İmparatoru'nun Haçlılara 'Eğer Antakya'yı bana vereceğinize dair yemiz etmezseniz, İslam ülkelerine gitmek üzere Boğaz'dan geçişinize izin vermem' dediğini" dile getirmiştir.¹⁵

Diğer taraftan keşiş *Pierre l'Ermite*'nin halk Haçlı kuvvetlerine karşı kolay bir şekilde kazandığı başarıdan sonra sultan *I. Kılıç Arslan*, Avrupa'dan büyük Haçlı ordularının geleceğine dair haberlere pek itibar etmiyordu. Bu yüzden o bu haberler karşısında endişeye kapılmamış ve bu konuda herhangi bir tedbir alma gereği duymamıştır. Bu sebeple *I. Kılıç Arslan*, Haçlı sorununu önemsemeyerek ordusunun başında Ermeni Gabriel'in idaresinde bulunan Malatya'yı zapt etmek üzere doğuya gitmiştir. Hatta *I. Kılıç Arslan* Malatya seferine çıkarken hanımını, çocuklarını ve hazinesini de İznik'te bırakmaktan çekinmemiştir.¹⁶

Haçlı kuvvetlerinin birçoğu 1097'nin başlarında havalar düzeldikten sonra Bizans gemileri ile geçtikleri Anadolu yakasının kuzeybatı bölgesinde bulunan Palekanon (Maltepe) noktasına gelerek kamp kurmuşlardır.¹⁷ “İmparatorun emrinde bulunan yardım malzemesi taşıyan dolu gemiler denizde birbirleriyle yarışıyor gibiydiler. Haçlıların ihtiyaç duyduğu mısır, et, şarap, arpa ve yağ; inançlı kalabalığın sağladıkları Kibotos limanına taşınyordu. onlar için herkesten daha fazla para harcanmıştır.”¹⁸ Godfrey Bouillon'un ordusu 26 Nisan 1097'de Palekanon'dan ayrılarak 3 gün beklediği İzmit'e (Nicomedia) yürümüştür. Bu Haçlı kuvvetleri, zamanla Selçuklu topraklarında ilerleyerek eski Roma yolunu takip ederek İzmit (Nicomedia) ve İznik'e (Nicaia) ulaşmaya çalışmışlardır.¹⁹ Haçlı ordusu İzmit (Nikomedia) önlerine varınca bir yıl önce keşiş *Pierre l'Ermite*'in kuvvetlerinin burada uğradığı bozgunun izleriyle karşılaşmıştır. Hatta kroniklerden alındığı belli olan şu ifade dikkat çekmektedir; “Ah, ovalarda yatan ölülerin kaç tanesinin başını ve kemiğini o zaman İzmit'in (Nikomedia) ötesinde bulduk! Bir önceki yılda, Türkler, genç ve yeni okuyanları yok etmişlerdi. Orada çok fazla gözyaşı döktük.” İşte bu manzara karşısında kızgınlıkları artan Haçlı kuvvetleri Selçuklu Türkleri tarafından kılıçtan geçirilen Haçlı kalıntılarının dayanılmaz kokusu arasından geçip gitmek zorunda kalmışlardır.²⁰ Haçlı kuvvetlerini İzmit'ten (Nikomedia) İznik'e götürecek yollar dar ve tenhaydı. Bu yollardan daha önce bu kadar büyük bir ordu geçmemiştir. Bu amaçla İznik'e gidecek olan yolun açılması ve sık ormanın kesilmesi için 3 bin kişi ellerinde baltalar ile temizlik harekâtına gönderilmişlerdir.²¹ Bu durum büyük olasılıkla ordunun bu kısmına eşlik eden Bizanslı general ve Latin kroniklerinin hiçbirinde söz edilmeyen Manuel Butumites yönetiminde yapılmıştır.²² Bu arada Bohemond'un ordusu Tancred'in emrinde ilerlemekte olan Haçlı kuvvetlerine ulaşmıştır. Bohemond ise hala İstanbul'da imparatorla iase ve malzemelerin yardımı konusunda

¹⁵ İbnü'l Esir, *El Kamil fi't Tarih*, c. X, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 228.

¹⁶ Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁷ David Nicolle, *The First Crusade 1096-99: Conquest Of The Holy Land*, Illustrated By Christa Hook, Osprey Publishing, s. 32.

¹⁸ Anthony Kaldellis, *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford University Press, New York 2017, s. 296.

¹⁹ Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 289.

²⁰ Peter Frankopan, *The First Crusade: The Call From The East*, The Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge and Massachusetts 2012, s. 69.

²¹ August C. Krey, *The First Crusade The Accounts Of Eye- Witnesses And Participant*, Princeton University Press, Princeton 1921, s. 101.

²² Anthony Kaldellis, *a.g.e.*, s. 296.

pazarlık ediyordu. Bunlara keşiş *Pierre l'Ermite* ve onun hayata kalan kuvvetleri ile Bizans'ın tedarik ettiği bazı mühendisler ve Bizans'ın generallerinden *Manuel Butumites* komutasında mancınıklarla küçük bir grup katılmıştır. Birleşik bütün kuvvetler ihtiyatlı bir şekilde Drakon'a doğru yürümeye başlamışlardır. Keşiş *Pierre l'Ermite*'in seferinde halkın saldırıya uğradığı ve öldürüldüğü Drakon Vadisi'ne doğru ilerlemişlerdir. İziciler ve mühendisler gidiş güzergâhını açmak için yoğun bir çaba içerisine girmiş, işaretledikleri noktalardan ordunun geçmesini sağlamış ve 6 Mayıs 1097 tarihinde İznik önlerine varan kuvvetler şehri kuşatma altına almışlardır.²³ Bizans İmparatoru Alexios, İzmit Körfezi'nin kuzeyinde bulunan Palekanon'a gelerek doğrudan katılmadığı İznik kuşatmasını buradan takip etmiştir. Kent, IV. yüzyılda Roma döneminden kalma ve Bizans İmparatorluğu tarafından tamir edilmiş 11 metre yüksekliğinde ve 4970 metre uzunluğunda 114 yuvarlak veya kare kuleyle desteklenmiş güçlü bir surla çevriliydi. Şehrin surlarından dışarıya açılan 3 kapısı bulunmaktaydı. Kentin batı tarafı İznik (Askanyan) Gölü'ne sınırlanmış bir kıyı şeridinde sahipti. Güney tarafında bulunan *Yenişehir Kapısı*, 800 metre yüksekliğindeki Avdan dağlarına keskin bir şekilde yükseliyordu. Kuzey tarafında bulunan *İstanbul Kapısı*, Naldöken aralığına hafif ve yumuşak bir şekilde yükseliyor ve sadece üç kilometreden sonra kayda değer bir hale geliyordu. Doğuda bulunan *Lefke Kapısı* ise geniş ve hafif eğimli bir vadiye yükseliyordu. Surların dış cephesi ise çift hendekle çevriliydi.²⁴

6 Mayıs 1097 tarihinde İznik önlerine varan Haçlı ordusu zaman geçirmeden kuşatmayı başlatmıştır. Şehrin kuzey tarafında bulunan İstanbul kapısını *Godfrey Bouillon*'un ordusu, doğu tarafında bulunan Lefke kapısını *Tancred*'in emrindeki *Bohemond*'un ordusu ve güney tarafında bulunan Yenişehir kapısı ise bu iki ordunun gerisinden gelmekte olan *Raymond de St. Gilles*'in kumandasındaki askeri kuvvetlere bırakılmıştır.²⁵ Hatta Haçlı kuvvetlerinin Hz. İsa'nın göğe yükselişinin 40. gününde (Ascension of the Lord) İznik'e saldırmış olmaları çok ilginç bir zaman dilimidir.²⁶ 1096-1097 kışında ordusuyla İznik'ten ayrılıp Ermeni *Gabriel*'in idaresinde bulunan Malatya'yı ele geçirmek için sefere çıkan *I. Kılıç Arslan*, Malatya'da iken Avrupa'dan gelen yeni bir Haçlı ordusunun İznik'i kuşatma altına aldığını öğrenmiştir. Kuşatmayı yarmak ve şehirdeki insanlara yardım götürmek için bir kısım öncü kuvveti göndermiş ve ordusunun geriye kalan ana kısmı ile beraber İznik'in yolunu tutmuştur.²⁷ Muhtemelen şehrin içinde bulunan casusları vasıtasıyla güney kapısının tamamen kuşatma altına alınmadığını haber alan *I. Kılıç Arslan*, şehre girip savunmayı güçlendirmesi için gönderdiği öncü kuvvetlerinin o tarafa doğru hareket etmelerini emretmiştir.²⁸ Ancak Selçuklu

²³ Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 289.

²⁴ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 29; John France, *Victory In The East: A Military history of the First Crusade*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, s. 124, 143.

²⁵ Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 289; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1998, s. 136; Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 53.

²⁶ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 101; Nurfeddin Kahraman & Refik Arıkan, "I. Haçlı Seferinde Haçlıların İznik'ten Eskişehir'e Takip Ettikleri Güzergâhın Tespiti", *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, Sayı 2, Güz 2017, s. 23.

²⁷ Semavi Eyice, *a.g.m.* s. 544.

²⁸ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 101.

Türklerinin öncü kuvvetlerinden daha hızlı hareket eden *Raymond de St. Gilles*'in komutasındaki askeri kuvvetler güney tarafında bulunan Yenişehir kapısına daha önce vararak kale içerisindekilerin savunmayı güçlendirmek için yardım almasını engellemişlerdir.²⁹ *Raymond de St. Gilles*'in komutasındaki askeri kuvvetlerinden bir veya iki gün sonra şehrin güney taraflarının önlerine gelen Türk öncü kuvvetleri kuşatmayı az önce başlatan Haçlı kuvvetleriyle kısa bir çatışmaya girişmiş, ancak başarısız olunca ana orduyu beklemek için geri çekilmişlerdir.³⁰ Şehri savunmakla görevli Türk komutanlar kendilerini kuşatmadan kurtaracak olan kuvvetin geri çekildiğini fark edince, Bizanslı General *Manuel Butumites*'ten teslim şartlarını müzakere etmek üzere şehre gelmesini talep etmişlerdir. *Manuel Butumites* bu talebi kabul etmiş ve müzakereler için çalışmalar başlatmıştır. Ancak bu sırada *I. Kılıç Arslan*'ın pek uzakta olmadığı haberi gelmiş ve bundan dolayı müzakereler kesilmiştir. Sultan *I. Kılıç Arslan*, 21 Mayıs 1097 tarihinde ordusuyla birlikte şehrin güney tarafından gelmiş ve ani bir baskınla şehre girmek için Haçlılara saldırmıştır. Taarruzun ağır yükünü *Raymond de St. Gilles* ve onun sağ kanadını kumanda eden Le Puy piskoposu *Adhemar* taşımak zorunda kalmışlardır. Çünkü *Godfrey Bouillon* ve *Tankred* şehir suru karşısında kendilerine bırakılan alanı boşaltmaya cesaret edememişlerdir. Buna mukabil *Robert de Flandre* ve birlikleri *Raymond de St. Gilles*'in yardımına gelmişlerdir. Savaş gayet sıkı bir şekilde bütün gün sürmüş, ancak Türkler ilerleme imkânını bulamamışlardır. Gecenin bastırması ile Sultan *I. Kılıç Arslan* geri çekilmeye karar vermiştir. Haçlı ordusu onun tahmin ettiğinden daha güçlüydü ve adam adama mücadelede onun Türkleri, batının iyi teçhiz edilmiş savaşçıları karşısında, şehir önündeki savaşta hafif kalmışlardı. Dağlara doğru geri çekilmek ve şehri mukadderatına terk etmek strateji bakımından daha akıllıca bir hareket olacaktı. Bu arada Sultan *I. Kılıç Arslan*, dağlara doğru çekilirken, şehirdeki Türk birliğine bir mektup yazarak “kendisinin artık başka bir yardım yapamayacağı için, bildikleri gibi hareket etmelerini” buyurmuştu. Haçlı ordusu ise ağır kayıplara uğramış ve aralarında Gent kontu *Baudouin* 'un de bulunduğu birçok kimse hayatını kaybetmişti. Savaşa katılıp sağ kalanların da hemen hemen hepsi yaralıydılar. Fakat kazandıkları zafer onların maneviyatları yükseltmişti.³¹ Bu arada Haçlılar İznik önündeki savaşta öldürdükleri Türklerin üzerinde, esirleri bağlamak için getirdikleri ipleri fark etmişlerdir. Kuşatma altındaki Türk garnizonunun direnme azmini sarsmak için öldürdükleri Türklerin başlarını keserek bu iplere bağlamak suretiyle surların üzerinden şehre fırlatmışlardır. Bazılarının kesik başlarını kazıkların ucuna geçirerek Türklerin gözü önünde surların önünde dolaştırmışlardır.³²

4. İznik'in İşgali (19 Haziran 1097)

I. Kılıç Arslan'ın kuvvetlerinin İznik şehrine yardım ulaştırma girişimi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Haçlı kuvvetleri kuşatmayı hızlandırmışlardır. Haçlı ordusu şehre her

²⁹ David Nicolle, *a.g.e.*, s. 32.

³⁰ Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 289.

³¹ Steven Runciman, *a.g.e.*, s. 137; *I. Kılıç Arslan*'ın İznik şehrine gönderdiği mektup ile ilgili bkz. Coşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Kombasan Yayınları, Konya 1994, s. 226; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *a.g.e.*, s. 153.

³² Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 56.

yönden saldırmaya, surları parçalamak için mancınıklar ve surlara tırmanmak için ahşap kuleler inşa etmeye başlamışlardır.³³ Güney suru üzerinde bulunan Gonatas adındaki kuleyi, altına lağım kazmak ve içinde ateş yakmak suretiyle yıkmaya çalışmışlardır. Ancak lağım ve ateşin verdiği zarar, aynı gece Türk garnizonu tarafından onarılmıştır. Şehrin doğrudan göle açılan batı surlarındaki kapılar vasıtasıyla dışarıyla bağlantısı vardı. Haçlıların arzusu şehri aç bırakmaktı, ama gemileri olmadığından İzniklilerin göl tarafından yiyecek temin etmelerini engelleyemiyorlardı. Kuşatma başlayalı hemen hemen iki ay olmuştu, ancak Haçlılar hala kuşatmadan bir netice alamamıştı. Haçlı liderleri Bizans İmparatoru'na bir haber göndererek İznik'in göl tarafından gemilerle kuşatılması gerektiğini, bu yüzden kendilerine gemiler gönderilmesini istemişlerdir. Bu isteği kabul eden imparator, Gemlik'e (Kios) hafif gemilerini göndermiştir. Daha sonra gemiler bu noktadan öküzlere çektiği ağaçtan yapılma büyük arabalara yüklenerek göl kıyısına getirilerek suya indirilmiştir. Bizanslı General *Manuel Butumites*'in komutasına verilen bu küçük filo, Türklerin yardım aldıkları göl yolunu kesmiştir. Ayrıca imparator Haçlılara yardım için "*Megas Primikerios*" unvanını taşıyan Tatikios ile kumandan Tzitas'ın idaresinde 2 bin kişilik bir kuvveti de karadan İznik önüne yollamıştır. Aslında niyeti bu birlikler sayesinde Haçlıların eline geçmeden önce şehri Türklerden teslim almaktı. İznik'teki Türkler ise Sultan *I. Kılıç Arslan*'ın yeni bir girişimde bulunamayacağını anlamışlardı. Garnizon komutanı 18 Haziran sabahı göl üzerinde Bizans gemilerini görüp Haçlıların da genel bir hücumla hazırlandığını fark edince, teslim olmaktan başka çare kalmadığını anlamıştır. *Manuel Butumites* ile yeniden temasa geçerek teslim şartlarında anlaşmışlardır.³⁴ Şehirde bulunan komutanların ve halkın kararı ile imparatora elçiler gönderip şunları söylemişlerdir; "*İznik kuşatmasında Mesih aşkıyla, sadakatle çalışan prensler ve Hristiyan ordusu, Tanrı'nın yardımıyla ve müthiş gayretleriyle şehri teslim aldılar. Sizden, tereddütsüzce, şehri sizin adınıza elde tutabilecek ve bir miktar esiri buradan alabilecek birkaç kumandanınızı yeterli bir orduyla göndermenizi rica ederiz. Şehri tamamen majestelerine teslim etmek ve Tanrı'nın yardımıyla başlamış olduğumuz seferi devam ettirmek istiyoruz.*"³⁵ Haçlılar 19 Haziran günü genel taarruza karar vermişlerdi. Ama o günün sabahında şehrin kulelerinden imparatorluk bayraklarının sarktığını şaşkınlık içerisinde görmüşlerdir. Türkler 18 Haziran gecesi teslim olmuş ve o gece çoğunluğu Peçeneklerden oluşan Bizans birlikleri göl tarafındaki kapılardan içeri girmişlerdi.³⁶

Haçlılar bu oldu-bitti karşısında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Şehri yağmalamayı ve esir alacaklarını fidye pazarlığı konusu yapmayı umarken Bizans'ın şehri müzakere ile gizli kapaklı bir şekilde alması Haçlıların hoşuna hiç gitmemiş ve kendilerine danışılmadı için kırılmışlardı. Bizans İmparatoru Alexios ise bir yandan ilerleyen zamanlarda alınacak topraklar konusunda Haçlılar ile bir anlaşmazlık yaşamak istemiyor diğer yandan Türklerle ilişkilerinin

³³ August C. Krey, *a.g.e.*, s. 101.

³⁴ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 327-329; Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 57-58.

³⁵ Willermus Tyrensis, *Haçlı Kroniği*, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 126.

³⁶ A.A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, <https://www.rastko.rs/cms/files/books/4712130c5cb71> (E. T. 12.10.2019); Averil Cameron, *The Byzantines*, Blackwell Publishing, Oxford 2006, s. 45; Sebahattin Çelik, *a.g.e.*, s. 57-58.

kötüleşmesini arzu etmiyordu. Nitekim bu düşünce çerçevesinde bir politika takip etmiştir. Kurvaziyerlerin şehre küçük gruplar halinde Bizans polisleri eşliğinde girmesine izin verilmiş, Sultan'ın eşi ve çocukları ile soyluların İstanbul'a taşınır malları ile nakli sağlanmıştır. Orada soyluların kendilerini fidye vererek serbest kalmalarına izin verilmiştir. Sultan *I. Kılıç Arslan*'ın eşi ve çocukları (aynı zamanda *Emir Çaka*'nın kızı ve torunları), birkaç ay sonra fidye alınmadan *I. Kılıç Arslan*'a geri gönderilmişlerdir. Haçlılara karşı da cömertçe davranan Bizans İmparatoru Alexios, bütün askerlere yiyecekler vermiş ve Palekanon'a çağırdığı Haçlı liderlerine hazinesinden altınlar ve mücevherler takdim etmiştir.³⁷

İznik'in alınmasından bir hafta sonra Haçlı ordusu Antakya'nın ve Kudüs'ün alınması gerektiği fikrinden hareketle 26 Haziran 1097 tarihinde şehirden ayrılmış ve Eskişehir'in (Dorylaion) yolunu tutmuştur. Böylece Birinci Haçlı Seferi sırasında İznik'in kuşatılması ve işgali harekâtı bitmiş oldu.³⁸

SONUÇ

Birinci Haçlı Seferi sırasında Haçlılar iki grup halinde Anadolu topraklarına intikal etmişlerdir. İlk grup Haçlı grubu keşiş *Pierre l'Ermite* öncülüğünde ve halkın Haçlı seferi diye adlandırılan Avrupalı fakir, sefil, yoksul ve sıradan vatandaşlarının katıldığı düzensiz kuvvetlerden oluşmaktaydı. İkinci grup Haçlı kuvvetleri ise Avrupalı kont, dük ve baronlardan oluşan ve ilk gruba göre daha düzenli kuvvetlerden oluşan birliklerden meydana gelmekteydi. Bu kuvvetlerin istikameti kutsal topraklar olan Kudüs idi. Ancak Kudüs'e ulaşabilmek için öncelikle Anadolu topraklarından geçmeleri ve Türk topraklarından güvenli bir şekilde intikal etmeleri gerekiyordu. Bunu sağlamak için de Anadolu toprakları üzerinde Türk topraklarına girmeden kendilerinin yardımına koşabilecek bir noktada bir üsse ihtiyaçları vardı. İşte bu yer Bizans'ın da alınarak kendisine teslim edilmesini istediği İznik olacaktır.

Haçlı kuvvetleri Anadolu topraklarına geçince ilk kez Türk topraklarına girmiş ve İznik'i kuşatma altına almışlardır. Haçlıların kuşattığı İznik Türk toprakları, Avrupalı Haçlıların doğu dünyasına ait gördükleri ilk düşmanın Türkler olmasına neden olmuştur. İznik'in kuşatılması ve akabinde işgal edilmesi Bizans-Haçlı ilişkileri açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Bizans'ın İznik'i Haçlı kuvvetlerinden gizli-saklı bir şekilde müzakere ederek Türklerden teslim alması şehri yağmalamayı düşünen Avrupalı Haçlıları şaşırtmış, kızdırmış ve Bizans'a karşı olan güvenlerini sarsmıştır. Nitekim bundan sonraki süreçte Anadolu'da alınacak yerlerin Bizans'a teslimi konusunda Haçlılar ile Bizans arasında sıkıntılar ve anlaşmazlıklar yaşanacaktır.

İznik'in kuşatılması ve işgali Haçlıların ağır kayıplar vermesine neden olmuştur. İznik'in ele geçirilmesinden sonra Avrupalı Haçlılar kayıp vermemek ve çetin bir düşman olan Türklerle

³⁷ Anna Komnena, *a.g.e.*, s. 329; Steven Runciman, *a.g.m.*, s. 291; *İbnü'l Kalânisî İznik şehrinin işgalinden sonra Bizans ile Haçlılar arasında anlaşmazlık yaşandığını ifade etmiştir. Bkz. İbnü'l Kalânisî, The Damascus Chronicle of the Crusades*, Editor by H. A. R. Gibb, Mineola, Dover Publications, New York 2002, s. 43.

³⁸ Mohd Yaseen Gada, "The Betrayal of the First Crusade", *History Studies*, Volume VII, Issue 3, September 2015, s. 91.

savaşarak enerjilerini kaybetmemek için Anadolu'da geçecekleri yollar üzerinde bulunan Türk şehirlerini İznik gibi kuşatıp almaktansa temel hedefleri olan Kudüs'e ulaşma arzusuna daha çok odaklanmışlardır. Nitekim Haçlı kuvvetleri bundan sonra Anadolu'da Türk şehirlerinden ve topraklarından geçerken herhangi bir yeri işgal edip ellerinde tutmamış, aksine yağmaladıkları şehirlerden çıkarak Kudüs yolunda ilerlemeyi daha çok tercih etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

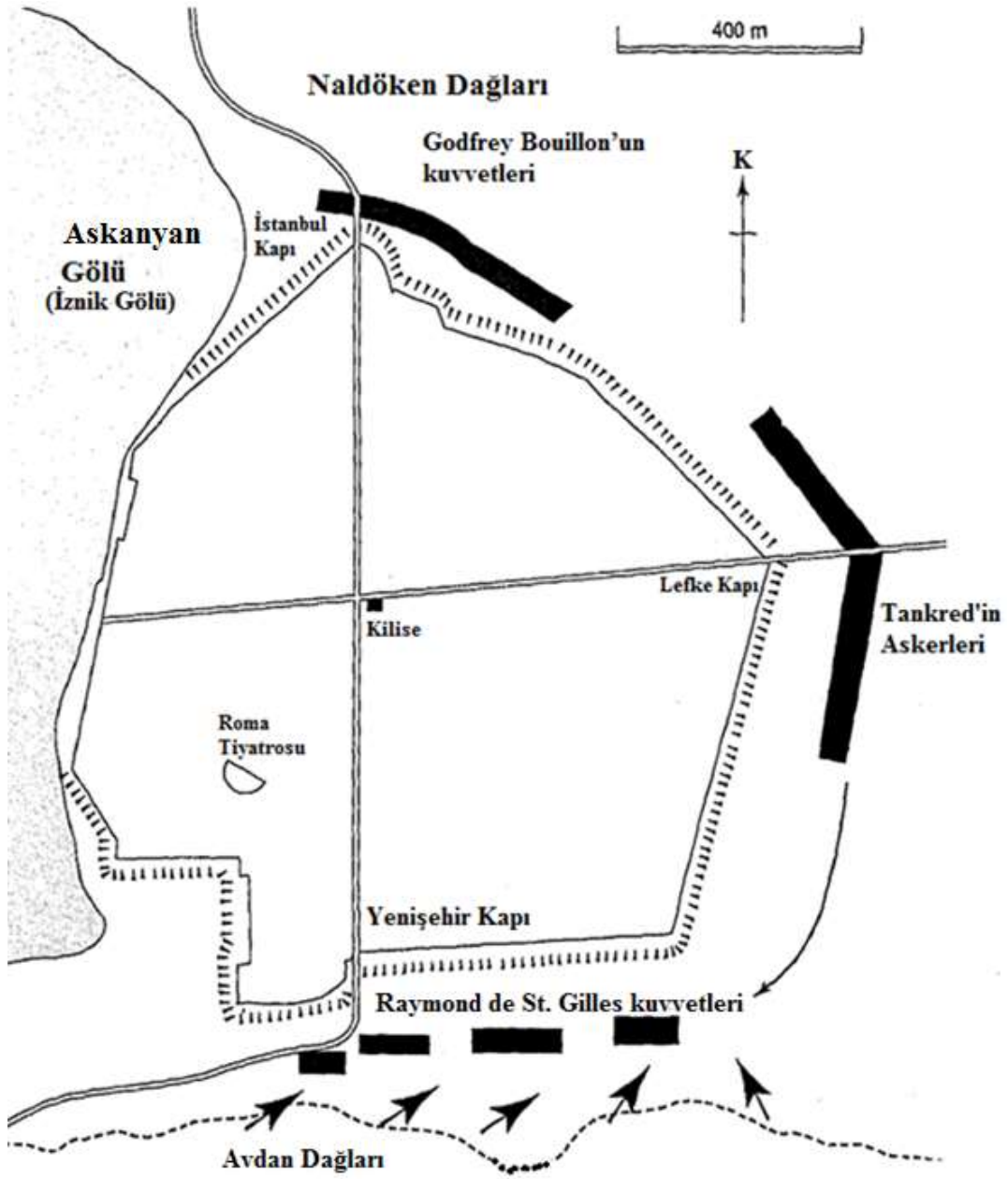
- A.A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*,
<https://www.rastko.rs/cms/files/books/4712130c5cb71> (E. T. 12.10.2019)
- Anna Komnena (1996), *Alexiad: Anadolu' da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos- Dönemi'nin Tarihi, Malazgit'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Gregory Abu'l Farac (1987), *Abu'l Farac Tarihi*, c. II, Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.
- İbn Battuta (2000), *İbn Battuta Seyahatnamesi*, c. I, Çev. Said Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l Esir (1991), *El Kamil fi't Tarih*, c. X, Çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İbnü'l Kalânisî (2002), *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Editor by H. A. R. Gibb, Mineola, Dover Publications, New York.
- Süryani Patrik Mihail (1944), *Süryani Patriği Mihail'in Vakayinamesi*, İkinci Kısım (1042-1195), Çev. Hrant D. Andreasyan, (Basılmamış Kitap).
- Tyrensis, Willermus (2016), *Haçlı Kroniği*, Çev. Ergin Ayan, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Tetkik Eserler, Makaleler ve Ansiklopedi Maddeleri

- Alptekin, Coşkun (1994), "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Kombasan Yayınları, Konya.
- Cameron, Averil (2006), *The Byzantines*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Çelik, Sebahattin (2009), *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, Manisa.
- Demirkent, Işın (1996), "Haçlılar", *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul, s. 525-546.
- Demirkent, Işın (1997), *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.
- Ekici, Cengiz & Ayşe Bali (2011), *İznik*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- Eyice, Semavi (2001), "İznik", *DİA*, c. XXIII, TDV Yayınları, İstanbuls. 543-545.
- France, John (1994), *Victory In The East: A military history of the First Crusade*, Cambrige University Press, Cambrige.
- Frankopan, Peter (2012), *The First Crusade: The Call From The East*, The Belknap Press Of Harvard University Press, Cambridge and Massachusetts.
- Gada, Mohd Yaseen (2015), "The Betrayal of the First Crusade", *History Studies*, Volume VII, Issue 3, September, s. 81-98.

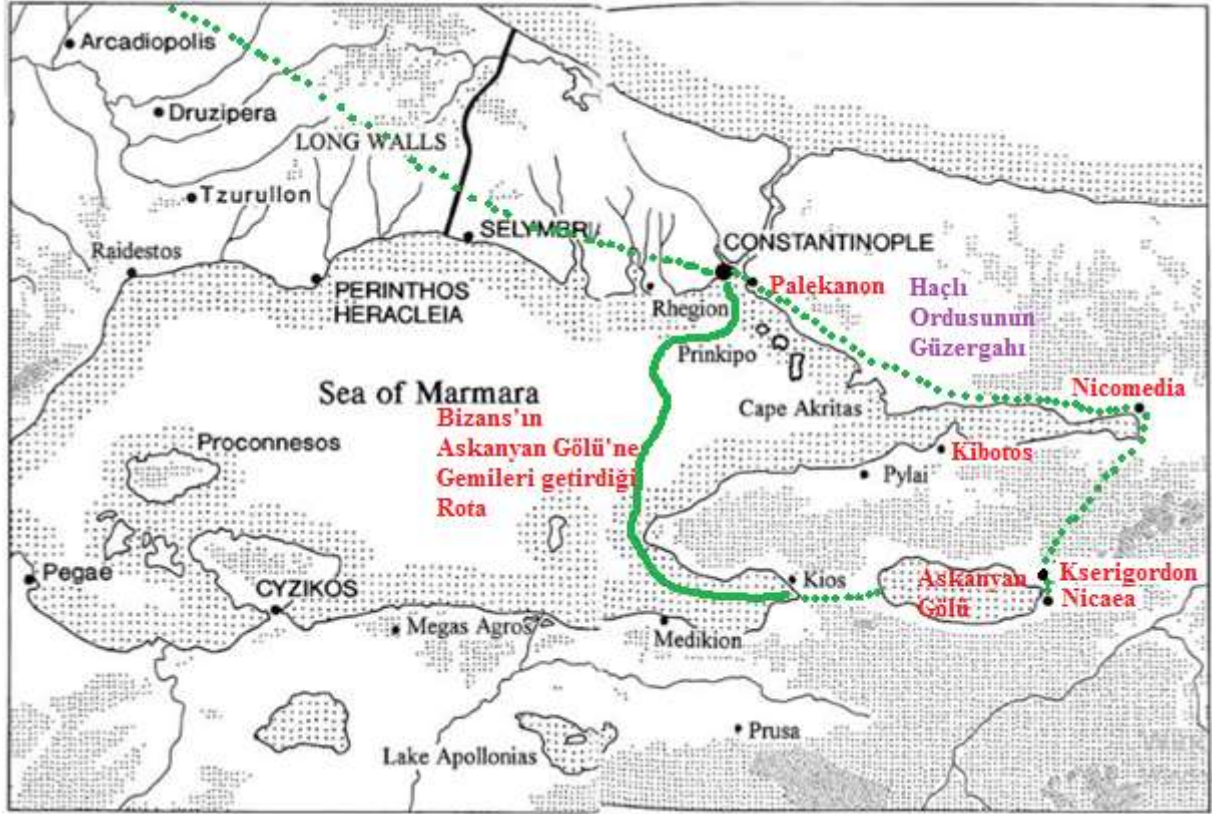
- Harris, Jonathan (2014), “Byzantium and the First Crusade: Three Avenues of Approach”, *Estudios Bizantinos* 2 (2014), s. 125-141.
- Kahraman, Nurfeddin & Refik Arıkan (2017), “I. Haçlı Seferinde Haçlıların İznik’ten Eskişehir’e Takip Ettikleri Güzergâhın Tespiti”, *VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Vol. 2, Sayı 2, Güz, s. 23.
- Kaldellis, Anthony (2017), *Streams of Gold, Rivers of Blood: The Rise and Fall of Byzantium, 955 A.D. to the First Crusade*, Oxford University Press, New York.
- Krey, August C. (1921), *The First Crusade The Accounts Of Eye- Witnesses And Participant*, Princeton University Press, Princeton.
- Mango, Cyril A. (1951), “İznik”, *Archaeology*, Vol. IV, No. 2 (June), s 106-109.
- Mango, Cyril and Gilbert Dargon (1995), *Constantinople and Its Hinterland*, Variorum.
- Nicolle, David, *The First Crusade 1096-99: Conquest Of The Holy Land*, Illustrated By Christa Hook, Osprey Publishing.
- Runciman, Steven (1969), “The First Crusade: Constantinople To Antioch”, *A History Of The Crusade*, Vol I, General Editor kenneth M. Setton, Madison, Milwaukee, and London, s. 280-307.
- Runciman, Steven (1998), *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, Çev. Fikret Işıltan, Ankara.
- Sevim, Ali-Erdoğan Merçil (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara.

RESİMLER

Resim-1: 6 Mayıs 1097 İznik (Nicaea) Kuşatması³⁹

³⁹ Bu harita John France'ın eserinden alınarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. John France, a.g.e., s. 123.

Resim-2: İznik (Nicaea) ve Çevresi⁴⁰

⁴⁰ Bu harita Cyril Mango ve Gilbert Dargon'un eserinde bulunan haritaya eklemeler yapılarak oluşturulmuştur. Bkz. Cyril Mango and Gilbert Dargon, *Constantinople and Its Hinterland*, Variorum 1995, s. XII.

KÜLTÜR SOKAĞI FİKİR PROJESİ: KÜTAHYA İLİ ÖRNEĞİ**THE IDEA PROJECT ON CULTURE STREET: A CASE STUDY OF KUTAHYA PROVINCE****Buse Bilgiç DENİZBİLEN¹, Nurhan KOÇAN²**^{1,2}Bartın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı**ÖZET**

Kütahya kenti farklı ve geniş kültürel özelliklere sahip olup bu özelliklerini ve kültürünü tanıtmada konusunda yetersiz kalmış bir ildir. Geçmişine bağlı olan kentte gelenek ve görenekler her şeyin üzerinde tutulmaktadır. Çalışmada gözlemler ve yüz yüze görüşme teknikleri kullanılarak insanların önem verdikleri geleneksel unsurlar belirlenmiş ve bu anlamda “Kültür Sokağı” fikir projesi geliştirilmiştir. Çalışmada tarihi konaklar, kadın kooperatifleri, yöresel kıyafetler, yöresel yiyecekler, yöresel el sanatları, sembolik yapısal donatılar üzerinde durulmuştur. Çalışmada kültürün korunması ve yaşatılması için önerilen kültür sokağında yöresel kıyafet evi, çini evi, nostalji evi, yöresel ürün evi tasarlanmıştır. Sonuç olarak geniş öğrenci kitlesine sahip olan bu ilde yöresel ürünler ve tarihi miras unsurları geliştirilen bu projeye hem öğrenciler hem de yerli halkın dikkatini çekecektir. İlin önemli somut ve soyut değerlerinin kültür sokağı konseptiyle hayata geçirilmesi kültür turizmi açısından önemli bir değer olacaktır. Bu da yaşatarak korumayı sağlayacak, il için ekonomik getiri sağlayacaktır. Çalışmada önerilen sonuç çıktıları benzer alanlar için örnek olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Tarihi Miras, Kültür Turizmi, Kütahya.

ABSTRACT

The city of Kutahya has different and wide cultural characteristics and that is inadequate to introduce these characteristics and culture. In the city, which depends on its past, traditions and customs are held above everything. In the study, observations and face-to-face interview techniques were used to identify the traditional elements that people attach importance to, and “Culture Street” idea project was developed in this sense. In this study, historical mansions, women's cooperatives, local clothes, local foods, local handicrafts, symbolic structural accessories are emphasized. Local clothing house, tile house, nostalgia house and local product house were designed in the cultural street which was proposed for preservation and survival of culture. The city has a large student population. As a result, local products and historical heritage elements will be attracted to the attention of both students and local people with this project. The realization of the important concrete and abstract values of the city with the concept of culture street will be an important value in terms of cultural tourism. This will provide protection by keeping alive and provide economic return for the province. The proposed outcomes will be an example for similar areas.

Keywords: Culture, Historical Heritage, Cultural Tourism, Kutahya.

1. GİRİŞ

Kültür toplum bilimciler tarafından “tarihsel ve toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan her türlü değerlerle bunları kullanmada, sonraki kuşaklara iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümü” şeklinde açıklanmaktadır (URL 1, 2019). Bugün ülkemizde ve dünyada büyük bir kültür çeşitliliği bulunmaktadır ve bu kültür çeşitliliği mekanların turizm açısından gelişmesine ve ekonomik açıdan kentlere katkı sağlamasına yardımcı olmaktadır. Turizm denilince akla denizin gelmesi algısından kurtulmak ve kültür turizmini yaygınlaştırmak için yapılan çalışmalar günümüzde hız kazanmıştır. Kütahya kenti de bu anlamda denize kıyısı olmayan bir il olmasına rağmen geniş kültürel çeşitliliğe sahip ve bu çeşitliliği sergileme imkanı bulamayan bir ildir. Tam bu noktada çeşitliliği gösterebilmek ve turizm gelirlerini üst seviyelere taşıyabilmek için bir fikir projesi geliştirilmiştir.

Araştırmanın temel amacı Kütahya kentinin yöresel ve tarihsel değerlerinin tanıtılması ve turizm açısından kentin gelişmesini sağlamaktır. Gelen ziyaretçiler tarafından bu değerlerin bir arada bulunmasını sağlamak, ziyaret ettikleri kent hakkında bilgi sahibi olmak ve görsel zenginlik sunmak çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Bu fikir projesinin diğer illere örnek oluşturması ve literatüre katkı sunması amaçlanmıştır.

2. MATERYAL-YÖNTEM

2.1 Materyal

Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan Kütahya, bilinen tarihi içinde Hitit, Frig, Roma, Bizans, Selçuklu, Germiyanogulları ve Osmanlı Dönemi uygarlıklarıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne ulaşmıştır. Kütahya için kesin bir kuruluş tarihi verilememekle birlikte; Hitit metinlerinde geçen Assuva tarihiyle ilgili IV. Tuthaliya (M.Ö. 1256–1220) yıllıklarına dayanarak M.Ö. II. binin ortalarında kurulduğu söylenebilir. Malazgirt Zaferi'nin ardından XI. yüzyılın sonunda Türk uygarlıklarıyla tanışan Kütahya, Germiyanoglu Beyliği'ne başkentlik yapmış olup Osmanlı Devleti bu topraklar üzerinde kurulmuştur. Ayrıca Kütahya "Türk ve dünya askerlik tarihi"nin en büyük zaferinin kazanıldığı yer olarak zengin bir kültürel mirasa sahiptir (URL2, 2019).

Kütahya arkeolojik eserleri ile bir tarih, termal imkanları nedeniyle bir termal, yöresel kıyafetleri, yöresel yemekleri, el sanatları, edebi geçmişi ile bir kültür kentidir. Ayrıca Kütahya 31 Ekim 2017 tarihinde ilan edilen UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'nın yeni üyeleri arasında yer alarak “Zanaat ve Halk Sanatları (Crafts and Folk Art)” alanında “Yaratıcı Şehir” unvanını almaya hak kazanmıştır. Bu sayede Kütahya, UNESCO tarafından yaratıcı şehir olarak kabul edilen dünyadaki 180 şehirden biri olmuştur. Diğer iller arasından Gaziantep'in, İstanbul'un ve Hatay'ın da bu listeye alınmasıyla birlikte Türkiye 4 ille listedeki en başarılı ülkeler arasına ismini yazdırmıştır. 2016 yılında ise çini sanatı UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras listesine dahil edilmiştir. Kütahya, Afyon ve Eskişehir il sınırlarına yayılan Frig Vadisi de

UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde bulunmaktadır. Ayrıca ve Aizaoni Antik Kenti de UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde bulunmaktadır (URL3, 2019).

2.2 Yöntem

Bu araştırma kapsamında bir çok kaynaktan literatür araştırmaları yapılmış, il için yapılan broşürler, tanıtım kitapları incelenmiştir. Kütahya il sınırları içerisinde saha araştırması yapılmıştır. Saha çalışması aşamasında ulaşılan Kütahya yöresi kadın kıyafetleri; Kütahya-Saman Pazarı bölgesi ziyaret edilerek, satış yapan kişiler ve dikim evleri ile görüşülmüş ve yerel halk ile karşılıklı konuşarak düşünceleri öğrenilmiştir. Kütahya merkeze bağlı Seydiköy’de farklı insanlarla yüzyüze görüşmeler yapılmış ve fikir projesinde belirtilen unsurlar belirlenmiştir. Burada yöresel yemekler, kıyafetler, tarih, edebiyat, çini, nakış hakkında yöre halkından bilgiler toplanmıştır. Kütahya kentinde yaşayan ama orali olmayan genellikle öğrenciler veya Kütahyalı olup orada yaşamayan insanlara online olarak anket yapılmıştır. Amaç Kütahya hakkında orali olan veya orayı ziyaret edenlerin neler bildiğini öğrenmek ve şehir için geliştirilen fikir projesinin insanlar tarafından nasıl karşılanacağını ölçmektir. Projelendirme kısmında SketchUp ve Lumion programları ile tasarımlar oluşturulmuş, Photoshop ile bu projelere görsellik kazandırılmış ve mekan önerileri için yerinde gözlem ile Google Earth programı kullanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu çalışmanın yöntemlerden biri olan online ortamda anket, toplamda 108 kişi ile yapılmıştır ve sonuçları grafiklendirilmiştir.

Tablo 1: Ankete katılanların yaş durumları

Yaş Grubu	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu												
18-25	80	<table><tr><td>18-25</td><td>74%</td></tr><tr><td>26-35</td><td>24%</td></tr><tr><td>36-45</td><td>0%</td></tr><tr><td>46-55</td><td>0%</td></tr><tr><td>56-65</td><td>0%</td></tr><tr><td>66+</td><td>0%</td></tr></table>	18-25	74%	26-35	24%	36-45	0%	46-55	0%	56-65	0%	66+	0%
18-25	74%													
26-35	24%													
36-45	0%													
46-55	0%													
56-65	0%													
66+	0%													
26-35	26													
36-45	0													
46-55	2													
56-66	0													
66+	0													

Anket sonuuna göre genç ziyaretçi sayısı diğer yaş gruplarının toplamından bile fazladır. Yüksek kontenjanlı öğrenci kapasitesi nedeniyle durumun böyle olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle üretilecek projelerde hedef kitle önemlidir. Farklı yaş gruplarından insanları ağırlamak için çalışmalar yapılmalıdır.

Tablo 2: Ankete katılanların cinsiyet durumları

Cinsiyet	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Kadın	62	
Erkek	46	
Diğer	0	

Ankete katılanlardan kadın nüfusunun fazla çıkması nedeniyle üretilecek projelerde kadınsal etkinliklerin yanında erkekleri de şehre getirecek farklı fikirler üretilmelidir.

Tablo 3: Ankete katılanların doğum yeri durumları

Doğum Yeri	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
İl	62	
İlçe	40	
Köy	4	
Yurtdışı	2	

Daha çok ilde doğan insanların Kütahya'yı ziyaret etmesi, doğulan ve yaşanan yer standartları düşünüldüğünde beklentiyi yükseltmektedir.

Tablo 4: Ankete katılanların eğitim durumları

Eğitim Durumları	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Okur-yazar değil	0	
İlköğretim	0	
Lise	6	
Üniversite	90	
Lisansüstü	12	

Yapılan ankete göre yaş ve eğitim durumları dikkate alındığında öğrenci kesimin şehri tercih ettiği görülmektedir. Farklı eğitim grubundan insanları da ağırlayan karma projeler kent içi turist çeşitliliğini artırmaya yardımcı olacaktır.

Tablo 5: Ankete katılanların meslek grupları

Meslek Grupları	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Çalışmıyor	44	
Memur	12	
İşçi	10	
Serbest Meslek	10	
Köylü veya çiftçi	0	
Diğer	32	

Çalışmayan ve diğer (daha çok öğrenci olarak belirtilmiştir) kısımların yoğunluğu maddi dengeyi açıklamaktadır.

Tablo 6: Ankete katılanların aylık ortalama gelir durumları

Gelir Durumları	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
0-1000	48	
1000-2000	14	
2000-3000	14	
3000+	26	

Gelir durumu düşük kişiler tarafından il tercih edildiği için, bu gelir durumlarına göre üretilen projelerin maddi kısımları düzenlenmelidir.

Tablo 7: Ankete katılanlara sorulan “Kütahya’ya kimlerle gelirsiniz?” sorusunun cevapları

Kimlerle Ziyaret Edilir	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Yalnız	32	
Arkadaşlarla	44	
Ailemle	26	
Tur ile birlikte	0	
Diğer	6	

Kütahya da farklı etkinlik alanları kurularak turların gezi rotalarında daha çok isim geçirilmelidir. Genelde öğrenci kesimler, arkadaşları, ailesi veya tek başlarına geldikleri anket sonuçlarından da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insanların ailecek yaptıkları etkinlikler çoğaltılmalıdır. Ailecek bir arada olacakları farklı kullanım alanlarını bir arada içeren alanlar tasarlanabilir.

Tablo 8: Ankete katılanlara sorulan “Kütahya’ya genellikle hangi aylarda gelirsiniz?” sorusunun cevapları

Ziyaret Edilen Aylar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Yaz	26	
Kış	14	
Farketmez	68	

İnsanların Kütahya’ya gelmek için zaman tercihinin net olmaması yapılacak projeler açısından iyi bir haber niteliğindedir. İnsanlar her zaman buraya gelebilecekleri için yılın farklı zamanlarına uygun farklı projeler geliştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 9: Ankete katılanlara sorulan “Kütahya’ya gelme amacınız nedir?” sorusunun cevapları

Ziyaret Amacı	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Dinlenme	22	
Ziyaret	38	
İş	14	
Diğer	54	

Diğer (açıklama kısmına göre daha çok okul) ve ziyaret seçenekleri diğer seçeneklere göre fazla tercih edilmektedir. İş seçeneğinin az olması daha çok iş alanı üretme konusunda il yetkililerine ipucu niteliği taşıyabilir. Bizler için ise dinlenme ve ziyaret alanlarını çoğaltarak daha çok tercih sebebi olmasını sağlama açısından önemli bir grafik tir.

Tablo 10: Ankete katılanlara sorulan “sizce Kütahya’nın ilgi çekici yönü nedir?” sorusunun cevapları

İlgi çekici yön	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Doğası	42	
Yöresel ürünleri	28	
Tarihi Konutları	28	
Tarihi değerleri	48	

Ankete göre insanlar Kütahya’nın en çok tarihi değerlerini bilmektedir. Bu durumda tarihi değerlerine giden rotalar ve oralar hakkında bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Tarihi zenginliğe sahip olan Kütahya’nın tarih turizmini de geliştirmek biz Peyzaj Mimarlarının görevidir. Bu nedenle oluşturulmuş tarih rotaları Sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Tablo 11: Ankete katılanların Kütahya'ya ait ürünleri bilme durumları

Kütahya'ya ait ürünler	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Porselen-Çini	100	
Yöresel kıyafetler	48	
Nakış işçiliği	26	
Leblebi	84	
Aizanoi Antik Kenti	62	
Frig Vadisi	46	

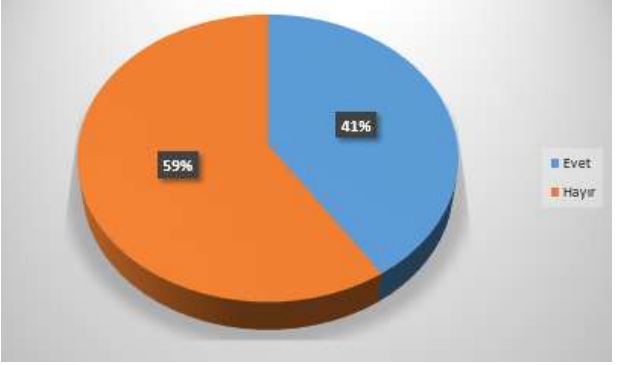
Nakış işçiliğinin az bilinmesinin nedeni çarşı bölgesinde bu tarzda dükkan veya bunların sergileneceği alanların eksik olmasıdır. Bu konunun daha net öğrenilmesi için ise sonuç kısmında öneri geliştirilmiştir.

Tablo 12: Ankete katılanlara sorulan “gelin şalvarlarını biliyor musunuz?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	68	
Hayır	40	

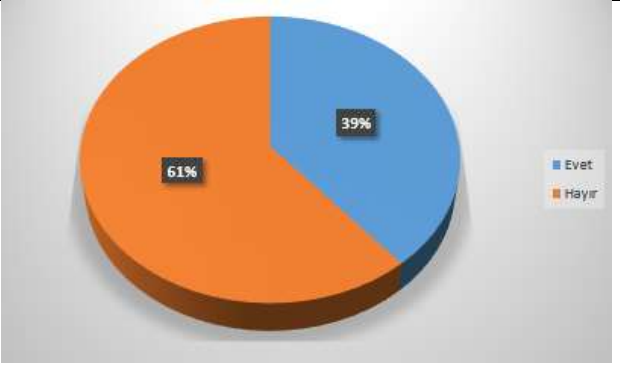
Gelin şalvarları Kütahya halkı için en önemli unsurlardan biridir ve hayır seçeneğinin bu kadar çok çıkması bu konuda da eksik kalındığının göstergesidir.

Tablo 13: Ankete katılanlara sorulan “yöresel yemek yiyebileceğiniz mekanları biliyor musunuz?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	44	
Hayır	64	

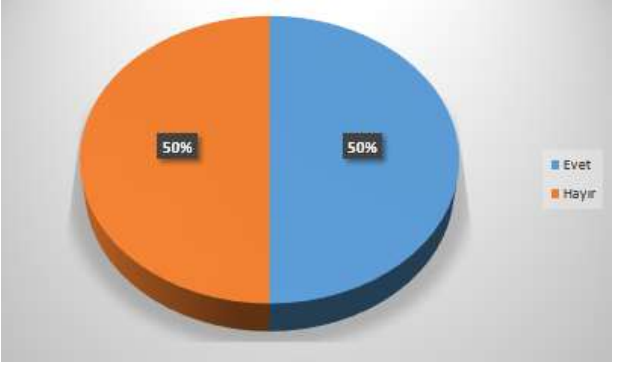
Yöresel yemek mekanlarının bilinmemesi kent için büyük eksikliklerdir. Teknoloji ile yakından ilgili genç kesimin kenti tercih etmesini ipucu noktası bilerek, sosyal medyada daha aktif reklam ve tanıtımlar kullanılması bu açığı kapatabilir.

Tablo 14: Ankete katılanlara sorulan “nakış işçiliğini biliyor musunuz?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	42	
Hayır	66	

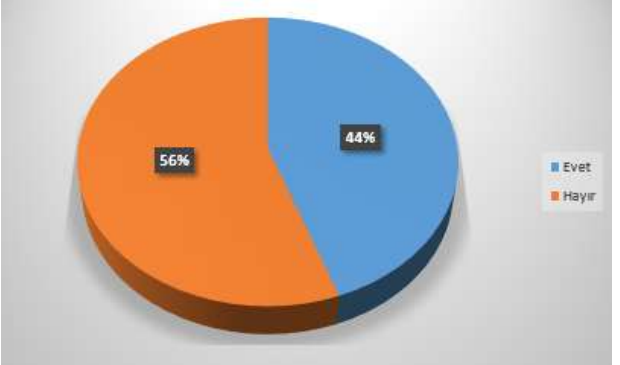
Nakış işçiliğinin bilinmemesi de kent için eksikliklerdir. Nakış işçiliğinin yaygınlaşması ve bu konuda emek veren kadınların bir arada bulunması kentin kadına verdiği önemi de göstereceğinden önemli bir adım olacaktır. Sonuç kısmında bu konu ayrıca incelenmiştir.

Tablo 15: Ankete katılanlara sorulan “tarihi, nostaljik değerler hakkında bilgi aldınız mı?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	54	
Hayır	54	

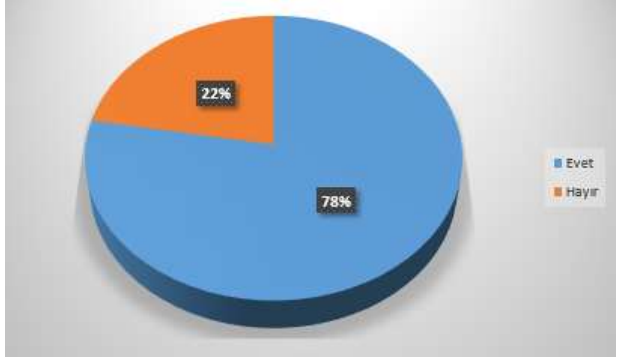
Şıkların eşit çıkması tarihi ve nostaljik değerlerin yeterince tanıtım yapılmadığını göstermektedir. Yoğun öğrenci kapasitesine sahip olan kent için üniversite ile belediye anlaşmalı turlar düzenleyerek Kütahya’nın tarihi değerlerini tanıtması gerekmektedir.

Tablo 16: Ankete katılanlara sorulan “Kütahya’nın edebi değerlerini biliyor musunuz?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	48	
Hayır	60	

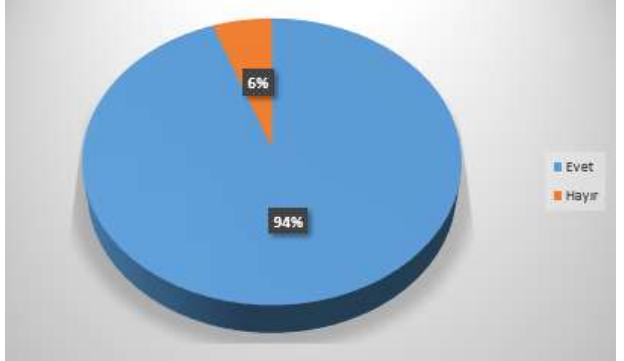
Evliya Çelebi gibi bir ismi yetiştirmiş olan kentin edebi değerlerinin bilinmemesi kent için büyük eksikliklerdir. Bu konuda sonuç kısmında detaylı öneriler geliştirilmiştir.

Tablo 17: Ankete katılanlara sorulan “leblebi ve Kütahya’ya ait şekerleme türlerini biliyor musunuz?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	84	
Hayır	24	

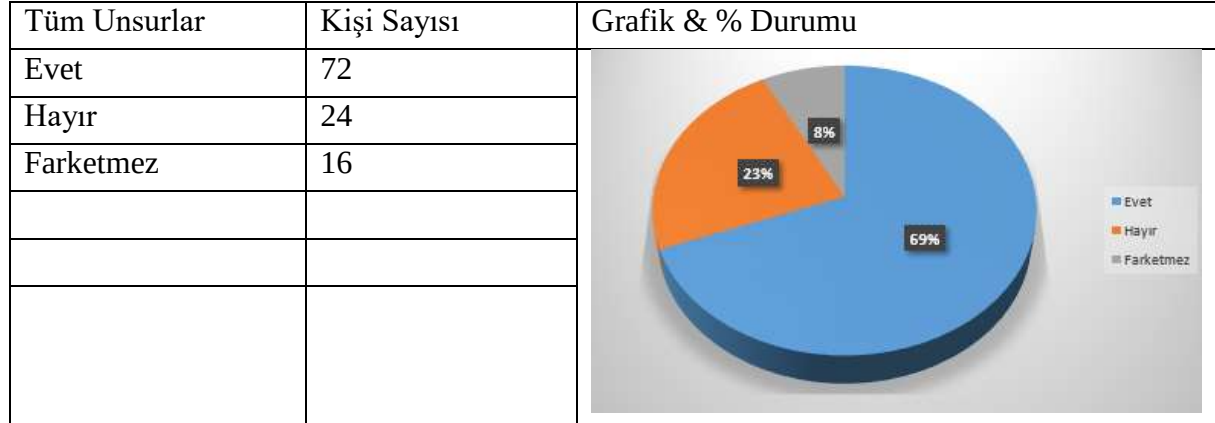
Anket verilerine göre Tavşanlı leblebisi kendini tanıtmayı başarmış görünmektedir. Farklı şekerleme türlerine de sahip olan Kütahya kenti için bir lezzet evi bu konuda ortaya çıkan tüm olumsuzlukları yitirecektir.

Tablo 18: Ankete katılanlara sorulan “Kütahya çinisi hakkında bilginiz var mı?” sorusunun cevapları

Şıklar	Kişi Sayısı	Grafik & % Durumu
Evet	101	
Hayır	6	

Çini Kütahya için sembol niteliği taşımaktadır. Bu konu bilinmekte ancak çini nedir? Ne aşamalardan geçmiştir? Nasıl yapılmıştır? Vs. sorularının yanıtları genel olarak bilinmemektedir. Sonuç kısmında bu konu incelenmiş ve öneri geliştirilmiştir.

Tablo 19: Ankete katılanlara göre yöresel kıyafet, yöresel yemek, tarih, edebiyat, çini, leblebi vb tüm unsurların bir arada bulunduran bir sokak olmasını talep ettikleri grafik

Ziyaretçilerin %69'u Kütahya'ya ait unsurları bir arada görmeyi istemektedir. Bu konu bu araştırmanın temelini oluşturmaktadır. Ziyaretçilerin ziyaret ettikleri kent hakkında bilgi edinmesi, Kütahya'nın kendini geliştirmesi için önemlidir. Genel olarak orada yaşamayan insanlar bu konuları pek bilmemektedir. Anket sırasında yapılan görüşmelerle de bu durum desteklenmiştir. İnsanlar ziyaretçilerini götürecek yer bulamadıklarını söylemektedirler. Bu konuda büyük eksikliği olan kent için bir fikir projesi üretilmiştir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm bu veriler doğrultusunda Kütahya kenti için bir sokak tasarımı oluşturulmuştur. Bu sokakta günümüzde restore çalışmaları devam eden konakların, kente ekonomik kazanç sağlayacak şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kısımda önerilen mekanlarda kadınların üretmesi ve çalışması, kadınlar için ekonomik kazanç sağlayacaktır. Ayrıca sokaktan elde edilecek gelirler doğrultusunda üretim teşvikleri yapılarak bu sistemlerin daha da gelişmesi sağlanabilecektir.

Sokak Projesi

Kütahya gelenek, göreneklerine bağlı, geniş kültür ağına sahip ve halkının önemli bir kısmını öğrencilerin oluşturduğu bir ildir. İnsanlar gittikleri yerleri öğrenmek ister fikri ile farklı illerden büyük bir ziyaretçi yoğunluğuna sahip bu kentte kültürel özelliklerin sergilenebileceği bir mekan ne yazık ki kısıtlıdır. Bu bağlamda bir fikir projesi oluşturulmasına gerek duyulmuştur. Bu proje bünyesinde çalışacak insanların kadınlardan oluşması ve kadın kooperatifleri sayesinde üretimin artırılması kadının iş dünyasında yer alması desteklenmektedir. Proje kapsamında beş adet mekan önerisi geliştirilmiştir. Bu mekanlar;

- Yöresel Kıyafet ve Nakış Evi
- Yöresel Yemek Evi
- Tarih – Nostalji ve Edebiyat Evi
- Leblebi ve Şekerleme Evi

- Çini Evi

4.1 Yöresel Kıyafet ve Nakış Evi

Zengin bir birikime sahip olan Anadolu kadın giysileri her zaman estetik görünümlü, emek, sabır ve ustalık gerektiren farklı giysilerden olmuştur. Bölgeden bölgeye değiştiği görülen bu giysileri, Kuzeydoğu, Güneydoğu, Orta Anadolu, Batı Anadolu ve Trakya Bölgesi giyimleri olarak gruplandırmak mümkündür. Bununla birlikte tüm bölgelerde giyilen ortak giysi türleri de vardır. Bu giysiler entariler, şalvarlar, işlikler ve kuşaklar olarak sınıflandırılabilir. Ancak bunların giyiniş biçimleri ve diğer ayrıntılarında yine de bölgesel ayrıcalıklar görülmektedir (Özus ve ark, 2014).

Kütahya halkı için de yöresel kıyafet konusu çok önemlidir. Şalvar olarak tabir edilen düğünlerde giyilen yöresel kıyafetler her gelinin olmazsa olmazıdır. Bu nedenle tasarlanan yöresel kıyafet ve nakış evinde, kooperatife bağlı kadınlar her zaman dikim ve işleme yaparak gelen ziyaretçilerin üretim aşamalarını da izlemelerini sağlayacaklardır. Kullanılan dikim yöntemleri ve işlemelerin nasıl üretildiği ziyaretçiler tarafından görülebilecektir. Ayrıca bu şalvarlara uygun iğne oyası başörtü modelleri de Kütahya halkı açısından çok önemlidir. İğne oyasının farklı uygulama şekilleri ve nakış işçiliği de ziyaretçilerin beğenisine sunulacaktır. Ziyaretçiler yapım aşamaları gördüğü ürünleri dilerse satın alabileceklerdir.

Şekil 1a: Tefebaşı (URL 4, 2019), Şekil 1b: Tefebaşı, Şekil 1c: Aynalı pullu (URL 6, 2019), Şekil 1d: Dizibağlı (URL4, 2019), Şekil 1e: Çatkılı (URL 6, 2019), Şekil 1f: Eğrili şalvar (URL7, 2019)

Şekil 2: Nakış içliğine örnekler (URL 5, 2019; URL 8, 2019)

Şekil 3: İğne oyası örnekler (URL 9, 2019)

Yöresel kıyafet ve nakış evinin ilk katında nakış işçiliğine ve yöresel kıyafetlere yönelik üretilmiş örnekler sergilenecektir. Ayrıca iğne oyası işlemeli fazla ağır olmayan, günlük kullanıma uygun kıyafetler de bu mekanda bulunacak ve ziyaretçilerin tarafından satın alınması ile ekonomik kazanç elde edilecektir (Şekil 4)(Şekil 5).

Şekil 4: Tasarlanan yöresel kıyafet evi 1. kat tasarımı

Şekil 5: Tasarlanan yöresel kıyafet evi 1. katının farklı bir açıdan görünümü

Yöresel kıyafet ve nakış evinin ikinci katı ise üretim yapılacak mekan olarak tasarlanmıştır. Kooperatiflere bağlı kadınlar burada dikim ve işleme yaparak ziyaretçilerin bu aşamaları görmesi sağlanacaktır.

Şekil 6: Tasarlanan yöresel kıyafet evi 2. kat üretim alanı tasarımı

Şekil 7: Tasarlanan yöresel kıyafet evi 2. katının farklı bir açıdan görünümü

4.2 Yöresel Yemek Evi

Kütahya'nın geçmişten günümüze geçim kaynağını tarım ve hayvancılık oluşturmuştur. Tarımın bu kadar yoğunlukta olması mutfak kültürünü de büyük ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle yapılan ev yemeklerinin çoğu tahıl ürünlerinden oluşmaktadır (Şekil 8). Günümüzde hala mahalle fırınlarında insanlar kendi ekmeklerini yapabilmekte ve birçok markette köy ekmeği adıyla satılmaktadır. Ayrıca et kullanımı da hayvancılık nedeniyle hamur kadar olmasa da fazladır. Kütahya'nın tarımsal faaliyetlerinden vişne de yıllardan beri üretimi yapılan bir meyvedir. Vişne ve vişne ürünleri de Kütahya için önemlidir ancak son zamanlarda unutulmaya yüz tutmuştur. Bu nedenle vişnenin unutulmaması için üretim teşvik planları yapılması gerekmektedir ve vişne ile yapılan ne varsa yöresel ürün evinde sergilenip satışları yapılacaktır.

Zengin bir mutfak kültürüne sahip olan Kütahya kentinde yöresel yemek sunan yerler bulunmaktadır. Ancak hepsinin bir arada bulunabileceği yerler malesef yoktur. Bu projedeki amaç mutfak kültürünü tanıtmak ve yapılan ürünlerden satışını sağlayabilmektir. Kurulan kadın kooperatifleri sayesinde, kadınların yöneteceği bir restoran, ürün yapımını ziyaretçilerin göreceği alan ve satışı yapılacak stantlarla zenginleşmiş bir konak önerilmiştir ve tasarlanmıştır.

Şekil 8: Gökçimen hamursuzu, cimcik, ıspanaklı şibit, tosunum, tahinli cevizli çörek
(Kütahya Mutfak Kültürü Rehberi, 2015)

Tüm bu yöresel tatların restoran içerisinde sunumu yapılmasının yanında tarhana, erişte, hamursuz, vişne, haşhaş ve haşhaşlı ürünler vb. satışı da yapılabilecektir. Hatta erişte çeşitlendirilebilir, veganlar için erişte, sebzeli erişte vb. türler de bu mekan dahilinde bulunarak satışları yapılabilecektir. Vişneden üretilmiş pestiller, meyve suyu, reçel vb. ürünler de bu mekan dahilince satışa sunulacaktır. Haşhaşlı ürünlerde kesinlikle Kütahya mutfak kültürü için önemlidir. Bu yüzden haşhaşlı ürünler ve haşhaş satışı da yapılacaktır. Yöresel yemek evi için önerilen konağın ilk katında satış birimleri tasarlanmıştır (Şekil 9)(Şekil 10).

Şekil 9: Tasarlanan yöresel yemek evinin 1. katı

Şekil 10: Tasarlanan yöresel yemek evinin 1. katının farklı bir açıdan görünümü

Yöresel yemek evinin ikinci katı yemek yere alanı olarak tasarlanmıştır. Dileyen ziyaretçiler yöresel lezzetleri burada tadabileceklerdir (Şekil 11)(Şekil 12).

Şekil 11: Tasarlanan yöresel yemek evinin 2. katı

Şekil 12: Tasarlanan yöresel yemek evinin 2. katının farklı bir açıdan görünümü

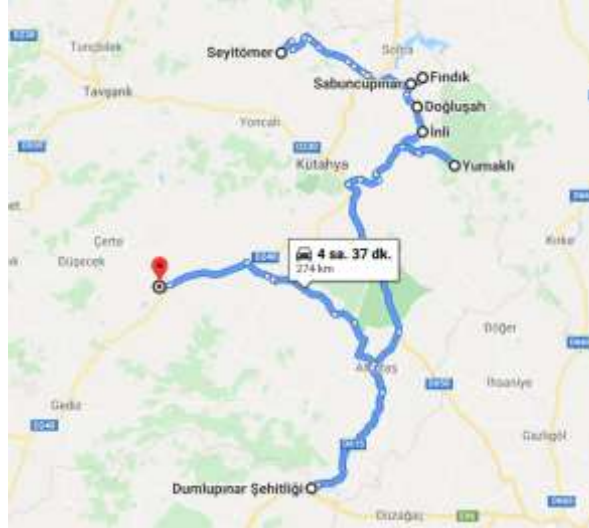
4.3 Tarih, Nostalji ve Edebiyat Evi

Kütahya birçok savaşa tanıklık etmiş, medeniyetlere ev sahipliği yapmış, zengin tarihi birikime ve mirasa sahip bir ildir. Dumlupınar şehitliği ülkemizin bu konuda önemli bir mirasıdır (Şekil 13a, 13b, 13c, 13d).

Şekil 13a: Dumlupınar Şehitliği (URL 10, 2019), Şekil 13b: Atatürk Karargah Evi (URL 10, 2019), Şekil 13c: Zafertepe-Çalköy anıtları (Dumlupınar Belediyesi, Dumlupınar 1922, 2019), Şekil 13d: Zafertepe-Çalköy anıtları (Dumlupınar Belediyesi, Dumlupınar 1922, 2019)

Frig Vadisi sınır hatlarıyla Afyon – Kütahya – Eskişehir arasında kurulmuştur. Frig Vadisinin Kütahya sınırlarını içinde kalan kısmını kapsayan, önemli bir tarihi alan olan, bilinen en iyi korunmuş Zeus Tapınağına ve tarihin ilk borsasına ev sahipliği yapan Aizanoi Antik Kentini, Kurtuluş mücadelesinin önemli bir parçası olan Dumlupınar Şehitliğini ve Seyitömer Höyüğünü kapsayan bir tarih rotası önerilmiştir (Şekil 14).

Şekil 14: Proje kapsamında oluşturulmuş tarih rotası (Google haritalar)

Nostaljik açıdan ise eskiden kullanılan tüm el aletleri burada insanlar tarafından görülebilecektir. Özellikle tarım ile geçimini sağlayan bir toplumda kullanılan eski tarım tekniklerinin sergilenmesi açısından önemli bir sergi haline dönüşecektir.

Ayrıca edebi eser konusunda zengin bir il olan Kütahya birçok ozan ve şair çıkarmıştır. Ünlü seyyah Evliya Çelebi de Kütahya'nın yetiştirdiği önemli isimlerdendir. Bu kadar edebi birikime sahip bir kentin edebiyat konusunda tüm birikimlerini sergileyebileceği alan bu tarih, nostalji ve edebiyat evinde oluşturulacaktır. Sahip olduğu öğrenci topluluğu için de önemli bir alan olması planlanmaktadır. Edebi eserlerin bulunduğu bir kütüphane kısmı, şairlerin ve edebiyatçıların hayatlarının anlatıldığı panolar, müzik alanında önde gelen isimler ve Kütahya kentinin tarihi bu evde toplanacaktır.

Anket sonuçlarında Kütahya'nın çekici yönlerinden en çok tarihi değerleri öne çıkmıştır. Bu nedenle proje oluşturulurken tarihle ilgili bir ev tasarlanmıştır. Tasarlanan tarih, edebiyat ve nostalji evinin ilk katı tarihi ve edebi eserlerin bulunduğu alan olarak düşünülmüştür. Ayrıca ilk katta camikan içinde sergilenen Aizonai Antik Kenti ve Seyitömer Höyüğü'nün maketleri bulunarak mekanlar hakkında bilgi verilecektir. İnsanlar için cezbedici olması düşünülerek ziyaretçiler üzerinde bu tarihi mekanları yakından görme isteği uyandırılması planlanmıştır. Bu sayede kent içinde aktif turizm faaliyetleri olması düşünülmektedir (Şekil 15)(Şekil 16).

Şekil 15: Tasarlanan tarih, nostalji ve edebiyat evinin 1. katı

Şekil 16: Tasarlanan tarih, nostalji ve edebiyat evinin 1. katının farklı bir açıdan görünümü

Tasarlanan tarih evinin üst katında duvar panolarında yine Kütahya, tarihi ve edebiyatı hakkında bilgiler yer alacaktır. Depolama alanlarında kitaplar insanların beğenisine ve satışına sunulacaktır. Ayrıca oluşturulmuş projeksiyon sistemi ile Aizanoi Antik Kenti, Frig Vadisi, Seyitömer Höyüğü ve Dumlupınar Şehitliği hakkında kısa filmler gösterilecektir (Şekil 17)(Şekil 18).

Şekil 17: Tasarlanan tarih nostalji ve edebiyat evinin 2. katı

Şekil 18: Tasarlanan tarih nostalji ve edebiyat evinin 2. katının farklı bir açıdan görünümü

4.4 Leblebi ve Şekerleme Evi

Tavşanlıda leblebicilik yaklaşık 3 asırlık geçmişe sahiptir. Leblebi için genelde dağ kesimlerinde üretilen nohutlar tercih edilir. Tavşanlı yöresinde yetiştirilen nohutlar leblebiciliğe uygundur (URL11, 2019).

Günümüzde Tavşanlı'da 44 çeşit leblebi üretilmektedir. Zengin çeşitliliğin gösterilmesi amacıyla bir leblebi evi kurulması, leblebilerin yapılış aşamalarının gösterilebilmesi amaçlanmıştır. Hatta Kütahya için önemli başka şekerleme ve türevleri de bu mekanda sergilenip satışları yapılabilecektir. Örnek olarak köpük helva da Kütahya için önemli bir değerdir.

Şekil 19: Tavşanlı leblebisi (URL 11, 2019), Şekil 20: Köpük helva (URL 12, 2019), Şekil 21: Leblebi kurabiyesi (URL 13, 2019)

Leblebi ve şekerleme evinin ilk katı satış alanı ve market gibi tasarlanmıştır. Ziyaretçiler farklı çeşitlerde üretilmiş olan şekerleme ve leblebileri buradan temin edebileceklerdir ve evlerine dönerlerken almak isteyeceklerdir. Bu nedenle kente ekonomik olarak katkı sağlaması hedeflenmiştir (Şekil 22)(Şekil 23).

Şekil 22: Tasarlanan leblebi evinin 1. katı

Şekil 23: Tasarlanan leblebi evinin 1. katının farklı bir açıdan görünümü

Tasarlanan evin ikinci katında farklı şekerlemelerin üretim aşamaları görülebilecektir. Ancak hijyen koşullarından dolayı kullan-at kıyafet, bone, galoş vb. giyilerek bu mekan ziyaret edilecektir (Şekil 24) (Şekil 25).

Şekil 24: Tasarlanan leblebi ve şekerleme evinin 2. katı

Şekil 25: Tasarlanan leblebi ve şekerleme evinin 2. katının farklı bir açıdan görünümü

4.5 Çini Evi

Osmanlı döneminde İznik'ten sonra en önemli seramik üretim merkezi olan Kütahya, çevresindeki zengin kil yatakları nedeniyle Frig, Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde de

yoğun biçimde seramik üretimine sahne olmuş ve bu sanatı, geleneksel yöntemleriyle günümüze dek yaşatmış bir kenttir (URL 14, 2019).

Türk çinicilik tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Kütahya'da Beylikler ve erken Osmanlı dönemi üretimi konusunda yapılan araştırmalar henüz yetersiz olsa da buradaki çinicilik etkinliğinin İznik'le belirli bir paralellik gösterdiği, son zamanların buluntu ve yayınlarından anlaşılmaktadır. Kütahya'nın en erken tarihli çinileri 1377 tarihli Kurşunlu Cami minare şerefesindeki tek renk sırlı tuğlalar ve günümüzde Kütahya Çini Müzesi olarak kullanılan Germiyanoglu II. Yakup Bey İmareti'nin 1428 tarihli türbesinde, sanduka ve zemin döşemesinde kullanılan çinilerdir. Kütahya çiniciliği, bu tarihlerden günümüze dek, değişik yoğunluk ve biçimlerde sürmüş, 17. ve 18. yüzyıllarda en yetkin örneklerini vermiş, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir gerileme dönemine girmiş, ancak 19. yüzyıl sonlarında yeniden gözlenen canlanma ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında sağlanan devlet desteğiyle bu zengin geleneğin günümüze aktarılması mümkün olabilmiştir (URL14, 2019) (Şekil 26)(Şekil 27).

Şekil 26: Kadınlar tarafından yapılmış ve fırınlanmış çiniler

Şekil 27: Çizim ve doldurmadan önce boyanmış ham çiniler

Bu nedenle Kütahya'da bulunan çini adına ne varsa hepsinin bilgilerinin bulunduğu bir çini evi, kadın kooperatifleri tarafından yönetilecek ve insanlar çininin nasıl yapıldığını, boyama ve fırınlanma aşamalarını da görebilecektir. Kentin geçim kaynağı için önemli bir unsur olan çininin tarihi ve özel çini müzeleri hakkında da bilgiler bulunabilecektir. Hem üretim hem satışının yapılacağı alanda, dileyen ziyaretçiler küçük ürünlerin boyamalarını yaparak, çiniler fırındandıktan sonra çinilerini alabileceklerdir. Bu da öğrenci kesimin memleketlerine dönerken çini adına hatıra götürmesini sağlayacaktır ve ailelerinin de bu el emeklerini görmek istemeleri konusunda cezbedici olacağı düşünülmektedir. Tasarlanan çini evinin ilk katı satış alanı olarak kullanılacaktır. Hediyeelik ürünler farklı bütçe ve zevklere göre çeşitlilik sunacaktır. Ayrıca mekan içerisinde çinilerin sergisi de yapılabilecektir.

Şekil 28: Tasarlanan çini evinin 1. katı

Şekil 29: Tasarlanan çini evinin 1. katının farklı açıdan bir görünümü

Çini evinin ikinci katında ise çinilerin çizim ve boyama aşamalarını ziyaretçilere gösterilecektir. Ziyaretçiler üst katı gezerken kooperatife bağlı kadınların çinileri nasıl boyadıklarını ve ürettiklerini görebileceklerdir.

Şekil 30: Tasarlanan çini evinin 2. katı

Şekil 31: Tasarlanan çini evinin 2. katının farklı bir açıdan görünümü

Sonuç olarak Kütahya'yı anlatan bir sokak hem kenti tanıtmak için yardımcı olacak hem farklı yerlere dikkat çekmek için yardımcı olacaktır. Yöresel kıyafetleri gören insanlar diğer farklı moda evlerini gezmek için mekanlara giderek kenti içi turizm faaliyetlerine katkıda bulunacaklardır. Ayrıca farklı yemek kültürlerini farklı yerlerde yemek isteyenlerde yine aktifliğini koruyabileceklerdir. Farklı tarihi objelerin ve alanların tanıtıldığı tarih nostalji ve edebiyat evi sayesinde insanlar tarihi unsurları görmek için şehir içi aktif bir turizm modeli yaratacaklardır. Özel çini müzeleri sayesinde çini adına daha farklı tasarımları görmek isteyen ziyaretçiler yine turizmin aktifliğini güçlendireceklerdir. Tavşanlı leblebisinin tanıtımı ise insanları Tavşanlı'ya sürükleyebilecektir. Bu sayede bir kültür turizmi ağı bütün kente yayılmış olacaktır.

Tüm bu anlatılan projeler için ön görülen yer Kütahya konaklar caddesinde bulunmaktadır ve bu kısımdaki konaklar şuan restorasyon aşamasındadır. Bu restorasyon çalışmaları bittikten sonra kullanıma açılması için projeler oluşturulmuştur.

Şekil 32: Uygulama yapılması düşünülen alan (Google Earth)

Tasarlanacak olan Kültür Sokağında ziyaretçiler için dinlenme birimleri oluşturulmuş ve konakların önünde canlılığın simgesi olarak bitki uygulamalarına yer verilmiştir (Şekil 33)(Şekil 34).

Şekil 33: Tasarlanan Kültür Sokağı 3D görünümü

Şekil 34: Tasarlanan Kültür Sokağı ve konaklardan bir görünüm

KAYNAKÇA

- URL 1: <https://www.google.com/search?q=k%C3%BClt%C3%BCr+kelimesinin+anlam%C4%B1&oq=k%C3%BClt%C3%BCr+kelim&aqs=chrome.1.69i57j69i59j35i39j0l5.8953j1j9&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
- URL 2: <http://www.kutahya.bel.tr/kenttarihi.asp>
- URL 3: <http://www.kutahya.gov.tr/unesco-yaratıcı-sehirler-aginda-kadim-birsehir-kutahya>
- URL 4: <https://bademorganizasyon.wixsite.com/bademorganizasyon/hakkında1>
- URL 5: <https://www.instagram.com/cemilegulmodaevi/?hl=tr>
- URL 6: <http://yazi.grafiksaati.com/18.html>
- URL 7: https://www.letgo.com/tr-tr/i/kirmizi-ve-siyah-yaprak-uzun-kollu-elbise-islemeli_1d7fb544-4e99-4fd2-886d-1749c5fa745d
- URL 8: <https://www.instagram.com/emetisoylu/?hl=tr>
- URL 9: https://www.instagram.com/igne_oyasi_nazife/?hl=tr
- URL 10: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kutahya/gezilecekyer/dumrupinar-sehtlg>
- URL 11: <https://kutahya.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=37>
- URL 12: <http://www.hurriyet.com.tr/lezizz/kutahyanin-yoresel-damak-tadi-kopuk-helva-41067417>
- URL 13: <http://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/kutahya/tavsanlı/leblebi-kurabiyeleri-ilgi-goruyor-41020398>

URL 14: <https://www.peramuzesi.org.tr/Sergi/Kutahya-Cini-ve-Seramikleri/79>

Özus E., Erden F., Tufan M., (2014). “Malatya Yöresi Geleneksel Kadın Kıyafetlerden Günümüze Yansımalar” 650-664-International Journal of Science Culture and Sport http://www.iscsjournal.com/Makaleler/1839971555_si_1_37 Temmuz

Kütahya Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Kütahya Mutfak Kültürü Rehberi, Kütahya, 2015

Dumlupınar Belediyesi ve Kütahya Valiliği, AB Proje ve Tanıtım Ofisi, Dumlupınar 1922 Şehitlikler ve Anıtlar, Kütahya, 2019

REKLAMCILIK ENDÜSTRİSİNİN BİLİNÇALTINA UZANAN ELİ

THE HAND OF THE ADVERTISING INDUSTRY EXTENDING TO SUBCONSCIOUS

Prof. Dr. Derya ÖCAL

Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü,

ÖZET

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, bireyi, ‘tüketim toplumu’, ‘postmodern dünya’ ve ‘imajlar çağı’ ekseninde davranış sergiler hale getirmiştir. Postmodern dünyada tüketerek kendini anlamlandıran birey, kimliğini ‘sembol’ ve ‘imge’ odaklı kurgulamaktadır. Tüketim toplumunun temel taşları arasında yer alan meta ve estetik anlayışı, bireyin yaşamsal amacını tüketme ve hazza/doyuma ulaşma bağlamına yerleştirmektedir. Firmalar ve firmaları öne çıkaran markalar ise pazarlama ve reklamcılık strateji ve süreçleriyle metalara işlevselliklerinin ötesinde yüklenen anlamlar aracılığıyla imajlar çağını desteklemektedir. Tüketim nesnesine yüklenen simgesel ve sembolik anlamlar, bireyin imajlar eşliğinde düşünme ve davranma alışkanlığı geliştirmesinin önünü açmaktadır. Özünde satın alma ve tüketim davranışını tetiklemek üzere ikna amaçlı mesajlar içeren reklamlar, bireyde tüketim bağımlılığı geliştirmektedir. Bilinçaltı reklamlar da bu stratejiler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma ile amaçlanan bilinçaltı reklamcılığı, reklamcılık stratejileri açısından ele almak ve birey üzerindeki etkileri bağlamında değerlendirmektir. Bu tarz bir çalışma, günümüz tüketim eylemselliğini çözümlemek ve reklamcılığın birey davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Bilinçaltı Reklamcılık, Tüketim Toplumu.**ABSTRACT**

The present century has made the individual exhibit behavior on the axis of consumer society, the postmodern world and the age of images. The individual who makes sense of herself/himself by consuming in the postmodern world is constructing her/his identity with a focus on symbol and image. The commodity and aesthetic understanding, which is one of the cornerstones of the consumer society, places the vital purpose of the individual in the context of consuming and achieving pleasure/satisfaction. On the other hand, brands and brands that promote firms support the age of images through the marketing and advertising strategies, processes, and meanings that are loaded on commodities beyond their functionality. The symbolic and symbolic meanings imposed on the object of consumption pave the way for the individual to develop the habit of thinking and acting with images. Advertisements that contain persuasive messages to trigger purchasing and consumption behavior in essence develop consumption dependency in the individual. Subliminal advertisements also have an important place among these strategies. The aim of this study is to examine the subconscious advertising in terms of advertising strategies and to evaluate the effects on the individual. This type of study is important in terms of analyzing the consumption activism of today and revealing the effects of advertising on individual behaviors.

Keywords: Marketing, Subliminal Advertising, Consumer Society.

GİRİŞ

Reklam ve reklamcılık endüstrisi, özellikle içinde bulunduğumuz yüzyılda küresel ölçekte ekonomik büyümenin önemli aktörleri arasında yer almaktadır. Dijital medyanın toplumsal yaşam pratikleri içerisinde kullanım yaygınlığı ve sıklığı kazanması, müşterinin her an bir başka markaya kayma riski, markaya duyulan güvenin sarsılmaya yatkın olması, firmaların küresel ölçekli krizler yaşaması ihtimali gibi önemli faktörler reklamcılık endüstrisini vazgeçilmez bir konuma taşımış bulunmaktadır. Dijital reklamcılık stratejileri de gelenekselde olduğu gibi satışı garantileme çabasına uzanmaktadır. Bu süreçte ikna teknikleri şekil değiştirmekle birlikte reklamcılık endüstrisinin genel amacı daha çok satın alma davranışı geliştirmeye dönüktür. Bireyin duyuları aracılığıyla duygularına ve elbette bilinçaltına seslenen reklam stratejileri, psiko-sosyal bir varlık olan bireyin algısını yönetmek üzere kurgulanmaktadır. “Yeni nörolojik ve psikolojik kanıtlar, beynimizin nasıl çalıştığı ve reklamların aklımızda nasıl yer ettiğinin içyüzünü anlamamız için bize oldukça faydalı ipuçları veriyorlar. Reklamlar hatıralar yaratıp onları hatırlatarak şimdiye dek sanılandan daha duygusal ve daha az bilinçli olan bir seviyede etki yaratıyor” (Van Dyck, 2017:30). Küresel ölçekli rekabet koşullarında sadık müşteri kazanmak ve müşteriyi ürününün tüketicisi konumunda tutmak firmaların başat beklentileri arasında yer almaktadır. Marka ekseninde reklamcılık, akılda kalıcılığı sağlamanın yanı sıra marka ile duygusal bağlar geliştirilmesini garantilemesi açısından önem taşımaktadır.

Pazarlama bütçelerinin giderek online ve sosyal medya mecralarına kaymakta olduğu günümüzde dijitalleşme, markaların müşterilerine ulaşmalarında yeni bir platform açığa çıkarmış ve bu platform tüketici/müşteri ile buluşmanın doğal bir ortamına dönüşmüştür. İfade ve fikir akıcılığının öne çıktığı sosyal medya, kullanıcılarına düşünme esnekliği sağlamanın yanı sıra reklam mesajlarının doğalmış gibi algılanmasını sağlamakta, hatta kullanıcıları, markaların yeniden reklam yapıcısı/üreticisi (*adprosumer*) konumuna taşımaktadır. Dijital platformda başvuru alan yaratıcı stratejiler, tüketicinin bilişsel ve duygusal süreçlerini etkileyerek markaların zihinlerinde yer etmelerini sağlamakta ve markalara, satış artırma olanağı, fiyatlandırma gücü, pazar penetrasyonunda¹ artış ve marka sadakati faydası sunmaktadır (Babür Tosun vd., 2018:165). Reklam ve bütünleşik pazarlama iletişimi stratejileri, bireyi ‘tüketen’ konumuna taşıırken ürünün pazarlanmasını hedeflemenin yanı sıra toplumsal bir anlam üreticisi rolünü de üstlenmektedir. “Reklam, tüketim faaliyetini kitleler bakımından sürekli olarak dinamik tutmak zorunda olduğu gibi, aynı zamanda kitlelerin yaşam dünyalarında bu yönde anlamlar üretmek zorundadır. Dolayısıyla reklamın spesifik bir ürünün tüketimine yönelik mesajı ile, egemen ideolojiyi yansıtan mesajlar üretme konusundaki işlevi daima birbirine girmiş durumdadır” (Demirci, 2016:22). Bu bağlamda bilinçli algı eşiğinin altına hitap eden reklam mesajı, bireyin egemen ideolojiyi de kolaylıkla benimsemesini sağlamaktadır. Reklam mesajına gizlenen ve bilinçli bir şekilde görülmeyen/duyulmayan uyaranlar bireyde istendik davranışlar açığa çıkarabilmektedir. “Altbilinçsel mesajlar reklam metinlerine ve diğer medya içeriğine sinmiş durumdadırlar. Onlar genellikle altbilinçsel değerlendirmeye açık olma arzularına dikkat çekilerek, bir ürünün çekiciliğinin artırılması yönünde tasarlanırlar” (Lull, 2001:41). Bilişsel alandaki gelişmeleri yakından takip eden reklamcılık endüstrisi, bilişsel psikoloji ve nörolojinin insan zihnine ilişkin bulgularından yararlanarak insan zihninin en derinlerinde yatan duygulara seslenmektedir. Bu çalışma, reklam mesajlarının ulaştığı bilinçaltı (*subliminal*) algı sistemini çözümlemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda reklam mesajları kurgulanırken başvuru alan stratejilerin neler olduğu konusu da incelenmeye değerdir. Günümüz

¹ İktisadi anlamda pazar penetrasyonu, bir ürün veya hizmetin toplam teorik pazarına kıyasla satış veya kabul miktarının bir ölçüsüdür. Aynı zamanda pazar penetrasyonu, belirli bir ürün veya hizmetin pazar payını artırmak amacıyla reklam ve fiyat değişiklikleri gibi faaliyetleri kapsar ve pazar payı miktarının ölçümü olarak kullanılır.

bireyinin sürekli tüketen bir varlığa dönüşmesinde bu stratejiler önemli yere sahip olup, tüketim pratiklerinin çözümlenmesi açısından incelenmesi gereklilik taşımaktadır.

BİLİNÇALTI/EŞİKALTI REKLAMCILIK ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

İkna etme ve istendik davranış geliştirme amaçlı olarak hazırlanmış olan görsel-işitsel ve yazılı mesaj bütünü ilk anda gözün görmemesi ve/veya kulağın işitmemesi ancak bilinçaltının fark etmesine dayalı olan eşikaltı reklamcılıkta esas olan, görülmemesi için değil, görülmesi için saklamaktır. Bu bağlamda görüntüler yorumlanamaz, anlamlandırılmaz ya da ispatlanamaz görünür. İnsan algısının, en genel anlamıyla “duyu organları aracılığıyla alınan uyarıcıların tutarlı, anlamlı bir bütünlük oluşturacak şekilde örgütlenmesi” biçiminde ifade bulduğu düşünüldüğünde reklamcılık açısından algının önemi ortaya çıkmaktadır. Algı eşiğinin altında bulunan, bilinç düzeyinde algılanamayacak kadar cılız veya kısa süreli uyarıcıların algılanması, reklamcılık için çekici gelen ve başvuru alan unsurlar arasında yer almaktadır². Kelime, görüntü ve ses aracılığıyla bireyin bilinç algısının sınırının altında yer alan etkileme çalışması “*sublimen*”³ olarak adlandırılmaktadır. Algı, dışarıdan gelen girdilerin kabulüdür. Eşikaltı çalışmalarında, bireyin bakış açısını ve karar verme mekanizmasını etkileme amacı ön plana çıkmaktadır. “Subliminal algı, zayıf bir uyarının farkındalık olmaksızın algılandığı durumlar için kullanılmaktadır” (Bişkin, 2014:93). Bu bağlamda sık tekrar ve doğrudan bilinçaltını uyaran unsurlara başvuru alan eşikaltı reklamcılık (*subliminal advertising*), bilinç düzeyinde görülemeyecek veya işitilemeyecek düzeyde hazırlanan mesajların (*subliminal messages*) ve/veya algı eşiğinin altında kalan uyarıcıların (*subliminal stimulus*) birey tarafından farkında olunmaksızın alt algısal olarak öğrenilmesi (*subliminal learning*) ilkesine dayanmaktadır. Bu süreçte bilinçli olarak fark edilmeyi önlemek amacıyla mesajlar, çok hızlı bir konuşmayla ya da düşük ses seviyesinde sunulmaktadır. Ağırlıklı olarak, görsel mesajlar⁴ ve ses mesajları⁵na başvurulmaktadır. Eşikaltı reklamlar genellikle giyim, sigara, içki, parfüm, otomobil ve bazı lüks tüketim ürünlerinin bulunduğu sektörlerde kullanılmaktadır.

Eşikaltı uyarının, bireyin gerek siyasal davranışını denetlemede gerekse tüketim alışkanlıklarını yönlendirmede etkili bir araç olduğuna ilişkin araştırma literatürü oldukça tartışmalıdır. Yapılan araştırmaların bir kısmı eşikaltı uyarıların ikna etme sürecinde etkili olmadığını vurgularken; bir kısım çalışma da eşik altı uyarıların etkili olduğuna dair sonuçlar sunmaktadır. Eşikaltı süreçlerin etkisinin olmadığı ön kabulüne karşın kullanılmaya devam edilmesi ise bireylerin bu mesajlar karşısında eğilimli oldukları bağlamda davranmaya yönlendirilebilecekleri olasılığıdır.

² Burada üzerinde durulan konu, algıdan ziyade davranış üzerindeki etkidir. Reklamcılıkta algının bilinçli olmasından öte doğurduğu sonuçlar önem kazanmaktadır. Algı konusunda bir dizi deney yapıldığı bilinmektedir. Örneğin, saniyenin 30’da biri kadar kısa bir süre içerisinde ekranda yansıtılan kelimelerin bilinç düzeyinde hatırlanmasa bile kelimelere ilişkin tepkiler gelişmesi algının varlığını desteklemektedir. Reklamcılık açısından ele alındığında, film karelerinin arasına yerleştirilmiş gizli “Mısır gevreği yiyin.” mesajının filmin izlenmesinin ardından mısır gevreği satışlarını artırmış olması oldukça ilgi çekicidir (Budak, 2000:50-51).

³ “Sub” Latince “altında”, “limen” de “eşik” anlamına gelmektedir. “Subliminal” (*Sub Limen*) kavramı, ilk olarak 1824’de Alman Filozof ve Psikolog Johann Friedrich Herbart (1776-1841) tarafından “eşik altı” anlamında kullanılmıştır. Literatüre 1900’lerde giren kavrama, *Journal of Psychology* dergisinde 1938’de yer verilmiştir. Bilinçaltı/Eşikaltı reklamcılık ifadesi Amerikan medyasında 1957’de gündeme gelmiştir (McDonough and Egolf, 2002).

⁴ Görsel mesajlar arasında “tashistoscopie görüntüler” ile “görsel gizlenmişler” yer alır. Tashistoscopie görüntüler, film karelerine ve televizyona gelen, gözün yakalayamadığı ani flash görüntülerdir. Görsel gizlenmişler ise görüntülerin arasına saklanmış sembollerdir.

⁵ Ses mesajları, “fona gizlenmiş”, “duyumaltı” ve “hızlandırılmış” olarak üçe ayrılır. Fona gizlenmiş sesler, normal konuşmaların veya müziğin alt fonuna gizlenmiş konuşmalardır. Duyumaltı sesler, beynin ses eşiğinin altındaki mesajlardır. Hızlandırılmış sesler ise çok hızlandırılmış ve beynin ilk anda bilinçli olarak çözemeyeceği mesajlardır.

Eşikaltı algıya ilişkin olarak yürütülen çalışmaların kökeni 19. Yüzyılın sonlarına değin uzanmaktadır. Bununla beraber Dunlap'ın 1900 yılında Muller-Lyer Yanılsaması⁶nı kullanarak anlık ve neredeyse fark edilmez bir gölgeye başvurduğu çalışma öncüller arasında yerini almıştır. 1913'de Hollingworth tarafından tekrarlanan bu çalışma, subliminal etkinin reklamcılar için büyük güç olabileceği önermesini açığa çıkarmıştır (aktaran Bişkin, 2014:94). Başlangıçta, eşikaltı algı üzerine etki etmenin davranış üzerinde geliştireceği sonuçlar üzerine yapılan çalışmalara pek ilgi duyulmamıştır. Bu yaklaşım, 1950'lerle birlikte değişmiştir. Reklamcılık ve pazarlamada eşikaltı uygulamalar, 1950'lerde James Vicary'nin yaptığı geniş çaplı araştırmanın sinema filmlerinde yer alan eşikaltı uyarılar sayesinde mısır ve Coca Cola satışlarının arttığına dair bulgularıyla birlikte kamuda geniş ilgi toplamıştır. Bir reklamcı olan James Vickary, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1957 yılında Fort Lee kentindeki bir sinemada, 45 bin 699 sinema seyircisi üzerinde altı hafta süren bir deney gerçekleştirmiştir.

“Sinemada film seyrederken saniyede 24 kare geçer, hareket eden insanları görürüz.

Bu hızın altına düşüldüğünde kareleri görmeye başlarız. Sinema projeksiyon cihazı saniyede 48 kareye kadar geçirebilir. *The Picnik* adlı filmde Kim Novak'ın yüzüne, Vicary saniyenin 30'da birinde “Mısır ye!”, “Coca Cola iç!” sloganlarını yansıtır. Mısır satışları % 58, kola satışları % 18 artar. Bilinç sloganları fark etmezken, bilinçaltı görür” (İzgören, 2006:23).

Vickary'nin bulgularının ardından bu yolla reklamcıların insanları satın almaya yöneltebilmelerinin mümkün olduğu kanısı yaygınlık kazanmıştır. Bu yaklaşımla birlikte eşikaltı reklamların kullanımına dönük düzenleyici politikalar geliştirilmiştir. Vance Packard 1957 yılında “Çaktırmadan İkna” (*The Hidden Persuaders*) başlıklı kitabında eşikaltı reklamcılık uygulamalarına ilişkin testleri özetlemiş; potansiyel müşteri dışındaki kitleyi satın almaya yönlendirmek amacıyla pazarlamacı ve reklamcılar tarafından ne tür motivasyonel araştırma tekniklerinin kullanıldığına ilişkin örnekler sunmuştur. Packard'a göre (2006) derin yönlendiriciler, bilinçli-yaşam düzeyinin alt katmanlarına uyguladıkları operasyonlarla, doğruluğu kanıtlanabilir bir toplumsal inceleme konusu durumuna gelen bir inandırma gücüne sahip olmaktadır. Packard, bilinçaltına seslenerek satış yapan pazarlama ve satış uzmanlarının aynı zamanda bireyin gizli sıkıntıları ve kişisel kuşkularına yöneldiklerini ileri sürmüştür. “Milyonlarca dolar değerindeki ürünü satmanın, suçluluk duygularımızın, korku ve endişelerimizin, düşmanlıklarımızın, yalnızlığımızın, duygularımızın, iç gerilimlerimizin başarıyla yönlendirilmesine, onlarla ustalıkla başa çıkılmasına büyük ölçüde bağlı olduğu sonucuna varıldı” (2006:68). Pazarlama ve satış uzmanlarının insanların gizli yalnızlık duygularıyla ustaca oynamayı öğrendiklerini belirten Packard (2006:81), Midwest'teki büyük bir tebrik kartı şirketinin, satışlarını artırmak amacıyla, insanların tebrik kartlarını gerçekte hangi amaçla aldıkları üzerine yapılan araştırma sonucunda, her yıl en çok satılan kartın “karla kaplı, rüzgarlı bir tepede tek başına duran çıplak, budanmış bir ağaç” resminin bulunduğu kart olması ile motivasyon araştırması sonucunda anahtar etkenin “yalnızlık” olduğu ortaya konulduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda, Packard (2006:84-91) ürünlere daha güçlü bir albeni kazandırılabilmesi için derin pazarlama ve satış uzmanlarının insanların bilinçaltındaki gereksinimlerinden hareket ettiklerine işaret etmiştir. Packard'ın ifadesiyle gizli sekiz gereksinim, “duygusal güvenlik”, “değer güvencesi”, “ego doyumu”, “yaratıcı dürtüler”, “sevgi nesneleri”, “güç duygusu”, “kökler duygusu” ve “ölümsüzlük”.

⁶ Müller Lyer Yanılsaması en iyi bilinen görsel yanılsamalardan biri olup; 1889 yılında Alman psikolog Franz Carl Müller Lyer (1857-1916) tarafından ortaya konulmuştur. Bu teoriye göre boyutları eşit olan çizgiler, başlangıç ve bitiş noktalarına eklenen kırık çizgisel yapılar sebebi ile farklı boyutlarda algılanmaktadır (Sakarya ve Ağaç, 2017:497).

De Fleur ve Petranoff (1959), “eşikaltı iletişim” (*subliminal communication*) ve “eşikaltı ikna” (*subliminal persuasion*) arasında ayırım yapılmasının önemine işaret eder. Eşikaltı iletişim, çok iyi kurgulanmış bir psikolojik bulgudur. Mesela bireyler bir film izlerlerken, kendilerine sunulan geometrik şekillerin eşikaltı düzeyde sunduklarını tahmin edebilirler. Eşikaltı ikna sürecinde ise mesajın daha fazlasını yapması gerekir. Eşikaltı düzeydeki mesaja maruz kalan bireyin istenilen davranışı yerine getirmesi beklenir. Nitekim De Fleur ve Petranoff (1959), ikna edici eşikaltı mesajları test etmeye çalışmışlardır. İki eşikaltı mesaj tekrarlanarak yerel bir televizyon kanalında yayınlanmıştır. Birinde doğrudan belirgin bir ürün reklam olarak sunulmuş, diğerinde ise içerisinde eşikaltı mesajların yerleştirildiği bir filmin ardından bir televizyon programında reklam verilmiştir. Ancak sonuç oldukça başarısız olmuş, izleyiciler eşikaltı mesajı hatırlayamamışlardır. Doğal ortamda eşikaltı reklamların başarısız olduğuna ilişkin bu bulguların ardından laboratuvar ortamında araştırmalar yürütülmüştür. Bu tür araştırmalarda (Bornstein, Leone ve Galley, 1987) ise eşikaltı reklamların etkili olduğuna dair sonuçlara ulaşılmıştır. Katkısız, sade sunumlar eşikaltı iknayı sağlayabilir, hatta yeni, sıradan olmayan etkenler, tanıdık gelenlerle karşılaştırıldığında daha fazla etki açığa çıkarabilir. Sıradan olmayan etkenlere dayalı mesajların açığa çıkardığı etki de reklamcılıkta hedeflenenlere pek yatkın değildir.

1960’larda özellikle eşikaltı tekniklerin varlığı ve etkisi üzerine kanıtların yetersizliği nedeniyle konu gündemden düşmüştür. İlginin yeniden açığa çıkması için on yıllık bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Konu özellikle Wilson Bryan Key tarafından yazılan üç kitapla tekrar popülerlik kazanmıştır: *Subliminal Seduction* (1974), *Media Sexploitation* (1976) ve *Clam Plate Orgy* (1980). Medyanın insan davranışlarını değiştirmek üzere kullandığı yöntemlere dikkat çeken Key çalışmalarında, eşikaltı iliştiirmelerin (özellikle de cinselliğin) reklamcılıkta kullanımının olağanlaştığına dikkat çekmiştir. Bununla beraber Key’in argümanları, bilimsel bulguların yetersizliği nedeniyle reklam araştırmacıları ve alanın uzmanları tarafından ihmal edilmiştir. Key ise tüm akademik çalışmalarında, derslerinde, gazete yazılarında, radyo ve televizyon programlarında argümanını ısrarla savunmuştur. Key, konuya ilişkin olarak eğitim kurumlarının kitle iletişim araçlarında neler olduğuna ilişkin hiçbir uyarıda bulunmadıklarını da vurgulamıştır. Subliminal algı laboratuvar koşullarında da araştırılmış ve 1970’lerde bilinçaltı süreçleri ele alan çalışmalar arasında İngiliz Psikolog Anthony Marcel de bir uyarının, uyarılardan birini diğerlerinden ayırmanın zor olduğu hallerde bile algılandığını gösteren çalışmasıyla yer almıştır (aktaran Bişkin, 2014:96).

Zanot ve Maddox (1983) tarafından Amerikan Reklamcılık Akademisi ve Gazetecilik ve Kitle İletişimi Eğitimi Birliği’nin Reklamcılık Bölümü kapsamında yürütülen araştırmada 300 eğitimciye anket gönderilmiş, 199 (% 66) anket doldurularak araştırmacılara gönderilmiştir. Anketlerden 93’ü Gazetecilik ve İletişim Bölümü profesörü, geri kalan 89 anket de Pazarlama ve İşletme profesörü tarafından doldurulmuştur. Anket uygulanan grubun ortalama 13 yıllık akademik, 9 yılın üzerinde de profesyonel deneyimi bulunduğu ortaya konulmuştur. Kendilerine eşikaltı reklamcılık tekniklerini kullanıp kullanmadıklarına dair yöneltilen soruya ilişkin olarak katılımcıların 54’ü (% 27) “hiç” kullanmadıklarını, 53’ü (% 27) “nadiren” kullandıklarını, 17’si (% 9) “bazen” kullandıklarını, 6’sı (% 3) “her zaman”, bir diğer 6’sı da (% 3) “sıklıkla” kullandıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların 47’si (% 24) öğrencilerine eşikaltı reklamların etik ve ahlak dışı olduğunu vurgularken; 36’sı (% 18) zararsız olduğunu, 7’si (% 4) de zararlı olduğunu belirtmiştir.

Dudley (1987), iletişim uzmanları ve reklamcıların eşik altı mesajları kullanma konusundaki ısrarlarını, mesajların hedef kitle üzerinde etkili olduğuna dair bulgulara bağlamaktadır. Saegert’e göre (1987), eşikaltı düzeyde algılanan reklam, bu alanda çalışan profesyonellerin teknik olarak pek benimsememelerine ya da kullanışlı görmemelerine rağmen hedef kitle üzerindeki etkisi bağlamında yadsınmamaktadır. Nitekim Saegert’e göre geçen zamanla birlikte eşikaltı reklamcılığın bir teknik olarak kabul görmesi, sağlam olduğunu da

ifade etmektedir. Rogers ve Smith'in 1993 yılında gerçekleştirdikleri araştırmanın bulgularına göre, sokaktaki insanın eşikaltı mesajların etkisine dair görüşleri eğitim düzeyleri bağlamında değişmektedir. Bu araştırmaya göre eğitim düzeyi yükseldikçe eşikaltı reklamın etkililiğine inanma oranı artmaktadır. Smith ve Rogers (1993), televizyon reklamları bağlamında gerçekleştirdikleri çalışmada izleyicilerin maruz kaldıkları mesajlara dönük tepkilerini analiz etmişlerdir. İzleyiciye, arka ekran ile farklı seviyelerde kontrast oluşturan mesajlar sunulmuş ve her bir reklama ilişkin olumlu tepki verme düzeyleri ölçülmüştür. İlk deneyde izleyiciye ne çok açık ne de çok kapalı olan mesajlar hiçbir mesaj kontrolü olmayan koşullarda sunulurken; ikinci deneyde harekete geçirici unsurlar açık olmayan mesajlarla birlikte verilmiştir. Her iki deneyde de reklamlarda yer alan açık olmayan mesajların hatırlanırılığı, hiçbir mesaj unsuru bulunmayan reklamlarınkiyle benzer çıkmıştır. Rogers ve Seiler (1994), ABD'de reklam endüstrisi ve medya yapım temsilcileri üzerine yaptıkları araştırmada, çalışmaya dahil olanların tamamının eşikaltı reklamcılık sürecinden haberdar olduklarını, bir kısmının bu tekniğin etkili olduğuna dair inancının ağırlık kazandığını, özellikle küçük işletmelerin büyük işletmelere kıyasla bu tekniğin etkisine daha fazla inandıklarını bulgulamışlardır.

Eşikaltı reklamcılığın gerçekten işleyip işlemediğine dair tartışmaların uzun yıllardır yürütüldüğüne dikkat çeken Bermeitinger, vd. (2008), bu bağlamda, "motivasyon" unsurunu ön plana çıkaran çalışmalar üzerinde durmuştur. Ancak, susuzluk çeken bir bireyin belirli bir içecek markasının eşikaltı reklamına maruz kaldığında etkileneceği varsayımından hareketle yürütülen çalışmaları esas alarak "konsantrasyon" üzerine yoğunlaşmışlardır. Bir markanın logosunu, bir bilgisayar oyununa eşikaltı düzeyde yerleştirmişler ve belirli bir markanın üzüm şekerinin (sunulan veya sunulmamış marka olarak), katılımcıların yorgunlukları ve eşikaltı düzeyde maruz kaldıkları logoya bağlı olarak tüketimlerinde bir değişim olup olmadığını ölçümlemişlerdir. Çıkan sonuç, sadece yorgun olan katılımcıların eşikaltı düzeyde sunulan markayı tükettikleri yönündedir. Bu noktadaki çıkarım ise, bulgular da desteklediği üzere, eşikaltı düzeyde verilen uyarının ancak ihtiyaca dönük olması ya da motivasyonal durumları karşılamaına bağlı olarak maruz kalan kişiyi etkileyebileceğine dairdir. Görsel eşikaltı algıya ilişkin son dönem araştırmacıların vardıkları sonuç, subliminal etkiye maruz kalmanın, bellekteki belli bir bağlantıyı etkinleştirdiği yönündedir. Algılanan bir uyarıcı insan zihninde çağrışım yapmakta, çağrıştırılanları etkinleştirmektedir. Bununla beraber subliminal uyarı kişi üzerinde kısa süreli etkili olmakta; etki, bireyin kişisel özelliklerine göre farklılaşabilmektedir (Naccache vd., 2002; Friedman vd., 2005; Ott, 1998'den aktaran Bışkin, 2014:97-98).

PAZARLAMA SÜREÇLERİNDE BİLİNÇALTI/EŞİKALTI REKLAMCILIĞIN KULLANIMI

Gündelik yaşamında hoşnutsuzluktan kaçış çabasındaki bireyi, hazzı hedefleyen bir akışa yönlendirme, özlüce "arzu" ekseninde hareket etme önermesi geliştirme süreçlerinde reklam ve reklamcılık dünyası öne çıkmaktadır. Bireye önce hoşnutsuzluklarını hatırlatıp sonrasında haz vereceği vaadiyle ürünler sunan reklamlar, haz-hoşnutsuzluk düzleminde bir denge oluşturmakta; reklam mesajı aracılığıyla düste nesnelleştirilen arzu, bireye sanki yaşanmışlık hissi sunmaktadır (Güler, 2019:127-128). Reklamcılığın doğasında çağrışımsal anlamlar üretme çabası yer alır. İnsan zihninin çalışma biçimi kodlamalar, kayıtlar ve çağrışımlarla koordinasyonu gerektirir. Bu da reklamcılık dünyasında tüketicinin zihnine çeşitli şekil, sembol ve düşünceleri yerleştirmenin mümkün olduğunu akla getirmektedir. Nitekim özlüce beynin iki bölümünden bahsedilebilir: Bilinç ve bilinçdışı.

"Bilince, genelde 'baskın yarımküre', 'tetikteki dikkat' veya 'bilinçli farkındalık' denmektedir. En basit seviyede, bilincinizi bir şeye yoğunlaşmanız gerektiğinde ve akıl faaliyetlerinizin tamamen farkında olduğunuzda kullanırsınız. Bilinçdışı ise bambaşka

bir hikayedir. Bu kısım bazen size bile söylemeden, yaptıklarınızı yapmanızı sağlamaktadır. Akıl almaz bilgiler içermekte ve sadece gerek gördükçe bunları bilincinizle paylaşmaktadır. Hatta o kadar çok bilgi içermektedir ki bilinciniz karar verme sisteminin bütün yüküne maruz kalırsa beyin hasarına yol açacaktır” (Levinson ve Hanley, 2006:21).

Pazarlama sürecinde insan bilincinin işleyişine dönük stratejiler geliştirilmesinin önemi yadsınmaz. “Beyin, yapısı itibarıyla her olayı kasede alan bir video kayıt cihazı değildir. Beyin oldukça geniş bir depolama ağı içinde olayları, düşünceleri ve hatıraları yorumlayan, yeniden yorumlayan ve yeniden depolayan, yeniden yorumlayan ve tekrar depolayan bir mekanizmadır. Bu nedenlerle insan beyni görsel olarak yanılabildiği gibi hafıza olarak da yanılabilmektedir” (Bişkin, 2014:80). Beyin, bilincin anlaması için çeşitli görüntülere başvurur. İnsanın dağarcığında yer alan her bir kelime bir görüntü ile ifade edilir. İşitilen sesler, hissedilen tüm duygular bir görüntü veya görüntüler ile eşleşir. Bireyin görüntüyü yaşama, deneyimleme biçimi de görüntünün içeriğini kişisel kılar. Çoğu reklam, bireyi herhangi bir şeyi “hayal etme”ye yönlendirir. Yaşamı boyunca maruz kaldığı bilgileri çoğunlukla hızlı göz hareketli uyku (*rapid eye movement, REM*) sırasında kaydeden birey, bütün bu bilgileri işler ve daha sonra kullanmak üzere depolar. Herhangi bir nesneye veya canlıya ait özelliklerin her biri insan beyninin farklı bölgelerinde depolanır. Bu bağlamda çağrışım oluşturabilmek açısından tüketici hedef kitle arasında yer alan bireylerin akıllarına görüntü yerleştirmek, verilmek istenen mesajın kendisi değil, bir parçası olmalıdır.

Bireyin bilinçdışı, tüm mekanizmayı kontrol altında tutmaktadır. İçgüdü ve refleks olarak algılanan her şey aslında bilinçdışı sistemin yönetim sisteminin birer göstergesidir. Bilinç ve bilinçdışı arasında sürekli bir içsel diyalogdan söz etmek mümkündür. “Bunun karar verme sürecindeki etkisinin farkında olmak son derece mükemmel bir pazarlama silahıdır. (Pazarlamada) gerillalar kendilerine verilen bütün avantajları kullanırlar ve pozitif içsel diyalogu harekete geçirmek için dili kullanmak ise çok güçlü bir silahtır” (Levinson ve Hanley, 2006:26). Satın alma eylemi sırasında mutlu olan kişi, o ürünü yeniden yeniden almaya devam edecektir. Müşterinin kendisini köşeye sıkışmış hissetmesi, alışverişin tekrarlanmasını önleyen önemli bir faktördür. Bu nedenle müşteriye seçenek sunmak ve kendisini özgür hissettirmek gerekmektedir. Bu bağlamda, “Güvenlik alarminız yoksa tehlikeyesiniz.” mesajı yerine daha olumlu bir yaklaşımla “Eviniz ve aileniz korunuyor, huzur içinde uyuyunuz.” gibi bir mesaj olumlu bir içsel diyalogun oluşmasını sağlamaktadır.

Bilinçdışına dönük bir mesaj stratejisi tercih edildiğinde zihnin farklı bölümlerine hitap edilebilir. Bilinçdışı bilgileri olası sonuçlar ve deneyimler çerçevesinde değerlendirir, ilişkilendirir ve karar verilmesini sağlar. Bilinç düzeyindeki bir mesajın doğrudan talimatlar olarak sunulması sonucunda birey tarafından kabul görmesi “yakınlık” gerektirir. Bireyin kendisini mesajı veren ya da mesaj hakkındaki ürün, nesne, olay veya fikre yakın hissetmesi ise oldukça uzun zaman almaktadır.

“Göz, bir olay karşısındaki tepkinin en net izlenebileceği organlardan biridir. Kişinin korku, sevinç ve heyecan gibi duygu durumları gözlerinden izlenebilir. Bu nedenle pazarlamada da göz hareketlerine büyük önem verilir. Tüketicilerin bir ürünün, bir mağazanın veya bir rafın hangi kısımlarıyla ne kadar süre ilgilendikleri pazarlama araştırmacıları tarafından özellikle merak edilen konulardır. Pazarlamada ‘göz izleme’ (*eye tracking*) denilen işlemlerle tüketicilerin göz hareketleri incelenmektedir” (Bişkin, 2014:86).

Bilinçdışının çalışma hızı oldukça yüksektir. Bu nedenle reklamcı açısından temel strateji, insan zihninde kolayca tekrarlanmaya olanak tanıyan sinirsel yollar oluşturmaktır.

Bilinçdışının bilgi yönetimini ve karar stratejilerini hızlandırmak için işlem sırasında kestirme yollar aradığı akıldan çıkarılmamalıdır. “Yaşamınızda yeni kapılar aralamakta zorlanıyor musunuz?” yerine “Ne zaman yaşamınıza yeni kapılar aralamak istediniz?” sorusu sorulduğunda karşıdaki birey, hem yakınlık duygusuna kapılacak hem de birilerinin kendisini sonunda anladığı düşüncesine sahip olacaktır. Bilinçdışı ile egonun çatışma halinde olduğu düşünüldüğünde, hem bilince hem de bilinçdışına uyumlu mesajlar sunmanın önemi açığa çıkmaktadır. Kelimelerin “nasıl” kullanıldığı, reklamcılıkta mesajın oluşturulması ve kampanyanın yürütülmesi noktasında önem kazanır. Kelimeler, ilişki kurmayı sağlar. Her bir kelime kişisel nesneler çağrıştırır. Kelimelerin yönlendirilmesi sonrasında ise artık zihinde oluşan kişisel değildir. Bu anlamda mesajın başarısını kelimeler değil, ilişkiler yönetir. Dolayısıyla mesajda yer alan her bir kelimenin bir amacı bulunur. Bu bağlamda mesaja ilişkin olarak “yüzeysel” ve “derin” yapılar oluşur. Okunan işaretler cümlelerin yüzeysel yapısını temsil eder. Derin yapı ise yüzeysel yapıdan çıkarılan anlamdır. Çıkarımların oluşmasında bireylerin çeşitli özellikleri öne çıkar. Görsel olarak baskın olan birey, görsel cümlelere başvurur. Kısa ve hızlı konuşur. Çok derin nefesler alır ve zihninde bir şeyler canlandırmak istediğinde yukarıya bakar. İşitsel olarak baskın olan birey, ses esaslı cümleler kullanır. Daha yavaş ama çok konuşur. Dokunsal olarak baskın olan birey, hisleri, hareketleri ve duyguları ifade eden kelime ve cümleler kullanır. Daha yavaş konuşurlar. Konuşurken çok duraksarlar. Bireyin hangi özelliği baskın olursa olsun, seçilen kelimelerle birey farklı özellikler sergilemeye yönlendirilebilir. Bireyin baskın halinden çıkarılıp, istenilen hale getirilmesi, reklamcının başarılı olmasını sağlayıcı önemli bir unsurdur. Bir diğer unsur da tüketicinin kendisini iyi hissetmesini sağlamaktır. Gerçekte ihtiyaç olmadığı halde ürün(ler)i satın almak, verilen mesajın attığı duygularla ilişkilidir. Mesaj aracılığıyla vurgulanan nesneye/ürüne gerçek anlamının ötesinde anlam yüklemek libidinal enerjinin aktarımı anlamına gelmektedir (Güler, 2019:130). Bu bağlamda reklam aracılığıyla satılmak istenen ürünün ötesinde geliştirilen duygular olup; satışın devamlılığını garantileme çabasının bir uzantısıdır. Mesajda bilinçdışı, zamansızlığı temsil eder ve imgeler/temsiller bilinçdışı uzamda arzuları harekete geçirir. Reklamlar tasarlanırken başvuru stratejinin akıllı ve saldırganlıktan uzak/kabul edilebilir olması öne çıkmaktadır. Sorun düşsel olandan gerçekliğe yönlendirilirken, önerilen çözümün kişiselleştirilmesi gerekmektedir (Goldenberg vd., 2011:68). İnsanların zayıf yönleri ve/veya sorunlarından hareketle mesaja “duyarlı” hale getirilmesi, pazarlama ve reklamcılıkta harekete geçirme stratejisinin özünü oluşturmaktadır.

SONUÇ

Bireyi etkileme çabası yüzyıllar boyu üretici firmaların başat amacı olmuştur. Ürettiği ürünü satmak ve pazardaki konumunu korumak amacıyla reklamcılık endüstrisine başvuran firmalar için marka ve markalama stratejileri en parlak buluş olmuştur. Kurumsal kimlik, itibar ve imaj açısından önem taşıyan marka, ürünle tüketicisi arasında duygusal bağlar geliştirmek açısından da öne çıkmaktadır. Ürünü satın alıncaya değin arzulayan, aldığı andan itibaren ise ilgisini yitiren birey ve toplum yaratmak, pazarlama ve satış stratejilerinin tarihe geçen başarısıdır. Bir ürünü diğerine tercih etmek, günümüzde mantıktan ziyade duygularla verilen karar haline gelmiştir. Aidiyet, statü, çekicilik ve en önemlisi de kimlik unsuru olarak bireyin gözünde konumlanan ürün, tüketimin cazibe merkezine dönüştürülmüştür. Bu bağlamda bilinçaltı mesajlar aracılığıyla istenen duyguyu çağrıştıran uyaranlara başvurulmaktadır (Bişkin, 2014:179). Özellikle küreselleşme ve dijitalleşme ekseninde keskin rekabet koşullarıyla karşı karşıya kalan firmalar, birey üzerinde ürüne ilişkin karizma ve firmaya yönelik güven algısı geliştirmeyi amaçlamakta; reklamcılık endüstrisi de reklam mesajında kullanılan unsurlara ilk bakışta görülmeyen ve yalnızca bilinçaltı seviyede anlaşılacak kavram, görsel ve sembolleri yerleştirmektedir. Burada amaçlanan bilinçaltı iknanın sağlanmasıdır.

“Freud’un psikanaliz kuramından çıkarak güdüleme ilkeleri üzerine temellenen altbilinçsel mesajların ikna ediciliği onların, açığa çıkan cinsel enerjinin yeniden bastırılması için bilinçaltını harekete geçirmek ve “ölüm isteği”ni çekicileştirmek becerilerinden kaynaklanır” (Lull, 2001:41). Pazarlama ve satış tekniklerinin her geçen gün değişen yüzü, bilinçaltına seslenmeyi öne çıkan bir strateji haline getirmektedir. Bu da tüketim toplumunun kıyasıya rekabet halindeki firmalar lehine görünüş kazanmasını sağlamaktadır.

Çağımızda reklamlar, üretici-tüketici ilişkiseliliğinde zihinsel ve duygusal süreçlerde işlerlik kazanan bir mekanizmaya işaret etmektedir. “Arzu” ve “tatmin” ekseninde kendini hissettiren reklam mesajı, bireyi “özel”leştirmekte, tüm duyular aracılığıyla sembolleri kodlayarak çağrışımlar açığa çıkarmaktadır (Elden ve Bakır, 2010:20-22). Reklamcılığın dili, birey üzerinde metaforlardan hareketle düşlerin açığa çıkarılmasını amaçlayan sahneler kurgulamaktadır. “Görsellerin, sözcüklerin veya seslerin sahip olmadığı duygusal bir gücü vardır” (Ries, 2012:10). Bu bağlamda reklamlar, bilinçaltı düzeyde nesneleri değil kurgusal yaşamları çağrıştırmayı amaçlamaktadır. Reklama iletişimsel değerini veren ve gündelik dilden ayrılmasını sağlayan sapmalardır (Batı, 2010:107). Bu sapmaların izi, üretilmek istenen yan ve çağrışımsal anlamlarda sürülebilir. Reklam mesajı aracılığıyla kurgulanan düşler, gündelik yaşamdan beslenmekle birlikte, bireye yeniden biçimlendirilerek sunulmaktadır (İlhan ve Aygün Cengiz, 2014:47). Düşte sunulanlar, gerçeklere dayalı çağrışım ve hatırlama eylemsellikleri geliştirerek bireyde duygusallıklar açığa çıkarmakta ve satın alma eylemi bu kurgusal çerçevede gerçekleşmektedir.

KAYNAKLAR

- Babür Tosun, N. vd. (2018). *Reklam Yönetimi*. İstanbul: Beta.
- Batı, U. (2010). *Reklamın Dili*. İstanbul: Alfa.
- Bermeitinger, C., Goelz, R., Johr, N., Neumann, M., Ecker, U. K. H. and Doerr, R. (2008). “The Hidden Persuaders Break into the Tired Brain”. *Journal of Experimental Social Psychology*. 45, 2, pp. 320.
- Bişkin, F. (2014). *Subliminal A.Ş.* Ankara: Elma.
- Bornstein, R. F., Leone, D. R. and Galley, D. J. (1987). “The Generalizability of Subliminal Mere Exposure Effects: Influence of Stimuli Without Awareness on Social Behaviour”. *Journal of Personality and Social Psychology*. 53. pp.1070-1079.
- Budak, S. (2000). *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- De Fleur, M. L. ve Petranoff, R. M. (1959). “A Televised Tests of Subliminal Persuasion”. *The Public Opinion Quarterly*. 23. pp.168-180.
- Demirci, K. (2016). *Reklam Dayatır: Reklamın Tarihsel ve İdeolojik Özelliklerine Bir Bakış*. Ankara: Ütopya.
- Dudley, S. C. (1987). “Subliminal Advertising: What is the Controversy About?”. *Akron Business and Economic Review*. 18(2). pp.6-18.
- Elden, M. ve Bakır, U. (2010). *Reklam Çekicilikleri: Cinsellik, Mizah, Korku*. İstanbul: İletişim.
- Goldenberg, J., Levav, A., Mazursky, D. ve Solomon, S. (2011). *Reklamın Şifresini Kırma*. (Çev.) Haluk Mesci. İstanbul: Optimist.
- Güler, M. (2019). *Yönlendirilen Arzu: Tüketim Kültürü, Reklam ve Psikanaliz*. Ankara: Ütopya.
- İlhan, N. ve Aygün Cengiz, S. (2010). *Reklama Düş Olarak Bakmak: Psikanalitik Bir Okuma*. Ankara: Ütopya.
- İzgören, A. Ş. (2006). *Eşikaltı Büyücüler*. İstanbul: Elma.
- McDonough, J. and Egolf, K. (Ed.) (2002). *The Advertising Age Encyclopedia of Advertising*. Chicago: Routledge.

- Levinson, J. C. ve Hanley, P. R. J. (2006). *Tüketicinin Bilinçaltını Fethetmek İçin Gerilla Pazarlama Devrimi*. Çev. Yasemin Fletcher. İstanbul: MediaCat.
- Lull, J. (2001). *Medya, İletişim, Kültür*. (Çev.) Nazife Güngör. Ankara: Vadi.
- Packard, V. (2006). *Çaktırmadan İkna*. (Çev.) G. Aylan. İstanbul: MediaCat.
- Ries, L. (2010). *Visual Hammer (Görsel Çekiç)*. (Çev.) Dilan Sarioğlu. İstanbul: MediaCat.
- Rogers, M. and Seiler, C. A. (1994). “The Answer is No: A National Survey of Advertising Industry Practitioners and Their Clients About Whether They Use Subliminal Advertising”. *Journal of Advertising Research*. 34(2). pp.36-45.
- Rogers, M. and Smith, K. H. (1993). “Public Perceptions of Subliminal Advertising: Why Practitioners Shouldn’t Ignore This Issue”. *Journal of Advertising Research*. 33(2). pp.10-19.
- Sakarya, M. ve Ağaç, S. (2017). “Müller Lyer Optik Yanılsama Etkisinin Elbisede Kup Açısından İncelenmesi”. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*. Vol 3. (Special Issue). s.494-508.
- Saegert, J. (1987). “Why Marketing Should Quit Giving Subliminal Advertising the Benefit of the Doubt”. *Psychology and Marketing*. 4(2). pp.107-120.
- Van Dyck, F. (2017). *Yeni Nesil Reklamcılık: Dijital Çağ İçin Yeni Kurallar*. (Çev.) Volkan Eke. İstanbul: The Kitap.
- Zanot, E. J. and Maddox, L. M. (1983). “Subliminal Advertising and Education”. *Journal of Marketing Education*. 5(13). pp.13-16.

ECDADIN İZİNDEN KOCATEPE'DEN DUMLUPINAR'A "ZAFER YÜRÜYÜŞÜ" PROJESİ

"TRADITION WALK" PROJECT FROM KOCATEPE TO DUMLUPINAR WITH THE
PERMISSION OF GRANDFATHER

Öğr. Gör. Ali TELLİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma ve
İtfaiyecilik Programı, Kütahya

ÖZET

Resilience (Direncililik); Afet Risk Azaltma Uluslararası Ofisi (UNISDR) Hyogo Eylem Planı sonuç raporunda, “Tehlikelere maruz kalmış bir sistemin, topluluğun veya toplumun, kendi temel yapılarını ve işlevlerini koruma ve onarma dahil, bir tehlikenin etkileri karşısında zamanında ve etkin bir şekilde direnme, soğurma, uyum geliştirme ve iyileşme becerisi” olarak tanımlamaktadır. Bunlar Direncililik ve Gönüllülük. Toplumsal oluşumlar (STK lar) ve Gönüllü yönetimi uygulamaları konu başlığı altında İHH Arama ve Kurtarma Kütahya ekipleri, Zafer Haftası dolayısıyla 26 Ağustos 2017 de Kocatepe'den Dumlupınar'a 4 günlük bir yürüyüş başlattı. 64 km lik zafer yürüyüşüne ilk olarak Kocatepe şehitliğini ziyaret ederek başlayan ekibe vatandaşlar yol boyunca bayraklarla karşıladılar ve ikramda bulundular. Toplam 4 gün süren yürüyüş 30 Ağustos 2017 günü Dumlupınar Zafertepe’de son buldu. İHH Arama ve Kurtarma Kütahya ekibi olarak bu yürüyüşü tarihimize karşı sorumluktuk hissederek gerçekleştirdik. Ecdadımızı anlamanın yolu onların izinden gitmekle mümkün olabilir. Bu minvalde İHH Arama ve Kurtarma Kütahya ekibi olarak "Zafer Yürüyüşü" projesini gerçekleştirdik. Ecdad’ın İzinden Kocatepe'den Dumlupınar’a Zafer Yürüyüşü" projesine Türkiye’nin her yerinden Arama ve Kurtarma gönüllüsü tüm gençlerimizi davet ederek onlara afetlere karşı direnme, soğurma, uyum geliştirme ve iyileşme becerisi kazandırmak, kötü alışkanlıklarda uzak tutmak ve yine gençlerimizi toplumsal oluşumlar (STK lar) ve Gönüllü yönetimi uygulamalarına uyumlu hale getirmeyi ve son olarak da bizi 2071 Türkiye'sine ulaştıracak nesillerin inşasına katkıda bulunmayı amaçladık.

Anahtar Kelimeler: Direncililik ve Gönüllülük, Zafer Yürüyüşü

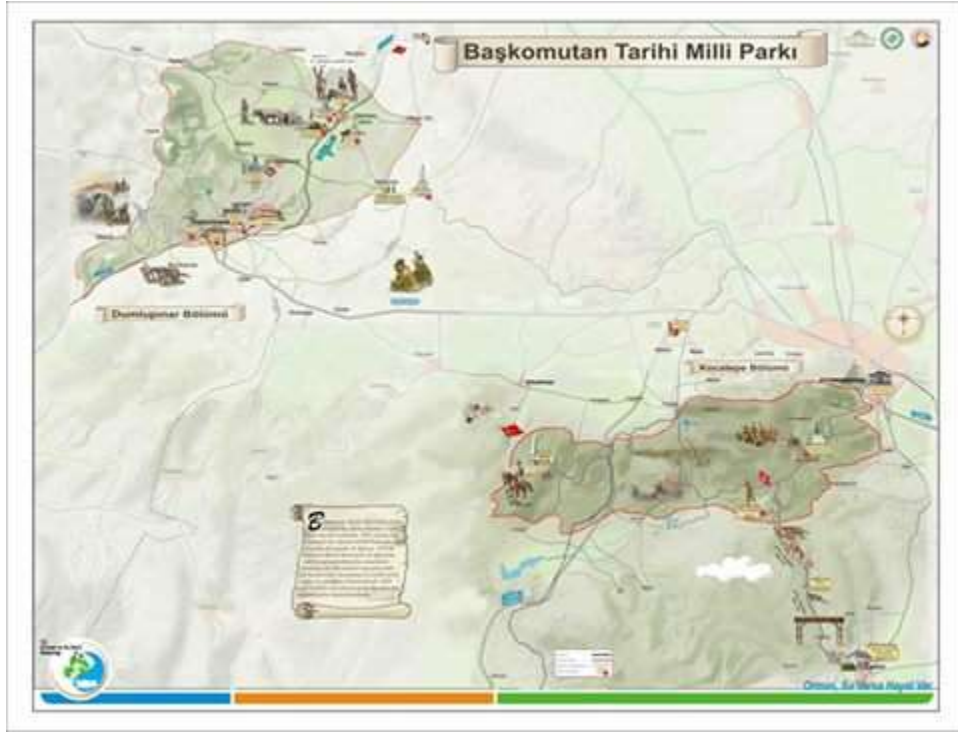
ABSTRACT

Resilience; The International Office for Disaster Risk Reduction (UNISDR) Hyogo Action Plan concludes: and the ability to heal ”. These are Resistance and Volunteering. IHH Search and Rescue Kütahya teams started a 4-day march from Kocatepe to Dumlupınar on August 26, 2017 under the heading of social formations (NGOs) and Volunteer management practices. Citizens welcomed the team along the way with flags and started the catering. IHH Search and Rescue Kütahya team carried out this march with a sense of responsibility towards our history. The way to understand our ancestors is possible by following in their footsteps. In this respect, IHH Search and Rescue Kütahya team realized the "Victory March" project. Ancestral Footsteps of the Kocatepe from Dumlupınar victory march "in the project anywhere in Turkey Search and Rescue volunteer resist disasters them by inviting all our young absorption, to bring harmony to develop

and improve skills, to keep away the bad habits and also our youth social formations (NGOs) and volunteers to harmonize their management practices and us finally we aim to contribute to the construction of the generation that will lead to Turkey in 2071.

Keywords: Resistance and Volunteering, Victory March

BAŞKOMUTAN TARİHİ MİLLİ PARKI'NA GİRİŞ:

Artık hayatını tamamlamış ve mirasının paylaşılması zamanının geldiği ne inanılan bir ulusun ve bu ulusun lideri ulu önder ATATÜRK' ün 26 Ağustos 1922 günü Kocatepe den başlattığı Büyük Taarruz Harekâtı' nda 27 - 28 Ağustos'taki kanlı muharebeler sonucu 27 Ağustos'ta Afyonkarahisar alınır. Afyonkarahisar - Altıntaş ve Dumluşınar üçgeninde beş gün beş gece aralıksız devam eden savaş Başkomutan Meydan Muharebesi ile sona erer. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK, silah arkadaşları ve Kahraman Mehmetçiğin kesin zaferi ile sonuçlanan Başkomutan Savaşı; Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasına temel teşkil eder. Kurtuluş savaşının geçtiği yerlerdeki tarihi olgular Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nın ana kaynak değerini oluşturur. Milli Park 40.940 Ha. Alanı kapsar, Kocatepe ve Dumluşınar bölümü olmak üzere iki bölümdür.

Jeolojik ve Jeomorfolojik yapısı ile sosyo - kültürel kaynak değerleri ve 137.000 şehidimizin yattığı, yeniden "**BAYRAK**" olduğumuz, tüm dünyaya Türk'ün gücünü bir kez daha gösterdiğimiz bu topraklar Türkiye'nin 17. Milli Parkı olarak ilan edilmiştir.

Başkomutan Tarihi Milli Parkı'nda bulunan Anıt, Müze ve Şehitlikler:

KOCATEPE BÖLÜMÜ:

1. Kocatepe Anıtı ve Kitabesi,
2. Yüzbaşı Agâh Efendi Şehitliği,
3. Zafer Müzesi,
4. Büyük Taarruz Şehitliği ve Başkomutan Mustafa Kemal Anıtı,
5. Albay Reşat Çiğiltepe Şehitliği

DUMLUPINAR BÖLÜMÜ:

1. Zafertepe Anıtı,
2. Şehit Sancaktar Mehmetçik Anıtı,
3. Şekip Efendi Şehitliği,
4. Üç Tepeler Şehitliği (Büyük Aslanlılar Şehitliği),
5. Dumlupınar Müzesi,
6. Dumlupınar Anıtı ve Atatürk Evi,
7. Dumlupınar Şehitliği

ZAFER YOLU:

Önemli bir kısmı Başkomutan Tarihi Milli Parkı sınırları içinde geçen ve zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz 'un ilk karargâhı Kocatepe'de kurulmuştur. Şuhut İlçesi Çakırözü Köyü'nden Kocatepe'ye 1922 Ağustos'unun 25'ini 26'sına bağlayan gece hareket eden komuta grubu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Mareşal Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'nın izlediği yol, Bakanlığı'mızca ZAFER YOLU olarak yeniden projelendirilmiştir.

25 Ağustos günü Şuhut İlçemizde düzenlenen çeşitli etkinliklerle kutlanan Zafer Haftası, aynı günün gecesinde saat 23.00'de Ulu Önder ATATÜRK'ün Kocatepe Cephesine ordularımızı naklettiği Şuhut – Çakırözü Köyü'nden geçen ve Gazi Paşa Çeşmesi'nin de bulunduğu Zafer Yolu'ndan halkımızla yürüyerek Kocatepe'ye ulaşılmaktadır. Şuhut Kocatepe arasındaki Zafer Yolu 18 km'dir.

Milli parkın en önemli kaynak değeri olan harp tarihi arazinin jeolojik yapısı ve bitki örtüsüyle de desteklenmektedir Kocatepe ve Dumlupınar bölümlerinde yer alan ormanlık alanlar içerisinde bütün yıl su bulunan vadi boyları, göletleri, pek çok endemik türü kapsayan bitki örtüsü ve yaban hayatı zenginlikleri milli parkın diğer kaynak değerlerini oluşturmaktadır.

Başkomutan Tarihi Milli Parkı; İç Batı Anadolu'da, Afyonkarahisar ve Kütahya İlleri sınırları içerisinde yer almaktadır. Ankara – İzmir Karayolu, Ankara – Antalya Karayolu ile ulaşılabilir.

GÜZARGAH ve SONUÇ:

Tavşanlıdan 26 Ağustos da hareket eden aracımız bizi Afyon'a ulaştırdı Afyon Zafer Müzesini ziyaret ettik. Yürüyüşe başlayacağımız Kocatepe istikametine giderken. Yüzbaşı Agâh Efendi şehitliğini ziyaret ettik. Agâh Efendinin hikâyesi hepimizin yüreğine dokundu. 24 yaşındaydı Kahraman 200 askeriyle 2500 Yunan askerini savaş dışı bıraktı Üstün bu çaba ile 26 Ağustostan 27 Ağustosa kadar düşmana ağır kayıplar verdirdi. Elde ettiği başarı diğer

birliklerimizin yolunu açmıştı Yüzbaşı Agâh ve 100 en Kurt destansı bir mücadelenin içinde şehit oldu. Hayatla kalan 50 askeri, düşmanın kalan kısmını vadide yok etmişti. İstiklal harbimiz hakkında kısa hır bilgilendirmenin ardından şühedanın ruhlarına Fatihalar okuyup yolumuza devam ettik. Kocatepe’den başlayan yolculuğumuzun ilk etabı, 19 kilometrelik bir yürüyüşün ardından Tınaztepe’de sona erdi. Tınaztepe halkının yakın ilgisi bizi memnun etli. Çadırlarımızı kurup yorgunluğumuzu atmak için istirahat çekilirken, ecdadın bin bir güçlkle ne çileler çektiğini düşünmekteydik. 27 Ağustos Güneşin kavurucu ışınları yükselmeden 25 kişilik ekibimizle ikinci günün yürüyüşüne başladık. Bizler yürüyüş kolunda yol alırken 1922’nin aynı gününde sabah saatlerinde düşmana karşı Türk taarruzu tekrar başlamıştı Yunan cephesi öğlen saatlerinde tamamen çökmüştü Yunan ordusu Dumlupınar’a çekilmeye devam etmiştir. Saat 17.00 olduğunda Afyon düşman işgalinden kurtarılmıştı Yunan yakıp yıkarak kaçmaklaydı. Savuşan trajik olaylarından biri de hepimizin tanıdığı Zıya Paşanın oğlu olan Albay Reşat’ın intiharıdır Albay Reşat. 57. tepe adıyla anılan Çiğiltepe’yi söz serdiği saatte alamamanın ağır yüküne dayanamamış ve canına kıymıştır. Yolculuğumuz Ayçiçeği hasadına denk geldiğinden geçtiğimiz yollarda ilginç manzaralarla karşılaştık. Kılıçlarsan, Ahmet paşa ve Sinan paşa istikametinden devam eden yürüyüşümüzün ikinci etabı Tokuşlar köyünde noktalandı Sinan paşa belediyesinin her sene düzenlediği kurtuluş törenleri nedeniyle kasaba meydanı renkli görüntülere sahne olmuştu 28 Ağustos Tokuşlar Camii bahçesinde konakladığımıza çadırlarımızı toplayıp geniş ovaların arasından Düzağaç istikametinde yol aldık.

Yürüyüşümüzde esnaf, memur, öğrenci gibi farklı meşguliyeti olan insanlar bir aradaydı. Ekibimizin çoğunluğu Tavşanlı’dan olmakla beraber, Ankara, İzmir gibi illerimizden de katılanlar olmuştu. Yolculuğumuz esnasında bir pikap araç, acil durumlar için bizi takip etmekteydi. Ayrıca ağır yüklerimiz de bu araçla taşındı. Bu şartlar içinde anladık ki; ecdadın günler süren yürüyüşü kolay olmamıştı. İstiklal harbi yıllarında bugün Türk birlikleri ile çekilen Yunan birlikleri arasında yer yer şiddetli çatışmalar çıkmaktadır. Orduyla irtibat kuran 2. Ordu birliklerimizin Kuzeyden çevirme yapmasıyla. Yunan ordusunun ana parçasını Murat Dağı eteklerinde sıkıştırıldı. Yolculuğumuz boyunca süvari birliklerimizin atlarının nal seslerini duymaya çalıştık. Süvarilerimizin atlarının şahlanışındaki heybeti hissetmek pek de zor olmadı. Düzağaç’a vardığımızda Aile ekimliği bahçesinde kampımızı kurduk. Bölge halkı bizlere çok yakın davrandı. 29 Ağustos Yürüdüğümüz yolda 95 sene önce Yunan kuvvetleri Uşak yönünde dağınık bir biçimde kaçmaya devam ederken kuşatılmaktaydı. Zafer yürüyüşünün dördüncü gününde Yıldırım Kemal köyü istikametinde yol aldık. Her adımla gayret içinde mücadele eden askerimizin izi var hassasiyetiyle yol yürüdük. Milli mücadele yıllarını anmak amacıyla birçok etkinliğin yapıldığına şahit olduk. Bizimle benzer güzergâhlarda İzmir’e kadar sürecek olan bir bisiklet turu ve yine İzmir’e kadar gidecek olan atlı süvari kafilesine rastladık. Bu durum tarihi olaylara sahip çıkma bilincimiz adına ümit verici bir durumdu. Yıldırım Kemal Şehitliğine vardikten sonra çadırlarımızı kurduk. Tavşanlılı olduğumu öğrendiğimiz cami imamımızla birlikte şehitliğin başında Yasin-i şerif okuduk. Yıldırım Kemal’in hikâyesi bizleri duygulandırdı. İzmirli Yüzbaşı Kemal, şair ruhlu, genç bir subaydır. Akıllı Yunan işgalindeki İzmir’de kalan annesindedir. Büyük taarruzun başlayacağı haberi alınca daha önce cephede aldığı yaralar nedeniyle tedavi gördüğü hastaneden adeta kaçarcasına taburcu olur. Yüzbaşı Kemal. İzmir’e ilk gidecek askeri birliklerden oluşan Süvari kolordusunun en öndeki keşif bölümünde görev alır.

Görevi Küçükköy tren istasyonunu almaktır. Birliğiyle Yunanlılara karşı kahramanca saldırısı sonucunda 4 subay ve 30 eriyle birlikte şehit olur. Süvari birlikleri içindeki ilk şehitlerimiz bunlardır. Küçükköy bu olaydan sonra Yıldırım Kemal adını alır. Yıldırım Kemal'deki şehitlik mütevazı haliyle hepimizi çok etkiledi. Yüzbaşı Şekip'in hikâyesi bir başka destansı olaydır. Yüzbaşı Şekip, Çalköy'de 150 askeriyle 2000 Yunan askerini esir alınıştır. Esirlerin başına 10 erlik bir muhafız birliği bırakarak ileri hatlara yönelmiştir. Başka bir çatışmada, top bataryalarını ele geçirmeye çalışırken askerleriyle şehit düşmüştür. Kahramanlarımız şimdi.1924'te yapılan Zafertepe Çalköy Şehitliğinde yatıyorlar. Yıllar sonra Yüzbaşı Şekip'in öğretmen olan kızının bir okul gezisi sırasında babasının mezarlığını tesadüfen bulması ise bir başka ilginç hikâyedir. 30 Ağustos Yıldırım Kemal Şehitliğinde tüm şüheda için bir kez daha Yasin'i Şerif okuyarak yola koyulduk. Beşinci gün etabımızda Selkisaray üzerinden Çalköy Zafertepe'ye yol aldık. Düşmana nihai darbenin vurulduğu noktaya vardığımızda. Tören alanı ve anıt çevresi insan seliyle dolmuştu. 1922'nin 30 Ağustos günü Türk tarihinin önemli olaylarından biri yaşanmaktadır. 15.00'a kadar devam eden yağmur ve sis Yunan ordusuna zaman kazandırdı. 17.00'da topçu ateşinin ardından başlayan süngü hücumu sonucu 19.30'da düşman mevzilerine girildi. Dumlupınar'da yaşanan Başkomutanlık Meydan Muharebesinde Yunan birlikleri imha edilip dağıtıldı. Birliklerimiz, harekâta devam ederek Yunanlıların işgal ettiği şehirlerimizi kurtardılar. 31 Ağustos da Berberçam bölgesine gelindiğinde yürekleri yakan bir manzarayla karşılaşıldı. Yunan topçusunun açlığı ateş sonucu bir Mehmetçiğimizin gövdesi toprağa gömülmüş ve oracıkta şehit düşmüştü. O halde elindeki sancağı bırakmayarak. Sancağımızı yere düşürmeyen Mehmetçik adeta savaşın sembolü haline gelmiştir. O eli simgeleyen Şehit Sancaktar Mehmetçik anıtı 1924 yılında yapılmıştır. Cefakâr Anadolu insanının tipik örneği olan Çetmilli Ali Çavuş'un hikâyesi Anadolu topraklarında bin yıllık hikâyemiz gibidir. Ali Çavuş. 1912'de Balkan savaşının ardından 1915'le Çanakkale cephesine, ardından Hicaz-Yemen cephesinde savaşmış, Yunan işgali sonrası batı cephesine koşmuştur. 8 yaşında evde bıraktığı oğlu, 19 yaşına basmış ve o da babası gibi vatan deyip cepheye koşmuştur. Ali Çavuş, doyamadığı oğluyla cepheye karşılaşır, kucaklaşırlar. Baba oğul düşmana karşı mücadeleye devam ederler. 31 Ağustosla Yunan askerinin peşine düşen Çetmilli Ali Çavuş şehit olur. Çok geçmez, 9 Eylülde İzmir'e ilk giren birliğin başında oğul Mehmet de şehit olur. Kurtuluş Savaşı'ndaki toplam Şehit sayımız, subay ve er olarak 9 bin 167'dir. Şehitlerimizin büyük bölümü Konya, Ankara, Kastamonu, Çorum gibi illerdendi. Bu savaşla Yunan Ordusu 130.000 den fazla askerini kaybetmiştir. Yunan tarihine bu olay, "Küçük Asya Felaketi" olarak geçmiştir. Tören alanında geçerken son sözümüz "Ya istiklal Ya ölüm" olmuştu. Bu parola belli ki kıyamete kadar bu aziz milletin haykırmaktan çekinmeyeceği bir hakikatin ifadesidir. Zafer yürüyüşümüz sadece 64 kilometrelik bir mesafeyi kat etmedi, büyük tarihimizin yakın döneminde yaşanmış bir milli destanın şahsı manevisinde de iz sürdü. Şehitliklerimizde tüm şühedanın ruhları için dualar ederek yol aldık. Ancak yolumuz burada bitmeyecek, Ecdadımızı anlamanın yolu onların izinden gitmekle mümkün olabilir. Bu minvalde İHH Arama ve Kurtarma Kütahya ekibi olarak "Zafer Yürüyüşü" projesini gerçekleştirdik. Ecdadın İzinden Kocatepe'den Dumlupınar'a Zafer Yürüyüşü" projesine Türkiye'nin her yerinden Arama ve Kurtarma gönüllüsü tüm gençlerimizi davet ederek onlara afetlere karşı direnme, soğurma, uyum geliştirme ve iyileşme becerisi kazandırmak, kötü alışkanlıklarda uzak tutmak ve yine gençlerimizi toplumsal oluşumlar (STK lar) ve Gönüllü yönetimi uygulamalarına uyumlu hale getirmeyi ve son olarak da bizi 2023 Türkiye'sine ulaştıracak nesillerin inşasına katkıda bulunmayı amaçladık.

KAYNAKLAR:

<http://bolge5.ormansu.gov.tr/5bolge/Default.aspx?sflang=tr>
<https://kutahya.ktb.gov.tr/>

**ENDERUNLU FÂZIL DİVANI'NDA YER ALAN NAZIM ŞEKİLLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ****Doç. Dr. Mesut Bayram DÜZENLİ**

Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU

Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

19. yy. Divan şiirinin önemli şairlerinden biri de Enderunlu Fâzıl'dır. Asıl adı Hüseyin olan Fâzıl, I. Abdülhamid zamanında devlete isyan edip 1775'te Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yakalanarak öldürülen Akka muhafızı Zahir Ömer'in torunudur. Fâzıl, Akka kalesine bağlı Safed isimli beldeye dünyaya gelir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmese de 1170 (1756-57) yılı civarında doğduğu söylenebilir. İsyan eden dedesinin idam edilmesi sonrası Gazi Hasan Paşa kendisine sahip çıkarak İstanbul'a saraya gönderir. Fâzıl, hükümdarın fermanı ile Enderun'a girer. Bu sıralarda on sekiz on dokuz yaşlarındadır. Fâzıl, sarayda kaldığı müddet içinde vaktini boşa geçirmez, ilim ve fen tahsil eder.

Enderunlu Fâzıl, Abdülhamid Han zamanında parasız pulsuz ve zavallı bir şekilde saraydan ihraç edilir (H 1198 / M 1783-84). İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan ve serseri bir hayat sürer. III. Selim tahta çıktığında kendisine acıklı halini dile getiren kaside arz etmesi sonrası Rodos'ta bir tevliyyete kavuşur. Daha sonra haccanlık rütbesiyle Halep defterdarlığına maden-i hümayun emanetine ve buna benzer bazı memuriyetlere tayin olunur. Dokuz ay kadar Erzurum'da bulunan Fâzıl, daha sonra İstanbul'a döner. Ancak, hakkındaki şikâyetlerin akabinde H 1214'te (M 1799/1800) Rodos'a sürülür. Rodos'ta iken gözlerini kaybetmesi neticesi İstanbul'a dönmesine izin verilir. Fâzıl, câize alarak geçimini sağlayabilmek için kör ve yatalak iken bile padişaha ve dönemin devlet büyüklerine kasideler sunmuştur. Vefatı, "Göçdü Fâzıl Beg gece ahbâbı nâlân eyledi." mısraının delalet ettiği 3 Zilhicce 1225 (30 Aralık 1810) tarihinde gerçekleşmiştir.¹

Enderunlu Fâzıl'ın *Hûbânnâme*, *Zenânnâme*, *Çengînâme* ve *Defter-i Aşk* isimli eserleri dışında üzerinde şimdiye kadar ciddi manada bilimsel çalışma yapılmamış hayli hacimli bir *Divan*'ı vardır.² *Divan*'da bir kısmı Arapça ve Farsça yazılmış olan kaside nazım şekli önemli bir yer tutmakta, ayrıca tarih kıtası, gazel ve musammat şeklindeki diğer manzumeler de bulunmaktadır. Bu bildiride, on bin beyte yaklaşan bir hacme sahip *Enderunlu Fâzıl Divanı*'nda yer alan manzumelerin nazım şekilleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enderunlu Fâzıl, Divan, Divan Edebiyatı, nazım şekilleri,

ENDERUNLU FÂZIL DİVANI

Enderunlu Fâzıl Divanı, hemen bütün nazım şekillerini barındıran mürettep bir divandır. *Divan*'ın hayli hacimli olması, nazım şekilleri çeşitliliğini beraberinde getirmiştir. *Divan*'da, "kaside, gazel, müstezat, kıta, murabba, muhammes, terci-bent, terkeb-bent..." nazım şekilleri yer

¹ Enderunlu Fâzıl'ın hayatı ile bilgiler verilirken şu kaynaklardan yararlanıldı: Sabahattin Küçük, "Enderunlu Fâzıl", *DİA*, C 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 188-189; *Enderunlu Fâzıl Divanı*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEKTY02819 (Fâzıl'ın Terceme-i Hâli, Yaprak No: 257b-258a); Fatin Davud Efendi, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, (Hazırlayan Ömer Çiftçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>, (05.01.2020), s. 329-330; Reşat Ekrem Koçu, "Fâzıl Bey", "Fâzıl Divanı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C 11, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971, s. 5589-5593; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 510-511; Şemseddin Sami, "Fâzıl Beg", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 3331; Ali Canib Yöntem, "Fâzıl", *İslâm Ansiklopedisi*, C 4, MEB, İstanbul, 1977, s. 529-531.

² *Divan*'ın tenkitli metnini ve incelemesini içeren "*Enderunlu Fâzıl Divanı*" isimli çalışmamız yayım aşamasındadır.

almakla birlikte, gazel ve kaside nazım şekilleri önemli bir yer tutmaktadır. ³ *Divan*’da şu nazım şekilleri yer almaktadır:

A) BEYİT BİRİMLİ NAZIM ŞEKİLLERİ

1. Gazel

Enderunlu Fâzıl Divanı’nda mürettep diğer divanlarda görüldüğü üzere “Gazeliyât” başlıklı müstakil bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde “zel (ذ), ayn (ع), gayn (غ) ve lamelif (ل) harfleri dışında kalan harflerle yazılmış pek çok gazel vardır.

Divan’da, gazeliyat başlıklı bölüm dışındaki muhtelif yerlerde, pek çoğu mukattaat kısmında olmak üzere, gazel özelliği taşıyan manzumeler de yer almaktadır. Bu gazellerde Hz. Ali’nin methi, içki yasağı, şairin bir Yahudi güzeline olan meyli, Sultan Selim’in yeni yılını tebrik, baruthane ve humbarahane yapımı, bazı şahısların devlet kademelerinde çeşitli makamlara gelmesi gibi konular işlenmiştir. Üstelik bu olayların bir kısmı, ebcet mısraıyla beraber verilmiştir. Yine bu manzumelerin bir kısmının beste ve şarkı gibi başlıklar taşıdığı dikkati çekmektedir. İki beyit ile kırk üç beyit arasında değişen ve gazel vasfı gösteren bu manzumeler, değişik başlıklar taşımaktadır.

Bu manzumeler dışında, *Divan*’da, müstezat gazeller de yer almakta olup bunların beyit sayısı, iki ile on arasında değişmektedir. Bu gazeller Türkçe, Farsça ve Arapça yazılmıştır ve pek çoğu naat türündedir.

2. Kaside

Enderunlu Fâzıl Divanı’nda kasidelerin yer aldığı “Kasâid” başlıklı müstakil bir bölümü vardır. Bu bölümde, devlet ve din büyüklerine yönelik methiye tarzında yazılmış doksan yedi kaside yer almaktadır. Bu kasideler, Sultan Selim baştan olmak üzere, Ahmed Paşa, Ali Paşa, Bayezid İshak Paşa, Hafız İsmail Paşa, Halil Hamid Paşa, Hüseyin Paşa, Hüseyin Muhammed Paşa, İbrahim Paşa, Küçük Hüseyin Paşa, Muhammed Hakkı Paşa, Muhammed Şerif Paşa, Mustafa Paşa, Yusuf Ziya Paşa, Salih Paşa, Sami Bekir Paşa, Kethüda Yusuf Ağa, Müftü Esadzade Ataulлах Efendi, Hazine Kethüdası Halil Efendi, Hazine Kethüdası Salih Beğ, Reisülkütüp Galib Efendi gibi çeşitli devlet adamlarına yönelik methiye tarzındadır.

Ancak, *Divan*’da yer alan kasideler bunlarla sınırlı değildir. Bir kısmı Arapça bir kısmı mülemma ve çoğu Türkçe olmak üzere; münacat, naat gibi türler dışında dört halife ile Bahaüddin Nakşibendi, Abdülkadir Geylani, Mevlana ve Ahmed Rufai gibi tarikat büyüklerinin övgüsünün yapıldığı manzumeler yine kaside nazım şekliyle yazılmıştır. Bu kasideler dışında tarih manzumelerinin aralarında, kıta nazım şeklinden farklı özellik gösteren, yani matla beyti, methiye ve dua bölümleri bulunan ve bir kısmı methiye bir kısmı ise çeşitli olaylara dair tarih beyitlerinin yer aldığı çok sayıda kaside de bulunmaktadır. Kasidelerden biri de müstezat tarzındadır.

3. Mesnevi

Enderunlu Fâzıl Divanı’nda on yedi beyitlik “Temessük-i Manzûme-i Pîr-i Mugân” başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. Manzumenin ilk iki beytinde manzumenin 1 Reibülevvel 1202 (11 Aralık 1787) tarihinde yazıldığı bilgi yer almaktadır. Enderunlu Fâzıl, bu manzumesinde içki meclisine dair hislerini aktarmakta, meyhanenin tasvirini yapmaktadır.

³ Nazım şekillerinin tanımlarında ve *Divan*’da yer alan nazım şekillerinin isimlerinin tespitinde, Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik’in hayli önemli bir çalışması olan *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* (H Yayınları, İstanbul, 2011) adlı eser başta olmak üzere, İskender Pala, Filiz Kılıç, “Musammat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musammat> (11.01.2020), Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah, İstanbul, 2004; Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-edebiyati> (12.01.2020); M. Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi - Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuş, İstanbul, 2017 isimli çalışmalardan yararlanılmıştır.

4. Kıtalar

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda yer alan kıtaların beyit sayısı, iki ile on beş arasında değişmektedir. Kıtaların geneli, tarih düşürme amacıyla yazılmıştır. Bu tür tarih kıtalarında, Sultan Selim'in hicri yılbaşını tebrik, Fatıma Sultan'ın doğumu, Şehzade Mehmed'in doğumu, Mısır'ın fethi, Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın nişan alması, çeşme yaptırması, kasır yaptırması, vezir olması, divanhane yaptırması, valide sultanın çeşme yaptırması, Melek Mehmed Paşa'nın sadrazam oluşu gibi siyasi ve kültürel farklı olaylar değerlendirilmiş ve bunlara dair tarihler düşürülmüştür. Bunların dışında Hz. Muhammed'in övüldüğü iki beyitlik bir naat ile bir Bektaşî naibinin hicvedildiği yedi beyitlik manzumenin yine kıta nazım şekli ile yazıldığını söylemek mümkündür. Bu manzumeler arasında dikkat çeken bir diğer durum, iki beyitlik bir kıtada şairin mahlasını kullanmasıdır.

5. Beyitler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda müstakil şiir hüviyeti taşıyan beyitler de bulunmaktadır. Beyitlerin bir kısmı musarra (kafiyeli), pek azı ise müfret (kafiyesiz)'tir. Bunlardan birinde şair, mahlasını kullanmıştır.

B) BENT BİRİMLİ NAZİM ŞEKİLLERİ (MUSAMMATLAR)

1. Murabbalar

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda yer alan murabbaların bent sayısı üç ile yirmi dört arasında değişmekle birlikte geneli dört bentten oluşmaktadır. Murabbaların hemen tamamı, "şarkı" başlığıyla yer almaktadır. Bazı murabbaların başlığında ise şarkı tabiri dışında, şairin *Çenginame* isimli mesnevisinde geçen "Âfet, Rub'iyye, Mehtâb, Anton vb." çengilerin isimleri de yer almaktadır. Murabbalar yazılırken aruzun kısa kalıplarının (fâilâtün / fâilâtün / fâilün; feilâtün / feilâtün / feilün; müstef'ilün / müstef'ilün; mefâilün / mefâilün ve fâilâtün / fâilâtün gibi) daha çok tercih edildiğini söylemek mümkündür.

2. Muhammesler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda bulunan muhammesler farklı sayıda bentlerden oluşmakla birlikte çoğunluğu beş bentlidir. İki muhammes, Hafız İsmail Paşa'nın ve Yusuf Ziya Paşa'nın övgülerini ve sadaretlerine düşürülen tarihleri ihtiva etmektedir. Diğer muhammeslerin tamamı "tahmis" başlığını taşımakta olup bunların bir kısmı "Nâbî, Dervîş, Hâtif, Nâşid, Sâbit, Sabrî ve Tâhir" mahlaslı şairlerin manzumelerinin muhammese dönüştürülmesi sonucu oluşturulmuştur.

3. Müseddesler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda yer alan müseddeslerin bent sayısı beş ile sekiz arasında değişmektedir. Bu müseddeslerin pek çoğu tesdis başlığı taşımaktadır. Şiiri tesdis edilen şairler Nedim, Halîm ve Fâiz'dir. Diğer tesdis başlıklı müseddeslerde ise zemin şiirin kime ait olduğuna dair bilgi verilmediği gibi bu manzumelerde ikinci bir mahlas da bulunmamaktadır. Müseddeslerden biri, dört halifeyi övgü mahiyetindedir. Müseddeslerden bir diğeri, Fâzıl'ın *Çenginame* isimli eserinde ve Divan'ında da kendisinden söz ettiği Âfet isimli Rum rakkaseye yönelik yazılmıştır.

4. Müsebbalar

Müsebbâ nazım şekline Divan şairleri çok fazla itibar etmemişlerdir. Nitekim Fâzıl, Divan'ında sadece üç müsebbaya yer vermiştir. Bu müsebbalardan ikisi beşer bent, biri ise altı benttir. Altı bentlik müsebbâ, padişahın sır kâtibi olan Ahmed Efendi'ye yönelik yazılmış şairin kendi perişan hâlini anlattığı ve felekten şikâyetini getirdiği bir arzuhâldir. Beş bentlik müsebbâ

balardan biri, nüshada kaside başlığını taşımakta olup Kaptan Hüseyin Paşa'yı övgü mahiyetinde kaleme alınmıştır. Kaside başlığı ise nazım şeklinin adını tesmiye için değil şiirin övgü niteliğinde olduğunu ifade için olsa gerektir. Diğer müsebbba ise Hatice Sultan'ın Sultan III. Selim'i Neşatabad kasrına daveti üzerine yazılmış bir methiye mahiyetindedir.

5. Müsemmenler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda iki müsemmen bulunmaktadır. Bunlar, beşer ve altışar bentten oluşmaktadır. Beş bentlik müsemmen, Sirozlu İsmail Beğ'i öven bir tebrikiyyedir. Nüshada, manzumenin başlığında övgü olduğu için kaside kelimesi yer almaktadır. Altı bentlik müsemmen Yusuf Ziya Paşa'nın methiyesi mahiyetindedir.

6. Mütessa Nazım Şekilleri

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda sadece bir mütessa örneği bulunmaktadır. Bu manzume, beş bentten ibaret olup padişahın sır kâtibi Ahmed Efendi'yi övgü ve şairin kendi hâlini arz mahiyetinde yazılmıştır. Nüshada bu manzume "Kaside-i Terci'-Bend" başlığını taşısa da, kafiye dizilişi (aaaaaaaA / bbbbbbbA...) bakımından mütessa nazım şeklinin özelliklerini taşıdığı görülmektedir.

7. Muaşşerler

İncelenen *Divan*'da iki muaşşer bulunmakta olup bunlardan ilki Sultan Selim'i tebrik ve methiye mahiyetinde yazılmış on bentlik manzumedir. Diğeri ise Yusuf Ziya Paşa'yı methiye mahiyetinde yazılmış olan beş bentlik manzumedir.

8. Terci-Bentler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda bulunan terci-bentlerin bent sayısı beş ile yirmi arasında değişmektedir. Terci-bentlerin bazıları, nüshada tesdis ve tahmis başlığını taşımaktadır. Mesela terci-bentlerden biri, Nâbî'nin bir gazelinin ikinci beytinin (Hezârân dil gezersin ey hayâl-i yâr insâf et / Bu seyrân etdiğin yirlerde bir ma'mûr gördün mü) baş kısmına üç mısra daha ilave edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu durumda her ne kadar beyit beş mısraya tamamlanmış olsa da bendin kafiye dizilişi aaaAB, cccAB, dddAB... şeklini almaktadır. Musammatların ilk bendini oluşturan mısralar arasında kafiye benzerliği olması gerektiği şartı düşünüldüğünde bu nazım şeklinin muhammes olamayacağı, son iki mısraın vasıta beyti olarak hesap edilmesinin doğru olacağı açıktır. Yani bu manzume, terci-bent özellikleri göstermektedir. Nüshada tesdis başlığı taşıyan ancak yine terci-bent özelliği gösteren bir diğer manzume bir gazelin matla beyti dışındaki bir beytinin baş tarafında dört mısra ilave edilmesi yoluyla oluşturulmuştur. Manzumenin kafiye dizilişi, aaaaAB, ccccAB, ddddAB şeklindedir ki bu manzume de terci-bent özellikleri göstermektedir.

Divan'da, farklı kafiye diziliş özellikleri gösteren terci-bentlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu manzumelerin kafiye dizilişi şöyledir:

ababBB, ccccBB, ddddBB (7 bent)

aabacadaeaAA, aabacadaeaAA, aabacadaeaAA (5 bent)

9. TerkiB-Bentler

Enderunlu Fâzıl Divanı'nda yer alan terkiB-bentlerin bent sayısı beş ile altı arasında değişmektedir. Bu manzumeler, övgü, ramazan ayı ve bayram münasebetiyle yazılmıştır. TerkiB-bentlerin bir kısmı müselsel/musarra (aaaaaaaaavv, bbbbbbbbbbbyy), bir kısmı ise gazel tipi (aabacadaaaa, aabacadayy, aabacadaazz) kafiyeleşmiştir. Bayram konulu terkiB-bent, nüshada terci-bent başlığını taşımaktadır. Yine bir diğer terkiB-bende ise "Terci-Bend-i Muaşşer" başlığı verilmiştir. Ancak kafiye dizilişleri yukarıda verilen bu manzumelerin terci-bent veya muaşşer olması mümkün görünmemektedir.

Bu terhib-bentlerin dışında *Divan*'da, terhib-bende benzeyen ancak ilk bendin kafiye dizilişi bakımından bu isimlendirilmenin yapılamayacağı on ikişer mısralık bentlerden oluşan iki manzume daha yer almaktadır. Bu manzumelerden ilki on üç bentlik bir ramazaniyye, ikincisi ise dört bentlik bir methiyedir. Her iki manzumenin de kafiye dizilişi, aaaaaaaaaa / bbbbbbbbbbvv / ccccccccccyy şeklindeir. Burada, her iki manzumeye de *Divan*'da terci-bent başlığı verildiğini hatırlatmakta yarar bulunmaktadır.

SONUÇ

Enderunlu Fâzıl, mesnevileri dışında üzerinde ciddi manada akademik bir çalışma yapılmamış bir şairdir. Hayatı kadar *Divan*'ı da hayli ilginç manzumeleri ihtiva eden şairin yazmış olduğu kaside, gazel ve kıtalar, onun gerek hayatına ve gerekse dünyaya bakışına dair önemli ipuçları vermektedir. 1810 yılında vefat eden ve Nedim kadar olmasa da önemli izler bırakmış şairin *Divan* edebiyatının son dönem şairlerinden olduğu, şiirlerinin bu açıdan değerlendirilmesi gerektiği gözden uzak tutulmamalıdır. Fâzıl, bilhassa kasidelerle devlet adamlarının dikkatini çekmeye çalışmış, maddi sıkıntıların onlara yönelik yazmış olduğu manzumelerle gidermeye çalışmıştır. Bu yüzden *Divan*'ındaki kasidelerinin sayısı gazellerine yakındır. Diğer nazım şekilleri de dikkate alındığında şairin hemen her tür nazım şeklini denediği mürettep hacimli bir *Divan* ortaya koyduğu görülmektedir. Bu bağlamda *Enderunlu Fâzıl Divanı*'nın yaklaşık on bin beyitten müteşekkil olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk, “*Divan Edebiyatı*”, *TDV İşlâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-edebiyati> (12.01.2020).

Enderunlu Fâzıl Divanı, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NEKTY02819 (Fâzıl'ın Terceme-i Hâli, Yaprak No: 257b-258a)

Fatin Davud Efendi, *Hâtimetü'l-Eş'âr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Rauf Yekta Bölümü No: 310.

İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh, İstanbul, 2004.

KOÇU, Reşat Ekrem, “Fâzıl Bey”, Fâzıl Divanı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C 11, Koçu Yayınları, İstanbul, 1971.

KURNAZ, Cemal-ÇELTİK, Halil, *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, İstanbul, 2011.

KÜÇÜK, Sabahattin, “Enderunlu Fâzıl”, *DİA*, C 11, TDV Yay., İstanbul 1995,

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

PALA, İskender-KILIÇ, Filiz, “Musammat”, *TDV İşlâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musammat> (11.01.2020).

SARAÇ, M. Ali Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi - Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuşbu, İstanbul, 2017.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996.

YÖNTEM, Ali Canib, “Fâzıl”, *İşlâm Ansiklopedisi*, C 4, MEB, İstanbul, 1977.

**CONSIDERATION OF SUSTAINABLE IDENTITY COMPONENTS IN
HISTORICAL CITIES: CASE STUDY OF GHARDAIA CITY IN ALGERIA**

TARİHİ ŞEHİRLERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KİMLİK BİLEŞENLERİNİN
İNCELENMESİ: CEZAYİR'DEKİ GHARDAIA ŞEHİRİ

Hemza BOUMARAF

Anadolu University, Faculty of Architecture and Design,

Department of Architecture, Eskişehir, Turkey.

Assistant. Prof. Dr. Mehmet İNCEOĞLU

Eskişehir Technical University, Faculty of Architecture and Design,

Department of Architecture, Eskişehir, Turkey.

ABSTRACT

Currently, many cities in the world entered new architectural and urban transformation processes which lead them to lose their authentic identities' characteristics. It is evident that preserving identity became a must to retain the originality of our future cities. Identity concept covers many aspects such as cultural, social, geographical and historical. It is primarily the result of collaborations between different components which become difficult to maintain according to time and location. However, several factors such as globalization, industrial development and technological improvements have brought about massive change and raised concerns about the sustainability of those components. Therefore, variations reflected on the city development make the new generations experience social memory issues and spatial perception challenges.

In order to clarify the importance of maintaining identity components in historical cities, Ghardaia is chosen as a case study. Ghardaia in the Mzab valley is one of the important cities in Algeria that reflects a sedentary and urban civilization, possessing a unique identity that has succeeded in preserving its characteristics across centuries. The city has all the components to reflect the physical, urban and socio-cultural identity required for the study purpose. It is necessary to point out that, the city lives different interventions and transformation processes because of urbanization development and the need for expansion. It started to lose its social, urban and cultural originality within the new changes.

This study investigates and analyzes the components of city identity discussed in many researches to emphasize their importance with regard to urban sustainability, citizens' culture and civilization. A general structural model was proposed to specify the existing relationship between these components which should be ensured to reach social, cultural and urban sustainability. The study aimed also to reveal classification and provide a guide for future researches. It is also believed that the resulted model can help to make historical cities' expansions more sustainable and convenient.

Keywords: Identity Components, Sustainability, Civilization, Ghardaia City, Algeria.

ÖZET

Günümüzde dünyadaki birçok şehir, özgün kimliklerinin özelliklerini kaybetmelerine yol açan yeni mimari ve kentsel dönüşüm süreçlerine girmiştir. Şehirlerimizin özgünlüğünü korumak için kimliği de korumanın bir zorunluluk haline geldiği açıktır. Kimlik kavramı kültürel, sosyal, coğrafi ve tarihi gibi birçok yönüyle kapsayıcı özelliktedir. Kimlik, öncelikle zamana ve yere göre bakımı zorlaşan farklı bileşenler arasındaki işbirliğinin sonucudur. Bununla birlikte, küreselleşme, endüstriyel gelişme ve teknolojik gelişmeler gibi çeşitli faktörler büyük bir değişim yaratmış ve bu bileşenlerin sürdürülebilirliği ile ilgili endişeleri arttırmıştır. Bu sayede şehirlerin gelişimine yansıyan varyasyonlar, yeni nesillerin sosyal hafıza sorunları ve mekansal algı zorlukları yaşamalarını sağlamaktadır.

Tarihi kentlerde kimlik özelliklerini korumanın önemini açıklığa kavuşturmak için Ghardaia şehri örnek çalışma olarak seçilmiştir. Mzab vadisindeki Ghardaia, Cezayir'de, yüzyıllar boyunca özelliklerini korumayı başaran benzersiz bir kimliğe sahip, yerleşik ve kentsel bir uygarlığı yansıtan önemli şehirlerden biridir. Şehir, çalışma amacı için gerekli olan fiziksel, kentsel ve sosyo-kültürel kimliği yansıtan tüm bileşenlere sahiptir. Kentleşmenin gelişimi ve genişleme ihtiyacı nedeniyle kentin farklı müdahaleler ve dönüşüm süreçleri yaşadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Ghardaia bu yeni değişimler içinde sosyal, kentsel ve kültürel özgünlüğü kaybetmeye başlamıştır.

Bu çalışma, kentsel sürdürülebilirlik çerçevesinde vatandaşların kültürü ve medeniyeti açısından önemini vurgulamak için birçok araştırmada tartışılan şehir kimliğinin bileşenlerini araştırmakta ve analiz etmektedir. Ayrıca çalışmada sosyal, kültürel ve kentsel sürdürülebilirliğe ulaşmak için sağlanması gereken bu bileşenler arasındaki mevcut ilişkiyi belirlemek için genel bir yapısal model önerilmiştir. Bu model, kimlik bileşenlerinin sınıflandırılmasını sağlamayı ve gelecekteki araştırmalar için bir rehber olmayı amaçlamıştır. Ortaya konan bu modelle, tarihi şehirlerin gelecekteki genişlemesini daha sürdürülebilir ve kullanışlı hale getirmesine yardımcı olabileceğine inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik Bileşenleri, Sürdürülebilirlik, Medeniyet, Ghardaia Şehri, Cezayir.

INTRODUCTION

Cities are carried in mind with characteristics of their urban image and identity. Inhabitants are presented with components that symbolize the quality of city identity and sense certain features as they perceive it. The concept of identity is defined as the qualities of a person or group which make them different from others. Pol (2002) believes that, identity is described as a phenomenon that includes cohesion, identification and satisfaction, among other psychological and social processes. It is argued to be a necessary condition for sustainability, nevertheless it may vary according to social conditions and urban properties. Castells (1997)

declared that, individuals are the ones who perceive identities according to social determinations and cultural projections that are rooted in their social structure.

On the other hand, Adam (2012) noted that, identity shows how people connect to the distinctiveness of community and place in relation to global homogenization. The city is not only a visual element composed of physical inputs but it's also evaluated as concepts like architectural, social, cultural, political, psychological and emotional in a comprehensive way (Littlefield, 2012). City identity shapes different factors special to each city and original identities appear in different ways. Although the identity is often based on constant elements, material heritage, institutions, stable traditional forms of human behavior, the new cultural policy at the same time have to take care of the most valuable cultural achievements, they are in a constant process of transformation and make the city live and active organism. Identity is the sum of characteristics that are used to describe and differentiate assets with natural and cultural properties. It can naturally change in time as well as being changed on purpose (Gündüz, 2005). Mumford (1954) considers the urban identity as the main issue of modern urbanism and believes that urban transformation of the contemporary era has no identity in social and architectural terms. This transformation and associated unplanned development are known as being one of the most complex processes in the world, raising concerns regarding cities' stability and investigations about how sustainable communities can be managed. These developments and improvements have affected a number of city concerns in urban, cultural, and economic terms and have managed to arise from environmental problems.

In this study, the historical city identity components which should be sustained, are explored and determined. This seeks to understand the importance of the components of identity and why an effective transformation of the city as a subject of study is required, from general to particular, to understand the concepts of place and community and environmental change and progress. This research seeks also to identify potential advantages in historical cities with regard to the concept of sustainability. Accordingly, concept of sustainability, urban development, heritage and quality of life and well-being are considered as the main notions which are discussed within the study.

RESEARCH METHODOLOGY

The issue of city's identity in the world is not a new topic, but it is essential to guide sustainable future changes and transformation. In pursuing this aim, the methodology tends to evaluate the different identity components according to existing theoretical resources. In the theoretical part, the study briefly considers the concept of identity focusing on the main three general components (Figure .1). Then in the case study part we choose one of the cities that played an important role in the identity of Algerian historical cities.

This study aims to establish a holistic classification of identity components which maintain the successful city transformation and development. Identity components are the significant

elements of a city that focus on several aspects. The study investigates how those components reflected on city structure and interaction with each element. While performing this research an interpretation and analysis of the identity components method is used. First, by collecting and analyzing related data from literature review and other resources. And then defining identity components in the case of Ghardaia city. The core aim of the study is to examine those components and develop classification to preserve them by sustaining the most significant ones.

In the case of Ghardaia city many of the previous components could be counted as a part of its identity. However, many other components do not take a part in the forming of its identity. That confirms the belief that every city has its unique components which should be sustained and preserved for the aim of saving it to future generations. Nowadays, the identity components in Ghardaia are started to be lost because of the new urban developments and transformations. The city is not being expanded based on their original identity, but also according to the non-thought imitations from modern patterns and without considering the local characteristics. This study focuses on defining those components in the city that should be sustainably preserved during any development, change and transformation.

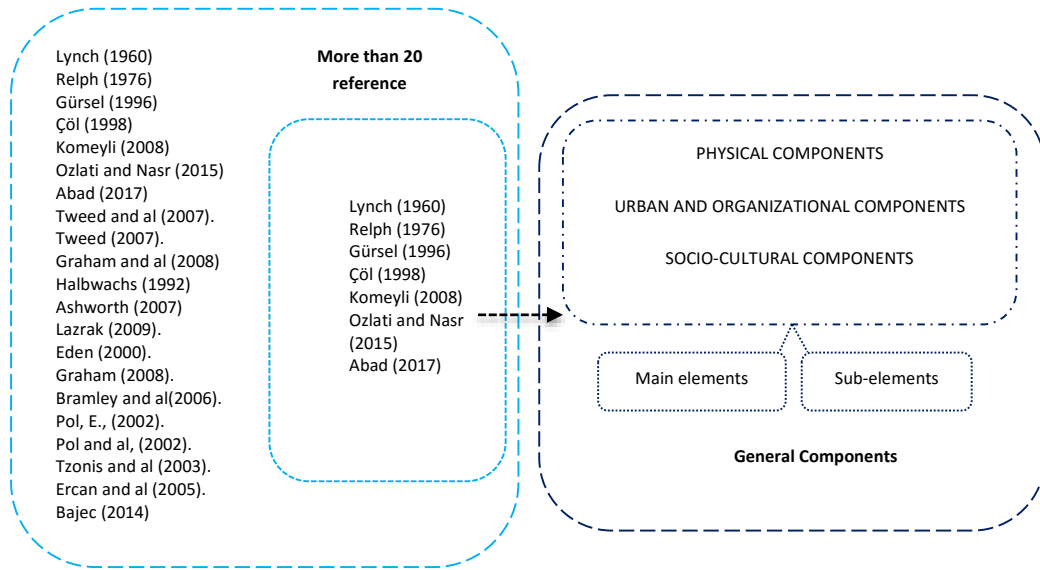

Figure 1. Interpretation and analysis of the identity components. (source: by the authors)

THE IDENTITY COMPONENTS AND THE CONCEPT CONSIDERATION

There are many suggestions of the components forming city identity, differentiating any city from others, affecting the formation and development of the characteristics special to every city. The value judgments and life styles of each society show different characteristics from each other depending on the environment. For this reason, the elements forming identity can also show differences.

Lynch (1960) in his book the image of the city introduced a concept of identity based on the unique qualities of the physical environment. These qualities can, according to him, be traced in people's images of the physical environment. Relph (1976) made a comprehensive study to

the characteristics of the city identity. To him, identity allows something being different from the others. He argued that identity comprises three interrelated components of physical features and appearances, activities, meaning and symbols. Physical components comprise any naturally existed (e.g. land, mountain and lake) or man-made (e.g. buildings and streets) environments each of which offers its own characteristics. Activities are composed of events, situations and functional patterns of the place while meanings factors shape through experiences and interactions of the users in a place.

Gürsel (1996) stated that, there are four components of city identity; these are origin or cultural heritage, quality and character of social needs, local features and factors depending on topography, and produced appropriate technology. According to Çöl (1998) the components of city identity are natural, geographical and artificial environment elements. He defined these determinants in a different way as physical structure, socio-economical structure, cultural accumulation structure. Besides that, he stated some other components like historical development of the city, spatial characteristics, formal and visual characteristics. For him, life style and life quality of citizens, functions of the city, physical environment and social behavior relation, city nature unity, urban substructure and urban typology are also important concerning the formation of city identity.

Komeyli (2008) demonstrated that, each city has some features in its organizational components and frame such as body and social behaviors and activities, these features determine the identity of that city. Ozlati and Nasr (2015) demonstrated that the components of the city's identity are based on three parts, the first one is human components that contains; culture, language, traditions and habits. The second part is the artificial components that frames: single buildings, roads, neighborhoods, squares, and town. The third part according to them is the natural components which formed with mountains, hills, plains, rivers. Besides that, Donboli, Safari and Abad (2017) believe that the city identity is defined with the natural and artificial elements and socio-cultural characteristics of the environment. They specified the components as position of natural resources, components of natural structural, components and construction of natural zones. On the other hand they see that, spot components, spot linear components, general landscape and linear elements parameters take a part as the main components. When it comes to sub elements of the identity components they believe that, the point of history and physical indicators, the linear-point of history and physical indicators, single city monuments, index zone and urban spaces, race & ancestors, religious situation, etiquette and language are the relevant elements that signify these components. They believe that defining, studying and analyzing those identity component is one of the main aspect of the city sustainability.

Based on the previous literature we can see that all the proposed components could be regrouped under three main titles: Physical, urban and sociocultural components (Figure 2).

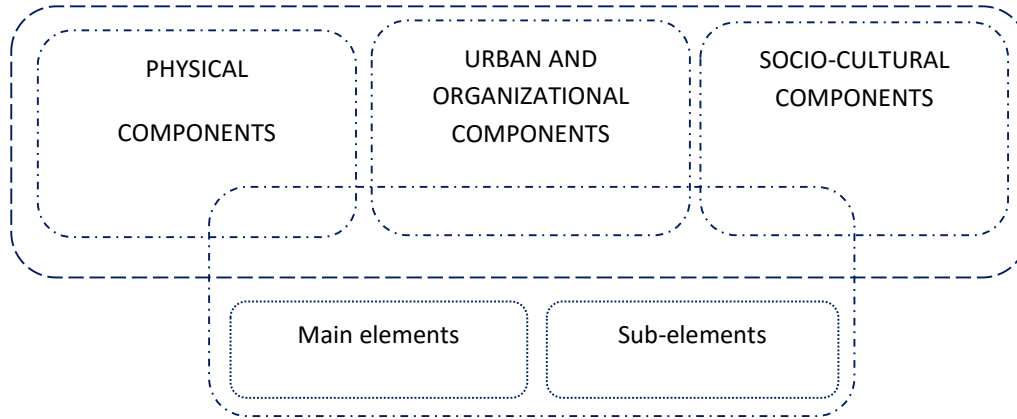

Figure 2. Interpretation and analysis of the identity components. (source: by the authors)

Accordingly, identity components in any city is proposed to be classified according to three elements; physical, urban and socio-cultural taking in consideration main elements and sub elements. The aim of this classification is to support this study in defining historical cities' identity components which should be sustained and preserved during any development or transformation. Besides that, this classification could be taken as a guide in any future research analysis and should be considered in related studies (Table .1).

Table (01) Classification of city's identity components and their elements.

<i>Components</i>	<i>Main elements</i>	<i>Sub-elements</i>	<i>References</i>
<i>Physical Components and appearances (natural, geographical and artificial environment elements)</i>	– Naturally existed elements – Manmade elements	– Natural resources, – Natural structure – General landscape – land, mountain and lake, hills, plains, rivers	– Lynch (1960) – Relph (1976) – Çöl (1998) – Ozlati and Nasr (2015) – Abad (2017)
<i>Urban and organizational components (origin or cultural heritage)</i>	– Physical structure, – Historical development of the city,	– Urban substructure, Urban typology – index zone and urban spaces – Functions of the city – the point of history and physical indicators – Formal and visual characteristics – construction of natural zones – linear components – squares, urban, and town – roads, neighborhoods, single buildings,	– Gürsel (1996) – Çöl (1998) – Komeyli (2008) – Ozlati and Nasr (2015) – Abad (2017)
<i>Socio-cultural components (social behaviors and activities)</i>	– meaning and symbols – experiences and interactions – events, situations and functional patterns	– Race & ancestors, Religious situation, – Traditions and habits – Social behavior relation – Life style and life quality of citizens – Culture, language,	– Relph (1976) – Gürsel (1996) – Çöl (1998) – Komeyli (2008) – Ozlati and Nasr (2015) – Abad (2017)

SUSTAINABILITY OF THE IDENTITY COMPONENTS IN CITIES

Since the late 1980s the idea of sustainability has been an essential part of evolving research. The concept is often connected with terms such as protection, support and continuity, though its meaning is not conclusive. Likewise, there is no universally accepted definition in the field of sustainable cities. It is usually considered the principle of development that involves elements of urban planning and community development. This definition demonstrates that sustainable development is a forward-looking movement that is also based on ancient traditions and traditional human societies.

Historical city and its impact on life quality and social well-being (Tweed and Sutherland, 2007) are seen as major components of sustainability's social and cultural dimensions (Vileniske, 2008). The city is accessible to constant change and improvement, which are causes and consequences of social changes (Graham and Howard, 2008). They are often used as a sort of collective memory, a social structure formed by present-day political, economic, and social concerns (Halbwachs and Coser, 1992) and the historical city study does not employ a direct involvement in past study (Graham and Howard, 2008). Instead, its component resource's contents, interpretations and representations are selected according to the needs of the present and, in a move, transmitted to an ideal future (Ashworth et al., 2007). Therefore, city is present-centered and is developed, formed and controlled by the demands of the present and in answer to them (Graham and Howard, 2008).

The historic city has gradually been regarded as a major component of community well-being and quality of life (Tweed and Sutherland, 2007). It is an essential combination of buildings that offers sustainable contact points which can bring stability in a constantly changing, competitive environment (Lazrak et al. 2009). The historical city is therefore defined as a combination of past and present practices and also reflects a link between different periods, communities, localities and the natural and built environment or between nature and citizens (Bajec, 2007). Hence, the idea of sustainability had been extended to the cultural development arena. Cultural sustainability has also been described as the continuity of local values, lifestyle and identity (Heikkinen et al., 2007). This theory shifts the researchers' traditional view of sustainable development from the viewpoint of its economic environmental, ecological and social-cultural aspects, and sustainability as a measure of the correlated impacts within each of these dimensions (Spangenberg and Valentin, 1999; Eden et al., 2000 ; Valentin and Spangenberg, 2000). Interactions between social sustainability and urban form, depend on tangible and measurable aspects of community and neighborhood life, such as: interactions in the community and social networks; community participation; sense of place; community stability; and security (Bramley et al., 2006). Among these, sense of place, belonging, and harmony are often considered critical to culture and traditions recognition and formation (Graham and Howard, 2008).

As long as this research analyzes the historical city identity with its general components, we can see that there is a direct link and fundamental interactions between the aspects of

sustainability and the determined components of the city identity which are presented within the following (Figure 3). It is believed that the city still retains its geographical, economic and socio-cultural components in order to highlight their significance in terms of environmental sustainability and the wellbeing of inhabitants.

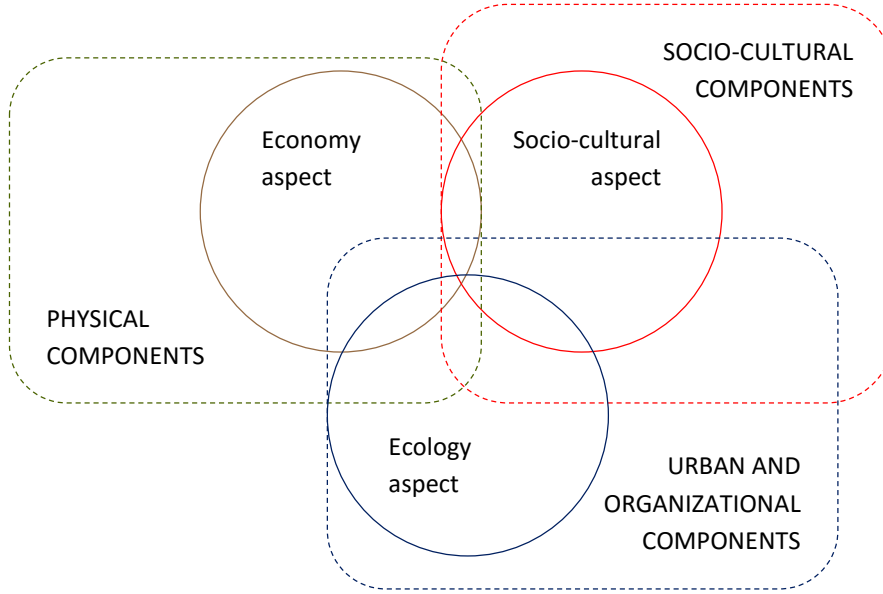

Figure 3. Fundamental interactions between sustainability aspects and identity components (source: by the authors)

EXPLORATION OF THE IDENTITY COMPONENTS OF GHARDAIA CITY

Ghardaia city in the M'zab region in Algeria, represents one of north Africa's old models of town planning and urban organization. Nothing was left to chance in the creation of this city with its unique characteristics. Recently, new changes and transformations started to affect the city's identity. According to the aim of this study; the city identity is defined in the togetherness of physical, urban and sociocultural components which are required to be somehow preserved.

The M'zab region in Algeria is located six hundred kilometers south of the capital. The Mozabites are a branch of the original citizens of north Africa that are known as Amazigh (or Berber) which have their own language (Tamazight) and religions characteristics. The inhabitants of M'zab region are mainly "Ibadite" (Religious doctrine) followers of a specific form of Islam, that characterized by quite regular behavior rules and morals. Ibadite is a school of Islam that could be found in Algeria, Tunisia, Libya and mainly dominant in Oman. The M'zab Valley was listed as a UNESCO World Heritage Site in 1982, as an intact example of traditional human habitat perfectly adapted to the environment. The region formed by five towns: El-Atteuf, Bounoura, Melika, Béni- Isguen and Ghardaia. These towns reflect an old urban civilization, possessing a special culture that has succeeded in preserving its cohesion across the centuries.

Many physical components could be considered as effective elements in the formation of the city's identity. Cataldi, Abdelhamid & Selva (1996) addressed that, the city of Ghardaia was founded on a hill, and planed according to the valley direction passing by its edge. Besides that, the severe climate of the desert obliges the inhabitants to found the palm groves which is vegetable area lies two kilometers to the northwest (Figure 4). From the time of their arrival in the valley, the inhabitants were forced to follow the natural structure and the existing resources to define components of the city identity. Even the choice of construction techniques was related both to the traditions and to the natural and climate characteristics (Figure 5). Giancarlo, Rasid, Fabio (1996) noted that, the construction materials in the city, such as limestone blocks, Tchiment (traditional gypsum), and Palmwood, were all locally obtained, and so fit perfectly the natural environment. Yet materials alone were not sufficient to explain the features of the city. This character also had much to do with uniformly applied building techniques. (Figure 6). The distinguishing character of Ghardaia city owed much to the decision by their builders to restrictive choice of techniques, even though they were fully aware of the advanced building knowledge of the modern world. In this way, they expressed both their obedience to religious values and the reality of life in a desert environment. But these values, once very strong, have gradually lost their impact, and today important changes have taken place in local inhabitants' lives.

Figure 4. The foundation of the city on the hill / palm grove. Source: Hamida bencheikh, Ameer Rchid (2012)

Figure 5. Building techniques in Ghardaia civt. Source: Ercan Dağlı, Philippe Stehlik (2005)

Figure 6. Construction materials (limestone blocks/ palmwood). Source: Ercan Dagli, Philippe Stehlik (2005)

Concerning urban organization, the form of the city once served as a complete expression of its inhabitants' beliefs and their religion's implementation. Construction of the town began with a mosque at the highest point of the hill with its minaret at the top. This became the heart of the town; its religious, social and cultural center. On account of its size and location, Ravereau (1993) said that, the mosque is considered as the key ordering and structuring element of the city. It is at once a place of worship, the seat of religious government, a meeting place, a school, and a fortress (Figure 7). The structure is characterized by great simplicity, and no decoration or ornament appears inside or out. Around the mosque, dwellings are laid out in a close-set, orderly manner, and the existence of hierarchical alleys creates an urban form in the shape of a series of screens. The ring of houses surrounding the mosque forms a real fortress, a place of religious intimacy. In addition, it could be seen in the maps, the city form developed in concentric circles takes the form of an oval, with the principal axis running northwest to southeast, while the market at the edge is open and rowdy (Figure 8). The market provides the city's trade center and gathering place. Planning the city from the top down to the palm groves, which marked the boundary of the agricultural area. Cherifi (2003) declared that, houses were built close together against the walls of the city, forming concentric circles. in the city of Ghardaia, all elements like mosques, houses, market squares, graveyards are simple and lacking in decoration. They give the image of a unitary community, where no building action is done for free (Figure 9).

Figure 7. The mosque location in the peak. (Source: <https://www.algerievoyage-dz.com/en/travels/1/ghardaia-breathtaking-oases-and-palm-groves/>)

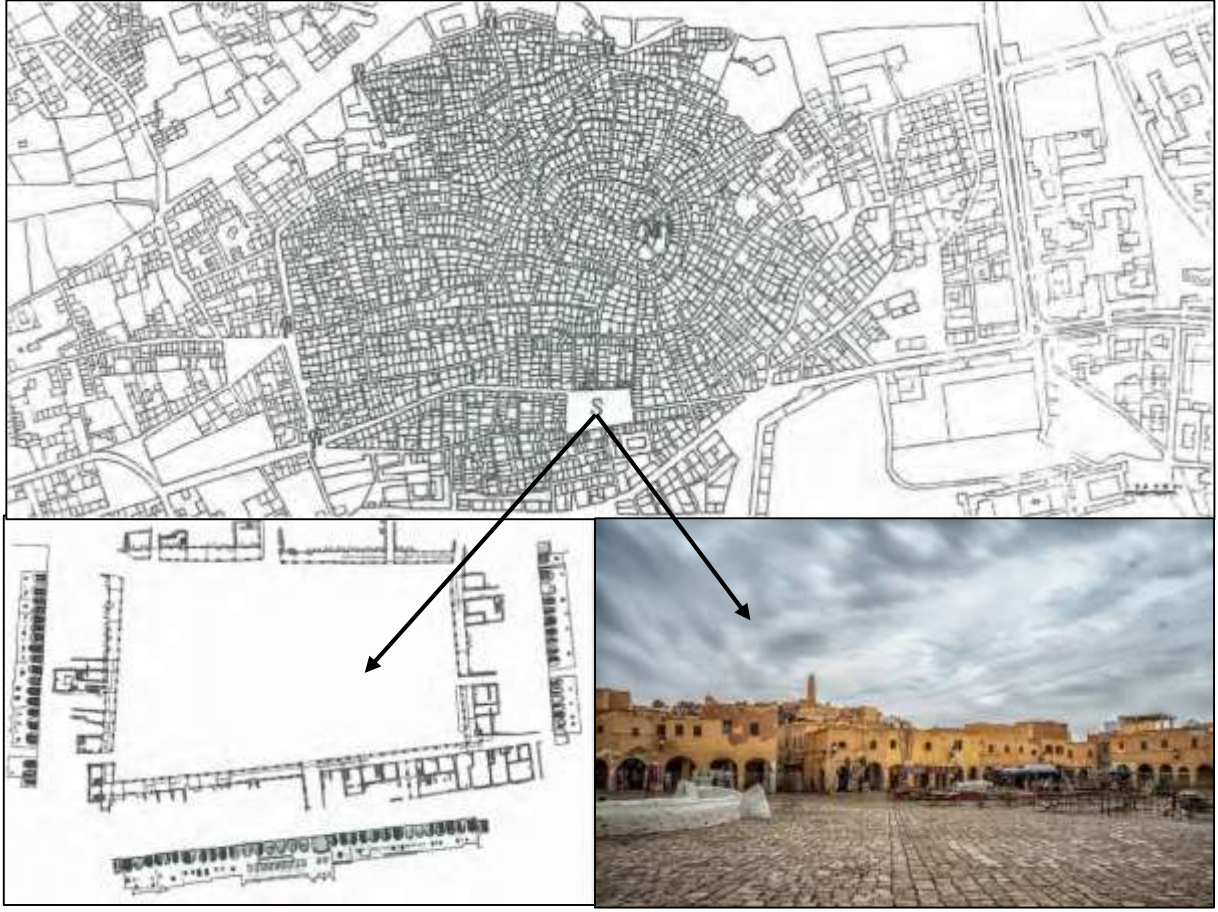

Figure 8. Form of the city / Market location. Source: Giancarlo Cataldi, Rasid, Abdel Hamid, Fabio Selva (1996)

Figure 9. Decoration simplicity in Ghardaia city. (Source: <https://www.trover.com/d/tNrI-ghardaia-mzab-valley-algeria-ghardaia-algeria>)

Hybadite society known with its social and cultural characteristics with the existence of moral isolation. It maintained its own unified system of traditions and social and religious organizations for centuries. The regular religious order of Ibadite enabled city planning laws to be put into place that governed all aspects of Mozabite architecture. Cataldi, Abdelhamid & Selva (1996) noted that, heights and dimensions were regulated in detail to preserve the safety and intimacy of houses; this also led buildings to be sized to human proportions. Openings were reduced as far as possible either to allow sufficient light or avoid the intense heat of the sun. Each house, mirroring the organization of the town, featured an internal organization that both met the need for intimacy and allowed for sun and climate control.

The concept of identity and the clarification differences between its components and related concepts are discussed. The examination of historical city identity attempts to determine the identity components at the city of Ghardaia and the use of designs as a planning tool in the sustainability of identity information and collection are explored. The verity of identity components at Ghardaia city defers from physical, urban and socio-cultural elements forming a unique heritage that should be sustained and preserved. The new happening architectural developments and urban transformation in the city have to be referred to those components. Accordingly, the following scheme is provided to define those components to be taken in consideration during future sustainable intervention within the city (Figure 10).

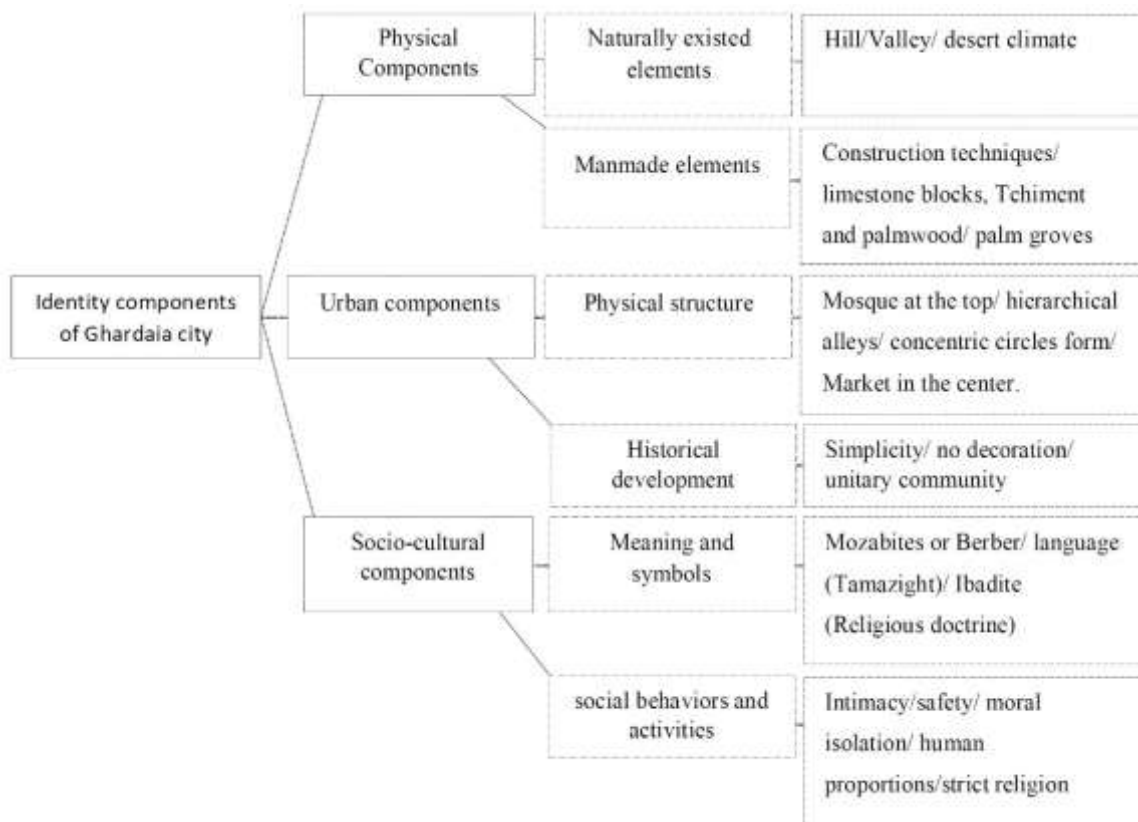

Figure 10. Classification of the Identity Components of Ghardaia city. (source: by the authors)

CONCLUSION

The city identity is a very comprehensive cohesion that affects its image, which is constantly evolving and emerging for a long time. This process, influenced by the shift in urban structure which is modifying the urban images and their values. The definitions of cities identity are changing constantly due to rapid urbanization and population growth. It is necessary to make identity concept conscience of public citizenship in order to be able to use the city we live in for the benefit of society. In this direction, the purpose of this study is to classify the characteristics and components that constitute, identify and bring about the city's identity and evaluate those components. The study is basically a search into literature to expose the concept and inquiry of identity. For this reason, the general framework of work was limited to studies of identity in the field of sustainable historical cities. Further studies can reinforce the proposition for the aim of sustaining identity of historical cities. Besides that, analyzing different cities examples with variety of physical, urban and socio-cultural elements can support the outcomes of the provided work.

Identity of such a city could be determined with different elements, that should be defined with a holistic approach. It is mainly the result of collaborations between various components. Sustainability developments always aims to keep the identity alive through the centuries, to protect and even develop the spatial and social quality of the city identity through interventions and transformations. It is not possible to predict precisely what the process of globalization is, and what the future city developments and alternatives are. However, the impacts of a particular type of lifestyle emergence that has been increasingly transmitted by globalization are changing the identities of all of our cities. Because of that, a definition and a limitation of the identity components seems to be necessary. This study provided a proposition of the components that could form any city's identity and exceeded to apply it on the city of Ghardaia in Algeria as a study example.

Literature reviews on identity and identity components were performed as a method of conducting the study, and theoretical explications and conclusions were given. In accordance with the literature reviews, components of identity were undertaken to be defined on a city scale, and specific criteria were established. In this context, it is important to sustainably preserve the identities and images of our cities, taking into consideration all the physical and cultural values of environments that have reached the present day. This research has attempted to identify general components of Ghardaia identity. On the one hand, it has attempted to understand the elements forming the components and proposing a framework to be applied in Ghardaia city development. in the other hand, it has attempted to outline the identity element on which physical, urban and socio-cultural components were provided. The presented classification provided a general framework for the definition of any city identity. The results could be used for future research of sustainable transformation and cultural preservation.

REFERENCES

- Adams, R. (2012). The Globalisation of Modern Architecture: The Impact of Politics, Economics and Social Change on Architecture and Urban Design since 1990. . Cambridge Scholars Publishing.
- Ashworth, G.J.; Tunbridge, J.E.; Graham, B.J (2007). Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies; Pluto Press: London, UK.
- Bajec, J.F (2014). Cultural Heritage as a Medium for the Establishment of Sustainable Development. Available online: <http://www.thetris.eu/wp-content/uploads/2014/05/Cultural-heritage-as-a-medium.pdf?referer=silverstripe-dotnet-viewer/1.0.0> (accessed on 15 September 2019).
- Bramley, G.; Dempsey, N.; Power, S.; Brown, C (2006). What is “social sustainability” and how do our existing urban forms perform in nurturing it? In Proceedings of the Sustainable Communities and Green Futures Conference, London, UK.
- Castells, M. (2004) The Power of Identity. In: The Information Age. Economy, Society, and Culture. (2)1.
- Cataldi, G., Abdelhamid, R., & Selva, F. (1996). The Town of Ghardaia in M'zab, Algeria: Between Tradition and Modernity. Traditional Dwellings and Settlements Review, 7(2), 63-74. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41757198>
- Cherifi B., (2003), Etudes d'anthropologie historique et culturelle sur le M'Zab , thèse de doctorat de troisième cycle en anthropologie, Rey J.-P, université de Paris VIII.
- Donboli S, Safari A. A, Abad H. K. K (2017). Components of the City's Physical Identity: A Review of Iranian Cities. Cur World Environ;12(2). Available from: <http://www.cwejournal.org/?p=17355>
- Eden, M.; Falkheden, L.; Malbert, B (2000). The built environment and sustainable development: Research meets practice in a Scandinavian context. Plan. Theory Pract. 1, 260–272.
- Ercan Dagli, Philippe Stehlik (2005). House In The M'Zab Valley, Urban & Summerhouse Typology. Sector for International Contextual Architecture CoCoon. Technical University of Berlin.
- Giancarlo Cataldi, Rasid Abdel Hamid, Fabio Selva (1996). The Town of Ghardaia in M'zab , Algeria: Between Tradition and Modernity, TDSR (7) 2.
- Graham, B.; Howard, P (2008). The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity; Ashgate Publishing Company: Burlington, VT, USA.
- Graham, B.; Howard, P (2008). The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity; Ashgate Publishing Company: Burlington, VT, USA, 2008. 29.

Gündüz, O. (2005). Kentlerimizin Kimlik Sorunu ve İzmir Örneği, I. Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu: Mimar Sinan ve Tarihsel Kimlik, 11–12 Nisan 2005, Trakya Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Edirne.

Gürsel, Y. (1996). Değişme Koşullarında Kimlik-Meşrutiyet-Etik, Türkiye Mimarlığı Sempozyumu II: Kimlik-Meşrutiyet-Etik, Ankara Atatürk Kültür Merkezi, 7-8-9 Ekim 1993, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara.

Halbwachs, M.; Coser, L.A (1992). On Collective Memory; University of Chicago Press: Chicago, IL, USA.

Hamida bencheikh, Ameer Rchid (2012). The effects of green spaces (Palme trees) on the microclimate in arides zones, case study: Ghardaia, Algeria. Energy Procedia (18)10, 20.

Heikkinen, H.I.; Lakomäki, S.; Baldridge, J (2007). The dimensions of sustainability and the neo-entrepreneurial adaptation strategies in reindeer herding in Finland. J. Ecol. Anthropol.11, 24–41. 19. Valentin, A.; Spangenberg, J.H. A guide to community sustainability indicators. Environ. Impact Assess. Rev. 2000, 20, 381–392.

Komeyli, M, (2008). Recognition of Urban Identity of Bandar Abbas, Soffeh.

Lazrak, F.; Nijkamp, P.; Rietveld, P.; Rouwendal, J (2009). Cultural Heritage and Creative Cities: An Economic Evaluation Perspective; (working paper) Series Research Memoranda 2009-30; VU University Faculty of Economics: Amsterdam, The Netherlands.

Littlefield, D., (2012), (Re) generation: Place, Memory, Identity. Architectural Design, 82(1), p 8-13.

Lynch, K. (1960). The Image of the City, The Massachusetts Institute of Technology and The President and Fellow of Harvard.

Mumford L, (1954). The neighbourhood and the neighbour unit. Town planning. (24) 78-84.

Ozlati, E. and T. Nasr, (2015). The Study of Components Giving the Historic Fabric Identity, Case Study: Shiraz Historic Fabric. J. Appl. Environ. Biol. Sci, 5(7S)322-330,

Pol, E. and Castrechini, A. (2002). City-Identity-Sustainability Research Network, Environment and Behaviour, (34) 150-160.

Pol, E., (2002). The theoretical background of the city-identity-sustainability (CIS) network, Environment and Behaviour, (34) 8-25.

Pol, E., Moreno, E., Guàrdia, J., & Íñiguez, L. (2002). Identity, Quality of Life and Sustainability in an urban suburb of Barcelona, Environment and Behaviour, (34) 67-80.

Ravereau, Andre ,(1993). Le M'zab ; Une Leçon D'architectureParis, Ed. Actes Sud/Sindbad.

Relph, E. (1976). Place and placelessness. London, UK: Pion.

Spangenberg, J.H.; Valentin, A (1999). Indicators for Sustainable Communities. Available online: http://www.academia.edu/339495/Indicators_for_Sustainable_Communities (accessed on 24 September 2019).

Tweed, C.; Sutherland, M (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landsc. Urban Plan.*, 83, 62–69.

Tweed, C.; Sutherland, M (2007). Built cultural heritage and sustainable urban development. *Landsc. Urban Plan.* 83, 62–69.

Tzonis, Alexander and Liane Lefaivre. (2003). *Critical Regionalism, Architecture and Identity in a Globalized World*. Munich; Berlin; London; New York: Prestel.

Vileniske, I.G (2008). Influence of Built Heritage on Sustainable Development of Landscape. *Landsc. Res.*, 33, 425–437.

**GÖBEKLİTEPE HEYKELLERİNİN TEKNİK VE ÜSLUP AÇISINDAN
İNCELENMESİ****AN ANALYSIS ON GÖBEKLİTEPE SCULPTURES IN TERMS OF TECHNIQUE AND
STYLE****Mehmet Yücel**

M.E.B.

ÖZET

Arkeolojik kanıtlardan yola çıkarak M.Ö. 12000 ile 6000 yılları arasına tarihlendirilen çanak çömleksiz Neolitik Çağ insanlık tarihinde “devrim” niteliğinde gelişmeler gösteren en belirleyici dönemlerden biridir. “Bu çağa ait yerleşmelerin Çayönü Tepesi, Hallan Çemi ve Nevali Çori, Kortik Tepe ve Göbeklitepe gibi merkezler olduğu bilinmektedir” (Özdöl,2011,s.175). Bu çağın Verimli Hilâl’in kuzey kısmını oluşturan Çayönü Tepesi, Hallan Çemi ve Nevali Çori ve Göbeklitepe gibi yerleşmeler umulmayacak biçimde gelişkin sanat eserlerini barındırmaktadır. Bu döneme kadar göçebe bir yaşam sürdürdüğüne inanılan insanlığın yerleşik bir hayata geçmesiyle birlikte tercih ettiği, birçok alanda olduğu gibi sanat alanında da ilerlemeler kaydettiği söylenebilir. İnsanlık tarihinin sanatsal üretim süreci düşünüldüğünde her ne kadar sanat eseri üretme kaygısıyla üretildikleri tartışmalı olsa da sanatsal üretimlerin resimle başlayıp, heykel sanatıyla devam ettiği bir gerçektir. Hiç kuşkusuz bu yerleşmeler arasında bulunan Göbeklitepe çok sayıda sanat eserlerini bir arada barındırması bağlamında en önemli yerleşmelerden birisidir.

Bu araştırma Göbeklitepe stellerini teknik ve üslup açıdan incelemeyi ve neolitik dönem heykel sanatı hakkında genel bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan literatür tarama, eser incelemesi yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgular incelendiğinde çanak çömleksiz neolitik dönemde yapıldığı bilinen Göbeklitepe heykellerinin ana malzemesinin kireç taşı olduğu, biçimlendirme amacıyla da obsidyenden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Stell olarak adlandırılan büyük boyutlu heykellerin biçimlendirme aşamasında alçak kabartma ve yüksek kabartmadan yararlanıldığı kazıma, oyma, yontma ve gagalama tekniklerinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dönemin yontucularının biçimlendirmeyi yaparken doğada var olan canlıların gerçek görüntülerinden yararlandıkları ifade edilebilir. Bu canlıların yan profilden gösterildiği, dış

çizgilerin belirgin bir şekilde olduğu, şematik ve yalın bir üslupta biçimlendirildiği açıkça anlaşılmaktadır. Stellerin bazılarının sade, tek figürlü kompozisyonlarla süslendiği bazı stellerin ise kalabalık ve yoğun kompozisyonlarla bezendiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak neolitik dönem heykel sanatında natürel gerçekliğin ön planda olduğu söylenebilir. Çok sayıda sanat eserinin bir arada olması neolitik dönem heykel sanatı hakkında genel bilgiler verdiği ifade edilebilir. Dikili taş (stel) anlayışı sonraki dönemlerde yaşayan uygarlıklarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda dikili taş geleneğinin Göbeklitepe ile başladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Heykel, Dikili Taş, Rölyef

ABSTRACT

Based on archeologic evidence, the Neolithic Age without any pottery dated between the years 12000 and 6000 B.C. is one of the most determinant periods showing “revolutionary” developments in human history. “It is known that the settlements of this age are places such as Çayönü Tepesi, Hallan Çemi and Nevalı Çori, Kortik Tepe and Göbeklitepe” (Özdöl, 2011, p.175). The settlements of this age such as Çayönü Tepesi, Hallan Çemi and Nevalı Çori and Göbeklitepe, constituting the northern part of Fertile Crescent surprisingly include advanced artworks. It could be noted that human beings believed to have lived a nomadic life until this period made developments in art among many other fields when they started to settle. Considering the artistic process in the history of mankind, whether these artworks were produced with the mentality of producing artwork has been a controversial topic, it is a fact that artistic productions started with painting and continued with the art of sculpting. There is no doubt that Göbeklitepe, among these settlements, is one of the important settlements in terms of accommodating numerous artworks.

The aim of this study is to examine Göbeklitepe stelas in terms of technique and style and to make a general evaluation about Neolithic age art of sculpting. Literature review, one of the qualitative research methods, is used in the study.

When the results of the study were examined, it was found that the main material of sculptures in Göbeklitepe known to be made during the Neolithic Period without pottery, was limestone and obsidian was used for shaping. During the shaping phase of large-sized sculptures named stela, it was found that low relief and high relief, and techniques such as scraping, carving, chiseling and pecking were used. It could be stated that the sculptors of the

period reflect the real images of living creatures in nature while they were giving the shape. It was clearly understood that these creatures were shown from the side profile, the outer lines were clearly defined and shaped in a schematic and simple style. It was noted that some of the steles were decorated with plain, single figured compositions while some of the steles were embellished with intensive compositions.

As a conclusion, it could be stated that natural realism was at the forefront for Neolithic Age sculpture art. It can be expressed that having numerous artworks gives general information about the Neolithic Age sculpture art. The understanding of obelisk (stela) also comes across in later civilizations. In this sense, it can be said that the tradition of obelisks started with Göbeklitepe.

Keywords: Art, Sculpture, Stela, Relief

1. Giriş

Arkeolojik kanıtlara göre, yaklaşık olarak M.Ö. 12000 ile 6000 yılları arasındaki zaman dilimi çanak çömleksiz neolitik çağ olarak adlandırılır (Özdöl,2011,s.175). Basit köy toplulukları oldukları düşünülen neolitik çağ insanının yapılan son arkeolojik kazılarla birlikte birçok alanda düşünülenenden daha ileri bir seviye de olduklarını göstermektedir. Neolitik dönem sanat alanındaki ilerlemeler açısından önemlidir. Bu döneme kadar göçebe bir yaşam sürdürdüğü düşünülen insanlığın nüfus artışı, iklim şartları ve tarımın keşfine bağlı nedenlerden dolayı yerleşik bir hayata geçmeyi tercih ettiği, bu geçişle birlikte birçok alanda olduğu gibi sanat alanında da ilerlemeler kaydettiği söylenebilir. İnsanlık tarihinin sanatsal üretim süreci düşünüldüğünde her ne kadar sanat eseri üretme kaygısıyla üretildikleri tartışmalı olsa da sanatsal üretimlerin mağara duvarlarına yapılmış olan duvar resimleriyle başlayıp, mimarlık heykel ve seramik sanatıyla devam ettiği bir gerçektir. Bu çağa ait yerleşmelerin Çayönü Tepesi, Hallan Çemi, Karahan Tepe, Sefer Tepe, Harbetsuvan Tepe ve Nevali Çori, Kortik Tepe ve Göbeklitepe gibi merkezler olduğu bilinmektedir (Özdöl,2011,s.175). Bu yerleşmeler arasında (Clare, 2015) M.Ö. 9100 yıllarında yapıldığı düşünülen Göbeklitepe yerleşkesinin önemi büyüktür. Göbeklitepe’yi özel kılan durum benzer özelliklere sahip çok sayıda sanat eserinin bir arada olmasıdır. Yerleşke bu yönüyle neolitik çağ sanatının genel özelliklerinin saptanması açısından oldukça önemlidir. Bu eserlerin niçin, nasıl, kim tarafından yapıldıkları tam olarak bilinmese de neolitik dönem heykel sanatının genel özellikleriyle ilgili bilgiler sunduğu ve sonraki dönemlerde yaşamış olan uygarlıkların sanat eserlerini etkiledikleri bir gerçektir.

2. Amaç

İnsanlık tarihinin ilk heykel örnekleri olduğu düşünülen Göbeklitepe stellerinin teknik ve üslup açısından incelenmesi ve sanatsal anlamda kullanılan anlatım dilinin yorumlanarak neolitik dönem heykel sanatının özelliklerinin saptanması amaçlanmaktadır.

3. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden olan literatür tarama ve eser inceleme yöntemlerinden yararlanılarak bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

4. Bulgular

Şanlıurfa'nın 20 km. uzaklığında bulunan ve dinsel yapılar topluluğu olduğu düşünülen Göbeklitepe, aralarında dar koridorların bulunduğu iç içe geçmiş daire planlı yapılar topluluğundan oluşmaktadır. Duvarları yığma taşlardan inşa edilmiş olan bu yapılarda, duvarlarına bitişik şekilde ortalama 10 adet ve yapının merkezinde 2 adet olmak üzere 12 adet T biçimli dikili taş bulunmaktadır. Yapıda kullanılan T biçimli taşların büyüklüklerinin 3-5 metre arasında değiştiği, merkezde bulunan 2 dikili taşın, duvarların kenarlarına bitişik olan taşlardan daha büyük boyutlu olduğu gözlenmiştir.

Resim 1 National Geographic

Genişlikleri 10 ile 30 metre arasında değişen dairesel duvarların içerisine yerleştirilen dikilitaşlar birbirlerine duvar ve sekiler ile bağlıdır ve merkezdeki iki büyük t-biçimli dikilitaşa bakacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Bu dairesel yapılardan 20 adet olduğu tahmin edilmektedir. 4 adet yapı ortaya çıkarılmış her 4 yapıdaki T biçimli dikili taşın boyut, biçim ve sayıları birbirine benzer özellikler taşımaktadır (Schmidt K., 2006, s. 29).

4.1. Göbeklitepe Heykellerinde Teknik ve Malzeme

Sanatta belirli bir tekniğin uygulanmasında işlenecek maddenin yapısı ve kullanılacak araç gerecin rolü büyüktür. Neolitik dönemin araç gereç çeşitliliği düşünüldüğünde günümüzdeki kazıma aletlerinin mevcut olmadığı kazıma amacıyla taş aletlerden (obsidyen) yararlanıldığı bilinmektedir.

Göbekli tepe'deki anıtsal yapılar, çevredeki kireçtaşı düzlüklerinden kesilen çeşitli bloklardan oluşur. Neolitik taş ocaklarının yerleri, taş aletler ve kireçtaşı moloz parçaları gibi çeşitli kalıntıların yanı sıra ocaktan çıkarılan ve yarım kalan işlerin izlerinden de tespit edilebilir (schmidt, 2014, s.38).

Göbeklitepe heykelleri incelendiğinde tamamının kireç taşının yontulmasıyla elde edildiği yontu aracı olarak da çakmaktaşı (obsidyen), boynuz ve kemik uçlarından yararlandıkları söylenebilir. Göbeklitepe sanatçıları yontma aşamasında çeşitli tekniklerden yararlanmışlardır. Bu tekniklerin uygulanışında kullandıkları taşın cinsi ve şekli (kullanılacak taşın sertliği, doğal görüntüsünün anlatıma uygun oluşu) yontmak için seçtikleri figürün büyüklüğü ya da kompozisyonun yoğun oluşu yapacakları sanat eserinde teknik anlamda büyük bir rol oynadığı söylenebilir. Göbeklitepe heykelleri teknik bakımından incelendiğinde; eserlerin biçimlendirilmesinde alçak kabartma (kazıma resim) ve yüksek kabartmadan yararlanarak çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yoğun ve kalabalık kompozisyonlarda (resim 2-3) alçak kabartma tercih edildiği anlaşılmaktadır. Alçak kabartmalarda ince çizgilerin yer aldığı kazıma tekniği uygulanmışken, yüksek kabartma tercih edilen yontularda daha derin ve kalın çizgiler tercih edilmiştir. Kabartmalardaki çizgiler genellikle son derece becerili, net ve dikkat çekici bir açıklıktadır. Hiç bir düzeltme ya da yanlış darbe olmadığı görülmektedir.

Resim 2

Resim 3

Bazı stellerde de anlatımı güçlendirmek amacıyla hem alçak kabartma hem de yüksek kabartmayı bir arada kullandıkları görülmektedir (resim 4).

Resim 4

4.2. Göbeklitepe Heykellerinde Üslup

Yapılarda yer alan dikili taşlar ilk bakışta sıradan taşlar olarak düşünülse de, dikkatle incelendiğinde bu taşların üst kısımlarının görüntü itibariyle insan başını andırdığı söylenebilir. Yapının merkezinde yer alan stellerin geniş (ön) yüzeyi üzerinde (resim 5) stilize insan kolu, taşların merkezine yakın bölümde ise kemer benzeri bir şerit bulunmaktadır, Ellerin birleştiği dar yüzeyde (resim 6) el parmaklarının betimlendiği, giysi olarak kullanıldığı düşünülen kuyruk kısmından bir tilki derisi olduğu düşünülen şekiller T biçimli sütunların insanı sembolize ettikleri fikrini destekler bulgulardır. Bu bulgulardan yola çıkarak merkezdeki dikili ‘T’ stellerinin insanı temsil ettiği söylenebilir.

Resim 5

Resim 6

Göbekli Tepe’deki anıtsal yapıları oluşturan T-biçimli dikilitaşların ‘T’ formunu oluşturan dikdörtgen biçimli üst kısmın insan kafasını temsil eden soyut bir tasvir olduğu, kısa kenarın ise insan yüzünü temsil ettiği düşünülüyor. Dikilitaşların gövde kısmında ise açıkça belirgin kol ve

belin orta kısmına doğru işaret eden parmaklarıyla el motifleri dikkati çekiyor. Bel kısmında yer alan kemer ve peştemal motifleri de yine insansı özelliklere vurgu yapıyor (schmidt,2014, s. 32).

Duvarlara bitişik olan T biçimli taşlar incelendiğinde yüzeylerinin çeşitli hayvan figürleri ve anlamlı olmayan şekillerle bezenmiş oldukları görülmektedir. Hayvan figürlerinin stilize edilmiş biçimleri incelendiğinde figürlerin basit çevre çizgileriyle ifade edildiği, figürün anatomisini belirten ayak, boynuz, ağız, kulak, diş gibi kısımların gerçekteki görüntüsüne bağlı kalınarak biçimlendirildiği açıkça anlaşılmaktadır.

Resim 7 F. DAİ

Resim 8 F. DAİ

Resim 9 F. DAİ

Stellerin bazılarında tek bir figür betimlenmiş iken (resim 7) bazılarında daha karmaşık bir yapıdaki kompozisyona sahip farklı cinslerde hayvan figürleri betimlenmiştir (resim 8-9). Betimlemelerdeki en belirgin ortak özellik ise neredeyse figürlerin tümünün yan profil görüntülerinin olduğu ve aynı yönde hareket eden bir sürüyü betimledikleri söylenebilir. Çoklu figürlerin yer aldığı stellerde perspektif kuralıyla karşılaşılmamaktadır (resim 9). Sanatta perpektifin olmayışını bir eksiklik olarak saymamak gerekir. Zira aynı özelliği çok gelişmiş uygarlıklarda da görmek mümkündür. Sümer, Mısır, hitit duvar resimlerinde de aynı özellikler karşımıza çıkmaktadır. Stellerdeki kompozisyonlar bir hikâyeyi andırırcasına betimlenmiştir. Bazen bir dini ritüel (resim 10) bir doğum veya cinsel birleşme anı (resim 11) olduğu düşünülen betimlemeler günün yaşanmış olayları ve inançlarının belgesi niteliğindedir.

Resim 10

Resim 11

Betimlemeler arasında canlıların günlük yaşamlarının gereği olan avlanma sahneleri de yer almaktadır (resim 12). Bu avlanma sahneleri görselleştirilirken av anında figürlerin duruşu gerçekte var olduğu şekliyle betimlenmiştir.

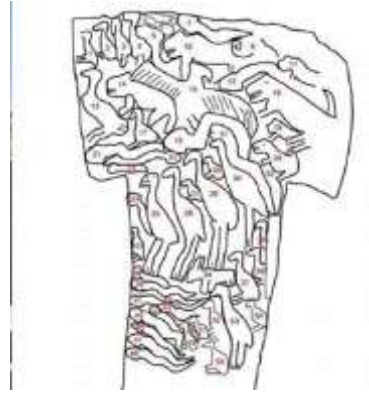

Resim 12

Resim 12’de ki görsel incelendiğinde yırtıcının avına saldırma anı, kaslarının gerilmesi ve çömelmiş bir şekilde saldırı pozisyonunda gösterilmesi dönemin sanatçılarının iyi bir gözleme sahip olduklarını göstermektedir. Bu bulgular ışığında dönemin sanatçılarının gördükleri figür ve sahneleri natürel bir gerçeklikle resimledikleri söylenebilir. Özdöl’e göre ‘realist’ ya da ‘natüralist’ sanat sözcükleri, genellikle doğada var olan gerçeğe bağlı kalarak yapılmış yapıtları içermektedir. Bir başka deyişle dönemin sanatçılarının belirli tüm ayrıntıları doğal görünüşleri içinde betimlemedikleri ifade edilebilir. Neolitik devir sanatçıları çoğu kez gerçek içinde kalarak, işledikleri modelin en karakteristik öğelerini çekip çıkararak onu abartılmış biçimde anlatmayı ve bu karakterin değerini belirtmeyi bilmişlerdir (Özdöl, 2011, s. 75).

Taş devirleri sanatında teknik ve stil çerçevesi içinde, yapıtların sunuluş biçim ve düzenleri yönünden işlenmesi gerekli diğer bir konu da sanattaki gerçekçiliktir. Paleolitik ve neolitik çağ sanatında görsel gerçekçilik çok daha yaygındır. Görsel gerçeklik hayvanın ya da figürün dış kontörünün çizilmesi ve belirginleştirilmesidir (Yalçinkaya, s.81)

Figürlerin yan profilden resimlenme biçimi, sonraki dönemlerde yaşamış olan Sümer, Asur, Babil gibi pek çok uygarlığın duvar resimlerinde benzer özelliklerde eserlerle karşılaşılacaktır. Bu bağlamda Göbekli tepe sanat eserlerinin sonraki dönemlerde kurulmuş olan uygarlıkların sanatsal üretimlerini üslup açısından etkilediği söylenebilir. “Göbekli Tepe'deki Dikilitaşlara baktığımızda, Eski Mısır hiyeroglifleri ile olan benzerliği görülemeyecek gibi değildir. (schmidt,2006,s. 246). En sık betimlenen hayvanlar yabani sığır ya da boğa, leopar, aslan, yabani domuz, tilki, turna, akbaba, kırkayak, akrep, ve büyük sürüngen (çöl varanı gibi) tasvirleri yer alır.

Resim 13

Göbeklitepe de bulunan heykellerde dikkat çeken özelliklerden birisi de biçimlendirilecek figürün anatomik yapısına uygun taşların doğal görüntülerinden yararlanılmasıdır. Bu özelliklere sahip heykellerde taşın bazı bölümlerinin yontularak biçimlendirildiği bazı bölümlerinin ise müdahalede bulunulmaksızın bırakıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Göbeklitepe sanatçılarının taşın doğal görüntüsünden ve dokusundan yararlandığını göstermektedir (resim 14-15).

Resim 14

Resim 15

SONUÇ

Elde edilen bulgular ışığında Göbeklitepe stellerinin ana malzemesinin kireç taşından oluştuğu ve yontma amacıyla çakmak taşlarından yararlanıldığı anlaşılmaktadır. Teknik olarak alçak kabartma ve yüksek kabartmanın bir arada kullanıldığı saptanmıştır. Betimlemelerde figürlerin doğal gerçekliğinden ayrılmayarak yalın bir anlayış ve şematik bir yaklaşımla biçimlendirildiği söylenebilir. Bu bağlamda bu stellerin üzerinde betimlenen figürlerin natürel bir gerçeklikle ifade edildiğini söyleyebiliriz. Natürel gerçeklik yalın ve kolay anlaşılır olan bir sanat dili olarak tanımlanır. Naturel gerçeklikte biçimin güzelliğinden ziyade anlaşılır olması önemlidir. Dolayısıyla dönemin sanatçılarının naturalist bir yaklaşım sergiledikleri ifade edilebilir. Göbeklitepe heykelleri yaklaşık olarak aynı dönemlerde inşa edilmiş olan Nevalı Çori, Sefer Tepe, Çayönü gibi yapılarıdaki steller ve heykellerle benzer özellikler taşıdığı ancak Göbeklitepe de çok sayıda heykel örneklerinin olmasından dolayı neolitik çağ sanatı hakkında genel bilgileri sunduğu söylenebilir. Bu yerleşkede bulunan T biçimli dikili taşların, insanlık tarihinin en eski anıtsal heykelleri olması sonraki dönemler de de dikili taş geleneğine öncülük ettiği de ifade edilebilir.

Kaynakça

Dietrich O, Notroff J, Peters J ve Köksal-Schmidt Ç, (2014), Uygarlığın Doğuşunda Neolitik Şölenler, Aktüel arkeoloji,

ÖZDÖL S.,(2011) Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt 26, Sayı/ 1

Schmidt, K.,(2006). Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe En Eski TapınağıYapanlar. (R. Aslan, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

<http://dctfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dctf/article/view/3028/> 11/12/2019

<https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SGT01&DistId=SGT/> 07/12/2019

<https://arkeofili.com/gobekli-tepe-ile-ilgili-tum-merak-ettikleriniz-jens-notroff-roportaji/>
05/12/2019

HURUFAT DEFTERLERİNE GÖRE BİRECİK CAMİLERİ BIRECİK MOSQUES ACCORDING TO HURUFAT NOTEBOOKS

Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI

Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Artvin.

İbrahim Halil DEMİR

Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi, Artvin.

ÖZET

Bu çalışmada hurufat defterlerinde Biretü'l-Fırât olarak geçen Birecik'teki camiler incelenmiştir. Kazada camilerin yanında medrese, mescit, muallimhane ve zaviye gibi yapılar vardır. Kazada toplam 117 vakıf tespit edilmiştir. Bunların 26'sı camidir. Kazada vakıf sayısının çok fazla olması nedeniyle sadece Birecik merkezde yer alan camiler incelenmiş, köylerdeki camiler çalışma dışında tutulmuştur. Bu ibadethaneler yapıldıktan sonra camilere gelir bırakanlar da olmuştur. Çalışmada hangi şartlarla bu gelirlerin bırakıldığı üzerinde de durulmuştur. Ayrıca Birecik'teki camilerde imam, hatip, müezzin, ferraş, loğkeş ve kehf-hân gibi görevliler vardı. Görevlilerin ne kadar ücret aldığı ve ücretlerini hangi vakıflardan aldıkları da tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hurufat defterlerindeki bilgiler, diğer kayıtlarla karşılaştırılmıştır. Bu anlamda 16. yüzyıla ait tahrir defterlerindeki veriler de kullanılmıştır. Ayrıca bahsedilen vakıfların günümüzde var olup olmadığı belirtilmiştir. Mimari olarak camileri inceleyen çalışmalar da kullanılmıştır. 16. yüzyılda merkezde beş cami ve üç mescit bulunurken incelenen dönemde sayının arttığı görülmektedir. Bu anlamda çalışmada cami sayısının önceki yıllara göre artmasının nedenleri tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şanlıurfa, Birecik, Cami, Vakıf.

ABSTRACT

In this study, the mosques in Birecik, which were referred to as Biretü'l-Fırât in hurufat notebooks, were examined. Besides the mosques, there are buildings such as madrasah, masjid, muallimhane (primary schools) and zawayah in the township. A total of 117 foundations were identified in the township. 26 of them are mosques. Only the mosques in the center of Birecik were examined due to the large number of foundations in the township, and the mosques in the villages were excluded. After these places of worship were built, there were also those which provided income to the mosques. The study also focused on the conditions under which these revenues were provided. In addition, there were officials in the mosques in Birecik such as

imams, orators, muezzins, servants, loğkeş and kehf-hân. It was also tried to determine how much salary the officers received and from which foundations they received their salary.

The information in the Hurufat notebooks were compared to other records. In this sense, the data in the cadastral record books of the 16th century was also used. It was also stated whether the foundations mentioned still existed. Studies examining mosques architecturally were also used. While there were five mosques and three masjids in the center in the 16th century, this figure was seen to have increased during the period examined. In this sense, the reasons for the increase in the number of mosques compared to previous years were discussed in this study.

Keywords: Şanlıurfa, Birecik, Mosque, Foundation.

GİRİŞ

Konum olarak geçiş bölgesi olması ve Fırat Nehri'nin ilçeden geçmesi gibi nedenlerle Birecik, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö. 2000'li yıllarda Hititler'in elinde olan şehir, M.Ö. 840'larda Asur hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra sırasıyla Pers, Makedonya, Roma ve Bizans imparatorlukları hâkim olmuştur. Halife Ömer döneminde İslam topraklarına katılan Birecik, XI. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçuklu hâkimiyetindeyken 1096 yılında Bizans tarafından alınmıştır. Daha sonra sırayla Artuklu, Eyyubi, Memlük, Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinin eline geçmiştir.¹

Birecik, XIII. asrın ortalarından XV. asrın sonlarında kadar Memlükler'in elinde kalmıştır. Şehrin içkalesi kısmen dışkalesi ise tamamen Memlükler tarafından inşa edilmiştir. Bu dönemde başka devletler tarafından kuşatılsa da Memlük yönetiminde kalmıştır.² Birecik, Yavuz Sultan Selim dönemindeki Mercidabık Savaşı'ndan sonra 1516 yılında Osmanlı idaresine girdi. Halep eyaletine bağlı Urfa sancağının merkezi haline geldi. Osmanlı döneminde, Birecik'te bir tersane kuruldu. 17. yüzyılda bir dönem müstakil hale getirilen Birecik, 1653 yılında Rakka'ya bağlandı. 18-19. yüzyılda bu durumunu devam ettiren Birecik, 1856-57 yılı devlet salnamesine göre Halep eyaletine bağlı Rakka sancağının bir kaymakamlığı iken aynı vilayetin Urfa sancağında bir kaza merkezi haline geldi.³

Kısa tarihçesi verilen Şanlıurfa iline bağlı Birecik ilçesi, çalışmanın ana kaynağı olan hurufat defterlerinde *Biretü'l-Fırât* olarak geçmektedir. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren sosyal devlet anlayışı gereği kurduğu vakıflar aracılığıyla hâkim olduğu en küçük idarî birime kadar her bölgede sosyal tesisler ve eğitim kurumları meydana getirmiştir. Bu kurumlarda çok sayıda

¹ İdris Bostan, "Birecik", *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, s. 187. Birinci Haçlı Seferi sırasında 1098'de kurulan Urfa Kontluğu topraklarına katılmıştır. İmameddin Zengi 1144'te Urfa'yı Haçlı Kontluğu'ndan aldıktan sonra Birecik'i kuşatsa da ele geçirememiştir. 1150 yılında ise kale, Urfa kontesi tarafından Bizans'a satılmıştır. Muammer Gül, "Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlük İzleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2002, s. 361.

² Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 7.

³ Bostan, a.g.m., s. 188. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından birçok kışla ve askeri tesisler kurulan Birecik, savaştan sonra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Sonradan Fransız askeri kuvvetlerine teslim edilmiştir. Milli Mücadele döneminde Urfa, Maraş, Antep gibi Birecik de kendine düşen vatan borcunu başarılı bir şekilde gerçekleştirmiştir. Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 8.

çalışan istihdam etmiştir.⁴ Bu personele dair atama kayıtları kaza esasına göre düzenlenen hurufat defterlerinden takip edilebilmektedir. Zira hurufat defterleri berat özetlerini içermektedir. Hurufat defterlerinde Rumeli ve Anadolu defterleri ayrı tutulmuş ve kazalar defterlere alfabetik olarak sıralanmıştır. Örneğin ismi “elif” harfiyle başlayan kazalar bir ciltte toplanmış ve defterler kendi aralarında alfabetik biçimde sıralanmıştır.⁵ Tutuldukları dönem içerisinde kazadaki mahalleler, mevki adları ile köylerin ve mezarların isimleri tespit edilebilmektedir. Kazada ve ona bağlı nahiye, köy ve mezarlarda bulunan vakıfların isimleri, kimler tarafından yapıldığı ve görevlilerin kim olduğu bulunabilmektedir.⁶ Bu manada hurufat defterlerine göre Birecik merkezde yer alan camiler günümüzdeki durumuna göre ve inşa tarihlerine göre aşağıda incelenmiştir. Diğer vakıflar ile köylerdeki kurumlar çalışmaya dâhil edilmemiştir.⁷

A. Mevcut Olan Camiler

1. Câmi‘-i Kebir Camii (Ulu Camii)

Hurufat defterlerinde *Câmi‘-i Kebir*⁸ adıyla anılan cami, günümüzde Yaşar Kemal Caddesi’nde bulunan Ulu Camii’dir. Caminin kuzey kapısı üzerinde bulunan ancak günümüzde mevcut olmayan 766/1364-1365 tarihli kitabesi Oppenheim tarafından okunmuştur.⁹ Dış kapıya açılan üç kapıdan ortada olan kapının üstündeki kitabeye göre;¹⁰ Serdar Ağa tarafından kapı ve eyvan yaptırılmıştır.¹¹ Bunun daha batısında bulunan diğer kapının üstündeki kitabe, “*Binbaşı Ahmed Cevdet Ruhuna Fatih Sene Muharrem 1337 (M. 1919)*” yazmaktadır. Kürkçüoğlu; bu kitabenin buraya sonradan konulan bir mezar taşı olduğunu ya da Binbaşı Ahmet Cevdet’in camide yapmış olduğu bir tadilat ile ilgili olduğunu dile getirmiştir.¹² Karataş ise bunun bir tamirat kitabesi olduğunu düşünmektedir.¹³ Câmi‘-i Kebir’in XVI. yüzyılda geliri 3.692 akçedir. Caminin vakıfları arasında caminin etrafında bulunan çarşıdaki 19 dükkân, Vâdi-yi Cenk Kapısı’ndaki hamamın dörte biri, 21 ev, Kefertaş köyünde bir bostanın yarısı ve Humus köyünde arazi bulunmaktaydı. Bu dönemde camide görevli bir mütevellî, bir imam, bir hatip, üç müezzin, bir ferraş, bir cabi ve kâtibe 3.600 akçe ayrılmıştı. Toplam gelirden kalan 92 akçe

⁴ Hasan Demirtaş, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 2012, s. 49.

⁵ Yasemin Beyazıt, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V/1, 2013, s. 42.

⁶ Demirtaş, a.g.m., s. 49.

⁷ Kazada yer alan bütün vakıflar *Hurufat Defterlerine Göre Birecik Kazası Vakıfları* adıyla İbrahim Halil Demir tarafından Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak çalışılmaktadır.

⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defterleri (HD) 1098*, s. 179. Bkz. Fotoğraf 1, 2.

⁹ Mustafa Güler, “Birecik Ulu Camii’nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XIII/26, 2018, s. 203.

¹⁰ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 14.

¹¹ Mahmut Karataş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2001, s. 335.

¹² Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 14.

¹³ Karataş, a.g.e., s. 335.

ise vakfın yağına ve hasırına sarf edilmiştir.¹⁴ Caminin 1862 yılında 3.870 akçe gelirin karşılık 2.580 akçe gideri vardı.¹⁵

Hurufat defterlerinde camiye dair ilk kayda XVII. yüzyılın son çeyreğinde rastlanırken¹⁶ son bilgi ise 19. yüzyılın ilk çeyreğine aittir.¹⁷ İlk kayıtlarda sabah ve ikindi vakitleri için ikinci bir imam lazım olduğundan atama yapılmıştır.¹⁸ Daha sonra ise düzenli bir şekilde her vakitte görev yapmaları istenilmiş ve genellikle iki akçe almışlardır.¹⁹ Benzer şekilde daha fazla kişinin caminin gelirlerinden istifade etmesi için namaz vakitlerine göre birkaç müezzin atanmıştır.²⁰ Bu müezzinlerin başına da bir *reisü'l-müezzin* atanmıştır.²¹

Muallim-i sıbyan atamasının bulunması, camide eğitim verildiğini göstermektedir.²² Nitekim caminin muallimhanesine düzenli atama yapılmıştır.²³ Camide düzenli olarak Mülk Suresi ve Kehf Suresi'ni tilavet eden görevliler vardı.²⁴ Kehf Suresi'ni okuyan kişilere *kehf-hân* denilmiştir.²⁵ Her ikindi vakti ve cuma namazı vaktinde vaaz verilmesi için bir vaiz görevlendirilmiştir.²⁶ Camide; imam, imam-ı sani, hatip, müezzin, kâtip, aşır-hân, nasih, loğkeş, ferraş, nazır, cabi, Mülk Suresi talisi, vaiz, ser-mahfil, müderris, müteveli, buk'adâr, muallim, muallim-i sıbyan, sofî, reisü'l-müezzin, kürsi şeyhi, kehf-hân görev yapmıştır.

2. Ferraş Hasan Camii (Çarşı Camii)

Birecik'teki 16 dükkân ile birkaç dükkân hissesinden caminin 1552 yılında 2.098 akçelik geliri görevlilere, yağ, hasır ve tamirata harcanmıştır.²⁷ Hurufat defterlerinde ilk olarak XVII. yüzyılın son çeyreğinde²⁸ zikredilen caminin adı Ferraş Camii'dir. 1746 yılından itibaren ise Ferraş Hasan binası cami olarak geçmektedir.²⁹ Buradan hareketle camiye yaptıran kişinin Ferraş Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Fakat Ferraş Hasan'ın kim olduğu hakkında bir bilgi yoktur. 1763 yılında "*Ferraş ve Çarşı Câmi'i dimekle 'ârîf câmi-i şerîf*" ifadesi, bu caminin günümüzdeki Çarşı Camii olabileceğini akla getirmektedir.³⁰ Çarşı Camii'nin iç kapısındaki kitabeye göre; Seyyid Muhammed oğlu Hacı Seyyid İsmail 1168/1755 yılında caminin

¹⁴ Ali Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 36.

¹⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Defteri* (EV. d) 17135, v. 12b.

¹⁶ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁷ VGMA, HD 542, s. 33.

¹⁸ VGMA, HD 1098, s. 180.

¹⁹ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

²⁰ VGMA, HD 1098, s. 184; VGMA, HD 1133, s. 139. Bkz. Belge 1.

²¹ VGMA, HD 1079/2, s. 145.

²² VGMA, HD 1144, s. 187; VGMA, HD 1079/2, s. 145.

²³ VGMA, HD 1098, s. 181.

²⁴ VGMA, HD 1098, s. 181; VGMA, HD 1137, s. 228.

²⁵ VGMA, HD 1078, s. 34.

²⁶ VGMA, HD 1098, s. 182.

²⁷ Yılmaz, a.g.t., s. 36.

²⁸ VGMA, HD 1098, s. 179.

²⁹ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

³⁰ VGMA, HD 1075, s. 29.

imaretini yaptırmıştır. Mihrab üzerindeki kitabeye göre ise tarihi belirtilmemiş olmasına rağmen Seyyid Mecd'in oğlu Seyyid Abdurrezzak tarafından tamir edilmiştir.³¹

Ferraş Câmii'nin yeri hakkında mahalle ismi zikredilmezken bir belgede Ferraş Mahallesi'nde olduğu yazmaktadır.³² Hurufat defterlerindeki ilk kayda göre temcid-hân olan Cuma'nın ölümü üzerine yerine başkası atanmıştır. Bu atama kaydı Cuma'nın daha önce bu görevde olduğunu göstermektedir. Bu da caminin kuruluşunun eskiliğini desteklemektedir.³³ 1692 yılında camiye ikinci bir müezzin atanmıştır. Bu durum cami cemaatinin fazla olduğunu göstermektedir.³⁴ Aynı şekilde 1721 yılında camiye ikinci imamın tayini, caminin önemli sayıda bir cemaate sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.³⁵ Bir başka neden de vakfın gelirinden daha fazla kişinin yararlanması amacı olabilir. Camide birden fazla müezzin olduğundan 1725'te *reis-i müezzin* yani müezzin başı atanmıştır.³⁶ 1743 yılında öğle namazından önce Kehf Suresi'ni okumak için iki akçeyle atama yapılmıştır.³⁷ Atanan görevli 1772 yılına kadar görevini sürdürmüştür. Kusuru olmazsa görevlilerin ölene kadar görevde kalabildiği anlaşılmaktadır. Yine Kefh Suresi düzenli olarak tilavet edilmiştir.³⁸ İmam, imam-ı sani, hatip, müezzin, müezzin-i sani, ser-mahfil, mütevellî, loğkeş, ferraş, cabi, reis-i müezzin ve kehf-hân gibi görevliler vardı.³⁹

3. Ruha Kapısı Mescidi (Kule Mescidi)

Memlük Sultanı Kayıtbay tarafından 1482 yılında şehir surlarının ve Urfa Kapısı'nın yaptırılması sırasında bu mescidin yaptırıldığı tahmin edilmektedir.⁴⁰ Hurufat defterlerinde XVII. yüzyılın son çeyreğinin sonunda rastlanan⁴¹ mescit, ilk iki kayıta "*Ruha Kapusu Öküç Mescidi*" olarak geçmiştir. Sonrasında ise "*Ruha Kapusu Mescidi*" veya "*Ruha Kapusu* yakınındaki mescid" olarak zikredilmiştir.⁴² Mescidin yanında bir pazar vardı.⁴³ 1739 yılında, mescidin bulunduğu yerde gemicilerin sayısı ile cemaatin çok olması nedeniyle minber koydurulup hatip ataması istenmiştir.⁴⁴ Mabette görev yapan görevliler; imam, hatip, müezzin,

³¹ Karataş, *a.g.e.*, s. 323-324. Minare kitabesinde ise Sünnetçi Hammad'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed ve ikinci defa Abdurrahman'ın 771/1369 yılında yaptırdığı yazılıdır. İkinci kitabenin de başlangıç kısmı bozuk olduğu için yalnız hicri 1300/1889 tarihi okunmaktadır. Çarşı Camii'nin avlu kapısı kitabesinde, 1333/1919 senesinde caminin bulunduğu çarşı ve pazarın bir yangın sonucu kül olduğu ve zamanın belediye başkanı Mirkelam Nuri Efendi tarafından yeniden yaptırıldığı yazmaktadır. Karataş, *a.g.e.*, s. 322, 325.

³² VGMA, HD 1079/1, s. 114.

³³ VGMA, HD 1098, s. 179.

³⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

³⁵ VGMA, HD 1133, s. 141.

³⁶ VGMA, HD 1083, s. 201.

³⁷ VGMA, HD 1079/1, s. 113.

³⁸ VGMA, HD 1078, s. 34. Caminin 1862 yılında 5.267 akçe geliri ve 1.297 akçe gideri vardı. BOA, EV. d 17135, v. 12b.

³⁹ BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁴⁰ Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 152.

⁴¹ VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, 182.

⁴² VGMA, HD 1098, s. 180; VGMA, HD 1098, 182; VGMA, HD 1144, s. 187.

⁴³ VGMA, HD 1144, s. 187.

⁴⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 147.

ferraş ve mütevellidir. 1862 yılında 200 akçe geliri ve gideri vardı.⁴⁵ Oldukça harap durumdayken Şanlıurfa Valiliği tarafından 1993 yılında aslına uygun şekilde restore edilmiştir.⁴⁶

4. Mahmud Paşa Camii

Birecik'in Kurtuluş Mahallesi'nde bulunan mabedin girişinde bulunan kitabede 1573 yılında Mahmud Paşa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır.⁴⁷ Aynı şekilde hurufat defterlerinde de camiyi inşa eden kişinin Mahmud Paşa olduğu belirtilmektedir.⁴⁸ Mahmud Paşa, Birecik sancakbeylerinden olup daha sonraki yıllarda Karaman ve Halep beylerbeyliklerinde bulunmuştur. Mahmud Paşa, camiye gelir olması için yanına han ve hamam yaptırmıştır.⁴⁹ Bunlardan cami ve hamam günümüze ulaşmıştır. Cami, Mayıs 1723 tarihinde tamir edilmiştir.⁵⁰

Hurufat defterlerinde Mahmud Paşa Camii'nin bulunduğu mahalle; Tedrib Mahallesi, Meydan Mahallesi veya Rızvaniye Mahallesi olarak geçmektedir.⁵¹ Caminin yakınlarında bir tabhane ve debbağhane vardı.⁵² Camiye ikinci bir imamın atanması, cami cemaatinin çok olduğunu ve bir imamın yetersiz olduğunu göstermektedir.⁵³ Camiden maddi anlamda daha fazla kişinin yararlanması için de namaz vakitlerine göre müezzinler atanmıştır.⁵⁴ Caminin düzenli muallim-i sıbyan ataması yapılan bir muallimhanesi vardı.⁵⁵ 1731 yılında vakfın banisi Mahmud Paşa'nın ruhuna Kehf Suresi'ni tilavet etmek için iki akçeyle görevli atanmıştır.⁵⁶ Mahmud Paşa Camii'nin diğer camilere oranla görevli sayısı yüksektir. Bunun nedeni, cami cemaatinin çok olması yanında önemli gelirlere sahip olması olmalıdır. Camideki görevliler; imam, imam-ı sani, hatip, müezzin, reis-i müezzin, kâtip, muallim, muallim-i sıbyan, vaiz, sucu, suyolcusu, ferraş, loğkeş, nazır, cabi, müteveli, şeyhül-kurra, ser-mahfil, kehf-hân ve temcid-hândı.⁵⁷

⁴⁵ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁴⁶ Kürkcüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, s. 152.

⁴⁷ Karataş, a.g.e., s. 327.

⁴⁸ VGMA, HD 1137, s. 229.

⁴⁹ Yılmaz, a.g.t., s. 37.

⁵⁰ Karataş, a.g.e., s. 327. 1862 yılında caminin 2.557 akçe gelirine karşılık 2.340 akçe gideri vardı. BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁵¹ VGMA, HD 1098, s. 184; VGMA, HD 01133, s. 138; VGMA, HD 538, s. 71. 16. yüzyıl başlarında Birecik'te Meydan, Vadi Cenk, Merkez ve Bab-ı Ruha adlarındaki dört mahallede 1536'da 2.800 olan nüfus 1570'te 3.850'ye ulaşmıştı. Bostan, a.g.m., s. 188.

⁵² VGMA, HD 1140, s. 195; VGMA, HD 1098, s. 181.

⁵³ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁵⁴ VGMA, HD 1133, s. 139. Bkz. Belge 1.

⁵⁵ VGMA, HD 1079/1, s. 115.

⁵⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

⁵⁷ Camilerde bahsedilen görevlilerin tanımı kısaca şöyledir: Kur'an'ı okumakla görevli dua okuyucuların başındaki görevliye *sermahfil*; Kehf Suresi'ni okumakla görevli dua okucuya *kehf-hân*; caminin temizliğini ve aynı zamanda halısını ve kilimini sermekle sorumlu olan kimseye *ferraş*; toprak damlarda kışın yağmur ve karlı havalarda damın akıtmasını engellemek için damda gezdirilen silindirik şeklindeki taş parçasını çekmekle sorumlu olan görevliye *loğkeş*; vakfın gelirlerini toplayana *cabi*; vakfın mütevellisini teftiş eden ve vakıf işlerini kontrol etmekle yükümlü kişiye *nazır*; birden fazla müezzini olan camilerde müezzinlerin başına *reis-i müezzin*; hafız ve okuyucuların reisine *şeyhül-kurra*; sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamda ilahi okuyanlara *temcid-hân* ve camiye su getiren yapıların ve yolların bakımıyla ilgilenen kimseye *suyolcu* denirdi. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 608; Faruk Söylemez, "Riştanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S. 40, 2013, s. 91. Recep Akakuş, "Reisülkurrâ", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 545. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, MEB

Bunların yanında caminin su kuyusuna sucu atanmıştır.⁵⁸ Kuyu hâlâ caminin bahçesinde olmakla birlikte günümüzde kullanılmamaktadır.

5. Mağara Camii

İsminden anlaşıldığı üzere mağaradan dönme eski bir mabet olan Mağara Camii, mağaradan camiye çevrilmiştir.⁵⁹ Hurufat defterlerinde ilk olarak XVII. yüzyılın son çeyreğinde zikredilen⁶⁰ caminin, Hoca Şerafeddin Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir.⁶¹ XVI. yüzyılda böyle bir mahalle bulunmadığından⁶² caminin olduğu mahalleye bu isim sonradan verilmiştir. Günümüzde de aynı isimle anılmaktadır. Cuma vakti için vaiz ataması ile camiye ikinci bir imamın tayini cemaatin çok olması ile ilgili olmalıdır.⁶³ Camiye çeşmedar atamasının yapılması ise bahçesinde hâlâ bulunan su kaynağının kullanıldığını göstermektedir.⁶⁴ Bu görevliler yanında camide; imam, imam-ı sani, müezzin, hatip, loğkeş, ser-mahfil, mütevellî, nazır, çeşmedar, loğkeş, vaiz, cabi, ferraş, kürsi şeyhi ve temcid-hân görev almıştır. Yakın bir zamanda Eski Mağara Camii tahliye edilmiş ve inşa edilen Yeni Mağara Camii'ne geçilmiştir. Minaresi de Eski Mağara Camii'den kalmadır.⁶⁵ Günümüzde Yeni Mağara Camii ile Eski Mağara Camii'nin bulunduğu mağara tadilat sebebiyle ibadete kapalıdır.

6. Veyis Kethüda Camii

Hurufat defterlerinde Veyis/Üveys Kethüda Camii olarak geçmektedir.⁶⁶ XVI. yüzyılda Köse Mescidi olarak zikredilen cami, Abdi Kethüda tarafından yaptırılmıştır.⁶⁷ Hurufat defterlerinde caminin banisi Veyis Kethüda'dır. Veyis Kethüda ile Abdi Kethüda aynı kişi olmalıdır. Bahsedilen cami günümüzde Saha Mahallesi'nde bulunan Abdi Kethüda (Cüçük) Camii'dir. Caminin herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Fakat iç kapıda bulunan kitabe bu caminin harap iken Sabrizade Ali Baba tarafından 1243/1827-28 tarihinde onarıldığı yazmaktadır.⁶⁸ XVI. yüzyılda vakfın 2.520 akçe geliri ve bir görevlisi bulunmaktaydı.⁶⁹

Yayınları, İstanbul 1993, s. 286. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 369, 377, 380.

⁵⁸ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁵⁹ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 40. Caminin günümüze ulaşan iki kitabesi bulunmaktadır. Giriş cephesinin solunda bulunan kitabe camiye bir eyvan yapıldığı ve Şair Sani'nin Allah'a bu temiz eserin kabul edilmesi için dua ettiği yazmaktadır. Eyvanın yapılış tarihi 1806'dır. Giriş cephesinin sağında bulunan kitabe ise eski müftü Seyyid Hacı Abdulkadir'in bir oda yaptırdığı yazmaktadır. Fakat kitabenin alt satırı okunmayacak kadar silindiğinden odanın yapılış tarihine ulaşılamamıştır. Karataş, *a.g.e.*, s. 326. 1862 yılında caminin 240 akçe geliri ve gideri vardı. BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁶⁰ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁶¹ VGMA, HD 1133, s. 139. Hoca Şerafeddin Mahallesi'nden başka Vadi-yi Cenk Mahallesi ile Sancak Mahallesi içerisinde Mağara Mescidi adıyla iki farklı mescit daha vardır. Muhtemelen bu mescitler de Mağara Camii gibi mağaradan dönüştürüldüğü için bu isimle anılmış olmalıdır. VGMA, HD 1098, s. 183; VGMA, HD 1079/1, s. 113.

⁶² Yılmaz, *a.g.t.*, s. 37.

⁶³ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁶⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁶⁵ Kürkçüoğlu, *Birecik Monografisi*, s. 40.

⁶⁶ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁶⁷ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 38.

⁶⁸ Karataş, *a.g.e.*, s. 321.

⁶⁹ Yılmaz, *a.g.t.*, s. 38.

Hurufat defterlerinde ilk olarak Vadi-yi Cenk Mahallesi'nde geçen caminin⁷⁰ sonraki tarihlerde günümüzde olduğu gibi Saha Mahallesi'nde olduğu belirtilmiştir.⁷¹ XVI. yüzyılda Saha Mahallesi diye bir mahalle olmadığına⁷² göre caminin olduğu yer ve çevresine bu isim sonradan verilmiştir. Camiye cuma günü *reis-i müezzin* atanması, camide birden fazla müezzin olduğunu göstermektedir.⁷³ 1704 yılında camiye ikinci imam istenmesi⁷⁴ ise imamın görevi tek başına yapmakta zorlandığı ya da cemaatinin çok olması ile ilgili olmalıdır. Caminin suyuolları ile mahalledeki arızalar için nakit para vakfedilmiştir. Gelirlerin düzenli bir şekilde yönetilmesi için bir mütevellî atanmıştır.⁷⁵ Camide imam, imam-ı sani, hatip, müezzin, reis-i müezzin, mütevellî, ser-mahfil ve ferraş görev yapmıştır.

7. Sancak Mahallesi Mescidi

Hurufat defterlerinde olduğu gibi günümüzde de Sancak Mahallesi'nde bulunan Sancak Mescidi'nin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde hurufat defterlerinde geçen camiye bir akçe ile imam ve mütevellî olan Ebu Bekir'in vazgeçmesiyle yerine Ali atanmıştır. Bu, Ebu Bekir'in göreve önceden atandığını ve ibadethanenin inşasının daha önce olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Sancak, Aşçak ve Isıcak şeklinde ifade edilen mabet, bazen cami bazen mescit olarak zikredilmiştir.⁷⁷ Vakfı bulunan ibadethaneye düzenli olarak mütevellî atanmıştır.⁷⁸ Mütevellî yanında imam, müezzin ve loğkeş gibi görevliler vardı. 1862 yılında vakfın 170 akçe geliri ve gideri vardı.⁷⁹

8. Dindar Bey Camii

XVI. yüzyılda Dindar Bey Camii adıyla bir cami yoktu.⁸⁰ Hurufat defterlerine göre Dindar Bey⁸¹ tarafından inşa edildiği anlaşılan cami, Saha Mahallesi'ndeydi.⁸² Günümüzde bu isimle bir cami, Birecik'te bulunmamaktadır. Ancak günümüzde Saha Mahallesi'ndeki Şeyh Sadeddin Camii⁸³ ile bahsedilen Dindar Bey Camii aynı camiler olabilir.

⁷⁰ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷¹ VGMA, HD 1133, s. 142.

⁷² Yılmaz, a.g.t., s. 37.

⁷³ VGMA, HD 1098, s. 180.

⁷⁴ VGMA, HD 1098, s. 181.

⁷⁵ VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁷⁶ VGMA, HD 1098, s. 182.

⁷⁷ VGMA, HD 1133, s. 138. Caminin iç kapısında bulunan kitabe; 1341/1922-23 yılında Haydarzade Şakir Efendi ile Hacı Salih Efendi'nin harap haldeki mescidi tamir etmeye çalıştıkları fakat çok kötü durumda olduğundan yıkıp yeniden inşa ettirdikleri anlatılmaktadır. İç kapının sol yanındaki kitabe; caminin adını belirtmekte ve 1344/1925 yılında tamir edildiğini göstermektedir. İç kapının sağında bulunan kitabe ise tamiratı Abi Usta'nın yaptığı yazmaktadır. Karataş, a.g.e., s. 330-331.

⁷⁸ VGMA, HD 1143, s. 265.

⁷⁹ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁸⁰ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

⁸¹ Cami, *Dindar Beg* olarak geçmektedir. VGMA, HD 1098, s. 179.

⁸² VGMA, HD 1144, s. 187; VGMA, HD 1079/2, s. 144.

⁸³ Sadeddin Camii'nin batı kapısı kitabesinde, 1329/1911 yılında Şeyh Mustafazade Ayşe Hatun tarafından tamir edildiği yazmaktadır. Karataş, a.g.e., s. 332. Caminin bu isimle anılması, Şeyh Sadeddin Cibavi'nin makamının burada olmasıyla ilgilidir.

Hurufat defterlerinde Dindar Bey Camii ilk olarak XVII. yüzyılın son çeyreğinde zikredilmiştir. Buna göre hatip olan Kasım'ın ehil olmaması nedeniyle yerine başkasının atanması, Kasım'ın daha önceden bu göreve atandığını göstermektedir. Dolayısıyla caminin inşası daha eski olmalıdır.⁸⁴ Camiye *reis-i müezzin* atanması ise camide birden fazla müezzin olduğunu göstermektedir.⁸⁵ Dindar Bey'in kendi adıyla anılan bir zaviyesi olmakla beraber Zaviye-i Buk'a adında bir camisi daha bulunmaktadır.⁸⁶ Camide imam, hatip, reis-i müezzin, müteveli, imam, sucu, müezzin ve ferraş gibi görevliler görev yapmıştır. 1862 yılında mescit olarak zikredilen ibadethanenin 40 akçe gelir ve gideri vardı.⁸⁷ Dolayısıyla bu tarihte cami, işlevini devam ettirmiştir.

9. Hacı Nimetullah Camii (İnnaplı Camii)

Askerzade⁸⁸ Hacı Nimetullah tarafından Meydan Mahallesi'nde inşa edilen caminin⁸⁹ ne zaman yapıldığı ve Hacı Nimetullah'ın kimliği hakkında bir bilgi yoktur. XVI. yüzyılda bu isimle bir cami adı geçmemektedir.⁹⁰ Hurufat defterlerinde cami ile ilgili bilgi XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Buna göre cami, mescit iken bir akçe ile atanan hatip ile beraber camiye çevrilmiştir.⁹¹ Caminin mescit durumundayken herhangi bir kaydı bulunmamaktadır. Cami olduktan kısa bir süre sonra camiye imam, müezzin ve ferraş ataması yapılmıştır.⁹² 1712 yılında caminin tevliyetine caminin banisi Nimetullah yeniden getirilmiştir. Dolayısıyla önceden de bu görevi yapmıştır.⁹³ Caminin banisinin atanması ile hurufat defterlerindeki ilk kayda göre caminin 18. yüzyılın başında yapıldığı söylenebilir. 1712 yılında, cuma günü için müezzin ve ser-müezzin atanması, kısa sürede cemaatinin çoğaldığını göstermektedir.⁹⁴ Camide; imam, hatip, müezzin, ser-müezzin, müteveli, ferraş, nazır, cabi, loğkeş ve cuma müezzini görev yapmıştır. 1856 yılında vakfın 1.040 akçe gelir ve gideri vardı.⁹⁵ Meydan Mahallesi'ndeki El-Hac Nimetullah namıdiğer İnnaplı Hacı Camii vakfının müteveli ve nazırı Askerizade Kasım Efendi bin Ahmed'in ölümü üzerine 7 Nisan 1902 tarihinde Mehmed Efendi'nin atanması⁹⁶, caminin bu tarihte ayakta olduğunu göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun bir süre harap kalan cami, yıktırılarak yerine betonarme yapıda yeniden inşa edilmiştir.⁹⁷

B. Mevcut Olmayan Camiler

1. Kale Camii

⁸⁴ VGMA, HD 1098, s. 179.

⁸⁵ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁸⁶ VGMA, HD 1144, s. 187; VGMA, HD 1079/2, s. 143.

⁸⁷ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

⁸⁸ VGMA, HD 1158, s. 13.

⁸⁹ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁹⁰ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

⁹¹ VGMA, HD 1133, s. 138.

⁹² VGMA, HD 1133, s. 138.

⁹³ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁹⁴ VGMA, HD 1098, s. 183.

⁹⁵ BOA, EV. d 17135, v. 12b.

⁹⁶ İbrahim Erez, 433 Numaralı Birecik Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019, s. 87-88.

⁹⁷ Kürkcüoğlu, Şanlıurfa İli Camileri, s. 160.

Birecik Kalesi içerisinde bulunan caminin günümüzde herhangi bir kalıntısı bulunmadığı için caminin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Max Freihern von Oppenheim'dan alınan bilgilere göre cami, 700/1301 yılında Sultan Melik Mansur'un oğlu Sultan Melik el-Nasır ebi'l-Me'ali Muhammed zamanında yenilenmiştir. Sultan Melik Nasır ebi'l-Me'ali Muhammed, babasından sonra aralıklarla (1293-1294), (1299-1309), (1310-1341) tarihlerinde hükümdarlık yapmıştır. Caminin yenilenmesi, ikinci saltanat dönemine denk gelmektedir.⁹⁸

Hurufat defterlerinde cami ile ilgili ilk bilgi XVII. yüzyılın son çeyreğine aittir.⁹⁹ Cami, kalenin içinde olduğundan¹⁰⁰ bu isimle anılmıştır. Caminin hurufat defterlerindeki son kaydı 1829 yılına aittir.¹⁰¹ Kale Camii'nin 1862 yılında 2.097 akçe gelirine karşılık 220 akçe de gideri vardır.¹⁰² 1862 yılında caminin zikredilmesi, caminin bu tarihte ayakta olduğunu göstermektedir. Caminin görevlileri ise imam, hatip, mütevellî, nazır, kâtip, ferraş, cabi ve loğkeşti.

2. Meydan Kapısı Mescidi

Şehir surlarının kapılarından biri olan Meydan Kapısı'nda bulunan mescit, Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın şehir surlarını yaptırdığı sırada Meydan Kapısı ile beraber inşa edilmiş olmalıdır. Hurufat defterlerinde mescide XVII. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır.¹⁰³ Mescit, cami olarak zikredilse de mescit olarak işlevini sürdürmüştür. Mescide imam dışında atama yapılmamıştır. Hurufat defterlerinde mescide dair son bilgi 1730 yılına aittir.¹⁰⁴ Meydan Kapısı ve bu mescit günümüze ulaşmamıştır.

3. Kule Mescidi

Meydan Kapısı'nın içerisinde¹⁰⁵ bulunan mescit, kulede nöbet tutan askerlerin namaz vaktinde görev yerini terk etmeden ibadetlerini yerine getirebilmeleri için inşa edilmiş olmalıdır. Surlar üzerindeki Alaburç Mescidi gibi Memlûklü Sultanı “*Mevlana Sultan el-Eşref Ebu Nasr Kayıtbay*” döneminde yapılmış olmalıdır. Hurufat defterlerinde mescit, “*Meydan Kapusu dâhilindeki mescid*” olarak zikredilmesine rağmen sonraki kayıtlarda “*Meydan Kapusu dâhilindeki Kule Mescidi*” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁶ İbadethane bir defa cami olarak zikredilmiştir.¹⁰⁷ Mescide dair ise dört imam atamasından bahsedilmiştir. İmamların aldığı ücret, günlük iki akçedir. Günümüzde Kule Mescidi olarak anılan mescit, Urfa Kapısı'ndaki mescittir. Bahsedilen mescitle bir alakası yoktur.

4. Alacaburç Camii

⁹⁸ Karataş, *a.g.e.*, s. 336.

⁹⁹ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁰⁰ VGMA, HD 1143, s. 265.

¹⁰¹ VGMA, HD 543, s. 118.

¹⁰² BOA, EV. d 17135, v. 12b.

¹⁰³ VGMA, HD 1140, s. 195.

¹⁰⁴ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹⁰⁵ VGMA, HD 1140, s. 194.

¹⁰⁶ VGMA, HD 1140, s. 194; VGMA, HD 1079/2, s. 146.

¹⁰⁷ VGMA, HD 1079/2, s. 146.

Günümüzde böyle bir cami bulunmamakla beraber, Alaburç Mescidi¹⁰⁸ gibi ilçeyi çevreleyen surlardan birindeki bir cami olmalıdır. Caminin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde camiye dair ilk bilgi, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine aittir. Cami, Meydan Mahallesi'nde idi.¹⁰⁹ Hurufat defterlerinde camiye atanan iki imam hakkında bilgi vardır.¹¹⁰ Aynı yıl içerisinde Alaburç ile Alacaburç isimlerindeki ibadethanelere farklı imam atamaları yapılmasından dolayı ayrı vakıflar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Alacaburç isimli mahalde Fatma Hatun Camii de bulunmaktadır.¹¹¹

5. Ahmed Bey Camii

Ahmed Bey¹¹² tarafından Tedrib Mahallesi'nde inşa edilen caminin yapılış tarihi ile banisi Ahmed Bey hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹¹³ XVI. yüzyılda¹¹⁴ da bu isimle bir camiye rastlanmamaktadır. Hurufat defterlerinde XVII. yüzyılın son çeyreğine ait¹¹⁵ ilk kaydı bulunan caminin yeri, Tedrib Mahallesi ya da Ruha Kapısı olarak geçmekle birlikte bir yerde Merkez Mahallesi olarak zikredilmiştir.¹¹⁶ Mescit olarak zikredilen yapının 1699 yılında cami olduğu belirtilerek bir akçe ile hatip ataması yapılmıştır.¹¹⁷ Cami olduktan kısa bir süre sonra namaz vakitlerine göre farklı müezzinler atanmıştır.¹¹⁸ Bu müezzinlerin başına da *reis-i müezzin* atanmıştır.¹¹⁹ Camide; imam, hatip, müzzin, reis-i müezzin, ferraş, loğkeş, suyolcusu, müteveli ve nazır görev yapmıştır. Öte yandan 1862 yılında 270 akçe gelir ve gideri bulunan¹²⁰ caminin bu tarihte ayakta olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise cami mevcut değildir.

6. Fatma Hatun Camii

Fatma Hatun tarafından inşa edilen caminin yeri¹²¹ Meydan Mahallesi olarak geçmesine rağmen bir yerde "*Alacaburç nam mahalde*" olarak anılmıştır.¹²² Caminin imam, hatip, ferraş, müteveli ve loğkeş gibi görevlileri vardı. XVI. yüzyılda bu isimle bir cami bulunmamaktadır.¹²³ Hurufat defterlerinde cami ile ilgili ilk kayıt XVIII. yüzyılın başlarına aittir. Buna göre hatip olan Abdulkadir'in ehil olmamasından dolayı yerine Hasan atanmıştır.

¹⁰⁸ Alaburç Mescidi, Birecik ilçesinin şehir surlarının güneybatı kesiminde bulunan Meydan Kapısı denilen yerdeki Alaburç içerisinde. Burcun dış çevresinde bulunan yuvarlak rozetlerde, mescidin Memlûklü sultanı "*Mevlânâ Sultan el-Eşref Ebu Nasr Kayıtbay*" döneminde Fakir Yunus tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, s. 150. Hurufat defterlerinde XVIII. yüzyılın başlarında zikredilen mescit, Meydan Mahallesi'ndedir. VGMA, HD 1133, s. 141. Alacaburç Camii adıyla bir cami vardır. Bu caminin Alaburç Mescidi ile aynı mahallede olması ve isim benzerliği dışında bir ilgisi yoktur.

¹⁰⁹ VGMA, HD 1133, s. 140. Bkz. Belge 1.

¹¹⁰ VGMA, HD 1133, s. 140; VGMA, HD 1079/2, s. 142.

¹¹¹ VGMA, HD 1075, s. 29.

¹¹² VGMA, HD 1098, s. 180. Caminin adı *Ahmed Beg* olarak geçmektedir.

¹¹³ VGMA, HD 1079/2, s. 144; VGMA, HD 1097, s. 96.

¹¹⁴ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

¹¹⁵ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹¹⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 147; VGMA, HD 1079/2, s. 145.

¹¹⁷ VGMA, HD 1140, s. 196.

¹¹⁸ VGMA, HD 1133, s. 139.

¹¹⁹ VGMA, HD 1097, s. 95.

¹²⁰ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

¹²¹ VGMA, HD 1074, s. 45.

¹²² VGMA, HD 1075, s. 29.

¹²³ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

Abdulkadir'in bu göreve önceden başladığı düşünülünce caminin kuruluşunun daha eski olduğu söylenebilir.¹²⁴ Buradan hareketle caminin 17. yüzyılda yapıldığını söylemek mümkündür. 1862 yılında mescit olarak zikredilen mabedin 220 akçe gelirine karşılık aynı oranda gideri vardı.¹²⁵ Günümüzde Fatma Hatun Camii adıyla bir cami bulunmamaktadır.

7. Zâviye-i Buk'a Camii

Dindar Bey tarafından inşa ettirilen zaviyenin camisi olan Zâviye-i Buk'a Câmii'nin¹²⁶ ne zaman ve hangi mahallede yapıldığı bilinmemektedir. Hurufat defterlerinde cami ile ilgili XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde rastlanan kayda göre bir akçe ile müteveli olan Kasım'ın ölümünden sonra yerine Ahmed geçmiştir. Kasım'a ait bilgi, caminin kuruluşunun daha eski olduğunu göstermektedir.¹²⁷ Camiye dair herhangi bir imam veya hatip ataması tespit edilemezken camide müteveli, müezzin, kâtip, nazır, cabi ve ferraş gibi görevliler bulunmaktaydı.

8. Hacı Hasan Camii

Meydan Mahallesi'nde Hacı Hasan¹²⁸ tarafından inşa edilen bu caminin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. XVI. yüzyılda¹²⁹ da bu isimle bir cami yoktur. Camiye, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, imam ve müteveli olan Ali'nin ölmesi üzerine bir akçe ile Davud atanmıştır.¹³⁰ Bu atama, caminin kuruluşunun daha eski olduğunu göstermektedir. Camiye ikinci imamın atanması, cami cemaatinin çok olduğunu göstermektedir.¹³¹ Camide; imam, imam-ı sani, hatip, müteveli, müezzin, ferraş ve loğkeş gibi görevliler bulunmaktaydı. Günümüzde bu isimde bir cami bulunmamaktadır.

9. Şeyh Taha Efendi Binası Mescidi

Mescit, Şeyh Taha Efendi tarafından Vadi-yi Cenk Mahallesi'nde inşa edilmiştir.¹³² Fakat Şeyh Taha'nın kim olduğu ve binanın ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. XVI. yüzyılda mescidin adı geçmemektedir.¹³³ Hurufat defterlerinde ilk olarak XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde zikredilen ibadethanede imam olan Mustafa'nın beratı yenilenmiştir.¹³⁴ Bu yenileme, Mustafa'nın görevi önceden yapmakta olduğunu göstermekle birlikte mescidin inşasının da

¹²⁴ VGMA, HD 1098, s. 180.

¹²⁵ BOA, EV. d 17135, v. 13a.

¹²⁶ VGMA, HD 1079/2, s. 143.

¹²⁷ VGMA, HD 1098, s. 181.

¹²⁸ VGMA, HD 1333, s. 141. 1768 yılında, Hasan Paşa Camii'nin imam ve hatibi olan Halil'den "*e'imme ve hutebâ muktedâ-yı nâs oldukları i'tibarıyla rusûm-ı ra'îyyet ve bilâ emr-i şerîf tekâlif-i şakkadan mu'âf olmaları kânûndur*" hükmü hatırlatılarak kanuna aykırı vergi alınmaması emredilmiştir. BOA, AE.SMST.III (Ali Emiri Sultan Mustafa III) 28/1930.

¹²⁹ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

¹³⁰ VGMA, HD 1098, s. 182.

¹³¹ VGMA, HD 1133, s. 141.

¹³² VGMA, HD 541, s. 85.

¹³³ Yılmaz, a.g.t., s. 35.

¹³⁴ VGMA, HD 1098, s. 183.

bahsedilen yıllardan önce olduğuna işaret etmektedir. 1809 yılında cami olarak zikredilen¹³⁵ ibadethaneye imam ve müezzin atamaları yapılmıştır. Günümüzde bu mabet ayakta değildir.

10. Şeyh Şerafeddin Mescidi

Şemsiyye Mahallesi'nde olan Şeyh Şerafeddin Mescidi¹³⁶ ile ilgili ilk kayda XVII. yüzyılın sonlarında rastlanmaktadır. Buna göre imam olan Mehmed'nin görevinin yenilenmesi, Mehmed'in bu görevi önceden yaptığını göstermektedir. Bu bilgi mescidin inşasının bu tarihten önce olduğuna işaret etmektedir.¹³⁷ Vakfı bulunan mescide mütevellî atanırken¹³⁸ imam ve ferraş da görev yapmıştır. Mescit günümüze ulaşmamıştır.

11. Meydan Mahallesi Camii

Meydan Mahallesi'nde bulunan cami, hurufat defterlerinde ilk olarak XVII. yüzyılın sonlarında geçmiştir. Buna göre müezzin olan Ahmed'in ölümü üzerine yerine Alaaddin atanmıştır.¹³⁹ Ahmed'in görevi önceden yapması, caminin yapımının daha eski olduğuna işaret etmektedir. 1699 yılında cami yeniden inşa edilmiştir. Fakat kim tarafından inşa edildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Aynı tarihte camiye hatip atanmıştır.¹⁴⁰ Hurufat defterlerinde camiye dair atamalarda kesintiler vardır. Camide; müezzin, ferraş ve hatip görev alırken imam ile ilgili bir atama tespit edilememiştir. Camiye son olarak 1730 yılında zikredilmiştir.¹⁴¹ Cami günümüze ulaşmamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada hurufat defterlerinde “*Biretü'l-Fırât*” olarak geçen Şanlıurfa'nın Birecik ilçesindeki camiler incelenmiştir. Kazaya ait incelenen 18 defterden hareketle kazanın merkezindeki cami ve camiye çevrilen mescitlerin envanteri çıkarılmıştır. XVI. yüzyılda Birecik'te beş cami ve üç mescit bulunmaktaydı. Hurufat defterlerine göre çıkarılan envantere göre Birecik merkezde incelenen 20 ibadethanenin dağılımı şöyledir. Bu mabetlerin 14'ü cami olarak inşa edilmiştir. Ruha Kapısı Mescidi başlangıçta mescit olarak inşa edildiyse de ihtiyaca binaen minber konularak camiye çevrilmiştir. Meydan Kapısı Mescidi, Kule Mescidi, Şeyh Taha Mescidi, Şeyh Şerafeddin Mescidi ve Sancak Mahallesi Mescidi ise bazı belgelerde cami olarak geçtiği için değerlendirmeye alınmıştır. Zira bu mabetlerin mescit olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Birecik'te bu ibadethanelerin yanında değerlendirmeye alınmayan mescitler de vardır. Kazadaki cami ve mescit sayısındaki artışın nedeni, Fırat Nehri'nde kurulan tersaneydi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasından sonra ilçede kurulan tersaneler şehre büyük canlılık kazandırmıştır. Ekonomik getirilerden dolayı ilçede nüfus artışı yaşanması ibadethaneleri yetersiz kılmıştır. Bu yüzden bundan sonraki süreçte aralarında kısa

¹³⁵ VGMA, HD 541, s. 85.

¹³⁶ VGMA, HD 1098, s. 183.

¹³⁷ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹³⁸ VGMA, HD 1097, s. 96. Mescit, bir kayıttan cami olarak yazılmıştır. VGMA, HD 1098, s. 183. Bu kayıttan dolayı değerlendirmeye alınmıştır. Ancak eldeki verilere göre mescit olarak değerlendirmek gerekir.

¹³⁹ VGMA, HD 1098, s. 179.

¹⁴⁰ VGMA, HD 1140, s. 196.

¹⁴¹ VGMA, HD 1079/2, s. 142.

mesafe olmasına rağmen ibadethanelerin sayısında artış olmuştur. Merkezde inşa edilen cami ve mescitler genelde kurucuların veya bulunduğu konumun ismiyle anılmıştır. Bu kurucular arasında göze çarpan tek kadın Fatma Hatun'dur. İncelenen hurufat defterlerinden kazadaki cami ve mescitler dışında şehrin mahalleleri ve kapılarının isimleri ile diğer vakıflar hakkında da bilgilere ulaşılabilmektedir. İlçenin etrafını saran surlarda bulunan kapılara yakın mescit ve camiler inşa edilmiştir. Camiler, Meydan Mahallesi'nde yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla kazadaki en kalabalık ve işlek mahalle, Meydan Mahallesi'ydi. Burası şehri çevreleyen surların içindeki bölgeyi kapsarken günümüzde Meydan Mahallesi yeni yerleşim yerlerini kapsamaktadır. İncelenen camiler arasında günümüze ulaşan Câmî'-i Kebir adıyla Ulu Camii ve Mahmud Paşa Camii ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni, iki caminin önemli gelirlerle sahip olması, görevli sayılarının diğer camilere oranla fazla olması ve muallimhanelerinin bulunmasıdır. İncelenen camilerin birçoğunda ikinci imam atanmıştır. Aynı şekilde camilerde birden fazla kişinin vakıftan yararlanması için namaz vakitlerine göre farklı müezzinler görev yapmıştır. Cuma günü birden fazla müezzini olan camilere müezzinbaşı yani *reîs-i mü'ezzinler* görevlendirilmiştir. Ulu Camii, Mahmud Paşa Camii ve Ferras Camii'nde Kehf Suresi'ni okuyan *kehf-hân* adlı görevliler vardı. Özellikle bu surenin neden okunduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak vâkıfların vakfiyelerinde şart koşmaları en önemli nedendir. Vakfiyelerde bu surenin şart koşulması ise bölge ahalisi arasında ashab-ı kehf hakkındaki hikâyelerin çok yaygın olması olabilir. Bir diğer dikkat çeken görevli ise bütün cami ve mescitlerde görev yapan loğkeşlerdir. Bölgenin coğrafi ve iklim şartlarından dolayı bölgedeki yapıların damları çamurdandı. Kış ayında yağmur ve kardan dolayı damların akıtmalarını engellemek için damın üzerinde silindirik taştan yapılmış loğ denilen taşlarla damın üzerinde gidip gelinirdi. Bu işleme loğlamak, yapan kişiye de loğkeş denilmekteydi.

Mahmud Paşa Camii, Ulu Camii, Veyis Kethüda (Abdi Kethüda) Camii, Mağara Camii, Ferras Hasan (Çarşı Camii), Dindar Bey (Sadeddin Camii), Ruha Kapısı Mescidi (Kule Mescidi), Sancak Mahallesi Mescidi, Hacı Nimetullah Camii (İnnaplı Camii) günümüze ulaşan ibadethanelerdendir. Bu mabetlerin günümüze ulaşması, bölgeye hâkim olan devletlerin genelde Müslüman olması ile ilgili olmalıdır. Bir diğer neden ise ilçede yaşayan nüfusun ağırlıklı olarak Müslüman olmasıdır. Dolayısıyla hayırseverler bu ibadethanelerin ihtiyaçlarını karşılamış ve gerekli tamiratları yaparak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Mabetlerin günümüze ulaşmaması ise kullanılan malzeme, doğal afetler, savaşlar, kale ve çevresinde meydana gelen tahribatlar, aynı yerde çok fazla ibadethane olması nedeniyle diğerinin öneminin azalması ve zamanla bakımsız hale gelmesi ya da vakfın gelirinin azalması gibi nedenlerle alakalı olmalıdır. Mevcut eserler dini niteliği yanında kültürel ve tarihi anlamda canlı şahitler olduklarından gelecek nesillere aktarılması en önemli sorumluluklarımızdandır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Evkâf Defteri* (EV. d): 17135.

BOA, Ali Emiri Sultan Mustafa III (AE.SMST.III) 28/1930.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Hurufat Defterleri (HD)*: 538, 541, 542, 543, 1074, 1075, 1078, 1079/1, 1079/2, 1083, 1097, 1098, 1133, 1137, 1140, 1143, 1144, 1158.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Akakuş, Recep, “Reîsülkurrâ”, *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 545-546.

Beyazıt, Yasemin, “Hurufat Defterlerinin Şehir Tarihi Araştırmalarındaki Yeri”, *History Studies*, V/1, 2013, ss. 39-69.

Bostan, İdris, “Birecik”, *DİA*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 187-189.

Demirtaş, Hasan, “Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, 2012, s. 37-92.

Erez, İbrahim, *433 Numaralı Birecik Şer’iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2019.

Gül, Muammer, “Mısır Memluklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu’da Memlük İzleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 2, 2002, ss. 359-366.

Güler, Mustafa, “Birecik Ulu Camii’nin Mimari Olarak İncelenmesi ve Değerlendirilmesi”, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, XIII/26, 2018, ss. 189-219.

http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo.

Karataş, Mahmut, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları, Şanlıurfa 2001.

Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat, *Birecik Monografisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat, *Şanlıurfa İli Camileri*, Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

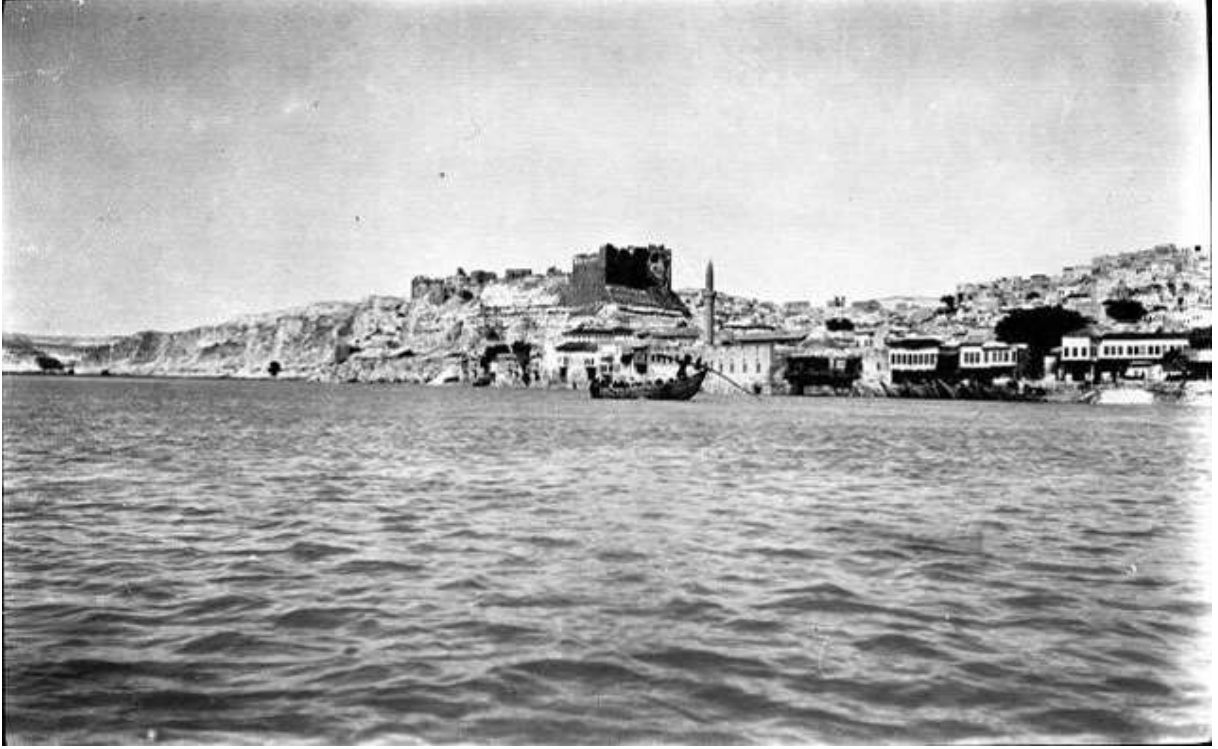
Söylemez, Faruk, “Riştanzade Ömer Paşa’nın Besni’deki Vakfı”, *Vakıflar Dergisi*, S. 40, 2013, ss. 87-98.

Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

Yılmaz, Ali, *XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

EKLER

Fotoğraf 1: 20. Yüzyılın Başında Birecik¹⁴²

Fotoğraf 2: 20. Yüzyılın Başında Birecik¹⁴³

¹⁴² http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=6168.

¹⁴³ http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=6170.

Belge 1: Biretü'l-Fırât Kazasına Ait Hurufat Defteri (VGMA, HD 1133)

مدينة حران مركزاً لدراسة العلوم العقلية خلال العصور الوسطى

أ.د. شوكت عارف محمد الأتروشي
قسم التاريخ- فاكولتي العلوم الانسانية- جامعة زاخو

أ.د. درويش يوسف حسن
قسم التاريخ- فاكولتي العلوم الانسانية- جامعة دهوك

مدينة حران مركزاً لدراسة العلوم العقلية خلال العصور الوسطى

أ.د. شوكت عارف محمد الأتروشي
قسم التاريخ- جامعة زاخو

أ.د. درويش يوسف حسن
قسم التاريخ - جامعة دهوك

ملخص البحث

تعد دراسة منطقة الجزيرة الفراتية من الدراسات الجديرة بالاهتمام نظراً لما تمتلكه من أهمية سياسية، واقتصادية، وعلمية، فضلاً عن دورها الفاعل في أحداث التاريخ الاسلامي، وقد تركزت جهود الباحثين على دراسة مدن الجزيرة الفراتية، وأحداثها لبيان أهمية تلك المدن وما قدمته في مختلف الحقب التاريخية، وبالنظر الى تلك الأهمية وقع اختيار الباحث على مدينة حران كونها تمثل إحدى مدن الجزيرة الفراتية العريقة بتاريخها، وحضارتها، وتقع على بعد 40 كيلو متر جنوب شرق مدينة الرها – اورفا التركية. وبالقرب من الحدود السورية، وقد اكتسبت هذه المدينة أهمية كبيرة في تاريخ الشرق القديم لوقوعها على طرق التجارة الدولية القديمة الواصلة بين بلاد الشام، والعراق، والاناطول، والسبب الثاني لشهرتها أنها كانت آخر مدينة لجأ اليها الاشوريون بعد سقوط عاصمتهم نينوى سنة 612 ق.م. فضلاً عن المكانة الدينية لحران حيث كانت المدينة مركزاً لعبادة اله القمر المشهور الذي شاعت عبادته في مناطق واسعة من الشرق القديم بدءاً من الالف الثاني ق.م.

ورغم تعرض مدينة حران للكثير من التقلبات السياسية، والحروب، والأزمات الاقتصادية الا أنها مع ذلك بقيت مُحفظة بمركزها الديني، والعلمي حتى بعد أن فتحها المسلمون سنة 39هـ/ 639م في عهد الخليفة الراشدي عمر بن الخطاب رضي الله عنه، ثم أصبحت عاصمة للأُمويين في عهد خليفته مروان بن محمد، كما تمتعت المدينة في العصر الوسيط بأهمية كبيرة، وأصبحت مركزاً علمياً مرموقاً لدراسة الكثير من العلوم العقلية لا سيما الطب، والفلسفة، والرياضيات، والفلك، وغيرها من العلوم التي كانت رائجة، وبرز من أهلها علماء كبار كان لهم دور كبير في حركة الترجمة من الاغريقية، والسريانية الى العربية، ويبدو أنّ دورها الريادي في الحركة العلمية قد استمر الى أن اجتاحتها المغول بقيادة هولاكو سنة (658هـ/ 1260م) الذي قام بتدمير المدينة، وتشريده أهلها.

والبحث الذي بين أيدينا محاولة للوقوف على جوانب الحركة العلمية بمدينة حران، وبيان اسهامات علمائها في العلوم التطبيقية حصراً، وتم تقسيم البحث الى ثلاثة مباحث كالآتي:

المبحث الأول: تمّ فيه التعريف بمدينة حران، وعرض لجوانب من تاريخها.
والمبحث الثاني: تمّ فيه التطرق الى اسهامات العلماء الحرانيين في العلوم التطبيقية ابتداءً بالعلوم الطبية، والصيدلة، ثم العلوم الرياضية، والهندسة، والفلك، وغيرها.
أما المبحث الثالث، والأخير: فقد خُصّص للوقوف على أبرز المراكز العلمية، والمدارس في حران. واختتم البحث بذكر أبرز الاستنتاجات.

HARRAN IS A CENTER FOR THE STUDY OF MENTAL SCIENCES DURING THE MIDDLE AGES

Professor. Dr.. Shawkat Aref Muhammad Atrushi
University of Zakho

Prof. Dr. Darwish Youssef Hassan
University of Duhok

ABSTRACT

The city of Harran represents one of the ancient cities of the Euphrates Island, with its history and civilization, located 40 kilometers southeast of the city of Edessa - Turkish Urfa - and near the Syrian border, This city has gained great importance in the history of the ancient East due to its impact on the old international trade routes connecting the Levant, Iraq, and Anatolia. The second reason for its fame is that it was the last city to which the Assyrians sought refuge after the fall of their capital, Nineveh, in 612 BC. In addition to the religious status of Harran, as the city was the center of worship of the famous moon god, whose worship was popular in large areas of the ancient East, starting from the second millennium BC. M.

Although the city of Harran was exposed to many political fluctuations, wars, and economic crises, it nevertheless retained its religious status. And Al-Alami even after the Muslims conquered it in the year 39 AH / 639AD during the reign of the Caliph Al-Rashidi Omar Bin Al-Khattab, may God be pleased with him, Then it became the capital of the Umayyads during the reign of their successor Marwan bin Muhammad, and the city enjoyed in the Abbasid era a great importance, It became a prestigious scientific center for studying many mental sciences, especially medicine, philosophy, mathematics, astronomy, and other sciences that were popular, and prominent scholars emerged from their people who had a great role in the translation movement from Greek, and Syriac to Arabic, And it seems that her pioneering role in the scientific movement continued until the Mongols, led by Hulagu in 658 AH / 1260 CE), who destroyed the city and displaced its people, invaded it.

The research in our hands is an attempt to find out the aspects of the scientific movement in the city of Harran, and to explain the contributions of its scientists exclusively to applied sciences, and the research was divided into three sections as follows:

The first topic: The definition of the city of Harran, and a presentation of aspects of its history.

And **the second topic:** It touched upon the contributions of the liberal scholars in applied sciences, starting with medical sciences, pharmacy, then mathematical sciences, engineering, astronomy, and others.

As for **the third and final topic:** It is dedicated to finding the most prominent scientific centers and schools in Harran. The research concluded with mentioning the most prominent conclusions.

مدينة حران مركزاً لدراسة العلوم العقلية خلال العصور الوسطى

أ.د. شوكت عارف محمد الأتروشي
قسم التاريخ - جامعة زاخو

أ.د. درويش يوسف حسن
قسم التاريخ - جامعة دهوك

الكلمات المفتاحية الدالة: حران، الجزيرة الفراتية، العلوم العقلية، العصر الإسلامي.

المبحث الأول: التعريف بمدينة حران، وجوانب من تاريخها:

تقع مدينة حران harraan في الجزيرة الفراتية⁽¹⁾، وهي قصبة ديار مضر على طريق الموصل، وبلاد الشام، على منابع نهر البليخ أحد روافد الفرات بين الرها ورأس العين في الأقليم الرابع حسب تقسيمات الجغرافيين المسلمين⁽²⁾، وتقع اليوم في تركيا على بعد 44 كم من الرها - أورفا-، وقد تعددت الآراء في أصل تسمية حران، وامتزجت الحقيقة بالأسطورة حول تسميتها، وحران في اللغة العطشان، ويقال للرجل حران متى ما أصابه العطش، واسم حران كذلك مأخوذ من حرنت الدابة، والحران في الدابة معروفة أي التي لا تنقاد لصاحبها⁽³⁾.

وحران مدينة قديمة لا يمكن الوقوف على تاريخ بنائها على وجه الدقة، وقيل أن بناءها كان بعد بناء مدينة بابل، كما قيل أنها كانت أول مدينة بنيت بعد الطوفان⁽⁴⁾، وقد ورد تسميتها في الكتابات الأكادية التي تعود إلى ما قبل 1760 ق.م، كما جاء ذكرها في النصوص الآشورية بصيغة (حرانو - Harranu)، بمعنى الطريق التجاري، أو القافة، وفي سفر التكوين بصيغة هاران⁽⁵⁾ نسبة إلى هاران أخو النبي إبراهيم عليه السلام، ومنه اشتقت التسمية، وقيل أيضاً أن اران اسم ملكها ثم عرّبت الكلمة إلى حران⁽⁶⁾.

وقد اكتسبت المدينة أهمية كبيرة في التاريخ لوقوعها على طرق التجارة الدولية القديمة الواصلة بين بلاد الشام، وبلاد الرافدين، والأناضول، فضلاً عن أهميتها الدينية على مر التاريخ كونها كانت موطن نبي الله إبراهيم الخليل عليه السلام، ومركزاً للصابئة الحرائيين⁽⁷⁾، وكانت قبل ذلك مركزاً دينياً لعبادة اله القمر - سين - البابلي، الذي شاع عبادته في بلاد الرافدين، ومناطق أخرى من الشرق القديم بدءاً من الألف الثاني ق.م، وأصبحت على مر تاريخها القديم مركزاً مهماً للتنافس، والصراع والحروب بين الدول، وجرت على أرضها المعارك الحاسمة، وتوالى عليها سيطرة الكثير من القوى ابتداءً بالأكديين، والبابليين، والآشوريين، والميديين، والحيثيين، والفرثيين، واليونان، والرومان، وكان كل منها يهدف السيطرة عليها لإحكام سيطرته على طريق القوافل التجارية إلى بلاد الأناضول شمالاً، وسوريا غرباً حتى البحر المتوسط⁽⁸⁾.

وفي العصور الإسلامية كانت المدينة على الدوام محط رحال التجار، وطلبة العلم، ومدار اهتمام المؤرخين، والبلدانيين، والرحالة المسلمين، وصفها المقدسي (ت: 380هـ / 990م) بقوله: "وحران مدينة نزيهة وعليها حصن من حجارة في حسن البناء"⁽⁹⁾، وكانت حران تشتمل: "على أراضي واسعة، وكور، وسكك، وأنهار، وقرى كثيرة متصلة، معمورة"⁽¹⁰⁾، وذكر ياقوت الحموي بعض قراها مثل: قرية زوزا⁽¹¹⁾، وقرية ترعوز التي كان يقطنها الصابئة، ولهم بها هيكل لعبادة كوكب الزهرة، ومنه اشتقوا تسمية القرية⁽¹²⁾، وضم سكانها أعراقاً، وطوائف مختلفة، فبالإضافة إلى الصابئة، كان يقطنها الكثير من النصاري⁽¹³⁾ السريان الذين يرجعون إلى القبائل الآرامية التي استوطنت الجزيرة الفراتية منذ وقت مبكر يعود إلى العصر

الاشوري⁽¹⁴⁾، كما نزلت بالمدينة القبائل العربية، وزاد انتشارهم فيها بعد الفتح الاسلامي، فضلاً عن وجود عناصر اخرى أصيلة كانت ضمن نسيجها الاثني كالکرد، والترك، والروم الذين انتشروا في بلاد الجزيرة⁽¹⁵⁾.

وفي أواخر القرن السادس الهجري/ الثاني عشر الميلادي نزلها الرحالة ابن جبير (ت: 614هـ/ 1217م)، وأثنى على كرم أهلها، وحسن تعاملهم مع الغرباء، بالقول: "وبهذه البلدة كثير من أهل الخير، وأهلها هينون معتدلون محبون للغرباء مؤثرون للفقراء، وأهل قراها كذلك"⁽¹⁶⁾، وكانت المدينة تضم الكثير من المرافق، والمنشآت الخدمية، والمساجد، والمدارس، والمارستان، فضلاً عن سوقها العام الذي كان مُسَقَّفاً بالخشب حسبما أشار اليه ابن جبير: "ولها أسواق مبالغ في انتظامها، عجبية في ترتيبها مسقفة كلها بالخشب، قد بنى عند كل مُلتقى أربع سكك أسواق منها قبة عظيمة مرفوعة مصنوعة من الجص... وفيها أيضاً مارستان للمرضى يدخله العليل،

يدخله العليل، فيعين، وسورها مبني بالحجارة المنحوتة ولها قلعة حصينة لها سور وثيق الحصانة ولها نهر مصبه من عين هي على بعد من المدينة"، كما كان فيها العديد من الحمامات التي وصل عددها في القرن 7هـ/ 13م نحو أربعة عشر حماماً، عشرة في الداخل، وأربعة في خارج المدينة، وكان بنائها على طراز معمارية فريدة شبيهاً لما كان في بلاد الروم، وكانت حران كغيرها من مدن الجزيرة الفراتية محاطة بسور حصين لحمايتها من الهجمات الخارجية، ووصف كونه سور منيع⁽¹⁷⁾، و" مبني بالحجارة المنحوتة المرصوص بعضها على بعض في نهاية من القوة"⁽¹⁸⁾، ولها أربعة من الأبواب والمداخل⁽¹⁹⁾، أو ما يزيد عن ذلك حسبما ذكره ابن شداد (ت: 684هـ/ 1285م)، وهي: باب الرقة، وهو مسدود، والباب الكبير، وباب البيار، وباب يزيد، وباب الفدان، والباب الصغير، وباب السر، وباب الماء، وكان مسدوداً، ولربضها- نواحيها- أيضاً أبواب⁽²⁰⁾، وكان جزء من ذلك السور قد أصابه الخراب، والهدم بسبب الزلازل الذي وقع في الجزيرة سنة 508هـ/ 1114م⁽²¹⁾، وكان فيها أيضاً عدد من القلاع، كقلعة حران⁽²²⁾، وقلعة النجم المطلة على نهر الفرات، وعندها جسر منبج الذي تعبر عليه القوافل في طريقها الى الشام⁽²³⁾.

ولم تكن حران بعيدة عن الأحداث السياسية التي جرت في بلاد الشام، والجزيرة الفراتية، وقد افتتحها المسلمون في عهد الخليفة الراشدي عمر بن الخطاب رضي الله عنه، وكان ذلك على يد القائد عياض بن غنم سنة 19هـ/ 639م الذي دخلها صلحاً⁽²⁴⁾، واتخذها مروان بن محمد آخر الخلفاء الأمويين عاصمة له⁽²⁵⁾، وفي العصر العباسي تمتعت حران بأهمية فقد تنبّه الخلفاء العباسيون الى أهمية الجزيرة الفراتية، ومدنها بما فيها مدينة حران التي كانت قسبة لدير مضر، والتي لعبت دوراً سياسياً كبيراً، وكانت المدينة معروفة بولائها للأمويين لذلك وقف أهلها موقف المعارض للعباسيين مما دفع بالعباسيين للانتقال الى مدينة الرقة لتكون مقراً بدلاً لهم في ادارة الامور السياسية لبلاد الشام والجزيرة، ولم تنعم المدينة بالاستقرار نتيجة ثورات التمردات، وثورات الخوارج كثورة نصر بن شيبث العقيلي الذي أعلن تمرده على الخليفة المأمون (ت: 218هـ/ 833م)، وحاصر مدينة حران، ونهب أموال التجار⁽²⁶⁾، كما خضعت المدينة لعدد من القوى المحلية كالحمدانيين منذ منتصف القرن الرابع الهجري/ العاشر الميلادي،

وعانت المدينة في ظل حكمهم من عدم الاستقرار الداخلي بسبب الصراعات الداخلية، وكذلك حروبهم مع الروم لا سيما في عصر سيف الدولة الحمداني، مما انعكس سلباً على الأمن، وجوانب الحياة الاقتصادية (27).

وفي العهد الزنكي استعادت حران مكانتها السياسية، والعلمية، لا سيما في عهد نور الدين محمود زنكي (ت: 569هـ/1173م) الذي جعل من المدينة قاعدة لعملياته العسكرية ضد إمارة انطاكية الصليبية (28)، كما بنى نور الدين محمود مدرسة للحنابلة في حران (29)، كما كان للمدينة مكانة خاصة عند الأيوبيين، وكان صلاح الدين الأيوبي قد عسكر فيها بعد أن ألم به المرض، واستدعى الأطباء، وبعد أن تحسنت حالته، وشفي بنى فيها مارستاناً الأمر الذي جعل الناس يقصدونها من كل صوب (30)، كما بنى فيها دار له سميت بدار العافية (31).

وعندما آل أمر الجزيرة الفراتية إلى الملك العادل-أخو صلاح الدين- فوّض إدارة حران لولده الملك الأشرف موسى سنة 599هـ/1202م الذي بقي يحكمها حيناً، ثم قايضها مع أخيه الملك الكامل محمد عن دمشق بحران، والرها، وسروج، وغيرها سنة 626هـ/1228م، فولى الملك الكامل في حران أحد أتباعه، وهو الأمير شمس الدين صواب العادلي (ت: 632هـ/1234م)، وبقي متولياً بها إلى أن قصد الملك الكامل محمد مدينة آمد سنة 629هـ/1231م، حينها استتاب ابنه الملك الصالح نجم الدين أيوب (ت: 647هـ/1249م) حاكماً على إقليم الجزيرة بما فيها مدينة حران (32).

ونتيجة لخلافات الأمراء الأيوبيين في بلاد الشام مع الملك الكامل محمد تمكن سلاجقة الروم في عهد سلطانهم علاء الدين كيقباد (ت: 666هـ/1267م) من دخول مدينة حران، والرها سنة 632هـ/1234م، وانتهاء النفوذ الأيوبي فيها، قبل أن يتمكن الملك الكامل من استعادتها مجدداً سنة 634هـ/1236م (33)، إلا أن المدينة لم تنعم بالاستقرار طيلة القرن 7هـ/13م نتيجة للصراعات والحروب بين القوى المختلفة، امتدت إليها غارات الخوارزمية، والمغول، ويروي ابن العميد (ت: 672هـ/1273م) أن الملك الصالح نجم الدين هو الذي كاتب الخوارزمية، واستمالهم، وأعطاهم حران، والرها، والرقّة ليكونوا في خدمته، وقد أشاع الخوارزمية الفوضى من خلال عمليات السلب، والنهب، وامتدت أطماعهم إلى المناطق المجاورة لحران مما دفع الملك الناصر صاحب حلب لمواجهتهم عسكرياً، واستطاع من كسرهم، واستعادة حران وضمتها لنفوذه (34)، ثم ما لبث أن احتلها المغول بزعامة هولاكو الذي حاصر حران سنة 658هـ/1259م بقوات كبيرة بلغ تعدادها حسب رواية ابن العبري (ت: 685هـ/1286م) نحو أربع مائة ألف، وهو رقم مبالغ فيه (35)، ونصّب على المدينة المجانيق (36) مما اضطر صاحبها الملك الناصر الخضوع، والاستسلام، وتسليم المدينة له بالأمان بعد أن يأس من مواجهته، ثم توالى عليها غارات التتار، والمماليك، واضطر الكثير من ساكنيها إلى الخروج منها إلى ماردين، والموصل وغيرها من البلاد المجاورة (37)، وبدأت عليها معالم الخراب، والاندثار، ولعل من أشد الحملات التي تعرضت لها المدينة، الحملة التي شنها التتار في الخامس والعشرين من شهر رمضان سنة 670هـ/1271م - حيث عاثوا في المدينة فساداً، وخرّبوا سورها، وكثير من أسواقها، ودورها، ونقضوا جامعها، وأخذوا أخشاب سقوفه، وأخذوا أهلها أسرى (38)، مما يدل على أن المدينة قد أصابها الخراب أكثر من أي وقت مضى.

وعلى الرغم من التقلبات السياسية، فقد اضطلعت مدينة حران بدور في الحركة العلمية، لا سيما في حركة الترجمة، حيث كان كثير من سكانها يتقنون اللغة الاغريقية، والسريانية، وأنجبت الكثير من العلماء في علوم الطب، الرياضيات، والهندسة، والفلك، وغيرها كما سنرى.

المبحث الثاني: اسهام علماء حران في العلوم العقلية:

اكتسبت مدينة حران أهمية كبيرة في تاريخ الجزيرة الفراتية طيلة العهود الاسلامية، وأصبحت المدينة من الحواضر العلمية المهمة بعد أن ظهر فيها علماء كبار ذاع صيتهم، وكان لهم حضورهم الفاعل في الميادين العلمية المختلفة لا سيما في ميدان العلوم العقلية أو ما كانت تسمى عند المسلمين بعلوم (الأوائل) أو العلوم (المحدثه) التي نقلها المسلمون عن الحضارات السابقة كاليونانية، كالتب، والرياضيات، والهندسة، والمنطق، والفلسفة والفلك لتمييزها عن العلوم الدينية⁽³⁹⁾.

وبحكم موقع مدينة حران، وتاريخها، وتركيبها السكاني، والديني، فقد اشتهرت بحضورها الحضاري، والمعرفي حيث امتزجت على أرضها الكثير من المعتقدات، والثقافات الوافدة لا سيما اليونانية مما كان له تأثير كبير على الحركة العلمية فيها، واستفاد المسلمون من هذا التأثير والموروث من خلال تشجيعهم الترجمة الذي اضطلع به علماء حران، حيث ترجمت على أيديهم العديد من الكتب في العلوم المختلفة، وكان العباسيون يُقدّرون لمدينة حران هذه المكانة العلمية، وسعوا الى الاستفادة من كفاءاتها العلمية المتميزة في الترجمة من السريانية، واليونانية، والفارسية⁽⁴⁰⁾، فعلى سبيل المثال عرف عن الخليفة المتوكل (232-247هـ/ 847-861م) قيامه باجراءات عديدة من أجل تنشيط الحركة العلمية، من بينها قيامه بارسال المترجمين الى اليونان من أجل جلب الكتب والمخطوطات المهمة، وترجمتها في المراكز العلمية كمدينة حران التي نافست الاسكندرية، وانطاكية، وغيرها من الحواضر في حركة الترجمة بفضل اجادة أهلها اللغة السريانية، وكان لاهتمام الخلفاء العباسيين بالترجمة أثر على ازدهار الحركة العلمية في مدينة حران، وعموم بلاد الجزيرة الفراتية التي كان لها دور في تاريخ الحضارة الاسلامية، وانجبت عدد كبير من الفلاسفة، والأطباء، والفلكيين، والمحدثين، والأبهاء⁽⁴¹⁾.

من جهة اخرى كثيراً ما استقطبت حاضرة العباسيين بغداد العلماء الحرانيين الذين توجهوا اليها بدعوة من الخلفاء العباسيين كالخليفة المأمون الذي عُرف بحبه، ورعايته للعلم والعلماء، واهتمامه بترجمة كتب الفلسفة وغيرها، وأغدق على المترجمين العطايا، وجالس العلماء وناظرهم وكان لتشجيعه أثر مباشر على ازدهار الحركة العلمية في حران، وغيرها من الحواضر الاسلامية، وعُرف عن أهل حران اهتمامهم بالعلم، يتضح ذلك من خلال كثرة المراكز العلمية والمدارس، وكذلك في رحلة عُلمائها في طلب العلم، لا سيما العلوم التطبيقية، ولعل من أبرزها:

- علوم الطب:

من مقدمة العلوم العقلية التي نالت اهتمام الناس بمدينة حران، وذلك لأهميتها وصلتها بحياتهم اليومية، وكانوا على اطلاع لما وصلت له الامم الأخرى مثل اليونان، والفرس، وترجموا كتبهم، وشرحوها، وأضافوا لها، وكما هو معروف فإن الطب علم نظري، وعملي يعنى بالمقام الأول

بالمحافظة على صحة الإنسان، عرفه ابن خلدون بانها: "صناعة تنظر في بدن الانسان حيث يمرض، ويصح فيحاول صاحبها حفظ الصحة وبرء المرض بالأدوية والأغذية بعد أن يتبين المرض الذي يخص كل عضو من أعضاء البدن وأسباب تلك الأمراض التي تنشأ عنها(42). وقد أدرك المسلمون أهمية الطب فاعتنوا به كثيراً وظهر في المجتمع الإسلامي منذ ولادته اتجاه يدعو للعناية بالجسم وحفظ الصحة(43)، كما وأفاد العلماء في حران كثيراً من تراث من سبقهم لا سيما مؤلفات اليونان الطبية ككتب ابقراط، وجالينوس وغيرهما من حكماء اليونان(44). كما أفادوا من التراث السرياني، حيث كان يعيش بحران عدد كبير من السريان، والصابئة الذين تصدروا مهنة الطب، وعلا شأنهم في الشرق، وقد ترجم ابن ابي أصيبعة (ت: 668هـ/1269م) لعدد كبير من أطبائهم(45).

ومما يدل على مكانة الطب، وأهميته في المجتمع الاسلامي خلال العصر الوسيط المكانة الاجتماعية المرموقة التي حظي بها الأطباء لدى الخاصة والعامة، لذلك كثيراً ما حرص ممارسوها على تعليم مهنة الطب لأبنائهم(46)، كما تتضح مكانة الأطباء المرموقة من خلال الألقاب الفخمة التي اشتهروا بها، وكثيراً ما كان يتم مخاطبتهم بها، وذكر ابن أبي أصيبعة عدد من تلك الألقاب عند ترجمته لأصحابها كلقب: صاحب الوزير، الرئيس الكامل، أفضل الوزراء، سيد الحكماء، إمام العلماء، أمين الدولة(47)، ولقب "أوحد العلماء، وأكمل الحكماء"(48). ولم يقتصر دور الأطباء الحرانيين على مجرد الترجمة، والنقل من التراث اليوناني، والسرياني، بل أضافوا إلى الطب الكثير عن طريق المباشرة التطبيقية، والدراسات التجريبية، واعتمدوا في علاجاتهم على تجاربهم، وخبراتهم المتوارثة، وكان جزءاً من علاجاتهم يعتمد على العقاقير البسيطة، أو المركبة، كما اعتمدوا أساليب أخرى في العلاج كالحجامة، والكي، والبتير، ومع مجيء الاسلام، وتطور الطب قلّ اعتمادهم على الأساليب البدائية، كأعمال الكهانة، والتنجيم، والسحر وغيرها من الاعتقادات الخاطئة التي شابت صناعة الطب لفترة طويلة خلت، كما زاد اهتمامهم بالصحة، والنظافة، وأدرك الأطباء ما للعامل الوقائي من دور في حفظ الصحة، وكان الأطباء يفضلون العلاج بالأغذية ويقدمونه على الأدوية، وظهرت الكثير من المؤلفات التي تبحث في منافع الغذاء(49)، وأصبحت لدى الأطباء اسهم العلمية، فقد عرفوا مراحل تطور الجنين، كما عالجوا لسعات الحيوانات، وعرفوا علاج الاسنان واللثة، والكلية وغيرها(50).

من الحالات المرضية، ومتابعتها، والوقوف على مراحل تطور المرض، وأعراضه، وإجراء الفحوص اللازمة للمريض(51)، وتصّدوا للكثير من الحالات المرضية الصعبة عن طريق ما يسمى اليوم باللجان الاستشارية التي يشترك فيها أكثر من طبيب متخصص، وتبدء معاينة المريض بتوجيه الأسئلة إليه عما يشكو منه، ثم يبدء الأطباء بمعاينة المريض، وفحصه كالتعرف على درجة حرارة جسمه، ونبضات قلبه، كذلك تفقد أفعال الأعضاء الداخلية كالكدب والكلية من خلال فحص الإدرار إلى ما هنالك من فحص بقية الأعضاء(52).

كما تنبّه الأطباء إلى ما للعامل النفسي من أثر في حالة المريض لذلك أكدوا على ضرورة رفع الروح المعنوية له وعدم التصريح بما قد يثبط معنوياته(53)، وظهر ما يمكن أن نسميه بالطب النفسي الذي يقوم على إدخال السرور على النفس من خلال بعض العلاجات والاساليب

كاستخدامهم الموسيقى في علاج المرضى، وخاصة الذين يعانون من أمراض نفسية، وهذا ما يفسر لنا كثرة الأطباء الذين مارسوا الموسيقى في علاجاتهم للأمراض النفسية، نذكر منهم على سبيل المثال: الطبيب ثابت بن قرة الحراني الصابئي (ت: 288هـ/ 900م) الذي برع في علم الموسيقى، واستطاع تأليف كتاب تضمن أبواباً من علم الموسيقى، والغناء، ووضع صفة جديدة للموسيقى وأضاف لها أكثر من خمسين صوتاً⁽⁵⁴⁾.

وبرع ثابت بن قرة في علوم عديدة، في مقدمتها الطب، وأصبحت مصنفاته محل اهتمام طلاب الطب في مدينة حران وخارجها، واشتهر ثابت بن قرة بعلاج الكثير من الأمراض، وخاصة الأمراض الجلدية، والقروح والبرص، والبهق- بياض يعتري الجلد يخالف لونه -، والحكة⁽⁵⁵⁾.

كما عالج ثابت بن قرة أمراضاً أخرى كالتّي تصيب الراس مثل الصداع والشقيقة، وتحدث عن الأمراض العصبية، والعقلية، والنفسية، ووصف عدداً من الأمراض النفسية، وكانت له بحوث في مجال الأمراض الجنسية، كما تناول طب العيون، وتشريحها، وتحدث عن الأمراض التي تصيب العيون كأمراض الرمد، والمياه البيضاء، والزرقاء وجحوظ العين، وضعف البصر، وذكر الأسباب التي تؤدي إلى ذلك، وأعطى العلاج اللازم لتلك الحالات المرضية، وكان لثابت العديد من المصنفات الطبية نذكر منها: كتاب الذخيرة في الطب، ويعد من أشهر مؤلفاته الطبية على الإطلاق وهو عبارة عن موسوعة طبية مختصرة⁽⁵⁶⁾، وكتاب في علم العين وعللها، وكتاب في الجدري والحصبة، وكتاب في توليد الحصة، وكتاب في الروضة في الطب، ومقالة في صفات كون الجنين، ورسالة في اختبار وقت اسقاط النطفة⁽⁵⁷⁾.

وممن برز في الطب بحرّان أيضاً الطبيب سنان بن ثابت بن قرة (ت: 331هـ/ 922م) وكان طبيباً مشهوراً، رحل إلى بغداد وهناك أتقن مهنة الطب، ولغزارة علمه قرّبه الخليفة العباسي المقتدر بالله (330-332هـ/ 932-934م) لديه وجعله رئيساً للأطباء ليشرّف على اختبار الأطباء قبل ممانعتهم المهنة⁽⁵⁸⁾.

كما أصبح سنان الطبيب الخاص بالخليفة القاهر (322-329هـ/ 934-940م)، ومن بعده الخليفة الراضي (229-333هـ/ 940-944م) ليكون طبيبه الخاص، ولمكانته عنه فقد دعاه الأخير إلى اعتناق الاسلام، فوافق سنان، وأسلم على يدي الخليفة، وقام بتأليف كتاب شرح فيه مذهب صابئة حرّان أهداه للخليفة⁽⁵⁹⁾، ومن مؤلفاته أيضاً: رسالة في النجوم، ورسالة في أخبار أجداده، ورسالة في شرح مذهب الصابئين، ورسالة في تاريخ السريان، وكتاب التاجي في الدولة الديلمية⁽⁶⁰⁾، وقام باصلاح كتاب اقليدس في اصول الهندسة وزاد فيه الكثير، واهتم سنان بمعالجة المرضى المساجين نتيجة الأمراض التي كانت تصيبهم، حيث فوّضه الوزير علي بن عيسى (ت: 334هـ/ 941م) بالاشراف على طبابة السجون⁽⁶¹⁾.

ومن الأطباء الذين أنجبهم حرّان أيضاً: ثابت بن سنان بن ثابت بن قرة أبو الحسن الطبيب (ت: 363هـ/ 973م)، من عائلة ذاع صيتها بجميع العلوم، وخاصة الطب، برع في مجالات علمية عديدة، فبالاضافة الى كونه فيلسوفاً ومؤرخاً، وأديباً كان له المام بالطب، وكان لغزازه علمه بالطب أن طلب منه الوزير أبو عيسى بن الجراح أن يدخل إلى السجون، ويقوم بالاشراف على علاج المرضى من المساجين⁽⁶²⁾.

كما كان ثابت بن سنان مقرباً من الخلفاء العباسيين، وقضى أغلب أوقاته في خدمتهم، جعله الخليفة المقتدر بالله (ت: 320هـ/ 932م) رئيساً للأطباء، كما خدم الخليفة الراضي بالله (ت: 329هـ/ 940م)، وكان محل اجلال وتقدير عندهم، وتخرج على يديه العديد من طلبة الطب نذكر منهم: احمد بن يونس الحراني، واخاه عمر بن يونس، ومن الكتب الطبية التي دأب على تدريسها مُصنفات ابقراط، وجالينوس، كما كان له دور في ترجمة العديد من الكتب الطبية من اللغات السريانية، واليونانية الى العربية لالمامه الواضح في تلك اللغات، ولكفاءته المهنية تقلد رئاسة عدد من البيمارستانات في بغداد⁽⁶³⁾، من مُصنفاته التي ذكرها ابن ابي اصيبعة نذكر: كتاب في النبض، وكتاب وجع المفاصل والنقرس، وكتاب أصناف الأمراض، وكتاب في الحصى المتولد في الكلى والمثانة، وكتاب في البياض الذي يظهر في البدن، وكتاب في مسألة الطبيب للمريض، وكتاب في سوء المزاج المختلف، وكتاب في تدبير الأمراض الحادة، وغيرها (64).

ومن أطباء حران البارعين أيضاً: ثابت بن ابراهيم بن زهرون الحراني (ت: 365هـ/ 975م) وكان ماهراً في الطب، اشتهر بغزارة علمه، وذاع صيته بين الأطباء، وكان مطلع على أسرار الطب، بارعاً في صناعاته، ولد سنة 283هـ/ 896م⁽⁶⁵⁾، ذاع صيته، وزادت مكانته عندما عالج الوزير أبو طاهر محمد بن بقية الملقب نصير الدولة وزير عزالدولة بختيار بن معز الدولة بن بويه (ت: 366هـ/ 976م) حيث أنّ جميع الحاضرين من الأطباء أكدوا أنه قد توفي وكان معز الدولة حاضراً فقام ثابت وفصد ابو طاهر فخرج منه الدم وظل يسيل ثم أفاق الوزير فكانت تلك الحادثة كفيلة بأن تجعل الأمير معز الدولة يعتمد عليه في الأمور الصحية⁽⁶⁶⁾.

- العلوم الرياضية:

وقد حظيت بعناية أهل حران لحاجتهم إليها في حياتهم العملية، فضلاً عما لها من دور مهم في خدمة كافة العلوم، لاسيما العلوم التجريبية، كالفلك، والكيمياء، والصيدلة وغيرها من العلوم التي لا غنى لها جميعاً عن العلوم الرياضية، ويعد علم الحساب من أبسط فروع الرياضيات، وأقدمها، ويشمل على فن الإحصاء أو العد الذي يسمى بالحساب العملي أو الابتدائي، كما يشمل دراسة نظرية الأعداد التي تسمى بالحساب⁽⁶⁷⁾، ويرجع اهتمام الناس بعلم الحساب إلى حاجتهم إليه في التعامل اليومي من بيع وشراء أو وزن وعد، لذلك أطلق عليه مجازاً بـ "علم التجار"⁽⁶⁸⁾ لاهتمام التجار به على وجه الخصوص، كما اهتم به العلماء، وفقهاء الدين لحاجتهم الماسة إليه لمعرفة بعض أمور الشرع الإسلامي كالزكاة، والصدقات، وطرق إنفاقها، وفي حساب المواريث والتركات لذلك ظهر فرع من الحساب يسمى بـ "علم الفرائض"⁽⁶⁹⁾، واعتبر الفقهاء أن في معرفة الحساب مصلحة دينية فهو فرض كفاية مما لا يمكن للمجتمع الاستغناء عنه، ولأهميته اعتاد العلماء في حران كغيرها من البلاد الإسلامية على تدريسه للصبيان في المراحل التعليمية الأولى في الكتاتيب والمساجد مع العلوم الأخرى، بل كثيراً ما كانوا يبتدئون التعليم بالحساب لأنها تفتح أذهان الصبية، وتنمي قدراتهم الذهنية، كما تعلمهم الصدق في التعامل لما فيها من صحة النتائج⁽⁷⁰⁾.

ومن فروع الحساب المهمة "علم الجبر والمقابلة"، وهو علم يُعرف به "كيفية استخراج العدد المجهول من المعلوم إذا كانت بينهما نسبة تقتضي ذلك"⁽⁷¹⁾ لمعالجة المسائل الصعبة في المعاملات⁽⁷²⁾، وظهر في حران العديد من العلماء الذين كانت لهم معرفة والمأم بالعلوم الرياضية نذكر منهم: ثابت بن قرة الحراني، وكان له الكثير من الآثار، والمصنفات التي كانت مدار اهتمام العلماء في العصور اللاحقة، كما قام بترجمة العديد من المؤلفات اليونانية، منها كتاب المخروطات لايبلينيوس، وهو مؤلف من ثمانية كتب، ترجم منها المقالات الثلاثة الأخيرة من أصولها اليونانية، وقد فسّر ثابت المقالة الأولى، وشرحها بكتاب خاص، كما قام بمراجعة وتصحيح الترجمة التي قام بها حنين بن اسحق (ت: 260هـ / 873م) لكتاب الأصول لاقليدس⁽⁷³⁾.

كما ترجم ثابت بن قرة: كتاب اصلاح القسمة لاقليدس، وصنّف كتباً، ومقالات عدة في الرياضيات، والهندسة، مؤضّحاً فيها المسائل الغامضة، مع تضمينه للجداول والرسوم التوضيحية، واستنبط بعض القواعد الرياضية الجديدة منها طريقته لبيان قياس المثلث من خلال العلاقة بين اضلاعه، واستخراج القاعدة الخاصة بموقع مساحة جسم المخروط والكرة، وغيرها من المسائل الرياضية، وتخرّج على يديه عدد من العلماء منهم سنان بن الفتح الحراني، الذي اشتهر ببراعته في الحساب والأعداد⁽⁷⁴⁾، ومن علماء مدينة حران أيضاً نذكر: شبيب بن محمود الحراني (ت: 695هـ / 1295م)، وكان أحد البارعين في علم الجبر والمقابلة، رحل الى مصر في سنة 603هـ / 1206م، ومارس التدريس فيها⁽⁷⁵⁾.

ومن العلوم الرياضية التي برز فيها علماء حران أيضاً علم الهندسة⁽⁷⁶⁾، وهو العلم الذي "ينظر في المقادير المتصلة كالخطوط والسطوح والمجسمات بأنواعها، والمنفصلة كالأعداد وما يعرض لها من العوارض الذاتية"⁽⁷⁷⁾، ومن فروع المهمة علم المساحة، وعلم الوزن والموازين، وعلم المرايا "البصريات"، وعلم الآلات الساعة "البنكومات" وعلم الآلات الحربية وغيرها⁽⁷⁸⁾.

والهندسة من أبرز وجوه الحضارة الإنسانية، حيث كانت البشرية بحاجة إليها منذ القدم في بناء المنازل والمعابد وأعمال الزراعة والري، وأخذ المسلمون أصول الهندسة ومبادئها عن علماء اليونان، ويعد كتاب "الأصول" لأوقليدس (ت: 270ق.م) من أشهر الكتب التي ترجمت الى العربية، وكان بمثابة أحد المصادر الرئيسية في الهندسة لديهم⁽⁷⁹⁾، على أن المسلمين لم يقفوا عند حدود الترجمة والنقل وحسب، بل أضافوا إلى هذا العلم، فهم الذين أدخلوا على سبيل المثال المماس الى علم حساب المثلثات، وكانت خطوة عظيمة في علم الرياضيات، كما تعمّقوا في الكثير من المسائل الهندسية⁽⁸⁰⁾.

وقد أدرك أهل حران أهمية الهندسة، وسعوا الى توضيفه في مجالات حياتهم العملية، فاستفادوا منه في نظام الري، والبناء وال عمران الذي شهدته المدينة، كما توصلوا إلى قياس السطوح والحجوم بما يخدم العمارة وهندسة الري، وتصنيع الطواحين والنواعير، وصناعة آلات الرصد الفلكية وما إلى ذلك من الصناعات، ويعد ثابت بن قرة من أبرز علماء الهندسة خلال العصر العباسي، ساهم بنصيب وافر في تطور هذا العلم، والذي الذي أسس علم التكامل

والتفاضل، كما استطاع أن يحل المعادلات الجبرية بالطرق الهندسية، وتمكن من تطوير وتجديد نظرية فيثاغوس، وكانت له نظريات، وابتكارات عظيمة كان لها أثر في مجال الهندسة التحليلية، فقد صَنَّف كتاباً في الجبر شرح فيه العلاقة بين الجبر والهندسة، وكيفية التوفيق بينهما⁽⁸¹⁾.

ومن علماء الهندسة أيضاً: أبو اسحاق ابراهيم بن سنان بن ثابت بن قرة (ت: 335هـ/ 946م)، وكان مهندساً وطبيباً وافر الذكاء، وصَنَّف في الهندسة عدة كتب منها: كتاب في أغراض المجسطي لبطليموس، وكتاب آخر شرح المقالة الأولى من كتاب المخروطات لابولونيوس⁽⁸²⁾.

ومن علماء حران الذين اشتهروا في علم الهندسة أيضاً: البتاني الذي تعددت مواهبه، وكان له باع في الكثير من العلوم كالرياضيات، والجبر، والمثلثات، والهندسة، وكان معروفاً في الغرب الاوربي، وهم مدينون له في أفكارهم عن النسب المثلثية التي لا تزال قيد الاستعمال حتى الوقت الحاضر، والبتاني من رواد علم المثلثات الأوائل فقد استخدم مفهوم الجيب بدلاً من استخدام الاوتار، كما كان يعمل الاغريق، كما أدخل مفهوم جيب التمام والظل، وظل التمام للزوايا، ووضع جداول لهذه التوابع المثلثات، كما دفع بعلم الرياضيات الفلكية الى الأمام بتصحيح نظريات الخوارزمي عن الحاجات القمرية، أي البعد الزاوي لكوكب من الكواكب عن أقرب نقطة في الفلك الى الشمس كما يرى من الشمس⁽⁸³⁾، وقد نقل سنان الى العربية كتاباً في الاصول الهندسية، وأضاف اليه شيئاً كثيراً منها مقالة نفذها الى عضد الدولة في الأشكال ذوات الخطوط المستقيمة، نقله من كتاب يوسف الفيس من السرياني الى العربية من كتاب ارسيمس في المثلثات⁽⁸⁴⁾.

كما تمكنوا من توظيف الهندسة عملياً فيما يعرف بـ "علم الميكانيك"، أو ما كان يسمى بعلم الحيل⁽⁸⁵⁾، الذي يخدم بعض الصناعات كصناعة الساعات والمزاوِل، واستفاد المسلمون مما نقلوه من اليونان، وطوّره، وأضافوا اليه أشياء كثيرة، وبرعوا في كثير من الابتكارات، كما قاموا بنقل الكتب المصنّفة فيه، وترجموا هذه الكتب الى العربية ككتاب: الثقل والخفة، لاقيلدس، وكتاب ساعات الماء لارخميس⁽⁸⁶⁾، ويعد ثابت بن قرة من أشهر علماء حران في هذا الجانب، ولعلّه من أعظم علماء الحضارة الاسلامية في هذا المجال فقد صَنَّف مؤلفات عديدة منها كتاب (الفرسطون)، وبحث فيه نظرية الرفع بالطريقة الاتوماتيكية الهندسية البحتة، حيث وضع نظرية ديناميكية أساسها القوة، واستعمل مفهوم القوة لاثبات هذا القانون، ويكون بذلك قد ابتكر منهجاً في التفكير أدى بعد تطورات وبحوث طويلة الى تعريف مفاهيم الطاقة والعمل، وكان له المام بصناعة الاسطرلاب، وغيرها من الالات⁽⁸⁷⁾، واليه يعود اختراع وصناعة أدق الموازين التي يقل نسبة الخطأ فيها عن أربعة أجزاء من الف جزء من الغرام، كما وضع فيها مؤلفات قيمة⁽⁸⁸⁾.

- الفلك والتنجيم:

وكان يعرف أيضا بعلم الهيئة⁽⁸⁹⁾، وبالاسطرانوميا⁽⁹⁰⁾، وهو العلم الذي يبحث في أحوال الأجرام السماوية وأشكالها، وأوضاعها ومقاديرها وأبعادها على الرصد والمشاهدة⁽⁹¹⁾، ومن فروعه المهمة علم الأزياج⁽⁹²⁾.

وقد اتسع نطاق الاهتمام بالفلك، والتنجيم في مدينة حران نتيجة لوجود الكثير من الصابئة الحرائين الذين كان لهم معرفة واسعة بالكواكب، والنجوم، وكانوا يقدسونها وأقاموا لها الهياكل والمعابد، وكان ذلك كفيلاً في تفوقهم في علم الفلك لاتصاله بالجانب الديني⁽⁹³⁾.

كما حظي علم الفلك باهتمام المسلمين من أهل حران لأهميته في حياتهم، فقد رصدوا الكواكب، والنجوم ليهتدوا بها في ظلمات الليل في وسط الفيافي والبحار، قال تعالى: ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ﴾⁽⁹⁴⁾، كما أن ارتباط بعض أحكام الدين بالظواهر الفلكية كحاجتهم لتحديد أوقات الصلاة، ومعرفة سمت القبلة، وتحديد مواعيد الصوم، والحج، والأعياد وغير ذلك من الجوانب النافعة دفعهم للاهتمام بالفلك كعلم لا يمكن الاستغناء عنه في حياتهم العملية، ومن الجدير بالذكر أن علم الفلك بقي تشوبه الكثير من خرافات التنجيم، مما جعل العلماء المسلمين ينصرفون عنه، ولا يحبذون الخوض فيه، باعتباره من فنون السحر والشعوذة التي نهى عنها الإسلام، وربما كان ذلك حافزاً لظهور عدد من العلماء الذين عنوا بالفلك كعلم، وسعوا إلى تطهيره من خرافات التنجيم التي شابتها في الحقبة السابقة، وجعله علماً رياضياً قائماً على الملاحظة الحسية، حيث كانوا يرصدون الظواهر الفلكية، وحركات الكواكب بالقياسات والحسابات من خلال آلات الرصد، فضلاً عن استخدام المنهج العلمي في تعلم أسسه وقوانينه، وقد ساعد المسلمين في تحقيق ذلك تفوقهم في العلوم الرياضية، ومن مشاهير علماء الفلك الذين ظهرت في حران آنذاك نذكر: البتاني (ت: 317هـ / 849م) الذي ذاع صيته، من مصنفاته الفلكية المشهورة، كتابه المعروف بـ (زيج البتاني)⁽⁹⁵⁾، كما برع العالم ثابت بن قرة الحراني في الفلك، والتنجيم، ألف كتاباً في الفلك، والنجوم بطلب من الخليفة العباسي المعتضد⁽⁹⁶⁾، ومن علماء الفلك أيضاً: أبو اسحاق إبراهيم بن سنان بن ثابت بن قرة (ت: 335هـ / 946م)، صنف في علم النجوم، وله رسالة في الاسطرلاب⁽⁹⁷⁾.

المبحث الثالث: المراكز العلمية في مدينة حران:

شهدت مدينة حران خلال عهودها الإسلامية اهتماماً وتقدماً علمياً، حيث حفلت المدينة بوجود الكثير من المراكز العلمية من كتاتيب، ومساجد، ومدارس، فضلاً عن الأديرة، والكنائس، ومعابد الصابئة، وقد عُرف عن أهل حران بحبهم للعلم والرحلة في طلبه، وأنجبت المدينة العديد من العلماء ممن ذاع صيتهم في أرجاء العالم، ورغم كثرة التقلبات السياسية التي تعرضت لها مدينة حران، وبلاد الجزيرة الفراتية عموماً إلا أن تلك الأحداث، والتقلبات لم تستطع من إيقاف عجلة التطور العلمي، والفكري في المدينة، فقد كان لموقع حران الاستراتيجي، ووقوعها على طرق التجارة الدولية آنذاك، واستمرار اهتمام الخلفاء، والأمراء المسلمين بها، فضلاً عما تميزت به المدينة من تنوع اثني، وديني، وكونها مقراً للصابئة الحرائين، ووجود السريان، وغيرهم من الطوائف، والأعراق مما ساهم في تطور وازدهار الحركة العلمية، ونافست مدينة

حاران غيرها من الحواضر الاسلامية الكبرى كبغداد، وانطاكية، والاسكندرية في حركة الترجمة من اللغات السريانية، واليونانية⁽⁹⁸⁾.

ويمكن القول أنّ كثرة، وتعدد المراكز العلمية بحران دليل على نشاط الحركة العلمية، وتأتي في مقدمة تلك المراكز العلمية: الكتاتيب، ودور العلماء، والتي خُصّصت لتعليم الصغار مبادئ القراءة والكتابة، وحفظ القرآن الكريم، قبل أن ينتقل الصبية منها الى التعليم في المسجد، ومن الذين امتهنوا التعليم في الكتاتيب بحران نذكر: المؤدّب الحسن بن محمد بن داود التقفي الحاراني (ت: 373هـ/983م)⁽⁹⁹⁾، ومنهم أيضاً: حامد بن محمود بن محمد الحاراني (ت: 570هـ/1173م)⁽¹⁰⁰⁾، وغيرهم كثير.

كما كانت المساجد من المراكز العلمية المهمة، لا سيما في مجال العلوم الدينية، وانتشرت في حران، والقرى التابعة لها العديد من المساجد⁽¹⁰¹⁾، وروى ابن شداد أنه كان هناك هيكلاً عظيماً للصابئة بحران استولى عليه عياض بن غنم عند فتحه للمدينة، وجعله مسجداً⁽¹⁰²⁾، كما كان بحران كغيرها من المدن الاسلامية مسجد جامع سمّاه الرحالة ابن جبير الجامع المكرم، الذي كان يقع في وسط سوق المدينة، ولم يخفي إعجابه به، وذكر أنه قد تم تجديد بناءه، وله صحن كبير فيه ثلاثة قباب مرتفعة، وتحت كل قبة بئر عذبة، وفي الصحن أيضاً قبة رابعة عظيمة، وهذه القبة من بنيان الروم...⁽¹⁰³⁾.

ووجدت في حران مساجد كثيرة مثل مسجد أبي البركات حيان بن عبدالعزيز (ت: 581هـ/1185م)⁽¹⁰⁴⁾، ومسجد سلمة الزاهد، وقد زاره الرحالة ابن جبير، وقال أنه مسجد عتيق الشيخ الزاهد سلمة⁽¹⁰⁵⁾، ومسجد آخر منسوب الى الشيخ حماد بن احمد بن محمد بن صروف الحاراني (ت: 624هـ/1226م)⁽¹⁰⁶⁾.

ومن المراكز العلمية المهمة أيضاً المدارس: والتي تُعد من أشهر أماكن التعليم عند المسلمين، وتعود بداية انشاء المدارس الى القرن الرابع الهجري/العاشر الميلادي في المشرق الاسلامي في بغداد، ونيسابور، ثم انتشرت في بقية المدن، والأقاليم الاسلامية، ومنها بلاد الجزيرة، وحران، وخلال زيارة الرحالة ابن جبير لمدينة حران سنة 580هـ/1184م لم يذكر سوى مدرسة واحدة بقوله: "ولهذه البلدة مدرسة"⁽¹⁰⁷⁾، دون أن يذكر أي تفاصيل عنها، ومما لا شك فيه أنّ المدرسة هذه كانت عائدة الى نور الدين محمود زنكي (ت: 569هـ/1173م)، وقد سُميت بالمدرسة النورية نسبة اليه⁽¹⁰⁸⁾، وقيل أنّ سبب تأسيسه لهذه المدرسة هو تكريماً لأبي الفضل تقي الدين حامد بن محمود بن حامد الحاراني المعروف بابن أبي الحجر (ت: 570هـ/1175م) من كبار مشايخ حران، ومدرستها، وأصبحت المدرسة مقصداً للعلماء وطلبة العلم⁽¹⁰⁹⁾ وقد عُرف عن السلطان نور الدين محمود اهتمامه بالعلماء، وطلبة العلم، وله الكثير من الأعمال الخيرية وفي مقدمتها المدارس⁽¹¹⁰⁾.

وهناك مدارس اخرى بنيت فيما بعد منها المدرسة التي قام بانشائها قاضي حران الشيخ شمس الدين شقير عبدالله بن عبد الاحد بن عبدالله بن سلامة التنوخي الحاراني (ت: 708هـ/1308م)، وكان أديباً فاضلاً كريماً عمر مدرسة في حران ومسجداً⁽¹¹¹⁾، كما ذكر ابن شداد مدرسة اخرى في حران قامت بانشائها الشيخة الفاضلة نسيبة بنت عبدالرحمن بن علي بن

عبدوس الحرانية(ت: 716هـ / 1316م)، واشتهرت باسم ست النعم، وهي ست جلييلة عرفت بالأعمال الصالحة والحرص على نشر العلم⁽¹¹²⁾.

وتعد المدرسة مكاناً مناسباً لتلقي العلوم المختلفة، واللقاء بأساتذتهم، وتولى التدريس في حران عدد كبير من أهل العلم، كما قصدهم العديد من طلبة العلم لعل من أشهرهم: القاضي عبدالوهاب بن احمد بن عبدالوهاب البغدادي(ت: 476هـ / 1083م) قاضي حران، تفقه ببغداد، ثم استوطن حران، ونسب اليها، ودرّس بها، كما عمل فيها فقيهاً وخطيباً وواعظاً فضلاً عن توليه القضاء، وله تصانيف عديدة منها: رؤوس المسائل، واصول الفقه، واصول الدين، وكتاب النظام بخصال الأقسام⁽¹¹³⁾.

ومما يؤشر كثرة المدارس بحران أن كتب التاريخ العام ذكرت العديد ممن اشتهر في التدريس بمدارس حران، وتعددت اختصاصاتهم العلمية فمنهم: احمد بن ابي الوفاء بن عبدالرحمن بن عبدالصمد ابو الفتح البغدادي المعروف بابن الصائغ الذي نزل بطلب، وتولى التدريس بالزاوية الموقوفة على الحنابلة بالمسجد الجامع التي وقفها نورالدين محمود، فأقام بها مدة ثم انتقل الى حران، ودرّس في المدرسة النورية، وقيل أنه انقطع بالتدريس بمدرسة حران شهراً بسبب مرض أصابه، فحمل له قيم المدرسة واجب الشهر، فقال له الشيخ يا بني ما القيت في هذا الشهر درساً ولا لي فيه واجب ردها الى الخزانة، فردّها ولم يأخذها، وتوفي بحران سنة 575هـ / 1180م⁽¹¹⁴⁾.

وممن درّس أيضاً الفقيه ناصح الدين عبدالقادر بن القاهر بن عبدالمنعم الحراني(ت: 634هـ / 1236م) شيخ حران ومفتيها، أخذ العلم بحران، وبدمشق، وبغداد، وله عدد من المصنفات، منها كتاب منسك، وكتاب في المذهب المنضد في مذهب احمد ضاع منه في طريق مكة، ودرس بحران⁽¹¹⁵⁾.

وممن تولى التدريس أيضاً: الشيخ مجدالدين ابو البركات عبدالسلام بن عبالله الخضر بن علي الحراني ابن تيمية(ت: 652هـ / 1254م)، درّس بالمدرسة النورية بحران، وله عدد من المصنفات منها: ارجوزة في القراءات، وكتاب في اصول الفقه، وتفسير القرآن العظيم⁽¹¹⁶⁾، والشيخ جمال الدين يحيى بن ابي منصور بن رافع بن علي الحراني المعروف بابن الصيرفي(ت: 678هـ / 1279م)، سمع بحران من شيوخها، ومحدثيها، ثم رحل الى بغداد، ودمشق، والموصل، وافتي وناظر، ودرس بمدرسة حران⁽¹¹⁷⁾.

ومن المراكز العلمية أيضاً الأديرة، والكنائس، ومعابد الصابئة التي كانت مراكز للعبادة والعلم، فضلاً عن وجود المكتبات الملحقة بها، ومن الجدير بالذكر أن التعليم في تلك الأديرة لم يقتصر على علم اللاهوت، فقد وجدت الكثير من الكتب التي تحتوي على العلوم الاخرى، وبقيت الأديرة تمارس عملها خلال العهود الاسلامية دون تضيق وبحرية تامة⁽¹¹⁸⁾.

الاستنتاجات:

وفي ختام البحث من المهم الإشارة الى الاستنتاجات الآتية:

- تُعد مدينة حران من مدن الجزيرة الفراتية العريقة بتاريخها، وحضارتها الموهلة في القدم، ورد اسمها في الكتابات البابلية، والاشورية القديمة، وكانت على الدوام مدر الصراع، والحروب بين الدول بسبب موقعها الاستراتيجي، ووقوعها على طريق التجارة الدولية القديمة

الواصلة بين بلاد الرافدين، والأناضول شمالاً، وبلاد الشام غرباً حتى البحر المتوسط، فضلاً عن أهميتها الدينية كونها كانت مركزاً لعبادة الاله سين – اله القمر – عند البابليين، كما كانت موطناً لنبي الله ابراهيم الخليل عليه السلام، واستوطنها الكثير من الصابئة الحرائيين، والنصارى السريان.

• كانت مدينة حران خلال العهود الاسلامية محل اهتمام الخلفاء الأمويين، والعباسيين، وغيرهم من القوى كالحمدانيين، والزنكيين، والأيوبيين، وسلاجقة الروم، وغيرهم، وكانوا يعتبرونها قاعدة ينطلقون منها في عملياتهم العسكرية في المنطقة.

• أسهب المؤرخون والبلدانيون المسلمون في وصف مدينة حران لأهميتها، ووقعها على طريق القوافل التجارية، وكونها قصبة ديار مضر من بلاد الجزيرة، فضلاً عن أهميتها الدينية، وهي موطن النبي ابراهيم الخليل، ولم يخفي البعض كالحالة ابن جبير الذي زارها في أواخر القرن 6هـ/12م انبهاره بعمرانها، وما كانت تضمه من المرافق الخدمية، والأسواق المنتظمة، والمساجد، والمدارس، كما لم يخفي اعجابه بكرم أهلها.

• مرّت مدينة حران خلال عهودها الاسلامية بالكثير من الصراعات، والحروب، والكوارث، مما كان له أثره على النواحي العمرانية، والاقتصادية فيها، وتراجع العمران فيها كثيراً في القرن 7هـ/13م لا سيما بعد الغزو المغولي، وهجرها الكثير من سكانها الى المناطق المجاورة، وتحولت المدينة كما تشير المصادر أشبه ما تكون بقرية خربة، بعد ان دمر التتار أسوارها، وعاثوا فيها فساداً.

• رغم التقلبات السياسية احتفظت مدينة حران بمكانتها العلمية، واشتهرت كونها إحدى الحواضر الاسلامية التي كان لأهلها دور ريادي في الكثير من حقول المعرفة لا سيما العلوم العقلية كعلوم الطب، والرياضيات، والهندسة، والفلك، وبرز منهم علماء كبار ذاع صيتهم أرجاء العالم الاسلامي مثل ثابت بن قرة، وابنه سنان بن قرة الحراني.

• اضطلعت مدينة حران، كغيرها من الحواضر الاسلامية الكبرى كالاسكندرية، وبغداد، وانطاكية بدور كبير فيما يتعلق بحركة الترجمة، حيث كان الكثير من أهلها يجيدون اللغة السريانية، واليونانية، وكان لهم فضل في ترجمة التراث اليوناني، والسريانية الى العربية.

هوامش البحث، والمصادر والمراجع، والاحالات

- (1) الجزيرة الفراتية: وهي البلاد الواقعة بين نهري دجلة والفرات، ويبدو أن اقتران كلمة الجزيرة بنهر الفرات انما يرجع الى هيمنة هذا النهر على الامتداد العام لمعظم سطحها بحيث تشكل شبكة مترابطة من الانهار المتفرعة، كما اطلق عليها اسم اقور، والجزيرة الفراتية تشمل: ديار ربيعة، وديار بكر، وديار مضر. ينظر: أبو الفداء، عماد الدين اسماعيل بن علي (ت: 732هـ/1331م)، تقويم البلدان، تصحيح. رينود والبارون ماك كوكين (باريس: 1840)، ص 274.
- (2) ابن خرداذبة، عبيدالله بن عبدالله (ت: 280هـ/893م)، المسالك والممالك، (لیدن: 1889)، ص 175، ياقوت الحموي، شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت (ت: 626هـ/1228م) معجم البلدان، دار صادر (بيروت: 1957)، 2/235.

- (3) الرازي، أبو عبدالله بن عبدالقادر (ت: 666هـ/1268م)، مختار الصحاح، تحقيق. يوسف الشيخ محمد، المكتبة العصرية(بيروت: 1999)، ص 104.
- (4) ياقوت الحموي، معجم البلدان، 44/2.
- (5) الكتاب المقدس، سفر التكوين، 11:33، 12:5.
- (6) البكري، ابو عبيدالله عبدالعزيز بن محمد (ت: 487هـ/1094م)، معجم ما استعجم من أسماء البلاد والمواضع (بيروت: 1982)، 2/ 435.
- (7) البيروني، ابو الريحان محمد بن احمد(ت: 440هـ/1048م)، الاثار الباقية عن القرون الخالية، نشره. ادوارد سخاو(لندن: 1878)، ص 204.
- (8) جيهان عبدالحميد عمر، تاريخ حران القديم، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة زاخو، 2017، ص 7-9.
- (9) المقدسي، شمس الدين ابو عبدالله محمد بن احمد(ت: 380هـ/990م)، احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم (القاهرة: 1411هـ)، ص141.
- (10) الادريسي، محمد بن محمد بن عبدالله(ت: 560هـ/1165)، نزهة المشتاق في اختراق الافاق، عالم الكتب(بيروت: 1409هـ)، 2/ 664.
- (11) ياقوت الحموي، معجم البلدان، 3/ 157.
- (12) ترعوز: بلغة الصابنة كانت تعني باب الزهرة، ينظر: ياقوت الحموي، معجم البلدان، 2/ 22-23.
- (13) ناصر خسرو، ابو معين الحكيم القبادياني(ت: 481هـ/1088م)، سفرنامه، تحقيق. يحيى الخشاب، دار الكتاب الجديد(بيروت: 1983)، ص43.
- (14) محمد ابو المحاسن عصفور، معالم حضارات الشرق الادنى القديم، دار النهضة العربية، 1987، ص167.
- (15) من القبائل العربية التي استوطنت حران: قبيلة بني تميم، وبني سالم، وبني حمدان، وبني قيس. ينظر: البلاذري، احمد بن يحيى بن جابر(ت: 279هـ/892)، فتوح البلدان (بيروت: 1988)، ص 327، ابن حوقل، ابو القاسم محمد بن حوقل النصيبي(ت: 367هـ/977م)، كتاب صورة الارض، دار صادر(بيروت: 1938)، 1/ 215.
- (16) ابن جبير، محمد بن احمد بن سعيد(ت: 614هـ/1217م)، رحلة ابن جبير (بيروت: د/ت)، ص197.
- (17) ابن شداد، عز الدين محمد بن ابراهيم(ت: 684هـ/1275م)، الاعلاق الخطيرة في ذكر امراء الشام والجزيرة، تحقيق. يحيى عبارة (دمشق: 1987)، 3/ 64.
- (18) ابن جبير، رحلة، ص 199.
- (19) وهي: باب الرقة من الجنوب، وباب يزيد من الشرق، وباب يزيد من الشمال، وباب الفرات من الغرب. ينظر: الحميري، محمد بن عبدالمنعم(ت: 900هـ/1495م)، الروض المعطار في خبر الاقطار، تحقيق. احسان عباس(بيروت: 1980)، ص191.
- (20) ابن شداد، الاعلاق الخطيرة، 3/ 64.
- (21) ابن الجوزي، ابو الفرج عبدالرحمن بن علي(ت: 597هـ/1200)، المنتظم في تاريخ الامم والملوك، دار الكتب العلمية (بيروت: د/ت)، 17/ 140.
- (22) اليافعي، عبدالله بن اسعد بن علي(ت: 768هـ/1366)، مرآة الجنان وعبرة اليقظان في معرفة ما يعتبر من حوادث الزمان، دار الكتب العلمية (بيروت: 1997)، 4/ 35.
- (23) ياقوت الحموي، معجم، 4/ 319.
- (24) البلاذري، فتوح البلدان، ص178.
- (25) الطبري، محمد بن جرير(ت: 310هـ/923م)، تاريخ الرسل والملوك، تحقيق. محمد أبو الفضل إبراهيم، ط4(القاهرة: 1977)، 312/7.
- (26) اليعقوبي، احمد بن وهب بن واضح(ت: 284هـ/897م)، تاريخ اليعقوبي، دار صادر(بيروت: 1960)، 2/ 455.
- (27) ابن الأثير، علي بن محمد بن عبدالكريم(ت: 630هـ/1232م)، الكامل في التاريخ، (بيروت: 1417هـ)، 8/ 547-548، فيصل السامر، الدولة الحمدانية في الموصل وحلب (بغداد: 1970)، 2/ 52.
- (28) ابن الأثير، الكامل في التاريخ، 7/ 77.
- (29) الذهبي، محمد بن احمد بن عثمان(ت: 748هـ/1347م)، تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام، دار الكتاب العربي، (بيروت: 1997)، 45/ 133.
- (30) ابن العديم، كمال الدين ابو القاسم عمر بن احمد(ت: 660هـ/1261م)، زبدة الحلب من تاريخ حلب، دار الكتب العلمية(بيروت: 1996)، ص403.

- (31) ابن العبري، غريغوريوس الملطي (ت: 685هـ/1286)، تاريخ الزمان، دار المشرق (بيروت: 1986)، ص 205.
- (32) ابن شداد، الأعلام الخطيرة، ق 1، ج 3/58.
- (33) ابن شداد، المصدر نفسه، ق 1، ج 1/59.
- (34) ابن العميد، جرجيس أبي الياس بن أبي المكارم (ت: 672هـ/1273م)، أخبار الأيوبيين، المعهد الفرنسي (دمشق: 1258)، ص 24.
- (35) ابن العبري، غريغوريوس الملطي (ت: 685هـ/1286)، تاريخ مختصر الدول، المطبعة الكاثوليكية (بيروت: 1958)، ص 279.
- (36) المقرئزي، تقي الدين أحمد بن علي (ت: 845هـ/1441م)، السلوك لمعرفة دول الملوك، تحقيق: محمد عبد القادر عطا (بيروت: 1997)، 508/1.
- (37) ابن شداد، الأعلام الخطيرة، ق 1، 3/62.
- (38) ابن شداد، الأعلام الخطيرة، ق 3، 1/63.
- (39) الخوارزمي، محمد بن أحمد بن يوسف (ت: 387هـ/997م)، مفاتيح العلوم، مطبعة الشرق (القاهرة: 1342هـ)، ص 4.
- (40) أحمد صالح العلي، العلوم عند العرب، مؤسسة الرسالة (بيروت: 1989)، ص 190.
- (41) رشيد الجميلي، حركة الترجمة في المشرق الإسلامي في القرنين الثالث والرابع للهجرة (بغداد: 1986)، ص 108.
- (42) ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد (ت: 808هـ/1405م)، المقدمة، دار الفجر للتراث (القاهرة: 1425هـ)، ص 390.
- (43) البغدادي، موفق الدين عبد اللطيف بن يوسف (ت: 629هـ/1231م)، الطب من الكتاب والسنة، دار المعرفة (بيروت: 1988).
- (44) ابن أبي أصيبعة، أحمد بن القاسم (ت: 668هـ/1269م)، عيون الأنباء في طبقات الأطباء، تحقيق: نزار رضا، دار للثقافة (بيروت: 1979)، ص 39-151.
- (45) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 183-278.
- (46) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 580، 590، 600، 675.
- (47) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 723.
- (48) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 598.
- (49) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 579، 696، ص 694، ص 736.
- (50) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 571.
- (51) أحمد عيسى، تاريخ البيمارستانات في الإسلام (بيروت: 1981)، ص 38.
- (52) ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء، ص 565.
- (53) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 548، 420.
- (54) محمود أحمد الحنفي، الموسيقى وأثر العرب في النهضة الأوروبية، الهيئة المصرية للتأليف (القاهرة: 1970)، ص 455.
- (55) ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء، ص 295.
- (56) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 298.
- (57) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 298.
- (58) الزركلي، خير الدين بن محمود (ت: 1396هـ/1976م)، الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء، دار العلم للملايين (بيروت: 2002)، 3/141.
- (59) ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء، ص 300.
- (60) مسكويه، أحمد بن محمد بن يعقوب (ت: 421هـ/1030م)، تجارب الأمم وتعاقب الهمم، تحقيق: أبو القاسم إمامي (طهران: 2000)، 33/1.
- (61) ابن أبي أصيبعة، عيون الأنباء، ص 300.
- (62) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 302.
- (63) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 302.
- (64) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 297.
- (65) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 307.
- (66) ابن أبي أصيبعة، المصدر نفسه، ص 307.
- (67) التهانوي، محمد علي بن محمد (ت: 1158هـ/1745م)، كشف اصطلاحات الفنون والعلوم، مكتبة لبنان (بيروت: 1996)، 716/1.
- (68) الجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر البصري (ت: 255هـ/868م)، البيان والتبيين، تحقيق فوزي عطوي (بيروت: 1968)، 558/3.
- (69) علم الفرائض: وهو علم بقواعد وجزئيات تعرف بها كيفية صرف التركة إلى الوارث وموضوعها التركة والوارث لأن الفرضي يبحث عن التركة وعن مستحقها من حيث أنها تصرف إليه إرثاً وفق قواعد شرعية معينة. ابن خلدون، المقدمة، ص 637.
- (70) ابن خلدون، المصدر نفسه، ص 635.

- (71) ابن خلدون، المصدر نفسه، ص 636.
- (72) الخوارزمي، مفاتيح العلوم، ص 116.
- (73) القفطي، جمال الدين علي بن يوسف (ت: 646هـ/1248م) أخبار العلماء باخبار الحكماء، دار الكتب العلمية (بيروت: 1426هـ)، ص 79.
- (74) ابن النديم، محمد بن اسحاق (ت: 438هـ/1047م)، الفهرست، دار المعرفة (بيروت: 1978)، ص 328.
- (75) الصفدي، صلاح الدين خليل بن ايبك (ت: 764هـ/1362م)، الوافي بالوفيات، دار احياء التراث (بيروت: 1420هـ)، 460/6.
- (76) الهندسة: معربة عن الكلمة الفارسية (اندازه) التي تعني المقادير، وأطلق عليه اليونان تسمية (جومطريا) التي تعني علم المساحة. ينظر: الخوارزمي، مفاتيح العلوم، ص 117؛ الإنطاكي، داود بن عمر (ت: 1008هـ/1599م)، تذكرة اولي الالباب والجامع للعجب العجائب، تحقيق: احمد شمس (بيروت: 2000)، 399/2.
- (77) ابن خلدون، المقدمة، ص 639.
- (78) حاجي خليفة، مصطفى بن عبد الله كاتب جلبي القسطنطيني (ت: 1017هـ/1609م)، كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، دار احياء التراث (بيروت: د/ت)، 168/1، 828/2.
- (79) وقد عرف بأسماء أخرى منها: كتاب الأركان، والاسطقات، وجومطريا، وكان مدار اهتمام المشتغلين بالهندسة، الفارابي، محمد بن طرخان (ت: 339هـ/950م)، إحصاء العلوم، تحقيق: عثمان امين، مكتبة الانجلو المصرية (القاهرة: 1968)، ص 97.
- (80) ستانود كب، المسلمون في تاريخ الحضارة، ترجمة: محمد فتحي عثمان (الرياض: 1982)، ص 47.
- (81) سمير حلي، ثابت، بن قرة اقليدس العرب، www.Islamonline.
- (82) القفطي، اخبار العلماء، ص 51.
- (83) قدوري حافظ طوقان: العلوم عند العرب (القاهرة: 1960)، ص 131.
- (84) ابن أبي اصيبعة، عيون الأنباء، ص 304.
- (85) استعمل المسلمون مصطلح كلمة الحيل للدلالة على الآلات (الميكانيكية)، والاجهزة الاتوماتيكية، وسمي هذا العلم أيضاً بعلم الآلات الروحانية (لارتياح النفس بغرائب هذه الآلات". طاش كبرى زادة، احمد بن مصطفى (ت: 962هـ/1555م)، مفتاح السعادة ومصباح السيادة في موضوعات العلوم، دار الكتب العلمية (بيروت: 1985)، 1/ 379.
- (86) ابن النديم، الفهرست، ص 386.
- (87) ابن النديم، المصدر نفسه، ص 344.
- (88) طوقان، العلوم عند العرب، ص 36.
- (89) الخوارزمي، مفاتيح العلوم، ص 125.
- (90) الاسطرونوميا: مصطلح يوناني مكون من مقطعين اصطر هو النجم ونوميا هو العلم. الخوارزمي، مفاتيح العلوم، ص 122.
- (91) ابن خلدون، المقدمة، ص 641.
- (92) مفردا زيج أو زيك - من الكلمة البهلوية (زه) أي الوتر ثم عرب فقيل له زيج ، وقيل هي من (زيك) أي السدي الذي تنسج فيه لحمة النسيج ثم أطلق على الجداول العددية المتشابهة خطوطها الرأسية لخطوط السدي، وهي عبارة عن جداول رياضية لمعرفة مواضع الكواكب السيارة في أفلاكها، وتعتمد هذه الجداول على قواعد حسابية في غاية الدقة ومنفعة الازياج تكمن في معرفة الأوقات والفصول وسمت القبلة وأوقات الصلاة الخوارزمي، مفاتيح العلوم، ص 127؛ خليفة، كشف الظنون، 17/2.
- (93) عياش، عبدالقادر عياش، حضارة وادي الرافدين (دمشق: 1972)، ص 227.
- (94) القرآن الكريم، سورة الأنعام، آية (97).
- (95) دائرة المعارف الاسلامية، دار الشعب (القاهرة: د/ت)، 6/ 195.
- (96) البيروني، الآثار الباقية، ص 241.
- (97) القفطي، اخبار العلماء، ص 51، الزرركلي، الاعلام، 42/1.
- (98) احمد صالح العلي، العلوم عند العرب، ص 190.
- (99) الذهبي، تاريخ الاسلام، 538/26.
- (100) ابن الجوزي، المنتظم، 216/18.
- (101) الحميري، الروض المعطار، ص 191.
- (102) ابن شداد، الأعلام، 42/1، 3.
- (103) ابن جببر، الرحلة، ص 198.
- (104) الصفدي، صلاح الدين خليل بن ايبك بن عبد الله (ت: 764هـ/1363م)، الوافي بالوفيات، تحقيق: احمد الارناؤوط وتركي مصطفى، دار احياء التراث (بيروت: 2000)، 13/ 137.

- (105) ابن جبیر، رحلة، ص 198.
(106) الذهبي، تاريخ، 187/45.
(107) ابن جبیر، رحلة، ص 199.
(108) ابن شداد، الأعلام، 41/3..
(109) ابن رجب، عبدالرحمن بن احمد (ت: 795 هـ / 1393 م)، ذيل طبقات الحنابلة، تحقيق: عبدالرحمن بن سليمان (الرياض: 2005)، 286-290.
(110) أبو شامة، شهاب الدين عبدالرحمن الدمشقي (ت: 665 هـ / 1267 م)، عيون الروضتين في أخبار الدولتين النورية والصلاحية، تحقيق: ابراهيم الزبيق، مؤسسة الرسالة (بيروت: 1997)، 31 / 1.
(111) الصفدي، صلاح الدين خليل بن ابيك (ت: 764 هـ / 1363 م)، أعيان العصر واعوان النصر، دار الفكر المعاصر (بيروت: 1998)، 690/2.
(112) ابن شداد، الأعلام، 42/3.
(113) الذهبي، شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان (ت: 748 هـ / 1347 م)، سير أعلام النبلاء، دار الحديث (القاهرة: 2006)، 67/14.
(114) ابن المستوفي الاربلي، المبارك بن احمد بن المبارك (ت: 637 هـ / 1239 م)، تاريخ اربل، تحقيق: سامي خماس الصقار (بغداد: 1980)، 118/2.
(115) ابن رجب الحنبلي، ذيل، 441/3.
(116) الذهبي، سير أعلام، 445/16، ابن رجب، ذيل، 3/4.
(117) الصفدي، الوافي بالوفيات 5 / 134 ابن رجب، ذيل، 150/4.
(118) محمد عبدالحميد الحمد، دور السريان في العلوم، دار ماردين ودار الرها (حلب: 2000)، ص 80-81.

KATILIM BANKACILIĞI VE EKONOMİYE KATKILARI

PARTICIPATION BANKING AND CONTRIBUTIONS TO THE ECONOMY

Öğr. Gör. Baran AKKUŞ

Munzur Üniversitesi, Tunceli Meslek Yüksekokulu,

Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Aktuluk/TUNCELİ

Naciye ALEVOK İZCİ

Doktora Öğrencisi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İşletme Anabilim Dalı, Niğde.

ÖZET

Katılım bankacılığı; faizsizlik prensibine göre faaliyet gösteren bir bankacılık türüdür. Bu bankacılık modelinde katılım bankaları kar ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp, yine aynı prensiplerle ticaret ve sanayinin finansmanında kullanırlar. Katılım bankaları topladıkları paralara sabit gelir veya faiz vadetmezler. Katılım fonu hesabında topladığı fona kar veya zarara katılma sözü verirler. Böylece topladığı fonlara iade zamanı geldiğinde yüksek ya da düşük kar payı verebilirler. Aynı zamanda topladığı fonları nakit kredi olarak verirken faizli olarak veremezler. Katılım bankacılığının ortaya çıkışı, faiz hassasiyeti olan bireylerin birikimlerinin atıl fon haline gelmesiyle olmuştur. Katılım Bankacılığı ile atıl hale gelen bu fonlar çeşitli yatırım yöntemleriyle piyasada yerini almıştır. Katılım Bankacılığının (Faizsiz Bankacılık) doğmasındaki en büyük sebebin toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenebilir. Faiz gelirinden uzak durmaya çalışan bireylerin bu doğrultuda yaşamlarını devam ettirme hassasiyetlerinden kaynaklı birikimlerini altına ve dövizde yatırım yaparak, yastık altında tutmaları sonucunda katılım bankacılığı doğmuştur denebilir.

Katılım bankacılığının temelleri kimilerine göre milattan öncelere dayansa da 20. yüzyılda katılım bankacılığı gelişmiş ve uygulanabilirliğini göstermiş, hatta kriz dönemlerinde sağlam yapısıyla da dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu tür bankacılığın ana temelini faiz hassasiyeti oluşturmaktadır. Faiz hassasiyeti olan bireylerin ekonomiye kazandırılmayan atıl fonları bu bankacılık sistemiyle ekonomiye kazandırılmıştır. Fon sağlama yöntemleriyle toplumsal huzura önemli katkıları olmuştur. Kredi kullanmaktan imtina eden kitlelere fon sağlayarak onları da ekonomiye kazandırmıştır. Türkiye için ise böyle bir sistemin piyasada yerini alması 1980'li yıllara dayanmaktadır. Bu bankacılık türünün katkısıyla Türkiye'nin Müslüman ülkelerle ilişkileri artmış ve böylece ülkeye döviz girişi sağlanmıştır. Dünden bugüne Katılım bankacılığına bakıldığında giderek geliştiğini, teorisinin ve pratiğinin sağlam temellere dayandığını görmek mümkündür. Bu da bize katılım bankacılığının sürekli gelişeceğini göstermektedir.

Katılım bankacılığı özellikle yastık altı diye tabir edilen kayıt dışı fonların ekonomiye kazandırılmasında önemli bir işlev görmektedir. Böylece hem ekonominin canlanmasına

katkıda bulunmakta hem de devlet açısından vergi gelirlerinin artmasını sağlamaktadır. Katılım bankacılığı 2008'deki küresel kriz karşısında sağlam duruşuyla dikkatleri üzerine çekmiş ve daha da önem kazanmıştır. Bu çalışmada katılım bankacılığının tarihsel gelişimi, kullandığı ürünler ve Türkiye'deki ekonomik katkıları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Faiz, Para.

ABSTRACT

Participation banking; is a type of banking operating on the principle of interest free. In this banking model, participation banks collect funds on the basis of participation in profit and loss and make them available for trade and industry financing with the same principles. Participation banks do not give fixed income or interest to the money they collect. They promise to participate in the profit or loss of the fund collected in the participation fund account. Thus, they can give high or low dividends to the funds collected when it is time to return them. At the same time, the funds collected in cash loans can not be given as interest. The emergence of participation banking was caused by the accumulation of interest-sensitive individuals with idle funds. With participation banking, in other words, Islamic banking these funds, which became idle, took their place in the market through various investment methods. It can be said that the biggest reason for the emergence of Participation Banking (Interest-Free Banking) stems from the social need. Participation banking has emerged as a result of individuals trying to stay away from interest income by investing their savings in gold and foreign currency and keeping them as mattress saving.

Although some of the fundamentals of participation banking date back to early Christ, participation banking developed and practiced in the 20th century, and even during crises, it attracted attention with its solid structure. The main basis of this type of banking is interest sensitivity. The idle funds of the individuals with interest sensitivity that could not be brought into the economy were brought into the economy with this banking system. It has made significant contributions to social peace through fund raising methods. By providing funds to the masses who abstained from using credits, it also brought them to the economy. For Turkey to take its place in the market of such a system is based on the 1980s. This type of banking in Turkey with the contribution of increased relations with Muslim countries and thus, foreign currency input was provided to the country. From the past to the present, it is possible to see that participation banking has evolved gradually and that its theory and practice are based on solid foundations. This shows us that participation banking is constantly improving.

Participation banking plays an important role in bringing informal funds, which are called mattress saving, into the economy. Thus, it both contributes to the revival of the economy and increases tax revenues for the state. Participation banking attracted attention with its firm stance against the global crisis in 2008 and gained more importance. In this study, has tried to explain the historical development of participation banking, products of used and the economic contributions in Turkey.

Keywords: Participation Banking, Interest, Money.

GİRİŞ

Geleneksel bankacılıkta; paranın diğer işlevlerinin yanında saklama işlevi de önemli bir yer tutmaktadır. Ancak İslami esaslar dikkate alınarak çalışan katılım bankacılığında bu durum reddedilmektedir. Dolaşımda olmayan paranın atıl durumda olduğu kabul edilir. Paranın atıl durumda kalması piyasaları olumsuz etkilemektedir. Katılım bankacılığının bu konuda olumlu katkıları vardır. Aynı zamanda faizle servet sahibi olanların, faiz ilişkileri dışında kalanlara karşı avantajlı durumlarının ortadan kalkmasını da sağlamaktadırlar (Kalaycı, 2013: 52).

Katılım bankaları faiz hassasiyeti bulunan insanlardan sağlanacak fonların ekonomik sistem açısından atıl durumda kalmasını önlemek amacıyla ortaya çıkmış bir tür bankacılık kuruluşlarıdır. Böylece bu insanların tasarrufları risk paylaşımı ve kar-zarar esasına dayalı bir sistem oluşturularak değerlendirilmekte aynı zamanda ekonomiye kazandırılmaktadır (Pehlivan, 2016: 297).

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Bankacılık Kavramı

Bankacılığın Sümerlere dayandığı söylenmekle birlikte ilk olarak Sümerler döneminde para bozma işleminin yapıldığı bilinmektedir (Yetiz, 2016: 106). Banka kelimesi; İtalyanca “banco” kelimesinden türemiş olup Türkçe manasına bakıldığında tezgâh, sıra veya masa anlamına gelmektedir. Bugün birçok tanımlaması olan banka genelde yaptığı işlevlerle tanımlanabilmektedir. Basit bir tanımla, fazlası olandan mevduat toplayan ve ihtiyacı olana kredi veren şeklinde tanımlanabilir (Gülen, 2015: 4).

1.2. Katılım Bankacılığı Kavramı (Faizsiz Bankacılık)

Katılım bankacılığı dünyada daha çok faizsiz bankacılık veya İslami bankacılık olarak bilinmekte olup kar-zarar esasına dayanarak çalışır (Özulucan ve Deran, 2009: 87). Diğer bir deyişle, katılım bankacılığı birikimlerini faiz karşılığı bankaya yatırmak istemeyen bunun yerine altın veya döviz alan yatırımcıların deyim yerindeyse yastık altı paralarını üretim sürecine kazandırmak amacıyla kar-zarar ortaklığı anlayışıyla faaliyet gösteren kurumlardır (Takan, 2001: 16). Suudi Arabistan Para Ajansı'na göre “İslam'ın koyduğu ve teyit ettiği prensipler çerçevesinde banka işletmeciliği yapan” kurum olarak tanımlanmıştır. Başka bir deyişle katılım bankacılığı, faizsizlik prensibine göre çalışan, bu prensibe uygun her türlü bankacılık faaliyetlerini gerçekleştiren, kar ve zarara katılma esasına göre fon toplayıp, ticaret, ortaklık ve finansal kiralama yöntemleriyle fon kullandıran bir bankacılık modelidir (<http://www.tkbb.org.tr/>).

Türkiye’de Katılım bankaları ilk defa 1983 yılında “özel finans kurumları” adıyla faaliyet göstermiş olup 2005 yılından itibaren bankalar kanunu kapsamına girerek “Katılım Bankaları” adını almıştır. Ayrıca gerçek kişilerin cari hesapları, katılım fonları ve katılma hesapları TMSF güvencesi altına girmiştir (Aras ve Öztürk, 2017: 167).

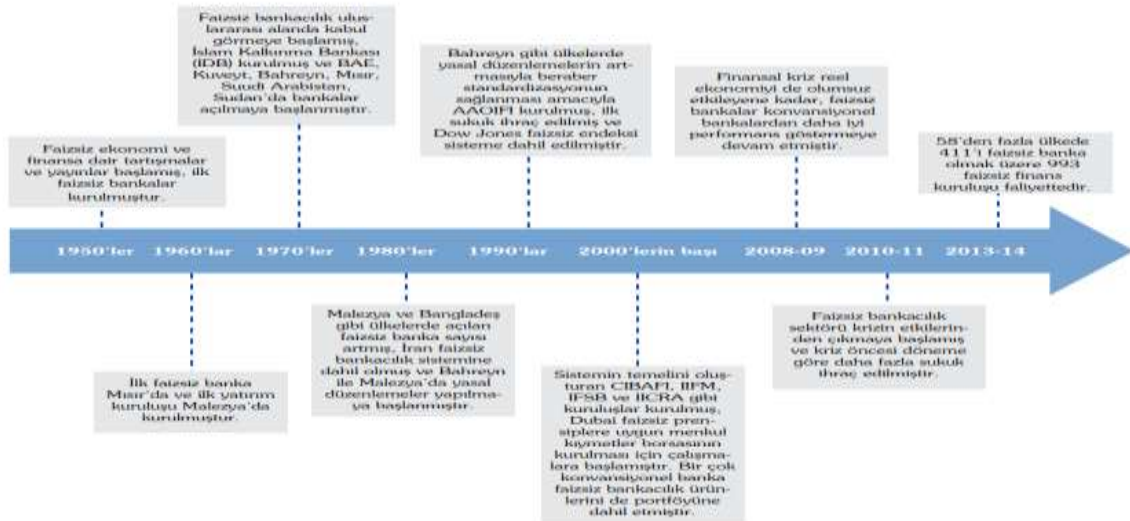
2. KATILIM BANKACILIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Dünyadaki Gelişimi

1963-1966 yılları arasında Prof. Neccâr'ın, Mısır'da kurduğu banka, faizsiz bankacılık modelinin ilk denemesi olarak karşımıza çıkmaktadır. 1969 yılında gerçekleştirilen İslam Konferansı'nda İslam Kalkınma Bankası (1975) ve İslam Bankaları Birliği kurulmuş olup Katılım Bankacılığına dair ilk çalışmalar yapılmıştır. (Terzi, 2013: 4). 1974 yılında ise ilk modern İslami Kalkınma Bankası (IDB) Cidde'de kurulmuştur. Bu banka halen faaliyetlerine devam etmekte olup temel görevi, İslam hukukuna uygun şekilde üyeleri arasında mali yardımlaşmayı sağlamaktır. İslami Kalkınma Bankasına Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 57 ülke üyedir. Türkiye'nin hissesi toplamın %6,45' olup en büyük hissedar %23,5 Suudi Arabistan'dır (<https://www.isdb.org/isdb-member-countries>).

Şekil 1: Katılım Bankacılığının Tarihsel Gelişimi

Küresel Faizsiz Bankacılığın Kilometre Taşları

Kaynak: Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025.

Dünyada 75 ülkede üç yüzden fazla katılım bankası bulunmaktadır. Bu bankalar sadece Müslüman ülkelerinde değil aynı zamanda ABD, AB üye ülkelerinde, İngiltere, Afrika ülkelerinde yerlerini almıştır. Bu doğrultuda Citibank, Union Bank of Switzerland, Goldman Sachs, HSBC, Commerzbank, BNP, ABN, ANZ, BNP- Paribas, Ambro, American Express Bank, Grindlays, Citicorp Group, Morgan&Stanley gibi dünyanın en büyük bankaları da katılım bankacılığı hizmeti vermektedir (Kalaycı, 2013: 54-55; Ergeç ve diğ., 2014, 56-57).

2.2. Türkiye'deki Gelişimi

Türkiye'de ilk olarak "Özel Finansal Kurumu" adıyla kurulan katılım bankalarına, 1983 yılında çıkarılan 83/7506 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile kurulma izni verilmiştir. Bu

kararname ile faizsiz bankacılık faaliyetleri gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 2005 yılında ise 5411 sayılı kanuna tabi olmuşlar ve böylece katılım bankalarının konumları da diğer bankalarla eşitlenmiştir. Türkiye’de 1983 yılından itibaren, çıkan kararname ile birçok katılım bankası açılmıştır bunlar şu şekildedir (www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi17.doc):

- 1984 yılında Ortadoğu merkezli Albaraka Bankacılık grubuna ait olan Albaraka Türk A.Ş.,
- 1985 yılında Faisal Finans, (ve),
- 1989 yılında Kuveyt Türk Evkaf Finans Kurumu A.Ş.,
- 1991 Anadolu Finans Kurumu,
- 1995 yılında kurulan İhlas Finans Kurumu A.Ş (2001 yılında Türkiye’de yaşanan kriz döneminde İhlâs Finans iflas etmiş ve kapatılmıştır).
- 1996 yılında Asya Katılım Bankası,
- 2001 yılında Ülker grubunca devralınan Faisal Finans, Family Finans adını almıştır.
- 2005 yılında Family Finans, Anadolu Finans ile birleşerek Türkiye Finans Katılım Bankası kurulmuştur.
- 2015 yılında Ziraat Katılım Bankası,
- 2016 yılında ise Vakıf Katılım Bankası,
- 2019 yılında da Türkiye Emlak Katılım Bankası kurulmuştur (<https://www.tkbb.org.tr/tarihce>).

3. KATILIM BANKACILIĞININ DOĞUŞUNUN NEDENLERİ

3.1. Dini Nedenler

İslam inancına göre faiz haramdır. Bundan dolayı insanlar tasarruflarını değerlendirirken faizden kaçınmaktadırlar. Bu hassasiyeti olan insanlar faizsiz yatırım araçlarını kullanmak istemektedirler. Uluslararası alanda İslami bankacılık olarak ta ifade edilen katılım bankacılığına, faiz kazancı elde etmek istemeyen bireyler ve kurumlar yönelmektedirler (Yıldırım ve Çakar, 2016: 553).

3.2. Ekonomik Nedenler

1970’li yılların ortalarına gelindiğinde petrole olan talebin artmasıyla birlikte petrol üreticisi ülkelerde ciddi anlamda döviz rezervleri birikmiştir. Bu birikimlerin faizden kaynaklı atıl duruma gelmemesi ve ekonomiye geri kazandırılması için ellerinde biriken fonlar katılım bankacılığı ile “kar-zarar” esasına dayalı bir yöntemle yatırıma yönlendirilmiştir. Böylece faiz hassasiyeti olan toplumlar da mali piyasalarda yerlerini almış ve verimsizliğin önüne geçilmiştir. Türkiye’de de katılım bankacılığına izin verilmesinin ekonomik nedeni 1980’li yıllarda yaşanan döviz krizidir. Yabancı bankaların açılmasına izin verilerek bu döviz krizinden çıkılmaya çalışılmıştır (Özkan, 2012: 9).

3.3. Sosyal Nedenler

Katılım bankacılığına ekonomik açıdan bakıldığında “kar-zarar” esasına dayanmasıyla üretime destek olmuş bu neticede de yeni iş sahaları yani istihdam alanları açılmıştır. Buda toplumda fakir-zengin ayrımının uçlara gitmesini engellemiş ve toplumsal barışı sağlamıştır denebilir (Özkan, 2012: 9).

3.4. Politik Nedenler

Özellikle Türkiye’de politikanın bu bankacılığın gelişmesinde ciddi anlamda etkisi olmuştur. Faizsiz bankacılığın doğduğu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi istenmiştir. Diğer bir neden ise İslam ülkeleri arasında yardımlaşmayı artırarak uluslararası alanda söz sahibi olma isteğidir (Pehlivan, 2016: 301).

4. KATILIM BANKALARININ AMAÇLARI VE ÖZELLİKLERİ

Katılım bankaları, faizden uzak durmak isteyen ve bu konuda duyarlı olanların hassasiyetlerini göz önünde tutan bir bankacılık anlayışıyla hareket etmektedirler. Amaçları kısaca şu şekilde kısaca özetlenebilir (TKBB Broşürü):

- Faizin günah veya yasak olmasıyla birikimlerin geleneksel bankalara yatırılmayıp deyim yerindeyse yastık altına atılan ve ekonomiye hiçbir katkısı olmayıp atıl durumdaki fonları ekonomiye katmak.
- Mevduata yatırma yerine gayrimenkule, altına veya dövizde yatırım yapılan fonları üretim sürecine katmak.
- Petrol zengini olan ülkelere giren fonları değerlendirmek ve fon girişini artırmak.
- İslam ülkeleri arasında yardımlaşmayı artırmak.
- Fonları direk reel ekonomide değerlendirmek.
- Türkiye’ye yabancı para girişini sağlamak ve İslam Dünyasıyla ilişki içinde olmak.
- Fon toplama çeşitliliğini arttırarak daha da etkin hale getirmek.

Yukarıda sıralanan amaçlar doğrultusunda hareket etmeyi hedefleyen katılım bankalarının karakteristik özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Ergenç ve diğ., 2014: 54-55);

- Faiz veya benzeri emeksiz kazançlardan kaçınmak.
- Sözleşmelerde belirsizlik (gharar) yasaktır.
- Kumar (maysir) yasaktır.
- Toplum normlarına uymayan yatırımlar ve ahlak yapısını bozacağı düşünülen (kumar, alkol gibi) yatırımlardan uzak durmak gerekir.
- Tekelleşme önlenmelidir.
- Din çerçevesinde olan her türlü üretim yapılabilir.
- Öncelikle yapılan yatırım toplumsal çıkarı da gözetmeli ve zekat oluşturmalıdır.
- Dini vergi verebilmelidir.

5. KATILIM BANKALARININ GELENEKSEL BANKALARDAN FARKI

Katılım bankaları kimi yönleriyle yatırım ve kalkınma bankacılığına benzerken kimi yönleriyle de geleneksel-ticari bankalara benzemektedirler fakat hiç şüphe yoktur ki her iki bankacılık esasında temelde birbirlerinde oldukça farklıdır. Katılım bankaları ile geleneksel bankaların birbirinden farkları incelenecek olursa (Kalaycı, 2013: 65-66 ; TKBB, Tarihsiz: 9);

- Katılım bankacılığında dini hassasiyetler söz konusu iken geleneksel bankaların dini veya etiksel bir rehberi bulunmamakla birlikte bireysel kar odaklıdırlar.
- Katılım bankaları fon sahiplerine belli bir gelir veya anapara garantisi vermemektedirler, klasik bankalarda ise tasarruf sahiplerinden banka tarafından önceden belirlenen faiz oranı karşılığında kaynak toplanmaktadır.
- Katılım bankacılığında kar-zarar paylaşımı vardır. Yani risk söz konusudur. Geleneksel bankalarda mevduat sahipleri için risk yoktur.
- Katılım bankacılığında vergi yerine zekât anlayışı vardır. Geleneksel bankacılıkta bunun yerine vergi vardır.
- Katılım bankaları için para piyasasından borçlanmak geleneksel bankalara göre daha zordur. Ancak geleneksel bankalar için temel likidite kaynağıdır.
- Katılım bankacılığında para ticari bir ürün değildir yani alınıp satılamaz. Ama geleneksel bankacılıkta para alınıp satılan bir üründür.
- Katılım bankacılığında nakit kredi sistemi yoktur. Yani kişiye doğrudan para aktarılmaz, bunun yerine reel ekonomide mal alım satımı ve faturalı işlemler yapılır. Böylece bu fonlar kesin amacına ulaşır ve piyasada canlılık artar. İşlemler kayıtlı olduğu için KDV ödemesinde de kolaylık sağlamaktadır.
- Katılım bankacılığında kar payı ödemesi vade sonunda belli olur. Fakat faiz önceden bellidir.

6. KATILIM BANKACILIĞININ SUNDUĞU HİZMETLER

Katılım bankacılığın sunduğu hizmetler aslında bankacılık sektörüne kazandırılan finansal araçlarda denebilir. Bu finansal araçların birçoğu İslami şartlara uyularak yapılmıştır.

Bu hizmetleri sıralanacak olursa (Özbay, 2014: 43):

- **Fon Toplama Yöntemleri**
 - i) Özel cari hesapları
 - ii) Katılma hesapları
- **Fon Kullandırma Yöntemleri**
 - i) Murabaha
 - ii) Finansal leasing
 - iii) Mudaraba
 - iv) Muşaraka
 - v) Gayri nakdi krediler
 - (a) Teminat mektupları

- (b) - Kabul kredileri
- (c) - Akreditifler
- (d) - Yurt dışı harici garantiler
- (e) - Her türden ticari belgeye (konşimento, vesaik, bono, poliçe vb)
- (f) - Verilen ciro, kabul, teyit, kefalet ve avaller,
- (g) - Çek karneleri,
- (h) - Bloke çekler

• **Diğer bankacılık hizmetleri ise şunlardır**

- i) Kambiyo işlemleri, ithalat ve ihracat ödemeleri ve bütün dış işlemler,
- ii) P.O.S.,
- iii) ATM,
- iv) Telefon Bankacılığı,
- v) İnternet Bankacılığı,
- vi) EFT,
- vii) Uluslararası para transferleri,
- viii) İthalat işlemleri,
- ix) Sigorta işlemleri,
- x) BIST işlemlerine ve altın borsası işlemlerine aracılık,
- xi) Altın depo hesapları
- xii) Kiralık kasalar
- xiii) Kredi kartı, debit kart, pas kart, business card, ve diğer kart işlemleri
- xiv) Bireysel emeklilik,
- xv) Altın yatırım fonu.

7. KATILIM BANKACILIĞININ HİZMETLERİNDE FON TOPLAMA YÖNTEMLERİ

Yukarıda sayılan hizmetlere göre fon toplama yöntemleri açıklanacak olursa;

Özel Cari Hesap: Geleneksel bankalardaki vadesiz hesaba benzeyen cari hesapta banka kişiye herhangi bir kar payı ödemesi yapmaz. Kişi istediği zaman birikimini geri çekebilir. Bu hesapta mevduat sigortası yoktur. Cari hesaba en fazla özkaynağın toplamının on katı kadar para yatırılabilir. Ayrıca bu hesap ile kişiler "Otomatik Ödeme Talimatı" verebilir. Para transferleri (havale, EFT, SWIFT), kredi kartı ödemesi, anlaşmalı kurum ödemeleri, bağış, aidat, kira ödemeleri, çek ve senet tahsilatlarını TL Cari Hesap ile gerçekleştirebilirsiniz (<https://www.ziraatkatilim.com.tr/kurumsal/cari-hesaplar/Sayfalar/tl-cari-hesap.aspx>);

Kalaycı, 2013: 62).

Katılım hesapları: Bu hesap cinsinde kara veya zarara ortak olmak vardır. Ticari bankalardaki vadeli hesaplara benzerler. Bu hesapta kar ödemesi yapılan tasarrufun yapıldığı para birimi cinsinden yapılır. Ayrıca bu hesapta kar oranı Türkiye için (%70-%30 ve %75-%25 şeklinde) değişiklik gösterirken, zarara katılım oranı ise kara katılım oranının yarısı kadardır

(<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/bireysel/katilma-hesaplari/Sayfalar/katilma-hesaplari.aspx>).

8. KATILIM BANKACILIĞININ HİZMETLERİNDEN FON KULLANDIRMA YÖNTEMLERİ

Dünya genelinde sağlam bankacılık işlemleriyle dikkat çeken katılım bankacılığının fon kullandırma yöntemleri ise şöyledir:

Murabaha Finansmanı: İslami finasta en çok kullanılan yöntemdir (Odabaşı, 2011: 12-20, aktaran: SERPAM Araştırma Notları, 2013: 5). Bir malı peşin alıp vadeli satmaktır. İslam hukukuna göre fiyatı “maliyet+kâr marjı” denklemiyle hesaplar. Bu yöntemde müşteri alış ve satış bilgisine vakıftır. Ayrıca bu yöntem KOBİ’ler için önemli bir finansman kaynağıdır (Kalaycı, 2013: 63).

Bu işlem şöyle olmaktadır (<http://katilimfinansdergisi.com.tr/katilim-bankalari-ve-murabaha/>):

- Öncelikle müşteri alacağı ürünün tedarikçisini bulur var pazarlık yapar.
- Daha sonra katılım bankasına başvuru yapar ve kabul eder.
- Banka tedarikçiye satış formu gönderir.
- Banka vekâlet formu ile alıcıya vekalet eder.
- Banka ödemeyi direk satıcı firmaya yapar.
- Tarafların anlaştığı fiyat üzerinden ürün müşteriye banka tarafından satılır ve müşteriye teslim edilir.

Finansal Leasing (İcra ve İktina): Bir malın veya mülkün kiraya verilme işlemidir. Bu süreç şöyle işlemektedir (Özbay,2014: 52):

- Öncelikle kullanıcı ürünü bulur ve kirada pazarlık yapar.
- Banka değerlendirir ve ürünü veya malı satın alır.
- Aldığı ürünü kullanıcıya belli bir bedel üzerinden kiraya verir.
- Bu kira genellikle amortisman giderinin üzerine belli bir kar payı eklenerek hesaplanır.
- Kira dönemi boyunca kullanıcının mülküdür.
- Bu yöntem ile bankanın, kurum üzerindeki denetimi azalır ve yeterli kazanç sağlar.

Mudaraba: Bu yöntem aslında bir emek-sermaye ortaklığına dayanmaktadır. Bir fon toplama veya ticaret yöntemi değildir, sermayenin bir kısmını veya tamamını kişinin güvendiği bir kişiye veya kuruma vererek bir işte ortak olmasıdır. Burada işletmecide sermaye koyabilir veya tamamını başkasından sağlayabilir. Burada sermayesi ile katılanlara “Rab-El-Mal”, emeği ve tecrübeleriyle katılana ise “mudarib” denir. Sermaye yönetimi emek sahibi kişiye aittir. Katılım bankaları açısından, bankalar mudarib olabilir böylece birçok yatırımcıdan fon toplayarak ticari projeler yapabilirler. Kar önceden belli olmadığı için sermayedar parasını optimal düzeyde

düşünmek zorundadır ayrıca katılım bankaları da kar-zarar ortaklığı temelinde hareket etmek zorundadırlar (Gül, 2005: 56; Kalaycı, 2013: 63).

Piyasa açısından baktığımızda ise mudaraba ile yeni işletmeler, yeni ticari yerler açılır ve piyasaya canlılık gelir deyim yerindeyse taze kan sağlanır. Sosyolojik açıdan ise toplumda yeni iş sahalarının açılmasıyla yeni istihdam alanları sağlanarak toplumsal huzura da destek olmaktadır. Ayrıca girişimciliği destekleyerek fikri olup sermayesi olmayanları piyasaya dâhil etmektedir.

Muşaraka: Arapça paylaşma anlamında kullanılmaktadır. Bu yöntemin temelinde kar-zarar ortaklığı vardır fakat diğerlerinden farklı olarak, katılım bankaları fon sağladığı bir projeden veya bir miktar malın alım satımından elde edilecek kâr / zarara önceden belirlenen oranda katılır. Bu yöntem şöyle işler; katılım bankası ve müşteri sermayenin belli oranlarla fonunu sağlarlar. Kişi/Müşteri yetenek ve deneyimlerinden dolayı sermaye yönetiminden sorumlu olur ve kişinin bundan dolayı daha çok kar payı almasını sağlar. Kar edilmişse kişi emeğinden kaynaklı belli bir payı alır, geri kalanı sermaye koyucular tarafından paylaşılır. Zararda ise uzman kişi zarara uğramaz sermaye koyucular arasında pay edilir. Muşaraka yöntemi piyasanın stabil olduğu durumda uygulanırsa banka açısından daha faydalı olur ve riski azaltır (Aktaş, 2016:481-485; Özbay, 2014: 49).

9. KATILIM BANKACILIĞININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

Faizsiz bankacılığı esas alan katılım bankaları işlevselliği bakımından farklı çalışan mekanizmaları ile dünya bankacılığına yeni finansal araçlar kazandırmıştır. Geleneksel bankalara benzemekle birlikte fon sağlama ve fon toplama yöntemleriyle onlardan ayrılmaktadırlar. Türkiye'deki finansal sistemde 1980'li yıllarla birlikte yer alan Katılım Bankaları Türk Bankacılık Sisteminde de tamamlayıcı rol almışlar ve önemli katkı sağlamışlardır. Katılım bankalarının Türkiye ekonomisine katkıları sıralanacak olursa (Arslan, 2017: 13);

- **Yastık Altı Fonların Ekonomiye Kazandırılması:** Dini açıdan faizin yasak olması nedeniyle birikimlerini altın, dolay veya dövizle yatıran yatırımcıları piyasaya dahil etmiştir.
- **Yabancı Kaynak Transferi Sağlanması:** Katılım bankaları ile Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bağlarını geliştirmiş ve güçlendirmiştir. Türkiye'de sermaye birikiminin düşük ve getirilerin yüksek olması nedeniyle özellikle Körfez ülkelerindeki paraların katılım bankaları aracılığı ile Türkiye'ye getirilmesi her iki taraf için de fayda sağlamaktadır.
- **Reel Ekonomiye Olan Katkısı:** Katılım Bankalarının diğer bir önemli katkısı da piyasaya doğrudan para sürmesidir. Bunu fon sağlama yöntemleriyle yaparak reel piyasayı canlandırmaktadır. Ayrıca esnek fon toplama yöntemleriyle kendi arzını yaratmakta ve kredi faizlerinde indirici rol üstlenmektedir. Bundan dolayı, *ekonomide yatırım hacminin artmasını sağlayarak, üretilen mal ve hizmet değerini yani milli geliri yükseltmektedir.*

- **Kayıt Dışı Ekonomiye Engelleyici Etkisi:** Ülkelerin ekonomideki problemlerinin başında kayıt dışı ekonomi gelmektedir. Katılım bankaları ülkeler için beklide en önemli katkılarında biride kayıt dışı ekonomiye engellemesidir. Çünkü banka kişiye direk nakit vermemekte, örneğin leasing işlemleriyle satıcıdan makineyi alıyor ve bireylere ve kurumlara kiralatıyor böylece tüm işlemler faturalı oluyor ve kayıt dışı ekonominin önüne geçmiş oluyor (Arslan, 2017: 13).
- **Krizlerden Etkilenme:** Türk ekonomisinin ve finans sektörünün yaşadığı 4 büyük krizi 1990 körfez krizi, 1994 finansal kriz ve 1998–1999 Güney Doğu Asya krizi ve 2001 finansal krizi- katılım bankaları en az zararlı atlatmışlardır. Bu durum katılım bankalarının başarılarının en büyük kanıtıdır. Bu krizlerin finans sektörüne ve ekonomiye verdiği tahribata bakıldığında, katılım bankalarının hem model olarak hem de uygulamadaki başarıları ortaya çıkacaktır. Çünkü katılım bankaları bu krizleri herhangi bir kamu yardımı almadan atlatabilmeyi başarmışlardır (Ustaoglu, 2014: 45).
- **İstihdama Katkı Sağlama:** Türkiye’de katılım bankalarının hem sayıları hem de şube sayıları yıllar içinde artış göstererek personel sayılarını da artırarak istihdama olumlu yönde katkı sağlamışlardır (Arslan, 2017: 13).

SONUÇ

İslami Bankacılık veya Katılım Bankacılığının (Faizsiz Bankacılık) bugün doğmasındaki en büyük sebebin toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığı söylenebilir. Yani İslami değerlere sahip çıkıp bu doğrultuda yaşamlarını devam ettirmeye çalışan kişilerin dini hassasiyetlerinden kaynaklı birikimlerini altın, döviz gibi yerlere yatırım yaparak, yastık altı yapmalarının sonucunda İslami Bankacılık doğmuştur denebilir.

Katılım bankacılığının temelleri kimilerine göre milattan öncelere dayansa da 20. yy katılım bankacılığının teori ve pratiğinin gelişmesini sağlamış ve uygulanabilirliğini göstermiş hatta kriz dönemlerinde sağlam yapısıyla da dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu tür bankacılığın ana temelini helal-haram ölçütü oluşturmaktadır. Faiz hassasiyeti olan birinin ekonomiye kazandırılmayan atıl fonları bu bankacılık sistemiyle ekonomiye kazandırılmıştır. Fon sağlama yöntemleriyle toplumsal huzura önemli katkıları olmuştur. Kredi kullanmakta istekli olmayan kitleye fon sağlayarak onları da ekonomiye kazandırmıştır. Türkiye için ise böyle bir sistemin piyasada yerini alması 1980’li yıllara dayanmaktadır. Katılım bankacılığı ile Türkiye ve Müslüman ülkeler arasındaki ilişkiler artmış ve ülkeye döviz girişi de sağlanmıştır. Ayrıca kayıt dışı yatırımların önüne geçilmesi, kriz dönemlerinde gösterdikleri başarılı performansla ve istihdama katkıları ile de Türkiye ekonomisine fayda sağlamışlardır. Dünden bugüne Katılım bankacılığına bakıldığında giderek geliştiğini, teorisinin ve pratiğinin sağlam temellere dayandığını görmek mümkündür bu da bize katılım bankacılığının sürekli gelişeceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, M. M. (2016). Ortaklığa Dayalı İslâmî Yapılandırılmış Finansman Ürünü: Muşaraka Sukuk. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı-Aralık.
- Aras, O. N., & Öztürk, M. (2015). “Reel Ekonomiye Katkıları Bakımından Katılım Bankalarının Kullandığı Fonların Analizi”. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 167- 179.
- Arslan, E. C., (2017). “Katılım Bankacılığı ve Türkiye Ekonomisine Katkıları”. Tartışma Metni, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Working Paper Series.
- Ergeç, E. H., Kaytancı, B. G., & Toprak, M. (2014). “Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi”. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 53-90.
- Gül, A. R. (2005). “Faizsiz Bankacılığın Dini Temeli Açısından Mudarabe ile Selef Yöntemlerinin Mukayesesi”. *AÜİFD*, Xlvi, 1, 43-83.
- Gülen, M. (2015). "Bankacılık Sektöründe Kamu ve Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması." Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kalaycı, İ. (2013). “Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek?”. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (19), 51-74
- Vural M. (2000). “Finansal Hizmetlerin ve Özel Finans Kurumlarının Vergilendirilmesi”, Türkiye’de Özel Finans Kurumları Teori ve Uygulama, Albaraka Türk Yayınları:17, Kültür Kitapları:2, İstanbul, S.232. 126
- Odabaşı M. (2011). Faizsiz Bankacılık Eğitim Notları Kuveyt Türk, İstanbul
- Özbay, F. (2014). “Katılım Bankacılığı ve Türkiye’deki Uygulamaları” Gediz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Bitirme Projesi.
- Özkan, H. (2012). Katılım Bankacılığının Klasik Bankalarla Karşılaştırılması ve Muhasebe Uygulamaları. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Özulucan, A. & Deran, A. (2009). Katılım Bankacılığı İle Geleneksel Bankaların Bankacılık Hizmetleri Ve Muhasebe Uygulamaları Açısından Karşılaştırılması/The Comparison Of Participation Banking And Traditional Banking On The Perspective Of Banking Services And Accounting Applications. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(11).
- Pehlivan, P. (2016). Türkiye’de Katılım Bankacılığı ve Bankacılık Sektöründeki Önemi. *SÜ, İİBF, Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 296-324.

SERPAM Araştırma Notları-1. (2013). “İslamî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği”

Takan, M. (2001). Bankacılık Teori Uygulama ve Yönetim, Nobel Kitabevi, Adana.

Terzi, A. (2013). Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak Mı, Kitabına Uydurmak Mı?. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9).

TKBB. “Katılım Bankacılığı Nedir? Nasıl Çalışır?” Broşürü Türkiye Katılım Bankaları Birliği.

Ustaoglu, D. (2014). “Türkiye’de Katılım Bankacılığı Sektördeki Yeri ve Önemi”. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yetiz, F. (2016). “Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi”. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 107-117.

Yıldırım, İ., & Çakar, R. (2016). Katılım Bankacılığı Kullanımını Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma. *In Global Business Research Congress (GBRC)* (pp. 552-563).

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.ziraatkatilim.com.tr/kurumsal/cari-hesaplar/sayfalar/tl-cari-hesap.aspx>., Erişim Tarihi:05.04.2018.

<http://katilimfinansdergisi.com.tr/katilim-bankalari-ve-murabaha/> Erişim Tarihi: 03.04.2018.

<http://www.tkbb.org.tr/> Erişim Tarihi: 03.04.2018.

</www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazpazartesi17.doc> Erişim Tarihi:24.09.2018.

<https://www.turkiyefinans.com.tr/tr-tr/bireysel/katilma-hesaplari/Sayfalar/katilma-hesaplari.aspx> , Erişim Tarihi: 30.01.2020.

<https://www.isdb.org/isdb-member-countries> Erişim Tarihi: 30.01.2020.

<https://www.tkbb.org.tr/tarihce> Erişim Tarihi: 31.01.2020

KBRN OLAY YERİ İNCELEME FAALİYETLERİ**CBRN CASE STUDY ACTIVITIES****Öğr. Gör. Ali TELLİ**

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Mülkiyet Koruma Ve Güvenlik Bölümü, Sivil Savunma
Ve İtfaiyecilik Programı, Kütahya

ÖZET

Olay Yeri İncelemesi, Meydana gelen olaylarla ilgili incelemeler yaparak, iz, belirti ve emare gibi suç unsurlarının araştırılıp, bunların teknik ve bilimsel yöntemlerle tespit etme, kayıt altına alma, toplama, ambalajlama ve incelenmek üzere ilgili birimlere gönderme aşamalarının bütünüdür. Olay Yeri İncelemesinin Amacı, Meydana gelen olayın suç olup olmadığını, olayın tabii özelliklerini, olayın faillerini tespit ederek olay yerini kayıt altına almaktır. OYİ' nin ilk safhasını oluşturur. İMK 'nın olay yerine uyguladığı ilk tedbirleri zamanında ve doğru uygulaması olay yeri ve delil olabilecek bulguların korunması ve soruşturmada kullanılabilmesi OYİ' nin doğru bir şekilde başlamasını sağlayacaktır. Sorumluluk bölgesindeki olay meydana geldiğini öğrenen jandarma birimi; olay yerine acele önlemleri uygulamaya başlar. Olay yerinin araştırılmasında iki öncelik vardır. İlki insan hayatı, ikincisi delil olabilecek bulguların tespitidir. Olay yerinin belgelendirilmesi faaliyeti (fotoğraflama, kamera kaydı, not tutma) aynı zamanda OYİT'in çalışmalarının da belgelenmesi işlemidir. Bulguların toplanmasına geçilmeden önce, gözden kaçan bir hususun olup olmadığının anlaşılması maksadıyla, olay yeri yeniden kontrol edilir. Yeni bulgu tespiti halinde kayıtlara geçirilir. Olay yerindeki bütün bulguların toplanmasına müteakip son kontrolü yapılır. Cumhuriyet Savcısının talimatına uygun olarak KBRN bulguları hazırlanarak inceleme istek formu ile diğer belgeler ve koliler ilgili laboratuvar, soruşturma sorumlusu veya savcılığa teslim edilir.

Anahtar Kelimeler: Olay Yeri İnceleme, İz, Belirti Ve Emare.

ABSTRACT

Crime Scene Investigation is the whole of the investigation of crime elements such as traces, signs and signs by identifying, recording, collecting, packing and sending them to the related units for examination by making investigations about the events that have occurred. The purpose of the Crime Scene Investigation is to determine whether the incident occurred is a crime or not, the natural characteristics of the incident and the perpetrators of the incident are recorded. It constitutes the first phase of OYİ. The timely and correct application of the first measures imposed by İMK to the crime scene and the protection of the evidence that may be the place of evidence and its use in the investigation will ensure that OYİ starts correctly. The gendarmerie unit who learned that the incident occurred in the area of responsibility; begin to apply rush measures to the scene. There are two priorities in the investigation of the crime scene. The first is human life and the second is the detection of evidence that may be evidence. Documentation of the crime scene (photographing, camera recording, note-taking) is also the process of documenting the work of OYİT. Before proceeding with the collection of findings,

the crime scene is re-checked to see if there is something that is overlooked. If new findings are detected, they are recorded. The final control is carried out following the collection of all the findings at the scene. CBRN findings shall be prepared in accordance with the instructions of the Public Prosecutor and an examination request form and other documents and parcels shall be submitted to the relevant laboratory, investigator or prosecutor.

Keywords: Crime Scene Investigation, Trace, Symptom And Sign.

GİRİŞ

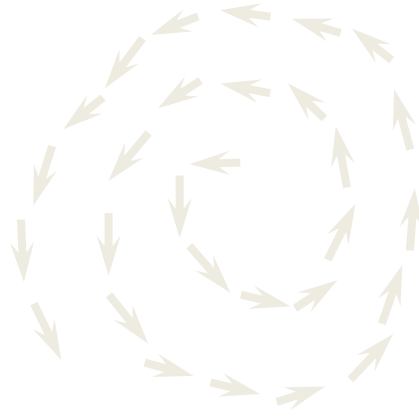
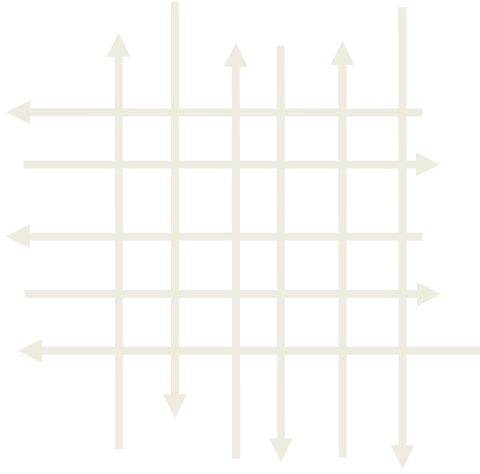
Meydana gelen olaylarla ilgili incelemeler yaparak, iz, belirti ve emare gibi suç unsurlarının araştırılıp, bunların teknik ve bilimsel yöntemlerle tespit etme, kayıt altına alma, toplama, ambalajlama ve incelenmek üzere ilgili birimlere gönderme aşamalarının bütünüdür.

Meydana gelen olayın suç olup olmadığını, olayın tabii özelliklerini, olayın faillerini tespit ederek olay yerini kayıt altına almaktır.

Olay Yeri Araştırma Metotları

Bölge

Şerit

Izgara

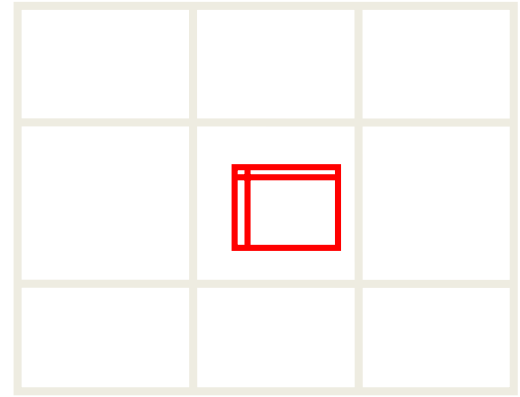
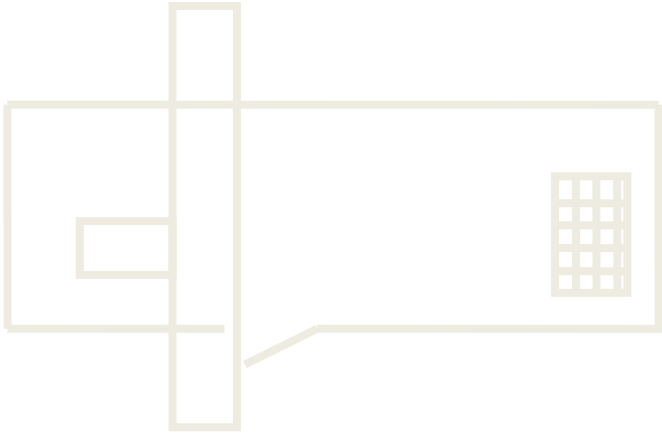
Spiral

Olay Yeri Araştırma Metotlarının Seçimini Etkileyen Unsurlar

- * Suçun cinsi,
- * Olay yerinin büyüklüğü,
- * İz ve delilleri bozmadan elde etme imkânı.

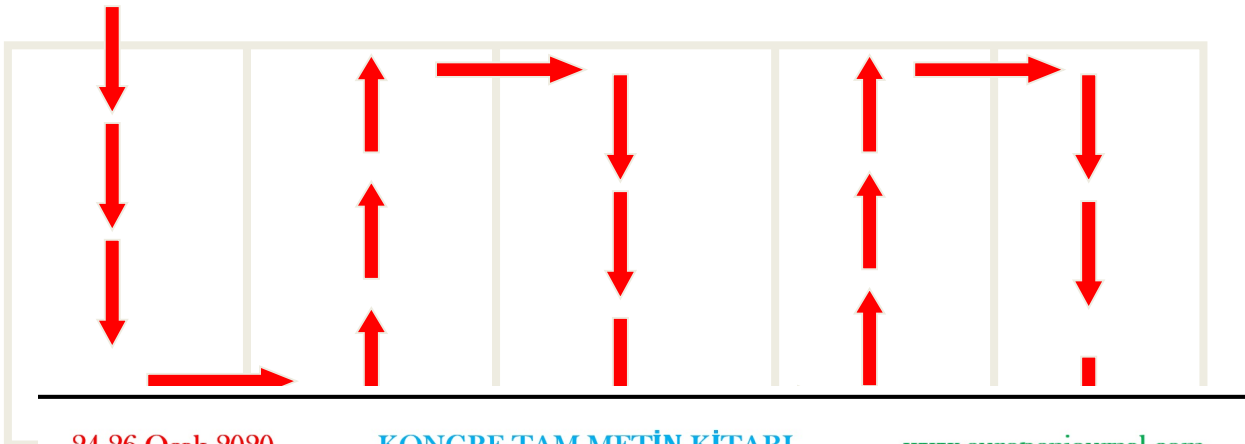
Olay Yeri Araştırma Yöntemleri

1.Bölge (sektör) inceleme yöntemi; Olay yeri, delillerin önemine ve bulundukları yerlere göre bölgelere ayrılır

2.Şerit inceleme yöntemi;

Genel olarak açık arazide ve geniş alana yayılmış olay yerlerinin sistematik incelenmesinde ana yöntem olarak kullanılır

3.Spiral (Dairevi) İnceleme Yöntemi:

Bu yöntem; genellikle bomba patlaması, uçak düşmesi olaylarında, patlama merkezinden dışa doğru veya dıştan içe doğru uygulanmaktadır

OLAY YERİ İNCELEME SAFHALARI

1 İNCİ SAFHA: Acele Önlemler (ilk tedbirler) Safhası,

OYİ' nin ilk safhasını oluşturur. İMK 'nın olay yerine uyguladığı ilk tedbirleri zamanında ve doğru uygulaması olay yeri ve delil olabilecek bulguların korunması ve soruşturmada kullanılabilmesi OYİ' nin doğru bir şekilde başlamasını sağlayacaktır.

2 NCI SAFHA: Hazırlık ve Eşgüdüm Safhası,

Sorumluluk bölgesindeki olay meydana geldiğini öğrenen jandarma birimi; olay yerine acele önlemleri uygulamaya başlar.

C. Savcısının talimatını alan OYİT;

1.OYİ notlarını tutmaya başlar.

2.Soruşturma sorumlusu ile olay yerine ilk müdahaleyi yaparak acele önlemleri uygulayan İMK ve gerektiğinde C. Savcısı ile koordineyi tamamlar.

3 İlave OYİ Personeli/Uzman Personel/Özel Ekip veya malzeme ihtiyacı olup olmadığını belirler ve bunları ilgili makamlardan talep eder/talep edilmesini sağlar.

4 Olay yerinde faaliyet sürdürmesi gereken itfaiye sağlık ekibi gibi diğer görevlilerin gerekli olup olmadığını, gerekli ise talep edilip edilmediğini hususlarında koordine kurarak olay yerine hareket eder.

Olay yerine ulaştığında;

(1) Olay yeri adresinin doğruluğunu kontrol ederek İMK olay ve uygulanan tedbirler ile uygulama şekli hakkında bilgi alır. Olay yerini gözlemleyerek alınması gereken ilave tedbirleri varsa aldırılmasını sağlar.

(2) Varış zamanını, hava durumu, dikkat çeken ilginç kokuları gibi detaylar notlara aktarır.

(3) Olay yeri inceleme ekibinin dinlenmesi ve olay hakkında ilgililere bilgi verilebilmesi amacıyla mola noktası ile değerlendirme ve bilgilendirme noktası belirler.

(4) İMK aldığı bilgiler ile olay yerine yönelik gözlemlerini bir bütün halinde değerlendirerek araştırma yöntemini/yöntemlerini belirleyerek kendi personeli arasında işbölümü ve görevlendirme yapar.

3 ÜNCÜ SAFHA: Olay Yerinin Araştırılması ve Tespit Safhası,

Olay yerinin araştırılmasında iki öncelik vardır. İlki insan hayatı, ikincisi delil olabilecek bulguların tespiti.

(1) Olay yerinde yaralı varsa ve henüz hastaneye sevkı yapılmamışsa yaralının hastaneye sevkini sağlar.

(2) Öldüğü değerlendirilen şahıs varsa hayat belirtileri araştırır bu esnada bulgulara zarar vermeyecek güzergâh seçerek bu güzergâhı kullanır.

(3) Henüz sağlık ekibi gelmemişse yaşam belirtisine yönelik nabız, solunum kontrolü, göz refleksi gibi yaşam belirtileri araştırılır. Yaşam belirtisine rastlanması durumunda ilk yardım yapılarak derhal sağlık kuruluşuna sevkı sağlanır.

(4) Cesedin üzerinde görünür yara, varsa kanamanın boyutu, kanın rengi ile varsa diğer hususlar kaydedilir.

(5)..Sağlık ekibinin müdahalesi dışında olay yeri incelemesi tamamlanıncaya kadar cesedin durumu ve konumu kaydedilmelidir.

(6) Olay yerindeki cesetlere işlem yapmak üzere gelen sağlık ekibinin yaptığı işlemler, kimlikleri, hangi kurumdan geldikleri vb. bilgiler not edilir.

(7)..Otopsi işlemleri ve cesedin nakli vb. işlemler Cumhuriyet Savcısının talimatına göre planlanır.

(8) OYİ personeli yukarıdaki işlemlerle aynı zamanda görünür vaziyette bulunan bulguları araştırarak bulunuş sırasına göre numaralandırır.

(9) Bulundukları yerde bozulabilecek veya kaybolabilecek nitelikteki bulguların, özellikleri ve durumları kaydedilerek muhafaza altına alınır.

(10) Seçilen araştırma metoduna göre veya gerekli görülen başka bir yöntemle ikinci kez olay yerinde araştırma yapılarak bulgu tespit edilmesi halinde numaralandırılır.

(11) Görünür vaziyette bulunan bulguların tespit edilip numaralandırılmasına müteakip olay yerinde detaylı parmak izi araştırması ile kan, kıl gibi biyolojik bulgular ve diğer bulgular teknik cihazlar kullanılarak detaylı bir şekilde araştırılır.

(12) Masa dolap vb. yerler açılarak dikkatlice araştırılır.

(13) Olay yeri üçüncü kez kontrol edilerek elde edilen bulgular kayıtlara geçirilir.

4 ÜNCÜ SAFHA: Olay Yeri ve Bulguların Belgeleme (Kayıt) Safhası,

Olay yerinin belgelendirilmesi faaliyeti (fotoğraflama, kamera kaydı, not tutma) aynı zamanda OYİT'in çalışmalarının da belgelenmesi işlemidir.

(1) Bu safhada fotoğraflama, kamera kaydı, not tutmanın yanında olay yerinin ölçümleri bulguların özellikleri kaydedilir.

(2) Olay yeri ve bulguların yerleri orijinal veya müsvedde olarak genel ve özel krokileri çizilir.

(3) Elde edilen bulgular için bulgu tespit formu tanzim edilir.

5 İNCİ SAFHA: Bulguları Toplama ve Paketleme Safhası,

Bulguların toplanmasına geçilmeden önce, gözden kaçan bir hususun olup olmadığının anlaşılması maksadıyla, olay yeri yeniden kontrol edilir. Yeni bulgu tespiti halinde kayıtlara geçirilir. Devamında;

(1) Cesedin parmak izi ve ellerinde biyolojik bulgu (tırnak altı kazıntısı vb) olay yerinde alınmayacaksa el ve ayaklarına kâğıt poşet geçirilerek emniyete alınarak Cumhuriyet Savcısının otopsi için belirlediği yere sevki sağlanır.

(2) Cesedin bulunduğu yerden kaldırılmasına müteakip altı kontrol edilir.

(3) Cesedin sevki tamamlandıktan sonra bulgular numara sırasına göre toplanır.

(4) Bulgular toplanırken üzerlerinde ve etraflarında başka bir iz ve bulgu olma ihtimali göz önünde bulundurularak dikkat edilir.

(5)..Toplanması için uzman personel gerektiren bulgular. Bu aşamada özel ekip vasıtasıyla toplanır ve paketlenerek Cumhuriyet Savcısının talimatları doğrultusunda ilgili yerlere gönderilmek üzere hazırlanır.

6 İNCİ SAFHA Kontrol ve Araştırmanın Sonlandırılması Safhası,

(1) Olay yerindeki bütün bulguların toplanmasına müteakip son kontrolü yapılır.

(2) Olay yeri sınırları içerisinde incelemenin bitmesine müteakip olay yeri yakın ve geniş evresi kontrol edilerek olayla ilgili iz ve bulguya rastlanırsa kayıtlara geçirilir.

(3) .Fotoğraf çekim planının son aşama fotoğrafları çekilir.

(4) Olay yeri incelemesi ve araştırmaya yönelik tüm bilgiler olay soruşturma sorumlusuna aktarılır.

(5) Olay yerinde işlemlerin tamamlanmasına müteakip, Cumhuriyet Savcısı /Soruşturma sorumlusu ile koordine kurularak, hazırlıklar yapılarak birliğe hareket edilir.

7 İNCİ SAFHA: Bulguların İlgili Yerlere Gönderilmesi Safhası,

Cumhuriyet Savcısının talimatına uygun olarak bulgular hazırlanarak inceleme istek formu ile diğer belgeler ve koliler ilgili laboratuvar, soruşturma sorumlusu veya savcılığa teslim edilir.

(1) Bulgular Cumhuriyet Savcılığı aracılığıyla gönderilecekse, Cumhuriyet Savcılığına sevki yapılır ve zimmetli olarak teslim edilir.

(2) Posta kanalıyla gönderilecekse “Koli Yönetmeliği” ne göre değerli koli hükümleri uygulanır ve alındı makbuzları soruşturma dosyasında saklanır.

(3) Kurye ile sevk edilecekse, yetkili kişilere teslim işlemi mutlaka tutanakla yapılır.

8 İNCİ SAFHA: Sonuçları Değerlendirme ve Paylaşım Safhası,

İncelenmek üzere gönderilen bulgulara ilişkin bilirkişi raporları alındığında OYİ raporu ve diğer belgeler ile birlikte bir bütün olarak değerlendirerek soruşturma sorumlusu ile paylaşılır.

OLAY YERİ BULGULARININ İNCELEMESİ SONUÇ VE ÖNERİLEN İŞLEM ÇİZELGESİ

Kolluk teşkilatının görevi; kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak ve bozulan kamu düzeninin yeniden tesisi için çalışmaktır.

* Kolluk görevlerinin amacı; kişilerin temel hak ve hürriyetlerden en iyi bir biçimde yararlanmasını temin etmektir.

* Kolluk teşkilatının temelde aynı amaca hizmet eden iki ayrı yükümlülüğü vardır.

- Koruma ve Önleme Görevi (Önleyici Kolluk)

- Suç Soruşturmasını Yapma Görevi (Adli Kolluk)

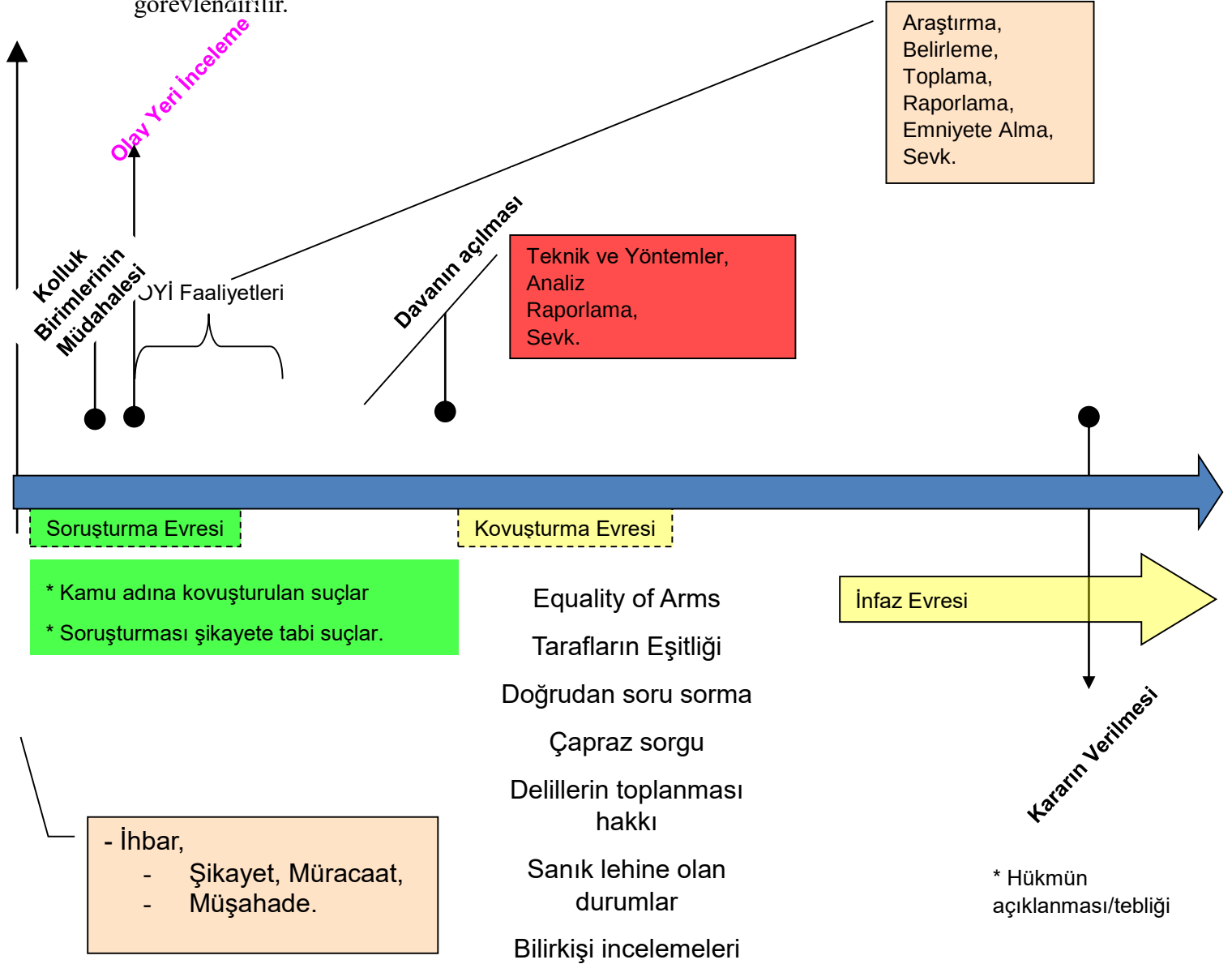
Ceza Muhakemesi Kanunu m.164/1 ve Adli Kolluk Yönetmeliği m.3/1 ye göre Adli kolluk;

* Emn.Gn.Md.lüğü- asgarî tam teşekküllü bir polis karakolu bulunan yerlerde,

* J.Gn.K.lığı- asgarî tam teşekküllü bir jandarma karakolu bulunan yerlerde,

* Sahil Gv.K.lığı- asgarî sahil güvenlik bot komutanlıklarının bulunduğu yerlerde,

* Gümrük Muhafaza Gn.Md.lüğü; gümrük muhafaza müdürlüğü ile müstakil bölge ve kısım âmirlikleri bulunan yerlerde, mevcut imkânlar ölçüsünde yeterince adlî kolluk personeli görevlendirilir.

KAYNAKÇA

Jandarma.gov.tr

Telli, A. & Kavcın, A. B. (2019). YANGIN KRİMİNOLOJİ BİLGİSİ, ANKARA: SEÇKİN

BURHAN-I KATI SÖZLÜĞÜNDE KOZMONİMLER (UZAY VEYA GÖK CİSİMLERİ ADLARI)**COSMONİMES IN THE BURHANİ-KATI DİCTIONARY****Bilimsel işçi Aynura ALİYEVA AYDIN**

Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli'nin adını taşıyan El Yazmaları Enstitüsü.

ÖZET

Klasik sözlük örnekleri, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli'nin adını taşıyan El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilen zengin edebi ve kültürel mirasın değerli el yazması kopyalarının bir parçasıdır. Böyle değerli bir sözlüğün bir örneği, ünlü Azerbaycan sözlükbilimcisi Burhan Muhammed Hüseyin bin Khalaf Tabrizi tarafından Farsça kaleme alınan Burhan-ı Katı (sağlam ve reddi mümkün olmayan delil) sözlüğüdür. Yazar tarafından Hindistan'ın Heydarabad bölgesindeki Dekhan kasabasında 1062'de (1651/52) yazılan Burhan-ı Katı Sözlüğü, Güney Hindistan Eyaleti'nin sultanlarından olan Abdullah Kutubşah'a (h.t. 1023-1083 / 1616-1672) adanmıştır. On yedinci yüzyıl Farsça sözlükçülüğünün değerli kaynaklarından biri olan “Burhan-ı Katı” sözlüğü, hem hacim hem de alfabetik sırasıyla öncekilerden farklıdır.

Bu kaynağın sadece İran'da değil, Türkiye'de de geniş bir okuyucusu var. Türkiye'de Burhani-Katı sözlüğünün yüksek takdir görmesi Osmanlı Edebiyatına olan büyük ilgiye ve anlaşılması zor Farsça-Arapça kelimelerin kaynağı olduğu gerçeğine atfedilebilir. Böylece sözlük, ünlü bilgin Asim Efendi tarafından çevrildi ve geniş okur kitlesine verildi. Asim Efendi'nin İstanbul'da tamamlanan Tibyan-i Nafi der Terceme-i Burhan-i Kati sözlüğü, Cemâziyelevvel 1212'de (22 Ekim 1797) tamamlandı ve Sultan III. Selim'e sunuldu. Mütercim "Burhan-i Kati"yi çevirirken mevcut kelimelere ve kelimelerin anlamlarına faydalandığı eserlerden eklemeler yapmıştır. Ayrıca eserin dikkat çeken diğer yönü, Mütercim Âsımın, Burhân-ı Kâtı'ın Farsça kelimelerin aslı ve anlamları, terimlerin doğru ve açık karşılıklarını göz önünde tutarak eseri Türkçeye çevirmesidir.

Genel olarak, bu değerli ansiklopedi kaynağı kaleme alındığı devirde rağbet kazandığı için sonraki yüzyıllarda da üzerinde çok durulan eserlerden biri olmuştur. 20.000'i aşkın kelimeyi içine alan bu sözlük, onomastik birimler – antroponim (kişi adları), toponim (yer isimleri), hidronim (akarsu adları), etnonim (ulus veya kavim adları), zoonim (hayvan isimleri), kozmonim (Uzay veya gök cisimleri adları), ktemtonim (kurumadı) dahil olmak üzere çeşitli konularda önemli miktarda bilgi içerir. Dilbiliminin önemli bir bölümünü oluşturan onomastik, dilin sözcüksel bileşimindeki belirli isimlerin bir kombinasyonudur.

Bu çalışmada Burhan-ı Katı sözlüğünde yer alan kozmonimler, yani Uzay ve gök cisimleri çalışmaya dahil edilmiş ve anlamları gösterilmiş, analiz edilmiş ve diğer kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Bu kozmonimlerin Azerbaycan ve Farsça isimler sistemine dahil edildiği de önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Burhan-I Katı Sözlüğü, Leksikoqrafi, Onomastik, Kozmonimler

ABSTRACT

Classical dictionary examples are also part of valuable manuscript copies of rich literary and cultural heritage, preserved at the Institute of Manuscripts named after Mohammed Fuzuli of

the Academy of Sciences of Azerbaijan. One of such valuable dictionaries is Persian Burhani-Kati (Convincing Proof) dictionary, created by the famous Azerbaijani lexicographer Mohammed Hussein bin Khalaf Tabrizi whose pseudonym was “Burhan”. The Burhani-Kati Dictionary, which was written in 1062 (1651/52) by the author in the town of Dekhan in the Hyderabad region of India, was dedicated to Abdullah Qutbshah (s. 1023-1083 / 1616-1672), who was one of the rulers of Qutb Shahi dynasty established in the South India. The Burhani-Kati dictionary, which is one of the valuable sources of seventeenth-century Persian lexicography, is different from its predecessors, both in terms of volume and also alphabetical order.

This source has had a broad readership not only in Iran but also in Turkey. The high appreciation of the Burhani-Kati dictionary in Turkey may be attributed to the great interest in the Ottoman literature and the fact that it is a source of complex Persian-Arabic words. Thus, the dictionary was translated by the outstanding scholar Asim Efendi and was appealed to the broad readership. Asim Efendi completed the dictionary “Tibyan-i nafi der terceme-i Burhan-i kati”, which he prepared in Istanbul, in 1212 AD (October, 1797) and presented to Sultan Selim III. The translator did not make an identical translation of the original text of Burhani-Kati and made additions to the text. He also paid close attention to the Persian explanations in the Turkish language.

In general, this valuable source with encyclopedic character has not lost its relevance in the next centuries, as it was popular at the time of writing. This dictionary, which has more than twenty thousand words, contains great information on various issues, including onomastic units - anthroponyms, toponyms, hydronyms, ethnonyms, zoonids, cosmonimes, ktematonim. The onomastics, which forms an important part of linguistics, represent the sum of specific names in the lexical composition of the language.

In this research, the cosmonimes contained in the Burhani-Kati dictionary, including the sky and celestial bodies, were involved in the research, and their meanings were shown, and they were analyzed and compared with other sources. Also, incorporation of these cosmonimes into the system of Azerbaijani and Persian names was emphasized.

Keywords: Burhani-Kati Dictionary, Lexicography, Onomastic, Cosmonimes

GİRİŞ

Gerek sanatsal gerekse de çeşitli bilim dallarındaki uzak geçmişi yansıtan ve birincil kaynak olarak büyük öneme sahip eserler Azerbaycan Bilimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsü'nde korunmaktadır. Klasik sözlük örnekleri burada bir bilim tapınağı olarak korunan yazılı anıtların bir parçasını oluşturur. Bu değerli kaynaklardan biri, alfabetik derlemenin hacmi ve sırası bakımından kendisinden öncekilerden farklı olan “Burhan-ı Kati” (“Kanıtı Dayalı”) sözlüğüdür. “Burhan” takma adıyla tanınan Muhammed Hüseyin bin Halaf Tabrizi “Burhan-ı Kati” sözlüğünü Hindistan'ın Haydarabad bölgesinin Dekan kasabasında 1062'de (1651/52) kaleme almış ve Güney Hindistan eyaletinin sultanlarından Abdullah Kutubşah'a (MS 1623-1672) adanmıştır. On yedinci yüzyıl Fars sözlükçülüğünde özel bir yere sahip olan “Burhan-ı Kati” sözlüğü hatta bugün bile büyük önem taşımaktadır. Nitekim, İranlı bilim adamı dr. Muhammed Muin tarafından geniş önsöz ve açıklamalarla 1951 yılında Tahrande beş ciltte yayınlanan bu sözlüğün tekrar tekrar çoğaltılması, bugün de geçerli olduğunun bir göstergesidir. “Burhan-ı Kati” sözlüğünü yayına hazırlarken, M.Muin gerek anahtar kelimelerde, gerekse kelimelerin açıklamasında ihtiyaç duyduğu her kelimeye kişisel

yaklaşımını benimsemiş ve açıklamalarını çeşitli kaynaklara dayandırarak “Burhan-ı Katı” sözlüğünün önemine bir kez daha vurgu yapmıştır.

Bu değerli eser sadece İran'da değil, diğer ülkelerde de önemli bir bilimsel kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı zamanında geniş kullanılan bu sözlük ünlü bilgin Asim Efendi tarafından Türkçe'ye çevrildi. “Burhan-ı Katı” sözlüğünde bulunan çok sayıda Türk kelimeleri Türkiye’de büyük ilgi ile karşılandı. “Burhan-ı Katı” sözlüğünü Türkçe'ye çeviren Asim Efendi, altı yıl boyunca bu eser üzerinde çalıştı ve Cemâdiyelevvel 1212’de (Ekim 1797) tamamladı ve Sultan III. Selim’e sundu. Asim Efendi “Tibyan-i nafi der tercüme-i Burhan-i kati” olarak adlandırdığı bu sözlüğün çevirisine bazı eklemeler yaptı. Ayrıca Türkçenin Farsça açıklamalarına da dikkat ederek Osmanlı’da ve komşu bölgelerde kullanılan kelimeleri de kullandı. Bu çevirinin ilk baskısı III. Selimin emri ile hicri 23 Rebiülevvel 1214’te İstanbul’da (25 Ağustos 1799), ardından 1281/1835 ve 1268/1852 baskısı ile Bulak’ta, 1287/1870 tarihli iki ciltli baskı ise İstanbul’da yeniden yayınlandı.

Türkiye’de ünlü olan “Burhan-ı Katı” sözlüğünün çevirisiyle ilgili ilginç çalışmalardan biri de “Burhan-ı kati’da yer alan türkçe sözcükler ve deyimler dizini” adlı araştırma işidir. Araştırmacı Elif Cora sözlüğü çok takdir ederek belirtmiştir: “Burhân-ı Katı’ Farsça yazılmış sözlüklerin en önemlilerinden biridir. Aynı zamanda bu sözlük Türk Dili ve Edebiyatı alanında çalışma yapanların başvurduğu önemli kaynaklardandır... Burhân-ı Katı’ pek çok kültürle karşılaşarak sürekli değişim içinde olan Türkçenin, belli bir tarihsel dönemine ışık tutmuş tarihî sözlüklerinden biridir... Türk kültür tarihi bakımından son derece önem taşıyan bu sözlüğü sadece sözlük olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi tüm bu özellikleriyle sözlük Türk folkloru açısından büyük bir değere sahiptir. Bu nedenle bu eseri sıradan bir sözlük olarak değil Türk kültürünü tanıtmak açısından hazırlanmış bir ansiklopedi olarak kabul etmek gerekir”(Elif Cora.2007. s.10,30).

Ayrıca önde gelen Türk edebiyat eleştirmeni ve dilbilimci şair Orhan Şaik Gökyay “Burhan-ı Katı” çevrisinin Türk dili bakımından önemi” adlı makalesinde bu sözlüğün Türk kültürü tarihindeki önemini anlatmıştır (Orhan Şaik Gökyay. 1989. s.160-176).

Her sözlük ister kendi zamanında, isterse de tarih öncesi zamanların içeriğini kapsayan en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Bu açıdan, kelime ve içerik bakımından zengin olan “Burhan-ı Katı” sözlüğü de onomastik birimlerin değerli bir kelime hazinesidir. Dilbilimin en önemli alanlarından biri, belirli isimleri kapsayan onomastiklerdir. Her bir onomastik birim, yani özel isimler, yüzyıllardan beri eşsiz zengin mirasını sürdüren değerli bir bilgi taşıyıcısıdır. Toplum geliştikçe bilimsel, sosyo-kültürel ve sosyal başarılarının büyüdüğü ve dilin onomastik birimlerle zenginleştiği bilinmektedir. Bu nedenle, sözlüğün kelime hazinesinin önemli bir bölümünün onomastik sözcük dağarcığı – özel isimler olduğunu söylersek doğru olur.

Yirmi binden fazla kelimesi olan “Burhan-ı Katı” sözlüğü, genel olarak en değerli tarihsel onomastik kaynaklardan biridir.

ARAŞTIRMA

Bu yazıda onomastik gruplardan birini oluşturan kozmonimos hakkında konuşacağız. Dil dağarcığının bir kısmı da gök ve gök cisimlerinden oluşur. Yani, “gök cisimleri Güneş, Ay, Dünya, yıldızlar, takımyıldızlar, kraterler vb. amaçlanmıştır. Kuşkusuz, farklı gezegenlere, takımyıldızlara ve yıldızlara verilen isimler geleneksel - takma adlardır. ”(Kurbanov A. (II) 2004. 323). Onomastiklerin “astronomları” bölümünde değinilen gök cisimlerine yakın kavramlar anlamına gelen ve diğerinden çok farklı olmayan "kozmonim" ve "astronim" olarak adlandırılır. Kozmonimler (uzayadibilim),"kozmetik, galaksiler, yıldızlar yuvasının isimleri"

(Adilov M., Paşayev A. 2005, s. 255), astronomiler ise, “gezegenler, yıldızlar, seyyareler, küçük gezegenler (asteroitler, veya planetoitler) dahil olmak üzere herhangi bir gökssel cismin, burçların has ismi” gibi anlatılmıştır (Adilov M., Paşayev A. 2005. s. 88).

“Burhan-ı Katı” sözlüğünde toplanan kozmonimlere bakarken, A.Kurbanovun kozmonimlerin sadece Azerbaycan Türkçesinde değil, aynı zamanda dünyadaki diğer ulusların dilinde de kullanılmasına ait geliştirme fikirleri dikkat çekiyor. A.Kurbanov yazar: “Dünyanın diğer uluslarında olduğu gibi, Azerbaycanlıların büyükbabaları gizemli evreni, özellikle Ay, Güneş, yıldızlar ve galaksimizin gezegenlerini ilgi ile izlemiş, garip isimler vermiş ve onlarla ilgili çeşitli efsaneler ve rivayetler icat etmişler. Atalarımız uzun süredir kaderlerini gökssel cisimlerin davranışlarına göre yazmış ve herkesin gökyüzünde bir yıldızı olduğunu düşünmüşler. Buradan da gök cisimleri hakkında çok sayıda atasözleri – “yıldızı söndürmek”, “yıldızı uzlaştırmak”, “yıldızı parlamak”, “ay ışığı”, “gün batımı” vb. bu gibi birçok halk ifadeleri meydana gelmiştir” (Kurbanov A. (II). 2004, s. 323-324). Gerçekten bilim insanının kozmonimlerle ilgili yaptığı bu fikirleri sözlükte bulunmuş ve farklı isimler altında sunulmuş gök cisimleri şeklinde görülebilir.

Genel olarak, sözlükteki her bir kozmonimin işlemleri sırasında astronomi gelişimi ile birlikte, bu bilim alanındaki insanların farklı zamanlarda dünya görünümüne ilişkin bilgi verdiğini söylersek, yanlış olmaz.

Şunu da belirtmek gerekir ki, sözlükte gök cisimleri üzerindeki astronomik bilgiler Türk mitolojik hafıza tarihinde de yansıtılır. Bunun çarpıcı bir örneği, dilbilimci E.Kuliyev’in “Eski Türk Onomastikasının leksik-semantik sistemi” isimli kitabında karşılaştığımız Prof.Dr. K.Veliyev’in görüşleridir. E.Kuliyev dilbilimciye referans olarak belirtmiştir “...mitoloji ve folklorda büyük rol oynayan yıldızlar da kozmik tanrılar arasındadır. Doğu'daki yedi yıldız hakkındaki efsaneler ve inançlar Türkler arasında yaygındı. İnanca göre, gökyüzünün yedi katmanı yedi yıldız arasındaki mesafe ve katmanlardır. Böyle bir görüş hüküm sürüyor ki, dünya bu yedi yıldızın tam merkezindedir. Her katmanda bir yıldız vardır, I katda Ay, II kattaki Utarid, III gökyüzünde Zühre, IV gökyüzünde Güneş, V gökyüzündeki Merih, VI gökyüzünde Müşteri ve VII gökyüzünde Zühalın yerleştiği hayal ediliyordu. Haftalar üst üste bu yıldızlar tarafından yönetiliyordu. Nücum elmi bilim dünyasını yedi iklime bölüyordu. Her iklimin bir yıldız tarafından yönetildiğine inanıyorlardı. Bu inanç Türklerde de vardı” (Kuliyev E. 2001. s. 158-159).

Ayrıca, adı geçen kitapta IX ve X yüzyılların Uygur anıtlarından birinde kullanılan kozmonimler hakkında bilgi verilmektedir. Buradaki bilgilere göre, Merkür yıldızının Tir, Satürn gezegeninin ise Kivan (Keyvan) adı şeklinde işlenmesi, Doğu halklarında Müşteri ismiyle bilinen Jüpiter gezegeninin Urmızt (Ormozd) ismiyle, aynı zamanda daha çok Zühre gibi tanınmış Venüs gezegeninin “Nahit” ismiyle belirtilmesi dikkate değer noktalardandır (Kuliyev E. 2001. s. 160-161).

BULGULAR

Aşağıda “Burhan-ı Katı”daki kozmonimlere bir örnek verilmiştir. Bu isimlerin bir çoğu farklı anlamlara sahip olsa da, sadece kozmonim ile açıklanmaktadır.

1. آفتاب *Aftab* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.16^b) - kozmonim olarak Güneş anlamına geliyor.
2. بخون *Bahun* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.60^a) – Merih (Mars) yıldızının ismidir, beşinci gökyüzünde bulunur.
3. برجیس *Bercis* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.62^b) – Müşteri (Jüpiter) yıldızının isimlerinden biridir.

4. بهرام *Behram* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.81^b) - Çeşitli şekillerde sunulan kelime, kozmonim gibi "Merih (Mars) yıldızının adı, onun bulunduğu yer beşinci gökyüzündedir ve üçüncü iklim ona aittir" şeklinde anlatılmıştır.
5. پنجپایه *Pancpaye* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.101^a) - "yengeç, Yengeç burcu ve dördüncü takımyıldızın adıdır".
6. ترازو *Terazu* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.113^a) – kozmonim gibi anlamı “on iki takımyıldızdan biri olan Terazi burcunun adı”dır.
7. تیر *Tire* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.124^a) – 26 anlamda açıklanan bu kelime bir kozmonim olarak böyle yorumlanır: "Ütarüd (Merkür) yıldızının adı ..."
8. خرشا *Horşa* (Muhammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.155^b) ve خورشاد *Xorşad* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.155^b) - Güneş'in isimlerinden biri.
9. خور *Hor* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.161^b) - Güneş'in isimlerinden biri.
10. راوش *Raveş* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.189^b) - Müşteri (Jüpiter) yıldızının adıdır.
11. رخش *Rahş* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.191^a) - bir kozmonim olarak "güneşin isimlerinden" biridir.
12. زاوش *Zavoş* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.201^a) - Müşteri (Jüpiter) yıldızının adıdır. Muhammed Tebrizi burada kelimenin ikinci saatinin “u” ile telaffuz edilen zaman "aynı zamanda Ütarüd yıldızı"nın (Merkür) kelimesinin kastedildiğini belirtir. Buna ek olarak sözlükte söz sırasında bulunan زاووش *Zavuş* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.201^a) seçeneğinin "Müşteri Yıldızı" ("Jüpiter") ve "Ütarüd Yıldızı"na (Merkür) ait olduğu verilmiştir. Sözlükte verilen زوش *Zeveş* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.209^a) kelimesinin anlamlarından biri "Zavuş anlamında olup, Müşteri (Jüpiter) yıldızının adıdır" gibi belirtilmiştir.
13. زهره *Zohre* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.209^b) - Bu kelime "Zohre" olarak telaffuz edildiğinde ünlü bir yıldızdır ve o “Nahid” olarak adlandırılır” gibi anlatılmıştır.
14. شباهنگ *Şabahang* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.248^b) – Kozmonim olarak bu kelimenin izahı "Karvankeş" (astr. kahkaşan) yıldızının adıdır. Bu, şafak vaktinden önce görünen yıldız"ın ismidir.
15. شر *Şer* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.252^b) - Güneş'in isimlerinden biridir.
16. شید *Şid* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.263^a) - Kozmonim olarak "Güneşin isimlerinden biri"dir. Sözlükte bu kelimenin diğer seçeneği olan شیده *Şide* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.264^a) aynı anlamda kullanılmıştır.
17. کیوان *Keyvan* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.340^a) - Yedinci gökyüzün üzerinde bulunan “Zuhal” (Satürn) yıldızının adıdır.
18. مریخ *Marix* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.279^b) - Anlamlarından biri: "Yıldız adıdır, yedi gezegenden biridir ve beşinci gökyüzü üzerinde bulunur".
19. مهر *Mehr* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.389^b) - Çeşitli anlamları kapsayan "mehr" kelimesi gök cisimlerinden olan "güneşin isimlerinden biri" anlamına geliyor.
20. ناهید *Nahid* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.396^b) - Bir kaç anlamı olan kelime göksel yıldız olarak “Zühre” (Venüs) yıldızdır. ناهیده *Nahide* (Muhammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, 396^b) kelimesi de "Zühre yıldızı olan Nahid anlamındadır. Beşinci iklim ona aittir".
21. نژه *Neje* (Mohammed Tabrizi. Burhan-ı Katı, y.399^a) - Kozmonim olarak anlamı “istikrarlı yıldızlardan biridir”.

Örneklerden görülebileceği gibi, gök cisimlerinin çoğu farklı isimlere sahiptir. Antik çağlara kadar uzanan bu gök cisimlerinin izlerinin varlığı, insanların o zamanlarda geniş astronomik karşılaşmalara ve bilgilere sahip olduklarını da göstermektedir. Aynı zamanda, “Burhan-ı Katı” sözlüğünde toplanan göksel cisimlere bakarak, kozmonimlerin eski izlerinin İran

mitolojisinde, sözlü halk edebiyatında ve klasik Doğu edebiyatında da bulunduğu sonucuna varabiliriz.

SONUÇ

Böylece, “Bürhan-ı Katı” sözlüğünde dil sözlüğünün bir parçasını oluşturan kozmonimlere dayanarak, yüzyılların derin katmanlarında köklenmiş ve yüzyıllardır kullanılan onomastikanın bu bölümünün ilginç gerçeklerin dökümü olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda adı geçen isimlerin çoğunun Farsça ve Azericedeki isimlerin zenginleştirilmesinde katkıda bulunması da dikkat çekicidir. Şöyle ki, Farsça kişi isimleri sırasına dahil olan isimleri bunlardır: برجیس *Bercis* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.45; Mehdi Hamida. 1388. s.102), بهرام *Behram* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.52; Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.44; Mehdi Hamida. 1388. s.112-113), زاوش *Zavoş* (Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.114), زهره *Zohre* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.132; Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.118; Mehdi Hamida. 1388. s.236), شباهنگ *Şebaheng* (Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.142; Mehdi Hamida. 1388. s.274), شید *Şid* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.175; Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.151; Mehdi Hamida. 1388. s.286-287), شیده *Şide* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.175; Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.151; Mehdi Hamida. 1388. s.287), کیوان *Keyvan* (Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s. 10; Mehdi Hamida. 1388. s.360-361), مهر *Mehr* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.275; Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. 1384. s.241; Mehdi Hamida. 1388. s.411), ناهید *Nahid* (Mohammed Hamasiyan. 1378. s.289; Mehdi Hamida. 1388. s.425). Azerbaycan has isimleri arasında yer alan kozmonimlerden Behram, Zühre, Nahid, Mehri isimleri de var. Ayrıca Türkçeye çevrilmiş Behram (D. Mehmet Doğan, 2008. s.168), Bercis (D. Mehmet Doğan, 2008. s. 952), Merih (D. Mehmet Doğan, 2008, s.1122), Nahid (D. Mehmet Doğan, 2008, 1223 Aralık), Venüs (D. Mehmet Doğan, 2008. s.1716), Zühre (D. Mehmet Doğan 2008. s.1828) adlarının açıklamalarında onların Farsça, Arapça ve Latineden dahil olmak üzere özel bir isim olmaları dikkat çekiyor.

Genel olarak, bazı kozmonim veya astronimlerin kişi adları gibi kullanılması, dilin kelime hazinesini zenginleştirme konusunda konumlarını gösteriyor. Böylece, diğer onomastik birimlerde olduğu gibi, kozmonimlerin araştırılması zamanı onunla bağlı olan bilimle ilgili farklı bilim alanları üzerindeki etkilerini bir şekilde gözlemlemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Adilov M., Paşayev A. Azerbaycan onomastikası (izahlı terminoloji lugat). Bakı, Nurlan, 2005.
- D. Mehmet Doğan. Doğan Büyük Türkçe sözlük. Türkçe/osmanlıca/yabancı dillerden türkçeye geçen ve en çok kullanılan kelimeler. Pınar yayınları, 2008.
- Elif Cora. Burhan-ı katı'da yer alan türkçe sözcükler ve deyimler dizini. Yüksek Lisans tezi. Kocaeli, 2007.
- Kuliyev E. Kadim Türk onomastikasının leksik-semantik sistemi. Bakı, “İlim” neşriyatı, 2001.
- Kurbanov A. Azerbaycan onomalogiyasının esasları. II cild. Bakı, Nurlan, 2004.
- Mehdi Hamida. Farhang-e namha. Çap-e pancm, 1388.
- Mercan Ansari, Solmaz Şerket Eftehar. Farhang-e nam-e soxan. Tahran, 1384.
- Mohammed Hamasiyan. Farhang-e asami. Kerman, 1378.
- Mohammed Husayn Halaf Tabrizi. Burhan-ı Katı. Yazma kitabı. El yazmalar Enstitüsü.

D-183/10160.

Orhan Şaik Gökyay. Hayatı ve eserleri. Hazırlayan. Prof. Dr. Günay Kut. Kültür Bakanlığı, 1989.

KUTADGU BİLİĞ'DE DEVLET, TOPLUM VE EKONOMİ

STATE, SOCIETY AND ECONOMY IN KUTADGU BİLİĞ

Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Şehitkamil, Gaziantep.

M. Murat KANKAYA

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Şehitkamil, Gaziantep.

ÖZET

Kutadgu Bilig'in devlet, toplum ve ekonomi yaklaşımının incelendiği bu çalışmada, öncelikle eser hakkında kısa bilgi verilmiştir. Çalışmanın kaleme alındığı dönem incelenerek, Karahanlıların ekonomik ve sosyal durumu açıklanmıştır. Çalışmada Yusuf Has Hacib'in dönemin toplum ve ekonomik hayatına ilişkin düşünceleri incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu kapsamda 11.yy. ile günümüz şartlarının benzeşen ve ayrılan yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eserde 11.yy.'da devlet ve toplum düzeninin sağlanmasında özellikle yönetici sınıfın dürüst ve eğitilmiş olması tavsiye edilmektedir. Bu dönem emek ve toprak en önemli üretim faktörleridir. Devlet-toplum ilişkisi dini, ahlaki ve geleneksel temele dayandırılmıştır. Halbuki günümüz yönetim anlayışında devlet tamamen kurumsal kimlik kazanmıştır. Devlet-toplum ilişkisinde din ve ahlak bağı kopmuş, laik anlayış hakim olmuştur. Emek ve toprağın yerini ise sermaye ve teknoloji almıştır.

Çalışmada ekonomik yapı özelinde; devletin mali yönetiminden sorumlu olan hazinedar'ın taşınması gereken niteliklere ve kişilik özelliklerine değinilmiştir. Bunun yanında, çiftçilerin toplum ve devlet için önemine değinilmiş ve onlar ile ilişkinin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Satıcıların ekonomi içerisindeki faaliyetlerine ve dış ülkeler ile ilişkilerdeki rolüne değinilmiştir. Hayvan yetiştirenlerin ürettikleri ürünlerin, askeri alandaki ihtiyaçları karşılaması ve hayvan yetiştirenlerle ilişkinin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Zanaat erbabının askeri alandaki ihtiyaçların karşılanmasındaki rolü ile süs eşyaları üretimi konularından bahsedilmiş ve zanaat erbabı ile ilişkinin nasıl olması gerektiğinden bahsedilmiştir. Yoksullar ile münasebetin nasıl olması gerektiği açıklanarak, yoksullara yapılan yardımların onların duaları ile karşılık bulacağı ve dini inanç açısından önemli olduğu vurgusu yapılmıştır.

Hazinedar ile günümüzdeki karşılığı olan hazine ve maliye bakanlığı karşılaştırması yapılarak, aradaki farklar ve benzerlikler vurgulanmıştır. Çiftçilerin ürettikleri ürünlerin toplam üretim içindeki payı ve günümüz şartlarındaki değişimi; satıcıların satışını gerçekleştirdikleri ürün çeşitleri ve günümüzdeki rol değişimi; hayvan yetiştirenlerin

ürettikleri ürünlerin askeri alana katkısı ve günümüz şartlarındaki değişimi; zanaat erbabının ürettiği ürünlerin askeri alana katkısı ve sanayi devrimi sonrası zanaat erbabının üretim içindeki rolünün değişimi; ve son olarak yoksullara yapılan yardımların dini kaygılarla gerçekleştirilmesi anlayışından, sosyal devlet anlayışı gereği transfer harcamalarının gerçekleştirilmesine geçiş değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kutadgu bilig, Yusuf Has Hacib, devlet, siyasetname, ekonomi.

ABSTRACT

In this study where Kutadgu Bilig's approach to state, society and economy is examined, firstly brief information is given about the work. The period in which the study was written was examined and the economic and social situation of the Karahans was explained. In this study, the ideas of Yusuf Has Hacib about the social and economic life of the period were examined and analyzed. In this context, it is tried to put forward similar and separated aspects of 11th century and present conditions.

In the work, it is recommended that the ruling class should be honest and educated especially in the establishment of state and society in the 11th century. Labor and land are the most important factors of production in this period. The state-society relationship is based on a religious, moral and traditional basis. However, in today's understanding of government, the state has gained a completely institutional identity. The relationship between religion and morality has broken in the state-society relationship and secular understanding has prevailed. Labor and land have been replaced by capital and technology.

In the study; The characteristics and personality traits of the treasury responsible for the financial management of the state are mentioned. In addition, the importance of farmers for society and the state is mentioned and how the relationship with them should be mentioned. The activities of vendors in the economy and their role in relations with foreign countries are mentioned. It was mentioned that the products produced by animal breeders should meet the military needs and how the relationship with animal breeders should be. The role of the craftsman in meeting the needs in the military field and the production of ornaments were mentioned and how the relationship with the craftsmen should be discussed. Finally, in the study which explains how the relationship with the poor should be, it is emphasized that the aid given to the poor will be answered with their prayers and that it is important for religious belief.

By comparing the treasury and finance ministry, which is the equivalent of the present day, the differences and similarities between them are emphasized. The share of the products produced by the farmers in the total production and the changes in the current conditions were evaluated. The types of products sold by the sellers and the current role change have been evaluated. The contribution of the products produced by animal breeders to the military field and the changes in today's conditions were evaluated. The contribution of the products produced by the artisans to the military field and the change of the role of artisans in

production after the industrial revolution were evaluated. The transition from the understanding of the aid to the poor with religious concerns to the transfer expenditures in accordance with the social state approach was evaluated.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, State, Treasurer, Economy.

GİRİŞ

Türkler göçebe bir toplum yapısına sahip olduğundan, yerleşik hayata geçene kadar Yenisey ve Orhun yazıtları dışında yazılı kaynaklara pek sahip değillerdir. Bu nedenle Türk tarihine dair bilgilere daha çok Çin, Hint, İran ve Roma gibi medeniyetlerin kayıtlarında rastlanılmaktadır.

11. Yüzyıl yaşantısına ışık tutan Kutadgu Bilig isimli eserdeki ekonomi ve toplum ile ilgili kısımların incelendiği bu çalışmada, günümüz koşulları ile karşılaştırmalar yapılarak, iki döneme ait benzer ve farklı yönler değerlendirilmiştir. Eserde, Karahanlılar döneminde devletin hazinesinin kontrolünden sorumlu olduğu belirtilen Hazinedar ile günümüzde benzer faaliyetler gerçekleştiren Hazine ve Maliye Bakanlığı karşılaştırılması yapılmıştır. Ayrıca avam ile münasebetin nasıl olması gerektiği hakkında öneriler sunulan eserde, ilk olarak çiftçiler ile münasebetten bahsedilmektedir. Çalışmada 11. Yüzyılda çiftçilerin öneminden bahsedilen eserdeki şartlar ile günümüz şartlarının karşılaştırılmıştır. Eserde geçen ikinci kesim satıcılarıdır. Çalışmada satıcıların o dönemki faaliyetlerinden ve dış ilişkilerdeki rollerinden bahsedilen eserdeki anlayış ile günümüz ticaret şartları karşılaştırması yapılmıştır. Eserde geçen üçüncü kesim hayvan yetiştiricileridir. Hayvan yetiştiricilerinin askeri alana yaptıkları katkıların ifade edildiği eserdeki bakış açısı ile günümüzde hayvancılığın toplam üretim içerisindeki payı karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Eserde geçen dördüncü kesim zanaat erbabıdır. Sanayi devrimi sonrası seri üretime geçiş ile birlikte önemi azalan zanaat faaliyetlerinin, o dönemdeki öneminden bahsedilmektedir. Son olarak fakirler ile münasebetten bahsedilen eserde, dini kaygılarla fakirler ile münasebetin nasıl olması gerektiği ifade edilmiştir. Günümüzde daha çok sosyal kaygılarla fakirlere yönelik gerçekleştirilen faaliyetler, o dönemde dini kaygılarla gerçekleştirilmektedir.

Kutadgu Bilig'deki anlayışa göre; devlet erkanı halka hizmet için vardır ve kendilerini toplumun huzura kavuşmasına, daha zengin hale gelmesine ve mutluluğuna adanmışlardır. Buradaki temel ölçüt kamu faydası olarak belirtilmektedir. Huzura erişmek için, halkın işinin zamanında, günü gününe yapılması gerekir, aksi takdirde bir anlamı kalmaz.

Devleti ayakta tutan kuvvetleri; "som altın" ve "kılıç" olarak ayıran eser, servet faktörünün birey yaşamında olduğu kadar, devlet için de çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Servet olmadığı takdirde devlet işleri aksar, bu nedenle de gücü temsil eden kılıçla birlikte servet, devleti ayakta tutan temel kuvvetleri meydana getirmektedir. Bu gücü kullanan hükümdar ise güneş gibi olmalı, doğru yoldan ayrılmamalı ve halka hizmet ulaştırmalıdır. Verilen bu

hizmetler halkın refahını arttırmalı, daha güzel ve mutlu bir yaşantıya kavuşturmalıdır.¹ Devletin bir hizmet kuruluşu olarak görülmesi, Türk devlet yapısının çok sağlam temeller üzerine kurulduğunun göstergesidir.

Kutadgu Bilig'de ekonomik düzenin sağlanma şartı olarak, eşitliğe ve genellik ilkesine uygun şekilde adaletin sağlanması ile insani ilişkilerin düzenlenmesi ve can-mal güvenliğinin sağlanması gerekliliği ifade edilmektedir. Yöneticiler zorlama ile başarıya ulaşamayacaktır, istemekle alınamayacak şeyleri zorla istememek gerekir.²

Yöneticilerin bilgili olması ve bilgiye önem verilmesi durumunda toplumsal düzenin ve huzurun sağlanması yanında, refah ve zenginlik düzeyi de artış gösterecektir. Kutadgu Bilig'de bu durum şöyle açıklanmaktadır; “Kılıç memleket zapt eder ve zafer kazanır; kalem de memleket tanzim eder ve hazine toplar. Kılıç kan damlatırsa memleket alır; kalemde murekkep damlarsa, altın gelir.”

Kutadgu Bilig'de hükümdarın halk üzerinde hakları olduğu gibi, halkın da hükümdar üzerinde hakları olduğu ifade edilmektedir. İlk olarak halkın sahip olduğu haklara bakılacak olursa; Gümüş ayarının korunması, Âdil kanunlar ve Emin yollar olarak ifade edilmiştir.

Hükümdar halkın ödeme aracı olarak kullandığı gümüşün değerini koruyarak, halkın zenginliğinin devamını sağlamalıdır. Halkın zenginliği, devletin zenginliğidir. Doğruluk içerisinde belirlenen kanunlarla halkın hakları ve varlığı korunmalı, ticaret erbabının geçiş güzergahları güven altında tutulmalıdır. Bunlar hükümdarın halkına sağlamak zorunda olduğu şartlardır. Hükümdar kendisinin ve devletin huzur içerisinde varlığını sürdürmesini istiyorsa, bu şartları yerine getirmelidir.

Hükümdarın halk üzerinde sahip olduğu haklar ise; Vergi toplama, Emre itaat, Dostluk ve düşmanlıkta ortaklık isteme olarak sayılabilir.

Halk ürettiğinin bir kısmını devlete vergi olarak ödemelidir. Vergi devleti ayakta tutan önemli unsurlardan birisidir. Hükümdar halkından emirlerine itaat etmesini bekler, aksi takdirde düzen bozulur. Devletin dostluğu ve düşmanlığı, halkın dostluğu ve düşmanlığıdır. Devletine düşman olana, halkı da yakın durmamalıdır.

Çalışmanın ana teması, Kutadgu Bilig'de yer alan ekonomi ve toplum ile alakalı unsurlara değinmek olduğu için, burada belirtilen "gümüşün ayarının korunması" ve "vergi toplama" haklarının doğrudan bu çalışma ile ilgili olduğu söylenebilir.³

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Yusuf Has Hacib'in Kısa Hayatı

¹ Demokan DEMİREL, Kutadgu Bilig'de Devlet Yönetimi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Alanya (2014), Cilt:6, Sayı:1, ss.59-60.

² Nejat DOĞAN, Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri (2002), Sayı:12, ss.137-140.

³ Muhammed Zahid ÇİĞMAN, Kutadgu Bilig'de Savunulan Hakimiyet Anlayışı Ne Kadar Çağdaş?, *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, (2018), Cilt:3, Sayı:5, s.76.

1007-1018 yılları arasında Karahanlı Devleti, Balasagun şehrinde doğduğu düşünülen Yusuf Has Hacib (Balasagunlu Yusuf), 1077 yılında Kaşgar'da vefat etmiştir. Yaşantısı üzerine çok fazla bilgi bulunmayan Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig isimli eserinden anlaşıldığı üzere; iyi öğrenime sahip, Arapça ve Farsça bilen bir kişiydi. Balasagun'lu Yusuf 1070 yılında yazımını bitirdiği Kutadgu Bilig isimli eserini, dönemin hükümdarı Uluğ Kara Buğra Han'a arz etmiş, eser çok beğenilmiş ve sarayda günlerce okunmuştur. Eserini hükümdara sunduktan sonra kendisine "has hacib" (baş mabeyinci - haberci) unvanı verilmiş olup, önemli devlet görevlilerinden birisi haline gelmiştir.

Eserin Özellikleri

Yusuf Has Hacib 1069 yılında Balasagun'da yazımına başladığı eseri, 1070 yılında Kaşgar'da tamamlamıştır. 85 bölüm ve 6645 beyitten oluşan eser, Mesnevi nazım şeklinde yazılmıştır.⁴ Bir siyasetname olarak kabul edilen Kutadgu Bilig, Türk devlet ve yönetim geleneklerini ve İslam'a geçiş yapmış bir toplumun yapısını yansıtmaları bakımından ayrı bir öneme sahiptir.⁵ Siyasetnameler genel yapıları itibarıyla, devlet adamlarına yönelik öneriler ve uyarılar barındırmaktadır. Aynı zamanda yazıldıkları dönemdeki siyaset ve yönetim anlayışı hakkında da bize bilgiler sunmaktadır.⁶

Siyasetname türü devlet yöneticisine, yardımcılarının ve hizmetkarlarının sahip olması gereken nitelikler hakkında öneriler sunar. Kutadgu Bilig de bu anlamda öneriler içeren bir eserdir. Öğdülmiş, bir hükümdarın vezirinin ve diğer devlet adamlarının (elçi, katip, hazinekar) hangi niteliklere sahip olması gerektiğini açıklamıştır.⁷ Siyasetnamelerde ayrıca, devlet hazinesinin korunmasına yönelik, verginin toplanması ve askeri alanın önemi hakkında önerilerde bulunmaktadır. Son olarak siyasetnameler, çiftçi, zanaatkar ve kamu görevlilerinin korunmasına ve denetlenmesine yönelik önerileri de içerirler.

Kutadgu Bilig, hükümdarın ve devlet görevlilerinin taşıması gereken nitelikleri açıklamaktadır. Hükümdarın devlet görevi vereceği kişileri deneyerek, liyakata göre görevlendirmeler yapması gerektiği ifade edilmektedir. Kutadgu Bilig'de sıklıkla bahsedilen meşruiyet kavramı, politik eylemlerin ve inançların kabul edilebilir ölçütlerinin belirlenmesi olarak ifade edilmektedir. Bu kapsamda Kutadgu Bilig'deki meşruluk ile modern meşruluğun çeliştiği noktalar olabilmektedir. Devletin huzurunun, düzen ve güveninin, adalet ile refah ve zenginliğin kaynağı olarak görülmesi, bu meşruluğun temellerini oluşturmaktadır. Devletin bu anlamda bir alternatifi yoktur, bu nedenle de meşrudur.⁸

⁴ DEMİREL, a.g.e., s.56.

⁵ Ahmet Vecdi CAN, Selahattin KARABINAR ve Metehan KÜÇÜKER, Kutadgu Bilig'de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik ile İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319973>, s.70.

⁶ ÇİĞMAN, a.g.e., ss.64-65.

⁷ Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2013), s.249-250.

⁸ Fatih ERTUGAY, Kutadgu Bilig'de Siyasal İktidarın Meşruluğu ve Devletin Tazimi, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (2014), Sayı:51, ss.81-83.

Eser; öyküleme yöntemiyle kaleme alınmış olup başlıca dört kişi arasında çeşitli devlet, hukuk, insan ve toplum meseleleri üzerinde geçen karşılıklı konuşmalardan meydana gelmiştir.

Kün-Togdı (Gün Doğdu) : Hükümdar

Ay-Toldı (Dolunay): Vezir

Öğdülmiş (Övülmüş): Vezirin Oğlu

Odgurmuş (Uyanmış): Vezirin Akrabası

Eserdeki karakterler; Kün-toğdı hükümdar, adaleti temsil etmektedir. Töreler hükümdardan üstündür, devletin temeli adalettir. Ay-toldı hükümdarın veziri, devleti temsil etmektedir. Öğdülmiş vezirin oğlu, akıllı temsil etmektedir. Babası Ay-toldı hayatını kaybettikten sonra, hükümdar tarafından babasının makamına uygun görülmüştür. Odgurmuş vezirin akrabası, aydın kişiyi temsil etmektedir. Dünya hayatından uzak, ibadete yönelmiş bir dervıştır.⁹

Kutadgu Bilig'de Devlet, Toplum ve Ekonomi

840-1212 yılları arasında Orta Asya'da varlığını sürdüren Karahanlılar döneminde, edebi alana önem verilmiş ve bu alanda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kaşgar şehri bir kültür merkezi haline gelmiştir, Türk-İslam tarihinin ilk eserleri bu bölgede yazılmıştır.¹⁰ Bu eserlerde, ekonomik tabakanın sınıflar halinde büyüdüğü ve mesleki faaliyetlerin babadan oğula geçen bir hale gelmesine neden olduğu ifade edilmektedir.¹¹

11.yüzyılda Karahanlı Devleti'nde Kaşgar şehri önemli merkezlerden biri konumundadır. Bu bölge önemli ekonomik faaliyetlerin merkezi konumundadır. Aynı zamanda birçok kültürün de etkisi altında kalarak bir kültür sentezi haline gelmiştir. Bu nedenle dönemin önemli eserlerinin ve bilim insanlarının bu bölgede ortaya çıkması tesadüfi değildir.

Kutadgu Bilig'de, Karahanlı devlet yapısının ayrıntıları yer almaktadır. Kamu çalışanları, sivil toplum kuruluşları, vatandaşlar ve yönetenler arasındaki ilişkiler ayrıntılı şekilde ifade edilmiştir.¹²

Hükümdar ve Devlet Hizmetlileri

Hükümdarın işlerinde kendisine yardımcı olan birçok hizmetli vardır, bu hizmetlilerin günümüzdeki yakın karşılıkları aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

* Vezir - Başbakanlık

* Subaşı - Savunma Bakanlığı

⁹ Vehbi Alpay GÜNAL ve Emre Aydemirhan ÜÇHÖYÜK, Kutadgu Bilig'de Adalet Dairesi ve Osmanlı'da Yansımaları, I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı, Aksaray (2015), s.713.

¹⁰ Mutlu Melis ÖZGERİŞ, Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebi Çevreler, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, (2013), Cilt:3, Sayı:2, s.139.

¹¹ Kayrat BELEK, Karahanlılar Döneminde Türk Halklarının Kültürel Mirasları, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (2014), Cilt:1, Sayı:1, s.37.

¹² GÜNAL ve ÜÇHÖYÜK, a.g.e., s.713.

* Elçi - Dışişleri Bakanlığı

* Hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı

* Kadı - Adalet Bakanlığı

* Muhtesip - İçişleri Bakanlığı¹³

Bu kapsamda Günümüzde Hazine ve Maliye Bakanı konumunda olan Hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı ile ilgili Kutadgu Bilig'de yer alan kısımları inceleyecek olursak;

Hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın Taşınması Gereken Nitelikler

Kutadgu Bilig'de hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın taşınması gereken nitelikler, Hükümdar (Kün-Togdı) ile Öğdülmiş arasında geçen konuşmalarda şu beyitlerle ifade edilmektedir;

Hükümdar'ın Öğdülmiş'e suali;

*"Ağıcı negü teg kerek ay manga
angar bütse begler yitürse nenge" (2741)*

* "Hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı nasıl olmalı ki, ona beyler itimat etsin ve hazineyi eline teslim edebilsin."

*"Ağı kaznakı tutsa altun kümüş
ol er başka iltse bu aymış yumuş" (2742)*

* "Hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı altın, gümüşü muhafaza etsin ve kendisine verilen işleri başarabilsin."

Öğdülmiş Hükümdara şöyle cevap vermiştir;

*"İdi çın bütün ked kerek er köni
köngül yaymasa ötrü tutsa muni" (2744)*

* "Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için, hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın çok doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır."

*"Közi tok kerek hem kılınçı bütün
barı arta barsa küninge kutun" (2750)*

* "Servetin günden-güne ve saadet içinde artmakta devam etmesi için, hazine - Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmelidir."

*"Halal hem haram adrar erse aç
yararlığ yarağsız bilse seçe" (2752)*

* "Helal ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir."

¹³ DOĞAN, a.g.e., s.134.

"Bor içmez kerek hem özin tutğuçı

özin tutğuçı er kutuğ tapğuçı" (2764)

* "O içki içmemeli ve nefsine hakim olmalıdır; nefsine hakim olan insan saadeti bulur."

Hazinedar'ın öncelikle doğru, itimat edilir, iyi ve dürüst bir insan olması gerektiği belirtilmektedir. Bu sayede hükümdarın ona olan güveni artacaktır. Hazinedarın gözü tok, tavır ve hareketleri güven telkin eden bir kişi olması durumunda, servet sürekli artış gösterecek ve gerekli saadet ortamı sağlanmış olacaktır. Hazinedar helal ve haram olan şeyleri iyi bir şekilde ayırt edebilmeli ve davranışlarını buna göre belirleyebilmelidir. İçki içen hazinedar, kendisine ait olmayan mal üzerinden cömertliğe kalkışır. Hazinesinin kullanımı konusunda gerekli niteliklerini kaybeder ve fayda vermek yerine zarara neden olur.

"Tetiglik kerek kılsa türlüğ sakış

tetig bolmağınça kalı adrar iş" (2772)

* "Her türlü hesabı yapmak için, zeka lazımdır; zeka olmayınca, insan hesap işlerini karıştırır."

"Bitigçi kerek uz kamuğ hat bilir

sakışğ bitigin küdezse kalır" (2773)

* "Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır; hesabın iyice tutulması için, dikkatle kayda geçmesi gerekir."

"Bitigçi küdezgü kiriş hem çıkış

bitigin küdezgü kamuğ türlüğ iş" (2774)

* "Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tespit etmeli; her türlü muamele kayda geçirilmelidir."

"Bilir bolsa tegme bu türlüğ bitig

anın saklasa ötrü kılsa itig" (2780)

* "Hazinedar bütün kayıt usullerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir."

Hazinedarın hesap işlerini karıştırmadan, düzgün bir şekilde yapabilmesi için, zeki bir insan olması gerekir. Zeki olmayan hazinedar hesap işlerini karıştıracağından, ekonomiye kötü yönde etkide bulunacaktır. Hazinedarın muhasebeden de anlaması gerekir, her çeşit kayıt işini bilen bir niteliğe sahip olması gerekir. Aksi takdirde gelir gider dengesinin tespitinde hatalara neden olur. Muhasebecinin gelir ve giderleri eksiksiz olarak kayda geçirmesi gereklidir. Hazineye giren her türlü gelir ve hazineden çıkan her türlü gider yazı ile kayıt edilmeli, denetlenebilmesi için bu yazılar kayıt altında tutulmalıdır. Hazinedarın gelir gider unsurlarını

düzene koyabilmesi için, her türlü kayıt yöntemini bilmesi ve bunu yazılı şekilde kayıt altına alması gereklidir.

"Kerek elgi berk sak kereksiz akı
saçılmasa ötrü ağı kaznakı" (2799)

* "Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur."

"Bilir bolsa kıymet ol arsıkmasa
satığda tavuğda neng alsıkmasa" (2803)

* "Her şeyin değerini bilmeli, alışverişte malca zararlı çıkmamalıdır."

"Oduğ sak kerek ked kereksiz azak
azak bolsa işçi bolur iş uzak" (2813)¹⁴

* "Hazinedar çok uyanık ve dikkatli olmalıdır; savsaklamaya lüzum yoktur; hizmetkâr savsaklayıcı olursa, işler sürüncemede kalır."¹⁵

Hazinedar kamu kaynaklarını israf etmemeli ve ihtiyatlı davranmalıdır. Hazinedar her şeyin değerini bilmeli, alışverişte zararlı çıkmamalıdır. Hazine işlerinde çalışan hizmetkâr, işlerini savsaklamamalı, ödemeler zamanında yapılmalıdır. Çünkü zamanında ödenmeyen bedelin bir anlamı kalmaz. Hazinedar uyanık ve dikkatli bir kişiliğe sahip olmalıdır.

Kutadgu Bilig'in 35. Bölümünde 2743-2822 beyitleri arasında, devletin mali işlerinden sorumlu kişisi olan Hazinedar ile ilgili konulara yer verilmiştir. Günümüzün Hazine ve Maliye Bakanı karşılığı olan Hazinedar'ın taşıması gereken nitelikler, ahlaki özellikleri ve birey olarak bulundurması gereken vasıflar bu bölümde tartışılmaktadır.

Can, Karabınar ve Küçüker (2012) yaptıkları çalışmada, Kutadgu Bilig'de muhasebe, ticari hayat ve etik ile ilgili kısımları inceleyerek yorumlamışlardır. Bu çalışmada, Karahanlılar döneminde bir ücretlendirme sisteminin var olduğu, bu sistemin performansa dayalı olduğu tespit edilmiştir.

Performansa dayalı bu sistem, rekabetin artmasını sağlayarak verimlilik üzerine olumlu etkiler yaratacaktır. Bu sistem verimli çalışan personelin ödüllendirilmesine, verimliliği düşük olanların ise verimlilik düzeyinin artmasına yönelik önemli bir faktördür. Bu sistem sayesinde, gelir dağılımı adaletine yönelik de önemli adımlar atılacaktır.

Kutadgu Bilig'in yazıldığı 11.yy'da devlet yapılanmasında ilk sırada Büyük Divan yer almaktadır. Hazinedar olarak görev yapan devlet görevlisi de bu divana bağlı olarak faaliyet

¹⁴ Yusuf Has HACİP, **Kutadgu Bilig**, çev., Reşid Rahmeti Arat, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1947, Cilt:1, Bölüm:4, ss.286-293.

¹⁵ Yusuf Has HACİP, **Kutadgu Bilig**, çev., Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1959), Cilt:2, Bölüm:3, ss.202-207.

göstermektedir. Mali yönetimden sorumlu olan hazinedar, günümüzün Hazine ve Maliye Bakanı ile benzer sorumluluklara sahiptir. Bu makamın yardımcıları ise, yazı işlerinden sorumlu olan Bitigçi (Katip) ve Tamgacı (Mühürdar)'dır. Kayıt işlerinden sorumlu olan Katip, bir kamu görevlisi olarak devlet muhasebesini kayıt altına almaktadır. Mali işlerden sorumlu olan bu ekip, ihtiyatlılık ilkesine göre hareket etmektedir.

Mali konularda yazılı kayıtların öneminden bahsedilen eserde, hesapların tanzim edilebilmesi için, mutlaka yazı ile kayıt edilmesi gerekir. Aynı zamanda hesapların güvenli hale getirilmesi de yazı ile kayıt altına alınmasına bağlıdır. Eserde sıklıkla hesap kavramından bahsedilmesi, dönem itibariyle muhasebe sisteminin varlığının önemli işaretlerinden birisidir.¹⁶

Devlet adına toplanan gelirlerin ve dağıtılan giderlerin kontrol edildiği yer olarak ifade edilen hazinenin, özellikle askeri alana yapılacak harcamalar üzerine yoğunlaşması gerektiği eserde sıklıkla vurgulanmaktadır. Buna gerekçe olarak da, devletin büyümesinin ve kalkınmasının askeri alanda sağlanacak huzur ile mümkün olacağı gösterilmektedir. Gelir dağılımı adaletine de değinilerek, hazinenin sosyal devlet anlayışıyla kontrol edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Hazine bir devletin kalkınmasındaki en önemli faktördür, bu nedenle hazinenin kontrolünü elinde bulunduran hazinedar, itimat edilen, bilgi sahibi ve ahlaklı niteliklere sahip olmalıdır.¹⁷ Kayıt kültürünün önemi Türklere Fars kültürünün etkisi ile geçmiştir. Bugünkü İran devleti toprakları üzerinde kurulmuş olan İlhanlı devletinin, Abbasi devletinden devraldığı mali işler sorumluları ve anlayışı Türk toplumları üzerinde de etkili olmuştur. Anadolu'ya yerleşen bu kültürün 3 önemli özelliği bulunmaktadır;

1. Kayıtlar devlet gelir-giderleri üzerine yoğunlaşmaktadır,
2. Yöntem olarak Merdiven yöntemi benimsenmiştir,
3. Devlet muhasebesinde tahakkuk muhasebesinden yararlanılmıştır.

Dönem itibariyle muhasebe sisteminin varlığına işaret eden bir diğer gösterge de vergi sisteminden bahsedilmesidir.¹⁸ Kutadgu Bilig'de vergi kavramı, devletin varlığını sürdürebilmesi ve güçlü olabilmesi için, halkın sahip olduğu malları, devlete feda etmesi şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nde Hazine ve Maliye Bakanlığı adı altında teşkilatlandırılmış bu kuruluş, 10 Temmuz 2018 tarihinde 30474 sayılı Resmi Gazete 1 sayılı kararname ile faaliyetlerine başlamıştır.

¹⁶ CAN, KARABINAR ve KÜÇÜKER, a.g.e., ss.71-82.

¹⁷ CAN, KARABINAR ve KÜÇÜKER, a.g.e., s.86.

¹⁸ Münevver KATKAT ÖZÇELİK, Türk Muhasebe Sisteminin Gelişiminde Vergilerin Etkisi, **Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, (2017), Sayı:60, s.397.

¹⁹ CAN, KARABINAR ve KÜÇÜKER, a.g.e., s.98.

Günümüz Hazine ve Maliye Bakanlığı Vizyonu, Yetki ve Sorumlulukları

Güçlü ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve istikrarlı büyümeyi desteklemek amacıyla kurumun vizyonu; finansal disiplinden taviz vermeme, finansal ağırlıkların ve dağılımının adalet çerçevesinde en uygun şekilde koordine edilmesi, kamu kaynaklarını toplumsal faydayı arttırma amacıyla kullanma, nitelikli elemanları, etkin bilişim teknolojileri ile birlikte kullanma, şeffaf, hesap verebilir ve katılımcılığı benimseyen, yenilikçi ve öncü bakış açısı olarak ifade edilmektedir.

Hazine ve Maliye Bakanlığının yetki ve sorumlulukları ise; ekonomi politikalarının hazırlanmasına katkı ve politikaların uygulanması, genel bütçeye bağlı kuruluşların hukuk danışmanlığını ve muhakemat hizmetlerini yerine getirmek, kamu hesaplarını kayıt altına alarak, saymanlık hizmeti görmek, gelir düzenlemesi faaliyetlerini gerçekleştirmek, bağlı kuruluşların programlarını onaylama ve faaliyetlerini denetleme, vergi denetimi politikalarının belirlenmesi ve uygulanması, dış ekonomik ilişkilerin gerçekleştirilmesi, sermaye akımlarının düzenlenmesi ve faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, uluslararası kuruluşlarla koordinasyonu sağlayarak, orta ve uzun dönem belirsizliklerini gidermeye yönelik görevlerin yerine getirilmesi şeklinde sıralanabilir.²⁰

Kutadgu Bilig'deki Hazine Müessesesi ile Günümüz Hazine ve Maliye Bakanlığı Karşılaştırması

11. yy. Karahanlılar döneminde, devletin mali işlerinden sorumlu kişisi olan hazinedar, taşıdığı kişisel özellikleri nedeniyle güven ortamını sağlamaktaydı. Devlet kaynaklarının güven altında olması ve doğru yerlerde kullanılması, hazinedarın doğru, dürüst bir kişi olması ile mümkündü. Oysa günümüzde, Hazine ve Maliye Bakanlığı kuruluşu, bireysel özelliklerden uzak, belirlenen yönetmelikler ve kanunlar çerçevesinde hareket etmekte, burada çalışan personelin faaliyetleri kayıtlar üzerinden denetlenmektedir. Kamu kaynaklarının güvenliği kişinin bireysel davranışlarına değil, kurum politikalarına emanet edilmiştir.

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş, alim olan akrabası Odgurmış'a avam ile nasıl münasebet kurulması lazım geldiğini anlatmıştır. Burada "çiftçiler", "satıcılar", "hayvan yetiştirenler", "zenaat erbabı" ve "fakirler" ile münasebetin nasıl olması gerektiği ifade edilmiştir.

Devletin Çiftçiler ile Olan İlişkisi

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş ile Odgurmış arasında geçen sohbette, devletin, çiftçilere yaklaşımının nasıl olması gerektiği ve çiftçilerin devlet ve toplum için öneminden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili Ögdülmiş ve Odgurmış arasında geçen konuşmalar aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

²⁰ Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018 Yılı Faaliyet Raporu, <https://www.hmb.gov.tr/kurumsal-raporlar>

"Tariğçi turur kör takı bir kutu

kereklig kişiler turur bu butu" (4400)

* "Başka bir zümre de çiftçilerdir; bunlar da lüzumlu insanlardır."

"Bularning bile sen katıl hem karıl

boğuzdın singar sen sakıncsız tiril" (4401)

* "Sen bunlar ile de temas et, münasebet kur ve böylece boğazın husûsunda endişesiz yaşa."

"Kamuğ teprenürke bulardın asığ

tözüke tegir yim içimdin tatığ" (4402)

* "Her canlı bunlardan istifade eder; yemek-içmek zevkini herkese bunlar verir."

"Tözü tın tokığlı açıp todguçı

munğar boldı munğlug tirig bolğuçı" (4403)

* "Bütün canlılar, acıkan ve doyanlar, bütün yaşayanlar bunlara muhtaçdırlar."

"Sanğa ma siziksiz kerek bu kişi

itilse anın ötrü boğzung işi" (4404)

* "Boğazının ihtiyacını temin etmek için, şüphesiz, sana da bunlar lazım olacaktır."

"Bularning bile me katıl ay kadaş

arığ bolğa boğzung halal bolğa aş" (4405)

* "Ey kardeş, bunlar ile de temas et ve münasebette bulun; boğazın temiz kalır ve yiyeceğin helal olur."

"Negü tir eşitgil sakınuk başı

kamuğ türlüg iştin sakınmış kişi" (4406)

* "Her işinde tedbirli hareket eden, takva sahiplerinin ileri gelenlerinden olan insan ne der dinle."

"Köni yol tutayın tise yinçkelig

boğuzuğ arıtğu ay kılkı silig" (4407)

* "Çok ince olan bu doğru yolda yürümek istersen, ey temiz kalpli insan, önce yediğinin helal olmasına dikkat et."

"Sakınuk bolayın tise belgülüg

boğuzka eginke halal bir ülüg" (4408)

* "Gerçekten takvâ sahibi olmak istersen, boğazının ve sırtının nasîbi helal olmalıdır."

Avam içerisinde yer alan bir diğer zümre de çiftçilerdir. Bunlar da devletin varlığının devamı adına önemli olan insanlardır. İhtiyaçların karşılanması adına önemli olan bu kesim ile de münasebet oldukça önemlidir. Eğer temel ihtiyaçların karşılanması konusunda kaygısız olmak isteniyorsa, bu kesim ile iyi ilişkiler kurulmalıdır. Çiftçilerin toplum adına önemli olmasının nedeni, tüm yaşayanların tüketme zorunluluğunun olması ve bu tüketim ürünlerinin de üretiminin çiftçiler tarafından gerçekleştirilmesidir. Bu kadar önemli olan çiftçiler ile iyi iletişim kurulmalıdır, bu gıdaların helal olmasını sağlayacak önemli bir faktördür. Farklı fikirlerin, özellikle tedbirli insanlar olarak bilinen takva sahiplerinin görüşünün dinlenilmesi önemlidir.

"Tariğci kişiler bolur elgi king
bayat birmişindin tutar köngli king" (4416)

* "Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrının verdiğini geniş gönülle sarfederler."

"Kamuğ teprenigli tözü yir öngi
yoriğli aş ol uçuğli mengi" (4417)

* "Her mahlûk kendi nasibini alır; yürüyenler yiyeceklerini ve uçanlar da yemlerini bulurlar."

"Bularka katılğıl karılğıl özüng
tilin yakşı sözle açuk tut yüzüng" (4418)²¹

* "Sen de bunlara katıl ve münasebet kur; onlara tatlı söz söyle ve güler yüz göster."²²

Tarım ürünleri üretenler cömert insanlardır. Yaratıcı tarafından onlara sunulan ürünleri, diğer insanlarla paylaşırlar. Tarım ürünlerinden herkese fayda vardır. İnsanlar gıda ürünlerini, hayvanlar ise yemlerini tarım ürünlerinden temin ederler. Bu kadar faydalı olan bir kesimle mutlaka iyi ilişkiler kurulmalıdır, bu memleketin yararına olacaktır.

9. yy'dan itibaren yerleşik hayata geçmeye başlayan Türk toplumları, bununla beraber bozkır geleneklerini de kaybetmemişlerdir. Yerleşik hayata geçişle birlikte tarımın artan önemi, gelir kaynaklarını ve yaşam koşullarını da değiştirmiştir. Önceleri bozkır temeli üzerine kurulmuş olan sosyal ve politik hayat, zamanla hayvancılık yerini çiftçiliğe bırakmıştır. Yerleşik hayata geçiş ile beraber, Türk çocukları da bir meslek alanında yetişmeye başlamışlardır.²³

Günümüzde tarım sektörü, yaşamsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla hala önemli olmasına rağmen, toplam üretimdeki payı için aynı şeyi söylemek zor olacaktır. Sanayi devrimi sonrası, sanayi sektörünün ön plana çıktığı sektörler arası dağılımda, günümüzde hizmetler sektörü en önemli sektör konumuna gelmiştir.²⁴

²¹ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:6, ss.442-444.

²² HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:4, ss.318-319.

²³ BELEK, a.g.e., ss.38-39.

²⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, Ulusal Hesaplar - Üretim Yöntemiyle Hesaplanan GSYH, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>

Sektörel bazda toplam üretim (GSYH) içindeki payı azalmış olmasına rağmen, ekonomi politikaları açısından tarımın önemi yadsınamaz. Bir ülkenin ihtiyacı olan gıda ürünlerini üretmede kendi kendine yeter durumda olması, günümüzde de önemli bir faktördür. 11. Yüzyıl ile karşılaştırıldığında, en önemli farklılıklardan birinin toprak mülkiyetinde olduğu görülmektedir. Özel mülkiyetin varlığı nedeniyle, tarımsal üretimde bireysel kararlar ön plana çıkmıştır. Devlet sadece teşvikler yoluyla destekleme ve yönlendirme gerçekleştirmektedir.

Devletin Ticaret Erbabı ile Olan İlişkisi

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş ile Odgurmış arasında geçen sohbette, devletin, ticaret erbabına yaklaşımının nasıl olması gerektiği ve ticaret erbabının devlet ve toplum için öneminden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili Ögdülmiş ve Odgurmış arasında geçen konuşmalar aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

*"Muningda basası satığçı turur
satığ birle tınmaz asığçı turur" (4419)*

* "Saticılar durmadan ticaret yapar ve kâr peşinde koşarlar."

*"Ajun tezgünürler tirilgü tilep
ögi köngli bütrü bayatka ulap" (4420)*

* "Akıl ve gönüllerini hep Tanrıya yönelterek, hayatlarını kazanmak için, dünyayı dolaşırlar."

*"Bu yanglıg bolur bu satığçı kamuğ
katılğıl olarka açuk tut kapuğ" (4429)²⁵*

* "Bütün satıcılar hep böyle olurlar, onlara katıl ve kapını her vakit açık tut."²⁶

Satıcı kesimi, ticaret yapan ve bu faaliyetleri sonucu kâr amacı güden kesimdir. Satıcılar hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşırlar. Bu nedenle aynı zamanda bir elçi görevi de görmektedirler. Hükümdarın satıcılara karşı iyi davranması gerektiği, onlarla bir araya gelip, onlara kapısını her zaman açık tutması gerektiği ifade edilmektedir.

Hem üretim hem ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği Karahanlı devletinin kentlerinde, ticaretin rolü çok önemli idi. Ürünler üzerine konulan vergilerin düşük oranlı olmasının ve gümrük denetim noktalarının sınırlı sayıda olmasının, ticaretin gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Bunun yanında ticaretin gelişmesinde, devletin ipek yolu üzerinde kurulmuş olmasının ve bu güzergaha kervansaraylar yapılmasının etkisi de büyüktür. Az sayıdaki yazılı kalıntılarda da satılan ürünler hakkında bilgiler yer almaktadır. Ürünlerin kent merkezlerinde toplandığı, bu merkezden diğer bölgelere dağıtıldığı bilinmektedir. Meyve ve sebzeler şehirdeki kişilerin şehir dışındaki bahçelerinden şehirlere getirilmekteydi.

²⁵ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:6, ss.444-445.

²⁶ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:4, s.320.

Ticarette çok önemli yeri olan bir diğer unsur da köle ticareti idi. Semerkant bu anlamda, en iyi eğitime sahip kölelerin satıldığı yer olarak bilinmektedir. Özellikle göçebe toplumlarla yapılan ticaret, köle ticareti üzerine kuruluydu. Yaşanan kargaşa ve savaşlarla beraber ele geçirilen esirlerin bu ticarete kullanıldığı bilinmektedir.

Pazarlar ticaret ve zanaat merkezi konumundaydı. Zanaatkarlar da kendi üretmiş oldukları ürünleri pazarlara getirerek satabilmekteydi. Ticaret erbabı ise esasen dış ticaret ile uğraşırdı.²⁷

Ticarette takas sistemi yerine, dirhem ismiyle anılan altın ve gümüş para kullanılmaktadır. Bu paralar devlet hazinesi için oldukça değerli olarak kabul edilmektedir. Muhasebe kayıtlarında da ölçü birimi olarak altın ve gümüş para tercih edilmiştir. Devletin iç harcamalarının altın ve gümüşle yapılması ve diğer ülkelerle ilişkilerin altın ve gümüşten etkilendiği de bilinmektedir.²⁸ 11.yy'da Karahanlılarda bir krizin yaşandığına dair bilgiler de günümüze ulaşmıştır. Bu dönemde paranın içerisindeki gümüş miktarı önemli ölçüde düşmüştür. Kutadgu Bilig'de gümüşün değeri üzerine yapılan vurgular da bilinmektedir.²⁹

Finansal faaliyetlerin merkezi, -sarraf olarak adlandırılan- para işi ile uğraşan kişilerin iş yerleri olmuştur. Bu yerler çoğunlukla, büyük şehir merkezlerindeki ana caddelerde "çarşı" ismi verilen yerlerde bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig'de fayda, kazanç ve kâr kavramlarından da bahsedilmektedir. Asığ ismiyle anılan bu kavramlar, 58. bölümde (4419-4438 beyitleri arası) satıcılarla ilişkilerin nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı kısımda sıklıkla vurgulanmaktadır. Buradan, o dönemde kâr-zarar hesaplamalarının yapılabildiğini anlamaktayız. Ancak finansal anlamdaki gelişmişlik düzeyinin asıl göstergeleri; sermaye, faiz, gelir gibi kavramların da bu bölümde geçmesidir.

Karahanlılar döneminde ticarete tüccarlar üç sınıfa ayrılmaktaydı;

* **Küçük sınıf tüccarlar;** ürettikleri malları üretim tesislerinde ya da pazarlara taşıyarak satan kesimdir.

* **Orta sınıf tüccarlar;** şehirde açtıkları satış yerlerinde ya da pazarlarda açtıkları sergilerde satış gerçekleştiren kesimdir.

* **Büyük tüccarlar;** kervanlarla ülke dışına çıkarak, elçi vasfıyla satış gerçekleştiren kesimdir. Tüccar başı adıyla da anılan bu kesim hanedanlık'la sıkı ilişkiler içerisindeydi.

Kutadgu Bilig'de dünyayı dolaşan, ürünlerini pazarlayan ve dışarıdaki ürünleri ülkeye getirenler olarak belirtilen büyük tüccarların, ülke ekonomisi açısından önemine değinilmiştir. Elçi vasfıyla ülkeleri dolaşan bu kesim, aynı zamanda devletler arası ilişkilerde de önemli konumdadırlar. Bu nedenle satıcılar ile iyi ilişkiler kurulmalıdır.³⁰

²⁷ KANAL, a.g.e., ss.100-104.

²⁸ CAN, KARABINAR ve KÜÇÜKER, a.g.e., ss.77-78

²⁹ KANAL, a.g.e., s.103.

³⁰ CAN, KARABINAR ve KÜÇÜKER, a.g.e., ss.79-97.

Günümüzde dış ilişkiler daha çok kamu görevlileri tarafından organize edilmektedir. Ticarete ise anlaşmalar ve birlikler önem kazanmıştır. Gümrük tarifelerinin karşılıklı olarak düşürüldüğü ticaret anlaşmalarının ve serbest dolaşımın sağlandığı ekonomik birliklerin sayısı günümüzde oldukça çoğalmıştır. Karahanlılar dönemiyle benzerliklerin görüldüğü bu durum, yine aynı amaca yöneliktir. Ticaretin arttırılması ve ürün çeşitliliğinin sağlanması ülkeler adına önemli unsurlardır.

Benzer bir durum da, köylerde üretilen ürünlerin şehirlere getirilerek satışa sunulmasıdır. Şehirleşmenin oldukça yüksek düzeylere ulaştığı günümüzde, çiftçiler ya da aracılar tarafından üretilen ürünler şehirlere getirilerek burada dağıtımı gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda bu ürünler imalat sürecine sokularak, birer imalat sanayi ürününe dönüştürülmektedir.

Finansal piyasalar da günümüzde daha profesyonel hale gelmiştir. Kişi yerine kurumlar üzerinden yürütülen finansal faaliyetler, daha çok araca sahip olan güvenilir bir sistem haline dönüşmüştür.

Devletin Göçebeler ile Olan İlişkisi

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş ile Odgurmuş arasında geçen sohbette, devletin, hayvan yetiştirenlere yaklaşımının nasıl olması gerektiği ve hayvan yetiştirenlerin devlet ve toplum için öneminden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili Ögdülmiş ve Odgurmuş arasında geçen konuşmalar aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

"Yigü kedgü mingü at adğır sülük

bulardın çıkar hem yüdürgü kölük" (4441)

* "Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler."

"Kımız süt ya yüng yağ ya yoğrut kurut

yadım ya kidiz hem erej evke tut" (4442)

* "Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir."

"Asığlığ kişiler bolur bu kutu

bularığ yime edgü tut ay botu" (4443)

* "Bu zümreye dahil kimseler çok faydalı insanlardır; ey yavrum, bunlar ile de iyi münasebette bulunmalısın."

"Katılğıl karılğıl yitür hem içür

könilik özele tiriglik keçür" (4444)³¹

* "Onlara katıl, karış; onları yedir, içir ve hayatını doğruluk içinde geçir."³²

³¹ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:6, s.446.

Hayvan yetiştiriciler; yiyecek, giyecek, asker için binek atı, aygır ve diğer yük hayvanlarını yetiştirirler. Ayrıca kımız, süt, yün, yağ, yoğurt, peynir, yaygı ve keçe üreticileri de bunlardır. Hayvan yetiştiren kimselerin faydası çok fazladır. Hayvan yetiştiricileri ile de iyi ilişkiler içinde olunmalıdır. Onlara da iyi davranılması gerekir. Yedirilip içirilerek hayatın doğruluk içinde geçmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Günümüze ulaşan kayıtlarda, Karahanlılar döneminde özel mülkiyet kamu mülkiyeti ayrımının var olduğu görülmektedir. Hayvancılıkla uğraşan kesim ise, toprağın özel mülkiyete konu olabileceğini anlamakta güçlük çekmiştir. Onlara göre toprak ancak devlete ya da onu temsil eden hükümdara ait olabilir, bölünemez bir bütünlüğe sahiptir. Bu anlayıştan dolayı, ikta sistemi ortaya çıkmış ve topraklar ikta beyleri tarafından paylaşarak kontrol altında tutulmuştur.³³

Teknolojideki gelişmelerle birlikte hayvancılığın askeri alana katkısı günümüzde yok denecek kadar azdır. Askeri alana sadece beslenme konusunda katkı sağlayan bu sektör, günümüzde daha çok siviller için önemli hale gelmiştir. Tarımsal alanda olduğu gibi hayvancılıkta da özel mülkiyet hakkının varlığı sonucu, bireysel kararlar ön plana çıkmıştır. Devlet bu sektörü yönlendirmeyi teşvikler yoluyla gerçekleştirmektedir. Tarımsal üretimde olduğu gibi, günümüzde hayvancılığın toplam üretim (GSYH) içindeki payı da oldukça düşüktür.

Devletin Esnaf ile Olan İlişkisi

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş ile Odgurmış arasında geçen sohbette, devletin, zanaat erbabına yaklaşımının nasıl olması gerektiği ve zanaat erbabının devlet ve toplum için öneminden bahsedilmiştir. Konuyla ilgili Ögdülmiş ve Odgurmış arasında geçen konuşmalar aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

"Takı bir kutusu bu uzlar turur

tirilgü tilep özke uzluk kılır" (4456)

* "Başka bir zümre de bu zanaat erbabıdır; kendi hayatlarını kazanmak için, zanaat ile meşgul olurlar."

"Kereklig kişiler yime bu sanga

yakın tut bularığ tusulgay tonga" (4457)

* "Bunlar da sana lüzumlu insanlardır; ey yiğit, onları kendine yakın tut, faydaları dokunur."

"Temürçi etükçi yana kırmaçı

ya sırçı bedizçi ya okçı yaçı" (4458)

* "Bunlar demirci, ayakkabıcı, derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır."

³² HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:4, s.321.

³³ BELEK, a.g.e., s.39.

"Bu dünya itigi bulardın turur

ajunda tang işler bulardın törür" (4459)

* "Bu dünyanın süsü bunlardan gelir; hayret verici hünerler bunlardan çıkar."

"Telim bar bu yanglıg sasa söz uzar

özüng sen uka bar özüm söz üzer" (4460)

* "Bunların sayıcı pek çoktur; sayarsan söz uzar; kalanlarını sen kendin tasavvur et, ben sözümü kesiyorum."

"Bularnı bile me katıl hem karıl

sevindür olarıg sevinçin tiril" (4461)³⁴

* "Bunlar ile de görüş-tanış; onları sevindir ki, kendi hayatın da huzur içinde geçsin."³⁵

Zanaatkârlar, kendi hayatlarını kazanmak için zanaat işi ile meşgul olan kimselerdir. Bu kişiler memleket için önemli insanlardır. Hükümdar onları kendisine yakın tutmalıdır, onlar memlekete faydası dokunacak kişilerdir. Zanaat erbabı olan kimseler demir, ayakkabı, deri, cila, boya, ok ve yay üreticisi olan kimselerdir. Ayrıca süs eşyaları üretirler ve hayret verici hünerlere sahiptirler. Ürün çeşitlilikleri oldukça fazladır. Hükümdar memleketi huzura kavuşsun istiyorsa, zanaatkâr kesimi ile iyi ilişkiler kurmalı, onları memnun etmelidir.

Karahanlılar döneminde kent sayısının artması ve mevcut alanların genişlemesi ile; ticaret, zanaat ve tarım sektörleri arasındaki iş bölümü artmış ve daha yoğun ilişkiler başlamıştır. Kentlerde nüfusun artmasıyla beraber, köylerdeki nüfusun azalması nedeniyle tarımsal üretim daha önemli hale gelmiştir. Köylerdeki az sayıda insanın, yoğun nüfusa sahip kentler için üretim gerçekleştirmesi söz konusu olmuştur. Bunun yanında, kentlerdeki nüfusun artmasıyla beraber nüfus gruplarının oranları da farklılaşmıştır. Zanaatkar ve tüccar sayısındaki aşırı artışlar, bu kesimin ürünlerin esas tüketicisi konumuna gelmelerine neden olmuştur.

Bu dönemde zanaat erbabı tarafından üretilen ürünler; tekstil ürünleri, çanak çömlekler, cam ve metallerin (demir, bakır, değerli maden) işlenmesi sonucu elde edilen ürünler olarak ifade edilebilir.

Zanaat ve ticaret faaliyetlerinin denetim biçimi incelendiğinde;

Karahanlı devletinde zanaat erbabının ve tüccarların denetimi, muhtesib adı verilen kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilmekteydi. Şikayete gerek duymadan, bizzat kendi gözlemleri sonucu olaylara müdahale eden muhtesibler; tartı kontrolü ve onaylanması, yasak olan ticaret ürünlerinin imha edilmesi gibi faaliyetlerde bulunurlardı.³⁶

³⁴ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:6, ss.447-448.

³⁵ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:4, ss.322-323.

³⁶ KANAL, a.g.e., ss.47-106.

Sanayi devrimi sonrası makineleşmenin artmasıyla beraber, emek yoğun üretim yöntemlerinden sermaye yoğun üretim yöntemlerine geçiş, daha çok insan emeğine dayanan zanaat faaliyetlerinin önemini azaltmıştır. Ürün çeşitliliği açısından çok daha fazla çeşitliliğe sahip olunan günümüzde, bu faaliyetler çok daha hızlı ve kolay şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Maliyet açısından da avantajlı olan sermaye yoğun üretim ile gerçekleştirilen sanayi tipi üretim, tarım ve hayvancılık sektörlerinden daha önemli hale gelmiştir.

Devletin Yoksullar ile Olan İlişkisi

Kutadgu Bilig'de Öğdülmiş ile Odgurmış arasında geçen sohbette, devletin, yoksullara yaklaşımının nasıl olması gerektiği ve yoksullara yapılan yardımların, devlete ve yöneticilere faydalarından bahsedilmiştir. Konuyla ilgili Öğdülmiş ve Odgurmış arasında geçen konuşmalar aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

"Du'açı tururlar sanga ay kadaş
idi edgü neng bu du'a ay daş" (4470)

* "Ey kardeş, bunlar sana duacıdırlar; ey dostum, bu dua çok iyi bir şeydir."

"Olardın tileme tavarın yanut
yanutı bayat birge edgü konut" (4471)

* "Onlardan karşılık olarak mal bekleme; buna mukabil Tanrı sana cenneti nasip eder."

"Törü bir işinde bağırsaklıkın
sanga bolğa barça kişiler yakın" (4473)

* "Bunların işlerini hallederken, merhametli davran; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olurlar."

"Özüng bulğa iki ajun edgüsi
ating edgü bolğay yadılğay küsi" (4474)³⁷

* "Böylece kendin her iki dünya nimetini elde edersin; iyi nam kazanırsın ve şöhretin dünyaya yayılır."³⁸

Fakirler sana dua edenlerdir ve dua çok iyi bir şeydir. Fakirlerden karşılık olarak mal bekleme, onun karşılığını Tanrı sana Cennet olarak verecektir. Fakirlerin işlerini yaparken onlara merhametli davran, bu onları sana yakın kılacaktır. Fakirlere iyi davranırsan, iyi nam kazanırsın ve şöhretin dünyaya yayılır.

³⁷ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:6, s.449.

³⁸ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:4, ss.323-324.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile beraber, İslam'daki fakire bakış açısının da Türk kültürüne yerleştiği düşünülebilir. Onlara yardımda bulunma, onları koruma anlayışı Kutadgu Bilig'de de sıklıkla vurgulanmaktadır. Bunun karşılığı olarak da İslam'daki asıl yaşama nedeni olan dünya sonrası hayat için faydalar elde edileceği ifade edilmektedir.

Günümüzde sosyal problemlerinin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla gerçekleştirilen düşük gelir gruplarına verilen destekler, transfer harcamaları kapsamında kamu harcamaları içerisinde yer almaktadır. Laiklik nedeniyle din ile devlet işlerinin ayrılması sonucu, bu faaliyetlerin dini kaygılarla değil de, sosyal kaygılarla gerçekleştirilmesi söz konusudur.

Kutadgu Bilig'de Adalet, Eşitlik ve Cömertlik

Kutadgu Bilig'de ekonomi ve toplum ile ilgili birçok konuya değinilmiştir. Bu konular açıklanırken sürekli yapılan vurgulardan birisi, yönetici kesimin doğruluk içerisinde davranması gerektiğidir. Kanunlara öncelikli olarak hükümdarın uyması, vatandaşlar arasında eşitliği gözetmesi ve hazinenin halk ile paylaşılması gerekliliği eserde sıklıkla vurgulanmıştır. Bu davranışların sonucu olarak; halkın zenginleşeceği, zenginleşen halkın daha fazla vergi ödeyebileceği, daha fazla vergi toplayan devletin askeri anlamda güçleneceği ve bu sayede daha da büyüyeceği öğütlenmektedir. Bu konuyla ilgili beyitlere aşağıda yer verilmiştir.

"İlin itmiş ötrü bayumış kara

kara baylığın kılmış özke tura" (256)

* "Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan yapmıştır."

"Kılıç ursa bıçsa yağı boynını

törü birle tüzse ili budnını" (286)

* "O bunlar ile kılıç çalar ve düşmanın boynunu keser; memleketi ve halkını kanun yolu ile nizam altında bulundurur."

"Mungar bütmeşe kör bu nuşin revan

ukuş közi birle yaruttı cihan" (290)

* "Buna inanmazsan, Nûşin-Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı."

"Törü tüz yoruttı bayudı budun

atın edgü kıldı ol edgü ödün" (291)

* "Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı."

"İdi edgü beglik takı edgürek

törü ol anı tüz yoritgu kerek" (454)

* "Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lazımdır."

"Yatış yarlıkağıl içür bir yigü

ümeg edgü tutğıl ay bilge bügü" (495)

* "Yabancınn kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey alim hakim, misafire iyi muamele et."

"Yatış edgü tutsa yarur er közi

ümeg edgü tutsa yadıldı sözi" (496)

* "Yabancıya karşı iyi davranan kimsenin yüzü güler; misafire iyi muamele edenin şöhreti yayılır."

Adaletli davranan bir yöneticinin, halkının zenginleşip güçlenmesi sonucu, kendisinin daha da güçleneceğı ifade edilmektedir. Bunun sonucu olarak, hükümdarın yaşadığı devirde iyi bir nam bırakacağı söylenmektedir.

"Tengi birle tutsa tirilmiş nengin

yorık tüzse kılkı kılınçı yangın" (705)

* "Toplamış olan malı yerine sarfetmeli; hayatını, işini, tavır ve hareketini düzenlemelidir."

"Yavalık bile borka baş sokmasa

yavalıkka boşlağ nengin saçmasa" (708)

* "Boşu-boşuna kendisini içkiye vermemeli, boş yere malını saçıp, heba etmemelidir."

Kamu harcamaları yapılırken, doğru yerlerde kullanılmalı ve israf önlenmelidir. İçki burada kötüye yönlendiren bir faktördür, o yüzden içkiden uzak durulmalıdır.

"Kerek oğlum erse yakın ya yağuk

kerek barkın erse keçigli konuk" (817)

* "İster oğlum, ister yakınım veya hısımım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun;"

"Törüde ikigü manga bir sanı

keserde adın bulmagay ol mini" (818)

* "Kanun karşısında benim için bunların hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz."

Eşitlik vurgusunun yapıldığı bu beyitlerde, bir yabancı ile en yakını arasında hiçbir fark olmadığı, kanun önünde herkesin eşit olduğu ifade edilmektedir.

"Bu beglik ulı kör könilik turur

köni bolsa begler tiriglik bolur" (819)

* "Bu beyliğin temeli doğruluktur; beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur."

"Apang edgü bolsa bu begler özün
bayur budını barça kör itlür ajun" (895)³⁹

* "Eğer bu beylerin kendileri iyi olurlarsa, onların halkı da zenginleşir ve dünya düzelir."⁴⁰

"Sözin kesti açtı ağı kaznakı
üledi öküş neng çığaylar hakı" (1034)

* "Sözlerini burada kesti, hazinelerini açtı; fakir fukaraya çok mal dağıttı."

"Bayudı budun kitti emgekleri
iligke du'a kıldı budnı tili" (1039)

* "Halk zenginleşti ve memleket nizama girdi; halk hükümdara dualar etti."

"Kutuldı budun kitti emgekleri
kuzı birle katlıp yorıdı böri" (1040)

* "Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamağa başladı."

"İtildi ili hem tüzüldi törü
ilig devleti boldı künde örü" (1041)

* "Memleketi tanzim edildi, idaresi düzeldi; hükümdarın saadeti günden-güne arttı."

"Yorıdı bir ança bu ganglığ kutun
tüzüldi ili budnı barça bütün" (1042)

* "Bir müddet böyle huzur ve asayiş içinden geçti; halkın ve memleketin her işi yoluna girdi."

"Telim arttı ilde yangı kend uluş
ilig kaznakı toldı altun kümüş" (1043)

* "Memlekette yeni şehir ve kasabalar çoğaldı; hükümdarın hazinesi altın ve gümüş ile doldu."

"Sevindi ilig inçke tegdi özi
ajunda yadıldı kör atı sözi" (1044)⁴¹

* "Hükümdar rahat etti ve huzura kavuştu; şöhreti ve nüfuzu dünyaya yayıldı."⁴²

³⁹ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:2, ss:41-106.

⁴⁰ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:1, ss:29-75.

⁴¹ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:2, s:121.

⁴² HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:2, s:86.

Huzura ulaşmanın kaynağı doğruluk olarak gösterilmektedir. Doğru yönetim, halkın zenginleşmesine, huzura kavuşmasına sebep olacaktır. Halkın huzurlu olması, yöneticilerin de huzura kavuşmasını sağlayacaktır.

"Nelük tirdim erdi bu altun kümüş
nelük kılmadım men çığayka ülüş" (1129)

* "Niçin bu altın-gümüşü topladım, niçin bunları yoksullara dağıtmadım."

"Esenlik ödinde sen edgü titür
tavar neng barında üle hem yitür" (1368)

* "Sağlığında her şeyi iyilikle karşıla; malın ve servetin varken, onları dağıt ve yedir."

"Negü ekse yirke yana ol önür
negü birse evre anı ok alur" (1394)

* "Yere ne ekilirse, yine o biter; ne verilirse, karşılığında aynı şey alınır."

"Kişi nengi alma yime tökme kan
bu iki yazukka ulır çıksa can" (1395)

* "Başkasının malını alma ve kan dökme; ölüm döşeğinde insan bu iki günah yüzünden inler."

"Saran bolma ilig akı bol akı
kalır mengü ölmez akılık atı" (1402)

* "Ey hükümdar, hasis olma, cömert ol, cömert; cömertliğin adı ebedi kalır, ölmez."

"Saray karşı itme ay ilig kutı
anundı sanga ev kara yir katı" (1418)

* "Ey devletli hükümdar, sen saray ve köşkler yaptırma; kara toprak altında senin evin hazırdır."

"Ediz king bedizlig sarayıng kalıp
karangku yir evde yatur sen ulıp" (1419)

* "Yüksek, geniş ve süslü sarayların burada kalacak, sen de inleyerek, karanlık toprak evde yatacaksın."

Kaynaklar ihtiyacı olanlara paylaştırılmalı, yöneticiler kaynakları kendi menfaatleri için kullanmamalıdır. Yöneticiler cömert olmalıdır, bu cömertliğin sonucu kendilerine geri dönecektir.

"Törü kıl katığlan bolup kılma küç
tapuğ kıl bayatka anıng kapğı kuç" (1451)

* "Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür."

"Törü edgü ur ay törü birgüçi

turu öldi isiz törü urguçı" (1458)

* "Ey kanun yapan, iyi kanun koy; kötü kanun yapan kimse, daha hayatta iken, ölmüş demektir."

"İsiz öngdi urma ay ilçü büğü

isiz bolsa bolmaz ajunug yigü" (1459)

* "Ey hakim devlet adamı, kötü teamül koyma, kötü kanunlarla dünyaya hüküm edilmez."

"İsiz öngdi ursa özi öz ödin

isiz kodtı atın özinde kidin" (1460)

* "Bir kimse kendi zamanında kötü teamül vaz'ederse, kendisinden sonra kötü bir nam bırakmış demektir."

"Kim erse urup kodsı edgü törü

anın tiktı atın adakın örü" (1461)

* "Bir kimse iyi kanun vaz'edip bıraktı mı, adının ayakta durmasını sağlamış demektir."

"Bayakta şükür kılgu emdi köüş

budunka törü kılgu edgü ülüş" (1686)

* "Şimdi halika şükür ve halka da hakkı olan iyi nizam ile hüküm etmeliyim."

"Küdezgi nengin ked özin sakladı

tapındı kayırça kıyık kılmadı" (1723)

* "Hükümdarın malını iyi idare etti, kendi çıkarını düşünmedi; hizmette kıl kadar eğrilik göstermedi."

"Uru bardı ögdülmüş edgü törü

ağırladı tegme kişisin körü" (1770)

* "Ögdülmüş iyi kanunlar vaz'etmekte devam etti; herkesi derecesine göre, taltif etti."

"Tüzüldi törü hem itildi ili

ilig inçke tegdi bekip il ulı" (1772)

* "Kanunlar vaz'edildi ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu."

"Keçürdi yıl ay kün bu arzu öze

ilin itti edgü törüsün tüze" (1888)

* "Böylece aylar ve yıllar geçti; hükümdar iyi kanunlar vaz'ederek memleketini idare etti."

"Bu beglik işin barça begler bilir

törü öngdi kıl k yang olardın kelir" (1931)⁴³

* "Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve adet onlardan gelir."⁴⁴

"Kayu beg törü birse ilde köni

ilin itti kodu yaruttı küni" (2017)

* "Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır."

"Köyer ot turur küç yağusa küyer

törü suv turur aksa ni'met öner" (2032)

* "Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur; akarsa, nimet yetişir."

"Uzun il yiyeyin tise ay büğü

törü tüz yoritgu budugug küğü" (2033)

* "Ey hakim, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın."

"İl artar törü birle itlür ajun

il eksür bu küç birle buzur ajun" (2034)

* "Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir ve dünya bozulur."

İyi kanun yönetenleri yüceltirken, kötü kanun kötü nam'a neden olacaktır. Hükümdarın uzun süre hükmedebilmesi kanunları doğru uygulaması ile mümkündür, kötü kanunla hükmedilmez.

"Ajunçı büğü beg nelük kenç urur

er at kayda bolsa anuk kenç alır" (2056)

* "Dünya hakimi hakim bey niçin hazine toplar; asker nerede ise, oradan hazır hazine alır."

"Bu il tutğuka köp er at sü kerek

er at tutğuka neng tavar tü kerek" (2057)

* "Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır."

⁴³ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:3, ss:130-211.

⁴⁴ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:2, ss:92-147.

"Bu neng alğuka bir kerek bay budun

budun baylıkinga törü tüz kodun" (2058)

* "Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerekir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır."

"Bularda biri kalsa törti kalur

bu törti yime kalsa beglik ulur" (2059)

* "Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeğe yüz tutar."

Halktan toplanacak verginin çoğalması, halkın zenginliğine bağlıdır. Halk zenginleşirse devlet zenginleşir, asker için gerekli kaynaklar elde edilir, asker çoğalırsa devlet daha da güçlenir. Bunların temelinde de adalet vardır. Bu unsurların hepsi birbirine bağlıdır, biri bile ihmal edilirse diğerlerinin gerçekleşme ihtimali düşer.

"Ong elgin kılıç tutsa ursa salıp

sol elgi bile neng ülese alıp" (2069)

* "Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt."

"Kiming himmeti bolmasa ol ölüg

ikigün ajunda bu bulmaz ülüg" (2126)

* "Himmet sahibi olmayan kimse ölüdür; o her iki dünyada da mahrum kalır."

"Bu himmet bile hem siyaset kerek

siyasetka beglik riyaset kerek" (2127)

* "Himmeti ile beraber, bir de siyaset lazımdır; siyaset için de beylik şartlarını haiz bir beyin riyaseti lazımdır."

"Siyaset bile beg tüzer il törü

kara kılkı itlür siyaset körü" (2128)

* "Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak, tanzim eder."

"Bu sözke yanutı bu beyt ol tanuk

tanuk kayda bolsa bu huccet anuk" (2129)

* "Şu beyitler bu söze cevap ve şahittir; şahit nerede ise, huccet de oradadır."

"Bu begler kapuğın siyaset bezer

siyaset bile beg ilini tüzer" (2130)

* "Beylerin kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar."

"İsizke siyaset yorıtğı kerek

budun bulğanukın siyaset süzer" (2131)

* "Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasında kargaşalığı siyaset yatıştırır."

"Bu il tutruki hem tüpi beklili

iki neng turur aşlı yıldız köki" (2132)

* "Memleketin direği, temeli, sağlamlığı, esası ve kökü iki şeye bağlıdır."

"Birisi budunka törü ol ülüş

birisi er atka ülese kümüş" (2133)

* "Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür."

"Törü birle budnı sevinse turup

kümüş bolsa er at yarunsa körüp" (2134)

* "Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir."

"Bu iki kutu bulsa begdin sevinç

ili kapğı itlür bulur beg avınç" (2135)

* "Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur."

"Kayu beg budunka törü birmese

küdezmeşe budnın yigüçi yise" (2136)

* "Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa,"

"Ot ıdtı budunka buzuldu ili

yıkıldı siziksiz bu beglik ulı" (2137)

* "O halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz beyliğin temeli yıkılır."

"Kalın kaznak ursa bu altun kümüş

itilse ili artsa ol kend uluş" (2178)

* "Altın ve gümüşten zengin bir hazine toplansın; memleket düzene konsun, şehir ve eyaletler çoğalsın."

"Negü tir eşitgil törülüg kişi

törülüg kişi boldı il tör başı" (2196)

* "Kanun adamı ne der, dinle; kanun adamı her yerde itibar görür."

"Bayur ötrü budnı hem itlür ili

hazine köpedür kutadur yılı" (2262)⁴⁵

* "Halkı zenginleşir, memleketi de tanzim edilir; hazine çoğalır, beyin hayatı saadet içinde geçer."⁴⁶

Yöneticiler siyaset ile düzeni sağlayacaktır. Siyasetin olmadığı yerde kargaşa vardır. Halkın zenginliğini korumak da yöneticilerin görevidir. Halkın serveti korunamazsa, yöneticilerin geleceği şüphe altına girer. Halkın hakları, serveti için gerekli olan gümüş ve kanundur. Bu ikisi de birbirine bağlıdır. Halkın serveti kanun ile korunmalıdır, bu yöneticinin de huzura kavuşmasına neden olacaktır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada 11. yy.'da Karahanlılar dönemi ve günümüz şartları üzerine dönemler arası karşılaştırma şeklinde yapılan değerlendirmeler, iki dönem arasındaki benzer yönleri ve farklılıkları vurgulamak için önem taşımaktadır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre; 11. yüzyılda Hazine ve Maliye Bakanlığı faaliyetlerini yürüten Hazinedarın taşıması gereken nitelikler, bireysel anlamda taşıması gereken özellikler şeklinde iken; günümüzde Hazine ve Maliye Bakanlığı daha çok kurumsal temeller üzerine kurulmuştur.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ile; Kutadgu Bilig'de 11. yüzyılda çiftçilerin, şehirde yaşayan kesimin temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda taşıdıkları önem vurgulanırken, günümüzde yaşamsal değerini hala koruyan gıda ürünlerinin, toplam üretim içindeki payının oldukça azaldığı görülmektedir.

Ticaret erbabı ile münasebetin nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı bölümde, ticaret erbabının özellikle dış ilişkiler için de önemli olduğu vurgulanırken; günümüzde bu ilişkiler daha çok devlet erkanı üzerinden yürütülmektedir.

Hayvan yetiştirenler ile ilişkilerin vurgulandığı bölümde ise, özellikle askeri alandaki ihtiyaçların karşılanması için hayvancılık faaliyetlerinin öneminden bahsedilmektedir. Günümüzde artık motorlu araçların kullanıldığı askeri alanda, teknolojik gelişmelerle beraber hayvancılığın etkisi ortadan kalkmıştır.

Zenaat erbabı da askeri alana önemli katkılarda bulunan bir kesim olarak eserde vurgulanırken; günümüzde daha çok sanayi üretimi bu alana katkıda bulunmaktadır. Emek yoğun üretim yerine, sermaye yoğun üretime geçildiğinden zanaatkarların da askeri alandaki etkisi ortadan kalkmış durumdadır.

Son olarak fakirler ile münasebetin nasıl olmasına yönelik önerilerin bulunduğu eserdeki anlayış, ölümden sonraki dünya için fakirler ile iyi münasebet kurulması ve onlara yardımda

⁴⁵ HACİP, a.g.e., Cilt:1, Bölüm:4, ss:219-241.

⁴⁶ HACİP, a.g.e., Cilt:2, Bölüm:2, ss:152-169.

bulunulması şeklindedir. Oysa günümüzde bu bakış açısı yerine, sosyal devlet anlayışı gereği, toplumsal problemlerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla, transfer harcamaları aracılığıyla fakirlere yönelik yardımlar gerçekleştirilmektedir. Bu sayede, toplumsal gelir dağılımı adaletine yönelik bir katkı gerçekleştirilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulardan anlaşıldığı üzere, dönemler arasında benzerlikler bulunmakla birlikte, birçok anlamda günümüz şartlarına uygun dönüşümler yaşanmıştır. Asıl olan, bireysel özellikler anlamında, iki dönem için de ihtiyaç duyulan özellikler; dürüstlük, doğru davranış, adalet, eşitlik üzerinde yoğunlaşmaktadır.

KAYNAKLAR

Adalıoğlu, H.H. (2013). Bir siyasetname olarak Kutadgu Bilig. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (34), 237-253.

Belek, K. (2014). Karahanlılar döneminde Türk halklarının kültürel mirasları. Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1 (1), 31-42.

Can, A.V., Karabınar, S.,&Küçüker, M. Kutadgu Bilig'de muhasebe, ticari hayat ve etik ile ilgili beyitler ve güncel yorumu. [Çevrim-içi:<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/319973/>], Erişim Tarihi: 9 Kasım 2019

Çığman, M.Z. (2018). Kutadgu Bilig'de Savunulan Hakimiyet Anlayışı Ne Kadar Çağdaş?. Medeniyet Araştırmaları Dergisi, 3 (5), 63-81.

Demirel, D. (2014). Kutadgu Bilig'de devlet yönetimi. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6 (1), 55-61.

Doğan, N. (2002). Kutadgu Bilig'in devlet felsefesi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (12), 127-158.

Ertugay, F. (2014). Kutadgu Bilig'de siyasal iktidarın meşruluğu ve devletin tazimi. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (51), 77-99.

Genç, R. (2015). Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk dünyası. 2. Basım. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

Günel, V.A.,& Aydemirhan Üçhöyük, E. (2015). Kutadgu Bilig'de adalet dairesi ve Osmanlı'da yansımaları. I. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı. Aksaray

Hacip, Y.H. (1959). Kutadgu Bilig, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Cilt:2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Hacip, Y.H. (1947). Kutadgu Bilig, (Çev. Reşid Rahmeti Arat), Cilt:1. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018). 2018 yılı faaliyet raporu. [Çevrim-içi: <https://www.hmb.gov.tr/kurumsal-raporlar/>], Erişim Tarihi: 9 Kasım 2019

Katkat Özçelik, M. (2017). Türk muhasebe sisteminin gelişiminde vergilerin etkisi. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, (60), 396-413.

Kanal, S. (2013). Eski Türklerde şehircilik: Karahanlı devleti örneği. Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aksaray.

Özgeriş, M.M. (2013). Karahanlılar döneminde sultan ve devlet adamları etrafında oluşan edebi çevreler. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 3 (2), 139-151.

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). Ulusal hesaplar - üretim yöntemiyle hesaplanan GSYH. [Çevrim-içi: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist/>], Erişim Tarihi: 9 Kasım 2019

**FEN VE ANADOLU LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN POTANSİYEL FARK
KAVRAMINI ANLAMA DÜZEYLERİ****POTENTIAL DIFFERENCE CONCEPT UNDERSTANDING LEVELS OF
SCIENCE AND ANATOLIAN HIGH SCHOOL STUDENTS****Prof. Dr. Murat AYDIN**

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Adıyaman, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Anadolu ve Fen Lisesi öğrencilerinin potansiyel fark kavramı ile ilgili düşüncelerini ve sahip oldukları kavram yanlışlarını belirlemektir. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı II. Döneminde Adıyaman ilinde öğrenimine devam eden gönüllü 30 Fen lisesi ve 21 Anadolu lisesi öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Aydın vd. (2018) tarafından geliştirilen 3 açık-uçlu sorudan oluşan bir test kullanılmıştır. Öğrencilerin cevapları nitel analiz yöntemine göre analiz edilerek yanıt tipleri gruplandırılarak yüzde ve frekanslarına ayrıldı ve tabloya işlendi. Araştırmanın bulguları öğrencilerin devreye uygulanan potansiyel farkın dirençten dolayı meydana geldiği, devredeki kablonun direncini yok sayarak direnç olmadığı için potansiyel farkın sıfıra eşit olduğu şeklinde kavram yanlışlarına sahip olduklarını göstermektedir. Benzer yanlışların hem fen lisesi hem de Anadolu Lisesi öğrencilerde var olduğu saptandı. Bu bulgular kavramların anlamlı biçimde öğretilmediğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle, dersi veren fizik öğretmenlerinin öğrencilerin potansiyel farkı kavramı anlamlı biçimde öğrenebilmeleri için farklı öğretim tekniklerini kullanmalarının faydalı olabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Lise Öğrencileri, Fizik Eğitimi, Potansiyel Fark, Kavram Yanlışları.**ABSTRACT**

The aim of this study is to determine the thoughts and misconceptions of Anatolian and Science High School students about the concept of potential difference. The study group of the research was 2018-2019 Academic Year II. During the period, 30 volunteer science and 21 Anatolian high school students are continuing their education in Adıyaman province. As a data collection tool, a test consisting of 3 open ended questions was used developed by Aydın et al. (20018). The answers of the students were analyzed according to the qualitative analysis method and the response types were grouped into percentages and frequencies and recorded in the table. The findings of the research show that the students have misconceptions that the potential difference applied to the circuit is caused by resistance, by ignoring the resistance of the cable in the circuit, the potential difference is equal to zero because there is no resistance. Similar misconceptions were found in both science high school and Anatolian high school students. These findings are important in terms of showing that concepts can not be taught in a meaningful way. Therefore,

it can be stated that physics teachers who teach the course can use different teaching techniques in order to make students learn the concept of potential difference in a meaningful way.

Keywords: High School Students, Physics Education, Potential Difference, Misconceptions.

GİRİŞ

Kavram herhangi bir obje, olay ve durumun bireyin zihninde oluşturduğu şekil, şema veya iz olarak izah edilebilir. Zirbel (2004) kavramları bireyin çevresindeki dünyayı anlamasını sağlayan bilginin yapı taşı olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda kavramı, bireydeki bilginin oluşması, zihninde oturması ve anlamlandırması için bir yapı taşı olarak görebiliriz. Bireyin konuları anlamlı biçimde öğrenebilmesi için o konuya ait kavramları bilimsel anlamına uygun şekilde öğrenmesi gerekmektedir. Eğer bilimsel anlamından uzak alternatif fikirler geliştirirse birey, yeni öğrenilecek bilgileri zihninde anlamlandırması zorlaşacak ve yanlışlar oluşacaktır. Fen bilimlerine ilişkin kavramların birçoğunun soyut olmasından ve öğrencilerin zihinlerinde var olan ön bilgilerindeki alternatif fikirlerden ötürü kavram yanlışlarına düşmeleri kaçınılmaz olmaktadır (Gomez-Zwiep, 2008). Öğrencilerin fen bilimleri ile ilgili oluşturduğu birçok kavram bilimsel anlamından uzak olabilmektedir. Bu durum, eğitim ve öğretimin ilerleyen zamanlarında yeni kavramlarında yanlış öğrenilmesine sebep olabilmektedir (Uyanık ve Dindar, 2016; Güler ve Şahin, 2017; Önal ve Aydın, 2018).

Fiziğin birçok konusunda olduğu gibi elektrik konusunda da gündelik dilde kullanılan dil ile bilimsel dil arasındaki farklılıktan dolayı kavram yanlışları olabilmektedir (Garnett ve Treagust, 1992; Karakuyu ve Tüysüz, 2011). Lise öğrencilerinin elektrik akımı konusunda kavram yanlışlarını tespit etmeye yönelik yapılan araştırmada, akımın üreticinin içinde depo edildiği, potansiyel farkı akımın nedeni olarak değil de sonucu olarak algıladıkları, üreteç kaynağının dirence gücünü verdiği, üreteç kaynağının gücü depo eden bir araç olarak öğrenciler tarafından algılandığı saptanmıştır (Çıldır ve Şen, 2006). Aynı araştırmada, lise öğrencilerinin direnç kavramı ile potansiyel fark kavramları arasında kurulan ilişkide zorlandıkları ve %64 ün potansiyel fark kavramıyla ilgili kavram yanlışına sahip oldukları belirlenmiştir. Turgut vd. (2011) 10. sınıf lise öğrencilerinin akım konusundaki yanlışlarını belirlemeye yönelik yapmış oldukları çalışmada, öğrencilerin potansiyel fark, güç, enerji ve akım kavramlarını ayırt edememekten kaynaklı birbirlerinin yerine kullandıklarını tespit etmişlerdir. Elektrik konusu ile ilgili eğitimin değişik aşamalarında yapılan araştırmalarda, öğrencilerin elektrik konusu ile ilgili birçok kavramı anlamada problem yaşadıklarını göstermiştir (MacDermott ve Shaffer, 1992; Lee ve Law, 2001; Küçüközer ve Kocakulah, 2007; Turgut vd., 2011; Güler ve Şahin 2017; Kocakulah ve Abacı, 2017).

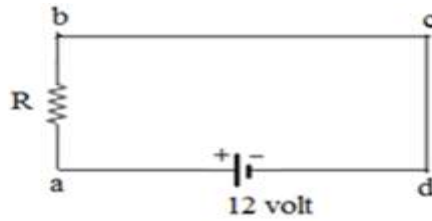
Öğrenme, öğrencilerin kişisel deneyimlerinden ve sosyal etkileşimlerinden kendileri için bilgi oluşturdukları karmaşık bir süreçtir (Eshetu ve Alemu, 2018). Soyut fizik kavramlarını öğrenmek, öğrencilerin deneyimlerinden inşa ettikleri önceki bilginin genellikle bilimsel olarak kabul edilen bilgilerle örtüşmemesi nedeniyle oldukça zordur. Elektrikle ilgili kavramlar da

öğrenciler tarafından doğrudan gözlenebilen kavramlar olmadığı için bu kavramlar ile ilgili öğrencilerin kavram yanlışlarına sahip oldukları tespit edilmiştir (Goris, 2016; Önder vd., 2018; Bradley vd., 2019). Yapılan çalışmalar, kavram yanlışlarının hem bilginin kalıcı ve etkin olarak öğrenilmesini engellemekte hem de konuyla ilişkili diğer kavramların anlaşılmasını olumsuz yönde etkileyerek başarıyı düşürmekte olduğunu göstermektedir (Altun, 2009). Bu nedenle öğrencilerde var olan kavram yanlışlarının giderilmesi önem arz etmektedir. Öğrencilerde var olan yanlışları gidermek için atılması gereken ilk adım kavram yanlışlarını belirlemektir (Akgün ve Aydın, 2009). Bu çalışmada, Anadolu ve Fen Lisesi 11. Sınıf öğrencilerinin potansiyel fark kavramı ile ilgili düşüncelerini ve sahip oldukları kavram yanlışlarını tespit etmek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Çalışmada, lise öğrencilerinin potansiyel fark ile ilgili düşünceleri yazılı olarak alındı ve nitel araştırma yöntemi kullanılarak veriler analiz edildi. Araştırmanın çalışma grubunu 2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı II. Döneminde Adıyaman ilinde Devlet lisesinde öğrenimine devam eden gönüllü 30 Fen lisesi ve 21 Anadolu lisesi öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Aydın vd. (2018) tarafından geliştirilen 3 açık-uçlu sorudan oluşan aşağıdaki test kullanılmıştır.

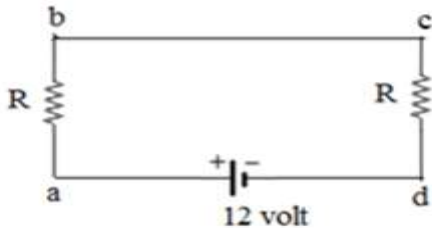
1.

Yukarıdaki elektrik devresinde;

- a ve b noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz.
b ve c noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz.
c ve d noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz

2.

Yukarıdaki elektrik devresinde;

- a ve b noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz.
b ve c noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz.
c ve d noktaları arasındaki potansiyel farkı değeri bulunuz ve nedenini izah ediniz.

3. Potansiyel fark kavramını izah ediniz.

Test öğrencilere dağıtılmış ve soruları yanıtlamaları için 45 dakika süre verilmiş ve öğrencilerden her bir soruya kendi mevcut bilgilerini kullanarak yanıt vermeleri istenmiştir. Çalışmada başlangıçta 33 Fen lisesi ve 25 Anadolu lisesi öğrencisi yer almış, ancak 3 Fen lisesi

ve 4 Anadolu lisesi öğrencisine ait veriler öğrenciler tarafından boş bırakıldığı için analiz işlemine katılmamıştır. Elde edilen veriler değerlendirmeye alınmış ve yanıt tipleri sınıflandırılarak frekans ve yüzdeliklerine göre Tablo 1 ve Tablo 2' ye işlenmiştir.

BULGULAR

Fen lisesi öğrencilerinin yöntem kısmında yer alan 3 açık-uçlu soruya verdikleri yanıtlar Tablo1 de yer almaktadır.

Tablo 1. Fen Lisesi Öğrencilerinin Yanıtları

Soru no	Yanıt Tipleri	f	%
1	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltur.	25	83
	Yanıtsız	5	17
	b ve c noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur. b ve c noktaları arasında direnç olmadığı için potansiyel farkı sıfırdır. Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü engel yok. Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü akım sabit.	22	73
	Yanıtsız	8	27
2	c ve d noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur. Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü direnç yok. Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü akım sabit.	24	80
	Yanıtsız.	6	20
	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark dirençten dolayı azalır. a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltur.	16	53
	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 6 voltur.	5	17
3	Yanıtsız	9	30
	b ve c noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur. Yanıtsız	22	73
	c ve d noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltur.	16	53
	c ve d noktaları arasında potansiyel farkı 6 voltur.	5	17
3	Yanıtsız	9	30
	İletkenin iki ucu arasındaki güçtür. Üreteçlerde depo edilen güçtür. Enerjidir. Direncin uçları arasındaki akım farkıdır. Kuvvettir. Dirençtir.	11	37
	Kinetik olamyandır.	4	13

	mgh dır, Ep dir. Elektriksel alandır.		
	Gerilimdir. +1 birim yükü bir noktadan diğer bir noktaya götürmek için yapılan iştir. İki nokta arasında birim yükü hareket ettiren enerjidir.	11	37
	Bu kavramı bilsem tüm soruları izah edebilirim, ama bilmiyorum. Yanıtsız	4	13

N=30

Tablo 1'deki bulgular fen lisesi öğrencilerinin aşırı genelleme yaparak iletken tellerin direncinin olmadığı gibi bir yanılgıya sahip olduklarını, potansiyel farkını “*iletkenin iki ucu arasındaki güçtür, enerjidir, direncin uçları arasındaki akım farkıdır, kuvvettir, dirençtir*” şeklinde izah etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Bazı öğrencilerin ise potansiyel farkını mekanikteki potansiyel enerji ile ilişkilendirmek suretiyle açıklamaya çalışmaları daha önceki çalışmalarda tespit edilmeyen yanılgılardan olması bakımından önemlidir. Yine, bir öğrencinin “*Bu kavramı bilsem tüm soruları izah edebilirim, ama bilmiyorum.*” potansiyel farkı kavramı ile ilgili yanıtı kavramların anlamlı biçimde öğrenilmesinin önemini belirten önemli bir bulgudur. Fen lisesi öğrencilerinin ancak %37’sinin potansiyel farkı kavramını bilimsel anlamına yakın biçimde izah edebildikleri görülmektedir.

Yöntem kısmında yer alan açık-uçlu sorulara Anadolu lisesi öğrencilerinin verdiği yanıtlar Tablo2’ de dir.

Tablo 2. Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Yanıtları

Soru no	Yanıt Tipleri	f	%
1	Dirençte potansiyel fark olmaz.	1	5
	Çünkü voltu harcayacak direnç vardır.	1	5
	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark sıfırdır.	6	28
	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltur.	11	52
	Yanıtsız	2	10
	b ve c noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur.		
	b ve c noktaları arasında direnç olmadığı için potansiyel farkı sıfırdır.		
	Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü engel yok.	18	86
	Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü akım sabit.		
	Yanıtsız	3	14
	c ve d noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur.		
	Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü direnç yok.	18	86
	Potansiyel farkı sıfırdır, çünkü akım sabit.		
	Yanıtsız.	3	14

2	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 0 dır. a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltuttur.	10	47
	a ve b noktaları arasındaki potansiyel fark 6 voltuttur. Yanıtsız	5 6	24 29
	b ve c noktaları arasında potansiyel farkı sıfırdır veya yoktur. Yanıtsız	13 8	62 38
	c ve d noktaları arasındaki potansiyel fark 12 voltuttur. c ve d noktaları arasındaki potansiyel fark 0 dır.	10	48
	c ve d noktaları arasında potansiyel farkı 6 voltuttur. Yanıtsız	5 6	23 29
	Devre elemanları tarafından harcanan enerjidir. Direncin uçları arasındaki akım farkıdır. Pilin + ucu ile – ucu arasındaki güç farkıdır. Elektronları elektrik alan kuvvetine karşı hareket ettiren kuvvettir.	18	85
3	İki nokta arasında birim yükü hareket ettiren enerjidir.	1	5
	Yanıtsız	2	10

N=21

Anadolu lisesi öğrencilerinin Tablo2'deki yanıtları incelendiğinde “*dirençte potansiyel fark olmaz, voltu direnç harcar, b ve c noktaları arasında direnç olmadığı için potansiyel farkı sıfırdır, devre elemanları tarafından harcanan enerjidir, direncin uçları arasındaki akım farkıdır, pilin + ucu ile – ucu arasındaki güç farkıdır, elektronları elektrik alan kuvvetine karşı hareket ettiren kuvvettir*” şeklinde yanılgılara sahip oldukları görülür. Anadolu lisesi öğrencilerinden bir öğrencinin potansiyel farkı kavramını bilimsel anlamına yakın biçimde izah edebildiği tespit edildi.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Fen lisesi ve Anadolu lisesi öğrencilerinin potansiyel farkı kavramını anlamlı düzeyde öğrenemedikleri ve birçok benzer yanılgıya sahip oldukları tespit edildi. Çıldır ve Şen'in (2006) lise 10. sınıf öğrencilerinin elektrik akımı konusundaki kavram yanılgılarını belirlemeye yönelik yapmış oldukları araştırmada da öğrencilerin %64'ün potansiyel farkı kavramıyla ilgili kavram yanılgısına sahip olduklarını saptamışlardır.

Öğrencilerin basit elektrik devresinde b ve c, c ve d noktaları arasında herhangi bir ampul veya R direnci gibi somut direnç bağlı olmamasından kaynaklı olarak, direnç olmadığı için potansiyel farkı yoktur veya sıfırdır diye yanıt vermeleri, fen lisesi ve Anadolu lisesi öğrencilerinin direnç kavramını da anlamlı düzeyde öğrenemediklerini göstermesi bakımından önemli bir sonuçtur. Burada, basit elektrik devrelerinde kabloların genellikle dirençlerini ihmal ederek devre ile ilgili işlemler yapılmasından kaynaklı bir yanılgı olduğu açıktır. Benzer yanılgı meslek yüksekokulu elektrik programı öğrencilerinin potansiyel farkı konusunu anlama

seviyelerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmada da tespit edilmiştir (Aydın vd., 2018). Aynı çalışmada, bu yanılgının nedeni olarak ders kitaplarının ve öğretmenlerin genellikle aşırı genellemeler yapmaları olarak görülmüştür. Yine benzer sonuç fen bilgisi öğretmen adaylarında da gözlemlenmiştir (Kocakulah ve Abacı, 2017).

Potansiyel farkını “*devre elemanları tarafından harcanan enerjidir*” şeklinde ifade eden öğrencilerin güç ile karıştırdıkları görülmektedir. Öğrencilerde var olan bu tür yanılgılar literatürde kavramları birbiri yerine kullanma yanılığı türündedir (Gönen ve Akgün 2005; Sarı Ay ve Aydoğdu, 2015). Engelhart ve Beichner (2004)’in hem lise hem de üniversite de okuyan öğrencilerin dirençli doğru akım devrelerini anlama seviyelerini belirlemeye yönelik yapmış oldukları araştırmada, hem lise hemde üniversite öğrencilerinin akım, enerji ve potansiyel fark kavramlarını birbiri yerine kullandıklarını tespit etmişlerdir. *Potansiyel farkı, direncin uçları arasındaki akım farkıdır*. Bu kavram yanılığına sahip öğrencilerin, potansiyel farkını, azalan akım modeli yanılığına bezer biçimde düşündüklerini göstermektedir. Bu öğrenciler, akımın direnç öncesi ve dirençten geçtikten sonra değiştiğini yani azaldığını düşünmektedirler. Potansiyel farkını kuvvet olarak izah eden öğrencilerin potansiyel farkını, yüklerin hareket etmesini sağlayan kuvvet olarak düşündüklerini göstermekte olduğu ifade edilebilir. Lise 11. sınıf öğrencilerinin de potansiyel farkını kuvvet olarak izah ettiklerini Aykutlu ve Şen (2011) yapmış oldukları çalışmada da saptamışlardı. Aynı çalışmada, potansiyel fark ile ilgili tespit edilen kavram yanılgıları bu çalışmadaki yanılgılar ile benzerlik göstermektedir.

Fen lisesindeki 3 öğrencinin potansiyel farkı kavramını mekanikteki potansiyel enerji kavramı ile ilişkilendirmek suretiyle açıklamaya çalışmaları ilginç bir sonuçtur. Bu durum, öğrencilerin öncelikle mekanikteki potansiyel enerji kavramını tam olarak anlayamadıklarını gösterir. Ayrıca, bu öğrencilerin potansiyel farkını enerji ile özdeşleştirdiklerini gösteren bir sonuçtur. Yine, bir öğrencinin potansiyel farkı kavramını izah etmesi gerekirken, “*Bu kavramı bilsem tüm soruları izah edebilirim, ama bilmiyorum.*” şeklindeki yanıtı kavramların anlamlı biçimde öğrenilmesinin önemini belirten bu çalışmanın önemli bir sonucudur.

Soyut bir kavram olan potansiyel farkını Bradley vd., (2019) birim yük başına aktarılan enerjidir şeklinde tanımlamaktadır. Yine 10. Sınıf fizik kitabında *birim yükün devreyi dolaşması için gerekli enerjidir* şeklinde izah edilmektedir (Kaderoğlu vd., 2019). Bir başka tanıma göre ise potansiyel farkı, birim yükü elektriksel alan içinde bir noktadan diğer bir noktaya götürmek için elektriksel kuvvete karşı yapılan iştir. Bu tanımların içinde geçen elektrik yükü başta olmak üzere, elektrik alanı elektriksel kuvvet, yükün devreyi dolaşması gibi kavramlar soyut kavramlar olduğundan öğrencilerin potansiyel kavramını anlamlı biçimde öğrenmelerini sağlamak oldukça zordur. Bunun için öncelikle dersi veren öğretmenlerin verilen konu ile ilgili soyut kavramları öğrencilerin zihinlerinde doğru biçimde şekillendirebilmeleri için modelleme, analogiler, deney yapma gibi teknikleri kullanmalarının faydalı olabileceği ifade edilebilir. Elektrik konularında yer alan kavramlarla ilgili yeni yapılacak çalışmalar için bu çalışmanın sonuçları faydalı olabilir.

KAYNAKLAR

- Akgün, A., Aydın, M. (2009). Erime ve Çözünme Konusundaki Kavram Yanılgılarının ve Bilgi Eksikliklerinin Giderilmesinde Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımına Dayalı Grup Çalışmalarının Kullanılması. *Electronic Journal of Social Sciences*, C.8 (27), 190-201.
- Altun S. (2009). Üç Aşamalı Bir Testle Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Basit Elektrik Devreleri Konusundaki Kavram Yanılgılarının Tespiti. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(I-II), 72-79.
- Aydın, F., Aydın, M., Aygün, H. (2018). Elektrik Teknikeri Adaylarının Potansiyel Fark Konusundaki Kavram Yanılgılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. III. Uluslararası Mesleki ve Teknik Bilimler Kongresi, 21-22, Haziran, 2018, Gaziantep.
- Aykutlu, I, Şen, A. İ. (2011). 11. sınıf Lise Öğrencilerinin Elektrik Akımı Konusundaki Kavram Yanılgılarının Belirlenmesinde ve Giderilmesinde Analogilerin Kullanılması. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi* 5 (2), 221-250.
- Bradley, J.D., Khulu, S., Moodie, P., Mphahlele; M. (2019). Pre-Service Teachers' Misconceptions About Current and Potential Difference In Electric Circuits – Using Microscience Kits in a Poe Activity. *AJCE*, 9(3), 75-96.
- Çıldır, I., Şen, A.İ.(2006). Lise Öğrencilerinin Elektrik Akımı Konusundaki Kavram Yanılgılarının Kavram Haritalarıyla Belirlenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 92-101.
- Engelhardt, P. V., Beichner, R. J. (2004). Students' understanding of direct current resistive electrical circuits. *American Journal of Physics*, 72, 98-115.
- Eshetu, F., Alemu, M. (2018). Students Conception of Voltage and Resistance Concepts after Conventional Instruction. *Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(7), 3021-3033.
- Garnett, P.J., Treagust, D.F. (1992). Conceptual difficulties experienced by senior high school students in electrochemistry: electric currents and oxidation- reduction reactions. *Journal of Research in Science Teaching*, 29, 121–142.
- Gomez-Zwiep , S. (2008). Elementary Teachers' Understanding of Students' Science Misconceptions: Implications for Practice and Teacher Education. *J. Sci. Teacher Educ.* 19, 437–454.
- Goris, T.V. (2016). Common Misunderstandings of Electricity: Analysis of Interview Responses of Electrical Engineering Technology Students. *International Journal of Engineering Pedagogy*, 6, 4-10.
- Gönen, S., Akgün, A. (2005). Bilgi Eksiklikleri Ve Kavram Yanılgılarının Tespiti Ve Giderilmesinde, Çalışma Yaprakları ve Sınıf İçi Tartışma Yönteminin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(13), 99-111.

Güler, B., Şahin, M.(2017). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının “Elektrik ve Manyetizma” Konusundaki Kavramsal Anlamalarının İncelenmesi. Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 44, 179-193.

Kaderoğlu, A., Kaya, N., Karaaslan, V.E., Koç, Y.S. (2019). Ortaöğretim Fizik 10 Ders Kitabı, Devlet Kitapları Birinci Baskı.

Karal, I. S., Alev, N. ve Yiğit, N. (2009). Öğretmen Adaylarının Elektrikte Alan Bilgisi. e-Journal of New World Sciences Academy, 4 (4), 1450–1467.

Karakuyu, Y., Tüysüz, C.(2011). Elektrik Konusunda Kavram Yanılgıları ve Kavramsal Değişim Yaklaşımı. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(2), 867 -890.

Kocakulah, M.S., Abacı, B. (2017). Son Sınıf Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Potansiyel Fark Konusundaki Kavram Yanılgıları. BAUN Fen Bil. Enst. Dergisi, 19(3), 155-163.

Küçüközer, H., Kocakulah, S. (2007). Secondary School Students’ Misconceptions About Simple Electric Circuits. Journal of Turkish Science Education, 4(1), 101-115.

Lee, Y., Law, N. (2001). Explorations in Promoting Conceptual Change in Electrical Concepts Via Ontological Category Shift. International Journal of Science Education, 23 (2), 111-149.

MacDermott, L. C., Shaffer, P. S. (1992). Research as a Guide for Curriculum Development: An Example From Introductory Electricity, Part I: Investigation of Student Understanding. American Journal of Physics, 60, 1003-1013.

Önal, H., Aydın, O. (2018). İlkokul Matematik Dersinde Kavram Yanılgıları ve Hata Örnekleri. Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi 4(2), 1-9.

Önder, F., Şenyiğit, Ç., Sılay, İ. (2018). The Effects of Misconceptions on Pre- service Teachers’ Ability to Constructing Simple Electric Circuit, European J of Physics Education 8(1) , 1309-7202.

Sarı Ay, Ö, Aydoğdu, C. (2015). Maddenin Halleri ve Isı Konusunda Kavram Yanılgılarının Giderilmesinde Kavramsal Değişim Metinlerinin Etkisi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 30(2), 99-111.

Uyanık, G., Dindar, H. (2016). İlkokul 4. Sınıf Fen Bilimleri Dersinde Kavramsal Değişim Metinlerinin Kavram Yanılgılarının Giderilmesine Etkisi. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36(2), 349-374.

Turgut, Ü., Gürbüz, F., Güven, T. (2011), An Investigation 10th Grade Students’ Misconceptions About Electric Current. Procedia Social and Behavioral Sciences 15 (2011) 1965–1971.

Zirbel, E. L. (2004). Framework for Conceptual Change. Astronomy Education Review, 3(1), 62-76.

BURSA FOMARA (ŞEHREKÜSTÜ) MEYDANI PEYZAJ TASARIM PROJESİ**LANDSCAPE DESIGN PROJECT OF BURSA FOMARA (SEHREKUSTU) SQUARE****Doç. Dr. Nurhan KOÇAN**

Bartın Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Peyzaj Mimarlığı Bölümü, BARTIN

Melek ÖZTÜRK

Bartın Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü

ÖZET

Kentlerin ortak mekanı olan kamusal alanlar, insanların bir araya gelerek sosyal aktivitelerde bulunduğu ve kullanıcıların çeşitli dinlenme ve eğlenme ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerdir. Kamusal alanların kendilerine özgü özelliklerinin oluşmasında insanların çevre ile etkileşimleri etkili olmaktadır. Bu sayede kent kimliğinin ve kültürünün oluştuğu alanlar meydana gelir. Kent meydanları tarihi, kültürü, sanatı ve mimarisiyle kentin odak noktalarını oluştururlar. Bu alanlar halkın ve turistik amaçlı kenti ziyaret eden misafirlerin sosyal, kültürel, ticari ve siyasi amaçları doğrultusunda kent yaşamının gerçekleştiği alanlardır. Meydanlar kentte toplanma/dağılma buluşma ve geçiş alanı olması ile tarihten bugüne insanlar tarafından en çok kullanılan alanlar olmuştur. Meydanlar, kentlerin en önemli odak noktasıdır. Çalışma alanı olarak seçilen Bursa Osmangazi İlçesindeki Fomara (Şehreküstü) Meydanı, şehrin merkezinde ve en işlek kavşağının bulunduğu, günün her saatinde yerli ve yabancı kullanıcılar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bir meydandır. Meydanın yakın çevresinde çeşitli kamu kurum ve kuruluşları alışveriş ve iş merkezleri, özel eğitim kurumları, restoran vb gibi kullanımlar yer almaktadır. Çalışmada Fomara Meydanında yayaya yönelik sirkülasyonu koruyarak ve geliştirerek daha kullanışlı hale getirme hedefli peyzaj tasarım projesi yapılmıştır. Tasarımda alandaki mevcut bitki varlığında iyileştirmeler yapılmış ve alandaki sorun ve eksiklikler çözümlenmiştir. Projenin çizimi ve sunumunda AutoCad 2016, SketchUp ve Lumion yazılımları kullanılmıştır. Projenin detayları üç boyutlu görseller şeklinde sunulmuştur. Çalışma sonucunda üretilen projenin fiziksel mekân kalitesinin iyileştirilmesi şeklinde yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kent, Meydan, Kent kimliği, Fomara Meydanı (Bursa)

LANDSCAPE DESIGN PROJECT OF BURSA FOMARA (SEHREKUSTU) SQUARE

Public spaces, which are common places of cities, are places where people come together and engage in social activities and meet the needs of users for various recreation and entertainment. People's interactions with the environment are effective in the formation of public spaces. These features can be unique. In this way, the areas where the identity and culture of the city occur. The city squares are the focal points of the city with its history, culture, art and architecture. These are areas where the city life takes place in line with the

social, cultural, commercial and political purposes of the people and the guests visiting the city. The squares have been the most used areas by people since history. Because they are the meeting and transition areas of the city. Squares are the most important focal points of cities. Fomara (Sehrekustu) Square in the Osmangazi District of Bursa, which is selected as the study area, is a square in the center of the city, where the busiest junction is located and used extensively by local and foreign users at all hours of the day. In the vicinity of the square, there are various public institutions and organizations such as shopping and business centers, special education institutions, restaurants etc. In this study, a landscape design project aimed at making the pedestrian circulation more useful by protecting and improving the pedestrian circulation in Fomara Square. Improvements were made in the existing plant assets and problems and deficiencies were solved in the design. AutoCad 2016, SketchUp and Lumion software were used in the drawing and presentation of the project. The details of the project are presented as three-dimensional images. It is thought that the project produced as a result of the study will be beneficial in the form of improving the physical space quality.

Keywords: City, Square, Urban identity, Fomara Square (Bursa)

1.Giriş

Kentler; uygarlıkla sürekli eş anlamda kullanılmış ve uygarlığın kentleşme ile geldiği genel bir söylem haline gelmiştir. Günümüzde ise ülkeler kendi yasal düzenlemeleri içinde kenti belirli özelliklere göre değerlendirmektedir. Kent kavramı sadece fiziki bir mekan ve nüfus tanımı olmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Bu nedenle kent çok boyutlu ve sınırları kesin olmayan bir çalışma alanıdır. Kent hakkında farklı birçok disiplin tarafından çalışma ve araştırmalar yapılmaktadır (Hayta, 2016).

Kent; tarım dışı faaliyetlere dayalı, toplumsal ilişkilerin ön planda bulunduğu, doğal ve kültürel öğelerle zaman içinde kendine has karakter kazanmış, büyük ölçekli, uzun mesafe ve zaman aralığında algılanabilen bir mekan kurgusudur (Güçlü, 1993). Lynch (1981), kentleri farklılaştıran özelliklerin başında kentin kimliğinin geldiğini vurgulamaktadır. Kentin kimliğini oluşturan, onu diğerlerinden ayıran, doğal, sosyal ve yapısal çevre arasındaki ilişki ve etkileşimlerdir. Yapısal çevreye dayalı kimlik; biçim, bulunduğu konum, kullanım türü ile bir bütün oluşturan mekânsal şekillenmedir. Kentin içinde yer aldığı coğrafya, iklim, topoğrafya gibi doğal yapının, yaşam biçimi ve sosyal yapıyı etkilemesi kaçınılmazken, aynı şekilde sosyal yapının ürettiği yapısal çevrenin doğal yapıyı şekillendirmesi de kaçınılmazdır (Suher, 1998).

Kent kültürü; kent bünyesinde yaşayan insanlarca, ortak bir paydada buluşarak üretilen maddi veya manevi değerlerin oluşum sürecidir. Kente dair bir hafızanın oluşması ve üretilen kültürel çıktıların kentli insanlar aracılığı ile anlamlı hale gelmesidir. Dolayısıyla kent kültürü denildiği zaman; her kente ait farklı yorumlar ile kendine has özellikler taşıyan, fiziksel, kültürel, sosyo-ekonomik, biçimsel ve tarihsel unsurlarla şekillenen; kentliler ve onların yaşam biçimlerinden oluşan, sürekli gelişen ve sürdürülebilir kent kavramını yaşatan,

geçmişte yer alan ve gelecekte de yer alacak süreçte meydana gelen anlam yüklü bütünlük anlaşılmaktadır (Ünlü, 2017).

Kentin kamusal mekanları içinde yer alan meydanlar fonksiyonları açısından önemli bir kullanım alanı oluştururlar. Meydanlar tarihten günümüze, şehir halkının veya ziyaretçilerinin buluşma yeri, şehrin karmaşasından kopup soluklandıkları, rahatlama ve dinlenme imkânı buldukları, insanların bir araya gelerek sosyalleştikleri ve kentteki olup biten olayları paylaştıkları, kısaca çok amaçlı kullanım mekânları olmuşlardır (Moughtin vd., 1999; Moughtin, 2003; İnceoğlu ve Aytuğ, 2009). Aynı zamanda meydanlar, kentli tarafından özel günlerde sosyal, kültürel, siyasal ve ticari amaçlar için kullanılan, kentsel yaşamın geçtiği önemli kamusal mekânlardır (Özer ve Ayten, 2005).

Toplumun her kesimini içine alan meydanlar aynı zamanda kentin kültürünü ve kimliğini yansıtan kentsel dokuda birer nirengi noktalarıdır. Toplumsal önemli olayların birçoğu meydanlarda gerçekleşmiş, meydanlar kentsel anı ve olayların tanığı olmuştur (Sertkaya, 2011).

Birçok meydanların o alanı ve kenti ifade eden tarihi anıtlar ve mimari yapılar ile çevrelenmiştir. Meydanlar kuruldukları dönemin kültürünü, izlerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Bu alanlar insanlara sürekli ve yönlendirilmiş bir hareket düzeninden çok, durma olanağı veren ve hareketliliği zorlamayan mekanlardır (Öksüz, 1999).

Meydanların insanları çekmesinin asıl nedeni insan faktörüdür. Alanı kullanan kişi sayısı ne kadar yüksek olursa diğer kullanıcılar için alanın çekiciliği de o kadar artacaktır. Ayrıca görsel kalitenin yüksek olması ve yürüme, dinlenme, gibi etkinlikler için uygun düzenlemeler de kentliler için mekânı çekici kılacak diğer özelliklerdir. Bu bağlamda meydanların düzenlenme amacı; bireylerin açık alanda daha büyük gruplar halinde bir araya gelebilmeleri ve daha kaliteli zaman geçirebilmeleridir (Giritlioğlu, 1991).

2. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın ana materyalini Bursa Fomara (Şehreküstü) meydanı oluşturmaktadır. Çalışmada meydanın kentsel dokudaki yayaya yönelik sirkülasyonu koruyarak ve geliştirerek daha kullanışlı hale getirilmesi hedeflenmiştir. Kent, kimlik ve meydan üzerine yapılan literatür çalışmaları sonunda alan için yapısal ve bitkisel öğelerin yer aldığı peyzaj tasarımı geliştirilmiştir. Çalışmanın yönteminde tasarımların çizilmesi ve üç boyutlu görselleştirilmesi amacıyla serbest el çizim teknikleri, AutoCad 2014, Photoshop CS5, SketchUp ve Lumion yazılımlarından yararlanılmıştır. Kentsel kamusal mekan olarak ele alınan meydanın kentsel doku, sosyal yaşam ve fiziksel çevresiyle olan ilişkisi; yapısal, bitkisel ve su kullanımları ile birlikteliğinden oluşan tasarım en çok tercih edilen kullanımlar doğrultusunda üç boyutlu görseller şeklinde sunulmuştur.

3. Bulgular

3.1 Bursa Fomara (Şehreküstü) Meydanı

Bursa ili Marmara Bölgesi'nin güney kesiminde yer almaktadır. Kuzeyinde Yalova, kuzeydoğusunda Kocaeli, doğusunda Bilecik, güney-güneydoğusunda Kütahya ve batısında Balıkesir illeriyle de komşudur. Kuzeyinde Marmara Denizine kıyısı vardır. Denizden yüksekliği 155 metre olan Bursa, genelde ılıman bir iklime sahiptir. Ancak, iklim bölgelere göre de değişiklik göstermektedir. Kuzeyde Marmara Denizi'nin yumuşak ve ılık iklimine karşılık güneyde Uludağ'ın sert iklimi ile karşılaşmaktadır. İlin en sıcak ayları Temmuz-Eylül, en soğuk ayları ise Şubat-Marttır. Bursa nüfusu 2018 yılına göre 2.994.521'ile Türkiye'nin 4. büyük kentidir (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2019).

Bursa Osmangazi İlçesindeki Fomara (Şehreküstü) Meydanı, şehrin merkezinde ve en işlek kavşağının bulunduğu, günün her saatinde yerli ve yabancı kullanıcılar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bir meydandır. Meydanın yakın çevresinde çeşitli kamu kurum ve kuruluşları alışveriş ve iş merkezleri, özel eğitim kurumları, restoran vb gibi kullanımlar yer almaktadır. Ayrıca tarihi mekanlara ulaşılması bakımından bir geçiş noktası olarak kullanılmaktadır.

Bu alan aynı zamanda insanlar için buluşma noktası niteliğindedir. Ancak mevcut durumda çevre düzenlemesi, bitkisel öğeler, yapısal donatılar, bakım gibi sorunları bulunmaktadır. Kent halkı ve ziyaretçiler için kentin odak noktası durumundaki bu alanın yenilenmesi gerekmektedir.

Şekil 1,2. Fomara (Şehreküstü) Meydanı vaziyet planı ve Google earth görüntüsü üzerinden konumu ve çevre ilişkisi

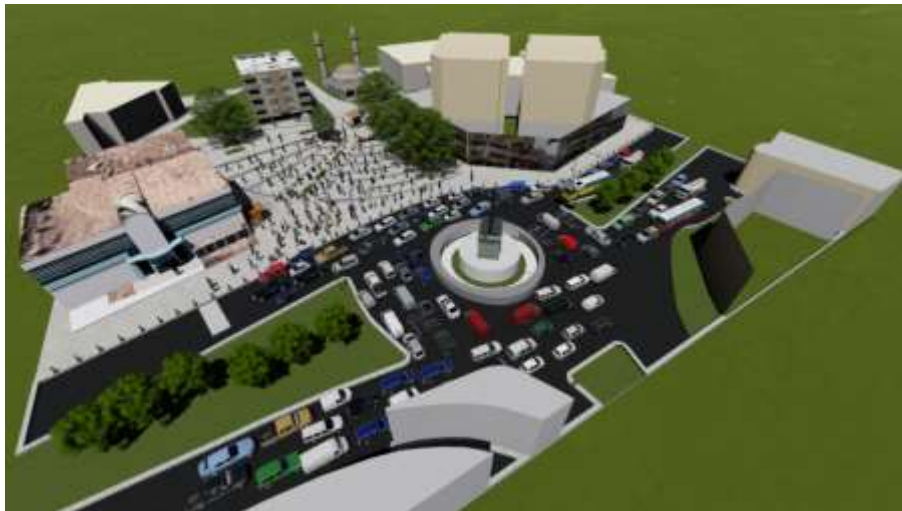
Şekil 3,4. Fomara (Şehreküstü) Meydanı genel görünüşü

Şekil 5. Fomara (Şehreküstü) Meydanındaki Osmanlı mimarisi kullanılan çeşme

3.2 Fomara (Şehreküstü) Meydanı Peyzaj Tasarım Projesi

Proje yayaya yönelik sirkülasyonu koruma ve düzenleme ve meydan tasarım ilkeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu kapsamda, meydan ve çevresindeki yapısal ve bitkisel düzensiz öğelerin kaldırılması ve dolayısıyla görünürlüklerinin artırılmasıyla başlamıştır.

Şekil 6. Fomara (Şehreküstü) Meydanı projesi komşu ilişkisi

Şekil 7. Fomara (Şhreküstü) Meydanı projesi genel görünüş

Fomara (Şhreküstü) Meydanı projesi yapılırken mevcut bitki varlığı çınar ağaçları korunmuş olup yine alanda gölge etkisi yaratan bitkilerden yalancı çınar yapraklı akçaağaç (*Acer pseudoplatanus*) kullanılmıştır. Alanın girişinde yürüme yolu tasarlanmış kullanılan çalı grubu bitkilerinden *Buxus sempervirens*, *Euonymus japonica* (Şimşir, Altuni taflan) kullanılmıştır ve alanın yaya sirkülasyonu göz önünde bulundurularak tasarım yapılmıştır. Kentsel dokuya zarar vermeden iyileştirmeler yapılmış ve alanda görülen eksiklikler tamamlanmıştır.

Alanı ziyarete gelen misafirler kent içinden olabildiği gibi farklı şehir ve ülkelerden de olabilmektedir. İnsanların alanda daha fazla vakit geçirebilmeleri ve dinlenebilmeleri için Meydanın Osmanlı mimarisi kullanılan çeşme yakınında açık oturma alanları düşünülmüştür.

Şekil 8. Fomara (Şhreküstü) Meydanındaki Osmanlı mimarisi kullanılan Bosna Çeşmesi tarafından açık oturma banklarının görüntüsü

Şekil 9. Meydanının iş merkezlerinin ve restoranların bulunduğu doğu tarafından açık oturma banklarının görünüşü

Şekil 10. Osmanlı mimarisi kullanılan Bosna çeşmesi ve ahşap açık alan oturma birimi

Şekil 11. Osmanlı mimarisi kullanılan Bosna çeşmesi çevresindeki Ağaç altı oturma birimleri Meydanın yakın çevresinde bulunan ve Osmanlı mimarisi kullanılan çeşme meydanının odak noktasını oluşturmaktadır. Meydan toplanma/dağılma ve tarihi mekanlara geçiş alanı olması sebebiyle günün her saatinde yerel halk, yerli ve yabancı birçok misafir tarafından yoğun bir şekilde kullanıldığı için kullanıcıların dinlenebileceği mekanlar yaratılmıştır. Alanı kullanan ziyaretçiler için ağaç altı banklar ile ahşap oturma alanları gibi gölgeli oturma birimleri düşünülmüştür.

Şekil 12. Fomara Meydanı projesi ana girişinden ağaç altı oturma banklarının görünüşü

Mevcut durumda bu alanın yakınında oturma birimleri eksiklikleri bulunmaktadır. Bu noktalarda ahşap oturma alanları tasarlanmış ve bakım çalışmaları önerilmiştir. Önerilen tasarımla alanın engelli kullanıcıların da bu alanda rahatça hareket edebilmesi açısından girişi onların rahat kullanabilecekleri şekilde tasarımı yapılmıştır.

Şekil 13. Alandaki bitkisel düzenlemelerden bir görünüş

Şekil 13. Alanın ana girişi ve yol bağlantısından bir görünüş

Bursa Osmangazi İlçesindeki Fomara (Şehreküstü) Meydanı, şehrin merkezinde ve en işlek kavşağının bulunduğu, günün her saatinde yerli ve yabancı kullanıcılar tarafından yoğun bir şekilde kullanılan bir meydandır. Bu nedenle tasarımda şeffaf bir yaklaşımla alanı bölmeyecek bir anlayışla tasarım çizgileri belirlenmiştir.

4. Sonuç ve Öneriler

Çalışma sonucunda Fomara (Şehreküstü) Meydanı'nı oluşturan yapıların cephesi, yapısal ve bitkisel tasarım, meydanda bulunan kentsel donatılar, anıtsal öğeler ile diğer peyzaj öğelerinin meydanın niteliğini belirlemede önemli bir ölçüt olduğu ve dolayısıyla kullanımı etkilediği

sonucuna ulaşılmıştır. Bu tespitle alan için geliştirilen tasarımlarda fonksiyonellik ve estetik bir arada düşünülmüştür.

Öneriler alanda ekonomik ve kültürel faaliyetleri, yaşama biçimi ve sosyal ilişkileri koruyacak şekilde geliştirilmiştir. Alanda önerilen donatılarda malzeme ve biçim olarak kent kültürünü ve kimliğini yansıtan öğeler düşünülmüştür. Bu nedenle projenin uygulanması durumunda kentin tarihi ve kültürü ile bütünleşik bir tasarım olmuştur.

Alanın etrafında ve içinde yer alan büyük bitkiler korunmuştur. Yine alan için düşünülen bitkilerin meydanın yapı ve görüntüyü kapatmayan geniş yapraklı bitkilerden oluşması gerektiğine inanılmıştır. Kullanılan bitkiler doğal bitki türlerinden olan çınar, akçağaç, akasya gibi türlerden seçilmiştir. Egzotik bitki türlerinin seçilmemesi hem alanın doğal bitki örtüsünün korunması hem de bitkilerden kaynaklanabilecek olumsuz durumların (yayılıcı türler, hastalık vb.) önüne geçilmesi açısından yararlı olmuştur. Aynı zamanda proje maliyetinin de minimum tutulması açısından yararlı olmuştur.

Alandaki onarım çalışmaları yeniden yaşama katma etkinlikleri ile birlikte düşünülmüştür. Tasarımcıların en değerli katkısı, teknik bakış açısıyla ve mekanların tasarımı, organizasyonu ve kullanımı için yaratıcı fikirler üretmektir. Düşünülen peyzaj tasarım projesinin uygulanmasıyla meydanın fiziksel değeriyle birlikte yeni bir karakter kazanacağı öngörülmektedir. Böylece alan yerli ve yabancı turistlerin de ilgisini çekerek kentin tanıtımına önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2019. <http://www.bursa.com.tr/bursanin-cografyasi-iklimi-ve-nufusu>

Giritlioğlu, C. 1991. Şehirselle Mekan Öğeleri ve Tasarımı, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, İstanbul 176 S.

Güçlü, Ö., 1993. İstanbul'un Kentsel Kimliği ve Değişimi, Y.L Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Ens. İstanbul.

Hayta, Y. 2016. Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. Hakemli Makale. Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt/5 Sayı/2, Bitlis

İnceoğlu, M., Aytuğ, A. 2009. Kentsel mekânda kalite kavramı. Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi, 4(3): 131-146.

Moughtin, C., Oc, T., Tiesdell, S., 1999. Urban Design: Ornament and Decoration (Second Edition). Architectural Press, Oxford.

Moughtin, C., 2003. Urban Design: Street and Square (Third Edition). Architectural Press, Oxford

- Öksüz, A.M. 1999. Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Ders Notları No:54 S.340-345
- Özer, M.N., Ayten, M.A., 2005. Kamusal Odak Olarak Kent Meydanları. Şehir Plancıları Odası Planlama Dergisi, 3:96-103.
- Sertkaya, İ. 2011. Kent Meydanları: Adana 5 Ocak Meydanı Örneği Üzerine Bir İrdeleme, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adana, Sayfa: 129.
- Suher, H. 1998. Kent Planlama Sürecinde Kent Meydanlarının Yeri ve İşlevi. Peyzaj Mimarlığı Dergisi, Sayı: 4, Mayıs- Haziran, Özdemir Ofset, İstanbul.
- Ünlü, T. 2017. Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekan İlişkisi: Mersin Örneği. Mersin Üniversitesi, Akdeniz Kent Araştırmaları Merkezi, Mersin.

KÜRESELLEŞME VE KAMU YÖNETİMİNDE DEĞİŞİM

GLOBALIZATION AND CHANGE IN PUBLIC ADMINISTRATION

Prof. Dr. Hamza ATEŞ

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Merve DEMİR

Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı bütün dünya devletlerinin siyasi, ekonomik, sosyal yapılarını etkileyen küreselleşmenin kamu yönetimi yapılarına olan etkilerini ve yönetim yapısındaki değişiklikleri araştırmaktır. Küreselleşme süreci, günümüzde iktisadi faktörler kadar toplumu, devleti ve özellikle de kamu yönetimini belki de geri dönülemez bir şekilde dönüştüren bir hız ve büyüklüğe ulaştırmış bulunmaktadır.

Küreselleşmenin kamu yönetimi üzerinde meydana getirdiği değişimleri kamu yönetimi düşüncesinde değişim, kamu yönetiminin örgütlenmesinde değişim, piyasaların kamu yönetimi karşısında özerkleşmesi, sivil toplumun yetkilendirilmesi ve özerkleşmesi, kamu yönetiminin üzerine bina edildiği devlet anlayış ve yapılanmasında değişim, kamu yönetiminin işleyiş ve hizmet sunma yöntemlerinde değişim şeklinde kategorize etmek mümkündür.

Küreselleşme süreci, beraber geliştiği yerelleşme eğilimi ile beraber, modern devletin ulus-devlet yapılanması şeklinde formüle edildiği geleneksel kamu yönetimi anlayışında çok önemli değişim ve dönüşümlere neden olmaktadır. Bunu kısaca ulus-devletin bir taraftan uluslararası kurumlar karşısında mevcut güç, yetki ve fonksiyonlarından bir kısmını kaybetmesi diğer taraftan da merkezi devletin yerel yönetimler ve sivil toplum lehine küçülmesi olarak okumak mümkündür. Ulus devletin işleyiş mekanizması konumundaki kamu yönetiminden geriye kalan kısmının da, yeni bir hizmet anlayışı ve yeni (çoğunlukla özel sektörün iyi uygulamalarından ilham alınarak oluşturulmuş) hizmet yöntemleriyle işlenmesi beklenmektedir.

Küreselleşme süreci sadece sermaye ve işgücünün serbestleşmesi ve ülkeler arasında serbest dolaşımı ile sınırlı kalmamakta, gerek özel sektör gerek kamu kurumlarında hizmet model ve yöntemlerinin de evrenselleşmesini beraberinde getirmektedir. Haberleşme ve ulaşım teknolojilerinde gelişimin de etkisiyle, dünyanın her hangi bir yerinde bulunan bir kişi, grup veya toplum başka bir yerdeki iyi yönetim uygulamalarını kendi kurumlarında da görmek istemektedir. Bu da, kamu yönetimi perspektifinden bakılınca, daha evrensel bir kamu yönetimi örgütlenmesi ve hizmet sunumu anlayışı anlamına gelmektedir. Kamu yönetimindeki bu evrensel eğilimde, her ne kadar ülke, siyasi ideoloji ve kültür farklılığına

bağlı olarak uygulama hız ve boyutları bakımından farklılıklar arz edebiliyorsa da, ilkeler düzeyinde pek çok ortak noktayı da tespit edebilmek mümkündür. Ortak noktalara örnek olarak, kalite, vatandaş eksenli hizmet sunumu, etkinlik ve verimlilik, stratejik alanlara odaklanma, kurum büyüklüğünün yönetilebilir ölçeklere getirilmesi, özel sektör ve gönüllü kuruluşların imkân ve enerjilerinden yararlanma, yönetimde saydamlık ve hesap verebilirlik, kurum içi ve kurumlar arası rekabet ve katılımcı yönetim uygulamaları verilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Küreselleşme, Ulus-Devlet

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the effects of globalization on the public administration structures and the changes in the administrative systems that affect the political, economic and social systems around the world. The process of globalization has reached a speed and magnitude that transforms society, state and especially public administration in an irreversible way as well as economic factors.

The changes brought about by globalization on public administration can be categorized as: Changes in public administration thinking, changes in the organization of public administration, autonomy of markets in the face of public administration, empowerment and autonomy of civil society, changes in the state understanding and structuring of public administration, and changes in public administration and service delivery methods.

The globalization process, together with the localization tendency it develops together, leads to very important changes and transformations in the traditional public administration approach where the modern state is formulated as a nation-state structuring. In short, it is possible for the nation-state to lose some of its existing powers, powers and functions on the one hand and to shrink the central state in favor of local governments and civil society. The remainder of the public administration, which is the functioning mechanism of the nation state, is expected to operate with a new service concept and new (mostly inspired by the good practices of the private sector) service methods.

The process of globalization is not only limited with the liberalization of capital and labor and the free movement of countries, but also with the universalization of service models and methods in both private and public institutions. With the impact of development in communication and transportation technologies, a person, group or society in any part of the world wants to see good management practices elsewhere in their institutions. This means a more universal understanding of public administration organization and service provision from a public administration perspective. In this universal tendency in public administration, although the country may differ in terms of speed and dimensions of implementation depending on political ideology and cultural differences, it is possible to identify many common points at the level of principles. Examples of common points include quality, citizen-oriented service delivery, efficiency and efficiency, focusing on strategic areas,

bringing the size of the enterprise to manageable scales, making use of the opportunities and energies of private sector and voluntary organizations, transparency and accountability in management, competitiveness within and between institutions and participatory management practices.

Keywords: Public Administration, Globalization, Nation-State

GİRİŞ

Son 30-40 yıldır, özellikle de Sovyetler Birliği ile beraber Doğu Bloku' nun yıkılışından sonra, hemen her alanda sıkça karşılaştığımız küreselleşme sözcüğü, günümüzde sadece ekonomik bir kavram olarak değil, sosyal, kültürel, idari ve siyasi alanlarda da kullandığımız bir kavramdır. Bir bakıma, son yıllarda insan hayatını etkileyen değişik konularda meydana gelen değişimler, küreselleşme klişesi altında ifade edilmekte ve değişimin gücünü anlatan sihirli bir kelime olarak algılanmaktadır.

Her ne kadar, kavram olarak "küresel" (global) sözcüğünün kökeni 400 yıl öncesine kadar gitse de, "küreselleşme" (globalization) kavramının kullanımı görece oldukça yenidir. İlk olarak 1960' larda literatüre girmeye başlayan küreselleşme kavramı, son 20-30 yıldan beri de günümüzü anlatan anahtar bir sözcük haline gelmiştir. Temel olarak, küreselleşme tabiriyle, öncelikle dünya ekonomilerinin artan bütünleşmesi kastedilmektedir. İktisadi alanda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde benimsenen iktisadi sistem ve buna bağlı olarak uygulanan iktisadi politikaların giderek birbirine benzediği ve yerel meselelerin çözümünde uluslararası boyutun mutlaka dikkate alındığı gözlenmektedir. Uluslararası sistemde de cari olan neo-liberal iktisadi paradigmanın, milli devletlerin iktisadi faaliyet ve atılımlarında da temel çerçeveyi oluşturması ve milli ekonomilerin başka ülkelerin iktisadi sistemleriyle beraber uluslararası sistemle de uyumlaştırılarak karşılıklı bağımlı hale getirilmesi, günümüzün en önemli iktisadi eğilimlerinden birisi haline gelmektedir.

Dünya ticaretinin giderek serbestleştiğini, günümüzde görmek mümkün hale gelmiştir. Bu eğilimin; rekabet, karşılıklı bağımlılık, piyasa güçlerine dayanma ve devletin rolünün azaltılması gibi ilke ve değerler üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Ancak, iktisadi küreselleşme ile başlayan süreç, zamanla kapsamlı sosyo-politik sonuçlara yol açmıştır. Örneğin, iktisadi küreselleşme süreci ülkelerin içindeki ve arasındaki eşitsizlik ve yoksulluğun yoğunlaşmasına ve dolaylı olarak bir dizi sosyal probleme katkıda bulunmuştur. Öte yandan, küreselleşme iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel sınırları aşarak dünya çapında yayılması sonucunu da doğurmuştur. Bu alanda belki de en belirgin örnek, tüm dünyada liberal ekonomik düzenin giderek yaygınlaşmasıdır. Bu çerçevede, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkede ekonomisinin görev ve fonksiyonları yeniden tanımlanmakta, devletin sınırlanıp ve küçültülmesi ve bu şekilde piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması görüşleri önem kazanmaktadır.

Küreselleşme olgusunu başlatan veya belirli bir noktadan sonra ivme kazanmasına katkıda bulunan sayısı epeyce kabarık faktörler arasında şunlar özellikle zikredilmelidir (Aktan, 1997):

- ✓ Yeni pazarların oluşması ve uluslararası rekabetin sertleşmesi,
- ✓ Uluslararası ve bölgesel bütünleşmelere gidilmesi,
- ✓ Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler,
- ✓ Yeni teknolojik buluşlar,
- ✓ Bilgisayar sistemlerinin gelişmesi ve yaygınlaşması,
- ✓ Malzeme teknolojisi alanında meydana gelen ve üretimin yapısını, üretim girdilerinin kompozisyonunu ve dolayısıyla üretim maliyetlerini düşüren gelişmeler,
- ✓ İnsan hakları ve demokrasi alanında kaydedilen ilerlemeler nedeniyle örgütlerde insan unsurunun öneminin ve insan kaynaklarının ekonomik kalkınmanın itici gücü olduğunun anlaşılması,
- ✓ Ürün niteliği ve kalitesi konusunda müşteri beklentilerinin değişmesi,
- ✓ Çalışanlarda yönetime katılma isteğinin ve demokratik yönetim beklentilerinin artması,
- ✓ Sosyalist-kollektivist üretim sisteminin ve devletin ekonomideki ağırlığının zayıflaması,
- ✓ Demografik yapının ve işgücü kompozisyonunun değişmesi,

Bu çalışmada, küreselleşme süreci farklı yönleriyle ele alınırken, özellikle devlet ve kamu yönetimi üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

1. KÜRESELLEŞMENİN TARAFTARLARI VE KARŞITLARI

Herkesin dilinde olan küreselleşme kavramı hızla bir parolaya, sihirli bir sözcüğe, geçmiş ve gelecek tüm gizemli kapıları açacak bir anahtara dönüşüyor. Bazı insanlara göre küreselleşme mutluluk kaynağı iken bazılarına göre ise mutsuzluğun nedenidir. Gelgelelim, herkesin birleştiği bir nokta vardır ki, küreselleşmenin hem geri dönüşü olmayan hem de hepimizi aynı ölçüde ve aynı şekilde etkileyen bir süreç olduğu ve dünyanın kaçamayacağı kaderi olduğudur (Bauman, 1999: 7). Küreselleşme bugün her an yaşadığımız, etkilendiğimiz ve belirli bir süre daha hayatımızı etkileyecek gibi görünen bir olgudur. Bir faraziye veya idealden ziyade, var olan bir süreçtir. Orta ve uzun vadede kaçınılmaz olup olmadığı teorik tartışmaların konusuysa da, bugün itibarıyla hayatımızın kaçınılmaz olarak küreselleşme sürecinden şu veya bu şekilde etkilendiği bir gerçektir.

Küreselleşmeye karşı merkezi tartışmalardan biri kelimenin kullanımına ilişkindir. Politikacıları da dahil olmak üzere küreselleşme kavramı, 21. yüzyıla girerken dünyanın doğasının değişimini ifade etmekte kullanılmaktadır. Kavram, dünya politikasında, küresel ekonomide, ticarete, endüstride, suç ve terörizmde, çevresel tehditlerde ve çözümlerde,

sosyal davranış ve tutumlarda bile ortaya çıkan değişimi açıklamakta kullanılmaktadır (Kalafatoğlu, 2013: 147).

Küreselleşme kavramı, gerçek anlamı ve yansımaları tamamıyla anlaşılmadan ve tartışılmadan, olumlu veya olumsuz tepkilerin hedefi olmaktadır. Bu sonucun oluşmasında en önemli neden ise, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından, dünyada bu kelimeyi sıkça kullanmaya başlayan siyasetçilerin izledikleri politikalar ve aydınların savundukları fikirlerle özdeşleştirilmiş olması gösterilebilir. Bu politika ve fikirleri benimseyenlerin olumlu, tepki gösterenlerin olumsuz eleştirilerinin hedefi küreselleşme kavramı ve süreci olmuştur.

Örneğin neo-liberaller, devlet gücü üzerinde piyasanın ve bireysel otonominin başarısını ön plana çıkarıp küreselleşme sürecini memnuniyetle karşılarken, Marksist ve radikaller onu küresel kapitalizmin temsilcisi olarak değerlendirmektedirler. Fakat bu ideolojik yaklaşımlardaki farklılıklara rağmen, bugün giderek artan bir biçimde bütünleşmiş küresel bir ekonomin mevcut olduğuna ilişkin düşünceyi de paylaşmaktadırlar. Örneğin, Pascal Zachary'nin "The Global Me", Thomas Friedman'ın "The Lexus and the Olive Tree" ve John Micklethwait ve Adrian Wooldridge'in "A Future Perfect" adlı kitapları gibi günümüzde çok okunan kitapların çok önemli bir kısmı, küreselleşmenin sanayi devriminden bu yana dünyayı değiştiren en büyük güç olduğu ve yeni bir uluslararası sistem olarak kendisini kabul ettirdiğini savunmaktadırlar. Ayrıca, küreselleşmenin savunucuları da eleştiricileri de, küreselleşmenin getirdiği bir takım imkanlardan yararlanmaktan kaçınmamaktadırlar. Örneğin, çevre hareketleri ve emek hareketleri gibi küreselleşme karşıtı kampta bulunanlar da, başka ülkelerde bulunan benzer düşüncedeki kişi veya gruplarla ittifak ve ağlar kurmak ve hareketlerini küreselleştirmekten de geri durmamaktadırlar. Küreselleşmenin dostları da, düşmanları da, küresel gelişmelerden kendi görüşlerinin haklılığını ortaya koyacak gelişme ve istatistik bilgileri rahatlıkla bulabilmektedirler.

Küreselleşme karşıtı hareketlerin ortak noktaları küresel çapta olması, bilgisel olması yüksek oranda dikkat çekici olmasıdır. Küreselleşme karşıtı harekete katılanlar pek çok farklı sorundan harekete geçmektedir. Genetik olarak değiştirilmiş yiyecek, yapısal uyum programları, demokratik olmayan Dünya Ticaret Örgütü kararları, çevresel yağma ve özelleştirme gibi. Bu çeşitliliğin karşısında bazı yorumcular, birleştirici neden ya da kapsayıcı siyasal strateji yokluğunu eleştirmektedir. Bazı araştırmacılar ise bu "hareketlerin hareketinin" ardında gerçek bir demokrasi ruhunun beslendiğini görmüşlerdir (Kalafatoğlu, 2013: 151).

Küreselleşmenin bazı sonuçlarının gerek bireylere gerekse toplumlara faydalı konusunda bir görüş birliği olduğunu da söylemek mümkündür. Son yıllarda çeşitli ülkelerde gözlemlenen ekonomik kalkınma, yükselen yaşam standartları, teknolojik ilerleme ve bilginin daha hızlı yayılması, küreselleşmenin en belirgin faydaları arasında sayılmaktadır. Küreselleşme bütün devletlerin bilgi çağı avantajlarını kazanarak yönetim ve yönetimin hemen hemen tüm işlevlerini hem ülke içi hem de uluslararası düzeylerde daha da geliştirmelerini sağlamaktadır (Farazmand, 1999: 258).

Küreselleşme bir anlamda maddi manevi değerlerin bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin dünya çapında yayılması anlamına gelir. Bu değerler iktisadi olabileceği gibi siyasi, sosyal, kültürelde olabilir (Yayman, 1999: 62). Malların ve sermayenin yanı sıra emeğin de serbestçe dolaşımının, daha özgür seyahat imkanının artması, dünyanın bir yerindeki bir felakete karşı uluslararası yardımın daha kolay hale gelmesi, demokrasi ve insan hakları alanındaki bilincin küresel çapta artması, bilgi-iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler ve internet kullanımının giderek yaygınlaşması bu kapsam içerisinde ele alınır.

Aynı zamanda Küreselleşme insanlar, hükümetler ve hükümet dışı örgütler arasındaki bağlantıyı ve eşgüdümü kolaylaştırmaktadır. Küresel erişebilirlik insanlığın ilerlemesine dönük çok büyük bir adımdır. (Farazmand, 1999: 257).

2. KÜRESELLEŞME, PAYLAŞILAN EGEMENLİK VE DEVLETİN AZALAN ROLÜ

Küreselleşme olgusu, devlet egemenliğinin artık bölünmez olmadığını ve uluslararası organlarla paylaşılabilceğini savunan tezler ivme kazandırmış bulunmaktadır (Koplay, 2007). Bu çerçevede, egemenlik kavramının yeniden düşünüldüğü, egemenliğin yalnız bağımsız bir devletteki merkezi otorite tarafından kullanılacağı anlayışının yavaş yavaş terk edilmeye başlandığı ve monolitik egemenlik kavramının zayıflamakta olduğu, farklı siyaset bilimciler tarafından ifade edilmektedir (Koplay, 2007). Yeni gelişen egemenlik anlayışının doğal bir yansıması olarak da, uluslararası topluluğun insan hakları gibi bazı değerleri korumak amacıyla ulusal egemenlik alanlarına müdahale edebileceği fikri yavaş yavaş yerleşmektedir. Örneğin, NATO'nun Kosova'daki insan hakları ihlalleri dolayısıyla Sırbistan'a askeri müdahalede bulunmasında, bu yeni egemenlik anlayışının rolü büyüktür.

Bu yeni egemenlik anlayışı, daha önce bir bütün olarak görülen egemenliği uluslararası, ulusal ve yerel olmak üzere parçalara ayırmakta ve kullanımını da yine bütünleşik olmaktan çıkarak en uygun aktöre havale etmektedir. İyimser küreselleşmeciler bu sistemden artan uluslararası bağımlılık düzeyiyle başı çıkabilecek bir dünya devletinin türeyeceğini benimsemektedirler. Fakat küreselleşme sürecinden kaynaklanan ve ayrı ulus devletlerin karşılaştığı toplumsal siyasi ve ekonomik sorunlarla yeterince ilgilenmemektedirler. Bu süreçten olumsuz yönde en çok etkilenecek olan şüphesiz daha önce egemenliği bir bütün olarak ve tamamen kullanan ulus devletler olacaktır (Bağce, 1999: 10).

Yirminci Yüzyılın ülke yönetimlerinin egemen siyasi modeli olan ulus-devletin temel dayanaklarının aşınmasına ve buna bağlı olarak egemenlik kavramının işlevinin zayıflaması sonucu olarak yeni küresel siyasi düzende ulus devletler, ülke toprakları ve uyrukları üzerinde siyasi ve hukuki alanlarda daha önce sahip oldukları mutlak belirleyicilik ve denetim güçlerini önemli ölçüde kaybetmeye başlamışlardır (Saran, 2004). Ulus devletler yetkilerinin bir kısmını uluslararası kurumlarla, bir kısmını da yerel otoriteler ve örgütlenmiş halk gruplarıyla paylaşmak durumunda kalmaktadırlar. Ulus devletin yeni ortakları arasında küresel işletmeler, bu işletmelerin aralarındaki gruplaşmalar, devletlerarası örgütler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları gibi bazı hükümet dışı birimler ön plana çıkmaktadır. Kısaca, küreselleşme bir anlamda bir destatizasyon (devletsizleştirme) süreci başlatmaktadır.

Bu sürecin kamu hizmetlerinin üretimi, yönetimi ve sunumuna etkileri nasıl olacaktır? Bu sorununun cevabını bulabilmek için, küreselleşmeye yön veren neo-liberal anlayışın bu konudaki söylem ve amaçlarına bakmak gerekmektedir.

Neo-liberal anlayış, özgür ve adil bir toplumun ancak pazar mekanizması tarafından kendiliğinden oluşan düzenle olabileceğini ileri sürer. Bu düzende, insanların davranışları ve birbirleri ile ilişkileri, mülkiyeti esas alan yasalara, özgür sözleşme ilkesine göre biçim alacaktır. Devletin rolü ise, topladığı vergilerle iç ve dış güvenliği sağlamak ve hukuku üstün kılmakla sınırlanacaktır (Bulut,2003:189).

Her şeyden önce, devlet ekonomi başta olmak üzere, pek çok alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenleyici olmadan çıkarılıp, geleneksel görev alanlarına çekilmesi sağlanmaktadır. Devlet kendi asli görevlerine çekildiği oranda da, kamu kurumları daha küçük, esnek ve dinamik kurumlar haline dönüşecektir. Kamu yönetiminde daralma “devletin küçültülmesi” ya da “kürek çeken değil, dümen tutan devlet” denilen kamusal politikaların formüle edilmesini, izlenmesini, değerlerinin benimsenmesini ve sonuçlarının sisteme yeniden dönülerek gözden geçirilmesini (feedback) kapsamaktadır (Kaypak ve Bimay,2019: 28).

İkincisi, bütün ülkeleri için yaşamın temel ve sürekli bir gerçeği olan kaynak sınırlılığı, sadece gelişmekte olan ülkeleri değil, gelişmiş ülkeleri de etkilemektedir. Daha fazla refah ve hayatın farklı yönlerinin ihtiyaçlarını dengeleyebilmek için, sürdürülebilir kalkınma ve kamu kaynaklarının kullanımında tasarrufçu önlemler gündeme gelmektedir.

Üçüncüsü, kullanılan kaynakların harcanma esas ve usulleri de sorgulanmaya başlanmıştır. Devlet kurumlarının işleyiş esaslarından olan “sorumluluk” kavramının yanına bir de “hesap verebilirlik” kavramı ilave edilmektedir. Artık devlet kurumları ve bu kurumlar adına yetki ve kaynak kullanan bireyler, harcadıkları her kamu kaynağını ve kullandıkları tüm kamusal yetkileri nerede, kim için ve nasıl kullandıkları konusunda halka hesap vermek zorunda bırakılmaktadır. Kullanılan yetki ve kaynakların etkin, verimli, etik ve ekonomik kullanımı, temel bir kural haline gelmektedir. Bu, tabiatıyla egemenliği bir bütün ve her hangi bir kayıt altında olmadan kullanan devlet anlayışını dönüştürecek bir olgudur.

Dördüncüsü, bir yandan devletin rolü sınırlandırılmaya çalışılırken öte yandan devletin müdahale etmesi istenilen yeni hizmet alanları ortaya çıkmaktadır. Eğitim, çevre, aids, tehlikeli atıklar, okyanusun kirlenmesi, uyuşturucu alışkanlığı, yabancıların rekabeti, çalışan anne-babaların çocukların korunması vb. konularda devletin etkin yapı ve misyonunun yeniden ele alınması tüm ülkelerde merkezi bir sorun haline gelmiştir (Koplay, 2007).

Beşincisi, küreselleşme sürecinin insan hakları, katılım ve demokratikleşme gibi değerleri yaygınlaştırmasına paralel olarak, ulus devletlerde demokratik değerlerle geleneksel bürokratik değerlerin uzlaştırılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. “Bilindiği gibi demokrasi, bireyin ve onun geliştirilmesini birincil amaç sayar. Eşitlik değerini yükseltir, servet, statü ve makam farklılıklarının kişi ya da gruplar üzerinde üstünlük kurmasını kabul etmez. Önemli kararlarda yurttaşların katılımını öngörür. Bürokrasi ise bireylerin karşısına hiyerarşik

değerleri koyar. Katılım değeri karşısına yukarıdan aşağıya doğru işleyen karar ve yetki hiyerarşisini çıkarır. Özetlersek, bürokrasi üzerindeki siyasi denetimin artırılması eğilimleri, siyasetle-yönetim arasında yeni bir denge kurulması arayışını yansıtmaktadır” (Koplay, 2007).

Altıncısı, küreselleşme bir taraftan küresel kurumlara yetki devrini öngörürken, diğer taraftan adem-i merkezileşmeye de katkı yapmaktadır. Devletlerin ve onların kurumlarının küresel alanda saygın bir statüye sahip olabilmeleri ve küresel rekabette yer alabilmeleri, bir taraftan verimlilik ve etkinlik sağlama, öte yandan hizmeti halka yaklaştırma ve demokratik yönetime ulaşma hedeflerine ulaşabilmelerine bağlıdır. Bu da, ancak yerelleşme ve sivilleşme ile mümkün olabilir.

Yedincisi, küreselleşmenin dünya ölçeğinde değerini artırdığı ve yaygınlaşmasını sağladığı değerler arasında şeffaf ve dürüst yönetim de bulunmaktadır. Özellikle “açıklık ve bilgi edinme”, “katılım” ve “etik standartlar” gibi araçlarla operasyonel hale getirilebilen bu değer, devlet kurumlarının klasik işleyiş mekanizması olan gizlilik ilkesini değiştirerek, kamu kurumlarını daha halka açık ve ulaşılabilir kurumlar haline getirmektedir.

Sekizincisi, küreselleşme süreci ile birlikte refah devleti (sosyal devlet) anlayışı değişerek, devlet sosyal nitelikli hizmetlerde tek aktör olma rolünü içerde yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, gönüllü teşekküller ve gönüllü bireyler ile, dışarıda da uluslar arası sivil toplum kuruluşları ve uluslar arası kuruluşlar ile paylaşmaktadır (Koray, 1996).

3. KÜRESELLEŞMENİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİLERİ

3.1. Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri

Küreselleşme süreci, kamu hizmeti anlayışını da hızla dönüştürmektedir. Kamu hizmetlerinin kamu kuruluşları yerine, ihale yöntemiyle özel sektör kuruluşların gördürülmesi yaklaşımı da özellikle 1980 sonrası dönemde benimsenmeye başlanmış ve giderek artan ölçüde yaygınlaştırılmaktadır (Köse, 2007: 22). Kamu hizmetinin, kamu kuruluşlarınca yerine getirilmesi zorunluluğu ortadan kalkmakta, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve gönüllü bireylerin de kamu hizmeti üretimi ve sunumuna katkı yapabileceği anlayışı yerleşmektedir.

Kamu hizmetinin, kamu hukuku kurallarına uygun olarak yerine getirilmesi zorunluluğu halen devam etmekteyse de, bu kuralların esnetilerek hizmetin özelliklerine ve değişen çevre şartlarına uygun hale getirilmesinin gerekliliği ortaya konmaktadır. Bu çerçevede kamu yararı kavramı da, hızla dönüşmekte ve kamu kurumlarının dışında başka kişi veya kurumlarca yerine getirilebilecek hizmetlerle de kamu yararının sağlanabileceği anlayışı yerleşmektedir. Bir bakıma, kamu yararının, hizmet üretimi ve sunumunda uyulması gereken ilkeler şeklinde sınırlandırılması söz konusudur.

3.2. Yönetisel Anlayış ve Tekniklerin Küreselleşmesi

Yönetim anlayışının geleneksel düşünce temelinde ortaya çıkan ve Sanayi Dönemi boyunca bu dönemin zihniyet yapısına uygun biçimde gelişen katı, bürokratik ve mekanik yapısından uzaklaşarak yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Yeniden şekillendirilen kamu yönetiminde; etkinlik, verimlilik, ekonomiklik, şeffaflık, performans yönetimi, hesap verebilirlik, vatandaş odaklılık, girişimci yapı, hizmetlerde kalite, yetki paylaşımı, çıktı ve sonuç odaklılık, risk almaya isteklilik, rekabet, katılım, kaynak kullanımında disiplin, politika oluşturma ve hizmet sunumunun birbirinden ayrılması temel ilkeler olarak belirlenmiştir (Boztepe, 2018:203).

Performans Yönetimi, Stratejik Yönetim, İnsan Kaynakları Yönetimi, Toplam Katılım Yönetimi, Personel Güçlendirme (Empowerment), Örgüt Kültürünün Geliştirilmesi, Öğrenen Örgütler, Bilgi Sistemleri Yönetimi, Şebeke Örgütlenmeler ve En iyi Uygulamaların Adaptasyonu (Benchmarking), söz konusu yeni yönetim yaklaşım ve tekniklerinden sadece çok bilinen bazılarıdır.

Yönetimin genel değişim iklimi içinde oluşan ve ağırlıklı olarak 20. Yüzyılın son çeyreğinde doğarak gelişen bu yaklaşım ve teknikler, neredeyse bütünüyle işletme yönetimi alanında ortaya çıkmalarına rağmen, bunları yalnızca özel işletmeler bünyesinde uygulama alanına kavuşan, yalnızca serbest girişim gücünün büyüme ve gelişme amaçlarına hizmet eden yenilikler olarak görmemek gerekir. Bu çerçevede söz konusu yaklaşım ve teknikler, salt işletme ölçekli pratik modeller olarak değil; küçük ya da büyük, basit ya da karmaşık, özel ya da kamusal, yönetim olayının söz konusu olduğu her yerde düşünülebilecek ve uygulanabilecek yaklaşım ve tekniklerdir.

Ancak, özel sektör, yapısı ve doğası gereği ulus devletlerin koruma zırhı ve yasal şemsiyeden kamu sektörüne göre daha az yararlanabildiği için, değişimin ilk olarak doğduğu ve küresel değişimin etkilerinin en yaygın görüldüğü alan haline gelmiştir. Özel sektör işletmeleri, uluslararası ekonomik yapıda meydana gelen değişimin doğal sonucu ve zorlamasıyla, korumacılığın azaldığı, uluslararası ticaretin yaygınlaştığı, rekabetin giderek sertleştiği ve yok edici bir nitelik kazandığı, teknoloji, ürün ve paranın ulusal kimliklerden arındırıldığı bir ilişki yapısı içinde ayakta kalabilmek için, üretim yapısından yönetsel stratejilere kadar hemen hemen her alanda küresel gereklere uygun stratejiler izlemek zorunda kalmaktadırlar.

Rekabetin hızını iyice artırarak uluslararası bir boyut kazanması karşısında, girişimciler hem gelişen teknoloji ve yenilikleri sürekli izleyerek kurumlarına uygulamak, hem de sanayi dönemine has, *standart* ve *kitlesel* nitelikte mal ve hizmet üretme anlayışlarını değiştirerek, müşteri odaklı ve çeşitliliğe dayalı *esnek üretim* anlayışını benimsemek zorunda kalmaktadırlar.

Bu durum, küreselleşme sürecine daha kolay adapte olan özel sektör lehine, kamu ve özel sektör alanlarının görünüşünde ciddi dönüşümler olmaktadır. Bu dönüşümlerden en fazla dikkat çeken, kamu kurumlarının özel sektörde üretilen veya uygulanan yönetim felsefe ve

tekniklerini taklit etmesi, bir başka deyişle kamunun da özel sektör gibi yönetilmeye başlanmasıdır. Örneğin, günümüzde kamu kurumları da, kaliteli olmak için mücadele etmekte ve kalite ödüllerine aday olma yarışı içine girmektedirler. Çoğu ülkede kamu kurumları için stratejik planlama yapmak ve performans ölçümü kanuni birer zorunluluk halini almaktadır. Daha önceleri hakim yönetsel anlayış durumunda olan bürokrasiye alternatif olarak, post-bürokratik ve post-modern yönetsel uygulamalar giderek yaygınlaşmaktadır.

3.3.Kamu Yönetiminde Küreselleşmenin Gerekçesi: Özel sektörün Gerisinde Kalan Kamu Yönetimi

Küreselleşme sürecinin de yoğun olarak yaşandığı son 30-40 yılda, kamu yönetimi ile özel sektör işletme yönetimi arasındaki psikolojik üstünlük mücadelesi, 1980lerin sonuna kadar, özel sektörün üstünlüğü ile devam etmiştir. Bu durum, kamu yönetimini küresel sürece daha fazla dikkat etmeye zorlamakta, özel sektör karşısında yetersizlik iddialarını bertaraf etmek için kendisini yenilemeye itmektedir. Küreselleşmenin kamu yönetiminin dönüşümünü sağlamakta başarılı olması sağlamada önemli bir faktör olan bu durumu anlamak için, bahsedilen gelişime biraz daha yakından bakmakta fayda bulunmaktadır.

Özel sektör yönetimi 19. ve 20. yüzyıllarda kamu yönetimi doktrini, araçları ve tekniklerinden oldukça etkilenmesine rağmen, 1960ların ortalarından itibaren hızlı ilerlemeler kaydetmiştir (Ateş,2008):

- ✓ Öncelikle “Ölçek ekonomisi”nin örgüt boyutu yönünden fazla abartıldığı kabul edilmeye başlanmış, ve 1930’ lar ve 1940’ ların büyük, devasa, her türlü yönetsel faaliyetin tek bir örgüt bünyesinde gerçekleştiği örgüt modeli terk edilmeye başlanmıştır.
- ✓ Shumpeter ve benzerlerinin “küçük güzeldir” felsefesinin etkisiyle özel sektör yönetimi büyük ölçüde bürokratik modellerden ve Taylorist ve Modernist tek-tipçilikten uzaklaşmıştır.
- ✓ Şirketlerin boyutları küçülmüş, şirketler küçük ancak daha hareketli ve enerjik, daha esnek bir yapıya kavuşmaya başlamıştır.
- ✓ Üretim yapısında Fordist model terkedilmiş, fabrika tipi, tek bir mekanda, binada veya merkezde gerçekleşmekte olan üretim farklı mekanlardaki daha küçük atölyelerde, ancak aynı kalite standartlarında yapılmaya başlanmıştır. Hatta, bir ürünün tüm parçalarının tek bir örgütte üretilmesi anlayışının yerine fason üretim yaygınlaşmaya başlamış, farklı mekanlarda ve farklı örgütler gerçekleştirilen ürünlerin bir araya getirilerek nihai ürünün oluşturulması yöntemine geçilmiştir.
- ✓ Bu durum, örgüt yapısında bir polarizasyona yol açmış, küçük küçük pek çok örgütün belirli fonksiyonların yerine getirilmesinde yardımlaşma ve işbölümüne gitmeleri esasına dayanan bir yönetim modeli yaygınlık kazanmaya başlanmıştır. Bu modelde Bilimsel Yönetim ve Bürokrasi modellerinin öngördüğü örgüt içi hiyerarşinin yerini

rasyonel ancak gönüllü işbirliği, dikey değil yatay koordinasyon ve esnek yönetim almıştır.

- ✓ Yönetimde bürokratik-hiyerarşik buyurganlığın yerini katılımcılık almaya başlanmış, kalite yönetimi modelleri gelişmiştir. Böylelikle sadece üst düzey yöneticiler değil, daha alt düzey yöneticilerin ve diğer çalışanların görüş, ufuk ve fikirleri de yönetime yansımaya, örgüt yönetiminde “ortak aklın egemenliği” görülmeye başlanmıştır.
- ✓ Yine bu dönemde gerçekleşen refah artışlarının yönetime bir yansıması olarak, değişen zevk ve tercihlerin yönetimin karar ve üretim modellerinde farklılıklara neden olduğu görülmektedir. Yönetimde ve üretimde standartlaşmanın yerine ihtiyaca, zevk ve tercihlere göre farklılaşma, hatta aynı zaman ve mekanda farklı yönetsel modellerin bir arada yaşamasına imkan verme anlayışı gelişmiştir.

Bu gelişmeler ise özel sektör yönetiminde bir üretkenlik yaşanmasına neden olmuştur. Hemen her gün onlarca yönetim tekniği üretilmekte, yeni yönetim kavramları ortaya çıkmaktadır. Yeni yönetim kavram ve yaklaşımları ise, kendilerini şirketlerin verimlilik ve performanslarında kaydedilen artışlar ile test etmektedirler. Nitekim, yönetimdeki bu anlayış değişikliğinin net sonuçları sadece ampirik araştırmaların sonucuna bakarak anlaşılmamakta, yalın gözle görülebilecek netlikte bir verim artışı gözlenmektedir. Bugün yaşı oldukça genç sayılabilecek pek çok özel şirket, yeni yönetim tekniklerini uygulamak ve örgüt ve çalışma düzen ve alışkanlıklarını bunlara adapte etmek suretiyle hızla gelişerek bazı devletlerin bütçelerinden fazla ciroya kavuşmuştur. Hala eski kültür ve alışkanlıklarını ekonominin, toplumun ve siyasal yaşamın yeni gereklerine uyduramayan eski sanayi devlerinin de çoğu ya batmış, ya da küçülme sürecine girmiştir. Yeni yönetim bilgi ve tekniklerine paralel olarak yaşanan bu durum, Peter Drucker gibi yönetim gurularının kitaplarında teorik olarak, Peters ve Waterman’ın (1982) “Mükemmellik peşinde” isimli çok satan kitabında ise örneklerle anlatılmıştır.

Ancak, özel sektör yönetimindeki bu gelişme kamu sektöründe tekrar edilememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan *refah devleti* anlayışı devlet kurumlarının hantal bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Verimsizlik, aşırı bürokrasi, hantallık, kalite eksikliği ve halk-devlet uzaklaşması, kamu yönetiminin gerek felsefe ve disiplin gerekse pratik uygulama olarak sorgulanmasına yol açmış, hatanın nerede yapıldığı araştırılmaya başlanmıştır. Ayrıca çoğunlukla özel sektördeki verim artışına paralel olarak yükselen refah düzeyi ve özellikle işçi sendikalarının çalışılan işteki “mülkiyet hakları”, işletme yönetimine daha fazla katılım, işgücü içerisinde kadın rolünün ortaya çıkması ve benzeri konularda dile getirdiği talepler başta olmak üzere halkın genelinde beklentilerindeki artışlar özelde kamu kurum ve kuruluşlarının, genelde de devletin kendisinin yönetim sistemini ve kullanılan teknikleri gittikçe artan oranda kabul edilemez hale getirmiştir (Farazmand, 1999: 256). Bir başka deyişle kamu yönetiminden beklentiler artmasına rağmen kamu sektöründeki performansın gittikçe düşmesi, geniş halk yığınlarının memnuniyetsizliğini artırmıştır.

1973 sonrasında genel olarak kamu yönetimlerinin sorumlu tutulduğu “devlet krizi” kamu yönetiminin rol ve etkinliğinin azaltılarak özelleştirme yapılması kurtuluş reçetesi

olarak sunulmuştur. Özelleştirme büyümeyi hızlandırmanın kamudaki yapısal dengeyi düzenlemenin, enflasyonu düşürmenin bir aracı olarak devletin ekonomik faaliyetleri azaltmak devletin sahip olduğu her türlü mal varlığını özel mülkiyete devretmek şeklindedir (Yayman, 1999: 69).

1979'da İngiltere'de Margaret Thatcher'ın Muhafazakar Partisi'nin iktidara gelmesiyle başlayan bu süreç, ABD ve pek çok diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin aynı çizgiye gelmesiyle ivme kazanmıştır. Ancak "bütün kötülüklerin kaynağı kamu yönetiminin hantallığıdır" sloganının doğal sonucu olan *özelleştirme* de her ne kadar bir *panacee* olarak görülse de verimsizlik, kalitesizlik ve etkinsizlik sorununun ideal bir çözümü olamamıştır. Çünkü probleme yanlış istikametten bakılmış, mülkiyet değişikliğinin istenen sonuçları tek başına vereceği zannedilmiştir. Ancak bunun yanlış olduğu bir zaman sonra anlaşılarak, sadece kamu kuruluşlarının sahipliğini değiştirmek yerine onların yönetim felsefe ve tekniklerini değiştirme çabaları gündeme gelmiştir. Böylece Kamu İşletmeciliği disiplini güç kazanmış ve kamu yönetiminde son yıllardaki en moda akım olan Yeni Kamu İşletmeciliği doğmuştur.

3.4.Yönetisel Bilgilerin Küreselleşmesi

Küreselleşme süreciyle doğrudan ilişkisi olduğu pek çok akademisyen tarafından kabul edilen Yeni Kamu İşletmeciliği (NPM hareketinin) gelişmesiyle birlikte, bir ülkede bulunan bir kamu kurumunda uygulanan yeniliklerin ve yeni yönetim tekniklerinin en iyi örnek (best practice) alan çalışmaları yoluyla dünyanın çeşitli yerlerindeki kamu ve hatta özel sektör kuruluşlarına yayılması dikkat çekmektedir. Yönetisel bilgilerin küreselleşmesi olarak niteleyebileceğimiz bu yöntemle bilgi transferinin çok yaygın dört yöntemi bulunmaktadır (Ateş, 1999).

- a) Bir kamu kuruluşunun yöneticilerin kendi kurumlarındaki kendilerine göre başarılı yenilik ve uygulamaları best practice olarak sunmaları.
- b) Çeşitli uluslararası kalite ve yenilik ödülleri yoluyla performansını artıran kamu kuruluşların ortaya çıkması ve buralarda performans, kalite ve müşteri memnuniyetini artırma adına yapılan çalışmaların en iyi örnek olarak küresel izleyicilere ulaşması.
- c) OECD ve Dünya Bankası gibi birtakım uluslararası kuruluşların, üye ülkelerdeki iyi işleyen yönetim teknikleri ve yönetisel yenilikleri sahip oldukları bilgi depolarında toplayıp düzenleyerek üye ülkelere tavsiye etmeleri veya pazarlamaları. Örneğin OECD'nin Kamu İşletmesi Bölümü (PUMA) son yıllarda yeni yönetim teknik ve bilgilerinin toplanması, sunulması ve pazarlanmasında lider durumundaki kuruluşlardan birisidir.
- d) Yönetim bilgi ve teknikleri konusunda uzmanlaşmış özel sektör kuruluşlarının, danışmanlık hizmetleri adıyla bu bilgi ve becerilerin uygulanması ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmaları. Bu şirketler genellikle çokuluslu şirketler olup, kamu sektöründen özel sektöre ve gönüllü kuruluşlara kadar çok geniş bir alanda danışmanlık hizmetleri vermektedirler. Üstelik bu kuruluşların etki alanı da ABD ve İngiltere gibi en gelişmiş ülkelerden Papua Yeni

Gine ve Mozambik gibi en fakir ülkelere kadar yayılmaktadır. Bu şirketler, çalıştıkları alanda elde ettikleri başarı hikayelerini best practice olarak sunmakta ve böylece hem kendi propagandalarını yapmakta hem de geliştirdikleri teknik ve elde ettikleri bilgileri başkalarına aktarmaktadırlar.

4. SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRMELER

1980'li yıllar pek çok değişimin ve dönüşümün yaşandığı yıllar olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu dönem içinde ekonomilerin liberalleşmesi, mal ve hizmet dolaşımının yaygınlaşması, uluslar arası rekabetin yoğunlaşması, küreselleşme, demokratikleşme, iletişim teknolojisindeki gelişmeler gibi ulusal ve ulus aşırı gelişmeler devletlerin işlevlerinin farklılaşmasına, rollerinin yeniden tanımlanmasına neden olarak yeni yapılanmaları ortaya çıkarmıştır.

Bu değişim ve farklılaşma olguları ile birlikte geleneksel bakış açıları tartışılmaya ve toplumsal talepler değişmeye başlamıştır. Küreselleşme kavramı, kendisiyle beraber devletin küçültülmesi ve sınırlandırılması, kamu yönetiminin rolünün yeniden tanımlanması, merkeziyetçiliğin yumuşatılması ve yerleşmenin teşvik edilmesi, özelleştirme programlarının uygulanması, demokratik yönetimin teşvik edilmesi ve yeni kamu işletmeciliği anlayışının benimsenmesi gibi politikaları da getirerek, ulus-devletleri dönüştürmeye zorlanmaktadır. Özellikle az gelişmiş ülkeler için bu süreç gelişmiş ülkeleri yakalamak, mevcut yapılara dönüştürmek için mucize fırsat olarak görülmekte, küreselleşme olgusu ile beraber gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki uçurumun kapanacağı ümit edilmektedir.

Farazmand (2006), küreselleşme sürecinin kamu yönetimine olumlu katkılarını 3 başlık altında özetlemektedir:

- ✓ Küreselleştirme sürecinde kamu yönetimi ve ilgili alanlarda bunun karşılaştırmalı ve uluslar arası alt disiplinlerini de kapsayan bilgi genişlemesi olmaktadır.
- ✓ Küreselleşme başka halklar, kültürler ve kamu yönetimleri konusunda bilgilenmeyi sağlamakta ve kişilere zengin yönetim geleneklerini tanıma fırsatı vermektedir.
- ✓ Küresel topluluğun koruyucuları olarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki kamu yöneticileri, ahlaklı davranmak üzere küresel bir sorumluluk taşımaktadırlar.

Ancak, yukarıda sayılan olumlu etki ve katkılarının yanında, küreselleşme sürecinin kamu kurumlarının yönetiminde bir takım sorunlara da neden olduğu görülmektedir. Bir kısmı uygulama sorunu olmasına rağmen, bir kısmı çok daha derin nedenler dolayısıyla ortaya çıkan bu sorunlardan bazılarına burada değinilecektir.

a. En iyi örnek araştırmaları aynı veya benzer sorunlara değişik çözümler sunma konusunda oldukça faydalıdır. Ancak bu yolla edinilen bilgilerin uygulanması konusunda özellikle kamu yönetimi, siyaset bilimi, kamu işletmesi ve sosyoloji gibi disiplinler açısından üzerinde düşünülmesi gereken birtakım problemler de söz konusudur. Örneğin, bu veya benzeri

yollarla edinilecek birden fazla çözümlerden hangisinin yöneticisi olduğumuz örgütte iyi uygulanabilir ve sorun çıkarmadan çalışabilir olduğuna sağlıklı karar vermek zor görünmektedir. Ayrıca, bize en iyi örnek olarak sunulan uygulamaların gerçekten göreceli olarak eldekilerin en iyisi olduğuna karar vermek de her zaman kolay olmayabilir. Bir konuda daha iyi sonuçlar üreten başka yaklaşımlar da olabilir ve biz bunları bilmiyor olabiliriz. Bir başka deyişle bize sunulan bilgi ve teknikler bu konudaki bütün ihtimaller sınanmadan elde edilmiş dolayısıyla daha verimli sonuçlar doğurabilecek daha iyi bilgi ve teknikler ihmal edilmiş olabilir. Özellikle büyük ve güçlü şirket veya kurumların bilgi tekeli ile karşı karşıya olma ihtimalimiz, hiç de yabana atılacak cinsten değildir.

b. Ali Farazmand (2006)'ında belirttiği gibi, küreselleşme elitizmi yücelterek, her biri bağımlı şirket, ya da uluslar arası şirketlerin ajanları olarak faaliyet yürüten iş adamı, yönetici gibi seçkinleri zenginleştirmekte olması da eleştirilmesi gereken bir noktadır.

c. Küreselleşme insanların yaşamlarını etkileyen çok önemli kararların alınmasında, yurttaşların katılımcı rollerini ve kamu yöneticilerini dışarıda bırakmak suretiyle yerel yaşamlarını tehdit etmekte riski taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. Ç. (1997). Değişim ve Yeni Global Yönetim. İstanbul: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayını.
- Ateş, H. (1999). "Kamu Örgütlerinde İşletmecilik Bilgisi Transferi: Eleştirel Bir Analiz", 7. *Ulusal İşletmecilik Kongresi*'ne sunulan bildiri, Başkent Üniversitesi, Kızılcahamam.
- Ateş, H. (2008). Yeni Kamu İşletmeciliği Bağlamında Hesapverebilirlik. B. Parlak (Ed.) içinde, Kamu Yönetiminde Yeni Vizyonlar (s. 181-223). Ankara: Turhan Kitabevi
- Bağce, H. E. (1999). Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4), 3-14.
- Bauman. Z. (1999). Küreselleşme, (çev.) Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boztepe, M. (2018). Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Geleneksel Kamu Personel Rejimi Üzerine Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3). 191-210
- Bulut, N . (2003). Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu Mu?. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52 (2).
- Drucker, P. F. (1998). Gelecek İçin Yönetim:1990'lar ve Sonrası, (çev.) Fikret Üçcan. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Farazmand, A.(1999). Küreselleşme ve Kamu Yönetimi. (Çev: Sevilay Kaygalak). Public Administration Review dergisi, 25 (229), 245-278.
- Farazmand, A. (2006). Globalization: A Theoretical Analysis with Implications for Governance and Public Administration. In Ali Farazmand and Jack Pinkowski (eds.) *Handbook of Globalization, Governance, and Public Administration*, pp. 3-26. Boca Raton, FL: CRC/Taylor & Francis.
- Kaypak, Ş., Bimay M. (2019). Küreselleşme Sürecinde Kamu Politikalarında Yaşanan Değişimler. Assam Uluslararası Hakemli Dergisi, 6(15), 21-38.
- Koplay, A. (2007). Küreselleşmenin Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri. <http://www.fikritakip.com>, Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2007
- Koray, M. (1996). “Sosyal Devlet Kavramında Yeni Gelişmeler”, Sosyal Politika Tartışmaları Sosyal Devlet ve Sosyal Güvenlik Kuruluşları. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Cemiyeti Yayınları, 424, 15-23.
- Köse, H. Ö. (2007). Küreselleşmenin Devlet ve Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri ve Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. Nohutçu, A. ve Balcı, A. (Editörler). Bilgi Çağında Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması 2. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Peters, J.T., Waterman R.H. (1982). In Search of Excellence. New York: Harper and Row.
- Saran, U. Küresel Değişim Dinamiklerinin Kamu Yönetimi Alanındaki Etkileri, www.canaktan.org/politika/kamuda-kalite/saran1.pdf . Erişim Tarihi: 02 Aralık 2019.
- Tağ Kalafatoğlu, Ş. (2013). Küreselleşme Karşıtı Hareket. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(1), 143-195.
- Yayman, H. (1999). Küreselleşme Tartışmalarının Türkiye Özeline Yansımaları. Sayıştay Dergisi, 34, 66-69.

NİZÂMÎ - İ GENCEVÎ HEFT PEYKER MESNEVİSİ

THE SEVEN BEAUTIES OF NİZAMÎ GANJAVİ

Farida JAFAROVA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Selçuklu, Konya.

ÖZET

Bu çalışma, Nizâmî-i Gencevî tarafından kaleme alınan *Heft Peyker* eserinin tarihi ve mazmunu ve özellikleri açısından değerlendirilmesi amacı ile hazırlanmıştır.

Nizâmî, tarihi kahraman- Sâsâniyân sülalesinden olan Behrâm Şah'ın ve onun ülkesinin hayatını yıldızların hikmeti ile süslemekte ve okuyucusuna sunmaktadır. Eserde, hem tarihi gerçeklikler korunmuş hem de şairin hayal dünyasının izleri kendini hayranlık uyandıracak şekilde gösterilmiştir.

Çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Nizâmî Gencevî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili giriş kısmında bilgi verilecektir. Birinci bölümde, *Heft Peyker* mesnevisinin yazılma tarihi ve eserin özellikleri hakkında bahsedilecektir. İkinci bölümde ise eserin konusu ve bu bağlamda eserin tahlili için gerekli olan eski gök bilimi; eserin temelini dayandığı *heft* sözünün karşılığı olan yedi rakamı; baş kahraman Behrâm-ı Gûr ile ilgili yapılmış araştırmalar sunulacaktır.

Heft Peyker mesnevisi şairin diğer eserleri gibi kendi içerisinde oldukça farklı konulara değinmektedir. Ortaya çıkan mevzu ve edebi dokunuşlardaki rengarenklik esere birçok farklı boyuttan bakma gereği ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, eser ile ilgili yapılan araştırmalar silsilesine katkıda bulunmak ve yeni bir renk katmak amacı ile hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nizâmî - i Gencevî, Heft Peyker, 7 Rakamı, Behrâm-ı Gûr.

ABSTRACT

This working has been prepared with the aim of evaluating *Heft Peyker* written by Nizami Ganjavi in terms of its history, poetic theme and characteristics.

Nizâmî adorned the life of Behram Shah, who is one of the historical hero- Sassanian family, and his country with the wisdom of the stars and brought them to his readers. In the work, both historical realities have been preserved and the traces of the poet's imagination have shown themselves in awe-inspiring way.

The working consists of an introduction, two parts and a conclusion. Information will be given in the introduction part about Nizami Ganjavi's life and works. In the first part, it will

be mentioned about the date of writing of Heft Peyker mesnevi and the features of the work. In the second part, the subject of the work and the ancient astronomy required for the analysis of the work in this context; the seven numbers that correspond to the word of heft on which the work is based; researches related to the protagonist Behram Gur will be presented.

Like other works of the poet, Heft Peyker deals with quite different topics in itself. The emergence of the subject matter and literary touches reveals the need to look at the work from many different dimensions. In this study, it was prepared with the aim of contributing to the research series related to the work and adding a new color.

Keywords: Nizami Ganjavi, Heft Peyker, Number 7, Behram Gur

GİRİŞ

Şarkın en büyük klasiklerinden, Farsdilli edebiyatın en büyük romantik şairlerinden olan Nizâmî, konuşma dili ve realist stili Fars edebiyatına getirmiştir. Şair, Azerbaycan’da edebiyatın canlanma döneminde yaşamıştır. Şirvanşahlar, Atabegler gibi Türk devletleri, kendi topraklarında vahit devlet yaratmış olduklarından hayat şartları, ticaret, sanat, edebiyat da bu topraklarda gelişmişti. Ömer Hayyam’dan sonra en büyük rûbai üstadı sayılan Mehsetî-i Gencevî de bu dönemde Gence şehrinde yaşamıştır.

Nizâmî, sadece Doğu edebiyatında değil Batı’da da büyük değer görmüştür. Onun en büyük araştırmacılarından biri Rus asıllı Y. Bertels idi. Bunun yanı sıra eserleri Avrupanın birçok ülkesinde tercüme edilmiştir ve en büyük kütüphanelerinde bulunmaktadır. UNESCO, 1141 tarihini esas kabul ederek şairin doğumunun 850. yılına denk gelen 1991 yılını “Nizami yılı” ilan etmiştir.

Nizâmî, eserlerinde her zaman birçok ilme vakıf olduğunu belirtir lakin düşüncesinin sonuna geldiğinde Allah’tan büyük bir kuvvet olmadığını kabul eder.

Şairin gerçek adı Ebû Muhammed Cemâlüddîn İlyâs b. Yûsuf b. Zekî Müeyyed’dir. Gerek tezkireler gerekse yapılan araştırmalar hayatı hakkında yeterince geniş bilgi verememektedir. Hayatına dair en sağlıklı bilgiler kendi eserlerindeki bazı ifadelerle dayanarak ele alınmıştır. Takriben 535-540 (1141-1145) yılları arasında dünyaya geldiği düşünülmektedir. Türk bir babadan ve Kürt bir anneden olan şairin bazı kaynaklarda Kum ve Tefreş şehirlerinden birinde dünyaya geldiği belirtilse de babasının sonradan Azerbaycan topraklarında olan Gence şehrine yerleştiği ve Nizâmî’nin burada doğup büyüdüğü, ömrünün sonuna kadar bu şehirden ayrılmadığı kabul edilmektedir. Gence’de iyi bir eğitim gördüğü, dil ve edebiyatla birlikte astronomi, felsefe, coğrafya, tıp ve matematik okuduğu, musikiye ilgi duyduğu, Farsça ve Arapça’dan başka Pehlevi, Süryanice, İbranice ve Gürcüce gibi dilleri de öğrendiği bilinmektedir. Eğitiminden sonra resmi bir görev almayıp çevredeki devlet adamlarına yazıp gönderdiği şiirlerden para kazanmaya başlamıştır. Bu devlet adamlarının sırasında büyük şahsiyetleri saya biliriz: Irak Selçuklu Hükümdarı II.Tuğrul, Azerbaycan atabeglerinden

Nusretüddin Ebû Bekir b. Muhammed, Meraga hakimi Alaeddin Körpe Arslan, Erzincan Mengüçüklü hakimi Melik Fahreddin Behrâm Şah ve Musul Atabegi İzzeddin Mes‘ud b. Arslanşah ve b. Büyük devlet adamlarının izzetini ve beğenisini kazandığı için defalarca saraydan teklifler alsa da ömrü boyunca saray şairi olmamış ve kendisine daha mütevazı bir hayat seçmiştir. Bu sayede hem halk hem idareciler hem de şairler tarafından saygı görmüştür. Eserlerinde halkın beraberliği fikri; emekçi halkın maddi durumunun iyileştirilmesine yönelik humanist yaklaşımı; adaletsizliğe ve gaddarlığa karşı cesaretli duruşu, insaniyete davetkar düşüncelerini görmekteyiz. Bunu o dönemde eski Gence’de geniş yayılmış olan Ahi’ler cemiyetinin idealleri ile bağlaştıra biliriz. (Melikova, Bayramov, 1984: 52) Bazı kaynaklar Nizâmî’nin de bu tarikatın mensuplarından olduğunu kabul etmektedir.

Ahilik tarikatının vazifeleri mahiyyeti hakkında birçok fikirler söylene de temel itibarile Türk kültür ve sosyal yapısının bir eseri olmakla beraber, teşkilat ve kurum olarak da Arap kaynaklı Fütüvvet Teşkilatı’na dayanır. Ahiliğin temel amacı, zenginle fakir üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak sosyal adaleti gerçekleştirmektir.

Nizâmî’nin ölümüyle ilgili kaynaklarda 570-614 (1174-1217) yılları arasında çeşitli tarihler gösterilmektedir. Eserlerinin yazılış tarihlerine uygun olarak altmış yaşlarında iken 597-611 (1201-1214) yılları arasında öldüğünü söylemek de mümkündür. Mezarı eski Gence şehrinde, Azerbaycan mimarisine göre bir anıtmezar şeklinde bulunmaktadır.

Nizâmî, manzum aşk hikayelerinin üstadı ünvanını kazanmıştır. Hem halk edebiyatı, hem tarihi kaynaklara istinad eden şair, eserlerinde İslam öncesi ve sonrası olaylara, kavramlara yer vermiştir. Duyguları ve düşünceleri ifade ederken edebi sanatlardan zenginlikle yararlanmış ve bu sayede her beyti kendi içerisinde bütün bir anlamı ifade edebilme gücüne sahiptir. Nizâmî, dindar bir kişiliğe sahip olup Batınlığa şiddetle karşı çıkmış, şiirlerinde Ehl-i sünnet inancını dile getirmiş, Hz. Peygamber ve dört halife için övgüler yazmıştır. Bu düşünce, Batı edebiyatında da şiddetle savunulmaktadır. Lakin Nizâmî, İslam kalıbına bağlı kalsa da eserlerinde felsefî düşüncelerine de rastlamaktayız. Mesela, o Allah’ın varlığının teolojik ispatını kabul etmekte, dünyayı görünmez (ilahî), görünen (dünyevî) olmakla ikiye ayırmaktadır. Şairin bu düşüncelerinde olan panteist unsurlar saklı kalamamaktadır. O, tabiatı vahit canlı bir varlık olarak kabul etmiştir. Dünyayı derk etmeye çalışırken şair yalnız dini bakış açısı ile değil, hemde bu daireden uzaklaşarak farklı bakış açıları ile de yaklaşmaya çalışmıştır. Doğrusu, zamanenin talepleri gereği bunun gizli ve çekinerek belirtilmeye çalışıldığı da aşîkardır.

Nizâmî, eserlerinde eski Hint ve antik yunan felsefesine ilgisini oldukça belli etmektedir. “İskendernâme” mesnevisinde eski Hint felsefesinde Çarvak mektebinin bakış açısına uygun fikirleri Hint bilgisi ile Makedoniyalı İskender arasında geçen diyalogda şerh etmeye çalışmıştır. Şöyle ki, çarvaklar her türlü sihirbazlık ve hurafata karşı isyan eder, insanı gözü ile görmediği semâvî cenneti hayal etmek yerine var olduğu mevcut dünyanın sevinç ve

nimetlerinden akıl ve nefis çerçevesinde zevk almaya davet ederlerdi. Bunları bir diyalog şeklinde kendi yaklaşım tarzını katmadan söylemesinin sebebi o dönemde felsefe ve azat fikirliliğin hiç de hoş karşılanmaması idi. Şair tarafından ahiret dünyasına inamının şüphe altında olduğunu gösteren “İskendernâme” mesnevisinden olan şu mısralara baka biliriz:

Ne için ikiye bölünmüş cihan?

Bu türlü görkemli bir dünya varken

Birde başka dünya aramak neden?

Burada yaşamak olurken mümkün

Başka bir dünyaya göçmek ne için?

Eğer orda ise bizim yerimiz

Evvela buraya neçin geldik biz?

Fales, Sokrates, Platon, Aristo, Apolloni Tianski, Porfirini, Hermes Trismegist gibi filozofların birçok görüşlerini şerh etmeye çalışan Nizâmî, çoğu zaman onların bakış açılarını doğru yorumlayamamıştır. Bunun sebebi ise bu filozofların kitapları, ilimleri ile direkt olarak değil dolaylı yoldan- İran edebiyatı ve Arap menbaaları vasıtasıyla tanışmış olması ve oradan yararlanmasıdır. (Melikova, Bayramov, 1984: 52)

Bazı şiirlerinde sufiyane düşüncelere ratlansa da Nizâmî, mutasavvıf bir şair değildir.

Hamsesi ile meşhur olan şairin bundan başka Lirik Divan’ı da mevcut olmuştur. Bu Divan’ın çok az bir kısmı günümüze kadar gele bilmiştir. Nizâmî’nin ilk araştırmacılarının 20 bin beyit olduğunu iddia ettikleri bu Divan’ın içerisinden 6 kaside, 135 gazel, 31 rübai, bir kaç tane kıt’a ve beyit bugün bizlere ulaşabilmiştir. Prof. Rüstem Aliyev, Rusça sunduğu Nizâmî divanında 5 kaside, 60 gazel, 2 kıt’a, 8 rübai göstermiştir. Farklı bakış açıları olsa da kesin olan birşey var ki Nizâmî’nin hamsesinden ilave Divan’ı da mevcut olmuştur. Bu Divan, vakti zamanında Osmanlı, Orta Asiya devletleri, Safeviler gibi devletlerin saray kütüphanelerinde bulunmuş, *Cemâleddin Halil Şirvânî* (XIII) “*Nüzhetü’l-mecâlis, Zekerîyyâ bin Muhammed el-Kazvînî* (XIII) “*Âsâr ul-bilâd*”, *Devletşah’ın 1487’de tamamladığı* Tezkiret-üş Şuârâ, Sâib-i Tebrîzî “*Sefîne-i Sâib*” gibi eserlerinde, bizzat Nizâmî divanını gördüklerini yazmışlardır. (Yusufov, 1983: kitaba önsöz s.8)

Klassik edebiyatta aynı şair tarafından kaleme alınmış beş mesneviye *hamse* denilmektedir. Mesnevi ise divan şiirinde her beytin dizelerinin kendi arasında uyaklı, aruz vezninin kısa kalıpları ile yazılan en uzun nazım biçimine denir. (Türk Dili ve Edebiyatı, 2007) *Penc Genc* (*Beş Hazine*) adıyla da bilinen ve yaklaşık 35.000 beyitten oluşan Nizâmî hamsesinin tamamlanmasının otuz beş- kırk yıl sürdüğü bilinmektedir. Buradaki bütün mesneviler Fars dilinde kaleme alınmıştır. Emir Hüsrev-i Dihlevî, Şemseddin Katibi-i Nişaburi, Molla

Abdurrahman-ı Câmî, Feyzi-i Hindi, Hacı-yi Kirmânî gibi şairler Nizâmî hamsesine nazire yazmıştır. Çeşitli kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan eser, İran’da, Hindistan’da ve Avrupa’da birçok defa basılmış, manzum ve mensur çevirileri yapılmıştır.

Hamse’de yer alan birinci mesnevi: *Sırlar Hazinesi* [مخزن الاسرار, Mahzenü’l-Esrâr; 570 (1174-1175)]. Erzincan’daki Mengüçlü Beyliği’nden Behrâm Şah bin Davud’a ithaf olunmuştur. Konusunda çok daha fazla humanizm ve demokrasi anlayışı barındıran bu mesnevi, mevzuca “*Kelîle ve Dimne*” “*Kutadgu Bilig*” “*Hakikat-ül Hakaik*” “*Siyâsetnâme*” “*Kâbüsname*” “*Çehâr Makâle*” eserlerine yakındır. Didaktik eser niteliğinde olan *Sırlar hazinesi* aruz vezni kalıplarından *bahr-i serî*’de yazılmıştır. Klasik başlıklar (tevhîd, na’at, mîrâç, fahriyye, sebep-i te’lîf, hatm-ı kitap) verildikten sonra bir makalet ve ona ait bir didaktik hikaye sunulmuştur. Böylelikle 20 makalet (sohbet) ve hikaye ile tamamlanmıştır. Konusuna değinecek olursak şair toplumun her tabakasından karakterler alarak rengarenk suretler serüveni yaratmış, yaşadığı çağın katı karanlığı içerisinde okuyucusunu iyiliğe, ışığa seslemiştir. Allah ve Peygamber’e müracaat ettiği kısımlarda İslamın ilk yıllarının geri dönmesi, o dönemki adaletin sadakatın yığılmasının hayanın şimdi de varolması için çağırışlarda bulunmuştur. Şair bu yolla zemanesinin hükümdarlarına da birşeyler söylemek istemiş, onları adalete, merhamete davet etmiştir. Makalet ve hikayetlerin esas konusu hükümdarı, onun halkına olan davranışlarını ve aslında Nizâmî’nin gerçek hayatta gördüğü haksızlıkların, adaletsizliklerin sözler ile süslenerek farklı kalıplarda gelecekteki okuyucusuna ve zemanesinin insanına aktarması idi.

İkinci mesnevi *Hüsrev ve Şirin* [خسرو شیرین, Hüsrev ü Şîrîn 575 (1180)]. Şair bu eseri, İldenizler hükümdarı *Atabeg Muhammed Cihan Pehlivân*’a ithâfen yazmıştır. Eserin ana konusunu Sâsânî şahı II Hüsrev Perviz ve Ermen vilayeti prensesi Şirin’in aşkı teşkil etmektedir. Bu aşk Şark efsanelerine de konu olmuştur. Nizâmî’den önce bu konuya *Firdevsî Şahnâme*’sinde X asırda değinmiş lakin geniş çapta bu efsaneye hitâben bir eseri Nizâmî yazmıştır. Büyük ihtimal Nizâmî’nin ilham kaynağı *Şahnâme* eseri olmuştur, şairin genel olarak İran edebiyatına olan ilgisi ve istinadı gözle görülür biçimdedir. Hüsrev Şah Şirin’e aşık olduktan sonra terbiye olunmaya başlamıştır. Eserde, adaletsiz bir hükümdarın adalete çağırılmasını, o dönemde edebiyatta sıkça rastlanmayan kadın gücünü ve bunun yanı sıra Şirin’e aşık olan Ferhat karakteri ile emekçi insan suretini de görmekteyiz.

Leylâ ve Mecnun [لیلى و مجنون, Leylâ vü Mecnûn 583(1188)]. Şirvanşah I Ahsitan’a hediye edilmiş eserin konusu Kays ve Leyla’nın nâkam sevgisidir. Eser, 4600 beyitten oluşmaktadır. Arap destanı olan “*Leylâ ve Mecnun*” destanının motiflerine esasen yazılmıştır. Bu destanı yazılı edebiyata getiren ilk şair Nizâmî’dir. Burada şairin sufi düşünce tarzına uygun yaklaşımlarını görmekteyiz: aşkından divane olan Kays’ı ailesi Kâbe’ye şifa bulsun diye getirir lakin o Allah’dan daha çok aşk diler. İki gencin büyük aşklarının karşısında duran orta çağın toplumsal dini kuralları ve bu sevginin ilahileşmesi, maddi güzelliğin değil manevi güzelliğin bâki olduğu fikri gözler önüne serilmiştir.

Yedi güzel (Behrâm-nâme) [هفت پیک Heft Peyker 593(1197)]. Aksungurlar sülalesinden olan Merâğa hakimi Alâeddin Körpe Arslan’a ithâfen kaleme alınmıştır. Mesneviden bazı kaynaklarda “*Yedi Kümbez*”, *Babürnâme*’de “*Heft Elaheh*” (*Yedi İlahe*) adları ile de bahsedilmektedir. Eserin konusu Sâsâniyân sülalesinden olan Gûr lakaplı V Behrâm Şah’ın herbiri farklı renkli kubbesi olan yedi sarayda yedi iklimden olan yedi güzelin ve sonrasında yedi mazlumun anlattıkları ibretli hikayeleri dinlemesi ve mânen olgunluğa varmasıdır. Beş bin yüz otuz altı beyitten oluşan bu mesnevi, Fâilâtün mefâilün fa’lün kalıbında yazılmıştır. Eser: tevhid ve na’t bölümleriyle başlar. Sonrasında miracın anlatıldığı bir bölümle devam eder. Ardından gelen kısa bölümde şair eserinden bahs eder ve devrin sultanını över. Bundan sonraki kısımda “Sözün Övgüsü”ne ve oğluna nasihat kısmına yer vermiştir. Daha sonra şair, asıl hikayeye başlamaktadır. (Sürelli, 2012: 98) Bizim konumuz bu mesnevi üzerine olduğundan mütevellid ileride daha geniş bilgilere değineceğiz.

İskendernâme [اسکندرنامه 596-599 (1200-1203)]. Hamseye dahil olan sonuncu mesnevi-İskendernâme iki kısımdan ibarettir: Şerefnâme ve İkbâl-nâme. Şerefnâme Atabeg hükümdarı Nusreteddin Ebûbekir bin Muhammet’e, İkbâl-nâme ise Mosul hâkimi Melik İzettin’e ithâfen yazılmıştır. Eserin her iki kısmı klasik başlıklarla başlamış yani ayrı ayrılıkta iki mesnevi gibidir. Hacimce Nizâmî’nin en büyük eseri olup 10460 beyitten oluşmaktadır. Toplumsal ve beşeri sorunlar ve bunlara karşıt ahlaki düşünceler mesnevide daha ön plandadır. Şair, kendi beşerî düşüncelerini dile getirebilmek için dünyanın en güçlü hükümdarlarından biri Makedoniyalı İskender’i kahraman olarak seçmiş onun gücünden cesaret almıştır. O, tam olarak İskender’i tarihi şahsiyet gibi göstermemiştir. İskender ideal bir kahraman, halkına adalet ile hüküm eden bir dünya fatihidir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi hep İslam çerçevesinde düşünen şair, bu eserinde antik felsefenin bakış açısına meyillenmiş hatta onun kahramanı İskender dünyada felsefe ve ilimle karışık olan bir dini yaymakla meşgul olmuştur. Bu karakterin yanında asla bir ruhani görmemekteyiz aksine hep filozoflarla sohbet ve istişare halindedir.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Yedi Rakamı ile İlgili

Kutsal dinlerin ve inanışların ortak sembolleri arasında 7 rakamının kendine has önemi bulunmaktadır. *Yedi Âyet, Yedi Güzel, Yedi İklim, Yedi Yıldız (heft ecram, heft ahter), Yedi Renk, Yedi Ses, Yedi Devr, Yedi Gün, Müzikte başlıca 7 nota, Yedi Cehennem* gibi mefhumlarda kullanılan bu rakam yedi üzerine bina edilmiş hayatımızda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Yahudilerce Hz.Mûsa’ya Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan ve “Daimi ışık” olarak adlandırılan bilimin devamlılığı ve sonsuzluğunu sembolize eden şamdan- Menora yedi kolludur. Bu antik bilimin yedi ana temelini göstermektedir: aritmetik, geometri, astroloji, simya, retorik, müzik, etnik. Menora’nın yedi ışığı yaradılışın yedi gününü de simgeler.

Menora İsrailoğullarının Mısırı terkedişleri ile Sina dağı önünde Tora'ya kavuşmaları arasındaki 7 yılı, ve hayat ağacını da temsil eder. Yahudi mistizmine göre hayat ağacı simgesi yedi tanrısal fazileti de ifade eder. (Acar, 2010: 111)

Yedi Ayet

7. asırda 7 harf ve 7 vecih üzerine indirilen, ilk suresi (Fâtihâ) 7 âyetli olan *Kur'an-ı Kerim*'de bu rakama birçok yerde dikkat çekilmiştir. İnsanoğlu, 7 safhada- tîn (süzme çamur- elementer alemi), nutfe (sperma), alaka (embriyo), mudga (bir çiğnem et parçası), izâm (kemikler), iktisa-i lahm (kemiğe etin giydirilmesi), halk-i aber (başına şuur takılmış ruh sahibi olma hali) olmak üzere yaratılmıştır. 7 uzuv üzerine (2 el, 2 diz, 2 ayak ve baş) secdeye durulur ve hilafet vazifesini görebilmek için bedende 7 pencere (2 göz, 2 kulak, 2 burun deliği ve ağız) yerleştirilmiştir. (Beki, 2010: 39)

Yedi İklim

Eski devr ilmine ve Batlamyus coğrafiya bilgisine göre yeryüzünde yedi iklim vardır. Her birine iklim denilen bu bölgelerin dışında kalan ise Zulumât ülkesidir. Zulumât ülkesi rivayete göre âb-ı hayatın bulunduğu yerler sayılmaktadır. İskender Pala'nın tasnifine göre "1. Bölge, Berber ve Habeş ülkeleriyle Yemen'in kuzeyinden Sind, Hind ve Çin'e uzanır. Halkı, siyah renklidir. 2. Bölge, Mağrib, Sudan ve Arap yarımadasının güneyinden Yemen, Mekke, Medine, Bahreyn, ve Sind'den geçer. Halkı esmer benizlidir. 3. Bölge, Mağrib'in kuzeyi ile Mısır, Kudüs, Şam, Küfe, Bağdat, Basra ve Fars ülkelerinden geçer. Halkı buğday benizlidir. 4. Bölge, Endülüs ve Frengistan'dan, Anadolu'dan; Tebriz, Erdebil, Kazvin, Horasan, Hıta, Hutun ve Çin'in güneyinden geçer. Halkı beyaz benizlidir. 5. Bölge, İspanya'nın güneyinden Frenk diyarının ortasından, Anadolu, Sivas, Erzurum, Şirvan, Hazar bölgesi, Geylan ve Cam, Harezm, Semerkand, Buhara ve Türkistan'dan geçer. Halkı beyaz renklidir. 6. Bölge, Frenk diyarının güneyinden, İstanbul'dan Karadeniz'den, Dağıstan, Gürcistan, Özbek ve Çağatay diyarlarından geçer. Halkı sarı benizlidir. 7. Bölge, Portekiz ve İngiltere, Bulgar, Rus, Kıpçak ülkesinden Hazar'a dek uzanır." (Pala, 2018: 69)

Eski şiirde bahisleri geçen Behrâm-ı Gûr, İskender, Hüsrev gibi diğer büyük hükümdarlar, yedi iklimi feth etmeleri ile de anılır. İskender, Yedi iklimi de haptettiği gibi Zulumât ülkesine de giden bir hükümdar olarak bilinir.

İbnü'l Fakîh'e göre gökte ve yerde olmak üzere iki farklı yedi iklim vardır.

Gökte bulunan iklimler bunlardır:

- Birinci İklim: Zühal İklimi
- İkinci İklim: Müşterî İklimi
- Üçüncü İklim: Merrîh İklimi

- Dördüncü İklim: Şems İklimi

- Beşinci İklim: Zühre İklimi

- Altıncı İklim: Utârid İklimi

- Yedinci İklim: Kamer İklimi

Yerde bulunan Yedi İklim ise bu şekilde şekillenir:

- Arapların İklimi

- Rumların İklimi

- Habeşlilerin İklimi

- Hindlilerin İklimi

- Türklerin İklimi

- Çinlilerin İklimi

- Ye'cüc ve Me'cüc halkının İklimi (Ağar, 2006: 195-214)

Yer yüzünün bir parçası, memleket, diyar, hıtta, kişver, diyar, ülke manalarında olan iklim mevhumu eskiden dünyanın dört kısımdan olduğunu düşünenler tarafından dört olarak kabul edilmiştir: İklim-i Rum, İklim-i Fars, İklim-i Habeş, İklim-i Fas. Bu dörtte biri ise yedi kısma ayırmışlar ve heft-iklim (yedi iklim) demişlerdir. Bu iklimlerden herbirine gökteki seyyar yıldızlardan birinin hakim olduğuna inanmışlar:

1. İklim- Hind diyarı, Hakimi Zühal
2. İklim- Çin diyarı, Hakimi Müşteri
3. İklim- Türk diyarı, Hakimi Mirrih
4. İklim- Horasan diyarı, Hakimi Güneş
5. İklim- Maverâünnehir diyarı, Hakimi Zühre
6. İklim- Rum diyarı, Hakimi Utarit
7. İklim- Bulgar diyarı, Hakimi Ay

(Onay, 2016: 223)

Bunun gibi 7 iklimi ayırd etmek üzere geçmişden günümüze birçok tasnifleri sıralaya biliriz. Lakin üzerinde çalıştığımız mesnevide Nizâmî'nin iklimleri sıralaması hiçbirisi ile üst-üste

düşmemektedir. Hangi tasnife istinâden eserdeki gidişatı kaleme aldığı ile ilgili net bir bilgi elde edinilememiştir.

Yedi Yıldız

Eski yıldız ilmine göre yıldızlar, insan kaderi ve genel olarak tabiat üzerinde tayin edici, düzenleyici bir güce sahipti. Bu bilime göre Dünya gezegeninden başlayarak gökteki yedi gezegen, feleğin yedi katı idi. Bunlar şu sıralama ile devam etmektedir: Ay, Güneş, Utârid, Müşteri, Zühre, Mirrîh ve Zühal. Bunlar, Semâvât-i seb'a, Heft Câm olarak da adlandırılmıştır. Feleğin sekizinci katında sabit yıldızlar yani burçlar, dokuzuncu katında ise sonsuzluk yani Arş durmaktadır. Bu gezegenlerin her birinin ayrı bir rengi olduğu düşünülmüş ve yedi renk kavramı da buradan ortaya çıkmıştır. Hatta bu yedi gezegeni bu adla da adlandırmışlardır *Heft-Renk* yani *Yedi Renk*.

Bu gezegenlerden *Kamer* yani Ay Cuma gecesi ile Pazartesi gününe hakimdir. (Onay, 2016: 209) Zaafiyet, cahillik, acizlik gibi olumsuz özellikleri taşır.

Utârid yani *Merkür* Pazar gecesi ve Çarşamba gününe hakim bulunmuştur. (Erzurumlu İbrâhim Hakkı, 2016: 8-ci fasıl) Rengi parlayıp sönen ışıldayan sabit olarak görülemeyen bir renktir. Feraset, edep, dirayet, belagat gibi özellikleri taşımaktadır.

Zühre yani *Venüs*'ün rengi beyaz, günü Cumadır. İyi ahlak, cömertlik, kalp temizliği gibi hususiyetleri taşımaktadır.

Güneş Pazar günü ve Perşembe gecesine hakimdir. Sarı renk Güneş'e mensuptur. (Onay, 2016: 191) Güç, gayret, ar, zeka gibi özellikleri taşımaktadır.

Mirrîh (*Merih*) yani *Mars* gezegeni olarak bilinmekte. Nücûm ilmine göre yeri beşinci göktedir. Cumartesi gecesi ile Salı gününe hakimdir. (Onay, 2016: 295) Rengi kırmızı renge mütenasiptir. Aynı zamanda, bu gezegenin Farsça'da adı Behrâm'dır. Özellikleri, yiğitlik, kabalık, şücaat, başarı hiddet ve s. olmak üzere sıralanabilir.

Müşteri yani *Jüpiter* Perşembe günü ile Pazartesi gecesine hakimdir. Mavi renk bu yıldız mensuptur. (Onay, 2016: 307) Hikmet, ilim, tevazu, yüz güzelliği gibi özellikler Müşteri yıldızına mensuptur.

Zühal yani Satürn'ün rengi siyahdır. Bu yıldız, Çarşamba gecesi ve Cumartesi gününe hakimdir. Yalan, ahmaklık, korkaklık, riya gibi olumsuz özellikler bu yıldız mensup sayılmaktadır. (Jafarova, 2019: 39)

Yedi Devr

Nebâtîlerden kalma bir itikâda göre âlemin bir devir müddeti 49 bin sene imiş. Bu müddet yedi devre ayrılır. Her biri 7 bin sene sürerken 7 seyyareden biri ilk bin senede müstakil geri kalan 6 bin senede ise diğer yıldızlar ile müşterek şekilde alemini idare edermiş. Birinci devrin

ilk bin senesi Zühalden başlamış, şu anda ise Kamer devri olduğu kanaatine varılmıştır. Şeyh Gâlib *Mi'râciye*'sinde bu itikâdı yalnız bularak devrin Kamer devri değil, Muhammed devri olduğunu söylemiştir. (Onay, 2016: 209)

Yedi Gün

7 günü kapsayan türkçede de kullandığımız “hafta” sözünün kökeni farsça *yedi* manasında olan “heft” sözüne dayanmaktadır. Tarih boyunca birçok ülkelerde farklı zamanlarda bir haftanın 5 gün (Rusiyada), 10 gün (Fransada) olması için kararlar kabul edilmiş lakin kendi yerini bulamadığı için bugün 7 günlük hafta sistemi dünyanın diye biliriz ki her ülkesinde kullanılmaktadır. 7 sayısı bahsettiğimiz üzere birçok inançlara esasen farklı ve çoğu zaman mukaddes rakam olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple veya herbirinin etkisi altında kaldıkları düşünülen 7 gezegene istinaden haftanın günleri 7 olarak kabul görmüştür. Edebiyatta dolayısıyla konumuz olan eserde de fars dili edebiyat dili olduğu için haftanın günlerinden bahsedilirken çoğunlukla farsça isimleri kullanılmıştır. Bu isimler ise şöyle sıralanmaktadır. Pazartesi (دوشنبه) do-shanbe, Salı (شنبه سه) se-shanbe, Çarşamba (چهارشنبه) cha-hâr-shanbe, Perşembe (شنبه پنج) panj-shanbe, Cuma (جمعه) jom-e, Cumartesi (شنبه) shanbe, Pazar (یکشنبه) yek-shanbe. (Lisani Farisi, 2007) Şenbe günü Zühal'e müte'allıktır. Ve yekşenbe Âftâb'a ve düşenbe Mâh'a ve seşenbe Mirrîh'e, çehârşenbe Utârid'e, pencşenbe Müşteri'ye, cum'a Zühre'ye münasiptir.

Yedi Renk (Heft Renk)

Eski nücum ilmine göre yedi yıldızın herbirinin kendine has rengi varmış. Ay jengârî (yeşil); Mirrîh kızıl ve kırmızı; Güneş sarı; Zühre ak; Utârid gök, mavi; Zühal siyah; Müşterî boz. (Onay, 2016: 209)

Yedi Cehennem

İslâm literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır. Muhtemelen cehennemin yedi kapısı olduğunu beyan eden ayet (el-Hicr 15/44) sebebiyle bunlardan yedisi özellikle önem kazanmaktadır.

1. Cehennem
2. Cahîm
3. Hâviye
4. Hutame
5. Lezâ
6. Sâir
7. Sakar (Topaloğlu, 1993: 277)

Eserin Baş Kahramanı Behrâm-ı Gûr

Sâsâniyân sülalesinden Yezdicerdin oğlu, kuvvet, cesâret ve âdaleti ile meşhur olan İrân hükümdarı. Daima yaban eşiği avladığı yahut çok şiddetli mizacından dolayı anlamı yaban eşiği demek olan *Gûr* lakabı almıştır. Bir gün önünden kaçan bir avın peşinden mağaraya girdi ve bir daha çıkmadı. Aradılar, bulamadılar. (Onay, 2016: 30) Ayrıca “gûr” sözü “gor, kabir” anlamları da taşımaktadır. Bazı Türk halkları edebiyatında da Köroğlu’yu Goroğlu diye yazar ve onun bir kabirden dünyaya geldiğini söylerler.

Behrâm-ı Gûr, Divan ve Fars şiirinde adı çok sık geçen, elde ettiği zaferleri, avcılık ve aşk maceraları ile anılan bir isimdir. Edebiyatta, altın çağı zirvesinde bir hükümdarı sembolize etmektedir. Hakkında oluşan efsanelere göre yedi iklimin hükümdarı olmuş, yedi iklimdeki yedi hükümdarı mağlup ederek kızlarını da kendine eş almıştır.

Eserin Mazmun Bakımından İncelenmesi

Başında “heft” (yedi) kelimesinin yer aldığı yedi bölümlük mesnevi yazma geleneği Türk edebiyatına Fars edebiyatından gelmiştir. Fars edebiyatında yedi bölümlük macera anlatımlarına “heft” kelimesiyle başlayan isimler verilmiştir. Bu mesnevilerin genel özelliği, esas çerçeveyi oluşturan bir hikaye içerisinde yer alan yedi küçük hikayeden meydana gelmeleridir. *Heft Peyker* mesnevisi de bu türlü edebiyat nünunelerindendir.

Nizâmî, daha eserin giriş kısımlarında ilim irfan ile meşgul olduğunu lakin Gerçeğ’i bulduğu an her şeyden el çektiğini böyle ifade etmiştir:

İzledim yolunu seyyarelerin

Hangi ilimler var gizli ve derin

Okudum, haberdar oldum da, vardım

Varlıklar sırrını yer yer aradım.

Seni bulur bulmaz kapadım kitabı

Herkesin sanadır baktım hitabı. (Yedi Güzel Mesnevisi, 2004: 19)

Peygamber’in naat’ında Hz. Muhammed’in Arş’a kadar yükselmesine değinerek şöyle demiştir:

O’nun sığmadı cihana tacı

Tahtını arş üste kurdu mîrâcî (Yedi Güzel Mesnevisi, 2004: 22)

İnsana hitab eden şair “dünyaya hamal olma, dünya malına meyl etme zaten senin 7 hamalın var üç tanesi (hayvanlar, cansızlar, nebatat) çalışkan sana hizmet edendir, diğer dördü ise (ateş, su, toprak, hava) bir birine zıt oldukları için karşı karşıya geldiklerinde evini, dünyanı

mahvedebilendir” demiştir. Zıt olan dünyanın yaratılış temelinde duran bu dört unsur ve onların tesiri altında yaşayan insan evladının farklı karakterleridir.

Üç işlek kahraman, koç hamalın var

Dördü ise eyler evini tar-ü mar (Yedi Güzel Mesnevisi, 2004: 44)

Eserin başlangıç kısımlarında Behrâm Şah’ın dünyaya gelmesi ve hayatının şekillenmesi ile ilgili olaylar şöyle gelişir; adaletsizliyi ile bilinen Şah Yezdicerd’in uzun yıllardır dünyaya göz açan bütün çocukları hemen ölmüştür ve yegane sağ kalan evladı Behrâm olmuştur. Münecimlerin yıldız haritasına esasen tavsiyesi üzerine şehzadenin sağ kalması için onu Arabistan’a gönderirler. Ona lalası Neman eşlik etmektedir. Neman ile ilgili şunu da söyleyebiliriz ki o, birçok dil bilmesi ile beraber gök ilminde de usta idi. Eserde Neman’ın hem şehzadesi hem dostu olan Behrâm’a da yıldız ilminin sırlarını öğrettiğinden de bahsedilmektedir.

Gençlik yıllarında olan şehzade, kudretini göstermek ve övünmek için büyük güzel bir kasr yaptırmıştır. İsmi Havernek olan bu kasr hususi kabiliyeti ile meşhurlaşmış Simnar isimli bir mimar tarafından yaptırılmıştır. Mimar sarayın arka odalarından birinin duvarında şehzadenin ve yedi farklı güzelin miniatürünü resm eder. Şehzadenin yedi güzelle olan macerasının ilham kaynağı da aslında bu resim olmuştur. Simnar bu muhteşem sarayı yaptıktan sonra Şah’ın adamları tarafından hiç beklemediği bir anda kendi elleri ile yapmış olduğu bu sarayın en yüksek duvarından itilerek öldürüler. Sebebi ise bir daha buna benzer bir mimari yapamasın, Şehzade için yapılan bu saray dünyada tek olsun.

Halkının ona mektup yazması ile babasının onlara karşı adaletsizliyinden haberdar olan Behrâm Şah garip ülkede günü güzel geçse de babasının vefatını öğrendikten sonra ordusunu toplayarak ülkesine dönmüş ve tahta sahip çıkmıştır. Onun hükümdarlığı zamanında ülkede bir yıl kuraklık yılı olmuş ve şah halkına saray anbarını açarak büyük bir sehavet göstermiştir. Bunu şair bu şekilde tasvir etmiştir:

Sur bahtı bulmuştu bu dem zemâne

Zühre sahip idi o an devrâne. (Yedi Güzel Mesnevisi, 2004: 95)

Zühre yani saadet ve rifah yıldızı Sur (Öküz) burcundayken yeryüzünde eyş-işret, sefa, çalıp oynamak vuku bulur, dert ve elem yok olurmuş. Nizâmî şahın halkına gösterdiği bu yardım dönemini Zührenin Sur’da olduğu zaman ile eşleştirmiştir.

Şairin söz oyunları özellikle esere renk katmaktadır. “Korkudan ödünü Zühre kusmuştu” mısrasında Zühre yıldızın ismidir. İnsan iç organlarından ödün ismi ise Arapçada “zehre”dir. (Yedi Güzel Mesnevisi, 2004: 111)

Şahın cariyesi Fitne ile olan hikayesi de eserde dikkat çeken noktalardandır. Fitne ona avda kafa tutar Şah ise onun ölümünü emr eder, daha sonra çok pişman olur. Lakin Fitne yardım ile kurtula bilmiştir. O azm eder ve bir gün Behrâm Şah'ın karşısına çıkar. Şah onun dirayeti ve isbatı karşısında hayran kalır. Nizâmî, daha önceki eserlerinde de kadına ve onun gücüne verdiği değeri göstermek istemiştir. Şairin hayatı ile ilgili yapılmış filmde de (Nizami, 1982) ona cariyeye olarak hediye gönderilen kadına bir cariyeye olarak değil bir kadın olarak yaklaşır ve onunla evlenir. Eserlerinden anlaşılacağı üzere Appak isimli Kıpçak kızı ile evli olmuş ve Muhammed isimli bir oğlu dünyaya gelmiştir.

Binbir gece masallarını andıran eserde yedi iklimin yedi prensesi her biri, temsil ettiği yıldızın renginde olan kubbenin altında ve bu yıldızların tesiri altındaki günlerde kendi sarayında, ibretli hikayeler anlatarak okuyucuyu ve şahı başka boyutlara sürüklemektedir. Manevi yolculuğa çıkarak kamillik zirvesine erişmekte olan Behrâm Şah'ı haftanın her gününde farklı saraylarda olan güzeller karşılamaktadır. Cumartesi günü siyah renkli kubbesi olan sarayda Hind güzeli Furek, *Siyah Giyen Şahın Hikayesi*'ni; Pazar günü sarı renkli kubbesi olan sarayda Rum güzeli Üma, *Cariye Satan Padişahın Hikayesi*'ni; Pazartesi günü yeşil renkli kubbesi olan sarayda Harezmi güzeli Nazperi, *Bişrin Hikayesi ve Onun Aşık Olması*'ni; Salı günü kırmızı renkli kubbesi olan sarayda Rus güzeli Nesrinnuş, *Rus Ülkesinde Bir Prensesin Kendine Eş Seçme Hikayesi*'ni; Çarşamba günü firuze renkli kubbesi olan sarayda Mağrib ülkesinden getirilmiş güzel, *Maha'nın Hikayesi*'ni; Perşembe günü mavi renkli sarayda Çin güzeli Yağmanaz, *Hayır ve Şer'in Hikayesi*'ni; Cuma günü beyaz renkli kubbesi olan sarayda İran ülkesinin güzeli Dürset, *Hace ve Cariyesinin Hikayesi*'ni Şah'a anlatmışlardır. Her bir hikaye kendi içerisinde terbiye edici özellikler taşımakta ve ayrı bir eser gibi okuyucuyu da etkilemektedir. Semâvi âlemde dolanan ve ayş ü işret âlemine dalmış olan Behrâm Şah, günlerin birinde kafasını kaldırdığında ülkesinin kötü durumda olduğunu görür. Bu zaman şair, ona ülkesindeki yedi mazlumdaki ibretli hikayeler dinleterek şimdi de onu dünyevi aleme sürüklemektedir. Ülkesini zalim vezirinden ve kapıya dayanmış Çin ordusu belasından kurtaran bu büyük hükümdar, tarihte de olduğu üzere ava çıkarak bir mağaranın içinde kayıplara karışır. Nizâmî, kahramanının eserde de kayıplara karışmasına izin vererek hem tarihi gerçekliği korumakta, hem kamillik zirvesine erişmiş olan bir insanın yokluk mertebesine ulaşmış olmasına işaret etmekte, hem de her zaman eserlerinde tebliğ ettiği kamilleşmiş, adaletli şah figürünün birgün yeniden zühur edebilmesi umudunu bırakmaktadır.

SONUÇ

XII yüzyıl Azerbaycan tarihi açısından parlak bir döneme denk gelmektedir. Şöyle ki Arap istilasından ve baskıncı Rus tayfalarından bir süredir kurtulmuş olan halk, vahit şekilde olmasa da İldenizler, Şirvanşahlar, zayıflamaya doğru gitse de Selçuklu gibi Türk devletlerinin hakimiyeti altında yaşamakta idiler. Bu durumun olumlu tesirleri, ticarete, hayat şartlarında, siyasi durumlarda kendini gösterdiği gibi edebiyatta da belli olmakta idi.

Nizâmî, bu dönemde yaşamış ve eserlerini yaratmıştır. Eserlerinde her zaman adaletli hükümdar karakterleri sergileyerek daha iyi bir dünya için sinyaller vermiştir. Şairin eserlerinde İran edebiyatından ve antik felsefeden etkilendiği aşıkardır. Bu ise onun çok okuması ve araştırmasına işaret sayılabilir. Hiç doğduğu şehirden ayrılmadığı düşünülen şair, zamanı, bu dönemin insanları, kendi hayal dünyası ve bilgi hazinesi çerçevesinde şaheserler yazmıştır.

Hamsenin dördüncü mesnevisi olan *Heft Peyker* eserinde, şair, Sâsâniyân sülalesinden olan Gûr lakaplı V Behrâm Şah karakterinden tarihi gerçekleri tahrif etmeyerek istifade etmiş ve yıldızların özellikleri ve dönemin astroloji bilgileri sayesinde ona kadar bu türde yazılmamış olan bir eser yazmıştır.

Eserde, Şâh ülkesinde babasının adaletsizliği sayesinde halkın azap içerisinde yaşadığını öğrenir ve ülkesine adaleti getirir. Halk rifah içerisinde yaşamaktadır. Çin hakanı ile olan bitmek bilmeyen savaşlarında hep galip olan Behrâm Şah, daha şehzadeliliği döneminde yaptırmış olduğu Havernek kasrının mimarının duvarda yaptığı yedi ülkenin yedi güzeli ve kendi miniatüründen esinlenerek ele geçirdiği ülkelerin prensesleri ile evlenmiş ve onları göklerin 7 yıldızının rengini taşıyan saraylarda yerleştirmiştir. Heft-peyker mesnevisinde Nizâmî baştan sona yıldızların hareketlerinden bahsetmiş ve Behrâm-ı Gûr'un, 7 ülkeden getirdiği 7 kadını 7 farklı renkte günbedi olan sarayda saklaması ve her bir ülkenin prensesinin bir yıldızın tesiri altında olan günde ve o renkteki kubbesi olan sarayda ziyaret edilmesinin tesadüf değil ilm-i nücûm'a dayanan bir şifreleme olduğunu görmekteyiz.

Lakin ayş ü işrete alude olan Şah, ülkesini ihmal etmekte idi. Kafasını kaldırdığında ülkenin perişan olduğunu görür ve halk arasına karışarak bu sefer de yedi mazlumdaki hikayeler dinler. Bahsettiğimiz gibi sufi düşünceleri olsa da mutasavvıf bir şair olmayan Nizâmî, göğün yedi katında dolanan insanın yalnız orada kalmasının yerdeki hayatı ihmal ettiğini ve bunun fesatlarını göstermekte ve yarattığı karakterin yerdeki yedi mazlumla da sohbeti ile insanı gerçek hayata da seslemektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, Yusuf. (2017). *Yahudiliğin gizli tarihi*, Nokta Kitabevi, İstanbul.
- Ağarı, Murat, (2006) “İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı”, *AÜİFD*, Yıl 47, Sayı 2.
- Beki, Niyazi. (2010). *Namazın sayısal mucizeleri*, Zafer Yayınları, Ankara.
- Erzurumlu, İbrahim Hakkı. (2016). *Marifetname*, ATAÇ Yayınları, Ankara.
- Jafarova, Farida, (2019). Azeri Sahası Edebi Eserlerinde Feleğin Katmanlarına Dair Bir İnceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 6(7): 34-54.

Lisani Farisi. (2007). Farsça Gün Ay ve Mevsimler. <https://lisanifarisi.net/category/farsca-gun-ay-ve-mevsimler-3/>. Erişim tarihi: 12.01. 2020.

Melikova, Mesume F., Bayramov, Ahmet R. (1984). *Azerbaycanın siyasi hukuki nazariyeler tarihi*, Maarif Matbaası, Bakü.

Nizami Gencevi Yedi Güzel Mesnevisi. (2004). Lider, Bakü.

Onay, Ahmet Talat. (2016). *Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Kurgan Yayınları, Ankara.

Pala, İskender. (2018). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Süreli, Bahadır, (2012). *Türk Edebiyatında Heft Peyker Mesnevileri ve Hayâtî'nin Heft Peyker'i*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi.

Topaloğlu, Bekir, (1993) “Cehennem”, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi*, Cilt 07.

Türk Dili ve Edebiyatı. (2007). Mesnevi Nazım Şekli, Özellikleri ve Yazarları. <https://www.turkedebiyati.org/mesnevi.html>. Erişim tarihi: 23.08.2019.

Yusufov, Halil. (1983). *Nizaminin lirikası*, İlim Matbaası, Bakü.

SURİYELİ ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN FEN KONULARINA YÖNELİK İLGİ DÜZEYLERİNİN BAZI GÖRE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE INTEREST LEVELS OF SYRIAN SECONDARY SCHOOL STUDENTS ON SCIENCE ISSUES ACCORDING TO SOME VARIABLES

Prof. Dr. Murat AYDIN

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Adıyaman, Türkiye

Şahin UZUNAY

Adıyaman Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adıyaman, Türkiye

ÖZET

Bu çalışmada, savaş, kıtlık, açlık ve istikrarsız ortam nedeniyle Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Suriyeli ortaokul öğrencilerinin bazı değişkenlere göre fen konularına ilgi düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılı Birinci Döneminde Şanlıurfa ili Suruç ilçesinde 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 110 gönüllü Suriyeli öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Laçın Şimşek ve Nuhoglu (2009) tarafından geliştirilen 27 maddelik 5'li likert tipi fen konularına yönelik ilgi ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizi SPSS paket programı yardımıyla yapılmıştır. Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin ortalaması 2.41 olduğu tespit edildi. Bu bulgu Suriyeli öğrencilerin fen konularına ilgi düzeylerinin düşük olduğunu göstermektedir. Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin fene ilişkin ilgi düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı saptandı. Ancak çadır kente kalan öğrenciler ile kalmayanlar arasında kalanların lehine anlamlı bir fark olduğu görüldü. Yine Türkçeyi anlama düzeylerinin iyi olduğunu ifade eden öğrencilerin fene yönelik ilgi düzeylerinin daha iyi durumda olduğu belirlendi. Bu sonuca göre öğrencilerin fene ilişkin ilgi düzeylerini artırmak için Türkçeyi anlama seviyelerini artırıcı etkinlikler yapılmasının yararlı olabileceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli Öğrenciler, İlgi, Fen Konularına Yönelik İlgi, İlgi.

ABSTRACT

In this study, war, famine, hunger and instability due to the remaining Syrians forced to migrate to Turkey was aimed at middle school students to determine their level of interest in science subjects according to some variables. The study group of the research consists of 110 volunteer Syrian students studying in the 5th, 6th, 7th and 8th grades in the Suruç district of Şanlıurfa in the First Semester of the 2019-2020 Academic Year. As the data collection tool, the scale of interest for 5-point Likert-type science subjects developed by Laçın Şimşek and Nuhoglu (2009) was used. The analysis of the data was done with the help of SPSS software. It was determined that the average interest level of Syrian secondary school students towards science subjects was 2.41. This finding shows that Syrian students have low interest in science. According to the gender variable, there was no statistically significant difference between the students' interest levels related to science. However, there was a significant difference between the students staying in the tent city and those who did not. It was also

determined that the students who expressed that they had a good level of understanding of Turkish had a better interest in science. According to this result, it can be stated that it may be beneficial to increase the levels of comprehension of students in Turkish in order to increase their interest in science.

Keywords: Syrian Students, Interest, Interest İn Science Subjects, Interest.

GİRİŞ

Tarih boyunca savaşlar, doğal afetler, kıtlıklar, açlık, sefalet ve istikrarsız ortam nedeniyle bireyler yaşadıkları topraklardan göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu göçlerden en fazla olumsuz etkilenenler çocuklar olmuştur. 2011 yılında Suriye’de yaşanan katliamlar nedeniyle çok sayıda çocuk aileleri ile birlikte ülkemize sığınmışlardır. Bu çocukların büyük çoğunluğu eğitim çağındaki çocuklardan oluştuğu göz önüne alındığında ve toplumsal entegrasyonun sağlıklı olabilmesi için bu çocuklara yönelik eğitim planlamasının yapılmasının önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu öğrencilere başarılı bir biçimde eğitim verebilmek için öncelikle bu alandaki sorunları tespit edip, uygun çözüm yolu haritasının hazırlanması gerekir (Tanrıkulu, 2017).

Suriyeli bireylerin toplumsal uyumunun sağlıklı biçimde gerçekleşmesi için, Suriyeli öğrencilerin Türk akranları gibi bilgiyi üreten, günlük yaşamda kullanabilen, problem çözebilen, eleştirel bakış açısıyla bakabilen, girişimci, topluma katkı sağlayabilen ve iletişim becerilerine sahip, bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekir (Şahin ve Doğan, 2018). Bu nedenle Suriyeli öğrencilerin ilgi düzeylerinin belirlenerek o doğrultuda eğitim programlarının geliştirilmesinde yarar olduğu açıktır.

Belirli bir derse veya etkinliğe yakınlık duyma, ondan hoşlanma ve ona öncelik tanıma olarak tanımlanan ilgi, öğrencilere yön veren, seçimlerini belirleyen önemli faktörlerden biridir (Laçın Şimşek ve Nuhoğlu, 2009). Öğrencilerin ilgi ve yeteneklerinin belirlenerek o doğrultuda nitelikli, kaliteli ve uygulamaya yönelik çalışmalar yapmak oldukça önemlidir. Hiç şüphesiz öğrencilerin belli bir derste başarılı olabilmeleri için o alana ilgi duymaları gerekmektedir. Yapılan araştırmalar, ilginin öğrenme ve öğretme için motivasyon sağlayıcı bir önkoşul olduğunu göstermektedir (Hidi vd., 2004; Güven Yıldırım ve Köklükay, 2016).

Erten (2008)’e göre öğrencinin derse ilgisi varsa bu güçlü bir öğrenme isteğini harekete geçirmekte ve öğrenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle, Suriyeli öğrencilerin özellikle fen dersleri gibi tüm öğrencilere zor gelen dersler için dikkate alınması gerekir. Suriyeli öğrencilerin fen derslerine ilgili ve meraklı düzeyleri belirlenerek eğitim programları bu ilgiyi geliştirecek şekilde düzenlenmelidir. Çünkü öğrencilerin ilgi duydukları derslerde daha başarılı oldukları, daha hızlı öğrendikleri ve anlamlı öğrendikleri görülmüştür (Laçın Şimşek ve Nuhoğlu, 2009).

Suriyeli sığınmacı nüfusun büyük oranda çocuklardan oluşması, hem eğitim hem de uyum açısından avantajlara sahip olduğu kadar, iyi eğitilememe durumunda ise bazı risklere de işaret etmektedir. Suriyeli öğrencilerin burada kalıcı olabilecekleri göz önünde bulundurularak bunlara yönelik eğitim politikalarının belirlenmesi ve planlanması gerekir (Tanrikulu, 2017). Eğitim sayesinde Suriyelilerin Ülkemize ve kültürümüze uyum sürecinin hızlanması sağlanacak ve ülkeye ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal anlamda güç katacaktır. Bu nedenle, Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fene ilişkin ilgi düzeylerini belirlemeye ve onların fen konularına ilgilerini artırmaya yönelik yapılacak çalışmalar önemlidir.

Amaç

Bu çalışmanın genel amacı, Türkiye'ye göç etmiş Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına ilgi düzeylerini belirlemektir. Çalışmada ayrıca fen konularına yönelik ilgi düzeyinin cinsiyet, çadır kentte kalma ve Türkçeyi anlama seviyesi değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amaçlanmıştır.

Varsayımlar

Araştırmaya katılan öğrencilerin kendilerine uygulanan ölçeğe nesnel ve güvenilir yanıtlar verdikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma, 2019-2020 eğitim-öğretim yılı birinci döneminde Şanlıurfa ili Suruç ilçesinde 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 110 gönüllü Suriyeli öğrenci ile sınırlıdır. Veri toplama araçları “Kişisel Bilgi Formu” ve “Fen konularına Yönelik İlgi Ölçeği” ile sınırlıdır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, mevcut olan bir durumu, var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılı Birinci Döneminde Şanlıurfa ili Suruç ilçesinde 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda öğrenim gören 110 gönüllü Suriyeli öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Laçın Şimşek ve Nuhoglu (2009) tarafından geliştirilen 27 maddelik 5'li likert tipi fen konularına yönelik ilgi ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin güvenirlik katsayısı Cronbach Alfa = 0.79 bulunmuştur. Bu çalışmada ise ölçeğin güvenirlik katsayısı 0.64 olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizi SPSS paket programı yardımıyla yapılmıştır.

Araştırmada, fen konularına ilgi ölçeğinden elde edilen nicel verilere uygulanacak istatistiksel yöntemin parametrik mi yoksa non-parametrik mi olacağını belirlemek için Verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine Kolmogorov Smirnov normallik testi ile bakılmıştır (Tablo 1).

Tablo1 Fen Konularına Yönelik İlgi Ölçeği Normallik Testi Sonuçları

Kolmogorov-Smirnov		
Statistic	df	p
0.056	110	0.200*

Tablo 1’de ölçeğin verilerinin normal dağılım sergilediği görülmektedir ($p>0.05$).

BULGULAR

Öncelikle Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi düzeyleri Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Suriyeli Ortaokul Öğrencilerinin Fen Konularına İlgi Düzeyleri

	Minimum	Maksimum	$\bar{X}$	SS
Toplam	1.33	3.85	2.42	0.4584

Tablo 2 incelendiğinde Suriyeli ortaokul öğrencilerin fen konularına ilişkin ilgi düzey puanlarının minimum 1.33 ile maksimum 3.85 arasında değiştiği ve ortalamalarının $\bar{X}= 2.42$ olduğu görülür. Bu bulguya göre Suriyeli öğrencilerin fen konularına ilişkin ilgi düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir.

Suriyeli öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin cinsiyete göre farklılık olup olmadığına ilişkin yapılan bağımsız gruplar t-Testi sonuçları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablao 3. Suriyeli Öğrencilerin Cinsiyet Değişkenine Göre Fen Konularına Yönelik İlgi Puanlarına İlişkin Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Kız	60	2.4037	0.4374	-0.303	0.763
Erkek	50	2.4304	0.4865		

Tablo 3’ten de görülebileceği gibi Suriyeli kız ve erkek öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Suriyeli ortaokul öğrencilerinin Türkiye’de bulundukları esnada çadır kentlerde kalanlar ile kalmayanların fene yönelik ilgi düzey puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t-Testi sonuçları Tablo 4’tedir.

Tablo 4. Çadır Kentte Kalan Suriyeli Öğrencilerin Kalmayan Öğrencilere Göre Fen Bilimleri Konularına Yönelik İlgi Düzey Puanlarının Bağımsız Gruplar t-Testi Sonuçları

Çadır kentte kalma durumu	N	$\bar{X}$	SS	t	p
Evet	67	2.5108	0.4676	2.795	0.006*
Hayır	43	2.2679	0.4062		

Çadır kentte kalan Suriyeli ortaokul öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puanları ortalaması $\bar{X} = 2.51$ iken kalmayan öğrencilerin puan ortalaması $\bar{X} = 2.27$ dir. Tablo 4 te yer alan bağımsız gruplar t-Testi sonuçlarından Suriyeli ortaokul öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puanları ortalamaları arasında çadır kentte kalan öğrenciler lehine anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < 0.05$).

Suriyeli öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzeyleri ile Türkçeyi anlama düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığının belirlenmesine yönelik yapılan Anova testi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Türkçeyi Anlama Düzeylerine Göre Anova Testi Sonuçları

Varyans kaynağı	Kareler toplamı	SD	Kareler ort.	F	p
Gruplararası	2.698	2	1.349	7.143	0.001*
Grup içi	20.209	107	0.189		
Tolam	22.907	109			

Tablo 5 incelendiğinde Suriyeli öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puan ortalamaları ile Türkçeyi anlama düzeyi arasında anlamlı fark olduğu görülür ($p < 0.05$). Söz konusu bu farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffé testi sonuçları Tablo 6’da görülmektedir.

Tablo 6. Suriyeli Öğrencilerin Türkçeyi Anlama Düzeylerine Göre Fen Konularına Yönelik İlgi Düzeylerine İlişkin Scheffé Testi Sonuçları

Gruplar	Ortlama Fark	SS	p
İyi-orta	0.2894	0.0880	0.006*
İyi-zayıf	0.4576	0.1599	0.019*
Orta-zayıf	0.1697	0.1553	0.555

(İyi = 32, orta = 58, zayıf = 21)

Türkçe anlama düzeyinin iyi olduğunu belirten öğrenciler ile anlama düzeylerinin orta ve zayıf olduğunu belirten öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak iyi olduğunu belirten öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu tespit edildi

$P<0.05$). Ancak, Türkçe anlama düzeyinin orta ve zayıf olduğunu belirten öğrencilerin fen konularına yönelik puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlendi ($p>0.05$).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yapılan analizlerde, Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi düzey puan ortalamalarının 2.42 olduğu tespit edildi. Bu durum Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgilerinin düşük olduğunu göstermektedir. Ülkemizde yapılan birçok çalışmada ilk ve ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Altınok, 2004; Durmaz ve Özyıldırım, 2005; Yaman ve Öner, 2006;). Bir başka çalışmada ise ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgilerinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir (Demirel ve Keleş, 2016). Özarslan (2019) ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi düzeylerini belirlemeye ilişkin yapmış olduğu araştırmada, öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puanların ortalamasını 3.62 olarak tespit etmiştir. Türkiye’deki öğrencilerin fen bilimleri konularına yönelik ilgisi PISA 2006 sınavına katılan ve öğrenci anketini cevaplayan öğrenciler arasında fen bilimleri konularına yönelik ilgisinin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Eke, 2010).

Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi puanları cinsiyet değişkeni açısından incelendiğinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı tespit edildi ($p>0.05$). Literatüre göre cinsiyetin öğrencilerin fene yönelik ilgiye etkisinde bazı araştırmalar bu çalışmanın sonuçlarını destekler nitelikte iken, bazı araştırmalar da ise farklı bulgular ortaya çıkmıştır. Demirel ve Keleş (2016) ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgilerini belirlemeye yönelik yapmış oldukları araştırmada, kız öğrencilerin fene yönelik ilgileri ile erkek öğrencilerin fene ilgileri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Bir başka araştırmada ise ortaokul kız öğrencilerin fen konularına yönelik ilgilerinin erkeklerden daha fazla olduğu tespit edilmiştir (Özarslan, 2019). Bazı araştırmalarda erkek öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu (Emre ve Erten, 2012; Jidesjö ve Danielsson, 2016), bazılarında ise kız öğrencilerin yüksek olduğu tespit edilmiştir (Harty ve Beall, 1984; Jones vd., 2000). Bu tartışmalar ışığında, Suriyeli öğrencilerin fen konularına yönelik ilgilerini cinsiyet değişkeninin etkileyip etkilemediğini ifade etmek oldukça zordur. Bu konuda nitel çalışmalarında yapılmasının yararlı olabileceği söylenebilir.

Araştırmada, Suriyeli ortaokul öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzey puanları ortalamaları arasında çadır kentte kalan öğrenciler lehine anlamlı bir fark olduğu saptanmıştır ($p<0.05$). Bunun nedeni olarak çadır kentte kalan öğrencilere büyük oranda eğitim desteği verilmesi gösterilebilir (Yaralı Akkaya vd., 2018).

Suriyeli ortaokul öğrencilerinin fen konularına yönelik ilgi puanları ile Türkçeyi anlama düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görüldü (Tablo 5). Türkçe anlama seviyesinin iyi olduğu belirten öğrencilerin fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin

orta ve zayıf olarak belirten öğrencilerden yüksek olduğu saptandı. Bu duruma göre öğrencilerin Türkçeyi anlama seviyeleri artıkça fen konularına ilgi düzeylerinde artışı söylenebilir. Yaralı Akkaya vd., (2018) Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ndeki Suriyeli öğrencilerin akademik sorunlarını belirlemeye yönelik yapmış oldukları araştırmada, bu öğrencilerin dil problemi ile karşılaştıklarını ve dilin akademik başarılarını etkilediğini tespit etmişlerdir. Aynı çalışmada, öğrencilerin % 50'den fazlasının derslerde Türkçe bilmemelerini sorun olarak gördüklerinden dolayı derse ilgilerinin azaldığını ifade ettikleri saptanmıştır. Bu çalışmanın bulguları, bizim çalışmanın bulguları ile uyumludur. Tanrıkulu (2017)'ya göre Türkçe dil eğitimindeki başarı ortalaması Suriyeli öğrencilerin hem motivasyonlarında hem de okullaşma eğilimlerinde belirleyici bir faktör olacaktır.

Suriyelilerin kalıcı olmaya başlaması nedeniyle Suriyeli öğrencilere yönelik eğitim programlarının belirlenmesi ve planlanması önem kazanmıştır (Tanrıkulu, 2017). Ancak eğitim sayesinde bu öğrencilerin uyum süreci hızlanabilir ve üretime katkı yapmaları sağlanabilir. Bu nedenle Suriyeli öğrencilere fen derslerinde öğrendikleri konuların gerçek hayattaki problemleri çözecek biçimde verilmesinin yararlı olabileceği ifade edilebilir

KAYNAKLAR

Altınok, H. (2004). Öğretmenlerin fen öğretimine yönelik tutumlarına ilişkin öğrenci algıları ve öğrencilerin fen bilgisi dersine yönelik tutum ve güdüler. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (26), 1-8.

Demirel , R., Keleş,Ö. (2016). Ortaokul Öğrencilerinin Fen Konularına Yönelik İlgilerinin Belirlenmesi: Kasaba Örneği, International Journal Of Eurasia Social Sciences, 7(23), 219-232.

Durmaz, H., Özyıldırım H. (2005). İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersi ve Fen Bilimlerine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi, Çağdaş Eğitim Dergisi, 30(323), 25-31.

Eke, C. (2010). Öğrencilerin Fen Bilimleri Konularına Yönelik İlgisi. International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya, Turkey.

Erten, S. (2008). İlk ve Ortaöğretim Öğrencilerinin İnsan Biyolojisi Konularına Yönelik İlgileri. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 35, 135-147.

Emre E. F., Erten, S. (2012). İlköğretim öğrencilerinin bitki ve hayvanlara karşı ilgileri ve bu ilgileri belirleyen uyarıcı faktörler. X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, Bildiri Özetleri Kitapçığı, Niğde.

Güven Yıldırım, E., Köklükaya, N. (2016). İlk ve Ortaokul Öğrencilerinin Fen Konularına Yönelik İlgi Düzeylerinin Belirlenme. Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 5(1), 1-22.

Jidesjö, A., Danielsson, A. (2016). Student experience and interest in science: Connections and relations with further education. *Nordic Studies in Science Education*, 12(1), 36-55.

Jones, G. M., Howe, A. & Rua, M. (2000). Gender Differences in Students' Experiences, Interests and Attitudes Toward Science and Scientist, *Science Education*, 84(1), 180-192.

Harty, H., Beall, D. (1984). "Toward the development of a children's science curiosity measure". *Journal of Research in Science Teaching*, 21 (4), 425-436.

Hidi, S., Renninger, K. A., Krapp, A. (2004). Interest, A Motivational Variable That Combines Affective And Cognition Functioning. D.Y. Dai, R.J. Sternberg (Ed.). *Motivation, Emotion And Cognition: Integrative Perspectives On Intellectual Functioning And Development*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Laçın Şimşek, C., Nuhoglu, H. (2009). Fen Konularına Yönelik Geçerli ve Güvenilir Bir İlgi Ölçeği Geliştirme, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 28-42.

Özarslan, M. (2019). Öğrencilerin fen bilimleri dersi sınıf etkinlikleri algı ve fen konularına yönelik ilgi düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(3), 204-219.

Şahin, M., Doğan, Y.(2018). Suriyeli Öğrencilerin Bulunduğu Sınıflarda Fen Bilimleri Öğretiminde Karşılaşılan Sorunlar: Nitel Bir Çalışma. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 1(1), 13-33.

Tanrikulu, F. (2017). Türkiye’de Yaşayan Suriyeli Çocukların Eğitim Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 22(86),127-144.

Yaman, S., Öner, F. (2006). İlköğretim Öğrencilerinin Fen Bilgisi Dersine Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 339-346.

Yaralı Akkaya, A., Azimli Çilingir, G., Tuğ Levent, G. (2018). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’ndeki Suriyeli Öğrencilerin Akademik Sorunları Üzerine Bir Çalışma. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 40 (2), 413-448.

ENDERUNLU FÂZİL DİVANI'NIN NÜSHALARININ TANITIMI**INTRODUCTION OF THE COPIES OF THE ENDERUNLU FAZIL DIVAN****Dr. Öğr. Üyesi Talip ÇUKURLU**

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. M. Bayram DÜZENLİ

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ABSTRACT

He was born in Akka, known as Hüseyin and known as Enderunlu Fâzıl because he grew up in Enderun. Although the exact date of birth is unknown, it is possible to say that he was born around 1756-1757 from the date he dropped for his brother's death. His grandfather Zahir al-Omar and his father Ali Tahir were killed in Akka during the reign of Abdulhamid I because they rebelled against the state. Fâzıl, his brother and uncles were brought to Istanbul by Gazi Hasan Paşa. With the decree of the ruler Fâzıl and his brother Hasan were taken to Enderun in 1775.

Fazil, who had a good education in Enderun for 8-9 years, was removed from the palace in 1783-84 due to his devotion and love adventures. He lived a miserable life for 12 years on the streets of Istanbul. Under the influence of the kasides describing this situation, he took various positions in Rhodes, Aleppo and Erzurum. After his duties, he returned to Istanbul and was deported to Rhodes in 1799 because of his satirical poets. When Fazil loose one's sight in Rhodes, he was allowed to return to Istanbul. The poet died in 1810 as a blind and bedridden for about 10 years. It is known that the poet offered ode to the state elders of the period even when he was blind and bedridden in order to get a permit.

Fazil has adopted a very realistic style far from the abstract. The poet, who was successful in realizing his life and environment, is considered to be unsuccessful in the art point, especially in his mesnevi because of the simple pleasures of daily life and his shameless style.

Fâzıl has works named Divan, Hûbannâme, Zenannâme, Çenginâme (Rakkasnâme), Defter-i Aşk. The most important of these works is the Divan. Unfortunately, this Divan of Enderunlu Fâzıl has not yet been published in a transcript of today's alphabet. There are 23 copies of Fâzıl Divanı which we can detect in domestic and international libraries. Except for the 3 copies in the National Library of England and one copy in the Arif Hikmet Library in Medina, the other 19 copies were provided by us. This paper is intended to contribute to the world of science by making the introduction of these copies and to those who wish to publish the work.

Keywords: Ederunlu Fâzıl, Divan, Copy

A. GİRİŞ

Enderun'da yetiştiği için Enderunlu Fâzıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair Akka'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle 1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir el-Ömer ve babası Ali Tahir, I. Abdülhamid zamanında Akka'da, devlete karşı isyan ettikleri için öldürülmüşlerdir. Fâzıl, kardeşi ve amcaları, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul'a getirilmişlerdir. Hükümdarın fermanı ile Fâzıl ve kardeşi Hasan 1775'te Enderun'a alınmışlardır.

Kaynaklar, Enderun'da 8-9 yıl kadar iyi bir eğitim alan Fâzıl'ın, sefahate düşkünlüğü ve aşk maceraları sebebiyle 1783-84 yıllarında saraydan çıkarıldığını belirtir. İstanbul sokaklarında 12 yıl kadar perişan bir hayat süren şaire, -bu durumu anlatan kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yöresinde çeşitli görevler verilmiştir. Görevlerden sonra İstanbul'a dönen Fâzıl, hicivleri yüzünden 1799'da Rodos'a sürülmüştür. Rodos'ta gözlerini kaybeden şairin İstanbul'a dönmesine izin verilmiştir. Yaklaşık 10 yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fâzıl 30 Aralık 1810 tarihinde vefat etmiştir. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet büyüklerine kasideler sunduğu bilinir.

Fâzıl, soyuttan uzak oldukça realist bir tarz benimsemiştir. Hayatı ve çevreyi gerçekçi bir biçimde ortaya koyması sebebiyle başarılı bulunan şair, bilhassa mesnevilerinde günlük hayatın basit zevklerini bayağılığa düşerek laübali bir üslupla işlemesi sebebiyle sanat noktasında başarısız kabul edilir.

Fâzıl'ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çenginâme (Rakkasnâme)*, *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise *Divan*'ıdır. Enderunlu Fâzıl'a ait bu *Divan*, maalesef hala günümüz alfabesine aktarılmış bir biçimde neşredilmemiştir.¹ Fâzıl *Divanı*'nın yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz 23 nüshası bulunmaktadır. İngiltere Milli Kütüphanesi'nde bulunan 3 nüsha ve Medine Arif Hikmet Kütüphanesi'ndeki bir nüsha haricindeki 19 nüsha tarafımızdan temin edilmiştir. Bu bildiride bu nüshaların tanıtımı yapılarak ilim alemine ve eserin neşrini yapmak isteyenlere katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

B. NÜSHALARIN TANITIMI

1

Koleksiyon	: Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası	: Ms.or.fol.3343 Staatsbibliothek, Berlin
İstinsah Tarihi	: 1260/1844
Varak Sayısı	: 174
Satır Sayısı	: 21
Yazı Stili	: nesih
Tahmini Beyit Sayısı	: 7300

¹ *Divan*'ın tenkitli metni ve incelemesi üzerine tarafımızca yapılmış çalışma yayın aşamasındadır.

İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
ÓÀlime sen èalımsin yÀ Rab

Son bent : **FÀõilÀ** ôÀhire yoúdur naôarı çeşmimiziñ
Lücce-i bÀúına dalmış güheri çeşmimiziñ
Oldu üÿfÀn-ı belÀ eşk-i teri çeşmimiziñ
HÀtifÀ seyl-i sirişk eâeri çeşmimiziñ
Gevheri baóre âadef mevce-i Àhestesidir

Dikkat Çeken Yönü : Gibb IV 2204 kaydı vardır. ms. or. 1925 146 kaydı vardır. Sonradan Ms. or. fol. 3343 yazılmıştır. 1a varağında: “hüve el-fakîr pîr abdülkâdir hafîdi Halil Hamîd Paşazade ğafera lehüm” kaydı vardır.

2

Koleksiyon : Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası : Ms.or.quart.1449
İstinsah Tarihi : 1800
Varak Sayısı : 79
Satır Sayısı : 17
Yazı Stili : talik
Tahmini Beyit Sayısı : 2700
İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
ÓÀlime sen raóımsin yÀ Rab

Son beyit : NÀâíó úo èaşú içün baña pend u naâíóati
Vazgeç ki ben helÀkde buldum selÀmeti

Bu son beyit aslında bir gazelin ilk beytidir. Buradan sonra yaprakların koptuğu anlaşıyor. Sayfanın altında bir sonraki sayfanın ilk kelimesinin ne olduğunu gösteren bir kayıt var fakat sonraki sayfa yok.

Dikkat Çeken Yönü : ms. or. 1925 125 kaydı vardır. Hemen altında “iki gözdür o meh-rý” yazmaktadır. Yazısı çok kötü. Zaman zaman ıslandığı için mürekkep akmış; kimi yerleri hiç okunmuyor. İlk iki sayfada çok farklı bilgiler var. Örneğin “Güfte-i SÀlih Giray HÀn” başlığıyla bir şarkı, “Güfte-i RÀmi” başlıklı bir şarkı, “Nevres” mahlaslı bir gazel, Farsça bir parça, “RÀøiye ÒÀtunuñ ÒÀnesi” başlığı altında bir hesaplama, birkaç farklı hesaplama daha, èAùÀyi başlıklı bir dörtlük... vb. Arkasında üçüncü sayfada “HÀzÀ DìvÀn-ı FÀõil meróým” başlığıyla esere girilmiştir. Sayfanın kenarlarında farklı kalem ve yazılarla başka şiirler de vardır. Örneğin birinin başlığı “MevlÀnÀ Şeyò ÒÀlid”dir. Úitèa-i Murabbaè Pertev Paşa, LÀ-edrì, Fÿöÿli, Baâiri, SultÀn MurÀd-ı SÀlis, Necib, Áâim, Nergisi, BÀúi, æÀbit, ÒÀni, Fenni, ÓÀzíú, ÚÀmi, ÓÀfiô, VÀâif, SÀmi, Celili, NÀbi, BÀúi, Esèad Paşa, Nazim, èİzzet Molla, RÀşid, Belig, èÁkif, RÀâip Paşa’dan şiirler vardır. “İbtidÀ-yı gÀzeliyÀt” başlığı altına “rübÀèi” başlığı konulup bir rübai verilip sonra gazellere başlanmıştır. Son yaprakta 6.2.1978 tarihli bir kayıt vardır.

3

Koleksiyon : Ankara Milli Kütüphane
Demirbaş Numarası : 06 Hk 2437

İstinsah Tarihi : 1261/1845
 Varak Sayısı : 107
 Satır Sayısı : 17
 Yazı Stili : Rik'a ağırlıklı çeşitli
 Tahmini Beyit Sayısı : 3600
 İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
 ÓÀlime sen raóımsin yÀ Rab
 Son beyit : Merúad-i pÀk-i şerifinde o yatdıúca hemÀn
 Óaøret-i PÀdişehiñ èömrü firÀvÀn olsun

Dikkat Çeken Yönü : Sonunda Fazıl'ın eserlerinden ve 1225'de öldüğünden bahseden bir paragraf vardır.

4

Koleksiyon : Ankara Milli Kütüphane
 Demirbaş Numarası : 06 Hk 348/1
 İstinsah Tarihi : 1275/1857
 Varak Sayısı : 151
 Satır Sayısı : 15
 Yazı Stili : Talik
 Tahmini Beyit Sayısı : 4500
 İlk beyit : BÀreka'llÀh zihî debdebe-i òÀúÀni
 Verdi eflÀkde Mirriòe daòì lerzÀni
 Son beyit : Hünermendân-ı èusret necm-i bahtı ol kadar rûşen
 Ki çeşm-i zühresi virüben o tâli'den münevverdir

Dikkat Çeken Yönü : Son sayfada Şeyhü'l-İslÀm Esèad Efendi'yi öven bir kasidenin sadece ilk dört beyti vardır. Eserin sonrası yoktur.

5

Koleksiyon : Ankara Milli Kütüphane
 Demirbaş Numarası : 06 Mil Yz A 3490
 İstinsah Tarihi : -
 Varak Sayısı : 110
 Satır Sayısı : 23
 Yazı Stili : rika
 Tahmini Beyit Sayısı : 5060
 İlk beyit : Ey ki nÿruñ cümle eşyÀniñ mümidd-i evveli
 Oldu miréÀt-ı cemÀliñden èavÀlim münceli
 Son beyit : Óaøret-i èÁrif Efendi kim kefi-i èirfÀnına

Bu nüshadaki son şiir İÜ nüshasında da bulunan 9 beyitlik bir tarihtir. Yukarıdaki tek satır, bu tarihin 6. beytinin ilk mısrasıdır. Eserin geri kalanı yoktur.

Dikkat Çeken Yönü : Gazeller yok. Metin çerçeve içine alınmış. Mahlas beyitler ayrı bir çerçeve içinde. Yazısı temiz. İbtida-i kasaid, ibtida-i tevarih gibi yeni türlere geçildiğini gösteren başlıklar yeni sayfalarda başlatılmış. Eserin son metni “TÀriò-i RiyÀset-i eÁrif Efendi” başlığını taşır.

6

Koleksiyon : ARİF HİKMET KÜTÜPHANESİ MEDİNE
Demirbaş Numarası : 2920 811/75
İstinsah Tarihi : -
Varak Sayısı : 98
Satır Sayısı : 19
Yazı Stili : talik
Tahmini Beyit Sayısı : 3700
İlk beyit :
Son beyit :
Dikkat Çeken Yönü : ULAŞILAMADI

7

Koleksiyon : İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası : Or. 7093
İstinsah Tarihi :
Varak Sayısı :
Satır Sayısı :
Yazı Stili :
Tahmini Beyit Sayısı :
İlk beyit :
Son beyit :
Dikkat Çeken Yönü : ULAŞILAMADI

8

Koleksiyon : İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası : Or. 8891
İstinsah Tarihi :
Varak Sayısı :
Satır Sayısı :
Yazı Stili :
Tahmini Beyit Sayısı :
İlk beyit :
Son beyit :
Dikkat Çeken Yönü : ULAŞILAMADI

9

Koleksiyon : İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası : Or. 11222
İstinsah Tarihi :
Varak Sayısı :
Satır Sayısı :
Yazı Stili :
Tahmini Beyit Sayısı :
İlk beyit :
Son beyit :

Dikkat Çeken Yönü : ULAŞILAMADI

10

Koleksiyon : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Demirbaş Numarası : Belediye K. 93/4

İstinsah Tarihi : 1220/1805

Varak Sayısı : 89

Satır Sayısı : 13

Yazı Stili : rik'a

Tahmini Beyit Sayısı : 2300

İlk beyit : İlÀhî ey kerem-kÀnî müéeyyed úl Selîm Òanî
ÙırÀz-ı taòt-ı òÀúÀnî çerÀà-ı nÿr-ı èOâmÀnî

Son beyit : Derÿnuñ seyr içün dÀmÀn-ı tÀúñ mevc-bÿs eyler
Hemişe ruòaat ister ol şeh-i èÀlî-cenÀbından

Son beyit, Beşiktaş vasfında bir kitéanın son beytidir.

Dikkat Çeken Yönü : Râsih, Râgıp, Şâkir, Fâzıl divanları bir aradadır. Katalog bilgilerinde Şâkir'den bahsedilmeştir. Arada kaldığı için gözden kaçmış olması muhtemeldir. 68. varağa kadar RÀsih'e ait şiirler vardır. RÀsih'e ait olan bölümün yazısı çok kötü ve karmaşık. Çok fazla içiçe geçmiş derkenar var. 69. varakta mürekkep ve yazı stili değişmektedir. Buraya kadar olan mecmua ile buradan sonraki farklı iki mecmua olup birleştirilmiş ve yeniden numaralandırılmıştır. 116. varağa kadar RÀab'a ait şiirler vardır. Bu şiirlerin tamamlanma tarihi olarak 5 Cemaziyelahir 220 düşülmüştür. (1805) 116. varak boş, 117. varaktan itibaren 136. varağa kadar ŞÀkir mahlaslı şaire ait eserler vardır. 137. varaktan itibaren Fazıl'ın şiirleri başlıyor. 187. varakta ise Fazıl'ın gazelleri başlıyor. 226. varakta eser bitiyor.

11

Koleksiyon : İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi

Demirbaş Numarası : NEKTY02819

İstinsah Tarihi : 29 Rebiülahir 1248/25 Eylül 1832

Varak Sayısı : 258

Satır Sayısı : 19

Yazı Stili : rik'a

Tahmini Beyit Sayısı : 9800

İlk beyit : İki Arapça münacaat ile başlıyor. Sonraki ilk Türkçe beyit:

Sen cihÀn-Àferinsin yÀ Rab
ÒÀlıúu'l-èÀlemînsin yÀ Rab

Son beyit : FÀoıl o şehe èarø u niyÀz eyle ki zirÀ
Meclisde olan òümre-i aâyÀr çözüldü

Dikkat Çeken Yönü : Temiz bir yazısı var. Başlıklar kırmızıyla yazılmış. Zaman zaman derkenarlar mevcut. 206. varaktan sonra gazeller başlıyor. Komşusu Mehmed Arif Efendi tarafından yazılmış. Fakat burada şüpheli bilgiler mevcuttur. Mehmed Arif Efendi aynı zamanda divanın müstensihidir. En hacimli nüsha budur. 244. varakta divan bitiyor. FÀzıl'ın

“Defter-i eAşú” isimli eseri başlıyor. 258. varakta tamamlanıyor. Sonrasında terceme-i hâl var.

12

Koleksiyon : İzmir Milli Kütüphane
 Demirbaş Numarası : 1280
 İstinsah Tarihi : 11 Zilkade 1227/16 Kasım 1812
 Varak Sayısı : 209
 Satır Sayısı : 21-25
 Yazı Stili : nesih
 Tahmini Beyit Sayısı : 8800
 İlk beyit : Sen cihÀn-Àferinsin yÀ Rab
 ÒÀlúu’l-èÀlemînsin yÀ Rab

Son bent : PerişÀn eyledi aóvÀlimi ol yÀr var olsun
 Dil-i aèdÀ gibi zülf-i siyÀhı tÀrumÀr olsun
 Bu pendim FÀoılÀ aóbÀba benden bergüöÀr olsun
 ŞemÀtet-òiz-i aèdÀ taèziyet-fermÀ-yı iòvÀndır
 Mükedder de olursañ kendiñi àamdan berî göster

Dikkat Çeken Yönü : Aynı İstanbul T2819 nüshası gibi iki Arapça münacaat ile başlıyor. Son varakta FÀzıl’ın “HybannÀme” isimli eseri var.

13

Koleksiyon : İzmir Milli Kütüphane
 Demirbaş Numarası : 1279
 İstinsah Tarihi : 21 Cemaziyelahir 1232/8 Mayıs 1817
 Varak Sayısı : 275
 Satır Sayısı : 15
 Yazı Stili : talik
 Tahmini Beyit Sayısı : 8000
 İlk beyit : Men ol dermÀnde-i mehcÿr-ı nÀ-şÀdem amÀn yÀ Rab
 Meded men èÀciz [ü] muótÀc [u] imdÀdem amÀn yÀ Rab

Son beyit : Dedi FÀoıl bu duèÀ-yı Óalebüèş-ŞehbÀda
 Öevú ü âlóat ile bÀüi ola hemvÀre burun

Dikkat Çeken Yönü : Kapağındaki “DivÀn-ı FÀzıl” başlığının altına “1225 tarihinde vefat etmiştir” notu düşülmüştür. Yazı kırmızı çerçeve içine alınmış, mahlasların üzeri kırmızı kalemle çizilmiş güzel bir hattı vardır. 224. sayfadan itibaren gazeller, 262. sayfadan itibaren kıtèalar, 266. sayfadan itibaren “RakkasnÀme” başlamaktadır. Kıtèalar bitince “temmetü’l-divÀn 1232” notu vardır. RakkasnÀme’nin sonunda da 1232 tarihi vardır.

14

Koleksiyon : Konya Koyunoğlu Müzesi
 Demirbaş Numarası : 11316
 İstinsah Tarihi : -
 Varak Sayısı : 108
 Satır Sayısı : 17

Yazı Stili : mahalli

Tahmini Beyit Sayısı : 3650

İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
ÓÀlime sen raóımsin yÀ RabSon beyit : Yalıñız nÀle-keşi ümmet-i İslÀm degil
Kim umar millet-i TersÀ daòì giryÀn olsun

Son beyit Sultan Selim mersiyesinin ortalarına tekabül ediyor. Devamı yok. Nüsha eksiktir.

Dikkat Çeken Yönü : Eserin başında “FÀøıl Hüseyin Bey äafedì vefÀtı 1225” notu vardır. “Osmanlı Muallimleri 340/2 notu”, bu bilginin oradan alındığını göstermektedir. Nüshanın ıslandığı anlaşılmaktadır. Birçok yerinde mürekkep akması vardır. Dijitale aktarılırken fotoğraflama işlemi özenle yapılmadığı için bulanık bir görüntü de olması okumayı oldukça zorlaştırmaktadır. İlk kapakta 1287 tarihi vardır.

15

Koleksiyon : Manisa İl Halk K.

Demirbaş Numarası : 45 Hk 2670/1

İstinsah Tarihi : 1 Şaban 1241/20 Nisan 1826

Varak Sayısı : 136

Satır Sayısı : 17

Yazı Stili : Rikèa

Tahmini Beyit Sayısı : 4600

İlk beyit : Gözüm yaşıñ aút pür-baór-i èummÀn eyle yÀ Rabbi
Dilim pÀk eyleyip pÀkize-dÀmÀn eyle yÀ RabbiSon beyit : Bulsa imkÀnını dellÀkine hammÀm içre
Kir daòì vermez idi cüââe-i nÀ-pÀkinden

BerÀ-yı Baóil başlıklı kıtèa ile tamamlanıyor.

Dikkat Çeken Yönü : 62. varaktan itibaren gazeller başlıyor. 84. varağın tam ortası şerit halinde kopmuş. 86. varakta gazeller bitiyor. Türler arasında geçişi gösteren herhangi bir işaret yok. Zaman zaman türlerin yerleri de karıştırılmış. 125. varak iki defa numaralandırılmış. Yani iki tane 125 var. 104. varakta HammamnÀme, 106. varaktan itibaren Hûbannâme vardır.

16

Koleksiyon : Manisa İl Halk K.

Demirbaş Numarası : 45 Hk 5075

İstinsah Tarihi : 1239/1822

Varak Sayısı : 89

Satır Sayısı : 19

Yazı Stili : Rikèa

Tahmini Beyit Sayısı : 3300

İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
ÓÀlime sen raóımsin yÀ Rab

Son beyit : Merúad-i pÀk-i şerifinde o yatdıuca hemÀn
Óaøret-i PÀdişehiñ èömrü firÀvÀn olsun

Dikkat Çeken Yönü : Metin çerçeve içine alınmış, başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır. Gazeller 66a varağında başlıyor 88a'da bitiyor. Türler arasında geçiş yaparken başlık konulmamış. Cetvellerin arasına başlık koymak için uygun boşluklar konulmuş fakat çoğunda başlık konulmamıştır.

17

Koleksiyon : İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (MATBU)
Demirbaş Numarası : O/253
İstinsah Tarihi : 1258/1842
Varak Sayısı : 302 sayfa
Satır Sayısı : 22
Yazı Stili : talik
Tahmini Beyit Sayısı : 6600
İlk beyit : Ey ki nýruñ cümle eşyÀnıñ mümidd-i evveli
Oldu miréÀt-ı cemÀliñden èavÀlim münceli

Son beyit : Mestdir kendisi hem àamzeleri hem müjesi
Nice olmaz ciger-i èÀşıú-ı şeydÀ mezesi

Dikkat Çeken Yönü : Matbaa baskısı. Metin çerçeve içinde. Başlıklar ve mahlas beyitler ayrı çerçeveler içinde yazılmış. Her türün başında sayfa numarası 1'den başlatılmış.

18

Koleksiyon : Sadberk Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası : S.H.M.H.K.Yaz. 281
İstinsah Tarihi : -
Varak Sayısı : 170
Satır Sayısı : 19
Yazı Stili : Rikèa
Tahmini Beyit Sayısı : 6640
İlk beyit : Sen ÒudÀ-yı Kerımsin yÀ Rab
ÓÀlime sen raóımsin yÀ Rab

Son beyit : Saña FÀøıl gibi var üftÀde
Yürü ey dilber-i èÀlişÀnım

Dikkat Çeken Yönü : İstinsah tarihi olmamakla beraber nüshada 1231 (1815/16) tarihli doğum kaydı vardır. Başlıklar kırmızıyla yazılmış, bazı mahlaslar kırmızı yazılmış bazıları ise siyah yazılıp üzeri kırmızı ile çizilmiştir. Hatalı yazılan yerler sonradan bir işaret konularak doğrusu da yan tarafa kırmızı kalemle yazılarak düzeltilmiş. Yazısı okunaklıdır. 1224/1809 tarihine kadar tarih kıtası düşürülmüştür. Fazılın ölümü 1225/1810'dur. 141. varakta gazeller başlamaktadır. 167. varakta "Divanda nakıs olan gazellerdir" başlığıyla 7 tane daha gazel yazılmıştır ardından "nakıs şarkılar" başlığıyla 6 tane daha şarkı eklenmiştir.

19

Koleksiyon	: Sadberk Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları
Demirbaş Numarası	: S.H.M.H.K.Yaz. 282
İstinsah Tarihi	: -
Varak Sayısı	: 116
Satır Sayısı	: çeşitli (22-31 satır arası)
Yazı Stili	: Rik'a
Tahmini Beyit Sayısı	: 6000
İlk beyit	: V'ey dedim FÀØl-ı maét-ile yazıp tÀrìòini Fırùna El-ÓÀc Úapudan daldı úaèr-ı raómete
Son beyit	: Böyle bir düstÿr lÀzımdır âadÀretgÀhına FÀØl eski bendedir iúbÀl-i èÀli-cÀhına

Son beyit Yusuf Paşa'nın ikinci defa sadarete geldiğini bildiren tarih kıtasının tarihten önceki son iki dizesidir. Yani devamı kayıptır.

Dikkat Çeken Yönü : Nüshanın baş tarafı yok. İlk beyit Fırtına Kaptan'ın vefatına düşürülen tarihin son beytidir. 7a,7b,8a varakları boştur. İlk başlarda mahlaslar ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmışken birkaç sayfa sonra yazı kötüleşmiş ve kırmızı mürekkep kullanılmamıştır. Nüsha yer yer ıslandığı için mürekkep akmış, bazı yerler okunamaz hale gelmiştir. Bazı bölümlerde nazım biriminin dörtlük olduğunun anlaşılması için kıtaların arası kırmızı kalemle çizilmiştir. Ardından sağ varak boş sol varak 18 sayfa numarası ile başlıyor fakat burada, başka bir mecmua ile birleştirildiği anlaşıyor. Bundan sonra naatler var, başlıklar ve mahlaslar ve naatların ilk satırları kırmızı kalemle yazılmış, işaretlenmiş. 24. varaktan itibaren gazeller başlıyor. Bazı gazellerin üzeri kırmızı kalemle çizilmiş, bazıları tamamen karalanmış. Sonradan ona ait olmadığı düşünülmüş/anlaşılmış olabilir. Sonra yine kasideler, tarihler karışık biçimde verilmiştir. İlerleyen sayfalarda kasidelerin bazılarında ara beyitler sonradan karalanmıştır. Bazılarının üzeri okunmayacak şekilde karalanmışken bazılarının üzeri kırmızı kalemle çizilmiş.

20

Koleksiyon	: Süleymaniye
Demirbaş Numarası	: 2539 Yazma Bağışlar
İstinsah Tarihi	: 1259/1843
Varak Sayısı	: 70
Satır Sayısı	: 21
Yazı Stili	: Rik'a
Tahmini Beyit Sayısı	: 2900
İlk beyit	: Luùf etdi baña ol şeh-i seyyÀre-sipÀhım NÀz eyledi gerdÿn yine baòt-ı siyÀhım
Son beyit	: Zühre-i zehrÀ felekde oynadı FÀùmÀ SulùÀn gelince èÀleme

Fatıma Sultan'ın doğum tarih kıtası ile sonlanıyor.

Dikkat Çeken Yönü : İlk beyit Sultan Selim'e bendler halinde yazılan, her bendi 10 satır olan kasidenin 9. bendi ile başlamaktadır. Nüshada, bu kasidenin öncesi ve sonrası yoktur. Hattı temizdir. Şiirler kırmızı çerçeve içine alınmış, başlıklar için boşluklar bırakılmıştır fakat hiçbir kasideye başlık konulmamıştır. 44a varağında "temmetü'l-kasâidât" denilerek bölüm tamamlanmıştır. 44b varağında gazeller başlamaktadır. Lam harfinden 3 beyitlik bir gazel var, mahlas yok. Sonraki sayfa mim harfiyle biten bir gazelin son iki beytiyle başlamaktadır. Bu durum arada kopuk sayfalar olduğunu göstermektedir. Gazellerden sonra 1 terci-bend var. Sonra da 67b varağında "temmetü't-divan" denilerek sonlandırılmış. Hemen devamında sultan Selim mersiyesi vardır.

21

Koleksiyon	: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı
Demirbaş Numarası	: H. 852
İstinsah Tarihi	: -
Varak Sayısı	: 42
Satır Sayısı	: 13
Yazı Stili	: talik
Tahmini Beyit Sayısı	: 1000
İlk beyit	: Ey ser-efrâde-i nâm u nişân-ı vüzerâ Âferin böyle gerek şöhret ü şân-ı vüzerâ
Son beyit	: Ôalúa iósân ki şièâr oldu baña Şimdi FÂil o şièârim èârim

Dikkat Çeken Yönü : Talik hatla yazılmış, yazısı temizdir. Başlıklar kırmızı ile yazılmıştır. İlk beyit Yusuf Ziya Paşa için yazılan kasidenin ilk beytidir. Kasidelerin ilk kelimesinin üzerinde kırmızı kalemle başlangıç olduğu belli olması için işaret konulmuştur. 14b-15a, 42b-43a varığı boştur. Nüsha mürettep değildir. Kasidelerden sonra tarih sonra z harfinden bir gazel sonra münacat ardından tevbename, ardından yine gazel, şarkı... vb şeklindedir. 43b varağında yazı rik'a'ya dönüşmüş ve sayfa düzeni değişmiş, gazeller çarpaz yazılmıştır. Mahlası olmayan 3 gazel vardır. Ardından başlığı "gazel-i Kânî" olan fakat mahlası olmayan bir gazel vardır. Bunu takibeden "velehü" başlıklı lakin mahlassız bir gazel daha vardır. Devamında "gazel-i fenâ" başlıklı iki beyitlik bir na-tamam gazel vardır. Son olarak velehü başlığıyla 3 beyitlik bir na-tamam gazel ile eser tamamlanmaktadır.

22

Koleksiyon	: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı
Demirbaş Numarası	: H. 906
İstinsah Tarihi	: 1214/1799-1800
Varak Sayısı	: 102
Satır Sayısı	: 21
Yazı Stili	: nesih
Tahmini Beyit Sayısı	: 4280
İlk beyit	: Sen Ôudâ-yı Kerimsin yâ Rab Ôâlime sen raóimsin yâ Rab
Son beyit	: Der-in dergeh-i şâh-ı èAbdü'l-óamîd Besî pâdişeh hemcû tÿ bende şüd

Son beyit, Farsça bir şarkının son beytidir.

Dikkat Çeken Yönü : Enderunlu Vâsıf tarafından yazılmış. Şiirler yaldızlı bir çerçevenin içindedir. Çerçevenin içinde birinci ve ikinci dizeleri de birbirinden ayıran sütunlar mevcuttur. İlk sayfada çiçek işlemeli bir giriş vardır. Başlıklar kırmızı kalemle yazılmış, mahlas beyitler ayrı bir çerçeve içine alınmış, mahlasların üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. Yazısı çok temiz, özenle tertip edilmiştir. 62b-63a varakları boş. 63b’den itibaren çiçek süslü, altın yaldızlı süslemeyle birlikte tarih kıtaları başlamaktadır. Tarihler, kırmızı kalemle son beytin yanına yazılmıştır. 72a’da şarkılar, 77b’de gazeller başlamaktadır.

23

Koleksiyon	: Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı
Demirbaş Numarası	: H. 893
İstinsah Tarihi	: -
Varak Sayısı	: 99
Satır Sayısı	: 15-17
Yazı Stili	: nesih-talik
Tahmini Beyit Sayısı	: 3200
İlk beyit	: Yine köhne bahÂr eyledi bâd-ı âabÂ tâze ÛarÂvetlerle oldu gülsitÂn-ı dil-küşÂ tâze
Son beyit	: Óaú dÂéim ede Óaøret-i SulûÂn Selimi İlhÂmına Âyine ola úalb-i selimi
	Rifèatle ola müze-i vÂlÂ-yı şerifi Ser-tÂc-ı selÂûin-i cihÂn üzre Selimi

Dikkat Çeken Yönü : İlk beyit Sultan Selim için yazılmış terakib-bend’in ilk beyitiyle başlamaktadır. 10a varağına kadar nesih yazılmışken sonrasında yazı stili talike dönmüştür. Her yeni şiirin ilk kelimesinin üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. 10a’ya kadar mahlaslar hiçbir şekilde belirtilmemişken, 12b’ye kadar mahlaslar kırmızı kalemle yazılmıştır. 12b varağında gazeller başlamaktadır. Bu durum önceki varakların eksik olup burada birleştirildiğine işaret edebilir. Çünkü buradan sonra mahlaslar kırmızı kalemle yazılmayıp sadece mahlasın üzeri çizilmiştir. 35a ve 36b’de yine hatt da kalem de değişmiştir. Başlıklar kırmızı kalemle yazılmıştır. Tarih kıtalarında hangi kelimeler tarihi veriyorsa onlar kırmızıyla çizilmiş ve tarih değeri yanına yazılmıştır. 53b’den itibaren “gazel-i nâ-mürettebe” başlığıyla sonradan eklenen gazellere yer verilmiş. 58b’ye kadar bu gazeller devam etmekte, buradan sonra hat değişerek tekrar kasideler başlamaktadır. Arada şarkılar var, sonra tarih kıtaları, sonra yine şarkılar... Çok karışık tertip edilmiş. “hâtime be-duâ-yı şâh-ı devrân” başlığıyla bir kıtayla sonlandırılmıştır.

C. SONUÇ

Enderunlu Fâzıl’ın yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerine dağılmış birçok nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların hemen tamamı birbirinden farklı özellikler barındırmaktadır. Bilhassa nüshalar arasındaki hacim farklılığı hangi şiirlerin şaire ait olduğu, hangilerinin karıştırılmış

olabileceği endişesini doğurmaktadır. Bazı nüshaların yıpranmış ve kimi sayfaların okunamaz halde olması, müstensih hataları vb. nedenler Enderunlu Fazıl'ın *Divan*'ının incelenmesini zorlaştıran nedenlerdir. Bazı nüshalar, Fazıl'ın dışındaki birçok şaire ait birçok şiir barındırdığı için bir nevi mecmua hüviyetine bürünmüştür. Maalesef incelenen nüshalar içinde “müellif hattı” denilebilecek bir nüshaya rastlanmamıştır. Fazıl'ın daha çok mesnevileri üzerinde akademik çalışma yapıp *Divan*'ı üzerinde akademik bir çalışma yapılmaması son dönem Klasik Türk Şiiri'nin eksik bir yanıdır.

KAYNAKÇA

AKÜN, Ömer Faruk (1994). *Divan Edebiyatı*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 9, s. 389-427, TDV Yay. İstanbul.

Enderunlu Fâzıl Maddesi (1990), **Büyük Türk Klasikleri**, s. 124-125, Ötüken Neşriyat, Ankara.

Fatin Davud Efendi, **Hâtimetü'l-Eş'âr**, Süleymaniye Kütüphanesi, Rauf Yekta Bölümü No: 310. (Hazırlayan: Ömer Çiftçi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>)

KOÇ, Mustafa (2008). *Fâzıl (Enderunlu)*, **Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yay. C.1, s. 438-439.

KOÇU, Reşat Ekrem (1971). *Fâzıl Bey, Fâzıl Divanı*, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 11, Koçu Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜK, Sabahattin (1995). *Enderunlu Fâzıl*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 11, s. 188-189, TDV Yay. İstanbul.

Mehmed Süreyya (1996). **Sicill-i Osmânî**, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Şemseddin Sami (1996). **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. 6, Kaşgar Neşriyat, Ankara.

YÖNTEM, Ali Canib (1977). *Fâzıl*, **MEB İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, s. 529-531, MEB Yay. İstanbul.

<http://www.yazmalar.gov.tr/>

**POSTMODERNİST EDEBİYATIN İZLERİ IŞIĞINDA GÜNER SÜMER'İN
HİKAYELERİNE BİR BAKIŞ**

A VIEW TO GÜNER SÜMER'S STORIES IN THE LIGHT OF THE TRACES OF
POSTMODERNIST LITERATURE

Ayşenur AKIN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

ÖZET

Önceleri felsefî bir terim olarak kullanılan “postmodernizm” tabiri İkinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarının getirdiklerinden payını alarak yeni arayışlar içerisinde olan insanın aktüalitesinde de önemli bir yer edinmiştir. Pek çok araştırmacı tarafından üzerinde ittifak edilen “postmodernizm” akımı modernizme tepki olarak doğmuştur. Bu akımın dönemsel seyrinden önce kelimenin etimolojisine bakmakta fayda vardır. Ön ek olarak bilinen “post” ile “modern” kelimesinden müteşekkil olan postmodernizm kavramı “modernden sonrası, modernin ötesi” gibi anlamlara gelmektedir. Toplumda yaşanan dönüşümler neticesinde 1960’lı yılların politik olaylarının yazın hayatına da sirayet etmesi postmodernist akıma ivme kazandırmıştır. Böylece yeni dünya düzeninin inşâ edilme sürecinde toplumun siyasî-politik devinimi, kültür, mimari, fotoğraf ve edebiyat gibi muhtelif alanlarda kendisini göstermiştir. Güner Sümer’in 1963-1977 yılları arasında etkin yazın hayatını sürdürmesi hikayelerini bu izlekte incelememize imkân tanır. Güner Sümer’in seçtiğimiz hikayeleri ışığında döneminde etkin olan anlayışın panoramasına dair görüş geliştirdik; postmodernizmin yansımalarını hikayeleri vasıtası ile değerlendirmiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Postmodernizm, Güner Sümer, Edebiyat, Hikaye

ABSTRACT

The term “postmodernism”, which was formerly used as a philosophical term, has gained an important place in the actuality of the people who are searching for new ones by taking their share of the Second World War and the years of occupation. The trend of “postmodernism”, which has been allied by many researchers, was born in response to modernism. It is useful to look at the etymology of the word before the periodic course of this trend. The concept of

postmodernism, which consists of the term “post” and “modern meaning”, which is known as prefix, means post-modern, beyond modern; As a result of the transformations in the society, the political events of the 1960’s spread to the literature also accelerated the postmodernist movement. Thus, while the political movement of the society, culture, architecture, photography and literature has shown itself in various fields during the construction of the new world order, Güner Sümer's active writing life between 1963-1977 allows us to examine the stories in this context. In the light of the selected stories of Güner Sümer, we developed an insight into the panorama of the understanding that was active in the period; we have evaluated the reflections of postmodernism through their stories.

Keywords: Postmodernism, Güner Sümer, Literature, Story

1. GİRİŞ

Pek çok araştırmacı tarafından üzerinde ittifak edilen “postmodernizm” akımı modernizme tepki olarak doğmuştur. Bu akımın dönemsel seyrinden önce kelimenin etimolojisine bakmakta fayda vardır. Ön ek olarak bilinen “post” ile “modern” kelimesinden müteşekkil olan postmodernizm kavramı “modernden sonrası, modernin ötesi” gibi anlamlara gelmektedir.

“Postmodernizm sözcüğü yazın metinleriyle ilgili olarak ilk kez 1934’te, Madrid’te yayınlanan Federico Oniz’in (...) “İspanyol ve Hispanik Amerikan Şiiri Antolojisi” adlı kitabında yer alır.” (Doltaş, 2003: 33). “Postmodernizm sözcüğünü sosyo-kültürel bağlamda ve yeni bir dünya görüşü olarak ele alan ilk kişi ise tarihçi Arnold Toynbee’dir (1947) (Doltaş, 2003: 33).” Bu kavramın sanat, edebiyat bağlamındaki yaygın kullanımı ise 1970’lerde Amerika’da başlar. Başlatan kişi ise eleştirmen Ihab Hassan’dır (Doltaş, 2003: 34).

Bu kelimenin disiplinler arası kullanımı felsefî tartışmaların yapıldığı meclislerden doğru yayılma alanı bulmuştur. Postmodernizm terimi öncelikle felsefî anlamda kullanılırken sonraları politika, tarih, ekonomi, edebiyat ve diğer sanat dallarında da bir akımı ifade etmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir (Çetişli, 2008: 152).

Postmodernizm akımının ilk tarihî seyri İkinci Dünya Savaşı, Cezayir Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Olaylarının patlak vermesi ile cereyan etmiştir. Bu siyasî kaosların deklare edilme sürecinde kırılma noktalarından iz sürmeye başlayan dönüşüm, yeni bir toplumsal kimlik

yaratma ihtiyacı doğurmuştur. Bu kimlik arayışında modernizme bakışını değiştiren toplum, savaşların getirdiği ağır atmosferin inkırazını yaşayarak kendi kabuğuna çekilmiştir. Yenilgileri yaşayan toplumlar bir çeşit ölüm metaforu geliştirerek karanlık imgelerden kümülatif bir postmodernist anlayış geliştirmiştir.

Ülkü Eliuz (2016: 74), bir bakıma modern olanı bozan ve adeta öldüren bir bakış açısı olan postmodernizmi “postmodernizmin sonlandırdıkları” alt başlığı altında da özetler. Buna göre postmodernizm, “özenin ve insanın ölümü /sonu; tarihin ölümü / sonu; yazarın ölümü / sonu; yazının ölümü / sonu; metafiziğin ve temsilin ölümü /sonu; büyük anlatıların ölümü /sonu; ideoloji ve ütopyanın ölümü / sonu; gerçeğin ölümü /sonu; sanatın ölümü /sonu” gibi anlamlar ifade etmektedir. Postmodernizmin “son”unu getirdiği bütün bu kavramları Ian Almond (2013: 15) ise, “özenin merkezleşmesi, kökenlerin/kimliklerin radikal anlamda yeniden sorgulanması” şeklinde özetler. Bu anlayışın arka planında savaşların ve bozulmaların olduğu hiç şüphesizdir. Zaman mevhmunun bu kaosla birlikte anılmak istenmemesi modernizm ile postmodernizm arasındaki kavramsallığı koparmaya başlar. Baudelaire’in modernite olma sürecini, geleneklerden kopma, kaybolmakta olan anın getirdiği sersemlik olarak tanımlaması postmodernizm ile yeni uçurumlar açar.

1.1 Postmodernizm

“Modern sonrası” demek olan postmodernizm, aydınlanma çağında temelleri atılan tüm modern yapı ve anlayışlara karşı oluşturulmaya çalışılan yeni sanat ve düşünce anlayışının genel adıdır” (Çetin, 2008: 92- 93). Daha kuşatıcı bir şekilde postmodernizm, modernin değişkenlerine, bilimsel bilginin üstünlüğüne, pozitif bilimlere, doğrusal gelişmeye, ulus-devlet anlayışına, endüstriyalizme, kapitalizme, demokrasiye, laikliğe, insan haklarına, teknolojiye, bürokrasi ve uzmanlaşmaya karşı gelen ve onları sorgulayan; buna karşın belirsizliğe, parçalılığa, farkındalığa, etnisiteye, alt kültürlerle, kültürel çoğulculuğa, bilgiye yönelik çoğulcu bakış açısına, yerel bilgiye, yerelliğe, özgünlük ve özgürlüklere ayrıcalık tanıyan bir harekettir (Kızılçelik, 1996: 28).

Hayatın birçok yerinde postmodernizmin izlerine rastlamak mümkündür. Hayata akseden bu anlayışın realiteden kopuş olduğunu unutmamak gerekir. Kurmacanın ön plana çıkıp gerçekliğin deforme edilmeye başlandığı dönemler postmodernizmin oluşum sürecidir. Modernizmin normlarının geri planda kaldığı dönemde Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının paranoyası bu oluşumu hızlandırmıştır. Eleştirel görüşler çerçevesinde var olanı epistemolojik

ve ontolojik sorguya maruz bırakan postmodernizm “ötekileşme” sorunsalını varlığın omurgasına yerleştirir.

Postmodernizmin sorularını modernizmden ayrı düşünerek hayata bakış açılarının da bu sayede değiştiğini söyleyebiliriz. Modernizm, “Neler bilinmeli?”, “Kim bilmeli?”, “Bilgi bir diğerinden başkasına nasıl geçmeli?”, “Bilmenin sınırları nelerdir?” gibi sorularla ilgilenirken, postmodernizm; “Dünya nedir? , Nasıl oluşmuştur?”, “Farklı dünyalar olsaydı neler olurdu?”, “Parçanın ve dünyanın varlığı nedir, nasıl oluşmuştur?” gibi soruları inceler (McHale, 1996: 9-10). Bu sorular özellikle siyasî buhranın ve savaşın getirdiği yıkımlardan payını alan toplumun arayışlarını ve infiallerini gösterir.

Postmodernizm, Sanayi İnkılabı ile insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması ile birlikte insanı köleleştirdiği için makineleşen her şeye karşı çıkar. Bu nedenle moderniteye atfedilen yapısal gelişmeler parçalanmış veya parçalanmayı gerekli kılan bir ileri modernlikle açıklanabilir. Postmodernizmi, modernizmin bir ileri safhası olduğunu söylemek aralarındaki karşıtlık veya ayrılıkların olduğunu gösterir. Modernizm kanonuna bu farklılıklar ışığında bakmak gerekir.

İsmet Emre modernizm ile postmodernizmin arasındaki ayrılıkları şu bağlamda açıklar:

“Postmodernite; 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı içinde batıya dönük sorgulamaların başladığı, alternatif düşüncelerin üretildiği, özellikle Nietzsche’den başlayarak postmodern düşüncenin Frankfurt Okulu, Foucault, Derrida ve Baudrillard gibi düşünürler öncülüğünde bir “izm”’e dönüştürülmeden önceki geçiş evresidir. Batı’nın, kendine dönük eleştirilerinin artık bünyeyi iyiden iyiye sarsmağa başladığı sürece verilen addır. Modernizmin karnının şiştiği, ağırlaştığı, hantallaştığı, huysuzlaştığı, doğurmanın hemen öncesindeki hâlet-i ruhiyesine karşılık olarak kullanılmak üzere üretilmiştir.”

Her ne kadar postmodernizmin modernizmden sonra kırılmaya başladığını söylesek de pek çok araştırmacı bu anlayışın dışında daha nikbin bir görüş öne sürer. Postmodernizm bir kırılma sürecinden çok bir kıvrılma ve dönüşüm süreci olduğunu izah eden Hasan Bülent Kahraman, postmodernizmi modernizmden tamamen bağımsız görmez:

“Postmodernite bir kırılmayı, radikal bir kopuşu değil, kendi iç özelliklerine bakıldığında da anlaşıldığı gibi bir dönüşümü, bir kıvrılmayı meydana getirir. Bu yönüyle modernite

içkindir. Fakat öte yandan modernitenin dışında bir söylem ve tavır geliştirme iradesiyle onun birikimine karşı eleştirel tavır yüklenir. O yanıyla onu dönüştürücü bir nitelik kazanır.”¹

2. Güner Sümer

2.1 Güner Sümer’in Hayatı

19 Mart 1936 - 27 Nisan 1977 yılları arasında yaşayan Güner Sümer Türk sineması oyuncularındandır. Türk sinemasında pek çok filmde rol alan Sümer’in yazarlık kimliği pek fazla bilinmemektedir. Kendisini edebiyat camiasına tanıtan ablası Adalet Ağaoğlu’dur.

Güner Sümer’in eğitim hayatı ile ilgili çok fazla bilgiye sahip olmamakla beraber, kendisi 1960 yılında Ankara Hukuk Fakültesi’nden ayrılıp Paris’e gider. Tiyatro sanatı ile tanışması burada başlar. Charles Durin’de tiyatro eğitimi alır.

Ankara Üniversitesi Tiyatro Topluluğu ve Sahne Z ‘de amatör çalışmalarda bulunmasının ardından, 1962 yılında Arena Tiyatrosu’nda profesyonel sanat yaşamına adım atar. 1964’te Paris’te tanıştığı yazar Tezer Özlü’yle evlenerek Ankara’ya yerleşir. Eskişehir Belediye Tiyatrosu, AST gibi topluluklarda oyuncu ve yönetmen olarak çalışır. Özlü’den 1967’de ayrılır. İstanbul Sanat Tiyatrosu’nun kurucusu olan sanatçı, ayrıca kamera karşısına da geçerek sinema filmlerinde rol alır. Oyuncu Suna Selen’le evlenir.² Bu evliliğinden olan oğlu Sinan Sümer de sonradan oyuncu olur. Sümer, yakalandığı kanserden kurtulamayarak yaşamını yitirir. Çektiği son film olan Kapıcılar Kralı vefatından sonra gösterime girmiştir.

Güner Sümer, Ankara Devlet Tiyatrosu’nda sergilenen pek çok tiyatrodan rol almış, aynı zamanda kendisinin yönettiği tiyatroların başrolünü üstlenmiştir. Batılı ve Türk yazarların en ünlü eserlerini canlandıran Sümer, Orhan Kemal’in Eskici Dükkanı, 72. Koğu, Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç, Jean Paul Sartre’in Mezarlı Ölüler, Gogol’un Müfettiş, Ölü Canlar, Samuel Becket’in Godot’u Beklerken isimli eserlerinin tiyatro uyarlamalarında rol almış ve tiyatroların yönetmenliğini yapmıştır.

2.2 Güner Sümer’in Edebî Kişiliği

Güner Sümer Türk sinemasının önemli oyuncularından biridir. Onun sinema tarihindeki yeri bilinse de edebî kişiliği hakkındaki malumatı pek fazla bilinmemektedir. Cumhuriyet

¹ Kahraman, Hasan Bülent; *Postmodernite ile Modernite Arasında Türkiye*, Everest Yayınları, İstanbul, 2004, s.11.

² Wikipedia.org, Sabah Gazetesi, 15.10.1999, Erişim Tarihi: 10.7.2008.

dönemi yetkin yazarlarından olan Adalet Ağaoğlu Güner Sümer'i edebiyat dünyasına tanıtmış eserleri hakkında bilgi vermiştir. Yazın hayatında pek çok öykü, şiir, roman ve tiyatro metni kaleme alan yazar dönemin postmodernist anlayışından mülhem bir edebî anlayış geliştirmiştir.

İlk şiirlerini ve öykülerini Mavi Dergisi'nde yayımlayan Sümer'in dergideki ilk yazıları şiirleri ve öyküleridir. Öykülerinin bazılarını yakın arkadaşı, aynı zamanda Türk edebiyatının en başarılı yazarlarından olan Ferit Edgü'nün tavsiyeleri üzerine Yeni Ufuklar isimli dergide yayımlar. Yazın hayatına şiir ile başlayan Sümer daha sonra tiyatroya yönelmiştir. "Toplu eserleri I ve Toplu Eserleri II" kitaplarının basılmasına ön ayak olan Adalet Ağaoğlu birinci ciltte "Sunu" adı altında bir bölüm açmış ve Güner Sümer'in edebî kişiliği ve yazın hayatı hakkında okuyuculara bilgi sunmuştur. Güner Sümer'in "Toplu Eserleri I" kitabında öykü, şiir ve düzyazıları mevcuttur. Aynı zamanda yazarın tek romanı olan "Adı Nalân" yazarın tamamlayamadığı eseridir.

Güner Sümer'in ilk öyküleri 1954'lere dayanır. Yarım kalmış romanı ve el yazısı notları mevcuttur. Dönemin siyasal buhranından etkilenen yazar bir süreliğine tiyatroya ara vermek zorunda kalır. Toplumcu gerçekçiliğin nüvelerinden nasibini alan Sümer, eserlerinde ekmek kavgası peşindeki insanların hayat hikayelerini örnek alır. 1970'li yıllar onun için kırılmaların ve kırgınlıkların yaşandığı bir dönem olduğu için Adalet Ağaoğlu'na yazdığı bir mektubunda: "Sanatı da, edebiyatı da sizlere bıraktım." Diyen Sümer, geçimini idame ettirmek için foto romana merak salar ve filmlerde yardımcı oyuncu olarak rol alır.

Olgunluk çağında kaleme aldığı "Adı Nalân" adlı romanını tamamlayamadan dünyadan ayrılır. II. ciltteki tiyatro eserlerinden olan "Yarın Cumartesi, Bozuk Düzen, Baba ile Oğul, Hüzzam" yazarın hayat görüşünün izleğini sunan eserleridir. Düzeni bozulan bir toplumun başkaldırmayı mecbur kılması içine çekilen insan modelini de yavaş yavaş silmeye başlar. 1950 sonrası "Bunalım Kuşağı" adı verilen dönemde kaleme aldığı eserleri toplumsal dönüşüm ve çözülüşün izlerini sunar.

1950-60'lı yıllardaki "genç aydın kuşağı, kimlik sorunsalı, varoluş problemi, kentlileşme meselesi, gelecek kaygısı" gibi pek çok konunun gündemde olması yazarları ve aydın kesimin ilgi ve alakası dahilindedir. Güner Sümer de bu problemlerden yola çıkarak İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini eserlerinde yaşatır. Onun eserlerine bu açıdan bunalımlı bir ülke serencâmına tutulan ayna olarak bakılabilir.

Güner Sümer'in hikayelerinden hareketle postmodernist edebiyatın izleri görülürken muhteva ve şekil bakımından da değişikliklerden söz edilebilir. Yazar, alışılmışın dışında bir dil ve üslup anlayışı geliştirir; bu sayede hikayeleri postmodernizm akımından izler sunar. Sümer'in "Bir Hikaye Sarhoş Oldu, Sokağa Dökülen Kan yahut Sarhoş Olmak, Bir Avuç Eylül, Eski Ninni, Yağmurdaki İnsanlar, Bir Şafak Daha..." hikayelerinde geliştirdiği yeni anlayışlar ışığında politik, sosyal ve siyasî dönüşümler postmodernizmin hikayelerinde sürdüğü izleği değerlendirmeye imkan tanınması bakımından önem teşkil eder.

2.3 Güner Sümer'in Hikayelerinde Postmodernizmin İzleri

Güner Sümer'in "Bir Hikaye Sarhoş Oldu" adlı öyküsü modern hikayelerde görülen vak'a zincirinden farklılık arz eder. Yazar olayların geçtiği zamanı ve mekanı okurun kafasında klasik şekilde tahkiye etmez. Yazar, olayların devam edecek olduğunu okuyucuya hissettirerek geçmiş olay akışını hikayeden çıkarmış gibidir. Olayların ne şekilde başladığı belli değildir. Metnin kuralının yıkılarak yeni bir söyleyişin kurgulanması postmodern metinlerin kaderini tayin eder. İsmet Emre'nin postmodern metinde kuralcılık hakkında söyledikleri, metnin olay örgüsündeki değişimi görmek bakımından elzemdir:

*"Modern metinlerin olay örgüleri ne denli modernin gerçekliğine uygun bir biçimde, belli bir mantık silsilesi izleyip, belli kurallara göre biçimleniyorsa, postmodern metinlerde o kadar irrasyonel, o kadar birbirinden kopuk, o kadar karmaşık ve hatta neredeyse yokmuşçasına bir olay örgüsüyle karşı karşıyayızdır."*³

Hikayede dikkati çeken ilk unsur hikayenin seyrini başlatan epizottur. Modern anlatılardaki düz bir olay çizgisinde seyreden vak'a zinciri kronolojik anlayıştan bağımsızdır. Olayların önem sırasına riayet edilmediği için epizotların yeri birbiri ile insicamlı değildir. Hikaye, kahramanın nerede ve ne zaman olduğu belirsiz şekilde elinde sigarasını tutarken yanından geçen taksiyi görmesi ile başlar:

"Neon ışıklarının altında yağmur sıırılsıklamdı. Kaldırımın kenarındaki su birikintisinin üstünden atlayarak caddeye çıktım. Asfaltın tam ortasında durup bir cigara yaktım. Daha çektiğim ilk nefes ağzımın içindeyken bir taksi burnumun dibinde gürültüyle fren yaptı."
(s.31)

³ Emre, İsmet; *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.167.

Hikayede dikkati çeken özelliklerden birisi de olayların nedenselliğin dışında seyretmesidir. Olaylar organik bir bütünlüğün dışında parçalanmış bir yapıya sahip olduğu için vak'a zincirindeki geleneksel intizam ortadan kalkar. Zamanda atlamalar söz konusudur. Zamanın muğlaklığı modern metinlerdeki belirlilik ve kesinlik ilkesinden çok farklıdır. Hikaye ve romanların zamanındaki atlayışlar birbirinden tamamen bağımsız ve rölatiftir. Bu belirsizlik hikayelerin hemen hemen hepsinde görülür. Güner Sümer'in "Bir Avuç Eylül" hikayesinde zamanın belirsizliği anlaşılır:

"Şehri vurdukları vakit büyük meydanın orta yerinde akrep ve yelkovan gecenin bilmem kaçınıcı dakikasını gösteriyordu." (s.37)

Güner Sümer hikayelerinde postmodernizmin mekan anlayışına riayet eder. Postmodern metinlerde görülen mekanlar okuyucunun garipsediği, sevmediği, kıyıda köşede kalmış yerlerdir. Yazar, mekanları bilinçli seçerek okuyucunun eskiden beri karşılaştığı ve âşinâ olduğu mekanlardan farklı şekilde kurgular:

"Sinemanın tam yanında bir meyhane vardı. Camları buğulu ve isterikti. Yürüdüm, kapıyı itip, içeri girdim. Garsona rakı söyledim." (s.32)

Hikayenin kahramanlarına bakıldığında modern hikayelerde görülen ciddî tiplerin silindiği görülür. Bunun yerine olumsuz vasıflarla nitelendirilmiş insan tipolojisi ve personası ikame edilir. Olaylar şahısların monolog ve diyalogları ile verilirken yazar karakterlerin konuşmalarından yola çıkarak onların şahsiyeti hakkında okuyuculara bilgi verir. Postmodern özne, genel olarak modern insanların kaygılardan uzaklaşan, geleceğe dair bir beklentisi bulunmayan, toplumla çok da barışık olmayan, pasif-edilgen, içine kapanık, kendisiyle alakalı çelişkileri olan karakterler sunar:

"Çok aşağılık adamsın dedi, mutlak bir isteğin var benden. İki kadeh rakıya yaptırmak istediğin..." (s. 33)

Postmodern hikayelerde herkesçe kabul edilen kurgular görülmesi beklenmez. Yazarın kendi içinde sorguladığı argümanlar neticesinde belli bir tezin savunulması yazarın amacının dışındadır. Yazarlar, olayları belli bir tezi açıklama gayesiyle kurgulamadığı için olanı olduğu gibi aktarmıştır. Bu sayede hikayelerde yazarlar nihaî sonuca varmak gibi bir amaç içerisinde değildir.

Postmodern metinlerde görülen dil ve üslup özellikleri modern metinlerdeki ciddiyetini kaybederek deforme olur. Metinlerde görülen dil bilgisi kaideleri, alışılmış söylemler, yerini alışılmışın dışında bir üsluba bırakır. Olayların sistematize edilmiş şekilde sunulmaması metnin şekilselliğinin de eskisi kadar önemsenip itibar görmediğinin göstergesidir. Rosenau'nun postmodernislerin dili hakkında söyledikleri bu hususta önem arz eder:

“Bütün disiplinlerdeki post-modernistler geleneksel, akademik söylem tarzlarını reddederler; cüretkâr ve kışkırtıcı hitap biçimleri, canlı ve merak uyandırıcı bir üslûp kullanmayı tercih ederler. Postmodernizmin kendisinin özgüllüğü kısmen bu özelliklerin bir işlevidir elbette. Bu tür sunuş biçimleri toplum bilimlerinin halinden memnun okurunu şoke eder, ürkütür, tedirgin eder. Bunlar özellikle yeni ve alışılmadık bir post-modern okuma faaliyetlerini kışkırtmak üzere tasarlanmıştır. Modern söylem kesin, hatasız, pragmatik ve katı bir üslûp tutturmayı amaçlarken, post-modern hitabet daha edebî bir karakterdir. Ama üslûp ve sunuş üzerindeki bu post-modern vurgu içerikle ilgilenmediği anlamına gelmez.”⁴

Dilde sapmaların görülmesi Güner Sümer'in hikayelerinde karşılaşılan özelliklerdir. “Sokağa Dökülen Kan yahut Uzaklarda Olmak” adlı öyküsünde geçen konuşmalar hikayedeki dil ve üslubun postmodernist anlayışla oluşturulduğunu gösterir:

“İftira! Ben değilim diyecektim, dedirtmediler. İçerinden birisi:

“Sus, it oğlu it” dedi. Suratıma elinin bütün ağırlığınca bir yumruk indirdi. (s.35)

“İçip içip sızar sokak ortalarında deyyuslar!” diye söylendi. Üstüme eğilip de kan içindeki gömleğimi görünce birden sarsıldı. (s.36)

“Toplumun içine düştüğü ruhsal boşluklar ve çıkmazlar hikayelerde insana indirgense de yazar, çizdiği karakterleri toplumsal meselelerin her birini hatırlatacak özelliklerle donatır. Yazarın çizdiği karakterler postmodernizmin gereği olarak çoğu zaman yazarın inisiyatifinden ve ciddiyetinden çıkar, böylece vak’a zincirinin kontrolü tamamen karakterlerin eline geçer. “Bir Avuç Eylül”de yazar dil kumandasını tamamen elinden yitirmiş gibidir:

“Bize kalsa şehri vuranları kimselere gammazlamayız. Ama o puşt, o deyyus votka şişesi yok mu... O bütün bokluklar onun başının altından çıkar.” (s.38)

Hikayede görülen dil sapmaları postmodernistlerin dil ve üslup anlayışlarını göstermesi bakımından önemlidir. Hikayelerde yer yer alışılmadık bağdaştırmaların görülmesi

⁴ Rosenau, Pauline; *Post- Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s. 107.

postmodernist metinlerin özellikleridir. Alışılmamış bağdaştırmalar metinleri idealize etme gibi bir âmil taşımaz. Postmodernist metinler olağan gerçekliğin umutsuzluğunu taşıdığı için mecaz ve benzetme unsurları bu duygu durumunun güdümündedir:

“Şehri sis kaplamıştı. Karanlık durmaksızın büyüüyordu. Limanda köhne mavnalar esmer bir uykuya dalmışlardı. Şehrin bütün evleri birbirinin üstüne devrilmişti.” (s.35)

“Gökte bir yıldız kaydı. Şehir, gözlerinden yosun yeşili bir zehir döktü; ellerini gökyüzüne doğru kaldırdı ve eylülün orta yerine devrildi.” (s.37)

Hikayelerde görülen mecazlı söyleyişlerde dikkati çeken unsurların başında içsel bir bunalım ve kaos mücadelesi gelir. Yazar iç muharebesinin ve muhasebesinin nüfuzunu kaotiğin karanlık yüzüyle yaşar. O, toplumsal çöküşün, çözülen ahlakın, bozulan insan modelinin sözcülüğünü yapar gibi görünse de hikayelerinde bunu tez olarak kullanmaz. Onun hikayelerinde görülen günlük olayların devinimi, karakterlerin muhayyilesinde huzursuzluklara ve bunalımlara nâzır bohemyalar kurar.

Postmodernizmin İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ağır şartlardan nasibini alması pek tabiidir. Öyle ki toplumsal eşitsizlik, Sanayi İnkılabı ile fitilini ateşler. İnsan gücüne olan ihtiyacın azalması ile birlikte küçük tezgahların, sanayi ve fabrikaların boş kalması ezilen tarafların hızla çoğalmasını mecbur kılar. Yazar, hikayelerinde ezilenin yanında tavır sergileyerek işçi sınıfının haklılığını savunur; bunu savunurken haykırmak istediği gerçekliğin muhakemesini yapar:

“Onun hikayesini bilmiyorsunuz. Bu şehrin ona ettiklerini bilmiyorsunuz. Çocuğunun bu şehrin fabrikaları tarafından nasıl öldürüldüğünü, kocaman çarkların ufacık çocuğu nasıl kıymaya çevirdiğini bilmiyorsunuz.” (s.40)

Postmodern yazarlar metindeki ciddiyeti kırmak ve metnin ironik bir tavıra hâiz olmasını istedikleri için metne gülünç bir tavırla yaklaşır. Onlara göre metnin birinci işlevi metnin kanıtlamaya çalıştığı ironik bakış olmalıdır. Bu hususta İsmet Emre’nin yorumu önemlidir:

“Eğer ironi, moderne yönelik bir yıpratmayı ya da aksaklığı göstermeyi içeriyorsa postmodern bir özelliktir, yoksa, sorun hâline getirilen durumu alaya almak anlamına gelmiyorsa bir mizahtan pek de farklı olmayan eleştiri türlerinden biri olmaktan kurtulamaz. Yine, oyun kavramı eğer genel olarak hayatı oyun olarak düşünüp modern dünyanın ortaya

koyduğu asık suratlılık ile düzene dönük bir sorgulamayı içermiyorsa postmodern özellik olma işlevini yitirir.”⁵

Postmodernizmin imgeselliği bir nev’i aforizmadır. Sorunun gülünçleştirilmesi metinlere eklektik bakılmasını gerekli kılar. Duyguların, düşüncelerin ve görüşlerin karmaşık, gelişmiş güzel bir şekilde yığılması postmodernizmin metinlerde gerçekleştirdiği seleksiyonu gösterir. Her metin kendi içerisine dahil ettiği unsurlardan müteşekkil bir kolaj yaratır.

“Elma Dersem Çık”ta ironik anlatımın var olduğu görülür. Yazarın karakterlerin gülünç yanlarını olduğundan farklı göstermesindeki amacı düzensizliğe bir başkaldırı olarak nitelendirilebilir. Yazar kelime tekrarlarından istifade ederek metnin arka planını okuyucuya bırakır. Bu özellik postmodernist metinlerde sıkça rastlanır. Yazar, cümlelerin sonuna koyduğu üç nokta ile metni yarım bırakarak okuyucuya devrettiği sorgulama sürecini önemser. Pastişlerden hareketle okuyucuya ironik bir dil menbaı sunar.

“İnsan ağladığını gizlememeli. Az sonra gözlerini silip yine soyunmalarına başlayacaksınız. Çarşafklar senin beyazlığına ne kadar da alışkandırlar.”

Armut dersem sakın çıkma!

Armut!.. Armut!..

(s.78)

Postmodern metinlerde yazarlar var olan ideolojinin mücadelesini verirler. Nasıl ki herhangi bir metinde ideolojinin varlığı yaşanan çağın ideolojisi ise yazar da hikayelerinde tanıklık ettiği ideolojinin gözlemcisidir. Atilla Güney’in tespitleri şu şekildedir:

“Postmodern ideoloji, içinde bulunduğumuz çağın ideolojisidir. Çünkü postmodernizm, bütün ideolojilerin yaptığı gibi, yaşadığımız dönemin toplumsal gerçekliğini, kendisinin de bu gerçekliğin yaratıcısı olduğu hakikatini örtecek şekilde yeniden tanımlamaktadır. Bu tanımlama çerçevesinde, doğrudan siyasal etkinliği ve algılayışı değiştirecek biçimde, insan, toplum, toplumsal ilişki biçimleri yeniden formüle edilir. Bu formülasyon bir yöntem gerektirir bu da ideolojidir.” (Güney, 2006: 179)

“Bir Avuç Eylül”de hikayenin bitiş cümlesi ile öncesinde yaşanan olaylar birbirinden bağımsızdır. Bu, postmodernist metinlerde görülen bir anlatım özelliğidir. Yazar bu üslup özelliğine riayet ederek hikayenin sonunu basit bir olay ile sonlandırır. Vak’a zincirindeki bu

⁵ Emre, İsmet; *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2004, s.158.

değişiklik kronolojik anlayışın son bulduğunu gösterir. “Bir Avuç Eylül”de bu özelliğin tezahürleri görülür:

“Polis arabalarının alarmları iyiden iyiye yaklaşmıştı. Artık kulağımızın dibinde, kafalarımızın içinde ötüyorlardı.”

“Geliyorlar” dedim.

“Adam şehrin cesedine doğru dönmüştü.”

“Gelsinler bakalım ne olacak” dedi.

“Erol votka şişesini yere vurup kırdı.”

(s.41)

Güner Sümer, hikayelerinde toplumun ve bireyin çöküşünü anlatırken “beyaz” rengi ironik anlatıma tâbi tutar. Bu bazen donuk bir çehrenin bazen de soğuk bir caddenin yansımasıdır. Beyaz rengin saflığı, temizliği, duruluğu tedai etmesine karşılık yazar nezdinde dönemin bunalımlarından pasajlar sunar:

“Cigara paketini uzattı : Yak bir tane deyip beyaz beyaz sırttı.”

(s. 48)

“Yollar bembeyaz uzanıyor. Çıkalım” diyorum. Odanın içinde birtakım gözler bize bakıyorlar. Beyaz beyaz alkış tutuyor esenliğimize.” (s. 62)

Yazarın hikayesi için seçtiği başlık ile hikayenin muhtevası kendi içinde bir karşıtlam alanı oluşturur. Yazarın Son Mavi Dergisi’nde yayımladığı “Işıksız” adlı küçük öyküsünde karanlık bir odanın içinde beliren beyaz tenli kadın, koca bir şehrin kirli yüzünde yalnızca küçük bir figür olarak kalır. Yazarın santimental tutumu gelecek ümidi olmayanların ortak kaderidir:

“Radyoda hafiften bir piyano sesi... Odanın içi karanlıktı. Onu güç bela seçebiliyordum. Pencerenin önündeki koltuğa uzanmıştı. Ne kadar da beyaz ve ağlamaklı bir güzelliği vardı. Gözleri kendiliğinden kapanmıştı. Uyur gibiydi. Battaniyeyi üzerine çektim. Pencerenin gerisinde akşam, her zamanki gibi kirli yüzüyle şehrin üzerine çökmüştü. Perdeleri kapadım. İçimdeki yangını bir türlü durduramıyordum.” (s. 71)

Modern metinlerde dil, anlatılmak istenenin açık ve anlaşılır ifadelerle belli kuralları ihtiva eder. Postmodern metinlerde bu kuralın yıkıldığı görülür. Metni belirsiz hale getirmek isteyen postmodern yazarlar modernizmin pragmatik söylemini bozarak dilde kaideciliği önemsiz sayar. Rosenau'nun postmodernistlerin dili hakkında söyledikleri önemlidir:

“Yani dili içinden mayınlamak minörleştirmek”, bu anlamda yapılan devrimci bir eylem olarak çıkmaktadır karşımıza. Dili yersiz yurtsuzlaştırmak budur. Onun kurallarını bozmak, onu başka anlatım şekillerine koymak, kelimelerin anlamlarının sabitliğinden kurtarırken aynı zamanda cümlelerin söz dizimsel sabitliğini de bozmak, sanat yapmanın yeni biçimi olarak durmaktadır.”⁶

Güner Sümer'in hikayelerinde görülen dilsel sapmalar ve bozulmalar cümlelerin geliştiği güzel sıralandığı izlenimi verir. Cümleler üç nokta ile yarım bırakılmıştır. Eksiltili cümlelerden sonra gelen yargılar birbirinden çok ayrıdır. Bu üslup, yazarın hikayelerinde görülen genel bir özelliktir. Yazar, bilinç akışlarından yola çıkarak metinde mantıksal bağlar kurmak yerine metnin çağrışım ilkesine riayet eder. Birbirinin ardına istiflenen cümleler yaşanan kaotiğin dildeki numuneleridir:

“Meyhaneci nezleli sesiyle hırıliyordu: “Meyhanecilik deyip de geçme!” diyordu. Bu mesleğin de erkek, sapına kadar erkek bir tarafı vardır... Meyhaneci dediğin rakı satmalı. Gerisini boş ver... Meyhaneci dediğin rakı satmalı. Gerisine boş ver... Vaktiyle ben... Teneke yuvarlanıyor ve meyhanecinin gözlerini sel basıyor... Balıkpazarı... Kar, lapa lapa yağıyor... Tümen tümen rakılar...” (s. 55)

SONUÇ

Önceleri felsefî bir terim olarak kullanılan “postmodernizm” tabiri İkinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarının getirdiklerinden payını alarak yeni arayışlar içerisinde olan insanın aktüalitesinde de önemli bir yer edinmiştir. Toplumda yaşanan dönüşümler neticesinde 1960'lı yılların politik olaylarının yazın hayatına da sirayet etmesi postmodernist akıma hız kazandırmıştır. Bu kelimenin disiplinler arası kullanımı felsefî tartışmaların yapıldığı meclislerden doğru yayılma alanı bulmuştur. Postmodernizm terimi öncelikle felsefî anlamda kullanılırken sonraları politika, tarih, ekonomi, edebiyat ve diğer sanat dallarında da bir akımı ifade etmek için kullanılan bir terim haline gelmiştir.

⁶ Rosenau, Pauline Marie; *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004, s.25.

Hayatın birçok yerinde postmodernizmin izlerine rastlamak mümkündür. Hayata akseden bu anlayışın realiteden kopuş olduğunu unutmamak gerekir. Kurmacanın ön plana çıkıp gerçekliğin deforme edilmeye başlandığı dönemler postmodernizmin oluşum sürecidir. Modernizmin normlarının geri planda kaldığı dönemde Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının paranoyası bu oluşumu hızlandırmıştır.

Postmodernist edebiyat, döneminin siyasi ve sosyal değişimin ve yeni yapılanmaların izlerini taşır. Özellikle biçimciliğin geri plana itildiği postmodern anlayıştan hareketle başı ve sonu belli olmayan anlatıların zaman-mekan bütünlüğüne sahip olmaması anlatıların belli bir türe kısıtlanamaz olduğu anlayışını getirmiştir. Postmodern hikaye ve romanlarda teknik ve yapı unsurlarının nasıl bir değişim geçirdiğini görmemizde fayda vardır.

Bu vesile ile Güner Sümer'in hikayelerine postmodernist tavrın ürünleri olarak bakılabilir. Güner Sümer'in hikayelerinden hareketle postmodernist edebiyatın izleri görülürken muhteva ve şekil bakımından da değişikliklerden söz edilebilir. Yazar, alışılmışın dışında bir dil ve üslup anlayışı geliştirir; bu sayede hikayeleri postmodernizm akımından izler sunar. Sümer'in "Bir Hikaye Sarhoş Oldu, Sokağa Dökülen Kan yahut Sarhoş Olmak, Bir Avuç Eylül, Eski Ninni, Yağmurdaki İnsanlar, Bir Şafak Daha..." hikayelerinde geliştirdiği yeni anlayışlar ışığında politik, sosyal ve siyasî dönüşümler postmodernizmin izlerinin ne şekilde tezahür etmiş olduğunu değerlendirmeye imkan tanır.

KAYNAKÇA

AKTULUM, Kubilay (2004), *Parçalılık/Metinlerarasılık*, Öteki Yayınevi, Ankara.

AKTULUM, Kubilay (2007), *Metinlerarası İlişkiler*, Öteki Yayınevi, İstanbul.

AKTULUM, Kubilay (2008), "*Parçalılık/Süreksizlik/Kopukluk*", Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi.

DOLTAŞ, Dilek (2003), *Postmodernizm ve Eleştirisi*, İnkılâp Yayınları, Ankara.

DOLTAŞ, Dilek (2003), *Postmodernizm ve Eleştirisi / Tartışmalar – Uygulamalar*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

EMRE, İsmet (2004), *Postmodernizm ve Edebiyat*, Anı Yayıncılık, Ankara.

ROSENAU, Pauline Marie (2004), *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*, (çeviren: Tuncay Birken), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

SAZYEK, Hakan (2002), “*Türk Romanında Postmodernist Yöntemler ve Yönelimler*”, Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, (Sayı: 65, 66, 67), Ankara.

SIM, Stuart (2006), *Postmodern Düşüncenin Eleştirel Sözlüğü*, Babil Yayınları, Ankara.

SÜMER, Güner (1983), *Toplu Eserleri I*, Ada Yayınları, İstanbul.

ŞAYLAN, Gencay (2006), *Postmodernizm*, İmge Yayınları, Ankara.

YALÇIN, S. Dilek (2008), “*1980 Sonrası Türk Edebiyatında Postmodern Tarih Romanları*”, Hece Dergisi Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı, Sayı: 138- 139-140, Ankara.

YILDIZ, Ecevit (2008), *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

ESKİ TÜRKLERİN İKTİSADİ HAYATINDA ATLARIN ÖNEMİ**THE IMPORTANCE OF HORSES IN THE ECONOMIC LIFE OF OLD TURKS****Doç. Dr. Harun ŞAHİN**

Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şahinbey,
Gaziantep.

Elif KOÇAK

Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, Şahinbey, Gaziantep.

ÖZET

Türk bozkır kültürünün ayrılmaz bir parçası olan at, bu coğrafya üzerinde yaşayan insanlar için besin kaynağı, ulaşım aracı ve bir silah arkadaşı olarak görülmüştür. Bozkır Türklerinin atlarıyla birlikte gömülmesi, onları Gök Tanrı'ya kurban olarak sunmaları, atlarına isimler vermeleri, renklerde ve takvimlerinde at isimleri kullanmaları, eğlencelerinde atlara yer vermeleri ve daha niceleri atlara verilen değer en önemli göstergelerindendir. Orta Asya'da sayı bakımından en fazla bulunan hayvanlardan biri olan at, günlük yaşam gereksinimlerinin dışında aynı zamanda devletin de ayakta kalma sembolü olarak tarihimizde yerini almıştır. Atların, dinamizme ve keskin bir manevra kabiliyetine sahip olması, bozkır ikliminin çetin hava şartlarında önemli bir avantaj arz etmektedir. Özellikle belirli dönemlerde karasallığın kendini yoğun şekilde hissettirmesiyle beraber, artan tehlike durumlarında ve yaşadıkları bölgelere yapılan ani baskınlarda atların Türkler için ehemmiyeti daha da artmaktaydı. Göçebe Türk topluluklarının hızlı bir şekilde toparlanıp düşmanlara karşı savunmaya geçebilmeleri açısından atlar, zamanla stratejik bir silah haline dönüşmüşlerdir. Tüm bu bahsettiğimiz etkenler aynı zamanda yasa temelli bir kültür yansıması olduğu için eski Türk dilleri incelendiğinde atla ilgili birçok deyim, vecize ve kalıp görülmektedir.

Yetiştirilen at türleri de Türklerin başarılarını etkileyen bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle "Prezewalski" olarak adlandırılan at türü, çok uzun süreler Türklere yaşamlarında eşlik etmiştir. Temel geçim kaynağı hayvancılık ve madencilik olan Bozkır Türkleri hayvansal ve madeni ürünleri satabilmek için atlı arabaları yoğun şekilde kullanmışlardır. Çin devletinin sınırlarında pazarlar kuran Bozkır Türkleri burada ticaret yapma imkânı bulmuşlar ve atların satışlarından da büyük avantajlar elde etmişlerdir. Ticari açıdan değerlendirildiğinde atlar, bilhassa Çin ile ilişkilerde bir mübadele aracı olarak önemli bir yer teşkil etmiştir. Orta Asya Türk devlet ve topluluklarının iktisadi gücünün kriteri olmasının yanında siyasi açıdan da at sayısı zamanla güç kriteri haline gelmiştir. Çin hanları Türk yurdundaki at sayısına bakarak Türklerin ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan ne kadar güçlü olduğunu tespit edebilmişlerdir. Türk devletleriyle var olan ilişkiler bu tespitler sonucunda düzenlenmiştir. Atın ticari değeri ve Türk yurtlarına akınlar bu tespitlere göre şekillendirilmiş ve bu yönüyle at, devletlerarası ilişkilerin pusulası haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır Kültürü, Eski Türkler, Atlar, Ekonomi

ABSTRACT

The horse, which is an integral part of the Turkish steppe culture, has been seen as a food source, means of transportation and a companion of arms for the people living in this geography. Steppe Turks are buried with their horses, their horses are sacrificed to God, they name horses, use horse names in their colors and calendars, use horses in their games and many other things are the most important indicators of the value given to horses. The horse, which is one of the most abundant animals in terms of numbers, has taken its place as a symbol of daily life as well as the survival of the state in our history. The dynamism and sharp maneuverability of the horses provide an important advantage in harsh weather conditions of the steppe climate. The importance of horses for the Turks increased, especially in bad weather, in the event of danger and during sudden raids. The nomadic Turkish communities can quickly recover and turn to defense against the enemies. Since all these factors are also a cultural reflection based on the law, many idioms and expressions can be seen when we examine ancient Turkish languages.

Breed horse species is another important factor affecting the success of the Turks. Especially the horse type called Prezewalski accompanied the Turks for a long time. Steppe Turks used horse carriages extensively to sell animal and mineral products. The steppe Turks, who established markets on the borders of the Chinese State, had the opportunity to trade here and they also gained great advantages from the sales of horses. From a commercial point of view, horses have played an important role as a means of exchange, particularly in relations with China. In addition to being the criterion of the economic power of the Central Asian Turkish states and communities, the number of horses has become a criterion of power in political terms. Chinese inns were able to determine the economic, political and military strength of the Turks by looking at the number of horses in the Turkish homeland. The commercial value of the horse and the influx of Turkish dormitories have been shaped according to these determinations and in this respect the horse has become the compass of the interstate relations.

Keywords: Steppe Culture, Ancient Turks, Horses, Economy

GİRİŞ

Eski Türk topluluklarında toplum yapısı, idare edenler ve idare edilenler olarak ikiye ayrılmaktaydı. Kanunlar “töre” olarak adlandırılan yazılı olmayan normlara göre düzenlenmekteydi. Bu toplumlarda yaşamın temeli; sürü, av ve akın gibi fizyolojik ihtiyaçların giderilmesini sağlayan göçebe yaşam unsurlarına dayanmaktaydı (Durmuş, 2005: 7). Şüphesiz ki ihtiyaçlarını bu şekilde gidermeye çalışan Eski Türk toplumlarında at, hayat dinamiğinin merkezinde yer almaktaydı (Koca, 2003). Türkler atın sırtında yemeklerini yerler, kımızlarını içerler, toplantılarını yaparlar, hayati kararlarını alırlar ve akabinde savaşa giderlerdi. Bu açıdan bakıldığında Türk devletleri atın sırtında kurulmuş, atın sırtında yükselmiş ve yine atın sırtında dağılmış; bu yönüyle de at insan ve toplum hayatının dinamiğini oluşturmuştur (Turan, 1969: 114). Eski Türk topluluklarında bu denli ehemmiyet arz eden at, sayı bakımından koyundan sonra deveden önce bir sıralama da yer almaktaydı (Durmuş, 1997). Gerek bireysel ihtiyaçların giderilmesinde gerekse devletin askeri sisteminde önemi yadsınamaz olan atlara Türk toplum ve bilim hayatında sıkça rastlanmaktadır. Bu önem doğrultusunda Türkler, zamanla renklerde ve takvimlerinde de atın ismini kullanmaya başlamıştır. Türklere ait olan On iki hayvanlı takvim sistemine göre dünyanın ömrü 3.600.000 seneye tekabül etmektedir. Bu toplamda 360 “ven”dir. Bu sistematığe göre 1 ven 10.000 seneye karşılık gelmektedir (Doğan, 2006). Çalışmamızda literatür taraması yöntemi kullanılmış olup; atın sosyal ve iktisadi alanlarındaki önemi üzerinde durulmuştur.

ESKİ TÜRKLERDE ATIN KULLANIM ALANLARI

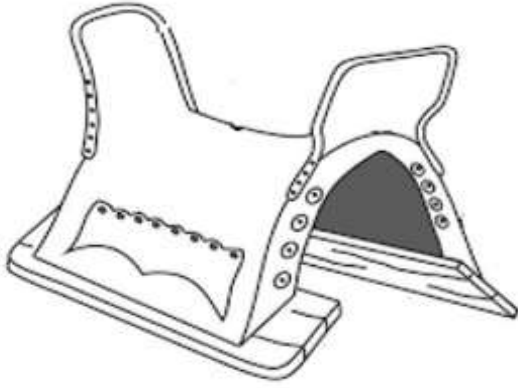
Eski Türk topluluklarının yaşadığı dönemde bozkır coğrafyasında mevcut bulunan atlı-göçebe yaşam tarzı, ekonominin şekillenmesinde büyük bir ehemmiyete sahiptir. Bölgede bulunan bozkır topluluklarının temel iktisadında hayvancılık birinci uğraş alanıdır (Deer, 1954: 161). Buna bağlı olarak hem Türk topluluklarının kendi sınırları içinde ticari ilişkiler oluşmuş hem de diğer topluluklarla ekonomik ilişkiler içine girilerek canlı hayvan alım satımı, ithalat ve ihracatı için pazarlar kurulmuş ve at aynı zamanda bir mübadele aracı olarak da kullanılmıştır (Doğan, 2006). Konar-göçer yaşamda yiyecek-içecek kaynağı olan (özellikle at sütünden elde edilen kımız), savaş aracı rolü üstlenen ve giyecek ihtiyacında da önemli bir yeri olan at, yerleşik toplumlarda bu ehemmiyete sahip değildi. Zira yerleşik yaşamı benimsemiş toplumlar ata günlük hayatta bu kadar önem vermemekte ancak mitolojilerinde kültürel bir kavmi figür olarak atı yaşatmaktaydılar (Belek, 2015: 114).

Eski Türk toplumlarında at, daha çok binek hayvanı olarak değerlendirilmiştir (Çınar, 1991: 16). Fakat ordu-millet anlayışının daha yaygın görüldüğü bölgelerde bu binek hayvanı, sadece günlük işler için ya da sadece ticaret için değil aynı zamanda ordular için de kullanılmıştır. Hatta orduların büyüklüğü atlı sayısına göre ölçülerek atın siyaseten güç göstergesi olması bu anlayışla beraber gerçekleşmiştir. Atın böyle bir siyasi güç olması sebebiyle bozkır kavimlerini yöneten hakanlara zamanla “atın efendisi” denilmeye başlanmıştır (Doğan, 2006: 78). Oluşan bu algıdan ötürü zaman zaman at taht sembolü olarak da kullanılmış, bazı hükümdarların at şeklinde tahtlara oturdukları görülmüştür (Eberhart, 1940: 164). Bozkır hayatı ekonomik, siyasi durumlara ve iklim koşullarına göre yer değiştirebilmeyi gerektiren bir yaşam biçimidir. Bu sebeple atın varlığı bu topluluklar için hızlı yer değiştirebilmeyi sağlamaktadır. Yanı sıra savaşlarda teknik ve taktiksel açıdan sağladığı avantajlarla üstünlük kurmayı kolaylaştırabilen atlar, yırtıcı hayvanlarla mücadelede de önemli katkılar sağlamışlardır (Doğan, 2006: 78). Askeri başarılar ve diğer kavimlere nüfuz edilmesinin sağlanması ancak at ile mümkün olabilmıştır. Atların zamanla artan önemleri boyların “alayuntlu”, “alaca atlı” ve “tor aygır” gibi at isimleriyle adlandırılmalarına da sebep olmuştur (Deer, 1954: 172). Tüm bunlar morfolojik açıdan da atın, kültürel yaşantıya dâhil olduğunu göstermektedir. Hatta zamanla milli-karakteristik bir kavram olan savaş dahi “atlanmak” olarak kullanılmaya başlanmıştır (Doğan, 2006: 82).

İskitler, çağdaşı birçok Türk topluluğu gibi konar-göçer bir yaşamı benimsediklerinden sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Uzak yerlere göç edebilmek için atın hızından ve dinamizminden faydalanarak hayatlarını at sırtında geçirmişlerdir. Bu doğrultuda atın İskitler için vazgeçilemeyecek bir nakliye vasıtası olduğu ifade edilebilir. Atlar Hunların yaşantısında da önemli bir yere sahiptir. İyi bir ata sahip olabilmek bir Hun Türk’ü için yüksek bir statü anlamına gelmekteydi. Örneğin, Hun hakanı Mo-tun’un atı “bin mil koşan at” unvanına sahipti (Ögel, 1981: 214). Tarihte ilk kez atı binek hayvanı olarak kullanıp arabaya sürenler de Hunlardır. Atlı arabalar zamanla Hunlar için vazgeçilmez olmuş ve işlerini oldukça kolaylaştırmıştır. Çin kaynaklarına göre bu arabaları yapan usta yoktu. Zira Hunlarda herkes bu arabalardan yapabilmekteydi. Ayrıca Çin kaynaklarında Hunların at arabalarını yapıp kullandıkları ve Mete’nin bir mektubunda Çinlilere iki adet binek hayvanı ve sekiz adet araba atı gönderdiği belirtilmektedir (Şahin, 2005: 166-168). Hunlar savaşırken sıklıkla turan taktiğini uygulamışlardır. Bu taktiğin merkezinde bulunan süvariler hız ve manevra kabiliyetleriyle birlikte birçok başarı elde edilmesini sağlamışlardır (Doğan, 2006: 78). Atın hızı ve manevra kabiliyeti sayesinde yağma akınlarında Çin ordusu gelene kadar

Hunlar bulundukları bölgeden uzaklaşmış oluyorlardı. Savaş ve yağma gibi durumlarda Hunların başkahramanı atlar olmuştur. İlk sırada Hunlar olmak üzere Eski Türk devletleri için atın üç noktada daha fazla ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki savaş aracı ve silah arkadaşı olarak kullanılmasıdır. Çin kaynakları Türk atlarının hızından çokça bahsetmektedir. Bu sayede Türklerin hızına yetişmek mümkün olmamaktaydı. İkinci önemli husus binek hayvanı ve yük taşıma aracı olarak kullanılmalarıdır. Üçüncü öne çıkan işlevi ise iktisadi bir değer teşkil etmesidir. Çinliler at yetiştirmede yetersiz olduklarından Türk atları son derece iktisadi anlamda değeri yüksek bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler adeta at üretimi konusunda bir tekel oluşturmuş ve ticaret kurallarını yine kendileri belirlemiştir (Öztürk, 2013: 91).

Türkler için atı iyi bir şekilde eyerlemek büyük önem teşkil etmekteydi. Zira süvarinin atın hızından ve manevra kabiliyetinden faydalanabilmesi için, at üzerinde güvenli bir şekilde durabilmesi gerekmektedir. Arkeolojik kazılarda atların nasıl eyerlendikleriyle ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştır. Bu bilgilere göre eyerin içi geyik kılılarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Eyerin kaymasını engellemek için, atın göğüs ve sağrısına iki kayış bağlanıyordu. Yular ise geme bağlı iki yanda kayışı olan boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu (Durmuş, 2017: 23). Tüm çağlarda yük, eşya ve insanların taşınması sorun teşkil etmiştir. Siyasi ve iktisadi anlamda göçebe toplumların refaha ermesinde en önemli rolü üstlenen atlar, aynı zamanda yük, eşya ve insanı taşıyarak göç etmelerini son derece kolaylaştırmıştır (Belek, 2015: 114).

Türk Eyerleri

(Gömeç, 2016: 825-827)

Bozkır coğrafyasının ortak olarak kullandığı milli kavramlardan biri de On İki Hayvanlı Türk Takvimi'dir. Takvim "Yund" ismiyle atlara ait bir yılı da barındırması açısından önemlidir. Bilhassa Göktürkler döneminde yaygın ve etkin bir şekilde kullanılan takvim Orhun Abideleri ve Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügâti't-Türk'ünde de kendine yer bulmuştur. Kaşgarlı Mahmud eserinde şu bilgileri vermektedir (Atalay 1998: 344-347):

"Türklerin on iki yılından biri. Bu şöyle olmuştur: Türkler on iki çeşit hayvanın adını alarak on iki yıla ad olarak vermişler; çocukların yaşlarını, savaş tarihlerini ve başka şeyleri hep bu yılların dönmesi ile hesap ederler. Bunun kökü şöyle olmuştur: Türk hakanlarından birisi, kendisinden birkaç yıl önce olmuş bir savaşı öğrenmek istemiş, o savaşın yapıldığı yılda yanılmışlar; onun üzerine, bu iş için Hakan ulustyle geneş (müşavere) yapar ve kurultayda "biz bu tarihte nasıl yanıldıksa bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; öyle ise, biz şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyalım; sağışlarımızı bu yılların geçmesiyle anlıyalım; bu, aramızda unutulmaz bir andaç olarak kalsın" dedi. Ulus, Hakanın bu önerisini onayladı. Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını 'İlusu'ya doğru sürsünler" diye emreder. Bu, büyük bir ırmaktır. Halk bu hayvanları sıkıştırarak suya doğru sürer. Bu hayvanlardan avlarlar, birtakım hayvanlar suya atılırlar; on ikisi suyu geçer; her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak takılır. Bu hayvanlardan birincisi 'sıçgan=sıçan' imiş. İlk önce geçen bu hayvan olduğundan yılın başı bu adla anılmış ve 'sıçgan yılı' denilmiş; bundan sonra sırasıyla geçen hayvanların adları yıllara verilmiş: ud yılı: Öküz yılı pars yılı: Pars yılı tawışgan yılı: Tavşan yılı nek yılı: Timsah yılı yılan yılı: Yılan yılı yund

yılı: At yılı koy yılı: Koyun yılı biçin yılı: Maymun yılı takagu yılı: Tavuk yılı it yılı: Köpek yılı tonğuz yılı: Domuz yılı Sayı tonğuz yılına varınca dönülerek yine “sıçgan yılı”ndan başlar. Kaşgarlı Mahmut der ki: Biz şu kitabı yazdığımızda dört yüz altmış altı (466) senesinin Muharrem ayı idi, yılan yılı girmişti. Bu yıl geçip de 467 yılı olunca ‘yund yıl’ girecekti. Hesap sana gösterdiğim üzere olacaktır.”

On iki hayvanlı Türk takviminden bahseden, Kıpçak lehçesinden aktarıldığı düşünülen “Takvîm-i Tatar ma’a-Acem” risalesinde at yılı ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır (Balcı, 2010: 92):

“... [8] yedinci sāl yılka yılıdur ya’ni at yılıdur türkistanda [9] kan dökülüp fitne kopa ve kış dañı kıta ola ve yut [10] ya’ni koyunlar kırıla dimişler ve lakin güz ekinleri [11] eyü ola ve yazında ululara ölüm vāñi’ ola [12] ve dañı bu yılın başında toğan oğlan bilgili ola [13] ya’nı ‘āñil ve dānā ola hālk içinde kāmīl ola [14] ve lakin zahmetli ve marazlı ola ve melikler kıatında sözi [15] geçe ve bahadır yürekli ola ve hüneri çok ola {72a} [1] hālk arasında sevgülü ola ve bu yılın ortasında [2] veyā āhirinde toğan oğlan yaman huyly ve guşşalu [3] ola dimişler...”

Ayrıca Kül Tegin yazıtlarında da atlarla ilgili şu ifadeler geçmektedir (Tekin, 2006: 32):

“Eng ilki Tadıkıng Çoring boz (atıg binip teğdi. Ol at anta) ölti. Ekinti İşbara Yamtar boz atıg binip teğdi. Ol at anta ölti. Üçünç Yeğen Siliğ Beğing kedimliğ toruğ at binip teğdi. Ol at anta ölti. (İlk önce Tadık Çor’un boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. İkinci olarak İşbara Yamtar’ın boz atına binip hücum etti. O at orada öldü. Üçüncü olarak Yeğen Siliğ Bey’in giyimli doru atına binip hücum etti. O at da orada öldü.”

MÜBADELE ARACI OLARAK KULLANILAN AT TÜRLERİ

Coğrafyanın canlıların fizyolojisini etkilediği bilimsel bir gerçektir. İklim, yükselti ve güneş alma açısı hem insanların hem de diğer canlı türlerinin fizyolojisini ve donanımlarını doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Bu durum, türlerin yaşadıkları coğrafya koşullarına adapte olarak yaşamlarına devam edebilmesi için ortaya çıkan doğal bir süreçtir. X. asır Arap coğrafyacı ve tarihçisi Mesudi, “Muruc El-zeheb” adlı kitabında bu süreçten bahsetmiştir. Kitapta Türk coğrafyasının Türklerin yüz şekillerini etkilediği ve gözlerinin küçülmesine neden olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda Mesudi deveyi örnek göstererek coğrafyanın

şartlarına uyum sağlayabilmek için devenin bacaklarının kısaldığını, boynunun kalınlaştığı ve tüylerinin beyazladığı tespitlerinde de bulunmuştur (Onay, 2015: 221).

Atı ilk evcilleştirenlerin Avrupalılarda, Çinlilerde kendileri olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak atı en iyi şekilde kullananların Türkler ve Moğollar olduğu âşikardır (Olsen, 1988: 153) . Ayrıca Hunların yaşadığı coğrafya at yetiştiriciliği için son derece uygun bir ortamdır. Bilim adamları atın ilk olarak Doğu ve Kuzeydoğu Asya'daki insanlar tarafından kullanıldığı konusunda hemfikirler (Mcneill, 2004: 93). İnsanoğlunun atı yetiştirmeye ve ehlileştirmeye başlamasıyla birlikte farklı cinslerde atlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Merkezi Asya'da iki önemli merkezde iyi cinslerde atlar başarıyla yetiştirilmiştir. Bu merkezlerden ilki bugünkü Afganistan ve Kuzeydoğu İran'da kurulan Baktriya Devleti, ikincisi ise günümüzdeki adıyla Fergana'dır. Bu bölgelerde bulunan atlar halen günümüzde "Ahalteke Atları" veya "Akhalteke Atları" olarak şöhretlerini korumaya devam etmektedirler. Çinlilerin "Kan Terleyen Atlar" olarak bahsettikleri atlar da bu atlardır (Belek, 2015: 116). Bazı Çin kaynakları Çin atları ile Türk atlarının birbirleriyle kıyaslanamayacak kadar farklı olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: *"Hun arazisi, Çin arazisinden farklı olarak onlardan bazı beceri ve ustalıklar talep etmektedir. Dağlara tırmanır ve inerler, dağların karşısındaki derin vadilerden geçerken, dağlardan gelen sel sularıyla mücadele ederler, doğal olarak Çin atları, Hunların atlarıyla mukayese edilemez"* (Sinor, 1974: 251). Çin'in uzak ülkeleri fethedememesinin nedeni atı iyi bir şekilde kullanabilen süvarilerin azlığı yatmaktadır. Çin her daim atın eksikliğinin zorluklarını yaşamıştır. Bu nedenle imparator Wu-ti "Kan Terleyen Atlar" için Fergana'ya seferler düzenlemiştir. Bu seferlerin amacı milyonlarca atı olan ve at üzerinde son derece iyi bir şekilde ok atabilen Hun süvarilerine karşı mücadele edebilecek güce ulaşmak istemeleriydi (Rene, 2010: 64). Bu seferden üç bin atla dönmüş olmasına rağmen Çin istediği değişimi gerçekleştirememiş ve Hunlarla mücadeleye edebilecek bir güce ulaşamamıştır (Mcneill, 2004: 93). Ayrıca Arap tarihçisi Cahiz'de *"Türklerin hayvanları da kendileri gibi Türk hususiyetini taşır Türkidir."* diyerek bu duruma vurgu yapmıştır. (Onay, 2015: 221). Batı kaynakları Hunların atlarla olan ilişkisini *"Henüz ayakta durabilecek bir Hun çocuğunun yanında eyerlenmiş bir at bulunurdu. At üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavimleri sırtında taşıdığı hâlde, Hunlar at sırtında ikamet ederler"* şeklinde ifade etmişlerdir (Sertkaya, 1995: 26).

Türklerin yetiştirdiği at türlerine dair bazı rivayetlerde mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Prezewalski olarak adlandırılan atlardır (Ögel, 2003: 65). Bu atları Rus bir seyyah keşfetmiş

ve Prezewalski olarak adlandırmıştır (Kalkan, 1997: 1133). Bu atlar soğuk havalara oldukça dayanıklı, boy olarak ortalama at boyunun daha aşağısında, tüyleri ve boynu oldukça kalın ve kafaları büyük olan atlardır. Yine Çin kaynaklarında da bu at türüne ilişkin küçük, pek güzel olmayan ancak son derece kuvvetli ve beslenme konusunda oldukça kanaatkâr bir at türü olarak bilgi verilmiştir. Bu at türü yiyeceklerini karın altından çıkarabilir ve bitki kökleriyle hayatta kalmaya devam edebilirdi (Sinor, 1974: 251). Yetiştirdikleri bir diğer at türü ise “Türk atı” olarak bilinen atlardır. Bu atlar oldukça uzun boylu, ince bacaklı, ince boyunlu ve nispeten küçük başlılardı (Gumilev, 2019: 94). Türk atları için büyük hayranlıklar beslenmiş ve onlar için şiirler yazılmıştır (Gömeç, 2012: 105).

At cinsleri yetiştirildikleri coğrafya, büyüklükleri ve kabiliyetlerine göre şark atları, garp atları olarak ya da soğuk kanlı ırklar ve sıcak kanlı ırklar diye gruplandırılmaktadır. Türkmen ve acem atı olarak bilinen Türk atları, şark atları ya da sıcak kanlı atlar grubuna girmektedir. Türklerin Araplarla ilişkisi sonrası İhşitler, Tolunoğulları ve Memlûklüler döneminden itibaren Arap atlarını kullanmışlardır. Türkmen atları Batı Türkistan’dan İç Asya’ya getirilmiştir. Ancak bu atlar İç Asya iklimine ayak uyduramamış ve bu yüzden sayıları sınırlı tutulmuştur. Bu durum Türklerin Prezewalski atlarını seçmelerine sebep olmuştur (Kalkan, 1997: 1133).

Türkmen Atları

(Gömeç, 2016: 820).

Araştırmacı Antonius’a göre “Rusya’daki Mongol ırkı, Prezewalski atına akraba olan diğer bir yabanî numuneden neşet etmiş bu ırk da akvam muhacereti [Kavimler Göçü] ile Avrupa’ya ve cenubi Asya’ya gelerek Tarpan tipi ile karışarak muhtelif evcil at ırklarının çıkışına sebep olmuştur. Geçen asrın ortalarına kadar Rusya’nın güney steplerinde, Prezewalski numunesinden ayrı evsafa olan bir yabanî at ırkı ‘Tarpan’ yaşıyordu. Tarpan ufak boylu (130 cm kadar irtifai vardı) yapısı Prezewalski’ye nazaran daha ince, başı daha asil ve küçüktü. Donu sincabî idi.” Tarpan atları M.Ö. 1800-1200 yılları arasında Ari

kavimlerinin Mısır ve Güney Asya'ya yaptıkları büyük göçler sonrası evcilleştirilmiş ve medeniyetlerce de yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Batu, 2013: 214).

Prezewalski “...atının cidago yüksekliği 127-132 santimetredir. Beden yapısı tıknaz, baş büyük, yüz kısmı uzun, boyun kalındır. Cidago alçak, beden geniş derin ve bacaklar kuvvetlidir. Don sarı kırmızımtrak esmerdir. Ağız etrafı ve karın altı açık renkte kıllarla örtülmüştür. Sirtında koyu bir ester çizgisi vardır. Omuz çizgileri az barizdir. Bacak nihayetleri (arka kısımları açık renkte olmakla beraber) koyu renktedir. Tarsus ve Carpuslar'da muhtelif kesafette müsteraz çizgiler vardır. Yele koyu renkte, kısa ve dik; kuyruk koyu renkte ve üst kısmı kıllarla örtülüdür. Prezewalski'nin “Kafası, çavdar renginde, burnunun ucu ve dudaklarının uç kısmı beyazdır.” (Kalkan, 1997: 1135).

Prezewalski tipi atlar “erguus ferus” ya da “pallas” olarak da bilinmektedir. Bu atlar Orta Asya'da yaşamış olan Türkler tarafından evcilleştirilmiştir. Ayrıca diğer cins atlarla melezleme yoluna gidilerek ortaya daha da iyileştirilmiş atlar gelmiş ve savaşlarda yine ciddi üstünlük sağlanmıştır. Türkler at eğitimi konusunda seyislerden kat kat üstündür. Atlarının terbiyesini kimseye bırakmazlar daha tayken terbiye etmeye başlardı. Atlarının adını söylediklerinde atları sahiplerinin arkasından gelirdi (Kalkan, 1997 : 1134-1136).

Hunların en fazla yetiştirdiği ve kullandığı at cinsi ise midilli tarzı bir attı. Omuz başı 1,30 metre, erkek atlar üç yüz elli kilo, dişi atlar üç yüz kilo civarındaydı. Günde yüz kilometre kadar yol alabilen bu atlar son derece sağlam yapılı, kar altından bile yiyecek çıkarabilen ve kanaatkâr bir at türüydü (Roux, 2001: 49). Ayrıca Hunların milyonlarca atı olduğu için geniş alanlara ihtiyaç duyması ve yeni yaşam merkezleri aramaları son derece normaldir. Tüm bu özellikleriyle atlar, benzersiz ve son derece özel hayvanlardır. Fizik olarak kısmen katır, eşek gibi hayvanlar atı andırsa da diğer özellikleri bakımından bu hayvanlar atla mukayese edilemezler. Deve; dayanıklılık ve sağlamlık olarak at ile boy ölçüşebilir ancak asla at gibi hızlı ve manevra kabiliyetine sahip değildir. Atın bu denli özel ve önemli bir hayvan olduğunu İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de atlardan övgüyle bahsedilmesinden de anlaşılabilir. Kur'an'da at üzerine yemin edilmesi atlara verilen önemi hiç şüphesiz kanıtlayıcı nitelikler taşımaktadır. Adiyât suresi 1-6. ayetlerinde “*Soluk soluğa süratle koşan, koşarken ayaklarını vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara and olsun ki, insan*

gerçekten Rabbine karşı pek nankördür”. Kutsal kitapta geçen bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere atlar yeryüzü için verilmiş nimetlerden biridir (Öztürk, 2013: 83).

İKTİSADİ YAPI İÇERİSİNDE AT

Tarih boyunca, üretim ve iktisadi faaliyetler insanoğlunun yaşamında devamlılığı sağlayan unsurlar olmuştur. Muhakkak ki sadece üretim yapmak iktisadi bir kazanç sağlamayacaktır. İktisadi kazancın ortaya çıkabilmesi için üretilen malın veya hizmetin öncelikle tüketiciyle buluşturulması gerekmektedir. Bu noktada pazarlama ve satış faaliyeti devreye girer. Tüketicinin ihtiyaçları doğrultusunda üretilen mal ve hizmetlerden satın alınması, iktisadi kazancın kaynağıdır. Elbette ki satışa sunulan ürün gruplarının tüketiciye ulaşması sürecinde, satın alınabilirliğinin korunması, yani ürünlerin bozulmaması büyük önem teşkil etmektedir. Aksi takdirde emek ve sermaye zarar görecektir. Bozkır coğrafyasında da ekonominin zayıf noktası bu durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım ürünleri depolanmak suretiyle uzun süreli korunabilmesine karşın, et ve süt gibi kısa sürede kimyasal değişime maruz kalan ürünlerin daha hızlı bir şekilde tüketiciye ulaştırılması gerekmekteydi. Bir başka ticaret aracı, canlı havyan alım-satımıdır (Öztürk, 2013: 81). Burada hayvan yetiştiriciliği çok önemli bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvan yetiştiriciliği adına sürülere çobanlık eden kimseleri küçümsemek ya da bu hayvanlardan ekonomik menfaat sağlayan kavimleri barbar, medeniyetsiz gibi nitelenmek büyük bir talihsizlik olacaktır. Zira çobanlık bir toplumun karakteristik özelliklerine doğrudan etki etmektedir (Deer, 2005: 27).

Paranın ya da mübadelenin iktisadi yaşama geçmesinden önce insanlar küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Daha sonrasında aileler büyüdükçe kabileler meydana geldi. Bu kabileler avı-toplayıcı bir yaşam tarzına sahiplerdi. Farklı kabilelerin birbiriyle temasları sonrasında ticaret faaliyetlerinde takas usulü meydana geldi. Ardından iktisadi faaliyetlerin çeşitlenmesiyle adım adım ticaret yapısı da değişti. Üretici ile tüketicinin karşı karşıya gelebilmesi için bazı unsurların gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu unsurların başında taşımacılık gelmektedir. Önceleri insan gücüyle taşınan mallar daha sonrasında tekerleğinde icadıyla sürülmesi kolay araçlarla taşınmaya başlanmıştır. Tabi ki bu araçları çekecek hayvanların yetiştirilmesi de büyük önem teşkil etmiştir (Rene, 2015: 14).

Bu dönemler için at, bozkır ekonomisi açısından üretilen ana maldı ve dolayısıyla da bozkır ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı (Sinor, 2000: 20). Ekonomik faaliyetlerin çok önemli bir kısmı sadece ata bağlıydı. Dolayısıyla da atlar hem ticari olarak hem de stratejik olarak

çok önemli bir yere sahipti (Lattimore, 1967: 58). Bozkır coğrafyasında hayvan nüfusu daima insan nüfusundan fazla olmuştur. Öyle ki Hunlarda insan nüfusu bir buçuk milyon civarlarında seyrederken hayvan nüfusu kırk beş milyona kadar ulaşmıştır (Onay, 2015: 223). Atların askeri alanlardaki fonksiyonu da büyük önem teşkil etmekteydi ancak at yetiştiriciliği güçlü ekonomi adına olmazsa olmaz bir unsurdu. Savaşlar eski Türk devletleri açısından da tıpkı günümüzde ve hatta tüm çağlarda olduğu gibi oldukça maliyetliydi. Savaş sonucu elde edilecek ganimetlere sahip olabilmek için öncelikle askeri donanım, sağlam bir cephe güçlü bir ekonomi ve yapılan savaşı kazanmak şarttı. Bu nedenledir ki Türkler atları yiyecek olarak kullanma konusunda çok da istekli davranmamışlardır. Elbette ki atın etinden de faydalanmışlar ancak bu durum ikincil öncelikleri olmuştur. Bu durumun Türkleri avcılığa daha fazla sevk ettiği ifade edilebilir (Gumilev: 2001: 43).

Çin'in en fazla ürettiği ürünlerden biri tarım ürünleri olduğu için Hunların ticari münasebetlerde bulunmak istediği ülke Çin olmuştur. Zira Hunlar tahıla zaman zaman daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. Buna rağmen Çin'in Hunlardan daha fazla mal talep ettiği bilinmektedir. Örneğin, atlar, hayvansal gıda ürünleri, yün, deri, keçe, kütük, kereste, madenler ve bu madenlerden elde edilen silahlar Çin'in Hunlardan talep ettiği ürünlerin başında gelmektedir. Ancak hayvansal ürünlerin korunmasının hava şartları dolayısıyla yok olması bozkır ekonomisinin dengesini bozabilmekteydi. Zira soğuk hava ve kıtlık durumlarında ani ve toplu hayvan ölümlerinin gerçekleşmesi ticaret yapmayı engellemekteydi. Bu durum ise aslında konar-göçer devletlerin nispeten daha güvenli bir iktisadi yapı oluşturmasını gerekli kılmaktaydı (Berfield, 1981).

Hunların milyonlarca ata sahip olduklarından bahsetmiştik. Bozkır ekonomisinin sürekliliği açısından at sayısının fazla olması elbette ki Hunlar için büyük avantaj oluşturmaktaydı. Shan-yü Ch'ieh-t'e-hou döneminde (M.Ö 101-M.Ö 96) Çin imparatoru Wu'ti, Hunlara Su-wu adında bir elçi göndermiştir. Daha önceleri Çin ordusunda general olarak görev yapan Wei'lü, Hunlara sığınmış ve aynı şekilde Hun ordusunda da general olarak görevine devam etmiştir. Wei'lü ile Su'wu arasında şu konuşma geçmiştir: *"Ey Su-wu! Ben daha önce Çin'e hizmet etmiştim. Ondan sonra da Hunlara döndüm. Bundan sonra burada çok iyi ağırlandım. Lütuf gördüm. Bana bey ünvanı verildi. Ayrıca birkaç on bin köle, bir dağ dolusu at ve diğer başka hayvanlar verildi. Bunun için ben şu anda çok zengin ve rahatım. Su-wu sen bugün teslim olursan yarın sen de böyle olursun. Yoksa cesedin çayırılara boşu boşuna gübre olur. Ayrıca kim senin ne olduğunu bilecek"* (Baykuzu, 2012: 97). Bu konuşmada öncelikle

Hunlara sığınan bir generalin, Çin'deki rütbesinin aynen verildiğini görmekteyiz. “Dağ dolusu at” ifadesini kullanan generalin bu şekilde Su’wu’yu etkilemeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Ayrıca atın sayısının fazla oluşu zenginlik ve prestij kaynağı olarak görüldüğünden, general kendisini bu yolla zengin addetmiştir. Hun ekonomisinin temelini oluşturan atlar burada da önemli bir iktisadi değer olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2013: 90).

Türk devletlerinin varlığı için hayvan sayısının ne denli ehemmiyete sahip olduğu başka uluslarca da bilinmekteydi. Çin elçisi ChengYuan-Shou, Göktürk devletiyle görüşme sağlamanın ardından ülkesine geri dönmüş ve şöyle demiştir: “*Sınırdaki yabancı kavimlerin kuvvetli veya zayıf olmaları, koyun veya atlarının durumuna göre öğrenilebilir. Şimdi Göktürklerde hayvanlar zayıf, halk ise açlık içinde bulunuyor. Bu devletlerinin yıkılacağını gösteren bir emaredir. Bence üç sene içerisinde Göktürk devleti yıkılacaktır.*” Yine başka bir elçi “*Gök-Türklerin kaderi yalnızca ve yalnızca koyunlara ve atlara bağlı. Şimdi hayvanlarına, her türlü hastalık bulaşmış durumda ve besili değiller insanlar da aç görünüyor*” şeklinde bahsetmiştir. Nitekim tahminlerinde yanılmamışlar ve 630 yılında Göktürk devleti 50 yıl sürecek ciddi bir çöküş dönemine girmiştir. Hayvanların ölümünden dolayı sıkıntıya giren ekonomileri, hayatlarını her anlamda kötü olarak etkilemiştir. İl Kağan, harcamalar için yeterli gelir bulamayınca halkından vergi toplamaya başlamıştır. Göktürkler ve Göktürlere bağlı kavimler İl Kağan’dan şikayetçi olup isyan çıkarmışlardır (Onay, 2015: 223). Bu hadiselerle bakıldığında Türk devletlerinin iktidarlarında, iktisadi faaliyetlerin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Bilge Kağan başa geçtiğinde yeniden devleti ekonomik gücüne kavuşturmuştur (Taşağıl, 2004: 43). Milletin çektiği ekonomik zorlukları Bilge Kağan da şu sözlerle anlatmıştır (Ergin, 2006: 19):

“*Ben kendim kağan oturduğumda, her yere gitmiş olan millet öle yite, yaya olarak çıplak olarak dönüp geldi. Milleti besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çin’e doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim savaştım. Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.*”

Devletlerin birbirleriyle karşılıklı ticaret ilişkisinde bulunmasının asıl nedeni kendilerinde olmayan ürünleri satın almaktır (Barfield, 1981). Hunlar, göçebe bir yaşam tarzına sahip oldukları için, gıda ve kumaş gibi ürünleri ticaret yoluyla Çinlilerden almak durumunda

kalmışlardır. Bu ihtiyaçları özellikle Hunların askeri açıdan çok güçlü olduğu bir zamanın hükümdarı olan Mete döneminde, Çin'i yağma ve yıpratma hareketleri sonucunda elde etmişlerdir. Çinliler ise bu durumları engellemek için anlaşma önermişler ve bu anlaşma dâhilinde yağmalar sonlandırılmıştır. Ancak yağmalarla elde edilecek ganimetleri kendiliğinden verileceği ifade edildiğinde Hunlar akınlarını durdurmuştur. Bu anlaşmanın ürünü olan, diğer bir ifade ile anlaşma akdi olan gıda malzemeleri ve kumaşlar Hunlara verilmiş, bunun yanında bu akdi sağlamlaştırmak adına Çin, Mete ile evlendirilmek üzere prensesini göndermiştir (İzgi, 2014a: 44). Hun devletinin siyasi ve sosyal yapısı baz alındığında hakanın ve büyük boy beylerinin (yönetici kesiminin), yağmalardan almış oldukları hisseler büyük olmasına rağmen geçimini hayvancılık yaparak sürdüren tebaanın ticaret gereksinimi hayatlarını sürdürebilmeleri için şüphesiz çok önemlidir. Zamanla Hun göçmenleri bu akid sayesinde Çin ile takas usulüne dayalı bir ticareti geliştirebilmişlerdir. Şüphesiz ki bu durum kâr-zarar oranı düşünüldüğünde Çin'in daha çok yararına olmuştur. Zira Hunlarla ticaret kontrol edilebilir bir hale gelmiştir (Tsai, 2019: 551).

Göçebe Türkler tarih sahnesinde görülmeye başladıkları andan itibaren hayvan ıslah eden bir toplum olmuşlardır. Hayvan ıslahı yerleşik yaşama geçmiş tarım topluluklarında da görülmesine rağmen Türkler bu faaliyetleri daha göçebe iken yapmaya başlamışlar ve iktisadi hayatlarının merkezine yerleştirmişlerdir (Nemeth, 1982: 86). Bozkır kavimlerinin iktisadi faaliyetleri birbirlerine benzer olarak devam etmiştir. Bu benzerlikler hayvancılık, ganimet, avcılık, madencilik özellikle demir madenciliği ve balıkçılık olarak sıralanabilir. Bu faaliyetleri sadece kendi ihtiyaçlarını gidermek için yapmamışlar, aynı zamanda ihtiyaç fazlasını da ihraç etmişlerdir (İzgi, 1978: 91). Zira iklim koşulları bir nebze daha elverişli hale geldiğinde göçebe halk yaşamsal faaliyetlerini karşılayabilmiştir. Ancak iklim koşulları kötü bir seyir izlediğinde hayvanlar donarak ya da açlıktan ölmüşler ve bu durumda bozkır ekonomisini ciddi sıkıntıya girmiştir. Bazı kaynaklarda bu durum şu şekillerde ifade edilmiştir (Onay, 2015: 223):

“Hun ülkesinde yoğun bir kar yağışı olmuş ve hayvanların çoğu açlıktan ve soğuktan ölmüştü.” “Bu senenin kışında şiddetli bir kar yağdı. O kadar çok yağdı ki düz yerleri bile bir metreden fazla yüksek kar kapladı. Soğuk havada çok sayıda hayvan öldü. Göktürk ülkesinde korkunç bir açlık baş gösteriyordu. Türklerin ülkesinde öyle yoğun bir kar yağışı oldu ki yerler birkaç ayak derinliğinde yoğun karla kaplandı, bunun sonunda da koyun ve atların hepsi öldü, insanlar açlıktan kırıldı.”

Askeri başarılar ve hayvancılık temelli elde edilen ganimet, hediye ve haraç gibi iktisadi değer ifade eden kavramlar aslında at yetiştiriciliği ile de doğrudan bağlantısı olan unsurlardır. Türklerin Çin sınırında yaptığı savaşlar, toprak kazanıp sınırlarını genişletme amacından çok ekonomik nedenlidir. Kendilerine bağlı olan kavimlerden aldıkları paralar, dost ülkelere verilen hediyeler, elde edilen haraçlar, ihracat ve ithalat Türklerin ekonomilerinin dayandığı temel unsurlardır (İzgi, 1978: 91). Hediye, ganimet ve haraç gibi kazanımlarda yine atın mühim bir yeri vardır. Türkler atı hem mübadele aracı olarak hem de bu unsurları silah gücüyle elde etmek için kullanmışlardır (Sinor, 2000: 22).

Uygurlar diğer Türk devletlerinden farklı olarak yerleşik hayatı benimsemiştir. İnanç ve dini anlayışlarıyla da diğer Türk topluluklarından ayrılmıştır. Çağdaşı olduğu Türk topluluklarından mimari ve kültürel anlamda da daha ileride olduğu görülmüştür. Ancak buna rağmen Uygurlarında temel geçim kaynağı avcılık ve savaştır. İktisadi yapılarının merkezinde de bu sebepten dolayı at bulunmaktadır. Yazılı kaynaklarda ata binmede ve ok atmada üstün oldukları ifade edilen ve özellikle Türk geleneklerinde “atlı okçuluk” olarak ifade edilen baskın ve manevracı tekniği uyguladıkları bilinen Uygurların, iktisadi yapılarını ayakta tutabilmek için atı kullandıkları ifade edilmiştir (Chavannes, 2019: 131).

İbni Haldun tarihe nakşedilen ifadesinde “Coğrafya kaderdir” şeklinde bir söylemde bulunmuştur. Coğrafya baz alındığında Orta Asya tarihinde Türklerin yaşadığı kadere Çin’inde düştüğü söylenebilir. Gerek siyasi gerekse iktisadi anlamda Çin ve Türk ilişkileri hiçbir dönemde tek bir doğrultuda ilerlememiş, dönem dönem bu ilişkilerin yürütülmesi esnasında çeşitli sistematlere başvurulmuştur. Diğer devletlerle ilişki şekilleri genellikle haraç ve vergi şeklinde nakdi bedellere dayanan Çinlilerin, Türklerle var olan ilişkilerinde ise farklılıklar görülmüştür. Nakdi sistem Türklerle ilişkiler esnasında yerini Türklerin gücü ölçüsünde ticari bir meta olarak kullanılan ata dönüştürülmüştür. Özellikle Türklerin Çinlilerden aldıkları hediye ve vergiler zaman zaman at olarak alınmıştır. Yanı sıra bu devletlerin mübadele sitemine dayalı ticari ilişkilerinde at karşılığı ipek ve çeşitli gıdalar gibi sistematlere rastlanmaktadır. Bu noktada atın “canlı para” olduğu ifade edilebilir (İzgi, 1978: 90).

Atın Orta Asya’da “canlı para” olarak kullanılmasına birçok örnek gösterilebilir. Bunlardan biri Göktürklerin ünlü hükümdarı Bilge Kağan’ın Çinlilerle yapılan savaşta kazandığı zafer sonucu at-ipek değişimidir. Bilge Kağan, elde etmiş olduğu bu zaferle kazançlı bir barış

anlaşması imzalamış ve bu barış anlaşmasına teşekkür etmek için vergi adı altında Çin Hükümdarı HsüanTsong’a otuz adet at göndermiş ve karşılığında ederinin çok daha fazlası olan yüz bin top ipek kumaşı almıştır. Bu noktada atı bir para birimi gibi düşünürsek, Türklerin zaferlerinin aynı bir para birimi gibi atın değerini de arttırdığını söylenebilir. Ayrıca atın özellikle Çin ile olan ilişkilerde milli para birimi işlevi gördüğünü rahatlıkla ifade edilebilir (Klyashtorny ve Sultanov, 2004: 112).

Çin ve Türkler arasında at ticareti önemli bir alışveriş şekli olmuştur. Özellikle Çin imparatorluğunda tarihin birçok döneminde at ve demir eksiklikleri yaşanmıştır. Dönem dönem demirin İmparatorluk dışına çıkarılmasını dahi yasaklamış olan Çin, on yaşından küçük atların da İmparatorluk dışına çıkarılmasını yasaklayarak çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Türklerse bu ticari ilişkide coğrafya faktörünü önemli ölçüde kullanmışlar, bozkır coğrafyasında hem at yetiştirmişler hem de madencilik yapmışlardır. Yetiştirdikleri atları bilhassa Çin ipeği ile mübadele etmişler ve özellikle Göktürkler gibi siyasi anlamda Türklerin güçlü olduğu dönemlerde ticaretin şartlarını ve sınırlamalarını da Türkler belirlemişlerdir. Göktürkler daha çok ipeğe ve diğer malzemelere ihtiyaç duyduklarında Çinlilere sormaksızın at miktarını arttırarak karşılığının da fazla olmasını şart koşmuşlardır. Hatta bu durumun bir sonucunda savaş çıktığı dahi görülmüştür. Bu savaş sonucunda mağlup olan Çinliler güvenli bir şekilde yaşayabilmek için Göktürklerin bütün isteklerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Dönem dönem Çin İmparatorluğu ticaretin şartlarını ve sınırlarını kendi kontrolleri altına alabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmaya devam etmişlerdir. Anlaşma şartları ve sınırları bu girişimler sonucunda değişimlere uğramıştır. Fakat bütün bu girişimlerde değişmeyen asıl unsur ticaretin Türklerin canlı para birimi olan atla yapılmasının devamlılığıdır. Çinliler kendilerine gönderilen atların karşılığında ipek ve diğer ihtiyaç duydukları malzemeleri göndermek zorunda kalmışlardır (İzgi, 1978: 97). Bilge Kağan’ın Çin’le yaptığı barış antlaşmasıyla sınır pazarları kurulmuştur. Kısa bir zaman sonra Çin İmparatorluğu ticaret üzerindeki hâkimiyeti tekrar ele geçirmiştir. Çin elçisi Yüeng Ch’eng Göktürk devletiyle görüşme sağlamış, bu görüşme sonucuna göre “Türklerin Çin’e göndereceği atlar karşılığında Göktürk Devleti her yıl 100.000 top ipek alacaktır” ifadesi sonraki ticari ilişkilerde baz alınmıştır (Gumilev, 2019: 395).

727’de Tibetlilerin Göktürk Devleti’ne gönderdiği bir mektupta Göktürklerin Çin’e saldırması gerektiğini bildiren bir yazı bulunmaktaydı. Göktürkler bu mektubu Çin’e gösterdiğinde, Çin İmparatorluğu bu iyi niyet için 100.000 top ipeği sınıra göndererek Göktürlere bir hediye

olarak dağıtmıştır (Tsai, 2019: 249-250). Diğer yandan Göktürklerin Çin'e ısrarla gönderdiği atların sayısının çok fazla olması, gönderilen bazı atların niteliğinin beğenilmemesi ve bu atların karşılığını vermekte zorlanan Çin İmparatorluğu, bu durumlardan rahatsızlık duymuştur. Bir yandan da Göktürk Devleti'nden çekinildiğini belirten bir tavırla Çin İmparatorluğu, Göktürlere mektup göndermeye başladı. Çin imparatoru tarafından tahminen 735 yılında gönderilen mektupta şöyle denmekteydi (Tsai, 2019: 501):

“Eskiden vefat etmiş Kağan (Bilge) henüz hayattayken her yıl en fazla üç dört bin at gönderirdi. Atların sayısı çok olmadığından bunun için gerekli ipek de kolayca temin edilebiliyordu. Ama bu kez ardı ardına 14000 at getirildi. Senin oğlum, tahta yeni çıkmış olmanı göz önünde bulundurarak ve sana iyi niyetimi göstermek istediğimden atları geri gönderemezdim. Bu nedenle hepsini aldım. Atların karşılığı 500.000 top ipekti. Tam şimdi imparatorluğumda büyük bir şölen başlıyor (735 yılında) ve tüm vergiler ve zorunlu hizmetler affediliyor. Harcamalarımız olağandışı yüksek ve yalnızca değiş tokuş ticaretiyle sınırlı değil. Bu nedenle atların karşılığının temin edilmesi biraz gecikti. Ç'u-li (=la)-ta-kan henüz geri dönmedi; yani onu bilerek göndermiyor değilim. Bu sözlerime anlayış göster ve endişelenme! Şimdi değiş-tokuş ticaretinin devam ettirildiğini görüyorum ve kısa sürede sona ermiş olacağını umuyorum. O zaman (Ç-u-la-ta-kan'ı) derhal geri göndereceğim. Yani döneceği gün uzak değil. Burada benim yanımda bulunduğu süre içerisinde sanki kendi evinde gibi. Gitmesi ya da kalması arasında bir fark var mı? Daha sonra buraya atlar getirilirse kesinlikle bu kadar çok olmamalı. Vefat etmiş Kağanın zamanındaki gibi, belli bir sayı kararlaştırılmalı ve sonra ticaret için elçiler gönderilmelidir. O zaman elçi heyetinin geri gönderilmesi daha kolay olacaktır. (Değiş Tokuş) ticaretimizin sürekli olmasını istiyoruz elbette, yoksa ben kısıtlamalar ve engeller koymak istiyor değilim. Bu anlamda şimdi Cao Hui-tsung'u birkaç hediyeyle ve diğer ayrıntılara ilişkin yazıyla birlikte sana gönderiyorum, senin de onun gelişinde her şeyi kabul buyurmanı umuyorum.”

Bu mektupta günümüz versiyonu olan ticaret serbestliği ve kota sınırlaması konularından bahsedildiğini de söyleyebiliriz. Bilge Kağanın halefine gönderilen bir diğer mektupta Çin İmparatoru, davranışlarının sebebini açıklamaya çalışmaktaydı (Tsai, 2019: 502):

“Çao Hui-tsung senden geri döndü ve ayrıntıları anlattı. Bu, senden çok uzaklardaki kalbimi çok teselli etti. Dilekçende, oğlum, başka şeylerin yanı sıra önceki yılda bana (senin tarafından) çok sayıda atın gönderildiğine değiniyorsun. Ayrıca Su-nung-ho-(le) ile Ç'u-lo

(=la=li)-ta-kan'ın artık üç yıldır burada bulunduğundan söz ediyorsun. Seninle benim aramda bir yabancılaşma yok ve bütün işlerde aile gibiyiz. Bu nedenle sana gelen Çao Hui-tsung aracılığıyla her şeyi gerçeğe uygun bir biçimde ilettim. Şimdi Çao Hui-tsung senin (benim niyetimi) henüz anlamadığını bildiriyor. Geçen yıl buraya önceki yıllardakinden kat kat fazla sayıda at getirilmişti. Atların kalitesine gelince oğlum, bunu sen her zaman bilemezsin. Aralarında yaşlı, güçsüz ve hasta olanları vardı, hepsi alçak yapıydı ve ne binmeye ne de araba çekmek için kullanılmağa uygundular. Nasıl hepsini alabilirdim. Bu nedenle belli bir miktarı seçildi ve her zaman olduğu gibi her on taneden bir ikisi geri gönderildi. Bu sana karşı çok anlayışlı bir davranıştı oğlum. Peki şimdi niçin çok fazlasını geri göndermiş olduğumu yazıyorsun. Ayrıca kötü atları geri göndermeyip, satın alsaydım, barbarlar bana gülerdi. Sen kuzey barbarlarının reisisin ve ayrıca benimle bir baba-oğul ilişkisi içinde bulunuyorsun, bu nedenle uzakta ve yakında herkesin bileceği şekilde saygını korumalısın. Yalnızca maddi çıkarlar doğrultusunda hareket eden tebaana güvenme! Sunung-ho-(le), Ç'u-lo-ta-kan ve diğerleri burada değiş tokuş ticaretini devam ettiriyor ve olumlu gelişmeler sağlıyorlar. (Ticaret) biraz uzamış oldu ama buna karşılık ipek eskisinden daha güzel. Kısa süre sonra geri dönecekler, bu nedenle tedirgin olmamalısın. Buraya bir elçi göndermek istiyordun: Eğer devletlerimiz bir baba-oğul ilişkisi içinde bulunuyorsa, o zaman (elçi heyetlerinin) gidip gelmesi çok normal bir olay; çünkü nasıl olduğunu bilmek zorundayım ve sen (elçiler aracılığıyla) benim hatırımlı soruyorsun. Sevinerek ve memnuniyetle senin elçinin buraya varmasını bekliyorum. Şimdi kışın ortası ve çok soğuk. Sana, oğlum, bakanlarına, herkese iyilik dileklerimi sunuyorum. Elçin buraya vardığında tüm ayrıntılar ona sözlü olarak bildirilecek. Yazıyı gönderiyor ve daha fazla ayrıntıya değinmiyorum. ”

736 yılında bir diğer mektupta ise Çin imparatoru, sözlerinin dikkate alınmadığından şikayet ediyor ve Gök-Türklerin Hakanına giden mektupta şunları söylüyordu (Tsai, 2019: 499-500):

“Geçenlerde devletlerimiz arasındaki ticarete (benim tarafımdan) sık sık kısıtlamalar yaşandı. Eskiden olduğu gibi atların sayısı birkaç bini aşmamalıydı. Geçen yıl seni cömertçe ödüllendirmek istiyordum çünkü senin, oğlum henüz tahta çıktığını düşünüyordum. Bu yüzden TeginYü-ko gelip başka zamankinden çok daha fazla at getirdiğinde hepsini aldım ve karşılığında ipek verdim. Ondan sonraki süreçte atların bana gönderilmemesini istedim sonunda talimatım yine dikkate alınmadı ve atlar dosdoğru bana getirdiler. Şimdi bu atları

çöl yolculuğunda geri göndermem nezaketsizlik olur fakat atların hepsini alıp geri götürmelerini emredeceğim”

Göktürk Devleti Uygurlar tarafından yenilgiye uğratıldı. Uygurlar daha Orhun bölgesine hâkimiyet sağlamadan önce bile Çin ile at ticareti yapmaktaydılar (İzgi, 2000: 32-33). Özellikle Göktürk Devletini yenilgiye uğratıp bölgenin hakimi olduklarında ticaret dengeleri değişmiş ve Çin’le yaptığı at ticareti yine Çin’i rahatsız etmeye başlamıştı. Çin’in başkenti olan Chang-an’a giderek bir at için 40 top ipek almak şeklinde ticaret yapıldı. Uygurlar her defasında on binlerce at getirdiler ve Çinliler bu atların karşılığını ödeyebilmek adına halkına vergi yükledi. Atların çoğunun yetersiz olduğunu da düşünmeye başlayan Çin, bu durumun kendilerine daha fazla zarar vermesini engellemek üzere senede 6000 at almayı ve bunun karşılığında ipek vermeyi şart koştu (İzgi, 1978: 103). Ancak Uygurlar da bunun üzerine 40.000 at göndermiş ve Çin bunun karşılığında ödeme yapmamıştır. Bu durum gerçek bir kaosa sebep olmuş ve pazarda üst rütbeli Çin memurları öldürülmüştür. Daha sonra katiller yakalanarak hapse atılmışlardır. Uygurlar ise hapishaneyi basıp kendi adamlarını buradan kurtarmışlardır (Gumilev, 2019: 488). Uygurların Çin üzerinde bu denli üstünlük kurmasında elbette ki Çin’in siyasi durumunun etkisi büyüktür. Çin sarayında 755-763 seneleri boyunca büyük karışıklıklar yaşanmış ve Uygurlar ile at ticareti mecburi bir hal almıştı. Çinlilerin isteği dışında her yıl 100.000 at göndererek, bu atların karşılığında 1.000.000 top ipek istenmiştir (Gabain, 2009: 83). Bu durumda 1’e 10 oranında bir karşılık istendiğini görülmektedir. Çin ekonomisi günden güne zayıflamaya başlayarak Uygurlara olan borç miktarı giderek artmıştır (Tsai, 2019: 588). Bütün bunların sonucu olarak Çin en sonunda Uygurlara ağır vergiler yüklemiş ancak Uygurlar bir elçi vasıtasıyla “Siz yok olacakken biz ordu gönderdik ve sizi kurtardık, sizde borçlarınızı hemen verin” diyerek Çinlilere tehditte bulunmuşlardır. Böylece Uygurlardan çekinen Çin İmparatorluğu Uyгур tüccarlarının parasını ödemiştir (Gömeç, 2012: 91). Ancak 783 yılında tekrar bir anlaşmaya varılmış ve bu anlaşmaya göre Uyğur elçiliği personeli 200 kişiyi, mübadele amaçlı getirilen at sayısı ise 1000’i aşmayacak şekilde karar alınmıştır (Gumilev, 2019: 490). Dönem dönem Uygurlar, bilhassa kendilerini güçlü hissettiklerinde bu anlaşmayı görmezden gelmişlerdir (Onay, 2015: 229).

Çinliler genellikle kendi sınırlarında bir pazar oluşmasına izin vermiştir. Böylelikle Eski Türk devletlerini hem kontrolü altına alabilecek hem de aralarında ticaret yapmak kolaylaşacaktı (İzgi, 2014: 137). Sınırlarda ticaret yapılması usulü ilk olarak Mete zamanında başlamıştır.

Göktürkler zamanında bu pazarların etrafına çitler dikildiği ve hendekler kazıldığı bilinmektedir. Ayrıca sınırda kurulan pazarlar resmi makamlarca da denetlenmiştir. Ticaret sabah 7’de başlamış ve mal ya da hayvan ticareti yapılmıştır. Uygurlar sınır pazarlarında ise farklı bir ayrıcalığa sahipti. Uygurların isyanın bastırılmasına yardım etmeleri sebebiyle Çin İmparatorluğu Uygurlara sınır kapılarını ardına kadar açmıştır. Dolayısıyla iktisadi bağlamda bu durum Uygurlara büyük avantajlar sağlamıştır (Tsai, 2019: 586).

Çin ile yapılan ticareti daha iyi anlayabilmek adına Çin’in dış ticaret politikalarına bakmak fayda sağlayacaktır. Çin’in dış ticaret politikaları incelendiğinde bu politikaların tamamının Türklere yönelik olduğu görülmektedir. Türklerin öncelikli amacı toprak kazanmaktan çok ganimet elde etmektir. Bu durumda Çin için ciddi bir tehdit unsuru içermekteydi. Zira Çin İmparatorluğu Türkleri boyunduruk altına alabilecek güçte değildi. Bu nedenle Çin’in amacı Türkleri hakimiyeti altına almak değil, Türkleri ikna ederek Çin’in kendi bölgelerine saldırılarını engellemektir. Bu politika “iyilik ve zaaf politikası” olarak adlandırılmaktaydı. Türkleri silah gücüyle yok edemeyen Çin, evlilik politikasıyla onları yatıştırarak ikna etmeyi seçmek zorunda kalmıştır. Bir Türk’le evlenen Çinli prensesin doğuracağı çocuk günün birinde Türklerin tahtına geçecek ve Çin lehine hareket edecekti. Bu politikanın farkında olan Türklerse kendi yollarını seçmeyi tercih etmişlerdir (Tsai, 2019: 513). Dış ticaret işlemlerine bakıldığında sınır pazarlarında, kara yolu vasıtasıyla batı ile yapılan ticaret ve deniz aşırı ticaret şeklinde gerçekleştiği bilinmektedir (Barfield, 1981: 52). At ile yapılan ticaret açısından burada bizi en çok sınır pazarları ilgilendirmektedir. Sınır pazarlarına baktığımızda bu pazarların Hun baskısı ile kurulduğunu görmekteyiz. Zira bu pazarlarda ticaret yapmak hem daha az maliyetli hem de daha güvenliydi. Üstelik her iki devletinde menfaatine olacaktı (Gumilev, 2003: 102). Hunlar sınır pazarlarında ticaret yapma konusunda Çinlilerden daha istekli olmuşlardır. Zira Çin’in Hunlardan temin edeceği bazı ürünleri özellikle Tibetlilerden ve Yüecilerden alabilmekteydi. Ancak Hunlar için Çin’den alabileceği ürünlerin ikamesi bulunmamaktaydı. Bozkır kültürünün en önemli üretim faktörlerinden olan atın verimliliği her daim aynı olamamaktadır. Zira her yaşta aynı güçte ve hızda olması beklenemez. Aynı zamanda aşırı soğuklarda ani ölümler gerçekleşebildiğinden ekonomide zayıflamaya neden olabilmekteydi. Yine hayvanların et ve sütlerinin satışı bakımından uzun süre dayanıklı olamayacağından sınır pazarlarında ticaret yapmak istemeleri son derece normaldir. Böylece risksiz ve ürünler tazeliğini korurken alış-veriş yapılabilecekti (Öztürk, 2013: 81).

SONUÇ

Türk tarihine bakıldığında milletlerin kendisini tasvir edebilmek için çeşitli hayvan figürlerini kullandıkları görülmektedir. Türk topluluklarında hiçbir topluluk diğer topluluğun sembolünü kullanmamıştır. Ancak ikincil sembol olarak atlar, bütün Türk toplumlarının ortak değeri haline gelmiştir. Türkler için yiyecek, içecek, giyecek, silah arkadaşı, mübadele aracı, av silahı ve daha nice sıfatlarla zikredilebilecek atların asıl ehemmiyeti güç sembolü ve canlı milli para birimi olmasından kaynaklanmaktadır. Tarih boyunca atın devletler için belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bütün Türk devletlerinde devletin gücü at sayısı ve çeşitlenmesiyle ölçülmüş, devletin ekonomik itibarı ise özellikle Çin ile ilişkilerde bir ata karşılık gelen top ipek miktarıyla nitelendirilmiştir. Birbiri ardına gelen savaşlarda atı stratejik olarak en verimli şekilde kullanan devletlerin, bu savaşlarda daha başarılı olduğu görülmektedir. Eski Türk devletleri atlı unsurların caydırıcılığı sayesinde varlıklarını korumaya devam etmişlerdir. Gerek vahşi hayvanlarla mücadelede gerekse kendilerine yapılan saldırıları önlemede ve savaşlarda atlar, Eski Türklerin en büyük yardımcıları olmuştur. Zira askeri terminolojiye bakıldığında süvari çoğu zaman piyadeden daha üstün bir ordu birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu değerlendirmeler ışığında at, Eski Türklerin iktisadi, askeri ve sosyal yaşamlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Atalay, B. (1998). *Kaşgarlı Mahmut Divanı-I Lügati't Türk I-IV*. TDK Yay, Ankara.
- Balcı, M. (2010). Bilinmeyen Bir 12 Hayvanlı Takvim Risalesi: Takvîm-i Tatar Ma'a-acem. *Türkbilig*.s: 20 p:85-96.
- Barfield, T.J. (1981). The Hsiung-nu Confederacy: Organization and Foreign Policy, *The Journal Of Asian Studies*, Vol: 41, No:1, November s. 45-61
- Baykuzu, T. D. (2012). *Asya Hun İmparatorluğu*. Kömen Yayınları, Sayı: 32, S.s: 165-178, Konya.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği). *Gazi Türkiyat* Bahar, 111-128.
- Chavannes, E. (2019). *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, Çev: Mustafa Koç, Selenge Yayınları, İstanbul.

Çetin, İ. (1986). *Göktürk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar*. Türk Folklorü Araştırmaları, Ankara.

Çınar, A. A. (1991). *Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Deer, J. (1954). *İstep Kültürü*. TDCFD, XII/1-2.

Doğan, O. (2006). *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Durmuş, İ. (1997). *Saka-Pers Mücadelesi*. Bilig,4.

Durmuş, İ. (1997). *Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At*. G Ü.F-E F.S.B.D, Cilt I, Sayı:2, Ankara.

Durmuş, İ. (2005). Eski Türklerde Askeri Kültür. *Silahlı Kuvvetler Dergisi* Temmuz, Ankara.

Durmuş, İ. (2017). Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-ev ve Demir. *Asya Araştırmaları Dergisi*. Cilt:1 Sayı:1 .

Eberhart, W. (1940). *Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya'daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Mahumat*. Ülkü, Cilt:16.

Ergin, M. (2006). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Esin, E (1965). *Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü*. Türk Kültürü.

Esin, E (2002). *Türk Sanatında At*. Türkler, Cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Gabain, A. V. (2009). *Türkoloji Makaleleri*. Der.Yusuf Gedikli, İstanbul.

Gömeç, S.Y. (2016). *Türk Kültüründe At*. P: 820-834.

Gömeç, S.Y. (2012). *Türk Hun Tarihi*. Berikan Yayınevi, Ankara.

Gumilev, L.N. (2001). *Kavimlerin Türeyişi ve Yer Yüzü Üzerindeki Yaşam Bölgeleri*. Çev:Nuri Eyüpoğlu. Ötüken Yayınları, İstanbul.

Gumilev, L.N. (2003a). *Hazar Çevresinde Bin Yıl*. Çev: Ahsen Batur. Selenge Yayınları, İstanbul.

Gumilev, L, N. (2019). *Eski Türkler*. Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları 8.Baskı, İstanbul.

İzgi, Ö. (1978). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin’le Yaptığı Ticari Münasebetler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*. C. IX. S.9 s.88-106

İzgi, Ö. (2014a). “Moğolların Ortaya Çıkışına Kadar Türklerin Çinlilere Tesirleri”, *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*, Haz: Erkin Ekrem, Serhat Küçük, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.41-53.

Kalkan, M. (1997). *Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atı’nın Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm*. Erdem, Cilt:9 S: 1129-1142. TTK,Ankara.

Klyashtorny, S.G – Sultanov, T, İ. (2004). *Türkün Üç Bin Yılı*. Çev: Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul.

Koca, S (2003). *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Odes Ltd.Şti .Kültür Yayınları, Ankara.

Koca, S. (2002). *Eski Türklerde Bayram ve Festivaller*. Türkler IV, Ankara.

Lattimore, O. (1967). *Inner Asian Frontiers Of China*, Beacon Press, Boston USA.

Mcneill, W. H. (2004). *Dünya Tarihi*. Çev: Aleaddin Şenel, İmge Kitabevi, 8. Baskı, Ankara.

Nemeth, G. (1982). *Atilla ve Hunları*. Çev: Şerif Baştay. DTCF Yayınları, Ankara.

Onay, İ. (2015). Bozkır Kültüründe At Yetiştiriciliği ve Çin İle Olan İktisadi, Siyasi İlişkilerdeki yeri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 10/13 Fall 2015, p. 215-234

Olsen, S. J. (1988). The Horse In Ancient China and Its Cultural Influence In Some Other Areas, *Proceedings Of The Academy Of Natural Sciences Philadelphia*, Vol: 140, No: 2, s. 151-189

Ögel, B. (1981). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C:2, Ankara. Sinor, D. (2002). *Erken İç Asya Tarihi*. İletişim Yayınları, İstanbul.

Öztürk, M. (2013). *Asya Hunlarında İktisadi Hayat*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

Rene, S. (2005). *Değiş-Tokuştan Süpermarkete Tarih Boyunca Ticaretin Öyküsü*. Çev: Esat Mermi Erendor. Dost Kitabevi, Ankara.

Roux, J. P. (2001). *Orta Asya*. Çeviri: Lale Arslan, İstanbul.

Sertkaya, O. F. (1995). “Eski Türk Kültüründe At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul.

- Şahin, U. Ş. (2005). Türk Kültüründe At Arabası. *Bilig*, S: 166- 168, Ankara.
- Taşagıl, A. (2004). *Göktürkler I-II-III*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tekin, T. (2006). *Orhon Yazıtları*, Ankara.
- Tsai, L. M. (2019). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Kayaoğlu- Deniz Banoğlu, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, I, İstanbul.

**ARABİSTAN YARIMADASINA GÖNDERİLEN PEYGAMBERLERİN CAHİLİYE
ARAPLARININ DİN ALGISINA KATKISI[□]****Dr. Ömer AKTAŞ**

Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Kuzeykent Kampüsü, Kastamonu.

GİRİŞ

Kâinatın yaratıcısı olan Allah her millet ve topluluğa bir peygamber göndermiştir.¹ Bu peygamberlerin tevhit mücadelesi her zaman başarıyla sonuçlanmamıştır. Bu başarısızlıkta peygamberlerin cehd ve gayretlerinin eksikliği, yetersizliği değil, gönderilen toplumun idarî, siyasî ve ahlakî durumu, yaşadıkları kültür, bulundukları coğrafya ve ekonomik durumlarının büyük bir etkisi olmuştur. Ancak yaşanan deneyim, elde edilen başarı veya başarısızlıklar, toplumların akıbetleri gibi birçok tecrübe arkadan gelen toplumlara ibret ve örneklik anlamında miras kalmıştır.

Hicaz bölgesinin Mekke şehrinde doğup büyüyen Hz. Muhammed (sav), 610 yılında vahye muhatap kılınmıştır. Gelen ilk vahiy onu İslâm dinini tebliğ ve tebyinden sorumlu tutmuştur. Bu sorumluluk gereği Allah Rasûlü en yakın çevresinden başlamak suretiyle İslâm'ı tebliğ etmiş ve bununla birlikte cahiliye döneminin şirk inancına karşı çıkarak insanlık için yeni bir hayat ve yeni bir dünya düzeni ortaya koymuştur. Bu yeni düzende tevhit (Allah'ın bir oluşu), adalet, eşitlik, kardeşlik, yardımlaşma ve merhamet gibi hususlar öne çıkmaktadır. İslam dininin güçlü bir şekilde vurguladığı bu erdem ve ilkeleri cahiliye Araplarına kabul ettirmek zannedildiği kadar kolay olmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan Araplar onun tebliğ ettiği din ve insanlık için yeni bir dünya davetine başlangıçta olumlu cevap vermedikleri gibi ona ve inananlara şiddetle karşı çıkmış ve tepki vermişlerdir. Bunun sebebi ise onların geçmişlerine, köklerine, atalarından almış oldukları mirasa asabiyet duygusuyla sıkı sıkıya bağlı olmaları gösterilir.

[□] Bu çalışma 24-26 Ocak 2020 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen 7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi'nde "İslam Öncesi Araplarında Tarihi Süreçle Oluşan Din Algısı" başlığı ile Sözlü Bildiri olarak sunulmuş; gerekli okuma, tashih ve ilavelerle yeniden hazırlanmıştır. Konu/çalışma, sadece adları zikredilecek peygamberlerin dönemlerini kapsamaktadır.

¹ Nahl Sûresi 16/36; İsrâ Sûresi 17/15; Kasas Sûresi 28/59.

Hicaz bölgesi, İslâm ve Müslümanlar açısından oldukça önemlidir. Çünkü Allah'ın son dini ve son peygamberi bu bölgeye gönderilip buradan bütün insanlığa muhatap kılınmıştır.² O itibarla Hz. Peygamber'in tevhit mücadelesinin yanında, yaşadığı ve peygamber olarak geldiği toplumun siyasî, itikadî, iktisadî ve ahlakî değerlerinin de bilinip değerlendirilmesi, o dönemi iyi bir şekilde anlama, idrak etme ve değerlendirme açısından oldukça önemlidir.

Hz. Peygamber, cahiliye olarak adlandırılan bir dönemde peygamber olarak gönderilmiştir. Cahiliye ise genel anlamda İslam öncesi Arabistan coğrafyasının dinî, siyasî ve ahlakî durumlarını ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir. O da, cahiliye dönemi Arapları ilk defa Hz. Peygamberle mi ilahi vahye muhatap olmuştur? Veya kendilerine ve yarımadada yaşayan diğer halklara daha önce başka peygamberler gelmiş midir? Eğer daha önce peygamber gelmişse doğal olarak bu peygamberler ve dönemlerinden kalan Allah inancı, din algısı, ibadet ve muamelat işleyişi, toplum düzeni gibi bir kısım değerlerin mirası tarihi silsileyle sonrakilere devredilecektir. Birbirinin devamı ve tamamlayıcısı olan bu tarihi süreç de arkadan gelecekler tarafından bir vesileyle bilinmesi gerekecektir. Bu din algısının da cahiliye toplumlarının İslâm'ı kabul veya reddetmelerinde önemli bir etkisi olacaktır. Bu anlamda Arabistan yarımadasına gönderilen peygamber/ler bilgisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Arabistan yarımadasına gönderilen peygamber bilgisi de hem cahiliye dönemine daha sağlıklı bir bakış açısıyla bakmayı sağlayacak hem de bu dönemde yaşayan insanların dini duygu, düşünce ve algılarının varlığının tespitinde kayda değer bir katkısının olduğunu söylememize imkan tanıyacaktır. Böylelikle de İslâm'ın geldiği ve büyük zorlukların yaşandığı dönem ve insanları hakkında daha doğru ve hakkaniyetli değerlendirmeler yapılabilecektir.

Sözlü ve yazılı kaynaklara göre Arap yarımadasına Hz. Muhammet'ten önce Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İsmail ve Hz. Şuayib olmak üzere dört peygamber gönderilmiştir.³ Biz şimdi sırasıyla bu dört peygamber ve dönemleri hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

ARAP YARIMADASINA GÖNDERİLEN PEYGAMBERLER

1. Hz. Hûd.

² “Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.” Sebe' Sûresi 34/28.

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, 2. Baskı (Kahire: Heyetü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1992), 56; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Kasasü'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa Abdülvahid (Kahire: Dâru't-Te'lif, 1388/1968), 1: 121.

Arap yarımadasında ilk insan yerleşiminin Âd kavmi ile başladığı ifade edilmektedir. Âd kavminin, yaşadıkları dönemde İrem ismiyle de bilindiği söylenmektedir.⁴ Güçlü bir medeniyet kurdukları anlaşılan bu kavme Allah kendi içlerinden biri olan Hz. Hûd'ü, Peygamber olarak göndermiştir. Hz. Hûd'un, Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldiği kabul edilmektedir.⁵ Kur'an-ı Kerim, Âd kavminin Ahkâf'ta yaşadığını bildirmektedir.⁶ Ahkâf'ın bugünkü Yemen, Umman, Hadramevt ve Necran arasında bulunan bir bölge olduğuyla ilgili görüşler bulunmaktadır.⁷ Bazılarına göre Arab-ı Bâide'den bazılarına göre de Arab-ı Âribe'den olduğu ifade edilen Âd kavminin Arapçayı ilk kullanan kavimlerden olduğu söylenmektedir.⁸

Âd kavmi, uzun boylu, güçlü/kuvvetli fiziki yapılarıyla, içlerinde ebedi kalıp yaşayacakları zannıyla yüksek ve oldukça ihtişamlı binalar, sağlam kaleler yapıyorlardı.⁹ Bu özellikleri onların şımarmasına ve haksız yere büyüklük taslamalarına sebep olmuştur.¹⁰ Hatta daha da ileri giderek puta tapmaya ve ölümden sonraki hayatı inkâr etmeye başlamışlardır.¹¹ Onlar, Hûd Peygamber'in ısrarlı davet ve uyarılarına rağmen iman etmeyip şirk üzerinde kalmayı tercih etmişlerdir.¹² Bunun üzerine Allah, Âd kavmini kuraklıkla imtihan etti, buna rağmen onlar yine iman etmediler. Allah da üzerlerine yedi gece, sekiz gün süren rüzgârı şiddetli, gürültülü ve dondurucu kara bir bulut gönderdi. Onlar bunu, bekledikleri yağmur bulutu

⁴ Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davud ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-Tıval*, thk. Abdülmün'im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1380/1960), 5; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 1: 207, 611.

⁵ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, 1. baskı, thk. Abdu'l-Emir Mühenna (Beyrut: 1431/2010), 1: 45-46; Taberî, *Târih*, 1: 207, 216; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 120.

⁶ “Kendisinden önce ve sonra uyarıcıların gelip geçmiş olan Âd kavminin kardeşini (Hûd'u) hatırla. Hani Ahkâf'taki kavmini, “Ancak Allah'a ibadet edin, çünkü ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum” diye uyarmıştı.” Ahkâf Sûresi 46/21. Ayrıca bkz. Hûd Sûresi 11/ 50.

⁷ Ya'kûbî, *Târih*, 1: 45-46; Taberî, *Târih*, 1: 204-206, 208; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 120. Ahkâf'ın tam olarak neresi olduğu ile ilgili kaynaklarda farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk (İbnü'l-Fakîh), *el-Büldân*, thk. Yusuf el-Hâdî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996), 86; Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü mesta'cem min esmâi'l-bilâdî ve'l-mevâdî*, 3. Baskı (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1: 119-120; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru Sâdir, 1415/1995), 1: 115-116, 5: 442.

⁸ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (İbn Habîb), *el-Muhabber*, thk. Eliza Lichten Stater (Beyrut: trz.), 395; Taberî, *Târih*, 1: 204, 207-208; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 121-122.

⁹ Şuarâ Sûresi 26/ 122-130.

¹⁰ Fussilet Sûresi 41/15.

¹¹ Mü'minûn Sûresi 23/37.

¹² Mü'minûn Sûresi 23/33-34; Fussilet Sûresi 41/14.

sandı. Ancak şiddetli bir sesle gelen ve her şeyi altüst eden kasırga onların felaketi oldu.¹³ Hûd Peygamber'e iman eden çok az kimse hariç Âd kavminin hepsi helak oldu.¹⁴

Hz. Hûd'un nerede ve ne zaman vefat ettiği konusu ihtilaflı olsa da konumuzu ilgilendirmesi açısından kaynaklarda bulunan şu bilgi önemlidir. Hûd Peygamberin kabrinin Yemen'in Hadramevt bölgesine yakın bir yerde bulunduğu¹⁵ ve her yıl Şaban ayının on beşinde yarımadanın değişik yerlerinden gelen binlerce kişinin katılımıyla burada onun adına merasimler tertip edildiği ifade edilmektedir.¹⁶ Bu faaliyet bilgisi, Arabistan coğrafyasında ve özellikle Güney Arabistan bölgesinde yaşayan halklarda bir Peygamber'in neslinden gelme ve onun tebliğiyle muhatap olma durumunu geçmişte olduğu gibi bugün bile göz önüne sermektedir. Mütemadiyen sürdürülerek gelen ve nesilden nesile aktarılan bu gelenek ve bilgidен cahiliye dönemi insanların mahrum olduğunu söylemek çok da gerçekçi olmayacaktır. Çünkü tarihin her döneminde Araplar yarımada üzerinde ticaret vasıtasıyla çok önemli ve sistemli bir ulaşım ve iletişim ağı kurmuşlardır.

Diğer taraftan Hûd Peygamber'in tüccar olup, ticaretle geçimini sağladığı ve kavminin helak edilmesinden sonra Mekke'ye yerleşip orada vefat ettiğiyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır.¹⁷ Bu iki bilgidен hareketle de Cahiliye Araplarının yarımada üzerinde bir peygamber ve kavminin yaşamış olduğunu, atalarıyla ve yaşadıkları şehirle –yani Mekke'yle- geçmişte bir bağlarının bulunduğunu bildiklerini söylemek mümkündür.

2. Hz. Sâlih

Arabistan topraklarında yaşayan ikinci kavim Semûd kavmidir. Semûd kavmi, Âd kavmi üzerine gönderilen felaketten kurtulan Hz. Hûd ve arkadaşlarının soyundan gelen ve Arabistan'ın kuzeyine göç eden Semûdlüler tarafından oluşturulmuş bir kavimdir. Soyları Hz. Nuh'un oğlu Sâm'dan gelmektedir. Semûd kavminin soy kütüğü, Semûd b. Câbir (bazı

¹³ Ahkâf Sûresi 46/23-28; Kamer Sûresi 54/18-21; Hâkka Sûresi 69/6-7.

¹⁴ Dineverî, *Ahbâru't-Tıval*, 5; Taberî, *Târih*, 1: 216-218, 225-226; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 133-144. Ayrıca bkz. İsmail Yiğit, *Peygamberler Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019), 164-172.

¹⁵ Ebû Muhammed Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî, *Şıfatü Cezîreti'l-'Arab* (Leiden: Matbaatü Brill, 1884), 87; Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1424/2004), 25; Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (İbn Havkal), *Sûretü'l-Arz*, 2 cilt (Beyrut: Dâru Sâdir, 1357/1938), 1: 38; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2: 270, 469.

¹⁶ Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 171-172. Ayrıca bkz. M. J. De Goeje, "Arabistan", *İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 1997), 1: 475.

¹⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 28. Bu bilgidен hareketle Arap yarımadasında sistemli ilk ticaretin temelini Hûd Peygamber'in attığını veya onun zamanından kalan bir meslek olduğu değerlendirmesini yapmak yanlış olmayacaktır.

rivayetlerde Ğâbir, Âbir, Âsir veya Câsir) b. İrem b. Sâ'm b. Nuh şeklindedir.¹⁸ Bunlara, ad kavminin bakiyesi/devamı olmaları nedeniyle ikinci Âd da denilmektedir.¹⁹

Semûd kavmi, Medine ile Şam arasında Vâdî'l-Kurâ üzerindeki el-Ulâ'da bulunan ve Hicr olarak adlandırılan bölgede ikamet etmekteydi.²⁰ Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'de burada yaşayanlar için "ashâbü'l-hicr" ifadesi kullanılmaktadır.²¹ Sâlih peygamberin burada yaşamasından dolayı buraya ayrıca Medâinü Sâlih de denilmiştir.²² Zamanla Hicr adı terkedilmiş, bunun yerini Medâinü Sâlih almıştır.²³

Allah, Semûd kavmine uzun yaşama/ömürlü olma özelliği ile birlikte ovalarda, derin vadilerde ve kayalar üzerinde yüksek sütunlu evler ile köşkler yapma meziyeti vermişti.²⁴ Onlar, sahip oldukları yüksek mimari özellikleriyle yapmış oldukları devasa evler ve kurmuş oldukları güçlü medeniyetle böbürlenmeye başlayıp Allah'a isyan etmişlerdir. Allah da onları uyarması ve doğru yola gelmelerini sağlaması için içlerinden bilip tanıdıkları bir kişi olan Hz. Sâlih'i peygamber olarak göndermiştir.²⁵ Hz. Sâlih'in ısrarlı davetine onlar "doğru söylüyorsan bize bir mucize göster" diyerek inanmamakta ısrar ettiler.²⁶ Allah da onlara "Nâkatullah = Allah'ın devesi" olarak zikredilen bir deveyi Hz. Sâlih'in mucizesi olarak gönderdi.²⁷ Hz. Sâlih'in mucizesi olarak gönderilen deve ile Semûd kavmi arasındaki ilişki de bir düzen ve kaide üzerine oturtuldu.²⁸ Ancak Semûd kavmi, kuralları çiğneyip içlerinden birisi marifetiyle mucize olarak gönderilen deveyi kesti ve yapılan antlaşma bozuldu. Allah da onlara üç gün mühlet verip dördüncü günün sabahında onları azaplandırmıştır.²⁹ Hz. Sâlih ile

¹⁸ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 27; Taberî, *Târih*, 1: 204, 207, 216; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 145.

¹⁹ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 27, 29; Taberî, *Târih*, 1: 216.

²⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, 29; Ya'kûbî, *Târih*, 1: 46-47; Taberî, *Târih*, 1: 204, 208, 226-227; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2: 220-221.

²¹ Hicr Sûresi 15/80. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, "Hicr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 454-455.

²² Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 4. Baskı (Beyrut: Dârüs-Sâkî, 1422/2001), 1: 326.

²³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 1: 326; Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 179. Ayrıca bkz. Harman, "Hicr", 17: 454-455.

²⁴ A'râf Sûresi 7/74; Hicr Sûresi 15/82; Şuarâ Sûresi 26/149. Ayrıca bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 2: 220-221.

²⁵ A'râf Sûresi 7/75-76; Hûd Sûresi 11/61-63. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 145-152.

²⁶ Şuarâ Sûresi 26/153-154.

²⁷ A'râf Sûresi 7/73; Kamer Sûresi 54/27.

²⁸ Şuarâ Sûresi 26/155.

²⁹ Hûd Sûresi 11/65, 67-68.

ona inanlar ise, ilahi azaptan önce şehirden çıkmak suretiyle ölmekten/öldürülmekten kurtulmuşlardır.³⁰

Taberî ve diğer kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre İslam'ın geldiği esnada Hicaz Araplarının, aynı kökten gelip akraba oldukları Âd kavmi ile Semûd kavmi hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Öyle ki onların, Hz. Hûd ile Hz. Sâlih peygamberi tanıdıkları, adı geçen bu peygamberleri şiir, sohbet ve gündelik yaşamlarına konu ettikleri görülmektedir.³¹

Bununla birlikte Hz. Peygamber, hicretin 9. yılında (9/631) çıkmış olduğu Tebûk Gazvesi esnasında yol güzergâhında bulunan Semûd kavminin topraklarından geçmiş ve bir müddet onların başkenti Hicr'de konaklamıştır. Burada Hz. Sâlih ve kavmi hakkında, ashâbına bir dizi bilgi vermiş ve nasihatlerde bulunmuştur.³² Ayrıca Hz. Peygamber'in vefatından sonra da bazı Arapların diğerlerini rencide etmek maksadıyla onlara "Semûd'ün bakiyesi" dedikleri bilgileri de kaynaklarda yer almaktadır.³³

Diğer taraftan günümüzde/bugün Suudi Arabistan'ın kuzeyinde Medine ile Tebûk şehirleri arasında bulunan Hicr bölgesinde Hz. Salih döneminden kalma, kayalara oyulmuş bir kısım ev, ibadethane ve mezar gibi tarihi kalıntılar o ihtişamlı halleriyle ayakta durmaktadır.³⁴ Öte yandan bundan bin dört yüz küsur yıl önce yani İslam'ın ilk geldiği yıllarda bu tarihi yapıların daha fazla ve sağlıklı bir şekilde ayakta olacakları muhakkaktır. Haliyle bu şehir ve kalıntılarının Suriye/Şam ticaret güzergâhı üzerinde bulunduğu da düşünüldüğünde, Hicaz Araplarının yanı başlarındaki bu tarihi şehir ve kalıntıların geçmişini ve kendilerine miras olarak nasıl kaldıklarını bilebilecek seviyede bir bilgi ve kültür seviyesine sahip olduklarını göstermektedir. Doğal olarak bu durum da onların bir peygamber ve din algısına sahip olduklarını ortaya koyacak bir durumdur.

³⁰ Hûd Sûresi 11/66. Geniş bilgi için bkz. Taberî, *Târih*, 1: 226-232; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 152-163. Âd kavminin helak oluşu ile Semûd kavminin helak oluşu arasında beş yüz yıllık bir zamanın olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Dineverî, *Ahbâru't-Tıval*, 7.

³¹ Taberî, *Târih*, 1: 232, 277-278; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 1: 326-327.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-E'lemî, 1409/1989), 3: 1005-1012; Taberî, *Târih*, 1: 231-232, 3: 104-106; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 145, 163-165.

³³ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3: 929-930; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1: 25; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trz.), 1: 397.

³⁴ Kaya mezar ve evleri için bkz. Majeed Khan, "Suudi Arabistan'daki Kaya Resimleri", çev. Hakan Temir, *Siyer Araştırmaları Dergisi* 3 (Ocak-Haziran 2018): 81-106. Ayrıca bkz. https://maps.sygyic.com/?utm_source=contentpages&utm_medium=cta&utm_campaign=poi#/?item=poi:5258612&map=13,26.789445,37.927723&gallery (17.12.2019)

3. Hz. İsmail

Hız. İsmail, Hız. İbrahim'in ilk oğludur. Annesi Kıptî asıllı Mısırlı Hâcer'dir.³⁵ Hâcer, Mısır kralı tarafından Hız. İbrahim'in ilk eşi olan Sâre'ye hediye edilmiş daha sonra Sâre'nin isteği üzerine Hız. İbrahim, Hâcer ile evlenmiştir.³⁶ Hız. İsmail'in doğumundan hemen sonra Hız. İbrahim, Allah'ın kendisine bir sekinet –Mekke'ye gitme duygu ve düşüncesi- vermesi üzerine eşi Hacer ile oğlu İsmail'i Mekke'ye getirip, şuada Kâbe'nin bulunduğu alana bırakmıştır.³⁷ O dönemde Mekke'nin, ekin bitmeyen bir vadi ve de ehil hayvan yetiştirmeye müsait olmayan bir yer olması nedeniyle insan yerleşimine kapalı olduđu³⁸ ancak vadinin dışında ve etrafında oranın yerlileri olduğu ifade edilen Amâlîka kavmi ile –bazılarına göre de- Cürhümlülerin yaşadığı ifade edilmektedir.³⁹

Hız. İsmail, Cürhüm kabilesinin gelip Mekke'ye yerleşmesi üzerine onlarla birlikte büyümüş, Arap dilini ve kültürünü onlardan öğrenmiştir. Daha sonra bu kabileden evlilikler yaparak aslı Arap olan Cürhümlülerle akraba olmuştur.⁴⁰ Hız. İsmail, Mekke'den ayrılmamış ve çocukları burada -dayı tarafında- büyüyüp yetişmiş ve süreç içerisinde bu çocuklar Araplaşmıştır.⁴¹ Bundan dolayı Hız. İsmail'in neslinden gelen çocuklara ve kabilelere Araplaşan Araplar anlamında Arab-ı Müst'aribe/Müsta'rabe/Mütearribe denilmektedir.⁴² Hız. Muhammed (sav) de bu Araplaşan Araplardan olup Adnan vasıtasıyla soyu Hız. İsmail'e dayanmaktadır.⁴³ Diğer taraftan Hicaz Araplarının tümü Hız. İsmail'in oğulları olan Nâbit ve Kayzer'e nispet edilirler.⁴⁴

³⁵ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 394.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk, Ali Muhammed Ömer (Kahire: 1421/2001), 1: 31-33; Taberî, *Târih*, 1: 245-247; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 200-201.

³⁷ Taberî, *Târih*, 1: 251; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 202.

³⁸ "Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler." İbrâhîm Sûresi 14/37.

³⁹ Taberî, *Târih*, 1: 254, 257; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 133-135, 203.

⁴⁰ Kaynaklarda Cürhüm kabilesinin Amâlîka kabilesiyle yaptığı savaş sonucunda Mekke'ye yerleştiği bilgisinin yanında onların Şam'a gitmekteyken su ihtiyacı dolayısıyla Mekke'ye uğrayıp daha sonra Mekke'de kalmak için Hız. Hâcer'den izin istedikleri ve ayrıca onların Mekke'ye yakın bir vadiye ikamet ettikleri bilgileri de bulunmaktadır. Bkz. Dineverî, *Ahbâru't-Tival*, 8-9; Taberî, *Târih*, 1: 256, 258, 314; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 204-205.

⁴¹ Kaynaklarda Hız. İsmail'in on iki çocuğu olduğu ifade edilmektedir. Bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Çelebi, 2 Cilt (Mısır: 1375/1955), 1: 5; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1: 34.

⁴² İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 121

⁴³ İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1: 37-41; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 1: 12.

⁴⁴ Taberî, *Târih*, 1: 314; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 296.

Hız. İsmail'i, Mekke ve Hicaz bölgesinde tek başına değil babası Hız. İbrahim ile birlikte düşünmek/değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü her ikisinin başından geçenler ve maruz kaldıkları imtihanlar⁴⁵ ve ayrıca ortaya koydukları dini, sosyal ve kültürel eserler sadece dönemlerini değil hem cahiliye dönemini hem de cahiliye sonrasını yani İslâm dönemini etkileyen önemli hususlardır.

Hız. İbrahim ile Hız. İsmail'in en önemli mirasları tevhit inancının sembollerinden olan Allah'ın kutsal evi Kâbe'nin yeniden inşa edilmesidir. Kâbe'nin ilk olarak kimin tarafından inşa edildiği tartışmaları olsa da⁴⁶ Hız. İbrahim'in onu İsmail ile birlikte yeniden inşa ettiği Kur'an'ı-Kerim⁴⁷ ve diğer kaynaklarda bildirilmektedir.⁴⁸ Kâbe'nin inşasının tamamlanması ve akabinde buranın hac ve umre ibadetine mekân olması söz konusu olunca Hız. İbrahim, Allah'ın emriyle insanları hac etmeleri için buraya çağırıştır. O, harem olan Mekke ve çevresinin sınırlarını, hac ve umre ibadetleri için mikat –ihrama girme- yerlerini, yapılacak vakfelerin yerleri ve zamanlarını, bu sürede namazların nasıl kılınacağını, kesilecek kurbanın yeri ve şartlarını, cemrelere nasıl taş atılacağını, tavaf ve sa'y'ın yer ve şekli gibi bir kısım düzenlemeler yapmıştır.⁴⁹ Hız. İbrahim'in hac davetine "Lebbeyk Allahümme lebbeyk" diyerek icabet eden insanların nasıl hac yapacakları, bizatihi Hız. İbrahim tarafından onlara öğretilmiştir. Bu düzenlemeler esnasında oğlu İsmail de Hız. İbrahim'e eşlik etmiştir.⁵⁰

Bugün Müslümanların yapmış oldukları hac ibadetinin aslında Hız. İbrahim ve İsmail peygamberlerin yapmış oldukları düzenlemeler üzerine inşa edildiğini, Hız. Peygamber'in kısmi bir düzenleme yaparak haccın bugünkü halini aldığını düşündüğümüzde, Cahiliye Araplarının da bu dini bilgi ve kültürden en az bugünkü Müslümanlar kadar haberdar oldukları anlaşılmış olacaktır.

⁴⁵ Hız. İbrahim'in oğlu İsmail'i Allah'a kurban adaması ve vakti geldiğinde İsmail'in babasının bu adağı yerine getirmesi için kendisine yaptığı teklife şeksiz şüphesiz boyun eğmesi, sözlü ve yazılı kültürümüzün önemli olaylarından. Hız. İbrahim'in iki oğlundan İsmail'i mi yoksa İshak'ı mı kurban adadığı konusunda kaynaklarda bir farklılık olsa da genel kabul Hız. İsmail'in kurban olarak adandığı hususudur. Bkz. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 210-217, 292.

⁴⁶ Kâbe'yi ilk defa Hız. Âdem'in yaptığı bilgisi için bkz. Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdi Salih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, trz), 1: 36, 43; Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülazîz Muhammed Vekîl (Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968), 3: 76-77.

⁴⁷ "Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı." Bakara Sûresi 2/127.

⁴⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 59-66; Taberî, *Târih*, 1: 251-259. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 207-208.

⁴⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 66-74.

⁵⁰ Taberî, *Târih*, 1: 261-262, 275-276, 281-284; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 292.

Hiz. İsmail, babasından sonra bugünkü hicaz bölgesinde –Mekke ve civarında- yaşayan Cürhüm ve Amâlîka kabileleri ile Yemen bölgesine peygamber olarak gönderilmiştir.⁵¹ Diğer taraftan İslam’ın bir din olarak yeryüzüne gelmesi ve öncesinde cahiliye döneminden kalma bir hanif din olgu ve algısının Hicaz bölgesinde ve özellikle Mekke’de bulunması da cahiliye Araplarının bir din olgusunu bildikleri hususunu ortaya koymaktadır.⁵² Öyle ki bu hanif dininin Hiz. İbrahim’in ve oğlu İsmail’in dini olduğu ve cahiliye döneminde bu dine mensup bazı kişilerin Mekke’de biliniyor oldukları kaynaklarda yer almaktadır.⁵³ Ayrıca bugün Müslümanlar için olduğu gibi cahiliye döneminde yaşayan insanlar için de Kâbe’nin önemi büyüktü. Bu önem, binanın Allah’ın evi olması yanında⁵⁴ Hiz. İsmail ile annesi Hacer’e de ev sahipliği yapmasıydı. Kâbe’nin asıl binasına bitişik ve Kâbe’den sayılan Hicr/Hicr-u İsmail/hatîm diye bir bölüm bulunmaktadır. Hiz. İsmail ile annesi Hacer’in kabirlerinin/mezarlarının bu mekânda oldukları ifade edilmektedir.⁵⁵ Hiz. İsmail ile ilgili bu bilginin, soyunu temsil ve devam ettiren cahiliye Arapları tarafından da bilinebileceğinden hareketle İslam öncesi Arap toplumunda bir din ve peygamber algısı olduğunu/olabileceğini ortaya koymaktadır, diye düşünmekteyiz.

Hiz. İsmail’in zikredilen peygamberlik ve akrabalık ilişkilerinin yanında onun cahiliye Arapları tarafından bilinirliğini sağlayan başka önemli etkenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Hiz. İsmail’in Arapçayı kurallarına göre öğrenip onu en fasih bir şekilde kullanan kişi olduğu bilgisi⁵⁶ diğeri ise Hiz. İsmail’in atı evcilleştirip ona binen ilk kişi olduğu bilgisidir.⁵⁷

⁵¹ Taberî, *Târih*, 1: 314; İbn Kesîr, *Kasasu’l-Enbiyâ*, 1: 295.

⁵² Bakara Sûresi 2/135; Âl-i İmrân Sûresi 3/ 67; En’âm Sûresi 6/79.

⁵³ Taberî, *Târih*, 1: 237, 285.

⁵⁴ “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir.” Âl-i İmrân Sûresi 3/96.

⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1: 5; İbn Sa’d, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, 1: 35; Taberî, *Târih*, 1: 314. Ayrıca bkz. Fuat Günel, “Hicr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), 17: 455-456.

⁵⁶ Hiz. İsmail aslen Arap olmamasına rağmen çocukluğundan itibaren beraber olduğu Cürhüm ve Amâlîka kabilelerinden Arapçayı öğrenmiştir. Bkz. Belâzürî, *Ensâbu’l-Eşraf*, 1: 5-6; İbn Kesîr, *Kasasu’l-Enbiyâ*, 1: 295. Cahiliye döneminde Arapçanın en iyi ve en güzel şekilde öğrenildiği alanlar olarak çöl ve bu dili en iyi şekilde konuşanlar da çölde yaşayan bedeviler olarak zikredilmektedir. Hiz. Peygamber’in de doğumundan bir müddet sonra sağlık ve dil eğitimi için Mekke dışına çıktığı bilinmektedir. Araplar için iyi bir Arapça öğrenme istek ve arzusunun onlara atalarından bir miras kaldığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Hiz. Peygamber’in doğumu zamanında çölde yaşayan bedeviler de bile Hiz. İsmail’in konuştuğu dili kullandıkları bilgisinin olduğunu ve bir şekilde Hiz. İsmail’le bir ünsiyet kurduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁷ İbn Kesîr, *Kasasu’l-Enbiyâ*, 1: 294. Arapların –özellikle Mekkeliler- yaşamak ve hayatlarını sürdürmek için neredeyse tek yapmaları gereken meslek olarak öne çıkan ticaret için devenin yanında en önemli ikinci ulaşım aracı olan at hayvanının geçmişini ve bu hayvanın onlara kimden miras kaldığını bilmeyeceğini düşünmek yersiz olacaktır. Kaldı ki, atlarıyla meşhur olan ve bunu savaş ve ticarete bir övgü ve gurur vesilesi olarak kullanan Arapların, bu mirası bir peygamber olan Hiz. İsmail’den aldıklarını bildiklerini değerlendirmekteyiz.

Hız. İsmail'in Tevrat veya İncil'de geçiyor olması, Kâbe'nin Hız. İbrahim ve İsmail tarafından yeniden bulunup inşa edilmesi ve Allah'ın –diğer bazı bölge ve kavimlere yaptığı gibi- bu bölgeye toplu helak vermeyip Arap neslini devam ettirmesi ve Kâbe'nin Hız. Peygamber'e kadar varlığını koruması, burada şekli ve hususiyeti ne olduğu konusunda çok fazla bir fikir beyan edemesek de cahiliye Araplarında bir Rabb, ulûhiyet ve din algısının olduğunu göstermektedir. Bu anlamda cahiliye Araplarında bu din algısının tezahürü olarak –hac etme, putlara kurban kesme gibi- bir çeşit ibadet etme inancının ve şeklinin söz konusu olduğu kaynaklarda görülmektedir.⁵⁸ Bütün bu zikrettiklerimiz, geçmişlerine asabiyet duygusuyla bakan, bağlanan Araplarda bir peygamber neslinden gelme hususiyetlerini bildiklerini, dolayısıyla dünyaya, evrene müdahale eden bir yaratıcı olan Allah ve din algısının kendilerinde olduğunu söylememize yeterli olacak bilgi ve değerlendirmelerdir, diye düşünmekteyiz.

4. Hız. Şuayb

Hız. Şuayb, Medyen ile Eyke halklarına gönderilmiştir.⁵⁹ Bu iki halkın farklı kavimler/ülkeler olduğuyula ilgili görüşler zikredilse de aslında bunların bir kavim oldukları ifade edilmektedir.⁶⁰

Medyenliler Arap bir millet olup, kendi şehirleri olan Medyen'de yaşamaktaydılar.⁶¹ Kaynaklarda Medyen bölgesinin sınırları, Hicaz'la Suriye arasında kuzeyinde Lût gölü, güneyinde Vâdi'l-kurâ, doğusunda Nüfûd çölü, batısında Akabe körfezi olarak verilmektedir. Medyen şehri, Suriye'yi Yemen'e ve Mısır'ı İran körfezine bağlayan iki işlek ticaret yolunun kavşak noktasında bulunuyordu.⁶² Eyke'nin ise Kızıldeniz ile Medyen arasında bulunan Tebûk şehrine yakın -sedir ve meşe ağaçlarının bol olduğu- bir yer/de olduğu ifade edilmektedir.⁶³

⁵⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 3: 79-80.

⁵⁹ A'râf Sûresi 7/85, 91; Hûd Sûresi 11/84-85; Şuarâ Sûresi 26/176-177.

⁶⁰ Taberî, *Târih*, 1: 325-326; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 287-288. Ayrıca bkz. Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2 cilt (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 1: 327-330.

⁶¹ Yiğit, Medyenliler'le Eykeliler'in iki ayrı toplum olmakla birlikte, yakın bölgelerde yaşayan aynı soya mensup iki kardeş kabile olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 376.

⁶² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 5: 77-78. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, "Medyen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 346-348; Medyenlilerin merkezinin Akabe körfezinin doğu sahillerinde bulunan Medyen şehri, Eykelilerin merkezinin ise Kuzey Arabistan'da bugün Tebûk olarak bilinen Eyke şehri olduğu bilgisi için bkz. Yiğit, *Peygamberler Tarihi*, 376.

⁶³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 1: 291. Eyke halkının Eyke adı verilen bir ağaca taptıkları ifade edilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 276.

Hız. Şuayb'ın soyu konusunda tartışmalar olmakla birlikte, onun Hız. İbrahim'in, Hız. Yakub'un ve annesi tarafından da Hız. Lût'un soyundan geldiği ifade edilmektedir.⁶⁴ Bununla birlikte Medyen kavminin Hız. İbrahim'in oğlu Medyân'ın oğlu Medyen'in çocukları (yani Medyen b. Medyân b. İbrahim) oldukları da söylenmektedir.⁶⁵ Güzel konuşma, fesahat ve belağatı ile biliniş peygamberlerin hatibi olarak kabul edilen Hız. Şuayb, bu özellikleriyle kavmini kendi peygamberliği ile Allah'ın emir ve yasaklarına inanmaya çağırmıştır.⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen bilgiye göre şirke tapıp müşrik olmalarının yanında, ticaretle uğraştıkları anlaşılan Medyen/Eyke halkının alışverişlerinde ölçü ve tartıyı tam olarak yapmadıkları, insanların hak ve hukuklarına dikkat etmeyerek hileyle birlikte fazla alıp eksik vererek insanların mallarını eksilttikleri veya zimmetlerine geçirdikleri anlaşılmaktadır.⁶⁷ Ayrıca yolları, sokakları, geçiş güzergâhlarını tutup buralardan geçen imanlı kimseleri zorla Allah'ın yolundan çevirmeye, alıkoymaya çalışıp çabaladıkları da ifade edilmektedir.⁶⁸ Bunun üzerine Hız. Şuayb, Medyen ve Eyke halkını putperestlikten, şirk inancından/çok tanrıçılıktan uzaklaştırıp Allah'a iman ve ibadet etmeye çağırması; ölçü ve tartıda, alışverişte haksızlık yapmak, ülkede bozgunculuk çıkarmak, tehditle insanları Allah'ın yolundan alıkoymak gibi tutum ve davranışlara son vermelerini ve adaletli olmalarını istemiş; aksi takdirde ise ilahi azaba çarptırılacakları uyarılarını yapmıştır.⁶⁹

Hız. Şuayb'ın uyarılarını dikkate almayan Medyenliler/Eykeliler şiddetli bir sıcaklıkla karşı karşıya bırakılmışlar ve ardından kendilerine rahmet olarak gönderildiğini zannettikleri bulutun gölgesiyle ilahi bir azaba uğramışlardır.⁷⁰ Bununla birlikte yaşadıkları yerde şiddetli bir sarsıntıya/depreme maruz kalarak cansız hale gelmişlerdir. Onlar bu şekilde birkaç türlü azapla cezalandırılmışlardır.⁷¹ Hız. Şuayb ve ona inananlar ise bu azaptan ilahi rahmetle kurtulmuşlardır. Bu hadiseden sonra Hız. Şuayb (as)'ın Mekke'ye gittiği ve orada vefat ettiği ve mezarının/kabrinin de Kâbe'ye yakın bir yerde olduğu ifade edilmektedir.⁷²

⁶⁴ Medyenlilerin Lût kavminden kısa bir müddet sonra yaşadıkları da ifade edilmektedir. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 274-276.

⁶⁵ İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 275. Böyle olduğu takdirde Hız. İbrahim'in oğulları -İshak peygamber'in soyundan gelenler hariç- İsmail ve Şuayb vasıtasıyla Araplara iki peygamber geldiği anlaşılabacaktır.

⁶⁶ Taberî, *Târih*, 1: 326-327; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 276

⁶⁷ Hûd Sûresi 11/84-86; Şuarâ 26/176-191.

⁶⁸ A'râf Sûresi 7/85-93. İbn Kesîr, Medyenliler'in yoldan gelip geçen kimselerin mallarından öşür (onda bir vergi) aldıklarını söylemektedir. Bkz. İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 277.

⁶⁹ Taberî, *Târih*, 1: 326, 329; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 276-277. Ayrıca bkz. Harman, "Medyen", 28: 346-348.

⁷⁰ Şuarâ Sûresi 26/185-189

⁷¹ A'râf Sûresi 7/91. Ayrıca bkz. Taberî, *Târih*, 1: 327-329; İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 286-290.

⁷² İbn Kesîr, *Kasasu'l-Enbiyâ*, 1: 290; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 1: 335.

Kur'an-Kerim ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerden Medyen/Eyke toplumunda siyasî, iktisadî, itikadî ve ahlakî bir bozukluğun olduğu görülmektedir. Ticaretin temel prensibi olan ölçü ve tartıda ise bu zirveye çıkmıştı. Ve bunun neticesinde de ilahi azapla cezalandırılmışlardı.

Medyen/Eyke mıntıkası, zikrettiğimiz gibi Hicaz bölgesine yakın Suriye ve Mısır'a yapılan ticaret güzergâhları üzerinde bulunuyordu. Hz. Peygamber'in risalet görevinin başlamasından önce Mekke tüccar ve ticaret kervanlarının Arap yarımadası üzerinde güvenilirlik ve itibar açısından önemli bir özellik ve üstünlükleri bulunmaktaydı. Yazın Şam'a, kışın ise Yemen tarafına giden Mekke tüccarları,⁷³ ticaretin ana kurallarından olan ölçü ve tartıda adaletli olma özelliğine mugayir bir davranışta bulunduklarına dair kaynaklara yansıyan –teferruatlı- herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁴ Bu durum da bize, ticaretin ana ilkelerini ihmal eden Medyen/Eyke halklarının başlarına gelen ilahi azabı ve onları bu azaptan kurtarmak için mücadele eden Hz. Şuayb peygamberi, cahiliye Araplarının bildiğini/bilebileceğini göstermektedir. Çünkü onlar, Medyen/Eyke halklarının durumuna düşmemek için en önemli geçim kaynakları olan ticareti kurallarına göre yaparak yarımada üzerinde önemli bir konuma gelmişlerdir, değerlendirmesi yapmak mümkündür.

Burada şu hususa özellikle dikkat edilmelidir ki, Arapların yarımada üzerinde kullanmış oldukları veya kullanmak zorunda oldukları ticaret yollarının, adlarını zikrettiğimiz peygamberlerin yaşamış oldukları ve önemli medeniyetlerin kurulmuş olduğu şehirlerin ya içinden ya da hemen kıyısından geçmesi hususudur.⁷⁵ Bu önemli husus bize, Arapların geçmiş peygamberleri ve getirmiş oldukları dinleri bildikleri değerlendirmesini yapmamıza imkan vermektedir.

Şimdiye kadar zikrettiğimiz ve Kur'an-ı Kerim'den elde ettiğimiz bütün bilgiler bize, cahiliye Araplarının yaratıcı olan Allah'ı bildiklerini, insanın ve evrendekilerin Allah tarafından yaratıldıklarını kabul ettiklerini, Allah'ın dünyaya peygamberleri vasıtasıyla bir din gönderdiğini ve bu peygamberlerden bazılarını tanıyıp soyundan geldiklerini kabul ettiklerini göstermektedir.⁷⁶ Bu inançlarının gereği olarak da bazı Arapların ölümden sonrasına hazırlık yapmak için namaz kılma, oruç tutma, ölünün yıkanıp kefenlenmesi, kabre konup Allah'tan dua ile mağfiret dilenmesi gibi ibadetler ve dini törenler/merasimler yaptıkları

⁷³ Kureyş Sûresi 106/1-4.

⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1: 135-136

⁷⁵ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, trc, İsmail Yiğit ve Arkadaşları (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2011), 1: 41, 43-45.

⁷⁶ Zümer Sûresi 39/38.

anlaşılmaktadır.⁷⁷ Bununla birlikte Arapların büyük çoğunluğunun Allah'ın insan suretinde göndermiş olduğu peygamberleri⁷⁸ ve öldükten sonra dirilmeyi inkar ettikleri gerçeği,⁷⁹ tarih kaynaklarıyla ve ilgili Kur'an ayetleriyle ortaya konulmaktadır. Ayrıca diktikleri putların Allah karşısında kendilerine şefaathçi olacağı düşüncesiyle putlara taparak müşrik oldukları hususunu göz önüne sermektedir.⁸⁰

Bütün bu zikrettiklerimiz cahiliye Araplarında yoktan var eden bir yaratıcı Rab inancının olduğunu ortaya koymakta ve bu inanç, duygu ve düşüncelerin kendilerine, Arap yarımadasına gönderilen peygamberlerin mirası olarak kaldığını bildiklerini göstermektedir.

SONUÇ

Tarihi kaynaklara göre Arap yarımadasına Hz. Muhammet'ten önce Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İsmail ve Hz. Şuayib olmak üzere dört peygamber gönderilmiştir. Bu peygamberlerin isimleri ve tebliğ ettiği bazı değerler, cahiliye Araplarında bilinen hususlardandır. Ayrıca adı geçen peygamberlerin ve beraber yaşadıkları kavimlerin yarımada üzerinde inşa ettikleri dini, sosyal ve kültürel medeniyet izlerine bugün bile rastlanmaktadır. Bununla birlikte cahiliye Araplarında dini duygu ve tezahürün gereği olarak bazı Arapların ölümden sonrasına hazırlık yapmak için namaz kılma, oruç tutma gibi ibadetlerle, ölünün dini merasimle defnedilmesi gibi törenler ve bir kısım ritüeller yaptıkları görülmektedir. Bütün bu zikredilenlerin sonucunda İslâm öncesi Arap halklarının insan ve evreni yoktan var eden Allah inancını bildikleri, yaşadıkları coğrafyada var olan farklı din ve peygamber algılarından haberdar oldukları anlaşılmaktadır, değerlendirmesini yapmaktayız.

⁷⁷ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 320-323; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 3: 84; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, 3 cilt, thk. Muhammed Behcet el-Eserî (Beyrut: trz), 2: 286-288 vd.. Ayrıca bkz. Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı", *Milel ve Nihal Dergisi*, 13/1 (Ağustos 2016): 71-109.

⁷⁸ İsrâ Sûresi 17/94; Furkân Sûresi 25/7; Tegâbün Sûresi

⁷⁹ Sâffât Sûresi 37/16-17.

⁸⁰ Yûnus Sûresi 10/18; Ra'd Sûresi 13/14; Meryem Sûresi 19/81; Zümer Sûresi 39/3, 43-44.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Mahmûd Şükrî (1342/1924). *Bülûğu'l-ereb fî ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*. 3 cilt. thk. Muhammed Behcet el-Eserî. Beyrut: trz.

Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd (279/892). *Ensâbu'l-Eşrâf*. 13 Cilt. Thk. Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.

Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Davud (282/894). *el-Ahbâru't-Tıval*. Thk. Abdülmün'im Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1380/1960.

Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Endelûsî (487/1094). *Mu'cemü mesta'cem min esmâi'l-bilâdi ve'l-mevâdi*. 4 Cilt. 3. Baskı. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed (250/864). *Ahbâru Mekke*. 2 cilt. Thk. Rüşdi Salih Melhas. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, trz.

Günel, Fuat. "Hicr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 455-456. İstanbul: TDV Yay., 1998.

Harman, Ömer Faruk. "Hicr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Harman, Ömer Faruk. "Medyen". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 346-348. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hasan İbrahim Hasan. *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, 14 Cilt. Trc. İsmail Yiğit ve Arkadaşları. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.

Hemdânî, Ebû Muhammed Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb (334/945). *Şıfatü Cezîreti'l-'Arab*. Leiden: Matbaatü Brill, 1884.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (245/860). *el-Muhabber*. Thk. Eliza Lichten Stater. Beyrut: trz.

İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî (367/977). *Sûretü'l-Arz*. 2 cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1357/1938.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik (213/828). *es-Sîretü 'n-Nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sakâ - İbrahim el-Ebyârî - Abdülhafız Çelebî. 2 Cilt. Mısır: 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer (774/1372). *Kıyasu 'l-Enbiyâ*, thk. Mustafa Abdülvahid, 2 cilt. Kahire: Dâru't-Te'lîf 1388/1968.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (276/889). *el-Maârif*. Thk. Servet Ukkâşe. 2. Baskı. Kahire: Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1992.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (230/844). *et-Tabakâtü 'l-Kübrâ*. 11 Cilt. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: 1421/2001.

İbnü'l-Fakîh, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshak (340/951). *el-Büldân*. Thk. Yusuf el-Hâdî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1416/1996.

İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-Fârisî (346/957). *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1424/2004.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali (821/1418). *Subhu 'l-a'sâ fî sinâ'ati 'l-inşâ*. 15 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, trz.

Khan, Majeed. "Suudi Arabistan'daki Kaya Resimleri". Çev. Hakan Temir. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 3 (Ocak-Haziran 2018): 81-106.

Köksal, Mustafa Âsım. *Peygamberler Tarihi*. 2 cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

M. J. De Goeje. "Arabistan". *İslâm Ansiklopedisi*. 1: 472-486. Eskişehir: MEB Yayınları, 1997.

Söylemez, Mehmet Mahfuz. "İlk Dönem İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Cahiliye Araplarında Ahiret İnancı". *Milel ve Nihal Dergisi*, 13/1 (Ağustos 2016): 71-109.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed (548/1153). *el-Milel ve 'n-niha*. 3 cilt. Thk. Abdülazîz Muhammed Vekîl. Kahire: Müessesetü'l-Halebî, 1387/1968.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/923). *Târihu 'l-Ümem ve'l- Mülûk*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.

Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer (292/905). *Târihu 'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. 1. Baskı. Thk. Abdu'l-Emir Mühenna. Beyrut: 1431/2010.

Yâkût el-Hamevî, bû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût (626/1229). *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dâru Sâdir, 1415/1995.

Yiğit, İsmail. *Peygamberler Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2019.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer (207/823). *Kitâbü'l-Meğâzî*. 3 Cilt. Thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-E'lemî, 1409/1989.

https://maps.sygi.com/?utm_source=contentpages&utm_medium=cta&utm_campaign=poi#/?item=poi:5258612&map=13,26.789445,37.927723&gallery (17.12.2019)

<https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1>

DİYONİSSOSÇU YAŞAM, FESTİVALİZM: GROTESK VE KARNAVALESK
FESTIVALISM, DIONISSUOUS LIFE: GROTESQUE AND CARNAVALESQUE**Dr. Arş. Gör. Semra DOĞAN AK**Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü,
Altınşehir Mahallesi, Adıyaman.**ÖZET**

Festivalizm konulu makalenin yöntemi kelimenin etimolojik yapısından yola çıkarak oluşturulmuştur. Festival ve karnavalların kökeninden, alışkanlığından bahsedilerek günümüz hayat pratikleri reflekslerine nasıl yol açtığından söz edilmektedir. Sonuçta ise, günümüz sanatı tarafından nasıl okunduğuna değinilerek bağlanmaktadır.

“Festivalizm nedir”, sorusuna “karnavaleskin tanımı nedir” sorusu bağlamında ele alınarak tanımı yapılmıştır. Mihail Bahtin’e ait olan bu terim bu nedenle sık sık tercih edilmiştir. Roma, Antikite, Rönesans öncesi dönemde halkın gülüşü olarak kabul edilen festival ve karnavalların, günümüzdeki sıçramalarına ayna tutulmaktadır.

Ortaçağda, ciddiyet, suskunluk önemli erdemlerdi. Din, ebedi ağırbaşlılığı ve yası gerektirmekteydi. Fakat kilisenin tahakkümüne karşılık, halkın kendi kilisesi vardı. Karnavallar, tüm hiyerarşik düzenlerin askıya alındığı dönemlerdir. Karnavallarda herkes eşitti, kast sistemi hissedilmezdi. (Karnavallar günlük hayatın kendisine, halkın tümünden onayı ile yaşanmaktaydı). Karnavallarda, Bahtin’in vurguladığı en önemli nokta ise, her şeyin *tersyüz* edilmiş olmasıydı. Krallar soytarı, soytarılar kral olurdu. Mizah, olumsuzlama ile değil olumlama ile kendisini göstermekteydi.

Karnaval sanat ile hayat arasındaki ince çizgidir. Karnavallar sahne ışığında yaşayamaz, izleyicileri insanlar değildir; onlar içerisinde yaşarlar. Karnavalesk konuşma, iki insanın basitçe samimiyetine bağlıdır. İkili resmi konuşma yapıyorsa, alay etme ancak üçüncü kişi hakkında olur. İki dost konuşurken, sesleri yükselir, omuz ve karnına vurur. Bu karnavalesk jestler Bahtin’e göre geçmişe dayanır. Ancak artık yan anlamlarını kaybetmişlerdir. Rabelais’nin romanı, dönemin romanlarından üslupça oldukça farklıdır; sıralamalar, karşılaştırmalar, örneklemeler, abartmalar, vurgulamalar ve tutumtraklı sözlerle zenginleştirmiştir. Romanda gülmenin Ortaçağ halkına ait bir ayrıcalık olduğunu ve Rönesans’ı tetikleyen sebeplerden biri olduğunu savunulmaktadır. Gülme, korku karşısında Ortaçağ insanının tek zaferiydi. Sadece Tanrısal olan değil, doğa güçlerine de karşı son derece etkiliydi (mana ve tabu). Aşk ve suçluluk karşısında kazanılan kısa bir zaferdi.

Metnin karnavalesk terimine vurgu yapması, sanat dinamikleri içinde halkın söyleminin önemini vurgulamaktadır. Her sanat pratiği içerisindeki halk tahrikleri ve yorumları, reflekslerinin var olduğunu ve bunların karnavalesk alışkanlıklar bağlamında olduğunu belirtmeye çalışmaktadır. Günümüz sanat pratiklerinin büyük oranda halk refleksleri

bağlamında şekil değiştirilmesine izin verilen yapıda olduklarına vurgu etmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Grotesk, Karnavalesk, Bürleks

ABSTRACT

The method of the article named Festivalism is formed by etymological meaning of the word. It is based on reflexes of the modern days life practices and routines, how it retraces the old days' festivals and carnivals. In the contrary, it is determined the contemporary art dialogues.

The answer of “What is festivalism?” is identified by the question “What is the definition of carnivalesque?”. This term, which belongs to Mihail Bahtin, is very frequently used in the article. Festivals, which are accepted as public laughter of the Roman, Antique, and pre-Renaissance times, are reflected to the modern days.

In the Medieval ages solemnity and silence were superior virtue. Religion demanded mourning and eternal dignity. But despite the dominance of the church, the public had its own church. Carnivals were the times which systems of hierarchy temporarily suspended. In the carnivals everybody was equal, caste system was out of place temporarily. (Carnivals were lived with the full public approval). Bahtin stresses on the very important topic that everything in carnivals was turned out upside down. Kings were crowns and the crowns were kings. The humor was on with affirmation, not the negation.

Carnivals are the fine line between art and life. Carnivals dont live on stages, the scene is not the public: on the contrary the public lives inside. Carnavalesque talk is slightly connected to the candour between two people. If two people have a serious speech, the topic is always the third person. If two fellows are talking their voice gets high and they hit on shoulders or tummies. Bahtin thinks that, these carnivalesque gesticulations come from very past habits. But only they have lost their connotations. Rabelais' book is quite different from the boks of its time; which is enriched with process, comparisons, sampling, dramatisations, stressing and allusive words. In the book it is stressed out that the laughter belongs to the medieval public, which triggered off the Renaissance. The laughter was the only victory of the medieval person against the fear. Not only it was the divine, it was also very effective against the nature (intention and taboo). It was a small victory over love and crime.

The article emphasises on the term carnivalesque, because it gives the importance of the public speech in the contemporary art practices. It gives the idea that every art paractice has a bound on carnivalesque habits as public provocations and interpretations or reflexes. It stresses on the idea that contemporary art practices change in the habit of public reflexes and provocations.

Keywords: Grotesque, Carnavalesque, Burlesque.

1. GİRİŞ

“Festivalizm nedir”, sorusuna “karnavaleskin tanımı nedir” sorusu bağlamında ele alınarak tanım yapılmıştır. Mihail Bahtine ait bu terim sık sık kullanılmaktadır. Roma, antikite, Rönesans öncesi dönemde halkın gülüşü olarak kabul edilen festival ve karnavalların, günümüzdeki sıçramalarına ayna tutulmaktadır.

Metnin karnavalesk terimine vurgu yapması, sanat dinamikleri içinde halkın söyleminin önemini vurgulamaktadır. Her sanat pratiği içerisindeki halk tahrikleri ve yorumları, reflekslerinin var olduğunu ve bunların karnavalesk alışkanlıklar bağlamında olduğunu belirtmeye çalışmaktadır.

Günümüz sanat pratiklerinin büyük oranda halk refleksleri bağlamında şekil değiştirilmesine izin verilen yapıda olduklarına vurgu etmeye çalışılmaktadır.

Bürlesk: edebiyatta bir konu ile işleniş arasındaki aşırı uyumsuzluğa dayanan, ciddi bir edebi ya da sanatsal biçimin komik öykülenmesi. Bürleskte ciddi şeyler gülünçleştirilir, saçma şeyler ciddiye alınır; gerçek duygular aşırı duygusallığa indirgenirken saçma duygusallıklar soyluluk düzeyine yükseltilir. Bu tür, bir yazarın ya da herhangi bir yapının dil ve üslubuna alaycı bir şekilde öykünen parodi türüne yakın olmakla birlikte, ton ve üslup açısından daha kapsamlı ve kabadır.

2. GROTESK VE KARNAVALESK

2.1. Grotesk

Ortaçağda, ciddiyet, suskunluk önemli erdemlerdi. Din, ebedi ağırbaşlılığı ve yası gerektirmekteydi. Fakat kilisenin tahakkümüne karşılık, halkın kendi kilisesi vardı. Bahtin’e göre, Roma Dönemi ‘Satürn Bayramları’, Antik Yunan’ın Dionissos Şölenlerinden kalma bir alışkanlığın devamı karnavallar olarak düzenlenmekteydi. Gerçekte hayatın kendisidir, ancak onun bir oyun gibi şekillenmiş biçimidir (Bahtin, 2005, s. 33). Karnavallar, tüm hiyerarşik düzenlerin askıya alındığı dönemlerdir. Karnavallarda herkes eşittir, kast sistemi hissedilmez. (Karnavallar günlük hayatın kendisine, halkın tümünden onayı ile yaşanmaktaydı). Karnavallarda, Bahtin’in vurguladığı en önemli nokta ise, her şeyin tersyüz edilmiş olmasıdır. Krallar soytarı, soytarılar kral olurdu. Taşlamalar yapıldı, tiyatro gösterileri, sotie’ler¹ düzenlenmekteydi. Mizah, olumsuzlama ile değil olumlama ile kendisini göstermekteydi. “Karnaval gülüşü, tüm halkın gülüşüdür. İkincisi, ufku evrenseldir; karnavala katılan katılmayan herkese yönelen gülüştür. Tüm dünya, gülünç yüzüyle neşeli göreceliği içinde

¹ Sotie: tiyatrodan çılgınlık oyunu; 15. ve 16.yy’larda Fransa’da eğlence amacıyla yazılmış, kişileri çılgınlıkları içinde gösteren, çoğunlukla temel bir olayı bulunmayan dinsel, siyasal taşlama oyunu. –yn.

görülür. Üçüncüsü, bu gülüş müphemdir; hem neşeli ve zafer dolu hem alaycı ve taklitçidir. Söyler ve inkar eder, gömer ve hayat verir. Karnaval gülüşü işte böyle bir şeydir” (Bahtin, 2005, s. 38). Karnaval gülüşü, masallar ve hikayelerde betimlenen herkesin katıldığı şölen sofrasının gülüşüdür.

Karnavallarda, yukarıdan-aşağıya bir yönelimden bahseder Bahtin. Baştan, aşağıya karın, üreme organları ve kaba etlere doğru yön vurgulanır, grotesk imgelerde. Burada yiyip yutma sonucu, karında doğuma sebebiyet verme simgeleri görünür. Bahtin çok bilinen bir örnek vererek somutlar; Don Kişot ve Sancho Panza. Don Kişot dönemin asillerinin zayıflığını, sıkıcılığını ve histerikleşmiş saplantıları ile görünmektedir; oysa Sancho Panza, koca göbeği ile iştahlı, bol bol dışkılayan, neşeli grotesk yansımasıdır. Halkın neşe ve eğlencesini, yaşamını görünür kılar.

Resim 2: Don Kişot ve Sancho Panza

Grotesk imge dokusu oldukça eski kullanıma sahiptir. Bu mitolojide ve arkaik sanatlarda bulunmaktadır. Yunan ve Roma dönemi dışında, Klasik dönemde de vardır, ancak resmi sanatın alanından atılmıştır. Kerç çömlekleri, plastik masklar, doğurganlığı temsil eden figürler, mizah unsuru taşıyan vazo resimleri, grotesk “çift” imgeleri (Herakles ve Odysseus’un komik çiftleri), komedilerden sahneler ve doğurganlık simgeleri (Bahtin, 2005, s. 59). Grotesk yerine daha çok süslemeyi ifade eden arabesk ve bürlesk² terimleri de kullanılmıştır. Doğrudan halk kültürüyle ilişkili olan, dolayısıyla tüm insanlara ait olan Ortaçağ ve Rönesans groteskinin aksine, Romantik grotesk, mahrem bir “salon” özelliği

² *Bürlesk*: edebiyatta bir konu ile işleniş arasındaki aşırı uyumsuzluğa dayanan, ciddi bir edebi ya da sanatsal biçimin komik öykülenmesi. Bürleskte ciddi şeyler gülünçleştirilir, saçma şeyler ciddiye alınır; gerçek duygular aşırı duygusallığa indirgenirken saçma duygusallıklar soyluluk düzeyine yükseltilir. Bu tür, bir yazarın ya da herhangi bir yapının dil ve üslubuna alaycı bir şekilde öykünen parodi türüne yakın olmakla birlikte, ton ve üslup açısından daha kapsamlı ve kabadır.-yn.

kazanmıştı, der Bahtin (Bahtin, 2005, s. 65). Romantik groteskte genelde duyulan korku vardır. Ayrıca, maske ögesi son derece önemlidir grotesk imgelerde. Maske değişim ve dirilişin sevinciyle, neşeli bir görecelilikle, bir örnekliğin ve benzerliğin şen şakrak reddiyle ilintilidir; kendine benzeyişi reddeder. Maske, geçişle, metamorfozla, doğal sınırların ihlaliyle, alayla ve bildik takma adlarla ilişkilidir. Hayatın oyunu unsurlarını barındırır; gerçeklik ile imgenin karşılıklı özgül bir ilişkisine dayanır, ki bu da, en eski ritüellerin ve gösterilerin en temel özelliğidir. ...Parodi, karikatür, yüz şekilleri, tuhaf duruşlar ve komik jestler maskenin kendisinden gelmiştir. Maske, groteskin özünü ifşa eder (Bahtin, 2005, s. 68). Barok sanatçı Caravaggio, çizdiği Bakküs (Bacchus) resimleri ile halkın gülüşünü, Dionnisosçu yaşamını gösterir. Sanatçı, kilise sipariş resimleri yapmasına rağmen, katil-eşcinsel kimliğini bu resimlerde yansıtmıştır.

Resim 2: Caravaggio, Genç Hasta Baküs/Young Sick Bacchus, 1594, (self-portrait of his early paintings), tuv.üz. yb., 67x53cm, The Bourgesse Gallery, Roma.

2.2. Karnaval

Ve karnavalların değişmezleri olan palyaçolar ve soytarılar, belki de karnavallar dışında da değişmeyen tek öğelerdir. Onlar sanat ve hayat arasındaki çizgide dururlar. Kaba bir tabirle söylenebilirse “Krala parmak atabilen tek kişi, onun soytarısıdır.” Bu müphemlik, onun yaşadığı hayal dünyasından kaynaklanır. Ancak kralın soytarısını sürekli yanında tutmasının tek sebebi bu değildir; doğruyu olduğu gibi görüp söyleyebilen, buna cesaret edebilen kişidir soytarı. Doğruyu söylemekten asla çekinmez ve kralı eleştirmekten de. Bu sebeptendir ki, gülen yüz maskesinin ardında saklanır. Tıpkı, gerçekleri gülerek ve şaka yollu söyleyebilmesi gibi.

Akira Kurosawa'nın Kral Lear yorumu olan filmi Ran'da, kral ve soytarısı arasındaki ilişki de aynen böyledir. Sert mizaçlı imparatorun her daim yanında olan soytarısına asla kızamaması dikkatleri çekmektedir. Her durumda düşüncelerini söylemekten çekinmeyen soytarısı, konuşmalarını oyunlar ve şaklabanlıklar eşliğinde dile getirmektedir. Ciddiye alınmıyormuş gibi görünse de kral sözlerine aslında kulak vermektedir. Oğulları taht mücadelesindeyken ve babalarına da saldırdıklarında, kralın yanında hep soytarısı kalacaktır.

Resim 3: Akira Kurosawa, Ran filminden bir sahne

Bahtine göre; halka ait olan, karnavalesk olan kafir sayılmaktadır. Akıllı değil, kurnazdır, kaba sabadır, pistir, fiziksel sınırı yoktur, sular seller gibi içerek, tepsi tepsi sosis yiyerek cümbüş eder, dur durak bilmeden çiftleşir. Entelijensiyanın adab-ı muaşeret kurallarından uzak; burnunu karıştıran, osuran bir duruştur. “Karnaval gülmesi, resmi dünyaya karşı kendi dünyasını, resmi kiliseye karşı kendi kilisesini, resmi devlete karşı kendi devletini kurar” (Bahtin, 2005, s. 24). Rabelais, bilgeliğini eski Provence lehçesinin, deyişlerinin, özdeyişlerinin, okul farslarının temel popüler güçlerinden, soytarıların, palyaçoların ağzından almıştır. Ressam Brueghel de aynı yöntemle, halkın atasözlerini ve deyimlerini tuvallerine aktarmıştır.

Resim 4: Pieter Brueghel, Karnaval ve Perhiz arasındaki Savaş, 1559.

Karnaval sanat ile hayat arasındaki ince çizgidir. Karnavallar sahne ışığında yaşayamaz, izleyicileri insanlar değildir; onlar içerisinde yaşarlar. Karnavalesk konuşma, iki insanın basitçe samimiyetine bağlıdır. İkili resmi konuşma yapıyorsa, alay etme ancak üçüncü kişi hakkında olur. İki dost konuşurken, sesleri yükselir, omuz ve karnına vurur. Bu karnavalesk jestler Bahtin'e göre geçmişe dayanır. Ancak artık yan anlamlarını kaybetmişlerdir.

Masal ve hikayelerde mutlu sonla bitmeleri ve tüm halkın davet olduğu bir şölen den bahsedilir. Bayram havası tüm insanlar ile birlikte kutlandığında güzel olmuştur. Brueghel'in resminde bayram ve karnaval konuşması dikkatle işlenmiştir. Samimiyet ve halkın gülüşü, şiddetiyle hissedilmektedir. "Grotesk gerçekçilikte, yukarıdaki itibarsızlaştırılması ve aşağı indirilmesinin biçimsel ve göreceli bir karakteri yoktur. Burada "yukarı" ile "aşağı"nın mutlak ve tamamen topografik bir anlamı vardır. "Aşağı" dünyadadır, "yukarı" ise sema. Dünya yiyip yutan bir öğedir (mezar, rahim); aynı zamanda da bir doğum ve yeniden doğum ögesi (anne memesi). Kozmik veçheleriyle "yukarı" ile "aşağı"nın anlamı işte budur. Öte yandan bunların saf bedensel veçhelerinde –ki kozmik olandan çok net bir şekilde ayrılamaz- yukarı bölge yüz ya da kafa, aşağı bölgeyse üreme organları, karın ve kaba etlerdir" (Bahtin, 2005, s. 48).

Veronese'nin "Kana Düğünü" resminin itirazlara sebep olması, çok da şaşılacak bir durum olarak görünmez artık. Resmin hikayesine göre; İsa ve havariler Cana'da bir yemeğe davet edilirler. Şarap bol bol tüketilirken, İsa artık kupaların su ile doldurulmasını ister. Ve su şaraba dönüşür. Yedi mucizesinden birincisidir. Resim dini bir konuyu ele almasına rağmen, sofrada "kuş sütü eksik" tabirine uyan bir detaylandırma ve bolluk görünmektedir. (Resim 5)

Resim 5: Veronese, Paolo, Kana Düğünü, t. ü. yb., 666x990cm, Louvre Müzesi, Paris, 1562-63

Norman, resminde günümüz bar, eğlence yerlerinde aşırılığa varan sahneyi vermiştir. Işıklılandırılmış bir pist, göğüsleri açık ve öpüşen ancak birbirini tanımayan aşırı samimi insanlar. Sınırsız alkolün beraberinde getirdiği histeri ve kontrolsüzlük, bu mekanın duvarları

içerisinde süren aşırılık, karnavalesk hayatlar. Ancak sabah kalkıp, işe gidildiğinde gece yaşananlardan hiçbir iz veya hatıra kalmaz.

Resim 6: Norman, Irving, Olmak ve Olmamak (Gala), t.ü.yb. 92x104 inç, 1979-80

2.3. Groteskte Erotik Sanat Nesnesi Kullanımı

Adorno ve Horkheimer'a göre: "Keyfin kolektif kökeni ilkel orjinlerdir. 'Evrensel kargaşanın şenlik tarafından temsil edilen perde arkası' diye açıklar Roger Caillois, 'dünyanın düzeninin askıya alındığı an gibi görünür. Bundan dolayı şenlikte bütün aşırılara izin verilir. Davranışlar kurallara aykırı olmalı, her şey altüst edilmelidir. Söylencesel çağda zamanın akışı tersine çevrilirdi: İnsan yaşlı doğuyor, çocuk olarak ölüyordu... Böylece sosyal düzeni koruyan tüm kurallar sistematik olarak çiğnenmiştir. İnsan kendisini kökenin ulvileştirilmiş erklerine teslim eder; ama böylesi eylemler askıya alınmış yasaklar açısından ölçsüzlük ve delilik gibi gözüktür. Gücüne kavuşmuş benlik ve güvence altına alınmış egemenlik, ancak uygarlığın ve Aydınlanmanın giderek gelişmesiyle birlikte şenliği farz haline getirir. Egemenler keyfi, rasyonel olarak, tam anlamıyla boyundurluğa alınamamış doğaya verilen bir haraç diye sunarak, onu kendileri için zararsız hale getirmeye ve yüksek kültür olarak muhafaza etmeye çalıştılar. Bir yandan da egemenlik altında olanlara, keyfin ellerinden tümüyle alınmadığı durumlarda uygun dozajlar ayarlamaya çabaladılar. Keyif böylece tümüyle düzenlenmiş bir etkinliğe dönüşüp kaybolana dek güdümlenmenin nesnesi haline gelir. Bu süreç ilkel şenliklerden çağdaş tatillere kadar devam eder. 'Sosyal organizmanın karmaşıklığı kendisini geçerli kıldığı oranda yaşamın olağan akışının durmasına katlanamaz. Her şey bugün dün olduğu gibi, yarın da bugün olduğu gibi devam etmelidir. Genele bir taşkınlık artık mümkün değildir. Çalkantı dönemi bireyselleştirilmiştir. Tatil şenliğin yerini

almıştır.’ Faşizmdeyse tatilin yeri radyonun, gazete manşetleri ve benzedirin³ yarattığı sahte bir kolektif esrimeyle doldurulur” (Theodor W. Adorno, 2010, s. 144 - 145).

Marquis de Sade (1740-1814) Fransız aristokrat ve yazarının müstehcen romanları bu grotesk imgelere dayanır. Sadizmin kurucusu olduğu kabul edilen Sade, insanın insansal yanı ortadan kaldırılması ile sonunda (kendi yararını koruma) sadizme varılacağını göstermiştir. (Sade, 2011). Max Horkheimer’in ve Theodor W. Adorno’nin Aydınlanma’nın Diyalektiği adlı eserlerinde bir makale ‘Juliette ya da Aydınlanma ve Ahlak’ başlığıyla yazılmıştır ve Juliette’nin merhametsiz ve çıkarıcı davranışlarını aydınlanma felsefesinin ifadesi olarak yorumlar. Aynı şekilde psikanalist Jacques Lacan ‘Kant avec Sade’ adlı makalesinde etğin Immanuel Kant tarafından oluşturulan kategorize edilmiş zorunlulukların tamamı olduğunu söyler.

Döneminde kabul gören imgelerin dönemimizde sansürlenmesi kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Pompeii’de gün yüzüne çıkan eserlerden Priapos (bereket tanrısı)’un duvar resmi olarak evlerin ve kamu binalarının içinde sergilenirken, şimdiki zamanda müzelerde gizli bir odada (Naples Arkeoloji Müzesi’nde) sergileniyor olması iktidarın sansürlemesinin geldiği konumu göstermektedir.

Resim 7: Priapos, duvar resmi, Pompeii

Benzer durum Türkiye’de Selçuk Arkeoloji Müzesi’nde de görülmektedir. Yunan dönemin karnavalesk hafızasını imgeleyen Priapos heykeli yine karanlık ve kapalı, camlı bir bölmede, üstelik altındaki düğmeye basıldığında belirli bir süre ışığı açık kalan mekanda sergilenmektedir. Müzeyi gezen izleyicilerin heykelin bulunduğu bölmeyi es geçmeleri de mümkün olduğundan, sansürlenen eser görünmez kılınmak istenmiştir. Ya da gelebilecek tepkilerden korktuğunu göstermeye çalışmaktadır. Müzenin bu tutumu otoritenin izleyicilerde olduğunu gösterme çabası izlenimi vermektedir. Ancak bilineni görünmez kılma çabası, heykelden rahatsız olabileceklere göstermeye çalıştığı saygıya karşılık, topluma karşı saygısızlık ve tahakkümdür esasında.

³ Benzedrin: Nazi komutanlarının birliklere verdikleri güçlü bir uyarıcı. –yn.

Resim 8: Priapos, heykel, Selçuk Müzesi, Selçuk/Aydın.

Priapos, (Berket tanrısı) bağlar ve bahçeler tanrısıydı. Dionisos ve Aphrodite'in oğludur. Roma devrinde erkekliği ve fiziksel aşkı canlandırıyor. Halk tiyatrolarındaki laubali karakter ve müstehcen şiirler bu karakter kaynaklıdır. En önemli kült merkezi Lampsakos (Lapseki) kentidir.

Gülme kadar delilik de grotesk içerisinde normaldir. “Halk groteskinde delilik, resmi aklın resmi hakikatin dar kafalı ciddiyetinin neşeli bir parodisidir. bu şenlikli bir deliliktir. Romantik groteskteyse delilik, bireysel tecridin kasvetli ve trajik bir veçhesine bürünür” (Bahtin, 2005, s. 67). En önemli öge maske olmuştur. Maske, kendinin reddidir. Farklı olup kendine gülebilmelidir. Romantik grotesk, karanlığı kullanır; halk groteskinde ise ışık hakimdir.

Resim 9: Mehmed Siyah Kalem, 14-15. yy, Topkapı Müzesi Koleksiyonu, minyatür

2.4. Gargantua

Rabelais, “Gargantua” adlı kitabı yazdığı dönemde karnavallar oldukça popülerdi. “Kahramanlarının dev olması Rabelais’ye gülünç ziyafet sahneleri tasvir etme olanağı verdi. Devlerin doymak bilmeyen oburlukları birçok komik bölümün kapılarını araladı. Devleri anlatmak aynı zamanda alışlagelmiş gerçeklik algısını alt üst etme olanağı da sağlıyordu. Bu

açılardan bakıldığında Rabelais'nin eserleri, halk kültürüne ve karnaval kültürüne dahil edilebilir. Bunula birlikte Rabelais, dev temasını, yalnızca komik olduğu için kullanmıyordu. Devler aynı zamanda, Rönesans'ın insan idealini sembolize ediyordu: Rönesans insanın sonsuz entelektüel iştahının fiziksel aktarımıydı. Rabelais böylece, yazdıkları vasıtasıyla, bilgelikle halk geleneğini uzlaştırmaya çalıştı” (Rabelais, 2011, s. XV). Rabelais'nin romanı, dönemin romanlarından üslupça oldukça farklıdır; sıralamalar, karşılaştırmalar, örneklemeler, abartmalar, vurgulamalar ve tutumtraklı sözlerle zenginleştirmiştir. Bahtin, gülmenin Ortaçağ halkına ait bir ayrıcalık olduğunu ve Rönesans'ı tetikleyen sebeplerden biri olduğunu savunmaktadır. Gülme, korku karşısında Ortaçağ insanının tek zaferiydi. Sadece Tanrısal olan değil, doğa güçlerine de karşı son derece etkiliydi (mana ve tabu). Aşk ve suçluluk karşısında kazanılan kısa bir zaferdi (Bahtin, 2005, s. 118). Bu sebeptendir ki, Rönesans düşüncesinin çıkışını etkilemişti. Bu düşüncelerde, korkunç olanı, cehennemi hatırlatanı gülünç olarak yansıtılmıştır. Korkunç olan grotesktir. Karnaval, dünyadaki her şeyi yiyip yutan, gebe kalan canavara dönüşür. Bolluktur. Ortaçağ gülmesi, dünyanın gizeminden ve iktidarından kaynaklanan korkuyu mağlup ettiğinde, hem dünyanın gizemini hem de iktidara ilişkin hakikatin pençesini düşürdü. Övgüye, dalkavukluğa, riyakarlığa karşı çıktı. Sövgülerde ve kaba sözcüklerde ifade edilen bu gülen hakikat, iktidarı itibarsızlaştırdı. Ortaçağ soytarısı işte bu hakikatin habercisiydi (Bahtin, 2005, s. 119).

Şekil 10: Honoré Daumier, 'Gargantua, La Caricature', 16 December 1831 _Daumier 1808-1879

Yazar Marquiz de Sade, karnavalın Rokoko'da yansımasıydı. Yiyip yutma, ziyafet sofrasının önemi, cinsel edimlerde aşırıklar, mahremine odaya taşınması (halkın groteski gizli değildir), gebelik ve dışarı çıkartma, boşaltma edimi ve skatolojik⁴ serbestlik. Sade'in grotesk

⁴ Skatolojik: gübre tetkik ilmi; müstehcen yazılar. –yn.

imgelerinde boşaltım önemli bir alan kaplamaktadır. Battaile’de ise boşaltım, işkencenin bitişi ile haber verilmekteydi.

Gülme; halkın sıkıcı, ciddi, tekdüze olanına karşı tepkisiydi. Grotesk imgelerde göbek, altta olanın, yeme içme ve bolluğun sonucudur. Keyfi olandır, doğuma sebebiyet verir. Gülme, yeme içme, doğurma, ölme birbirleri ile bağlantılıdır. Bu yüzden cehenneme ait olan aslında, Bosch’un resimlerinde kocaman ağzı ile yalayıp yutan, büyük göbekli bir canavardır. Cehennemde kakhaha hiç durmaz, sonu gelmez bir delilik ve gülme dikkatleri çeker. Gülme de oldukça mahremdir. Ve karnavallarda özgürce ifade edilir. Günümüz insanında Ortaçağ dönemi algısı olmadığı için gülme daha serbesttir. Ancak hala simgesel dair olanı kaybetmemiştir. Şölen ve düğünlerde, yükselen kakhahalar kendini kaybedercesine dans etme, Almathea’nın boynuzu⁵ kadar içme ve yemenin bol olması, Satürn Bayramlarına dayanmaktadır aslında. Gülme ve içme hala daha ahmakça olana dairdir. Resimlerde, asiller asla gülmezler, ancak halkın konu edildiği resimlerde güldükleri gözlemlenir.

Kalabalığın bu şenlikli örgütlenmesi, her şeyden önce somut ve duygusal olmalıdır. İzdiham bile, bedenlerin birbiriyle fiziksel olarak temas etmesi bile, belirli bir anlam kazanır. Birey kendini, kolektivitinin ayrılmaz bir parçası, halk kitlesinin bedeninin bir uzvu gibi hisseder. Bu bütün içinde tek tek bedenler, belirli bir ölçüye kadar kendileri olmamaya başlar; yani bedenlerin takasının, yenilenmesinin mümkün olduğu söylenebilir (kostüm ve mask değiştirmek suretiyle). Aynı zamanda insanlar, kendi duygusal, maddi bedensel birliklerinin ve bir ardallıklarının ayırtına varırlar” (Bahtin, 2005, s. 283). Karnaval bedeni, kendinin zaman içindeki birliğinin farkındadır. Göreceli tarihsilliğin farkındadır. Gelecek halkın elindedir.

Karnavalesk biçim, daha sonra zıtlıkların vurgulanması, yan yana getirilmesi ile yapılmıştır. Bugün sirklerde dahi kullanılan, zayıf-şişman, çok uzun-cüce, ihtiyar-geçmiş gibi karşıt özellikli insanlar komik olarak ele alınmaktaydı. Don Kişot ve Sancho Panza örneğinde olduğu gibi. Gülmek, kakhaha atmak yerlilerin, kırsallığın özelliği olarak görülmekteydi. Resimlerde köylüler kakhahalar içinde gösterilirken, asillerin portreleri derin bir sessizliğe boğulmuş olarak boyanmaktaydı. Chapmanların yapmış olduğu biyogenetik maket; bedenleri tek parça halinde kaynaşmış spor ayakkabılı birkaç çocuk formundan oluşmakta. Bu organik yapı oldukça grotesktir ve spor ayakkabıları ile gülünç bir zoraki duruşları vardır.

⁵ *Almathea’nın boynuzu*: Almathea, Zeus’a dadılık eden Nympha’nın adıdır. Almathea, çocuğu bir mağaraya kaçırıp orada Helios’tan doğma korkunç bir yaratık olan keçinin sütüyle beslemiştir. Tanrı çocuk o kadar güçlüymiş ki keçinin bir boynuzunu kırmış ve kendisine bakan Nympha’ya verip içini dilediği gibi doldurabileceğini söylemiş. Böylece her türlü yemişle dolan boynuz “Bolluk Boynuzu” oluvermiş. –yn.

Resim 11: Chapman, Jake&Dinos, Zygotic Dönüşüm, fiberglas, 1995

Yüzde en çok grotesk olarak kullanılan organlar burun ve ağızdır. Çünkü, grotesk, bedenin dışına pörtleyen, sınırlarından taşmak isteyen arar. Dışarı fırlayan, bedensel gerilimin dışavurumudur. Ağız, her şeye hakim olur. Grotesk yüz açık bir ağız olarak indirgenir; diğer uzuvlar bu ağzın etrafını çevreleyen çerçeve görevi görürler. Grotesk bedenin hayatındaki en önemli olaylar, bedensel tiyatro olarak bu alanda oluşur. Yeme, içme, dışkılama ve (terleme, sümürme, hapşırma gibi) bütün diğer madde atımı işlerinin yanı sıra çiftleşme, hamilelik, uzuvların kopması, başka bir beden tarafından yenilip yutulma, bütün bu edimler, bedenin sınır bölgelerinde sergilenir ya da başka bir deyişle eski ve yeni beden arasındaki sınırda. Bütün bu olaylar hayatın başlangıcı ve sonu birbirine sıkıca bağlantılıdır, iç içe geçmişlerdir. O halde grotesk imgenin sanatsal mantığı, bedenin kapalı, pürüzsüz ve nüfuz edilemez yüzeyini yok sayar, sadece fazlalık oluşturan çıkıntıları (filizleri, tomurcukları) ve delikleri, yani sadece bedenin sınırlı uzamının ötesine uzanan ya da bedenin derinliklerine giren kısımları seçer. Dağlar ile uçurumlar ya da mimari terimlerle söylemek gerekirse, kuleler ile yeraltı geçitleri, işte grotesk bedenin rahat ettiği yerler oralarıdır (Bahtin, 2005, s. 348).

Sanatçı Jerry Boyle, Topeka'da Washburn Üniversitesinin her yıl oluşturduğu sanat fuarında, bir din adamının portresini grotesk bir şekilde sunmuştur. Esere karşı bir profesör ve bir öğrenci sergi alanından kaldırılımsı için eyalet mahkemesine başvurmuşlardır. Fakat mahkemeye göre, üniversitenin Katolik kiliseye karşı bir karşı dırışu olmadığına dair kararı sonucu geri çevrilmiştir.

Resim 12: Boyle, Jerry, Senden Daha Kutsal, heykel, 2003

Ayrıca, karnavalesk öğelerin vazgeçilmezi olarak Bahtin, davulu göstermektedir. Davul eğlenceli, gürültülü, dikkat çekici ve cinsel çağrışımlıdır. Davulun kendisi sevgilidir, davula vuran sopa penise gönderme yapar (evlilik bastonu). Düğünlerde damadın sırtına vurmak da cinsel bir göndermedir. Bahtin'e göre yorumu; eski ama üremekte olan dövülüp taciz edilir. Böylece cezalandırma, şenlikli gülmeye dönüşür (Bahtin, 2005, s. 233). Yine, stadyumlarda tezahurat yapan kalabalık, karşı takıma ve seyircisine cinsel içerikli, küfür, bedenin altına gönderme yapan sözler söyler, şarkılar uydurur ve yanında davul çalar. Bu simgeler, aynı şekilde okunmalıdır. Savaşta da davullar eşliğinde marşlar söylenerek, birliklerin ilerlemesi, hem birliğin moralini yüksek tutmak adına, hem de karşı düşmanın sınırlarını bozmak amacıyla alaydır, güldürüdür. Böylece, iktidar, halka ait olan karnavalesk moral ve eğlenceyi, insanları bir arada tutmak adına kullanmaktadır.

SONUÇ

İnsanlar nerede gülüyor ve sövüyorsa özellikle de dostane bir ortamdalarsa, konuşmaları, bedensel imgelerle doludur. Beden çiftleşir, dışkılar, aşırı yer ve insanların konuşmaları cinsel organlar, göbek, dışkılar, çiş, hastalık, burunlar, ağzılar ve kopan uzuvlar istila eder. Hatta bu istilanın, konuşma normlarıyla sınırlandığı durumlarda bile, bu imgelerin, edebiyata, özellikle de neşeli ve sövgüsel nitelikli edebiyata doğru taşması da sözkonusudur. İnsanların sevgi ve sövgü ifade eden ortak jestlerinin tamamı, kesin hatlarla tanımlanmış bu imgelere dayanır (Bahtin, 2005, s. 349). Grotesk imgeleri adab-ı muaşeret kurallarında görmemek, rastlantısal değildir. Ağzı şapırdatmadan yemek yemek, sesli gülmemek, dik durmak, kemiklerin bir yerden çıkıntı yapmamasına dikkat etmek, kamburlaşmamak, vücudun edepsiz sesler çıkarmaması, öksürürken ve hapsirirken ağzı kaptmak... vb. Hepsi vücutta yer alan çıkıntıları

ve girintileri kapatmak üzerindedir. Giyim tarihine bakılırsa; kadınların hareketlerini kısıtlayacak giyisiler seçilmiştir. Korseler, uzun etekler hep onların rahat hareket etmemeleri, daha doğrusu hareket edememeleri amacı taşır. Erkek kıyafetlerinde ise, bir dönem özellikle onların iktidarını temsilen, falluslarını daha büyük gösteren çıkıntılar kullanmışlardır ve dar pantolonlar seçmeleri de vurguyu arttırma amacı taşımaktaydı. Günümüzde topuklu ayakkabı kadınların sadece estetik görünümüne değil, hızlı ve kaba yürümesini engelleme amacı taşımaktadır. Fakat, daha kısa etekler, daha rahat kıyafetler, jeanler, hep cinsel devrim olarak adlandırılan dönemlerin sonuçlarıdır.

Grotesk imgeler, günlük yaşamın içinde iktidarın ve halkın isteklerine göre kullanılmış ve kullanılmaktadır. İktidar kontrol etmek üzere kullanılmaktadır, halkın refleksleri ise değişime uğratılmaktadır. Halkın gülüşü her türlü edepsiz ve sakıncalı olanı, ciddi olanı kullanmaya devam etmektedir. Bu bir reflekstir, tutumdur, yaşamın kendisidir. Bazen siyasi bir tepki olarak ortaya çıkar, bazen masallarda yaşara, bazen ise tek bir insanın söylediği söz olur. Kimi zaman ise, sanat imgeleri olarak kendini gösterir. Çünkü bu dili kullanan yine halkın kendisi olacaktır.

KAYNAKÇA

Bahtin, M. (2005). Rabelais ve Dünyası. (Ç. Öztekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Pelikoğlu, F. E., & Korkmaz, F. D. (2009). 1960'dan Günümüze Plastik Sanatlar Alanında Feminist Yansımalar. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak 'Kadın': Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Konulu Sempozyumu Bildiriler Kitabı (s. 84-88). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Rabelais, F. (2011). Gargantua. (B. Uzma, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.

Sacerdoti, G. (2007). Kurban ve Egemenlik. (Z. Yılmaz, Çev.) Ankara: Dost Yayınevi.

Sade, M. d. (2011). Yatak Odasında Felsefe. (K. Sadi, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Theodor W. Adorno, M. H. (2010). Aydınlanmanın Diyalektiği. (N. Ülner, & E. Ö. Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

GÜNCEL SANAT VE SANAT NESNESİ KONUŞMALARI

CONTEMPORARY ART AND ART OBJECT DIALOGUES

Dr. Arş. Gör. Semra DOĞAN AK

Adıyaman Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Resim Bölümü, Altınşehir Mahallesi, Adıyaman.

ÖZET

Her sanat türü ve sanat eseri az veya çok politiktir. Politikanın da hayatın değişmez bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğu üzere sanat nesneleri politik anlamlar referans vermektedirler. Hayat, kültür, sanat, spor felsefe, ekonomi.. hayatın kendisine dair her terim politiktir. Günceldir ve tarihseldir. Politika güncel hayatın değerlerindendir ve sanat nesneleri kaçınılmaz olarak politiktir. Çünkü, sanatçı bulunduğu ortamdan kopuk bir eser üretimine giremez. Güncel hayat, söylencelere (mitoslara) gebedir ve sanat eseri de söylencelere sebebiyet verir. Eski dönemlerde söylenceler sonrası sanat imgeleri oluşturulurken, artık sanat imgeleri oluşturulduktan sonra söylenceler (mitoslar) türetilir olmuştur. Bu söylenceler güncel olanın yeni öyküsüdür.

Eylemlerin sürece bağlı ortaya çıkması bağlı oldukları durumlarda dikkat çekici veya farkındalık sebebi olmalarına sebep olabilir. Her ne kadar, sanat eserlerinin öncül, avangard, güncel amaçları olsa da her dönemde bu kadar ilgi çekmeyebilirler. Bu onların değersiz veya başarısız oldukları anlamına gelmez. Yalnızca, doğru zamanda ortaya çıkmaları, dikkatlerin doğru zamanda odaklanması ve doğru yerde bulunmak gibi farklı parçaların bir araya gelmesi gerekli olmaktadır. Ayrıca politik olanın dönemsel tutarlılığı da önemli bir etkidir.

Toplumsal olaylar, çok ilginç çıkış ve sonuçlara sebep olmaktadır. Bazı eylemler sanatçılara ilham verirken bazıları doğrudan içinde olma isteği oluştururlar.

Güncel sanat ve çağdaş sanat ayrımı net olarak yapılamazken ülkemizde, (yeni) sanat nesnesinin durumu da muğlaktır. Bu konuda Vasıf Kortun güncel sanatın net tanımını yaptığı iddiasındadır. Ayrıca, güncel ve çağdaş kelimelerinin İngilizceye çevrilmesi ile bunları karşılayan contemporary ve modern sözcükleri ayırımı daha da netleştirmektedir.

Dünyada ise, Duchamp sonrası sanat nesnesi yorumları tamamen değişmiştir. Sanat nesnesinin yararlılığı, eser mi iş mi olduğu sorularını ortaya atmıştır. Bitirilmiş, çerçevelenmiş sanat eserlerine alışkın olan toplum yeni bir sanat eseri ile karşı karşıya kalmıştır. Sanatın satın alınması, alınmaması onun para ile diyalektiğini değiştirmiş, sanat alımayıcıları farklılaştırmıştır. Yeni sorular, yeni sanat estetiği disiplinleri ile anlatılır olmuştur. Duchamp

sonrası kriz artık Clement Greenberg estetiğini, yorumunu taşıyamaz olmuştur. Yeni anlatılar için, diyalektiğe, yapıbozuma başvurulmalıdır ve ilişkisel estetiğe ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Nesnesi, Eser, Güncel, İlişkisel Estetik.

ABSTRACT

Every single art practice and artwork is less or more political. Given as the politics is indispensable part of our lives, it is very obvious that the art objects give references to the politics. Every term of life as culture, life, art, sports, philosophy, economy are political. They are actual and historical. Politics is the worth of actual life and art objects are inevitably political as well. Just because an artist cannot create art from the reality living in. Actual life, is conceive to myths and the art object provoke the myths. In the ancient times art object were created after the appearance of the myths, but in the current the myths appear after the art objects are created. These myths are new stories of the actual life.

The activities may appear very remarkable in the period. Whenever each art activity aims to give avandgarde, prior, contemporary ideas, they may not be remarkable as viewed out. This will never give the meaning they are useless or ineffective. Only the lucky occasion is needed as the right timing, the right focusing and the right presence. Even the right era occurrence of the political thing is a big factor. It is searched out that the political thing, artwork, image, myths and the actions have to be coherent with the time soul (zeitgeist). Because the meaning scratched out may appear only with the solidity and concretization in the time soul (zeitgeist).

Social events have very interesting conclusions. As some may give the will to be involved in, some may give the artists inspiration. The collapse of Berlin Wall, Nürnberg Trials, The Arab Spring, first satellite in the space, big migrations, the shoe thrown over American President George W. Bush, Gezi, feminist and ecological acts, the executions of Saddam Husein the President of Iraq and Muammer Kaddafi the President of Libya are very important event that has changed the actual sensation of social dynamics.

In our country we cannot give the proper definition of the differences of contemporary art and modern (çağdaş) art. At this point the curator Vasıf Kortun acclaims to give the definition of contemporary art. Even, the translation of (güncel) and (çağdaş) are contemporary and modern and they stress the real difference.

In the world, after the crisis of Duchamp, the readings of art image have completely changed. The function of the art object creates questions of the artwork and art piece. The society which was used to see framed canvases on the walls, has encountered with new artworks. The market of art has even changes art dealers' expectations. New questions have been answered by new art aesthetics. Art after The Duchamp Crisis can no more be explained by the

clement Greenberg aesthetics. The contemporary art needs dialectics, deconstruction and relational aesthetics.

Keywords: Art Object, Artwork, Contemporary, Relational Aesthetics.

GÜNCEL Mİ, ÇAĞDAŞ MI?

Günümüzde sıkça kullanılan “güncel sanat” terimi İngilizce çevirisi yapıldığında “contemporary” sözcüğünün çevirisi olmaktadır. Yani güncellenebilen, avangard (Fransızca’dan dilimize yerleşmiş) olan, günümüze ait olandır. Bu noktada ise, “çağdaş sanat” teriminin farkının olup olmadığı sorulmaktadır.

Dünyada modernizm sonrası sanat 1960 sonrası olarak işaretlenmektedir. Özellikle buna (Post-Duchamp) Duchamp sonrası Kriz olarak da tarif edilebilir. Duchamp’ın kullanılan hazır ürünleri sanat nesnesine çevirmesinden sonra sanat estetiği bir kriz ile karşı karşıya olduğunu anladı. Özellikle de sanat eseri üretimini en önde gören, yücelten Greenberg estetiği büyük bir şiddetle karşı çıktı. Böylece yeni sanat nesnesi tanımında modernist sanat estetiğinin sözlerinin yetersiz kaldığı görüldü. Öncelikle Amerika’da gelişen bu kriz hızla tüm dünyaya yayıldı. Ancak Türkiye’de gelişmeleri oldukça geç takip edilebilmekteydi ve çağdaş sanat teriminin kullanımının 1980 sonrası sanatı için tercih edildiği görülmektedir.

Türkiye’de güncel ve çağdaş terimlerinin farklı olduğunu iddia edenler de var, aynı olduğunu iddia edenler de. Mehmet Yılmaz bu konuda aynı olduklarını söylerken İngilizce çevirisinden yola çıkar. “Kavramların hangi anlamlara geldiğine ek olarak, biz bir de çeviri tercihleri yüzünden ortaya çıkan çatallaşmalarla uğraşıyoruz. *Contemporary*, güncel diye mi çevrilmeli, çağdaş diye mi? Sözlüklerde *contemporary*’nin anlamı ‘çağdaş’, ‘aynı zaman diliminden olan’, ‘yaşıt’ ve ‘bugüne özgü’ şeklinde veriliyor. Sözcük tanımı, ister istemez *modern* kavramını getiriyor aklımıza. Modern sözcüğüne verilen anlamlarsa şöyle: ‘Yeni’, ‘çağcıl’, ‘çağdaş’, ‘ilerlemeden yana olan’. Görüldüğü üzere, çağdaşlık ve bugüne özgülük bağlamında kesişiyorlar. Aralarındaki temel fark, modern’e yüklenen ‘yeni’ ve ‘ilerleme’ vurgusu” (Yılmaz).

Tansel Türkdoğan da çeviriden yola çıkarak şöyle söyler: “Türkiye’de ise 1980’lere kadar çağdaş olanı ya da bugüne ait olanı belirtmek üzere modern sözcüğünün yanı sıra İngilizcedeki *contemporary* sözcüğünün karşılığı kullanılmaktaydı ve her iki sözcükte modern kelimeinin karşılığı olarak görülürdü. Bu çeviri karışıklığı gidermek için modern kelimesi çevrilmeden modern sanat olarak; *contemporary* sözcüğü ise, *contemporary art*, çağdaş sanat yada güncel sanat olarak çevrilmiştir.” (Türkdoğan, 2014, s. 129).

Elçin Gen, tam da bu karışıklığın sadece çeviri hatası olmadığını bazı eleştirmenler tarafından politik olarak ayırım yapıldığının altını çizer. “Türkiye’de görsel sanat alanında “çağdaş sanat”a karşı “güncel sanat” tartışması epey bir süredir gündemde. “Güncel sanat”, 1990’lardan beri bu kavramı kasten veya gelişigüzel kullanan sanatçı, küratör, eleştirmen,

yazarlar vs. yoluyla, iyi kötü billurlaşmış pratik bir alana dönüştü. Bu pratik billurlaşma, zaman içinde sınırları hayli keskinleştirilmiş bir ideolojik kutuplaştırma halini aldı. Bu kutuplaştırmanın bir yanında, “güncel”in giderek kazandığı hegemonyaya karşı “çağdaş”ı tarihin çöplüğüne göndermemekte direnen ‘muhafazakârlar’ var: Bu torbanın içine, “ortodoks Marksist”ten “Kemalist”e, “ulusalcı”, “Aydınlanmacı”, “modernist”e kadar uzanan envai çeşit etiket sokulabiliyor. Örneğin, Vasıf Kortun, çağdaş sanattan “modern cumhuriyet projesini sürükleyen” sanatı anlıyor, Ali Akay ise “bürokratik devlet merkezli” bir sanatı” (Gen, 2012).

Bununla beraber güncel sanat terimini Vasıf Kortun Türkiye’ye kazandırdığını iddia etmektedir. Bu konuda eleştirisini Ekrem Kahraman şöyle belirtir. “Kortun ‘çağdaş sanat’ kavramına siyasal argümanlara dayalı ideolojik gerekçelerle ısrarla ve şiddetle karşı...”

Ona göre tıpkı ‘çağdaşlık’ kavramı gibi ‘çağdaş sanat’ kavramı da Türkiye’de doğrudan “Kemalizm”i, devletçiliği, elitizmi ve zoraki bir laikliği” temsil etmektedir. Bu yüzden de daha baştan Kemalist bir dayatmadan ibarettir.

Ayrıca Türkiye’de kullanılan haliyle ‘çağdaş’ kavramı İngilizcedeki ‘contemporary’ kavramını karşılamamaktadır. Bu nedenlerle de ‘çağdaş’ kavramının yerine ‘güncel’ (aktüel) kavramını tercih ettiğini kendisi belirtiyor” (Kahraman, 2012).

Ali Şimşek de bu konuya katıldığını şu sözleri ile söylemektedir: “1990’larda öncelikle Sovyet sonrası dünyada güçlenen Contemporary; Türkiye’ye geldiğinde Çağdaş ismini kullanamazdı. Çünkü çağdaş Türkiye’de tam da postmodernizmin ve sol liberalizmin altını oymaya çalıştığı Aydınlanma, sekülerlik, Kemalizm gibi anlamları kodluyordu. Vasıf Kortun’un sürece dahil olmasıyla, onun yaygınlaştırdığı Güncel Sanat kullanılmaya başlandı. Güncel Sanat; daha önceki pentürün, heykel gibi konvansiyonel yaklaşımların dışındaki performans, yerleştirme, dökümantasyon, hazır nesne, videoart, kavramsal sanat gibi yeni eğilimleri kodluyor; kendini karşıtına göre belirliyordu” (Şimşek, 2015).

1990 sonrası çağdaş sanat yerine güncel tanımlaması getiren Kortun, güncel’ini bir kez daha tanımlamaktan da kaçınmadı. “Sanatta zamanımızın en yakıcı sorunu olan *güncelliğin*, yaşanan zamanda derdi olanlara mahsus olduğunun altını çizdi. Arızası olmayanın güncel olmadığını, her arızası olanın da güncel olamayacağını, zamana uyumlu olanın ise asla güncel olamayacağını anlattı. Bir geçmiş ve mirası sürmek, bir gelecek tahayyülüne sahip olmak çok daha değerlidir. Bu da üç farklı kamuya karşı sorumluluğu gerektiriyor: güncel olan bir topluluk, geçmişteki bir topluluk ve gelecekteki bir topluluk. Miras devralan ve miras devreden kurumlar olarak birinci vazifemiz insanların görüşlerini oluştururken daha iyi kararlar vermelerine yardımcı olacak araçlar sunmaktır. Devraldığımızdan daha iyi bir dünyayı geleceğe devretmektir” (Gökçe, 2017).

Ali Akay çok daha net bir çizgi sunmaya çalışarak: “Eğer Türkiye’den bahsediyorsak fark var. Türkiye yakın dönem sanat tarihi dili içinde bir fark var. Ama ikisi de contemporary art’a tekabül ediyor Batı dillerindeki anlamıyla. Burada; çağdaş sanat denildiği zaman Türkiye’de,

1960lı ve 70li yıllardaki bilhassa akademi merkezli sanatçıların olduğu bir ortam anlaşıyor. Sezer Tansuğ'un Remzi Kitabevi'nden yayınlanmış kitabının adı buydu. 1960'lı yıllarda ortaya çıkan 70'li yıllarda devam eden, 80'lere gelen sanatçılar dünyası için çağdaş sanat kullanılıyor. Bu dönem daha çok Akademi ağırlıklı ressam ve heykeltıraşların hakim olduğu bir dönemdir. Arada 1970'lerden itibaren Marmara Üniversitesi eski deyimle, Tatbiki Sanatlar Okulundan hocaları da katmak gerekecek. Fakat Türkiye'de yeni bir sanatçı nesli ortaya çıkmaya başladı; bilhassa 1990'lardaki çağdaş sanat akımı Akademik eğitimle kendi bakışını koparan bir akım ortaya çıktı. Akademik malzemeleri, eğitim biçimi, atölye sisteminin dışına çıkan, buralı sanatçılar oluşmaya başladı. Bunlar bilhassa resim heykel gibi malzemelerin hiyerarşisini bir bırakıp başka malzemeleri yahut onları birbirine karıştırarak eser yapan sanatçılar oldular. Serigrafi gibi baskı ve çoğaltma teknikleri küçük enstalasyonlar, popüler kültür malzemeleri vb. kullanılmaktaydı. Daha sonra burada tartışma alanı oluştu: yerleştirme, fotoğraf kolaj mı yoksa pentür mü diye bir kıyaslama alanı oluştu. Desenle fotoğrafın birbirine yaklaşması, iç içe girmesi. Video projeksiyon, 1990'ların sonunda burada kullanılan bir malzemeydi ve hatırladığım kadarıyla Şükran Moral, Hale Tenger, Gülsün Karamustafa ve Seza Paker bu sıralarda video kullanan sanatçılar arasındaydı" (Akay, 2019).

Görüldüğü üzere, Çağdaş sanat ve güncel sanat terimlerinin kullanımı arasında gerek çeviri gerek politik anlam üzerinden ayrımlar yapılmakta olsa da genellikle birlikte kullanılırlar. Yani modernizm sonrasını anlamlandırırılar. Modern sanat ise aynı şekilde Türkçe'ye çevrilmiş de olsa çağdaş sanat görünmez sınırlar ile içerisine sızmaktadır.

Bazı Türkçe kaynaklara bakılacak olursa terimlerin kullanım alışkanlığı daha net görülebilir. Sezer Tansuğ'nun "Çağdaş Türk Sanatı" kitabında "Çağdaşlaşma olgusu bir bakıma, önce aydın kesimlerin benimsediği "milliyetçilik ülküsü"nden de hız kazanarak, kendi içindeki kozmopolit öğeleri ayıklamak suretiyle evrensel olana kenetlenen yeni bir sentez meydana getirmektedir" demektedir (Tansuğ, 1993, s. 11). Bu kitapta asker ve sivil ressamlardan, Sanayii Nefise 1914 Kuşağı (Çallı Kuşağı), İnas Sanayii Nefise, Türkiye Cumhuriyeti Kurumları, D Grubu, Türk resminde soyutlama eğilimleri ve yeni üslup çalışmalarından bahseder. Yine Tansuğ'nun "Türk Resminde Yeni Dönem" kitabında ise bir devamı niteliğinde kronoloji izlenmektedir. On'lar Grubu, Yüksel Aslan, Ömer Uluç, Adnan Çoker, Sarkis, Altan Gürman, Burhan Doğançay, Gülsün Karamustafa, Bedri Baykam adlı sanatçılardan bahseder (Tansuğ, Türk Resiminde Yeni Dönem, 1988).

Sanat Kitapları serisinde ise olmazsa olmaz olarak hep tavsiye edilmiş olan kitap E. H. Gombrich'in Sanatın Öyküsü'dür. Mısır ve Yunan sanatından başlayıp, Jackson Pollock (Gombrich, 2009) ile sona ermiş olması artık günümüz anlatısına cevap vermediğini kanıtlar. Bunun akabinde yayımlanmış olan Norbert Lynton'un "Modern Sanatın Öyküsü" (Lynton, 2015) adlı kitabı ise, fovistlerden, kübistlerden, konstrüktivistlerden, Marcel Duchamp'dan, Magritte'den, New York Sanatı'ndan Rauschenberg'den, Arazi Sanatı'ndan, Anselm

Kiefer'den bahsetmektedir. Son olarak Michael Wilson'ın "Çağdaş Sanat Nasıl Okunur" kitabında (Wilson, 2015) yeni medyanın dahil olduğu pek çok örneğe yer verilmiştir.

Türkiye'de çağdaşlaşma girişimleri ile Batı'ya dönük yapılan çalışmalar sonucu hızla Avrupa'ya devlet bursu ile gönderilen sanatçıların çalışmaları önderliğinde *çağdaş sanatın* gelişim gösterdiği izlenmektedir. Hala bu dönemin yaşanmaya devam etmesi ile birlikte iletişim ve seyahatte çok daha fazla imkanlara ulaşılması ile eşzamanlı gelişimler görülmektedir. Güncel sanat terimi ise daha çok yeni medya, network, internet ve farklı medyumların kullanımı sonucu gelişen yapısökümcü araştırmaların izleğinde oluşturulan *sanat yapıtları* ve *işleridir*.

SANAT ESERİ, YAPITI, İŞİ

Yine İngilizce'de çeviri sorunu oluşan sanat *eseri/yapıtı* veya *iş* terimlerinin karşılığı "artwork"tür.

Modernizmin o dayattığı başında halesi olan ve ebedi dokunulmazlığı olan sanat eseri üretimine artık pek başvurulmaz.

Resim 1: Alexander Brener 1997 yılında Kazimir Malevich'in "Beyaz Haç" adlı resmine yeşil spreyl boya ile dolar işareti yapmıştır.

Rus asıllı performans sanatçısı Alexander Brener, 1997 yılında Kazimir Malevich'e ait "Beyaz Haç" adlı resmine yeşil spreyl boya ile dolar işareti çizerek oldukça büyük bir tahribatına sebep olmuştur. Bu eyleminden dolayı 5 ay hapsedilmiştir. Ancak Brener bu eyleminin bir saldırı olmadığını, Kazimir malevich ile bir diyaloga girdiğini açıklamıştır.¹ Aslında brener'in eylemi, son dönemlerde sıkça kullanılan *temellük* terimini akla getirmektedir. Bir sanat eseri ile uygulanan her sanatçı veya izleyici ilişkisi sanat yapıtını ona

¹ "The cross is a symbol of suffering, the dollar sign a symbol of trade and merchandise ... What I did was not against the painting. I view my act as a dialogue with Malevitz." (<https://www.dailyartmagazine.com/art-vandalism-damaged-madmen/> erişim tarihi: 18/01/2020).

ait kılmaktadır. Yani postmodernizmin her zaman iddia ettiği gibi sanat yapıtı izleyici ile diyalog halinde olmalıydı, ve sergilendiği andan itibaren (hatta bazen üretim aşamasında bile) sanatçıya ait olmaktan çıkmaktadır.

Artık sanatçılar eserlerini değil, işlerini sergilemektedirler. Yapıt kelimesi de “yapmak” eyleminin sonucu olarak okunabilir. “İş kelimesinin yayılmasında da yine içerik itibarıyla modern/postmodern kutuplaştırmasına çok benzeyen, bir ideolojik/estetik yüke karşı mesafe alma iddiasındaki bir çeviri hamlesi söz konusu. Ne sanatın “yüce” bir uğraş, ne de sanatçının toplumu ve dünyayı değiştirmeyi hedefleyen bir “yaratıcı” olduğunu ima etmek üzere, yapılanın nihayetinde gelip geçici, diğerlerinden farksız bir “iş” olduğu vurgulanıyor. Bu ayrımın arkasında, ilk bakışta, sanatçıyı korunaklı mabetlerinden hayatın içine indirmeye çalışan 20. yüzyılın avangard sanat akımlarının, anti-art düşüncesinin ve pratiğinin etkisi var gibi görünüyor. Tüm hayat sanat olana, her eylem sanat eseri olana, herkes sanatçı olana dek sanatı yıkmak; kilise ve saray karşısında kazandığı özerkliğin bedelini bu sefer de müzelerle hapsolarak ödeyen sanat kategorisini hayatın içinde çözündürmek...” (Gen, 2012).

SANAT HEM POLİTİKTİR HEM SOSYALDİR

Her sanat türü ve sanat eseri az veya çok politiktir. Politikanın da hayatın değişmez bir parçası olduğu göz önünde bulundurulduğu üzere sanat nesneleri politik anlamlar referans vermektedirler. Hayat, kültür, sanat, spor felsefe, ekonomi.. hayatın kendisine dair her terim politiktir. Günceldir ve tarihseldir. Politika güncel hayatın değerlerindendir ve sanat nesneleri kaçınılmaz olarak politiktir. Çünkü, sanatçı bulunduğu ortamdan kopuk bir eser üretimine giremez. Sanatın bir iletişim veya salt bir üretim aracı olduğu düşünülmemelidir. Sanat kendi dili ve aracı olan bireysel bir tepkimedir. Levent Çalıkoğlu bir söyleşide kısaca şöyle ifade etmeyi seçer: “...sanat temsile, kavramlara ve yargıya ilişkin değildir. Sanat bilinçsel ve düşünsel terimlerden çok, duygusal terimlerle düşünme gücüdür. Bir yapıtı dünyayı temsil ettiği veya kavramlar sunduğu için okuyorsak, onu sanatsal veya ebedi bir yapıt olarak okumuyoruz demektir. Sanat eseri bir iletişim racı değildir. Bünyesinde en ufak bir enformasyon kısıntısı dahi bulundurmazabilir” (Çalıkoğlu, 2005, s. 89). Sanatın içerisinde bulunan her disiplin ve felsefe, antropoloji, dilbilim vb. gibi bilim dalları birbirleri ile her zaman dirsek teması kurarlar. Tamamen bağımsız, ütöpik bir dil de kullanmayı tercih ettiklerine de rastlanır. Lakin, güncel hayatın patrikleri içerisinde çok dilli iletişim seçtikleri görülmektedir. Ali Akay bu geçişli dili tasvir ederken: “Deleuze ve Guattari’nin “Felsefe nedir?” metninde şu vardı: Sanat duygulanımlarla, bilgi algılarla; felsefe de kavramlarla çalışıyor. Ama yine aynı kitap bize gösterdi ki, bütün bunlar ayrı ayrı birimler değil, kavram, algı ve duygulanım çoğu yerde yer değiştiriyorlar, alan değiştiriyorlar ve aldıkları etkinin nereden geldiğine göre o alanın içine girmeye başlıyorlar. Yani bir kavramın etkisi, yankısı önce bir duygulanım, ondan sonra bir algı haline gelebiliyor” (Çalıkoğlu, 2005, s. 97).

Bahsedilen durumun en bilinen örneği Joseph Kosuth'un "Bir ve üç Sandalye" yapıtında gerçek bir sandalye, fotoğraf olarak bir sandalye ve terim olarak bir sandalye açıklaması bulunmaktadır. Burada biçimler madde içinde donmaz, tasarım anındaki durumuyla betimlenirler. Sanatçının üretim sırasındaki tavrı nesneleri tanımlamada dili kullanma süreçlerinde değişikliğe dayanır. Burada sanat, felsefe ve tasarım iç içe geçer.

Resim 2: Joseph Kosuth, Bir ve üç Sandalye, 1965.

Güncel hayat, söylencelere (mitoslara) gebedir ve sanat eseri de söylencelere sebebiyet verir. Eski dönemlerde söylenceler sonrası sanat imgeleri oluşturulurken, artık sanat imgeleri oluşturulduktan sonra söylenceler (mitoslar) türetilir olmuştur. Bu söylenceler güncel olanın yeni öyküsüdür.

Resim 3: Vahit Tuna, İsimsiz, 2019.

Belli durumlarda her ikisi de güncel sanatta söz konusu olabilir. Vahit Tuna'nın 440 kadın ayakkabısını duvara asarak oluşturduğu "İsimsiz" adlı yerleştirmesi 2018 yılında 440 kadının erkekler tarafından öldürülmesinin büyük bir acı olduğunu dile getirmektedir. "Son yıllarda artan kadına şiddet olayına dikkat çekmek için farklı işler üretiyordum. Dolayısıyla mekanın çok işlek bir caddede olması her türlü insanın gözü önünde yer alması nedeniyle, kadın cinayetleri konusu duvara taşımak istedim" (Erkeç, 2019). Sanatçı bu şekilde yaşanan olayı aynı duyguları izleyiciye aktarmak için mekan seçiminde ve temsillerde seçici davranışını vurgulamıştır. Söylenceyi yeniden oluşturarak temsil etmeye çalışmıştır.

Resim 4: Andreas Gursky, İsimsiz V, 1997.

Bir de güncel sanat nesneleri kendi söylencelerini üretir olmuşlardır, adeta bir siyasal iktisadı ortaya çıkmıştır. Foster, bu durumu özetler, “Baurdillard’a göre, Bauhaus üretiminin siyasal iktisadından, “göstergenin siyasal iktisadına”doğru nitel bir sıçramaya işaret eder: Metanın yapısı ile göstergenin yapısı –ikisi tek bir şey olarak dolaşıma girecek şekilde- birbirini şekillendirir: Dolaşıma giren, günümüzde olduğu gibi, “gösterge mübadele değeri”ne sahip “imge-ürünler”dir” (Foster, 2009, s. 35). Metanın pazarlanmasında tüketicinin bireysel arzular hedef alınarak üretim aşamasına geçilmiş olması, kesintisiz “minyatür-ben”lerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu sınırsız üretim sürecine etki eden arzu ekonomisi bireysel isteklere her alanda cevap veren imgeler üretmeye ve hücreler gibi çoğaltmaya sebep olur. Her kolanın, şekerlisi, şekersiz, light (diyet olanı), ambalajı nostaljik olanı, vegan olanı üretilmektedir. Raflarda aynı ürünün farklı renklerde ve ambalajlarda kapladığı alan artmaktadır. Foster, üretim süreci aşamalarını özetlerken; Post-fordist üretimin “esnek uzman”laşmasıyla birlikte, metalar sürekli olarak değişik çehrelere büründürülür ve piyasalarda durmaksızın Pazar açığı yaratılır- öyle ki bir ürün niceliği bakımından kitlesel olabilirken, aynı zamanda görünüşü itibarıyla güncel, kişisel, alıcısına birebir uygun olabilir. Bugün ürünlerde arzu hesaba katılmakla kalmaz, özgüleştirilir de aynı zamanda: katalogların sayfalarını karıştıran ya da Internet üzerinden alışveriş eden tüketici, karşısındaki ürünlerde “işte, ben” diye seslenen suretini görür adeta. Metanın müşteri profiline uyarlanması, “”minyatür-ben” lerin oluşturulması yönündeki bu kesintisiz süreç, bugün yaşanan tasarım enflasyonunu körükleyen nedenlerden biridir” demektedir (Foster, 2009, s. 36-37).

Tüketim sürecinde baz alınan bu kişisel (mini-ben) arzu ekonomisi yaşamın tüm üretim alanlarına yayılmıştır. Ali Akay bir röportajında Louis Hjemleves adlı Danimarkalı

dilbilimci ile örneklemektedir. “İçeriğin biçimden ayrılmaz olduğunu gösteren bir dilbilimci. Onun geliştirmiş olduğu bir ilişki var. Bir yazar, sanatçı, yahut ressam anlattığı şeyi bir biçimle anlatırken, aynı zamanda kendi tekil anlatış biçimini oluşturuyor. Her kişinin de anlatış biçimi kendine has, biri diğerine benzemiyor. Ama benzemeyen şey; ayrı ayrı kavramları kullanmaları ve ayrı ayrı sanatsal akımlar içinde olmaları değil; biri sürrealist, biri kübist resim yapıyor diye değil. Kendine ait bir dili kullanırken, kendi ifade biçimini kullanırken anlattığı bir şey olduğu için, anlattığı ile yapış biçimi birbirinden bağımsız değil. Birbirinden çok ayrı gibi duran iki alan, dışarısının ilişkisi ile en uzakta olanı en yakında ve en yakında olanı da en uzakta hissetmeye başlıyor” (Çalıkoğlu, 2005, s. 101). Bu konuyla politik açıdan bakılır ise aynı cemaatten kişilerin, mesela milliyetçilik, içinden çıkan sayısız fraksiyon oluşumları olduğu görülmektedir. Yine sanat akımlarından sürrealizmde sanatçıların birbirinden farklı üretimlerde olduğu gözlemlenir. Artaud, Bataille, Andre Breton, Masson aynı akım içinde olsalar da birbirinden çok uzaktalar.

Resim 5: Şakir Gökçebağ'ın ayakkabıları kullanarak oluşturduğu sanat yapıtları.

Aynı evde yaşayan beş kardeş, veya aynı okulda yatılı okuyan öğrenciler bile aynı durumlara maruz kalmalarına ve aynı ortamda yaşamalarına rağmen olaylara bakış açıları, verdikleri tepkiler ve yorumları mutlaka farklı olacaktır. Aynı sanatçının pek çok eserde aynı malzemeyi kullanması bile farklı imgeler oluşturmaya engel değildir. Örneğin, Şakir Gökçebağ'ın ayakkabıları kullanarak oluşturduğu sanat yapıtlarının her biri birbirinden bağımsız ve farklı imgelerdir.

Bir diğer dilbilimci Charles Sanders Pierce'ı örneklersek: “Pierce bize başka bir şeyi gösteriyordu: Bir dil nesnesi – bu bir kavram yahut eser olabilir- belirti halinde duruyorsa, onu ikon haline sokan imge ile aynı duyguyu vermez. Tekrar ediyorum, bir dil nesnesi: kavram veya eser. Yani bir felsefenin kavramı ya da bir sanatçının işi, belirti anında, simge anında ve ikon anında oluşurken aynı şekilde çalışmıyorlar. Belirti anında olduğu anda, heterojenlikler dolu bir “soyut makine” çalışıyor. Deleuze'ün kavramını kullanıyorum. Bu şekilde ilerleyebilir ve kendi başına bir eser, bir kavram haline gelebilir. Zaten “soyut makine” diyorum. Bundan simge oluşabilir, eser sembolik bir anlatıma gelebilir. Heterojen yapı ortadan yok olmaya başlar, eser homojenleşmeye başlar ve homojenleştikçe de simgesel boyut kazanmaya başlar. Bu anda eser sembolik olmaya başlıyor ve metaforlarla çalışan edebiyat çıkıyor karşımıza. Bu sembolik eser kendine kamu buluyorsa ikona haine geliyor, ritüelleşiyor yani. Antropoloji haline geliyor. Bir kahraman, bir sembol haline getirmek, eserini bir ikon haline getirmek antropolojik çalışmalar yapan sanatçılarla alakalı bir şey: pop art'ın bize göstermiş olduğu pop kültürün yarattığı şeylerin bazı örneklerini sanatlarda görmek mümkün” (Çalikoğlu, 2005, s. 103). Jeff Koons'un “Tavşan” adlı eseri bu duruma iyi bir örnektir. Çocuk oyuncağı olan balondan ilham alınarak yapılan *tavşan* heykeli üstelik 91.1 milyon dolar rekor bir fiyata satılmıştır. Duchamp'ın *R. Mutt* imzalı “Çeşme” işinden sonra kitch eserler ile adından söz ettiren tartışmalı Pop-Art sanatçısı Koons kullandığı malzemeler ve tercih ettiği imgeler ile tartışma konusu olmaktadır. Kullandığı malzeme ne kadar kolay

bulunabilir ve güncel ise o kadar antropolojik bir anlama bürünmektedir.

Resim 6 : Jeff Koons, Tavşan, 1986.

Aynı şekilde ülkemizden bir sanatçı olan Emre Yusufi, heykellerini Herkül heykelini tercih ederek bir seri halinde sürdürmektedir. Hemen hemen tüm yapıtları Herkül heykelinin günümüz dünyasında yeniden yorumudur.

Resim 7: Emre Yusufi'nin iki Herkül heykeli.

Post-modern estetik ve sanat nesnesinin iş ve yapıt haline gelmesi Donald Kuspit'i oldukça rahatsız etmektedir. "Postestetik sanatta konu gözünüzün önündeymiş gibi hissedersiniz, çünkü estetik açıdan tam bir dönüşüm geçirmemiştir, yani ona doyurucu bir biçim vermek için hemen hiç çaba sarf edilmemiştir. Deyim yerindeyse biçim minimum, konuyla

maksimum düzeydedir; böylece en azından estetik açıdan bakıldığında dengesiz bir sanat eseri çıkmıştır ortaya. Konunun günlük yaşamdaki gerçek biçimi onun “doğru” biçimi –onu olduğu gibi gösteren biçim- olarak görülür. Postestetik bakış açısına göre, konu biçimdir, yani konuyu estetik açıdan değiştirmeye ya da “yeniden biçimlendirmeye” yönelik herhangi bir girişim yanıltıcı olarak görülür. Konu kendi adına konuşur, bu da postestetik sanatçı için yeterli bir “sanatsal” ifadedir” (Kuspit, 2006, s. 52). Kuspit, postmodernizmi eleştirisinde, modernizmin ikonlarını yeniden ele almak zorunda olduğunu ve anlamsızlaştığını söyler. Sanat eserinin tekliğini, biricikliğini koruması gerektiğine inanır, çünkü postmodern esetik ilahi halesini kaybetmiştir ona göre.

Ancak postmodernizm eleştirisinde sanat imgesinin öznel yorumuna bu denli mesafeli ve yanıltıcı bakmak sanatçını yorumunu, geçmişini, kimliğini, yaşadıklarının antropolojisini arka plana itmek demektir. “Esere bir anlam yükleme meselesi konusunda Duchamp’ın pisuarı güncel sanatın miladı kabul edilebilir. Eseri alılmayan açısından Duchamp daha da ileri gider: Sanat eserinin hiçbir estetik çekiciliği olmamalıdır der. Sanatçı, kendini alkışlaması adına kendini kısıtlamamalıdır. Zevkli olmaya çalışmamalıdır, çünkü zevk daima değişir. İyi olmaya da çalışmamalıdır. Yalnızca var olmaya çalışmalıdır” (Türkdoğan, 2014, s. 23).

Eylemlerin sürece bağlı ortaya çıkması bağlı oldukları durumlarda dikkat çekici veya farkındalık sebebi olmalarına sebep olabilir. Her ne kadar, sanat eserlerinin öncül, avangard, güncel amaçları olsa da her dönemde bu kadar ilgi çekmeyebilirler. Bu onların değersiz veya başarısız oldukları anlamına gelmez. Yalnızca, doğru zamanda ortaya çıkmaları, dikkatlerin doğru zamanda odaklanması ve doğru yerde bulunmak gibi farklı parçaların bir araya gelmesi gerekli olmaktadır. Ayrıca politik olanın dönemsel tutarlılığı da önemli bir etkidir.

“Sanatsal etkinlik, formları, tazi ve işlevleri değişmez bir özne değil, çağlara ve toplumsal içeriklere göre evrilen bir oyundur. Eleştirmenin görevi, sanatsal etkinliği şimdiki zamanda incelemektir. Modernizm programının belli bir yönü kim ne derse desin tükenmiştir” (Bourriaud, 2005, s. 17). Günümüz sanatı, günümüzde her öznde yaşanan ütopyalar, distopyalar, politikalar, antropolojiler, kimlikler, teknolojiler ve seyahatler çerçevesinde üretimlere sahne olmaktadır.

KAYNAKÇA

Akay, A. (2019, Mayıs 1). Ali Akay ile Çağdaş Sanat Üzerine. (Y. Alpay, Röportajı Yapan) <https://rhsanat.com>. İstanbul.

Bourriaud, N. (2005). *İlişkisel Estetik*. (S. Özen, Çev.) İstanbul, Topkapı: Bağlam Yayıncılık.

Çalıkoglu, L. (2005). *Çağdaş Sanat Konuşmaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Erkeç, A. B. (2019, Eylül 12). *yasam/440-topuklu-ayakkabiyi-duvara-asip-kadina-siddete-tepki-gosterdi/1579965*. Ocak 21, 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr>:

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/440-topuklu-ayakkabiyi-duvara-asip-kadina-siddete-tepki-gosterdi/1579965> adresinden alındı.

Foster, H. (2009). *Tasarım ve Suç*. (E. Gen, Çev.) İstanbul : İletişim Yayınları.

Gen, E. (2012, Ağustos 7). *Skopbülten/Elçin Gen*. Ocak 18, 2020 tarihinde <http://www.e-skop.com>: <http://www.e-skop.com/skopbulten/cagdastan-guncele-eserden-ise-bir-ceviri-hikayesi/847/> adresinden alındı

Gombrich, E. H. (2009). *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gökçe, H. (2017, Nisan 1). <http://www.sanatatak.com/view>. Ocak 18, 2020 tarihinde <http://www.sanatatak.com>: <http://www.sanatatak.com/view/vasif-kortun-kamu-muze-fikri-tasfiye-edildi> adresinden alındı.

Kahraman, E. (2012, Temmuz 11). <http://www.aydinlikgazete.com/cagdas-sanat-yerine-neden-istirarla-guncel-sanat-tamami-makale>. Ocak 18, 2020 tarihinde <http://www.aydinlikgazete.com>: <http://www.aydinlikgazete.com/cagdas-sanat-yerine-neden-istirarla-guncel-sanat-tamami-makale,13512.html> adresinden alındı

Kuspit, D. (2006). *Sanatın Sonu*. (Y. Tezgiden, Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.

Lynton, N. (2015). *Modern Sanatın Öyküsü*. (C. Ç. Sadi Öziş, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şimşek, A. (2015, Ekim 9). <http://www.sanatatak.com/view/>. Ocak 18, 2020 tarihinde <http://www.sanatatak.com>: <http://www.sanatatak.com/view/versiyon-ki-sanat-tarihi-ve-sol-liberalizm> adresinden alındı.

Tansuğ, S. (1993). *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tansuğ, S. (1988). *Türk Resiminde Yeni Dönem*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkdoğan, T. (2014). *Sanat Kültür Politika Modernizm Sonrası Tartışmalar* (Cilt I). Ankara, Türkiye: Nobel Yayın.

Wilson, M. (2015). *Çağdaş Sanat Nasıl Okunur*. (F. C. Erdoğan, Çev.) İstanbul, Güneşli, Türkiye: Hayalperest Yayınevi.

Yılmaz, M. (tarih yok). *Metinler*. Ocak 18, 2020 tarihinde <https://mehmetyilmazmehmet.com>: <https://mehmetyilmazmehmet.com/metinler-texts/modern-cagdas-guncel-postmodern-mehmet-yilmaz/> adresinden alındı.

TARİHİ SİLLE MESCİTLERİ¹

EVALUATION REGARDING THE HISTORICAL SİLLE MASJIDS

Mehmet Şamil ÖZYURT

Yüksek Mimar, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi,

Mimarlık Bölümü Doktora Öğrencisi, Konya

Prof. Dr. Demet BİNAN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Mimarlık Bölümü, İstanbul

ÖZET

Tarihi Sille Kenti, Konya'nın 8 km Kuzey batısında, Giret Deresinin oluşturduğu vadide, Selçuklu İlçesi sınırları içinde, mahalle olarak yer almaktadır. Günümüzde kamu kurumları tarafından yapılan restorasyon çalışmaları ile tekrar hayat bulan kentin tarihi, Hitit, Frig, Roma, Bizans, Anadolu Selçuklu, Osmanlı ve son olarak Cumhuriyet dönemi izler taşımaktadır. Yaklaşık beş bin yıllık tarihi bulunan Konya ve Sille coğrafi olarak yakın olmalarına bağlı olarak sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Tarihi kaynaklarda Konya'da gelişen her olayın Sille'yi doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği görülmektedir. Kaya oyma yapılaşmalar ile mimari olarak gelişime başlayan kent, ilk dönem Hristiyan nüfusun Sille'ye yerleşmesi ile gelişmiştir. Bu dönemde Sille Hristiyan keşiş ve rahipler için uygun bir ibadet ve inziva yeri olmuştur. Sille'nin Roma-Kudüs hac yolu üzerinde olması nedeniyle 327 yılında İmparator Costantin'in annesi tarafından Sille'ye uğranılmış ve kentin sembolik yapısı olan "Aya Elena Kilisesi" yapımına başlanmıştır. Kent, Konya ile Konya'ya hakim Gevele Kaleleri arasındaki konumu nedeniyle Türklerin 1073 yılında Konya'yı almasının ardından siyasi ve sosyolojik olarak hareketlenmiştir. Bu dönemde Konya'da bulunan Hristiyan nüfus yoğun olarak Sille'ye göç etmişlerdir. Bu gelişme ile birlikte Sille Rum yerleşimi olmuştur. 19.yy.'a kadar Müslüman nüfus yoğunluğu bulunmayan kentin bu dönem sonrasında sosyo-politik yapısı değişiklik göstermiş ve Müslüman hane sayısında artış olmuştur. Sille'de bulunan yedi adet tarihi mescit yapısı bu tarih aralığına tarihlenmektedir. Osmanlı kaynaklarına göre 14 mahalleden oluşan kentte mescitler bulundukları mahallelerdeki nüfus yapısını da göstermektedir. Tarih boyunca herhangi bir baş kaldırma isyan ya da eşkıyalık faaliyetine ev sahipliği yapmamış olan Sille için bilinen tarihte yaşadığı en büyük zarar olarak 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Krallığı arasında Lozan Barış Antlaşması'na ek olarak gerçekleştirilen nüfus mübadelesi olmuştur. Sille'de bulunan gayrimüslim nüfus Yunanistan'a göç ettirilmiştir. Zorunlu göç ile Müslüman nüfus da kenti terk etmiştir. 2000'li yılların başında başlayan restorasyon çalışmaları ile tekrar özgün dokusuna ulaşmaya başlamıştır. Kentte bulunan yedi adet mescit bu kapsamda yerel idarelerce restore edilmişlerdir. Ahşap ve taş işçiliği ile Sille'nin geleneksel mimari özelliklerini gösteren yapılar 19.yy. ikinci yarısına tarihlenmektedir. Ahşap dikmeli, moloz taş duvar taşıyıcılı yapıların mihrap, minber ve kürsülerinde eğri kesim tekniği ile yapılmış ahşap elemanlar ortak özelliklerdir. İbadete açık olan yapılar, restorasyon çalışmaları ile sağlam

¹ Bu çalışma Mehmet Şamil ÖZYURT'un Prof. Dr. Demet BİNAN danışmanlığında tamamladığı "Sille Geleneksel Mimarisi Bağlamında Sille Mescitleri ve Koruma Uygulamaları" başlıklı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

duruma gelmişlerdir. Bununla birlikte Venedik Tüzüğü ve ICOMOS ilkeleri doğrultusunda korumanın sürdürülebilirliği sağlanması amaçlanmıştır. Yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında koruma durumunu değerlendirmiştir. Süreçte oluşan bozulma durumları uygulama, uygulayıcı, kullanıcı gibi farklı etkenler altında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sille, Kaya Oyma Kilise, Aya Elena Kilisesi, Sille Mescitleri, Konya, Nüfus Mübadelesi.

ABSTRACT

The historical city of Sille is located as a neighborhood in the valley formed by Giret Stream within the borders of Selçuklu District. Its location is eight km away from the northwest of Konya. The history of the city, which has been revived once again through the restoration works conducted by modern public institutions, bears traces from the Hittite, Phrygian, Roman, Anatolian, Seljuk, Ottoman and Republican periods. Konya and Sille have a history of approximately 5000 years and thus have been in close relationships. According to historical sources, every incident that occurred in Konya directly or indirectly affected Sille. The architectural efforts in Sille started with the buildings made of engraved rocks and were developed upon the settlement of early Christian population in Sille. Sille became a suitable praying and seclusion location for the Christian monks and priests in that era. Mother of Emperor Constantin visited Sille in 327 as the city was on the pilgrimage route between Rome and Jerusalem, and the construction of “Hagia Eleni Church”, the symbol of the city, was initiated later. The city became active politically and sociologically after Turks conquered Konya in 1073 due to its location between Konya and major Gevele Castles in Konya. The Christian population in Konya intensively migrated to Sille in that period. Then, Sille became a Greek settlement. The city did not have an extensive Muslim population until the 19th century. However, after the 19th century, sociopolitical structure of the city changed and number of Muslim houses increased. Seven historical masjids in Sille date back to this period. Ottoman sources indicate that the masjids in Sille, which consists of 14 neighborhoods, reflect the populational characteristics of the neighborhoods hosting them. The greatest harm done to Sille, which has not hosted any rebellions, riots or thuggish activities in history, is the population exchange conducted between the Republic of Turkey and Greece Kingdom in 1923 as per the Treaty of Lausanne. The non-Muslim population in Sille migrated to Greece upon the orders. The Muslim population also left the city due to obligatory population. Sille started to gain its authentic pattern following the restoration studies which began in early 2000s. Seven masjids in the city were restored by the local administrators. The architectural works containing woodworking and stone masonry while reflecting the traditional architectural characteristics of Sille date back to the second half of 19th century. The wooden elements that are formed through the curved cutting method on the shrine, pulpit and lectern of the structures with wooden post and rubble wall carrier are the common items. The buildings that are open to praying were strengthened through the restoration studies. Moreover, the aim was to sustain conservative actions as per the Venice Regulation and the principles of the International Council on Monuments and Sites. The status of conservation was assessed following the restoration activities. The distortions that occurred in this period were evaluated considering different factors such as practice, operator or user.

Keywords: Sille, rock engraving, church, Hagia Eleni Church, Sille Masjids, Konya, population exchange.

GİRİŞ

Nüfus mübadelesi sonrasında 2000’li yılların başına kadar mimari olarak gözden uzak kalmış olan Sille, son yıllarda yapılan restorasyon çalışmaları ve sosyal imkanları ile birlikte tekrar gündeme gelmiş olan tarihi bir kenttir. Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde farklı etnik kimlikte toplulukların birlikte yaşadığı kentin mimari mirası da bu yaşam tarzını kiliseler ile mescitlerin bir arada bulunduğu mahalle dokusu ile yansıtmaktadır.

Çalışma kapsamında, ‘Sille Geleneksel Mimarisi Bağlamında Sille Mescitleri ve Koruma Uygulamaları’ yüksek lisans tezinde geleneksel mimari özellikleri, restorasyon süreçleri ve süreç sonrasında koruma durumları değerlendirilen tarihi Sille Mescitleri hakkın mimari özelliklerin belgelenmesidir. Sahada yapılan röleve ölçümleri ve gözlemler ile yapıların mevcut durumları hakkında tespitler yapılırken, restorasyon çalışmaları sırasında bazı mescitlerin uygulaması sırasında edinilen bilgiler değerlendirilmiştir.

1.Sille Kenti’nin Konumu ve Tarihçesi:

Tarihi Sille Kenti, Konya’nın 8 km kuzey batısında, Gevele (Takkeli) ve Küçük Takkeli Dağları arasındaki vadide, Selçuklu İlçesi sınırları içerisinde bir mahalle olarak yer alır. 1980’lere kadar ayrı bir belediyelik iken 1989’dan sonra Selçuklu ilçesine bağlı bir mahalle olmuştur.² 1120 m rakımda bulunan ve yaklaşık 350 m genişliği bulunan Sille Vadisi’nin güney batısında Gevele ve Küçük Takkeli Dağları, kuzey batısında Himmet Ölçmen Barajı ve doğusunda Konya kent merkezi bulunmaktadır. Kuzeyde bulunan dağların eteğinden gelen Giret Deresi vadinin ortasında akmaktadır. Sille’nin içinden geçen Giret Deresi, kentin yapılaşmasında etkili olmuştur. Baraj ve yapılan ıslah çalışmaları ile derenin suyu Sille’de kesilmektedir.

Şekil 1: Sille uydu görseli (Google Earth, erişim tarihi 15.12.2019)

Vadi yapısına uygun olarak doğu-batı aksında yerleşen Sille’de vadinin kuzey ve güney yamaçlarında yapılaşmalar bulunmaktadır. Vadinin güney yamacında bulunan volkanik tüf oluşumlarda kaya oyma yapılaşmalar oluşmuştur. Günümüzde tek mahalle olan kentin yakın geçmişe kadar yapısı 14 mahalleden oluşmaktadır.^{3 4}

Sille tarihi Konya’ya olan yakınlığı ile tarihi süreç olarak Konya ile birlikte gelişim göstermiştir. Zengin bir kültürel birikime sahip

olan Konya ve çevresi yüzyıllar boyu çeşitli medeniyetlere tanıklık etmiştir. Sille isminin etimolojik kaynağı kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda ‘Silli Abad, Sulla, Siella, Silenos’⁵ gibi fonetik olarak benzerlik taşıyan isimler köken olarak yorumlanmıştır. Silenos kelimesinin ‘kaynayıp, çoşarak köpürüp akan su’⁶ anlamında olması, Sille (Giret) deresinde mevsim şartlarına bağlı olarak sıklıkla karşılaşılan taşkınlar ve seller ile bağlantılı olarak

2 Erdem, R ve diğerleri., Sille, Bir Koruma geliştirme Planı ve Sonrası s.26

3 Konya Özel İdare Arşivi , Sudirhemi Nahiyesi Arazi Emlak Defteri 1901

4 Özyurt, M.Ş., Sille Geleneksel Mimarisi Bağlamında Sille Mescitleri ve Koruma Uygulamaları, İstanbul, 2019, s.5-7

5 Özönder H..Sille Tarih-Kültür-Sanat.s.2

6 Özönder H..a.g.e., s.2

isimlenmiş olması mümkündür. Sille, Selçuklular döneminde ‘‘Silye’’⁷, Osmanlı döneminde de ‘‘Sudirhemi’’⁸ olarak isimlenmiştir.⁹

Konya ile olan yakınlığı nedeniyle Sille tarihi, Konya tarihi ile doğrudan ilişkili olmuştur. Tarih öncesi dönemlerde, maden devrine¹⁰ ait yerleşim izleri taşıyan Konya’nın kentsel gelişimi, M.Ö. 30.yy.’da¹¹ bugün Alaeddin Tepesi olarak adlandırılan alana yerleşim ile olmuştur. Kesintisiz olarak¹² tarih sayfasında bulunan Konya’ya bağlı olarak Sille’de tarihsel süreçleri yaşamıştır.

Sille’de henüz kapsamlı bir arkeolojik çalışma yapılmamış olduğu için kentin geçmişinin ne kadar geriye gidebileceği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte yakın çevrede bulunan Hitit ve Frig höyükleri¹³ Sille’nin de bu dönemlere tarihlenebileceği düşüncesi taşımaktadır.

Sille’nin kentsel gelişimi M.S. 1.yy. ortalarında. Bu dönemde Havarilerden Paulus ve Barnaba’nın¹⁴ Konya ve çevresinde tebliğlerde bulunması ile bölgede bulunan Yahudiler yeni Hristiyanları kentlerden uzaklaştırmışlardır.¹⁵ Sille bu dönemde mevcut kaya oyma yapıları ile göçmenler için yerleşim yeri imkanı olmuştur ve mevcut kaya oyma yapılar kilise ve manastır olarak düzenlenmiştir. Ak Manastır,¹⁶ Panaya ve Hızır İlyas Kiliseleri¹⁷ bu dönemden günümüzde kalan kaya oyma yapılarıdır. Roma Kudüs hac yolu üzerinde bulunan Sille’nin sembolik yapısı olan Aya Elena Kilisesi¹⁸ 327 yılında, İmparator Constantin’in annesi tarafından yaptırılmıştır. Farklı zamanlarda onarılan yapı Arap harfleri ile yazılmış olan kitabesine göre 1833 (miladi) yılında Sultan Mahmut tarafından onarılmıştır. Son restorasyon çalışmaları Selçuklu Belediyesi tarafından 2013 yılında tamamlanarak, müze olarak kullanıma açılmıştır. Kaya oyma yapıların sonrasında Sille’de tarihlenen en eski yapıdır.¹⁹

Sille’nin gelişiminde önemli bir nokta Anadolu’ya 11.yy.’da başlayan Türk akınları olmuştur. 1069’da Konya önlerinde görülmeye başlayan Türkler, 1075 yılında Konya’yı almışlardır.²⁰ Bu

7 Konyalı İ..Konya Tarihi.s.435

8 Sezen T..Osmanlı Yer Adları.s.685

9 Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.10-11

10 Bahar H., ‘‘Kavale Kalesi ve Konya’nın Tarihi Bakımdan Önemi’’, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3, Konya, 1994, s.314-315

11 Odabaşı, S., 20.Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü, Konya, 1998, s.11

12 Karpuz, H., Odabaşı, S., Konya’da Geçmiş Zaman, Konya, 1996, s.1

13 Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, 2002

14 Cosmades, T., Habercilerin İşleri-İncil, İstanbul, 1982, s.260.

15 Cosmades, T.,a.g.e., s.250.

16 Karpuz, H., Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42 Cilt 2, 2009, s.918

17 Erdem, R ve diğerleri., a.g.e., s.35

18 Karpuz, H., a.g.e., s.920

19 Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.13-15

20 Küçükdağ Y.,Arabacı C., Selçuklular ve Konya, Konya s.37

Şekil 2: Aya Elena Kilisesi. (Gertrude L. Bell – 1905)

Şekil 3: Aya Elena Kilisesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2016)

gelişme ile Konya’da bulunan Hristiyan nüfus kent dışına göç etmiştir. Sille bu durumdan olumlu olarak etkilenmiş ve gelişmiştir. 1096 yılında 1. Haçlı Seferi sonucunda İznik kaybedilmiş ve Konya başkent olmuştur.²¹ Başkent olmasıyla birlikte Konya ve çevresi ekonomik ve kültürel olarak etkilenmiştir, Sille bu gelişmeden doğrudan etkilenmiştir. Gevele Kalesi’nin kent savunmasında önemli olması nedeniyle Sultan Alaeddin Keykubat döneminde Gevele Kalesi ve arasında bulunan alan gelişmiştir. Sultan bazı elçileri bu kalede kabul etmiştir.²² Bu bölgede bulunan Sille’de aynı dönemde Mevlana Celalettin-i Rumi’nin Sille Ak Manastırı ziyaret etmiş ve konaklamıştır.^{23 24}

Selçuklu dönemi sonrasında gelen Beylikler döneminde stratejik konumundan dolayı Konya ve çevresinde siyasi hareketlerin olmasına rağmen Sille mevcut nüfus yapısıyla bu durumdan etkilenmemiştir. Osmanlı’nın Konya’yı almasıyla birlikte Sudirhemi Nahiyesi olarak isimlendirilen Sille’de önemli siyasi gelişmeler olmamış, mevcut yapısıyla devam etmiştir. 19.yy.

Şekil 4,5,6: Sille panoraması (Gertrude L. Bell – 1905)

ortalarında kentin nüfusunda değişimler olmuştur.²⁵ Öncesinde Hristiyan yoğunlukta olan Sille’nin bu dönemde nüfus yoğunluğu Müslümanlaşmıştır. Kentte yapılan mescit yapılarının tamamı bu döneme tarihlenmektedir.

Kent için en olumsuz gelişme, 1923 yılında Lozan Antlaşması’na ek olarak yapılan sözleşme uyarınca Türkiye Cumhuriyeti ve Yunanistan Krallığı arasında din esaslı ile karşılıklı nüfus göçü olmuştur.²⁶ Yapılan mübadele ile nüfusunun büyük bölümü yüz yıllardan beri burada bulunan Türkçe konuşan ve Grek harfleriyle Türkçe yazan, Rumca’yı sadece ibadetlerinde kullanan Ortodoks haneler Yunanistan’a göç ettirilmişlerdir. Genel olarak ticaretle ve zanaatla uğraşan Hristiyanların gidişi ile birlikte burada bulunan Müslüman hanelerin de Konya merkeze

²¹ Konyalı İ..a.g.e. .s.50

²² Eflaki, A., Ariflerin Menkıbeleri, C.1, İstanbul, 1995, s.208

²³ Karpuz, H., a.g.e., s.921

²⁴ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.17

²⁵ Sarıköse, B., Osmanlı Döneminde Sille, 2008, Konya, s.29

²⁶ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.19

göç ettikleri bilinmektedir. Göçlerin ardından terk edilmiş vaziyette bulunan Sille'ye alanda yapılan tespitler doğrultusunda, Tatköy, Tepeköy, Sarayköy gibi çevre köylerden nüfus gelip yerleşmiştir. Gelen nüfus bulundukları bölgelerden ekonomik sebepler ile tutunamayıp Konya'ya yakın olması ve neredeyse tamamıyla boş olan konutların kullanıma uygun olması sebepleri ile yerleşmişlerdir. Neredeyse tümüyle terk edilmiş olan Sille'de mübadele sonrasında, hazine aramak için bilinçsizce yapılara zarar verilmiştir. Bu zarar, Sille'de bazı mahallelerin ortadan kaybolmasına sebep olacak büyüklüktedir. 1989 yılına kadar ayrı bir belediye olması nedeniyle gözardı edilmiştir. 1995 yılında Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından kaya oyma yapılar, kilise, manastır ve mezarlıkların bulunduğu güney yamaçlar birinci derece arkeolojik sit alanı, yerleşme alanı ise kentsel sit alanı olarak ilan edilmiştir (19.06.1995 tarih ve 2292 sayılı kurul kararı).²⁷

Şekil 7: Sille Muhtarlığı arşivi. – Tarih bilinmiyor Muhtarlık Arşivi
Şekil 8: Sille'nin batısından görünüşü. (M.Şamil ÖZYURT – 2016)

Tescil tarihi ile önlemler alınmış olmasına rağmen Sille'nin metruk vaziyetteki durumu 2000'li yılların başlarında Selçuklu Belediyesi'nin restorasyon çalışmalarına başlamasına kadar devam etmiştir. Bu gelişmeler ile Sille tekrar yaşanılabilir bir kent dokusu kazanmıştır. Mübadele sonrasında Sille'ye yerleşen nüfus için iş imkanları kısmen oluşmuştur. Konya'nın genişlemesi ile Sille kentin merkez mahallelerinden biri haline gelmiştir. Daha önceleri merkeze doğru göç vermesine rağmen ulaşım ve yaşam şartlarının gelişmesi ile son yıllarda Sille'nin nüfusu artış göstermiştir.

²⁷ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.20

Şekil 9: Sille hava fotoğrafı. (Can TERCAN – 2017)

2.Sille Mescitleri:

Hristiyan ve Müslüman nüfusun birlikte yaşamış olduğu Sille’de, yedi adet mescit yapısı günümüze ulaşmıştır. Osmanlı nüfus kayıtlarına göre bölgede 19. yüzyılda Müslüman nüfus artışı olmuş ve bununla birlikte mescit ihtiyacı doğmuştur.²⁸ Yapıların mevcut kitabelerinde ve yapılan tespitler de bu tarih aralığındadır. Ancak yapıların kitabelerinde inşa öncesinde yerlerinde ne olduklarına ait bilgi bulunmazken restorasyon sırasında yer yer yapı izleri bulunmuştur. Bu doğrultuda bazı yapıların zaman içerisinde oluşan ihtiyaç doğrultusunda devşirilerek mescide çevrilmiş olması da mümkündür.

Mescitler ahşap direkli olarak genellikle üç sahından oluşacak şekilde planlanmışlardır. Tüm yapıların ana beden duvarları moloz taş ile örülmüştür. Sille mescitlerinde, Konya ve yakın çevresinde hakim olan Selçuklu ve Beylikler Dönemi mimarisinde yoğun olarak karşılaşılan çini işlemeler, süslemeli taş işçiliği ve kesme taş sistemler bulunmamaktadır. Yapılar Konya’da bulunan geç Osmanlı Dönemi mescitleri ile büyük oranda yapısal benzerlik göstermektedir. Sille mescitlerini Konya mescitlerinden ayıran en büyük özellik eğimli arazide bulunmaları nedeniyle yapıya farklı kotlardan girişin bulunması ve geleneksel ‘Sille Derzi’ ile kendine has cephe karakteridir. Bu dönemde Konya’da inşa edilen mescitlerin girişleri kible yönünün tersineyken, Sille mescitlerinde arazinin durumuna göre değişiklik göstermektedir. Kible yönünün tersinde bulunmayan son cemaat mahalleri Sille mescitlerinde yazlık mescit olarak düzenlenmiştir ve kible duvarlarında küçük dış mihrap bulunmaktadır. Mescitlerin iç donatılarında (mihrap, minber, kürsü) 19.yy. yapım tekniğinde yapılmış ahşap elemanlar hakimdir.

²⁸ Sarıköse, B., a.g.e., s.29

YAPININ			BULUNDUĞU YER
TÜRÜ	ADI	YAPIM YILI	
CAMİ/ MESCİT	Mormi (Kurtuluş)	1842	Mormi (Kurtuluş) Mahallesi
	Subaşı (Karhane)	1878	Subaşı Mahallesi, hamamın güneydoğusu
	Mezaryaka (Kayabaşı)	1868-1869	Ak mahalle, kuzey yamacının ortası
	Ak Cami	1863	Ak mahalle, Akhamamın kuzeyi
	Karataş	1872	Kuzey yamacının yukarısı ve kuzeybatısı
	Orta	1862-1863	Orta mahalle, kuzey yamaç
	Çay	19. yy	Sille Deresinin güney kıyısı

Tablo 1: Mescitlerin yapım yılları ve konumları.²⁹

10.10.1991 tarih ve 1148 nolu Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı ile tescillenen Sille mescitlerinde, Selçuklu Belediyesi'nce 2007 yılında başlanarak 2017 yılında restorasyon çalışmaları tamamlanarak ibadete açılmıştır. Karataş Camii dışındaki diğer mescitler ibadete açık durumdadır. Ancak kullanım oranına bağlı olarak Mormi ve Mezaryaka camilerinin çoğunlukla kapalı olduğu tespit edilmiştir.³⁰

2.1. Ak Cami:

Sille'de Mali Sokak ile Hacı Kamber Sokak kesişiminde yer alan yapı, 2013 yılında tamamlanan restorasyon çalışması ile ibadete açılmıştır. Harim ve kapalı alan olarak Sille'nin en büyük mescit yapısıdır. Kible duvarında bulunan kitabesinde Arap harfleri ile *"İlahi lutf-u fazlından kerem babın kürşad eyle, bu caminin üstadını dü cihanda ber-murad eyle, Bektaş oğlu Mehmet Usta ve oğlu Ahmet Usta sene 1280."* yazmaktadır. Kitabesine göre miladi olarak 1863 yılında inşa edilmiştir.

Şekil 10: Ak Cami güney cephesi. (M.Şamil ÖZYURT - 2016)

Şekil 11: Ak Cami batı cephesi. (M.Şamil ÖZYURT - 2016)

Mescide, Sille genelinde olduğu gibi farklı kotlardaki girişlerinden girilmektedir. Yapının kuzeyinde bulunan Hacı Kamber Sokak'tan çift kanatlı ahşap kapı ile son cemaat mahaline girilmektedir. Bununla birlikte doğuda bulunan Mali Sokak'tan mescidin avlusuna, avludan da dairesel taş basamaklar ile son cemaat mahaline çıkılmaktadır. Son cemaat mahalinin

²⁹ Erdem, R ve diğerleri., a.g.e., s.35

³⁰ Özyurt, M.Ş., Sille Geleneksel Mimarisi Bağlamında Sille Mescitleri ve Koruma Uygulamaları, İstanbul, 2019, s.61-64

güneyinde yükseltilmiş alan yazlık namazgah olarak kullanılmaktadır. Yazlık namazgahın kible duvarında bitkisel motifli küçük bir mihrap bulunmaktadır. Son cemaat mahalinde taş kaidelerin taşıdığı yedi adet ahşap dikme vardır. Dikme eliböğründelerinin aralarında restorasyon sırasında yenilenmiş olan ahşap bitkisel motifli işlemeler bulunmaktadır. Son cemaat mahalinde restorasyon sırasında tespit edilen muhdes ekin kaldırılmış, bu alan cam kaplama ile kapatılarak bayan mescidi olarak düzenlenmiştir.

Şekil 12: Ak Cami avlusu (M.Şamil ÖZYURT - 2016)

Harime, son cemaat mahalinin batı duvarında bulunan çift kanatlı, üzerinde ahşap işlemeleri tacı bulunan, ahşap kapıdan girilmektedir. Kapı üzerinde eklenme tarihi bilinmeyen muhdes besmele bulunmaktadır. Harimin girişinde Silles taşı döşemeli, kare planlı, mahfil merdiveninin bulunduğu ayakkabılık bölümü bulunmaktadır. 12 ahşap direk harimi 4 sahna bölmektedir. Ahşap direklerin üzerlerinde ahşap sütun başlıkları ve onlar üzerinde de ana taşıyıcı ahşap kirişler bulunmaktadır. Harimin tavanında özgün ahşap kirişlemeler bulunmaktadır. Kirişlemelerin

üzerinde restorasyon öncesinde bulunan “pardılar” hasır ile yenilenmiştir. Dört sahndan oluşan harim bölümünde mihrap kible duvarının ortasında değildir. Asimetrik olarak düzenlenmiş olan harim bölümü yapının dönemler içinde ölçülerinin değiştiğini düşündürmektedir.

Şekil 13,14: Ak Cami harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2016)

Yazlık namazgah bölümünde bulunan mihrap ile benzer işlemlere sahip ahşap harim mihrabı ikinci sahnda, ahşap minber üçüncü sahandadır. Mescidin iki adet kürsüsü bulunmaktadır. Bunlardan doğu duvarında olan fevkani kürsünün süslemeleri ve ahşap işçiliği mihrap ve minber ile aynıdır. Restorasyon sırasında yenilenen köşe kürsüsü yapıya sonradan eklenmiştir. Mihrap, minber ve kürsü eğri kesim tekniği ile işlenmiş bitkisel motiflere sahiptir. Yarım daire planlı mihrabın üzeri yarım kubbedir. Mihrap kubbesinin dış yüzünde eğri kesim tekniğiyle ahşap oyma işlemeler bulunmaktadır. Nişin çevresinde üçer sıra profilli bordür ve eğri kesim teknikli kıvrımlı dal ve yaprak motifli bordür bulunmaktadır. Mihrabın üzerine yay formu yine bitkisel motifli taç oturtulmuş ve üzerine hilal ve yıldızdan oluşan alem takılmıştır. Mihrap kubbesinin altında kible ayeti bulunan kitabe muhdestir. Aynı işleme tekniğiyle yapılmış olan minberin korkuluklarında eğri dal ve yaprak motifleri bulurken üçgen alanlara geçişlerde S motifli bordür ve geometrik işlemeli bordürler kullanılmış ve üçgen rozette yine bitkisel motifler kullanılmıştır. Minber kulesinin altında üçgen dilimli motiflenmiş dairesel rozetler

bulunmaktadır. Yarım küre olan külâhının alemleri başak motiflidir. Bu özelliklerine ek olarak ölçüleri ile birlikte Ak Cami, Silile mescitlerinin en büyük mihrap ve minberine sahiptir. Aynı işlemler doğu duvarında bulunan fevkani kürsünün korkuluklarında da bulunmaktadır.

Şekil 15: Ak Cami harim mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2016)

Şekil 16: Ak Cami minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2016)

Harimin kuzeyinde harim kotundan bir basamak yüksekte bulunan müezzin mahfili bölümü bulunur. Harim ile bu bölüm arasında ahşap korkuluk bulunmaktadır. Müezzin mahfilinin batısında yer alan, imam odası olarak kullanılan, ahşap camekan ile bölünmüş birim yapıya muhdes olarak eklenmiştir. Kuzey duvarında bulunan ahşap kapı ile minareye girilmektedir. Minare kapısının yanındaki mahfil merdivenin altında elektronik merkez olarak düzenlenen birim bulunur. Müezzin mahfilinin üzerinde mahfil katı bulunmaktadır. Giriş taşılığında bulunan ahşap merdiven ile çıkılan bölümün kible tarafında ahşap kafesler bulunmaktadır. Kafesler yapıya restorasyon sonrasında bölge halkı tarafından muhdes olarak eklenmişlerdir. Kafeslerin önünde müezzin mahfilinde ve ahşap merdivende bulunan ahşap korkulukla aynı tasarımlı ahşap korkuluk bulunmaktadır. Mahfilin mihrap aksında yarım daire cumbası bulunmaktadır. Cumbanın korkulukları diğer korkuluklar farklı olarak özgün S motifli olarak özgün halinde onarılmıştır.

Yapının ahşap pencerelerin bulunduğu cephelerinde, geleneksel ‘‘Sille Derzi’’ uygulaması yapılmıştır. Geniş satırlı Silile’ye özgü derz tekniğine göre yapılmış uygulamada pencere alt ve üst kotlarında ahşap hatıllar bulunmaktadır. Mescidin çatısı restorasyon sırasında kurşun kaplamalı olarak yenilenmiştir. Harimin güney duvarının altında sokak kotundan girişi bulunan alt birimleri Kur’an kursu, gasilhane ve bayan şadırvanı olarak düzenlenmiştir.

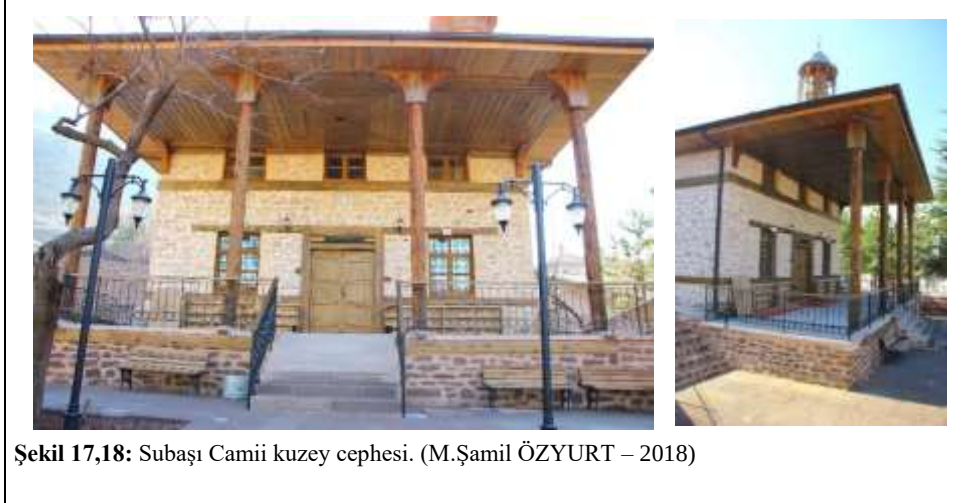
Mescidin tek şerefeli minaresi kuzeydedir. Minare kitabesinde Latin harfleri ile ‘‘Hayır sahibi Mehmet Tunçer ve ahali muhtereme Ustası Ali Yapıcı 1954’’ yazmaktadır. Daha öncesine ait minareyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1954 yılında yapılan minare, ‘‘Sille Taşı’’ kaide üzerinde beton bloklarla örülmüştür. Şerefenin altında ve külâhın altında firuze renkli seramik halkalar ve beton korkuluklu şerefede beton kabartma süslemeler bulunur.

Mali Sokak’tan girilen mescit avlusu Silile taşı döşemelidir. Muhdes tuvalet ve açık şadırvan bulunmaktadır. Avlunun batı duvarında alt kotta bulunan ahşap kapı ile Kur’an kursuna girilmektedir.³¹

2.2. Subaşı (Karhane) Camii:

31 Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.65-81

Sille'nin güney batısında, Subaşı Mahallesi'nde, Subaşı Hamamı'nın güney doğusunda, Ömürlü Sokak üzerinde yer alan yapı geniş bir bahçe içerisinde yer alır. Sille mescitlerinin en geniş bahçesine sahip olan yapı 2017 yılında tamamlanan restorasyon çalışması ile ibadete açılmıştır. Son cemaat mahalinde bulunan kitabede hem Latin hem Arap harfleri ile *''Ashab-ı Hamiyyet tarafından yeniden inşa edilmiştir. 25.06.1955 / 5 Zilkade 1374''* yazmaktadır. Harim kapısı üzerinde bulunan ahşap kitabede ise *''Sahib el hayrat Hacı Musa kızı Hatice ruhuna fatiha sene 1290''* yazmaktadır. Yapı 1955 yılında yıkılarak yeniden inşa edilmiştir. Yıkım öncesindeki duruma ait net belge bulunmadığı için yapının özgünlüğü net olarak belirlenememektedir. Ahşap kitabeye göre yapının inşa tarihi olarak 1873 kabul edilmektedir.

Şekil 17,18: Subaşı Camii kuzey cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Mescide Ömürlü Sokak üzerinde bulunan ve içinde hazire, Kur'an kursu ve müştemilat yapılarının bulunduğu bahçeden geçilmektedir. Bahçe kotundan 7 basamak ile dört ahşap direkli, ahşap tavanlı son cemaat mahaline çıkılmaktadır. Son cemaat mahalinin güney duvarının ortasında bulunan ve üzerinde özgün ahşap kitabenin bulunduğu kapı ile harime girilmektedir. Harim girişinin sağında imam odası, solunda ise mahfil katı çıkış basamakları bulunmaktadır. Mahfil katını 4 adet kare kesitli ahşap dikme taşımaktadır. Harimde bu dikmeler dışında dikme bulunmamaktadır. Giriş aksının sağı ve solu müezzin mahfili olarak birer basamak yükseltilmiştir. Bu mahfil alanın yanlarında ve mahfil katının kible yönünde ampir ahşap korkuluklar bulunmaktadır. Mahfil katının korkulukları üzerinde restorasyon sonrasında ahşap kafes yapılmıştır. Harim tavanında çitalı ahşap tavan bulunmaktadır.

Şekil 19,20: Subaşı Camii harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Harimde bulunan mihrap, minber ve kürsü yapım tekniği ve süsleme tarzıyla Geç Osmanlı Dönemi özelliklerini yansıtmaktadır. 310x220 cm ölçülerinde dikdörtgen formdaki ahşap

mihrap 1955'te yapının yenilenmesi sırasında taşınmıştır. Mihrabın dışında dörder sıra bordür kuşağı bulunmaktadır. Dış iki sırada stilize palmet ve bitkisel motifli bordürler bulunurken dördüncü sırada mihrap nişinin dışında bulunan bordürde kabartma tekniğinde yazılmış olan yazı kuşağı bulunur. Yazı kuşağında sülüs hat ile Ayet'el Kürsi ayeti yazılmıştır. Yazı kuşağının tam ortasında gül bezek motifi bulunur. Kavsaranın üzerinde bulunan kitabede "Küllema de hale aleyha Zekerriyyal Mihrabe" ayeti yazmaktadır. Al-i imran Suresinin 37. ayetinin bir bölümü olan kısım "Zekerriya mihraba her girişinde" anlamına gelmektedir. Kavsaranın kemerinde üç ince sıralı S ve C motifli bordür bulunmaktadır. Kemer üzeri üçgen alan gül bezek motifi olarak düzenlenmiştir. Yarım daire planlı mihrap dışının köşelerinde gül bezek motifli sütunçeler bulunmaktadır.

Şekil 21,22,23: Subaşı Camii minberi, mihrabı ve kürsüsü. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Harimin güney-batı köşesinde duvara yaslanmış durumda ahşap minber bulunmaktadır. Mihraba göre daha sade durumda olan minberin kulesinde sekiz köşeli yıldız formu ve geometrik süslemeler bulunur. Korkuluklarda ise minberin her iki tarafında da S ve C motifleri simetrik olarak uygulanmıştır. Gül bezek süslemeli kemerin üzerinde bulunan aynalıkta "Allah ya müfettiha ebvab ifta lena hayral bab 1215" (ey kapıları açan Allah'ım bize hayır kapılarını aç 1215) yazmaktadır. Bu yazının üzerinde aynalı tarzda "Muhammed" yazılı bir alem bulunmaktadır. Minber kapısının her iki yanında iki adet direk yükselmiş ve hilalle sonlanmıştır. Blok ahşaptan yapılmış olan uzun ince külâhın üzerinde çiçek motifli bir alem bulunur. minberde bulunan 1215 tarihi ve merdiven korkuluklarının simetrik oluşu Subaşı Camii'ne bir başka yapıdan getirildiğini düşündürmektedir. Harimin güney-doğu köşesinde bulunan altıgen planlı ahşap kürsü, mihraba benzer süsleme öğeleri içermektedir. Korkuluklarında bitkisel motifler bulunur. Kürsünün doğu duvarında aynalık tarzı süsleme kompozisyonu olan panonun üzerinde sülüs yazı ile "Sahibü'l-hayat Deli Kadir hafidi Ali" (hayrat sahibi Ali torunu Deli Kadir) yazmaktadır.

İmam odası içinde bulunan ahşap kapı ile mescidin kuzey batı köşesinde bulunan ahşap minaresine çıkılmaktadır. Minare gövdesi yapı içinde bulunmaktadır ve çatıdan sonra silindirik olarak devam etmektedir. Harim giriş kotundan yaklaşık 10 m yükseklikte bulunan şerefe onikigendir. Armudi kurşun kaplamalı külâhı 12 adet ahşap dikme taşımaktadır. Dikmeleri arasında S motifli korkuluklar bulunmaktadır.

Yapının cephelerinde örgü tekniğinin daha farklı olması nedeniyle koruma yaklaşımında farklı derz tekniği benimsenmiş ve gömme derz uygulaması yapılmıştır. Pencere alt ve üst kotlarında ise geniş ahşap kuşaklar ile geleneksel dokuya benzerlik oluşturulmuştur.

Şekil 24: Subaşı Camii batı cephesi ve minaresi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Ayrıca mescidin doğu cephesinde bahçe kotunda kaya oyma yapı girişi bulunmaktadır. Yapının kısmi olarak altında bulunan kaya oyma yapının doğu yönünde devam eden koridoru çökme nedeniyle kapalı durumdadır.³²

2.3. Çay Camii:

Hükümet Caddesi üzerinde, Sille Deresinin güney kıyısında yer alan Çay Camii, Sille'nin ana arteri üzerinde, merkezi konumda yer almaktadır. Kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 19.yy. olarak belirtilmektedir. 2013 yılında tamamlanan restorasyon çalışmaları sonrasında ibadete açılmıştır.

Derenin karşı kıyısında bulunması nedeniyle cadde üzerinde bulunan biri ahşap biri taş kaplama iki köprü ile bağlantı kurulmaktadır. Ayrıca yapı parselinin güneyinde bulunan Baraj Caddesi'nden de çok fazla sayıda basamak ile avlu kotuna inilebilmektedir. Hükümet Caddesi kotunda bulunan avludan 6 basamak ile son cemaat mahaline çıkılmaktadır. Doğu ve batı yönünde iki farklı merdiven ile çıkılan son cemaat mahalinde 5 adet ön sırada, 2 adet ara sırada olmak üzere ahşap dikmeler bulunmaktadır. Dikmeler, üzerlerinde bulunan ahşap kirişlere ahşap eliböğründeler ile geçiş yapmaktadır. Ana girişlerin üzerinde geniş çaplı dairesel kesitli ahşap kirişlemeler yer almaktadır ve üzerleri ahşap kaplamalıdır. Eliböğründelerin aralarında Ak Cami'de olduğu gibi bitkisel motifli ahşap işlemler bulunmaktadır. Alanın doğu ve batı yönleri kagir duvarlar ile kapalıdır ve giriş aksının her iki yanında yükseltilmiş taş kaplama alanlar bulunmaktadır.

Şekil 25,26: Çay Camii kuzey cephesi ve son cemaat mahali. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Son cemaat mahalinin güney duvarının ortasında bulunan çift kanatlı ahşap kapıdan harime girilmektedir. Kapının üzerinde kabartma tekniğinde hazırlanmış olan, besmele işlemeli kitabe restorasyon sonrasında yerleştirilmiştir. Harim girişinin sağında mahfil katı çıkış merdivenleri, solunda imam odası bulunmaktadır. İmam odası oldukça geniş alan kaplamaktadır. Mahfil çıkış merdiveni önü müezzin mahfili olarak düzenlenmiştir.

Harimi üç sahna ayıran iki dikme sırası beşer adet dairesel ahşap dikmeden oluşmaktadır. Dikme altlarında betonarme güçlendirmeler bulunduğu için dış yüzeyleri ahşap lambri ile

³² Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.85-105

kaplanmıştır. Ahşap dikmelerin üzerinde ahşap sütun başlıkları ile ahşap ana giriş taşınmaktadır. Ana girişin üzerinde son cemaat mahalinde olduğu gibi geniş kesitli, dairesel girişlemeler ve onların üzerinde ahşap kaplama bulunmaktadır. Mahfil katın kible yönünde yay cumbası bulunmaktadır. Mahfil katın önünde ve müezzin mahfilinin iki kenarında ahşap ampir korkuluklar bulunmaktadır.

Şekil 27: Çay Camii harim tavanı. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 28: Çay Camii harimi ve mahfil korkulukları. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Giriş aksının karşısında ahşap mihrap, güney batı köşesinde minber, güney doğu köşesinde kürsü yer almaktadır. Ahşap kürsü muhdestir ve restorasyonlar sırasında eklenmiştir. Güney cephenin ortasında bulunan, 19.yüzyıl süsleme özelliklerini taşıyan mihrabın nişi çevresinde üç sıra yaprak ve çiçek motifli bordür dolaşmaktadır. Mihrap nişinin üst kısmında, 90'lı yıllarda yapılan onarım müdahalesi sırasında hattat Dr. Hüseyin Öksüz tarafından yazılmış Kur'an ayeti bulunmaktadır. Mihrap tacı yarım oval formda olup bitkisel bezeme tekniği ile düzenlenmiştir. Mihrap ile aynı dönem özelliklerini yansıtan minber, Silile Ak Cami mihrabı ile büyük benzerlik göstermektedir. Oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel motifler ile süslenmiştir. Yan aynalığın altında kemerli üç açıklık bulunmaktadır. Üstte kalan üçgen boşluk ise farklı genişlikte dik üçgen şeklinde 3 farklı bordürle çerçevelenmiştir. Bu bordürlerin her biri için farklı motif uygulanmıştır. En dıştaki bordür diğerlerine göre daha incedir ve çiçek ve yaprak motiflidir. İkinci bordür yine bitkisel süslemeli ucu kıvrık yaprak ve çiçek motiflerinden meydana gelmektedir. En içte kalan üçgen boşluk ise oyma tekniği ile yapılmış olan buket şeklinde kenger yapraklarıyla doldurulmuştur. Korkuluklarda oyma tekniği ile yapılmış S şeklinde kıvrılarak devam eden yaprak motifleri kullanılmıştır. Minberin kemerli yan kapılarının üzerindeki açıklıkta sekizgen formda düzenlenmiş olan kabartma yaprak motifli bulunmaktadır. Köşk bölümünün üç tarafında bitkisel kabartma işlemeli kemerler, köşk bölümünün üzerinde ahşap dilimli minber kubbesi, kubbenin üzerinde ay yıldızlı ahşap alem bulunmaktadır. Minberin ön kapısının üzeri yıldız motifli ve kenger yapraklarıyla süslenmiştir. Yanlarda ve tepe noktasında bitkisel süslemeli tepeliği vardır. Kapısı sivri kemerlidir ve kemer köşelikleri oyma tekniğinde yaprak motifleriyle bezenmiştir. Kemerin üzerinde bulunan besmele yazısı mihrap nişi üzerinde bulunan hat ile benzer özelliktedir.

Şekil 29: Çay Camii mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 30: Çay Camii minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 31: Çay Camii minaresi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Mescidin cephelerinde derz uygulaması yerine horasan harcı sıva uygulanmıştır. Sille Mescitleri içinde derz olmayan tek örneği tarihi fotoğraflar desteklemektedir. Cephelerde pencere alt ve üst kotlarında ahşap kuşaklar bulunmaktadır. Mescidin doğusunda müştemilat yapısının batı köşesinde özgün minare bulunmaktadır. Çay Camii minaresi tarihi Sille fotoğraflarında görülen tek minaredir. Minare tipik 19.yüzyıl minarelerindendir. Minarenin kaide bölümü ince yonu taştan yapılmıştır. Pabuç kısmında sivri kemerli 6 niş bulunur. 30 m yükseklikte, tek şerefeli minarenin tuğla yüzeylerine derz yapılmıştır. Şerefe altında taş silme yer alır ve bu silmenin üzerinde firuze renkli sırlı çini bordür dikkat çekmektedir. Bu çini bordür petek kısmının bitişinde de tekrar etmiştir. Kurşun kaplamalı külâh restorasyon sırasında yenilenmiş ve özgün alemi temizlenerek yerine konmuştur.³³

2.4. Orta (Orta Mahalle) Camii:

Eski adıyla Orta Mahalle içinde, Mısıroğlu Sokak üzerinde yer almaktadır. Bulunduğu konumdan dolayı sokak dokusu içinde homojen olarak konumlanmıştır. Mescidin herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte 19.yy. ikinci yarısı olarak tarihlenmektedir. Ayrıca yapının doğu duvarında Arap rakamları ile 1241 yazmaktadır. Miladi olarak 1826 yılına karşılık gelen tarihin yapım tarihi olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir.

Yapının avlusu ya da bahçesi bulunmamaktadır. Mısıroğlu Sokağa, mescidin doğu duvarının kuzey tarafında bulunan çift kanatlı ahşap kapı doğrudan açılmaktadır. Kapının üzerinde kurşun kaplamalı ahşap sundurma bulunmaktadır. Harim girişinde kare planlı, taş kaplamalı, ayakkabılık bölümü bulunmaktadır. Ayakkabılık bölümünde bulunan merdiven ile mahfil katına çıkılmaktadır. Mahfilin kible tarafında yarım daire cumbası ve ampir ahşap korkulukları bulunmaktadır. Mahfil katın altında imam odası ve müezzin mahfil konumlanmıştır.

³³ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.109-127

Şekil 32: Orta Camii doğu cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 33: Orta Camii kuzey cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Harimde bulunan üçer dikmeden oluşan, iki sıra ahşap dikmeler mekanı üç sahna ayırmaktadır. Ahşap dikmeler diğer mescit yapılarında olduğu gibi dairesel kesitlidir. Üzerlerinde bulunan ahşap sütun başlıkları, ana kirişi ve kiriş üzerindeki dairesel kesitli kirişlemeleri taşımaktadır. Kirişlemelerin üzerinde saz hasır bulunmaktadır. Ayrıca mahfil katı kare kesitli ahşap dikmeler taşımaktadır.

Şekil 34,35: Orta Camii harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Harimin güney (kıble) duvarında diğer Sille mescitleri ile benzer özelliklerde yapılmış olan ahşap işlemeli mihrap ve minber bulunmaktadır. Cephenin ortasında konumlanan ahşap mihrap Sille Ak Cami mihrabındaki bitkisel işlemeler olarak oldukça benzerlik gösterse de tacındaki altı köşeli Davut Mührü işlemesi ve kavsara çevresindeki kuşakta kabartma teknik ile yazılmış olan Ayet-el Kürsi bakımından farklılaşmaktadır. Yine benzer özelliklerde yapılmış olan ahşap minber kule altı geçiş üzeri motifi ve külâhı ile farklılık oluşturmaktadır. Minber kapısının tacında “Sahib’ül Hayrat Berber Musa 1279” yazmaktadır. Harimin güney-doğu köşesinde mihrap ve minber ile aynı usulde yapılmış olan ahşap kürsü bulunmaktadır. Mihrap ve minbere oranla ahşap işlemeleri olan kürsünün bitkisel motifleri korkuluğundadır. Kürsünün konumlanması cemaatin oturuş yönüne doğru değildir. Kürsünün oturuş yönü batıya doğrudur. Bu durum kürsünün yerinin burası olmadığını, yerinin onarımlar sırasında değiştirilmiş olacağını düşündürmektedir.

Mescidin herhangi bir minaresi ya da ezanlığı bulunmamaktadır. Cephelerinde geleneksel dokunun parçası olan “Sille derzi” uygulaması yapılmıştır. Pencere alt ve üst kotlarında

Şekil 36: Orta Camii mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 37: Orta Camii minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

bulunan ahşap hattınlar derz aralarında açıktadır. Bununla birlikte kuzey cephede bulunan üç adet nişin dış yüzeyde olması, önceli dönemlerde sokak yapısının farklı olabileceğini yorumlatmaktadır.³⁴

2.5. Karataş (Yukarı Mahalle) Camii:

Sille Vadisi'nin kuzey yamacında bulunan Karataş Mahallesi'nden ayakta kalan son yapı olan Karataş Camii vadinin zirve seviyesi dolaylarında yer almaktadır. Mübadele ile terkedilen Sille'de yok olan mahallelerden olan Karataş Mahallesi bölgesinde birçok yapı temeli bulunmakta olmasına rağmen mevcut durumda ayakta kalan son yapı Karataş Camii ve ek bölümleridir. Yapıya ait herhangi bir kitabe tespit edilememiş olmakla beraber 19.yy. son çeyreği olarak tarihlenmektedir. 2010 yılında restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır. Ancak yakın çevresinde yerleşim bulunmadığı ve Sille merkezinden uzak olması nedenleriyle ibadete kapalıdır. Yalnızca Ramazan ayında teravih namazları için kullanıldığı bilinmektedir.

Sille'nin en yüksek kotta bulunan yapısı olan Karataş Camii, Karataş Sokağın sonunda bulunmaktadır. Mescidin güney cephesi önünde bulunan sokak kademeli olarak düzenlenmiştir. Parselin güney batı köşesinde bulunan avlu kapısına birkaç basamak ile çıkılmaktadır. Minare gövdesi ile mektep duvarı arasında kalan çift kanatlı ahşap kapının üzerinde kurşun kaplamalı saçak bulunmaktadır. Kapının üst köşelerinde özgün işlemeli iki adet eliböğünde bulunmaktadır.

³⁴ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.130-141

Şekil 38: Karataş Camii güney cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 39: Karataş Camii doğu cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Avlunun döşemesi Sille taşı kaplamalıdır. Avlunun doğusunda mescit, batısında mektep, güney batısında ahşap minare, güney alt kotunda çeşme ve tuvalet bulunmaktadır. Kuzeyini ise eğimli araziye uygun olarak yamaç kapatmaktadır. Avlunun batısında bulunan mescidin girişinde iki adet ahşap dikmenin bulunduğu son cemaat mahali bulunmaktadır. Son cemaat mahalinin güneyinde alan yükseltilerek yazlık namazgah olarak düzenlenmiştir. Yazlık namazgahın kible duvarında bitkisel motifli, ahşap mihrap bulunmaktadır. Tavanında ise çitallı ahşap tavan kaplamasıdır.

Avluda bulunan minare ahşap gövdelidir. Onikigen şerefesinin üzerinde kurşun kaplamalı armudi külâh bulunmaktadır. Külâhı on iki ahşap dikme taşımaktadır. Dikmeler arasında S motifli korkuluk bulunmaktadır. Restorasyon çalışmalarından sonrasında minarede büyük oranda bozulma oluşmuştur. Avlunun batısında bulunan mektep yapısı, avlu kotundan birkaç basamak yükseltilmiş, moloz taş duvarlı ve tek dikdörtgen mekandan oluşan yapıdır. Karataş Camii diğer Sille mescitlerinden kapalı avlu içinde mektep birimi bulundurmasıyla farklılaşmaktadır.

Şekil 40: Karataş Camii son cemaat mahali. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 41: Karataş Camii avlusu ve minaresi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 42: Karataş camii yazlık namazgah mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Son cemaat mahalinin doğu duvarının kuzey tarafında bulunan çift kanatlı, ahşap kapı ile harime girilmektedir. Harim girişinde mahfil katın çıkış merdiveninin de bulunduğu taş kaplamalı kare planlı ayakkabılık bölümü yer almaktadır. İkişer ahşap dikmenin bulunduğu iki sıra dikmeler harimi üç sahna ayırmaktadır. Ahşap dikmelerin kuzeyde bulunanları mahfil katın taşıyıcılarıdır ve dış yüzeyleri ahşap kaplama ile kapatılmıştır. Dairesel kesitli dikmelerin

üzerinde diğer mescitlerde olduğu gibi ahşap sütun başlıkları ve ana kirişler bulunmaktadır. Karataş Camii'nin farkı ana kirişlerin arasında kirişleme yerine çatalı ahşap tavan bulunmasıdır.

Ayakkabılık bölümünde bulunan gemici tipi ahşap merdivenle çıkılan mahfil katının kible yönünün ortasında yarım daire cumba bulunmaktadır. Dairesel geometrik motifli işlemenin dışında mahfilde korkuluk bulunmaz. Kible yönünde diğer mescitlerde korkuluk varken burada ahşap kaplama duvar olarak uygulanmış, üzerine ahşap kafesler yerleştirilmiştir. Mahfilde uygulanan ahşap tekniği yapının özgünlüğünü olumsuz etkilemektedir.

Şekil 43,44: Karataş Camii harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Harimin güney duvarında bulunan ahşap mihrap ve minber Ak Camii ve Orta Camii mihraplarına ve minberlerine büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bitkisel bezemelerle düzenlenmiş üç sıra kuşaktan oluşan mihrabın yay formu tacında "Allah" yazması Ak Camii mihrabı ile aralarındaki en büyük farkı oluşturmaktadır. Ahşap minber mihraptan farklı motiflerle bezenmiştir. Bitkisel korkulukların benzer kompozisyonu minber kapısı tacında uygulanmıştır. Minber kulesi altı geçişin üzerinde ise altı köşeli yıldız motifi kullanılmıştır. Diğer mescitlerin minberlerinden daha dik olan minberin külâhı kubbe formunda ve üzerinde bulunan alemleri ile Ak Camii minberinin külâhıyla oldukça benzerdir. Doğu duvarda bulunan fevkani ahşap kürsüde ise sırtlıkta bulunan kitabenin izi görülmesine rağmen yazı okunamamaktadır.

Şekil 45: Karataş Camii mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 46: Karataş Camii minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Şekil 47: Karataş Camii kürsüsü. (M.Şamil ÖZYURT – 2017)

Mescidin, mektebin ve bahçe duvarlarının yüzeylerinde "Sille derzi" uygulanmıştır. Kible duvarında bulunan derze yazılmış olan yazı muhdes ve niteliksiz olarak yapılmıştır. Geleneksel Sille yapım tekniğine uygun olarak pencere alt ve üst kotlarında bulunan ahşap kirişlemeler açıkta bırakılmıştır.

Plan şeması olarak diğer Sille mescitlerinden farklılık gösteren yapının restorasyon çalışmalarının üzerinden çok zaman geçmemesine rağmen kullanıcısının olmaması ve doğal iklim koşulları gibi nedenlerle gözlem yapıldığı dönemde hasarlı durumda tespitlerde bulunulmuştur.³⁵

2.6. Mormi (Kurtuluş) Camii:

Sille'nin kuzey-batısında, Sille deresinin yatağı üzerinde bir yamaçta yer alan Mormi Camii, Himmet Ölçmen Barajı yolu üzerindedir. Yapının doğu duvarında "Maşallah 1258" yazılı kitabesi bulunmaktadır. 2010 yılında restorasyon çalışmaları sonrasında ibadete açılmıştır. Yakın çevresinde fazla cemaat bulunmaması nedeniyle tüm vakitlerde açık durumda değildir.

Ortayol Sokak sonunda, dere yatağı yamacında bulunan yapıya, mescidin kuzeyinde bulunan son cemaat mahalinden girilmektedir. Son cemaat mahalinde dört adet ahşap dikme, dilme üzerlerinde ahşap sütun başlıkları bulunmaktadır. Ahşap sütun başlıklarının üzerinde ahşap kiriş ve üzerinde dairesel kesitli kirişlemeler geleneksel yapım tekniğine uygun olarak uygulanmıştır. Birkaç basamak ile Ortayol Sokak'tan inilen taş kaplamalı son cemaat mahalinin güney duvarının ortasında çift kanatlı ahşap kapı ile harime girilmektedir.

Şekil 48: Mormi Camii batı cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 49: Mormi Camii batı ve kuzey cepheleri. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Harim girişinin solunda mahfil kat merdiveni bulunmaktadır. Dört dikme ile harim üç sahna ayrılmıştır. Dikmelerin üzerinde bulunan başlıklar, kirişler ve kirişlemeler diğer mescitlerle aynı tekniktir. Kirişlemelerin üzeri hasır ile örtülmüştür. Mahfilin kible duvarında yarım daire cumba bulunmaktadır. Ahşap ampir korkuluklar restorasyon sırasında yenilenmiştir.

Kible duvarının ortasında ahşap, eğri kesim tekniğinde yapılmış, bitkisel motif bezemeli mihrap bulunmaktadır. Tacında "1258 Maşallah" yazan altı köşeli yıldız ve altında kible ayeti yazmaktadır. Mihrabın sağında, harimin güney batı köşesinde Orta Camii minberine çok benzer olan bitkisel motifli ahşap minber yer almaktadır. Yarım küre minare kulesi kubbesi bulunan minberin giriş kapısı tacında okunamaz hale gelen kitabe izi bulunmaktadır.

35 Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.144-160

Şekil 50,51: Mormi Camii harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Mihrabın sağında, harimin güney doğu köşesine doğru fevkani ahşap kürsü bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı kürsünün korkuluklarında bitkisel motifler kullanılmıştır. Arkasında herhangi bir yazının bulunmadığı iç bükey yay formunda bitkisel motifli tacı vardır. Tacın üzerindeki alem minber alemi ile aynıdır.

Şekil 52: Mormi Camii mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 53: Mormi Camii minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 54: Mormi Camii kürsüsü. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 55: Mormi Camii mihrap tacı. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Mescitte minare ya da ezanlık bulunmamaktadır. Cephelerinde “Sille derzi” tekniği yerine gömme derz uygulaması yapılmıştır. Bölgede yapılan ilk restorasyon çalışmalarından olması nedeniyle geleneksel derz uygulaması yapılamamıştır. Pencere alt ve üst kotlarında ahşap hatıllar derz ile kapatılmamış, açık durumdadır. Batı cephesine restorasyon sırasında betonarme güçlendirme payandası yapılmış, dışı moloz taş ile kaplanmıştır. Yapının güney cephesinde Ortayol Sokak’tan inilen, müstemilat yapısının bulunduğu taş kaplamalı avlusu bulunmaktadır. Mescidin alt kotunda bulunan bodrum birimi avluya açılmaktadır. Ayrıca yapının kuzeyinden daha öncesinde dere yatağı olan alt kota çok sayıda basamak ile bağlantı kurulmaktadır. Basamaklar yerel özellikte moloz taş ile yenilenmiştir.³⁶

³⁶ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.163-172

2.7. Mezaryaka (Mezar Yakası, Kayabaşı) Camii:

Vadinin kuzey yamacında, doğu batı doğrultusunda vadiye paralel uzanan Özkoyuncu Sokak üzerinde yer alan Mezaryaka Camii, Ak Cami'nin 120 m kadar kuzeyinde bulunmaktadır. Yapı duvarlarında herhangi bir kitabe bulunmazken, kürsü arkasında "Sahib-ül Hayrat Bektaşoğlu Mehmet Ağa – 1281" yazmaktadır. 2011 yılında tamamlanan restorasyon çalışmaları sonrasında ibadete açıktır. Ancak Mormi Camii gibi yeterli cemaat bulunmadığı için düzenli olarak açık bulunmamaktadır. Çeşitli müftülük kararları bahane edilerek inceleme yapılmasına da cami görevlilerince izin verilmemektedir.

Mescidin doğusunda altında tuvalet bölümünün bulunduğu taş kaplamalı avlusu bulunmaktadır. Avluya kuzeyde bulunan Gökay Sokak'tan birkaç basamakla inilirken, güneyde bulunan Özkoyuncu Sokaktan merdivenler ile çıkılmaktadır. Avlunun batısında ü. Ahşap dikmeli son cemaat mahali bulunmaktadır. Dikmelerin üzerinde eliböğründeler ve aralarında bitkisel işlemler bulunmaktadır. Alanın güneyinde yükseltilmiş ve çevresi meral korkuluk ile sınırlandırılmış olan yazlık namazgah bölümü yer almaktadır. Yazlık namazgahın güney duvarında işlemleriz ahşap mihrap bulunmaktadır.

Şekil 56: Mezaryaka Camii güney cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 57: Mezaryaka Camii doğu cephesi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 58: Mezaryaka Camii harimi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Son cemaat mahalinin batı duvarının solunda bulunan çift kanatlı ahşap kapı ile harime girilmektedir. Kapı üzerinde mahfil katından ahşap kapı ile çıkılan ezanlık balkonu yer almaktadır. Harim girişinde mahfil çıkış merdiveninin de bulunduğu, dikdörtgen planlı, taş kaplamalı ayakkabılık bölümü bulunmaktadır. Mahfilin güney cephesinde dikdörtgen planlı cumba bulunmaktadır. Harim plan şeması asimetrik özellik göstermektedir. Altı adet dikeme harimi dört sahna bölmektedir. Kuzey-güney yönünde dört, doğu-batı yönünde üç sahndan oluşmaktadır. Dikmelerin üzerinde Sille

mescitlerinden farklı olarak alçı sıvalı Bursa tipi kemerler bulunmaktadır. Dikmelerin üzerinde bulunan girişlerin araları Karataş Camii tavanındaki gibi çıtalı ahşap tavanıdır. Kemerlerde ve harim duvarlarında mavi rengin hakim olduğu kalem işleri diğer mescit yapılarından Mezaryaka Camii'ni ayırmaktadır. Pencere çevrelerinde mavi şeritler bulunurken duvar alanlarında bulunan mavi şeritlerin içlerinde bitkisel motifler bulunmaktadır.

Üçgen taçlı, bitkisel motifli kalem işli alçı mihrap, kible duvarının ortasında bulunmaktadır ve Sille'deki tek ahşap olmayan mihraptır. Tacında ve köşelerinde dilimli küreler bulunurken niş kavsarasında kible ayeti işlenmiştir. Mihrabın konumu duvar için ortalı olmakla birlikte karşısında ahşap dikmenin bulunması dikme ya da mihrabın daha öncesinde farklı bir yerde olduğunu ve yerinin değiştirildiğini düşündürmektedir. Mihrabın sağında diğer mescitlerin minberlerinden daha sade olan ahşap minber yer almaktadır. Minber korkuluklarında yay formu işlemler ile konik külâhın üzerinde ay yıldızlı alem bulunmaktadır. Minberin birçok parçasında değişiklik olmuştur. Harimin doğu duvarında, giriş kapısının solunda onikigen fevkani bitkisel motif yer almaktadır. Eğri kesim tekniğiyle yapılmış bitkisel motifleri vardır. Karataş Camii kürsüsü ile büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Şekil 59: Mezaryaka Camii mihrabı. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 60: Mezaryaka Camii minberi. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Şekil 61: Mezaryaka Camii kürsüsü. (M.Şamil ÖZYURT – 2018)

Mezaryaka Camii cephelerinde ‘‘Sille derzi’’ uygulanmıştır. Geleneksel tekniğe uygun olarak pencere alt ve üst kotlarında ahşap hatıllar bulunmaktadır. Mescidin Özkoyuncu Sokak kotunda bulunan bodrum katı imam evi olarak kullanılmaktadır. İmam odasının batısında taş çeşme bulunmaktadır. Yapının batısında bulunan mezarlık alanında herhangi bir mezar taşı bulunmamaktadır. Yapının asimetrik plan şeması ve alandaki mezar taşı bulunmayan mezar alanı mescit olarak yapılmayıp başka bir yapıdan değiştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.³⁷

³⁷ Özyurt, M.Ş., a.g.e., İstanbul, 2019, s.175-186

KAYNAKLAR

- ÖZYURT, M.Ş.**, (2019), ‘ ‘ Sille Geleneksel Mimarisi Bağlamında Sille Mescitleri ve Koruma Uygulamaları’’, M.S.G.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- BAHAR, H.**, (1994), ‘ ‘Kavale Kalesi ve Konya’nın Tarihi Bakımından Önemi’’, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.3, Konya
- COSMADES, T.**, (1982), ‘ ‘Habercilerin İşleri-İncil’’, Kitabı Mukaddesi Yayınevi, İstanbul
- EFLAKİ, A.**, (1995), ‘ ‘Ariflerin Menkıbeleri’’, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- ERDEM, R., YILDIRIM, H., ÇİFTÇİ, Ç., DÜLGERLER, O.N., ÇIBIKDİKEN, A.O., LEVEND, S., ERDOĞAN, A.**, (2010), ‘ ‘Sille, Bir Koruma Geliştirme Planı ve Sonrası’’, S.Ü. Müh.-Mim. Fak. Dergisi c.25, s.2, Konya
- KARPUZ, H.**, (2009), ‘ ‘ Türk Kültür Varlıkları Envanteri Konya 42’’, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara
- KARPUZ, H., ODABAŞI, S.**, (1996), ‘ ‘Konya’da Geçmiş Zaman’’, Sanat Yayınları, Konya
- KONYALI, İ.**, (1964), ‘ ‘Konya Tarihi’’, Yeni Kitap Basımevi, Konya
- KÜÇÜKDAĞ, Y., ARABACI, Y.**, (2016) ‘ ‘Selçuklular ve Konya’’, Çizgi Kitabevi, İstanbul
- ODABAŞI, S.**, (1998), ‘ ‘20. Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü’’, T.C. Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayını, Konya
- ÖZDÖNER, H.**, (1998), ‘ ‘Sille Tarih-Kültür-Sanat’’, Merhaba Basımevi, Konya
- SARIKÖSE, B.**, (2008), ‘ ‘Osmanlı Döneminde Sille’’, S.Ü. Sosyal Bilimler Ens., Konya
- SELÇUKLU BELEDİYESİ**, (2013), ‘ ‘Geçmişten Günümüze Sille Albümü’’, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya
- SEZEN, T.**, (2017), ‘ ‘Osmanlı Yer Adları’’, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara
- Konya Özel İdare Arşivi** , Sudirhemi Nahiyesi Arazi Emlak Defteri 1901
- Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü** 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C.2, Ankara, 2002
- Newcastle Üniversitesi Fotoğraf Arşivi** (<https://www.ncl.ac.uk/>)
- Google Earth**

TÜRKÇE DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMLARINDA GÖRSEL OKUMA VE SUNUM KAZANIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF VISUAL READING AND PRESENTATION ACHIEVEMENTS IN TURKISH CURRICULUM

Dr. Mustafa KAYA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Tuşba, Van.

ÖZET

Türkçe öğretim programlarında görsel okuma ve görsel sunu becerilerine ne oranda yer verildiği tespit etmeyi amaçlaya bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmada nitel verilerin analizlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda Türkçe öğretim programlarında yer alan kazanımlar tek tek okunup görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili kazanımlar tespit edilip tablo halinde sunulmuştur.

Bu araştırmanın sonucuna göre görsel okuma ve görsel sununun bir beceri alanı olarak ilk kez 2005 Türkçe Öğretim Programında yer aldığı tespit edilmiştir. 2006 Türkçe Öğretim Programında okuma ve yazma beceri alanı altında görsel okuma ve sunuyla ilgili iki kazanıma yer verilmiştir. 2015 Türkçe Öğretim Programında okuma beceri alanı altında sadece 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıflarda iki kazanıma yer verilmiştir. 2017 Türkçe Öğretim Programında ise dinleme beceri alanı altında görsel okuma ve sunu ile ilgili iki kazanıma, okuma becerisi altında on kazanıma yazma becerisi altında altı kazanıma yer verildiği tespit edilirken konuşma becerisi altında herhangi bir kazanıma yer verilmemiştir.

Anahtar kelimeler: Türkçe dersi, öğretim programı, görsel okuma ve sunu.

ABSTRACT

In order to determine the rate of visual reading and visual presentation skills in Turkish teaching programs, this study used document review method, which is one of the qualitative research methods.

Content analysis, one of the analysis of qualitative data, was used in the research. In this context, the gains in the Turkish curriculum are read one by one and the gains related to visual reading and visual presentation are determined and presented in a table.

According to the results of this research, it was determined that visual reading and visual presentation were included in the 2005 Turkish Education Program for the first time as a skill area. In 2006 Turkish Education Program, two acquisitions related to visual reading and presentation were included under the skill of reading and writing. In the 2015 Turkish Education Program, only two acquisitions in the 1st, 2nd, 3rd, 4th and 5th grades were

included under the reading skill area. In the 2017 Turkish Teaching Program, it was determined that there were two gains related to visual reading and presentation under the listening skill area, six gains under the writing skill and six gains under the writing skill.

Keywords: Turkish course, curriculum, visual reading and presentation.

GİRİŞ

Dünyada son yıllarda teknoloji ve iletişim alanında birçok yeni gelişmelerin olduğunu gözlemlemek mümkündür. Hem iletişim alanında hem de bilgi alanında meydana gelen değişimler ve gelişmeler duygu, düşünce, tasarım vb. birçok olgunun aktarımı açısından farklı ifade yollarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Calp'a (2007: 237) göre bir yandan medya, iş, ticaret, sanat ve eğitim, iletişim ve haberleşme alanlarında anlatım tarzı açısından birtakım köklü değişimlerin ortaya çıkması diğer yandan toplumsal ve kültürel hayattaki yoğun ve hızlı oluşumlar, her yaş ve düzeydeki insanı bu yoğunluk ve hıza ayak uydurmak zorunluluğuyla karşı karşıya getirmiştir. Bundan dolayı insanlar, kurumlar, sistemler sözden ziyade şekille daha çok ve geniş anlamları ifade etme ihtiyacı içine girmiş; bunun doğal sonucu olarak da yeni ve soyut bir dil gelişmiştir. Bu dil, günümüz dünyasının vazgeçilmezi olan görsel okuma ve görsel sunudur.

Görsel okuma yazılı metinler dışında kalan resim, kroki, grafik, sembol, şekil, renk vb. ile doğa ve sosyal olayları anlamlandırma, yorumlandırma ve zihinde yapılandırma sürecidir (Güneş, 2007: 249). Görsel sunu ise duygu, düşünce ve bilgilerini görseller aracılığıyla aktarılmasıdır. Öğrenciler, duygu ve düşüncelerini ifade etmek, bilgilerini aktarmak için şema, resim, fotoğraf, desen gibi görsellerden; rol oynama, tiyatro, oyun, taklit gibi görsel etkinliklerden ve video, ses-görüntü kasetleri, bilgisayar gibi araçlardan yararlanabilirler (MEB, 2005: 18). Bu her iki kavram görsel okuryazarlık kavramını meydana getiren temel öğelerdir. Lundy ve Stephens'e (2014: 1058) göre görsel okuryazarlığı bulma, yorumlama, kullanma, analiz etme, görüntüler ve görsel medya oluşturma gibi becerileri etkin bir biçimde kullanmaktır.

Görsel öğeler öğrenen bireylerin dikkatini çekerek onları motive etmenin yanı sıra onların öğrenme sürecine birçok katkı sağlar. Soyut kavramların somutlaştırılmasını, karmaşık işlemlerin şekiller yoluyla daha kolay anlaşılmasını, şekiller yoluyla bilginin düzenlenmesine yardımcı olur. Öğrencilerin ön bilgileriyle yeni bilgileri bütünleştirmesini ve zihninde yapılandırma sürecini hızlandırır. Ayrıca görselin eğitimde kullanımı tekrarlama, süsleme, simgeleme, düzenleme, açıklama gibi işlevler üstlenir. Bunun yanında öğrenmeyi kalıcı hale getirir, öğretimde zaman kazandırır ve anlamın genişlemesine ve anlatımın kolay olmasına katkıda bulunur (Demirel, Seferoğlu, Yağcı, 2002: 30; MEB, 2005: 18; Şimşek, 2002; Winn, 1987).

Araştırmacılar 6–12 yaş grubu çocukların %83'ünün görme, %11'inin işitme, %3,5'inin koklama, %1,5'inin dokunma, %1'inin ise tatma duyuları ile edinilen yaşantılar yoluyla öğrendiklerini söylemektedirler (Köksal, Temur ve Akçam, 2006). Özden'e (1998: 180) göre

göze hitap eden öğrenme öğrencilerin hem kulakları hem de gözleri ile derse katılımını sağlar. Bu durum öğrencinin beynine daha çok veri ulaştıracağından dolayı öğrenci kendisini derse daha çok verebilir. Araştırmalarda gerek görseller gerekse resimle yapılan canlandırmalar zihinsel gelişmeyi de etkilemektedir. Ayrıca öğrenmede görselleştirmenin katkısını bulmak için farklı çalışmalar yürütülmüş ve bu araştırmaların birçoğunun canlandırma ve görselleştirmenin, hatırlama ve öğrenme miktarını yükselttiği kanısına varılmıştır (Yıldız, 2003: 27).

Görselleri oluşturma, anlama ve yorumlama; Türkçe dersinde verilmek istenen okuma, yazma, konuşma ve dinleme becerileri kadar önemlidir. Yazılı materyallere, televizyona, filmlere ve şarkılara ek olarak çocuklar neredeyse her gün bilgisayarlar, eğitsel oyunlar ve internetle meşgul oluyorlar (Özbay, 2014: 169). Bundan dolayı eğitim sistemi, bugünkü dijital dünya ve yeni öğrenen kuşağı göz önüne alarak, görselliği eğitim programlarına dâhil etmiştir. Böylece temel bir beceri olarak görsel okuryazarlık eğitimi ve medya derslerinin programlara eklenmesi, öğretimde görsel araç-gereç, yöntem ve tekniklerin işe koşulması ile çoklu ortamlar ve elektronik sınıflar vb. yaklaşımlar gündeme gelmiştir (Akpınar, 2009: 39-40).

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türkçe Öğretim Programlarında görsel okuma ve görsel sunu kazanımlarına ne kadar yer verildiğini ortaya çıkarmaktır.

Bu araştırmanın problem cümlesini “*Türkçe Öğretim Programlarında görsel okuma ve görsel sunu kazanımlarına ne kadar yer verilmektedir?*” oluşturmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Dokümanlar yazılı, görsel ve fiziksel her türlü materyali ve bu materyallerin analizini kapsar (Özden, Durdu, 2016: 109). Yıldırım ve Şimşek’e (2016) göre dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken bilgi kaynaklarıdır.

Verilerin Analizi

Araştırmada nitel verilerin analizlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir teknik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2016: 250). Bu kapsamda Türkçe öğretim programlarında yer alan kazanımlar tek tek okunup görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili kazanımlar tespit edilip tablo halinde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu çalışmada Türkçe Dersi Öğretim Programlarındaki kazanımlar incelenmiş olup programlarda yer alan görsel okuma ve görsel sunu kazanımlar tablo haline getirilmiştir.

2005 yılında yapılan Türkçe Öğretim Programına (1-5. Sınıflar) kadar hiçbir programda görsel okuryazarlıkla ilgili bir bilgiye yer verilmemiştir. İlk olarak 2005 Türkçe Öğretim Programında yer verilen görsel okuma ve görsel sunu ayrı bir beceri alanı olarak ele alınmış olup bu beceri alanıyla ilgili verilen kazanımlar her sınıf düzeyinde ayrı ayrı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. 2005 Programında Görsel Okuma Becerisiyle ilgili kazanımlar

Öğrenme Alanı: Görsel Okuma		1	2	3	4	5
1	Şekil, sembol ve işaretlerin anlamlarını bilir.	X	X	X	X	X
2	Reklamlarda verilen mesajları sorgular.	X	X	X	X	X
3	Resim ve fotoğrafları yorumlar.	X	X	X	X	X
4	Karikatürde verilen mesajı algılar.			X	X	X
5	Kitle iletişim araçlarıyla (gazete, dergi, TV) verilen bilgileri, haberleri, düşünceleri sorgular.	X	X	X	X	X
6	Beden dilini yorumlar.	X	X	X	X	X
7	Doğayı izler, doğadaki değişimleri fark eder ve yorumlar.	X	X	X	X	X
8	Çevresindeki sosyal olayları anlamlandırır ve yorumlar.	X	X	X		X
9	Renkleri tanır, anlamlandırır ve yorumlar.	X	X	X	X	X
10	Görsellerden hareketle cümleler ve metinler yazar.	X	X	X	X	X
11	Grafik ve tablo ile verilenleri yorumlar.		X	X	X	X
12	Harita ve kroki okur.			X	X	X
13	Bilgi toplamak amacıyla bilişim teknolojilerinden yararlanır.			X	X	X
14	Trafik işaretlerinin anlamlarını bilir.	X	X	X		
15	Görsellerle sunulan bilgileri, olayları, düşünceleri yorumlar ve değerlendirir.					X
16	Duyduğu kelimeleri görsellerle eşleştirir.	X	X			
17	Metin ve görsel ilişkisini sorgular.	X	X	X	X	X
Toplam		12	13	15	13	15

2005 Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5. Sınıflar) ayrı bir beceri alanı olarak ele alınan görsel okuma ile ilgili toplam on yedi kazanıma yer verilmiştir. Bu kazanımlardan 1. sınıfta on iki, 2. sınıfta on üç, 3. sınıfta on beş, 4. sınıfta on üç, 5. sınıfta on beş kazanıma yer verilmiştir. Görsel sunu ile ilgili programda yer alan kazanımlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. 2005 Programında Görsel Sunu Becerisiyle ilgili kazanımlar

Öğrenme Alanı: Görsel Sunu		1	2	3	4	5
1	Duygu, düşünce, bilgi ve izlenimlerini resim, şekil ve sembol ve renkleri kullanarak görselleştirir.	X	X	X	X	X
2	Duygu, düşünce ve izlenimlerini drama, tiyatro, müzikli oyun, kukla vb. yollarla sunar.	X	X	X	X	X
3	Sunularında gerçek nesne ve modelleri kullanır.	X	X	X	X	X
4	Sunularında içeriğe uygun görseller seçer ve kullanır.		X	X	X	X
5	Sunuma hazırlık yapar.	X	X	X	X	X
6	Sunum yöntemini belirler.			X	X	X
7	Bilgileri tablo ve grafikte sunar.			X	X	X
8	Sunularında harita ve krokiden yararlanır.				X	X
9	Bilgi, duygu ve düşüncelerini sunmak amacıyla bilişim teknolojilerinden yararlanır.			X	X	X

10	Sunularını değerlendirir.			X	X	X
11	Cümleleri görsellerle ifade eder.	X	X			
Toplam		5	6	9	10	10

2005 Türkçe Dersi Öğretim Programında (1-5. Sınıflar) ayrı bir beceri alanı olarak ele alınan görsel sunu ile ilgili toplam on bir kazanıma yer verilmiştir. Bu kazanımlardan 1. sınıfta beş, 2. sınıfta altı, 3. sınıfta dokuz, 4. sınıfta on, 5. sınıfta on kazanıma yer verilmiştir.

2006 Türkçe Öğretim Programında (6, 7, 8) görsel okuma ve sunu becerisi ayrı bir öğrenme alanı olarak ele alınmamış olup okuma ve yazma becerisi içerisinde sadece iki kazanıma yer verilmiştir:

“2. 28. Metinle ilgili görsel öğeleri yorumlar.”

“2.7. Yazdığı metni görsel materyallerle destekler.”

2015 Türkçe Öğretim Programında ise görsel okuma ve görsel sunu ayrı bir beceri alanı olarak ele alınmamış olup okuma becerisinin alt beceri alanı anlama kısmında 2, 3, 4 ve 5. sınıflar için birer kazanıma yer verilmiştir. İlgili kazanımlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. 2015 Programında Görsel Okuma Becerisiyle ilgili kazanımlar

Öğrenme Alanı: Görsel Sunu		1	2	3	4	5
1	Görseller, yazılı metinler ve medya metinlerinden ne anladığını ifade eder.		X			
2	Okuduğunu anlamlandırmada görsellerden yararlanır.			X	X	X

2017 Türkçe Öğretim Programında ise görsel okuma ve görsel sunu ayrı bir beceri alanı olarak ele alınmamış olup dinleme, okuma ve yazma beceri alanları içerisinde kazanım olarak yer verilmiştir. Programda yer alan görsel okuma ve sunu ile ilgili kazanımlar Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. 2017 Programında Görsel Okuma Becerisiyle ilgili kazanımlar

Beceri	Kazanım	1	2	3	4	5	6	7	8
Dinleme	Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metin hakkında tahminde bulunur.	X							
	Görselden/görsellerden hareketle dinleyeceği/izleyeceği metnin konusunu tahmin eder.		X	X	X				
Okuma	Görsellerden hareketle kelimeleri ve anlamlarını tahmin eder. Kelime haritası, kelime kartları ve benzer araçlardan yararlanır.	X	X	X					
	Görsellerle ilgili soruları cevaplar.	X	X	X	X	X	X	X	X
	Görsellerden hareketle okuyacağı metnin içeriğini tahmin eder.	X	X	X					
	Şekil, sembol ve işaretlerin anlamlarını kavrar.	X	X						

	Görsellerle okuduğu metnin içeriğini ilişkilendirir. Görsel ve konu arasındaki ilişki vurgulanır.			X	X				
	Şekil, sembol ve işaretlerin anlamlarını kavrar. Bilişim teknolojileri (bilgisayar, tablet) ve iletişim araçlarında kullanılan şekil ve semboller üzerinde durulur.			X					
	Tablo ve grafiklerde yer alan bilgilere ilişkin soruları cevaplar.			X	X	X			
	Görsellerden ve başlıktan hareketle okuyacağı metnin konusunu tahmin eder.				X	X	X	X	X
	Şekil, sembol ve işaretlerin anlamlarını kavrar. Haritalar, medya işaretleri ve sembolleri üzerinde durulur.				X				
	Grafik, tablo ve çizelgeyle sunulan bilgileri yorumlar.						X	X	X
Yazma	Görsellerle ilgili kelime ve cümleler yazar.	X							
	Yazılarını görsel unsurlarla destekler.	X	X						
	Görsellerdeki olayları ilişkilendirerek yazı yazar.			X					
	Görselleri ilişkilendirerek bir olayı anlatır.				X				
	Yazdıklarını zenginleştirmek (desteklemek) için çizim, grafik ve görseller kullanır.			X	X		X		
	Anlatımı desteklemek için grafik ve tablo kullanır.							X	X

2017 Türkçe Öğretim Programında dinleme beceri altında görsel okuma ve sunu ile ilgili iki kazanıma yer verilmesine karşın okuma becerisi altında görsel okuma ve sunu ile ilgili on kazanıma yer verilmiştir. Yazma becerisi altında görsel okuma ve sunu ile ilgili altı kazanıma yer verilmiştir. 2017 Türkçe Öğretim Programında toplam görsel okuma ve sunu ile ilgili on sekiz kazanıma yer verilmiştir.

2017 Türkçe Öğretim Programı, 2018 yılında güncelleştirilmiştir. Görsel okuma ve sunu ile ilgili tüm kazanımlar olduğu gibi korunmuştur. 5, 7, 8. sınıflarda sadece okuma becerisi altında görsel okuma ve sunu ile ilgili kazanımlar aynı kalmasına karşın 6. sınıflarda yazma becerisi başlığı altında da bir kazanım “T.6.4.5. Anlatımı desteklemek için grafik ve tablo kullanır.” şeklinde iken “T.6.4.5. Yazdıklarını desteklemek için gerektiğinde grafik ve tablo kullanır.” olarak düzeltilmiştir.

2019 yılında güncelleştirilmiş olup görsel okuma ve sunu ile ilgili tüm kazanımlar aynı şekilde korunmasına karşın 7 ve 8. sınıflarda yer alan “T.7.4.5. Anlatımı desteklemek için grafik ve tablo kullanır. /T.8.4.5. Anlatımı desteklemek için grafik ve tablo kullanır.” kazanımları 6. sınıfta yazma becerisine şu şekilde eklenmiştir: “T.6.4.5. Yazdıklarını desteklemek için gerektiğinde grafik ve tablo kullanır.”

SONUÇ

Günümüz dünyasında teknolojik gelişmelere paralel olarak görsel okuma ve görsel sunu hayatın her alanında ayrı öğrenme alanı olarak yer etmiştir. Bundan dolayı görsel okuma ve sununun Türkçe dersi öğretim programlarında bir beceri alanı olarak yer alması büyük bir önem arz etmektedir.

Görsel okuma ve görsel sununun bir beceri alanı olarak ilk kez 2005 Türkçe Öğretim Programında yer aldığı tespit edilmiştir. 2006 Türkçe Öğretim Programında okuma ve yazma beceri alanı altında görsel okuma ve sunuyla ilgili iki kazanıma yer verilmiştir. 2015 Türkçe Öğretim Programında okuma beceri alanı altında sadece 1, 2, 3, 4 ve 5. sınıflarda iki kazanıma yer verilmiştir. 2017 Türkçe Öğretim Programında ise dinleme beceri alanı altında görsel okuma ve sunu ile ilgili iki kazanıma, okuma becerisi altında on kazanıma yazma becerisi altında altı kazanıma yer verilirken konuşma becerisi ile ilgili hiçbir kazanıma yer verilmemiştir. Bu sonuçlar eşiğinde şu önerilerde bulunabilir:

Günümüzde hayatın her alanında kullanılan ve gelecekte de hayatın her alanında önemli ölçüde kullanılabilecek olan görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili kazanımlara sadece Türkçe dersinde değil diğer derslerin programlarında da önemli ölçüde yer verilmelidir. Türkçe öğretmenliği programlarında dinleme, okuma ve yazma becerileri içerisinde görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili kazanımlara yer verildiği gibi konuşma becerisi alt başlığında da görsel okuma ve görsel sunu ile ilgili kazanımlara yer verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Akpınar, B. (2009). İlköğretim 1–5. sınıflar Türkçe öğretim programları görsel okuma ve sunu öğrenme alanının değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim*, 34 (154), 37-49.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F., (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Calp, M. (2007). *Özel öğretim alanı olarak Türkçe öğretimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Demirel, Ö, Seferoğlu, S.S. ve Yağcı, E. (2002). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Köksal, K. , Temur, T. ve Akçam H. (2006), İlköğretim birinci sınıf öğrencilerinin görsel okuma becerileri üzerine bir araştırma. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi sunulan bildirisi, Ankara.
- MEB, (2005). *İlköğretim Türkçe dersi (1, 2, 3, 4, 5. Sınıflar) öğretim programı*.
- MEB, (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6,7,8. Sınıflar) öğretim programı*.
- MEB, (2015). *Türkçe dersi (1-8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

- MEB, (2017). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB, (2018). *Türkçe dersi öğretim programı (güncelleştirilmiş ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB, (2019). *Türkçe dersi öğretim programı (güncelleştirilmiş ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Lundy, A. D., Stephens, A. E. (2014) Beyond the literal: teaching visual literacy in the 21st century classroom. *Procedia- Social and Behavioral Sciences*. V. 174, p. 10571060.
- Özbay, M. (2014). *Anlama teknikleri: I okuma eğitimi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Özden, Y. (1998). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Özden, M. Y. ve Durdu, L. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Şimşek, N. (2002). *Derste eğitim teknolojisi kullanımı*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Winn, W.D. (1987). Charts, graphs and diagrams in educational materials. (Chap.5), *Psychology of Illustration, Vol I: Basic Research*. New York: Springer.
- Yıldız, C. (2003). *Türkçe öğretiminde alternatif yöntemler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (10. Basım)*. Ankara: Seçkin.

**METİN UZUNLUKLARININ ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ VE
ÖĞRENCİLERİN METİN UZUNLUKLARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

THE EFFECT OF TEXT LENGTH ON STUDENT ACHIEVEMENT AND STUDENTS'
OPINIONS ABOUT TEXT LENGTH

Dr. Mustafa KAYA

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Tuşba, Van.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı Türkçe ders kitaplarında temel becerileri kazandırma hususunda önemli bir yere sahip olan metinlerin uzunluğunun öğrenci başarısı üzerindeki etkisini belirlemek ve öğrencilerin metin uzunluklarıyla ilgili görüşlerini tespit etmektir.

Bu çalışmada nicel ve nitel veri tekniklerinin bir arada yer aldığı, araştırma sonuçlarını bütünleştiren karma desen çeşitlerinden açımlayıcı sıralı karma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın çalışma grubu, 2018- 2019 eğitim-öğretim yılında Adıyaman ili Besni ilçesindeki bir ortaokulda öğrenim görmekte olan 7. sınıf öğrencilerinden 30’u deney grubu, 30’u da kontrol grubu olarak seçilmiştir. Çalışma grubundaki 7. sınıf öğrencileri seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan amaçsal örneklem yönteminin çeşitlerinden tabakalı amaçsal yöntemle seçilmiştir.

Araştırma kapsamında nicel veri toplama aracı olarak “İşlenen Metni Anlama Başarı Testi (İMABT)” kullanılırken nitel veri aracı olarak da “Yapılandırılmış Görüş Bildirim Formu (YGBF)” kullanılmıştır. Araştırma verilerinin nicel analizinde verinin yapısı göz önünde bulundurularak parametrik testlerden bağımlı ve bağımsız gruplarda t-testleri kullanılmıştır. Analizler “SPSS-PASW Statistics 18” paket programı kullanılarak yapılmıştır. Araştırma verilerinin nitel analizinde içerik analizi kullanılmıştır.

Bu araştırmanın sonucuna göre deney grubunun kısa metinler ön testlerinin ve son testlerinin başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir [$t_{(58)} = -4.058$ ($p=0.000$)]. Deney grubunun uzun metinler ön testlerinin ve son testlerinin başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucuna varılmıştır [$t_{(29)} = -.367$ ($p = .716$)]. Araştırma grubundaki öğrencilerin çoğu Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin uzun olduğunu, kısa metinlere yer verilmesi gerektiği ile ilgili görüş beyan etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Metin Uzunluğu, Başarı, Öğrenci.

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the effect of the length of the texts which have an important role in gaining the basic skills in the Turkish textbooks on the achievement of the students and to determine the opinions of the students about the length of the text.

In this research, exploratory sequential method is used, which is a combination of quantitative and qualitative data techniques, and one of the mixed pattern types that integrates the research results.

The study group of the study was selected as experimental group and 30 as control group in the 7th grade students studying in a secondary school in Besni district of Adıyaman province in 2018-2019 academic year. The seventh grade students in the study group were selected according to the stratified aiming method which is one of the non-random sampling methods.

Within the scope of the research, Başarı Understanding Text Processing Achievement Test (IMABT) "was used as a quantitative data collection tool, and" Structured Feedback Form (SDS) "was used as a qualitative data tool. In the quantitative analysis of the research data, t-tests were used in the dependent and independent groups from the parametric tests considering the structure of the data. The analyzes were performed using the SS SPSS-PASW Statistics 18 "package program. Content analysis was used in the qualitative analysis of the research data.

According to the results of this research, it was found that there was a statistically significant difference between the achievement scores of the pre-tests and post-tests of the short texts of the experimental group [$t(58) = -4.058$ ($p = 0.000$)]. The success of the long texts pre-tests and post-tests of the experimental group It was concluded that there was no statistically significant difference between the scores [$t(29) = -.367$ ($p = .716$)]. The majority of the students in the research group stated that the texts in the Trukish textbooks were long and that short texts should be included.

Keywords: text length, success, student.

GİRİŞ

Çağdaş dil çalışmalarının ulaştığı son noktaya göre iletişimin birimi ne sözcük ne de cümledir. Metin, dilin somut hale getirilmiş şekli, iletişim birimi ve biçimidir. Bu nedenle dil öğretiminin temel aracı metin olmalıdır (Dilidüzgün, 2017: 115). Son yıllarda teknoloji alanındaki gelişmeler projeksiyon, bilgisayar, akıllı tahta vb. çeşitli araçların sınıf ortamına girmesini sağlasa da yine de kitabın yerini alabilecek bir materyalin geliştirildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Payza (2015:9-10) 'ya göre ders kitapları eğitim ve öğretimin vazgeçilmez temel malzemesidir. Çeşitli yazılı ve görsel materyallerin eğitim ortamlarında kullanılıyor olmasına rağmen ders kitapları önemini ve kullanım sıklığını kaybetmiş değildir. Eğitim ve öğretimin niteliğini etkileyen ders kitaplarındaki en temel malzeme metinlerdir. Bundan dolayı ders kitaplarına seçilecek metinlerin özellikleri ve amaca hizmet etmesi çok önemlidir.

Türkçe dersinin temel aracı olan metinlerin uzunluklarıyla ilgili çeşitli kuramlar ileri sürülmüş ve bazı uzmanlar tarafından çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Güneş'e (2003: 9; 2007: 219) göre öğrencilerin dil ve zihinsel becerilerinin geliştirilmesinde metin uzunluğunun önemli bir yeri vardır. Davranışçı yaklaşımda öğrencilerin dikkat sürelerinin kısa olması, okuma ve anlama becerilerinin yeterince gelişmediği gibi gerekçelerden ötürü metinlerin kısa olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum ilköğretim Türkçe ders kitaplarında uzun yıllar kısa metinlere yer verilmesine sebep olmuştur. Yapılandırmacı yaklaşıma göre de öğrencinin dil ve anlam becerilerinin gelişmesi metin ile uzun süre etkileşimde bulunmasına bağlıdır. Bundan dolayı metinler uzun olmalıdır. Kısa metin az anlam, az düşünce, az olay, az bilgi, az paragraf demek olduğundan metinlerin uzun olması tercih edilmiştir. Ders kitaplarındaki metinlerin uzunluğu veya kısalığıyla ilgili ortaya çıkan gelişmeler araştırmacıları metin uzunluğunun ne kadar olması gerektiğini tespit etmeye yöneltmiştir.

Akyol (2008: 89)'a göre öğrencilerin seviyesine göre metinlerdeki kelime sayıları birinci ve ikinci sınıflarda 25-100 kelime arası, üçüncü ve dördüncü sınıflarda 100-200 kelime arası, beşinci sınıflarda 200-300 kelime arasında olmalıdır. Bir başka araştırmada ise öğrencilerin ilköğretim 1-5. sınıflar sonunda 600-800 kelime arası uzunluğundaki metinleri, ilköğretim 6-8.sınıflar sonunda 1.500 kelimelik metinleri, yükseköğretimde de 3.000-3.500 kelime uzunluğundaki metinleri rahatlıkla anlayabildikleri tespit edilmiştir (Fayard, 2005, akt. Güneş, 2003:9-10). Mc Cullough' nin Fransa için belirlediği ölçüleri Türkçeye uyarlayan Güneş'e (2003: 243) göre ise birinci sınıf için ortalama 200 kelime, ikinci sınıf için ortalama 250 kelime, üçüncü sınıf için ortalama 300 kelime, dördüncü sınıf için ortalama 400 kelime, beşinci sınıf için ortalama 500 kelime olmalıdır.

Türkçenin öğretiminde önemli bir yere sahip olan metinlerin özellikleriyle ilgili gerek uzmanlar tarafından gerekse Türkçe öğretim programlarında çeşitli kriterler belirlenmiştir. Ancak Türkçe derslerinde işlenecek metinlerin uzunluklarıyla ilgili programlarda yeterli bir bilgiye yer verilmediği görülmektedir.

Türkçe öğretim programlarında 1981 programına kadar Türkçe dersinde okutulacak metinlerin uzunluklarıyla ilgili ayrıntılı bir bilgiye yer verilmemiştir. Sadece metnin öğrencinin seviyesine uygun olması gerektiği ile ilgili bir ibareye yer verilmiştir. 1929, 1931-1932, 1938 Ortamektep Türkçe Programında *“talebenin seviyesiyle mütenasip olmak”* şartı ile çeşitli türde eserler okutulabilir (Temizyürek ve Balcı, 2015: 162-174-184-261) ifadesine yer verilirken 1962 Ortaokul Türkçe Programında *“okunmak üzere seçilen yazılarda önce öğrenci seviyesi düşünülecek”* ibaresine yer verilmiştir (Temizyürek ve Balcı, 2015: 261).

1981 Programına kadar Türkçe öğretim programlarında metinlerin uzunluğu ile ilgili olarak *“öğrencinin seviyesine uygun uzunlukta olmalıdır”* ifadesi dışında herhangi bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Ancak ilk defa 1981 programında sınıf seviyesine göre metinlerin hangi uzunlukta olması gerektiği ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu programa göre sınıflara göre metin uzunlukları şu şekildedir:

“1. Sınıf: 3–5 dakikalık bir masalı dinleyebilmek.

2. Sınıf: 5–8 dakikalık bir masalı ve öyküyü dinleyebilmek
3. Sınıf: 8–10 dakikalık bir masalı ve öyküyü dinleyebilmek
4. Sınıf: 15–20 dakikalık bir masalı ve öyküyü dinleyebilmek, bir röportajı, bir belgesel filmi, bir çocuk filmini izleyebilmek; 150–200 kelimelik metinleri doğru ve anlamlı olarak okuyabilmek
5. Sınıf: 20–25 dakikalık öykü ve masal bandını dinleyebilmek, bir röportajı, bir belgesel filmi bir çocuk filmini izleyebilmek; 200–300 kelimelik metinleri doğru ve anlamlı olarak okuyabilmek
6. Sınıf: Ortalama 150–200 kelimelik bir fikir yazısını ya da 350–400 kelimelik öykü yazısını anlamlı olarak okuyabilmek.
7. Sınıf: Ortalama 200–300 kelimelik bir fikir yazısını ya da 400–500 kelimelik öykü yazısını anlamlı olarak okuyabilmek
8. Sınıf: Ortalama 250–300 kelimelik bir fikir yazısını ya da 450–550 kelimelik öykü yazısını anlamlı olarak okuyabilmek.”

2005 (1–5. Sınıflar) Programında 1, 2 ve 3. sınıfta okutulacak metinlerin uzunluğuyla ilgili metinlerin kısa ve bol resimli olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca 2005 (1–5. sınıflar) ve 2006 (6–8. sınıflar) programlarında ise metinlerin “işlenecek süreye uygun uzunlukta” olması gerektiği belirtilmiştir. Metin uzunluğundan ziyade derste işlenecek süre esas alınmıştır. 2015 programında metin uzunluklarıyla metinler, öğrencilerin sınıf düzeylerine ve yaş seviyelerine uygun olması gerektiği belirtilmiştir. 2017 Türkçe Öğretim Programında ve 2018 yılında güncelleştirilen programda metin uzunluklarıyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.

Dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin öğretilmesinde önemli bir yere sahip olan ders kitaplarındaki metinlerin programlarda belirtilen kriterleri taşıması büyük bir önem arz etmektedir. Ancak Türkçe dersinde işlenen metinlerin uzunluklarının öğrencinin metni anlaması ve başarısı üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğunu ve öğrencilerin metin uzunluklarıyla ilgili görüşlerinin neler olduğunu tespit etmek, ders kitaplarına seçilecek metinleri belirlerken önemli bir kriter olarak göz önünde bulundurulabilir.

Çalışmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, metin uzunluklarının öğrencilerin başarısı üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğunu belirlemek ve öğrencilerin metin uzunluklarıyla ilgili görüşlerini tespit etmektir.

Bu araştırmanın problem cümlesini “Metin uzunluğunun öğrenci başarısı üzerinde etkisi nedir? Öğrencilerin metin uzunluklarıyla ilgili görüşleri nelerdir?”

YÖNTEM

Bu çalışmada nicel ve nitel veri toplama tekniklerinin bir arada yer aldığı karma desen kullanılmıştır. Çalışmada karma yöntem araştırma desenlerinden açıklayıcı sıralı karma

yöntem deseni kullanılmıştır. Kocaman- Karoğlu (2016: 78)’na göre bu desende önce nicel veriler ardından nitel veriler toplanır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubundaki 7. sınıf öğrencileri seçkisiz olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan amaçsal örneklem yönteminin çeşitlerinden tabakalı amaçsal yöntemle seçilmiştir. 2018 - 2019 eğitim-öğretim yılında ortaokulda öğrenim görmekte olan 7. sınıf öğrencilerinden 30’u deney grubu, 30’u da kontrol grubu olarak seçilmiştir.

Veri Toplama Aracı

Nicel veri toplama aracı olarak “İşlenen Metni Anlama Başarı Testi (İMABT)” kullanılırken nitel veri aracı olarak da “Yapılandırılmış Görüş Bildirim Formu (YGBF)” kullanılmıştır.

İşlenen Metni Anlama Başarı Testi (İMABT)

Metin uzunluklarının öğrenci başarısı üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen “İşlenen Metni Anlama Başarı Testi (İMABT)” kullanılmıştır.

Test geliştirme sürecinde, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçe ders kitabı olarak onaylanan ve çalışma grubundaki öğrencilerin daha önce işlemediği ancak farklı illerdeki okullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında seçilen metinler kullanılmıştır. Farklı tema ve türlerden olmasına dikkat edilerek kitaplardan 15 metin seçilmiştir. Seçilen metinler Türkçe eğitimi alanında uzman 5 kişinin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan metinleri öğrenci seviyelerine ve çalışmanın amacına uygunluğu açısından 1’den 5’e kadar puanlamaları istenmiştir. Uzmanların puanlamalarından sonra ilk 10 metin araştırmanın amacı kapsamında kullanılmak için seçilmiştir. 3 Türkçe eğitimi uzmanına ve 2 Türkçe öğretmenine seçilen metinlerle ilgili başarı testi yapmak için sorular hazırlatıldı. Daha sonra hazırlanan soruların hepsi bir araya getirilerek tekrar aynı uzmanlara gönderildi. İşlenecek olan metnin başarı testini ölçmek için hangi soruların kullanılabileceği uzmanlara soruldu. Uzmanların üzerinde mutabık kaldığı sorular öğrencilerin başarısını ölçmek için kullanıldı.

Yapılandırılmış Görüş Bildirim Formu (YGBF)

Araştırmada, “yapılandırılmış görüş bildirim formu (YGBF)” kullanılmıştır. Araştırmamızda kullanılan YGBF, araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. YGBF, hazırlanırken öncelikle ilgili literatür taranmıştır. Literatür sonucunda bir soru havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan sorular, nitel araştırma yöntemleri konusunda uzman bir öğretim üyesine, Türkçe öğretimi alanında uzman bir öğretim üyesine, Türkçe öğretmenliği alanında doktora yapmakta olan bir Türkçe öğretmenin görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan gelen dönütler sonucunda soru havuzundaki bazı sorular ayıklanmıştır. Ayıklanan sorulardan sonra uzman görüşleri doğrultusunda YGBF’ye son şekli verilmiştir. YGBF’ye son şekli verildikten sonra kontrol ve deney grubundaki istekli on beş öğrenciye görüş bildirim formu elden ulaştırılmış ve toplanmıştır. Yapılandırılmış görüş bildirim formunda şu sorulara yer verilmiştir:

- Türkçe derslerinde işlenen metinlerin uzunluklarıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?

- Metin uzunlukları dersi anlamanızı etkiliyor mu?
- Uygulama boyunca işlenen metinlerin uzunluğu ve kısalığı hakkında görüşleriniz nelerdir?

Verilerin Analizi

Metin uzunluklarının öğrencilerin başarısı üzerindeki etkisini inceleyen bu çalışmada kısa metinlerin işlendiği deney grubu ile uzun metinlerin işlendiği kontrol grubu öğrencileri arasında ön test ve son test itibarıyla anlamlı bir fark olup-olmadığını test etmek amacı ile “SPSS-PASW Statistcs 18” istatistik paket programı kullanılmıştır. Grupların kendi içinde ön test ve son testler arasında bir fark olup olmadığını tespit etmek için bağımlı gruplar t test kullanılmıştır. Deney ve kontrol grupları arasındaki farkın tespiti için bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi en az 0.05 olarak kabul edilmiştir.

Araştırmanın nitel kısmında nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi bir mesajın belli özelliklerinin nesnel ve sistematik bir şekilde tanınmasına yönelik çıkarımların yapıldığı bir tekniktir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2016: 250). Metin uzunlukları hakkında görüşlerine başvurulmuş öğrencilerin verdikleri cevaplar kategorilere dönüştürülmüş ve her bir kategori için örnek görüşlere yer verilmiştir. Çalışma verilerinin çözümlenmesi sürecinde öğrencilerin cevapları “Ö1, Ö2, Ö3 ...” şeklinde kodlanarak verilmiştir.

BULGULAR

Metin uzunluklarının öğrencilerin başarıları üzerine etkisine yönelik bulgular

Deney ve kontrol gruplarının kısa metin ön test ortalamaları arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi sonuçları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Deney grubu ile kontrol grubu kısa metin ön testleri arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	Sd	df	t	P*
Deney	30	75.07	8.721	58	-.188	.851
Kontrol	30	75.57	11.628			

*p < .05

Deney ve kontrol grubu kısa metin ön-test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkisiz gruplar için t-testinde, deney grubu kısa metin ön-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 75.07) ile kontrol grubu kısa metin ön-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 75.57) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir [$t_{(58)} = -.188$ (p = .851)]. Bu sonuçlara göre kısa

metin ön testine göre deney ve kontrol grubu öğrencilerin metni anlama düzeylerinin birbirine yakın olduğu söylenebilir.

Deney grubunun kısa metin ön test ve son test puanlarının dağılımına ilişkin bağımlı ölçümler t- testi sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Deney grubu kısa metin ön test ile son test arasındaki farkı belirten bağımlı ölçümler t- testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	Sd	df	t	P*
Deney (Ön test)	30	73.73	8.283	29	-4.058	0.000
Deney (Son test)	30	84.47	9.235			

*p < .05

Deney grubunun kısa metin ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkili gruplar için t-testinde, deney grubunun kısa metin ön test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 73.73) ile deney grubunun son test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 84.47) arasında anlamlı bir fark görülmektedir [$t_{(58)} = -4.058$ (p=0.000)]. Bu durum kısa metinlerin öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerine etkisinin olduğunu göstermektedir.

Kontrol grubunun kısa metin ön test ve son test puanlarının dağılımına ilişkin bağımlı ölçümler t- testi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Kontrol grubu kısa metin ön test ile son test arasındaki farkı belirten bağımlı ölçümler t- testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	Sd	df	t	P*
Kontrol (Ön test)	30	75.57	8.721	29	-.235	0.816
Kontrol (Son test)	30	75.83	11.628			

*p < .05

Tablo 3’e göre uygulama boyunca uzun metinlerle ders işleyen kontrol grubu öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerinin ön test ile son testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını söylemek mümkündür [$t_{(29)} = -.235$ (p = .816)].

Deney ve kontrol gruplarının kısa metin son test ortalamaları arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi sonuçları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Deney grubu ile kontrol grubu kısa metin son testleri arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	<i>sd</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	<i>P*</i>
Deney	30	84.30	9.63	58	2.64	0.011
Kontrol	30	75.83	14.68			

*p < .05

Deney ve kontrol grubu kısa metin son-test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkisiz gruplar için t-testinde, deney grubunun kısa metin son-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 84.30) ile kontrol grubu kısa metin son-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 75.83) arasında anlamlı bir fark görülmektedir [($t_{(58)} = 2.63$ (p=0.011)]. Bu durum kısa metinlerin öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerine etkisinin olduğunu göstermektedir.

Deney ve kontrol gruplarının uzun metin ön test ortalamaları bağımsız ölçümler t-testi sonuçları Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Deney grubu ile kontrol grubu uzun metin ön testleri arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	<i>Sd</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	<i>P*</i>
Deney	30	76.03	13.314	58	1.464	0.149
Kontrol	30	70.07	17.919			

*p < .05

Deney ve kontrol grubu uzun metin ön-test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkisiz gruplar için t-testinde, deney grubu uzun metin ön-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 76.03) ile kontrol grubu uzun metin ön-test puan ortalaması ($\bar{X}$ = 70.07) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir [($t_{(58)} = 1.464$ (p=0.149)]. Bu sonuçlara göre uzun metin ön testine göre deney ve kontrol grubu öğrenci metni anlama düzeylerinin birbirine yakın olduğu söylenebilir.

Deney grubunun uzun metin ön test ve son test puanlarının dağılımına ilişkin bağımlı ölçümler t- testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Deney grubu uzun metin ön test ile son test arasındaki farkı belirten bağımlı ölçümler t- testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	<i>Sd</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	<i>P*</i>

Deney test)	(Ön 30	76.03	13.314	29	-.367	.716
Deney test)	(Son 30	76.60	11.938			

*p < .05

Tablo 6'ya göre uygulama boyunca uzun metinlerle ders işleyen deney grubu öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerinin ön test ile son testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını söylemek mümkündür [$t_{(29)} = -.367$ ($p = .716$)].

Kontrol grubunun uzun metin ön test ve son test puanlarının dağılımına ilişkin bağımlı ölçümler t- testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Kontrol grubu uzun metin ön test ile son test arasındaki farkı belirten bağımlı ölçümler t- testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	Sd	df	t	P*
Kontrol test)	(Ön 30	75.83	14.685	29	-.670	.508
Kontrol test)	(Son 30	73.67	15.853			

*p < .05

Tablo 7'ye göre uygulama boyunca uzun metinlerle ders işleyen kontrol grubu öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerinin ön test ile son testi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığını söylemek mümkündür [$t_{(29)} = .670$ ($p = .508$)].

Deney ve kontrol gruplarının uzun metin son-test ortalamaları bağımsız ölçümler t-testi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Deney grubu ile kontrol grubu uzun metin son testleri arasındaki farkı belirten bağımsız ölçümler t-testi

Gruplar	N	$\bar{X}$	sd	df	t	P*
Deney	30	76.60	11.93	58	.810	.421
Kontrol	30	73.67	15.85			

*p < .05

Deney ve kontrol grubu uzun metin son-test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ilişkisiz gruplar için t-testinde, deney grubunun uzun

metin son-test puan ortalaması ($\bar{X}= 76.60$) ile kontrol grubu uzun metin son-test puan ortalaması ($\bar{X}= 73.67$) arasında anlamlı bir fark görülmemiştir [$(t_{(58)} = .810 (p=.421)$]. Bu durum uzun metinlerin öğrencilerin okuduklarını anlama düzeylerine etkisinin olmadığını göstermektedir.

Metin uzunluklarıyla ilgili öğrenci görüşlerine yönelik bulgular

Ortaokul öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin uzunluklarına ilişkin görüşleriyle ilgili bulgular tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9.Türkçe dersindeki metinlerin uzunlukları hakkında öğrenci görüşleri

Kategori	f	Görüşler
Uzun	10	Uzunlukları orta uzunluktan biraz fazla. Metin ne kadar uzun olursa aklımda az şey kalıyor. Bu yüzden uzun metinleri tavsiye etmem (Ö1). Uzun olmasaydı az ve açıklanır olsaydı (Ö2). Metin çok uzun okuyoruz, bitmiyor. Biraz daha kısa olabilirdi. Metin bittiğinde o kadar uzun ki başını hatırlamıyoruz (Ö3). Metin uzun olunca bitirmesi de çok uzun oluyor. O yüzden kısa olması daha iyi olurdu (Ö4). Uzun olması sıkıcı (Ö5). Bazıları kısaltıldığı için ideal oluyor, fakat bazıları çok uzun olmakta ve süre yetmemektedir (Ö6). Bence çok uzun daha kısa olabilirdi (Ö7). Çok uzun olması kafa karıştırıcı ve yorucu olabiliyor (Ö12). Biraz uzun (Ö9, Ö17).
Normal	3	Uzunlukları uygun (Ö11). Uzunlukları normal ölçülerde (Ö13, Ö15)
Kısa	4	Bazıları çok kısa ama bazıları da gereksiz uzun (Ö8). Bence kısa biraz daha uzun olabilir (Ö10,Ö14,Ö16).

Tablo 9’da ortaokul öğrencilerinin Türkçe dersindeki metinlerin uzunluklarıyla ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Öğrencilerin yarısından fazlası (f=10) metinlerin uzun olduğunu dile getirmişlerdir. Metin uzunluklarından dolayı kafalarının karıştığını, metni anlayamadıklarını, ders süresinin metni okumaya yetmediğini ve metinlerin sıkıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin 3’ü metinlerin uzunluklarının normal ölçüde olduğunu, 4’ü ise metinlerin kısa olduğunu belirtmiştir.

Araştırma kapsamında uygulamanın yapıldığı ortaokul öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarındaki metin uzunluklarının dersi anlama üzerindeki etkisi hakkındaki görüşlerine yönelik bulgular tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10. Metin uzunluklarının dersi anlama üzerindeki etkisi hakkında öğrenci görüşleri

Kategori	f	Görüşler

Evet 9 Metin uzun olduğu zaman daha zor anlıyoruz (Ö1). Çok uzun olunca metni anlamada biraz zorluk yaşıyoruz. Kısa ve öz olsa daha iyi olurdu (Ö2). Metin çok uzun olunca kafamız çok karışıyor ve okuduğumu anlamıyorum ama kısa olunca anlayabiliyorum (Ö4). Evet, detaya fazla girmesi kafa karışıklığına neden olmaktadır (Ö6). Evet, çünkü ders kitabı için fazla vakit gidiyor (Ö7). Ben uzun metinler olunca sıkılıyorum, nerede kaldığımı unutuyorum ve en baştan başlıyorum (Ö10). Çok uzun olmazsa iyi olur. Bazen afalliyorum, ama başka türlü olunca sıkıntı yok (Ö14). Evet, etkiliyor. Ama kötü yönden metnin sonuna geldiğimizde başını unutuyoruz (Ö16). Etkiliyor. Metin uzun olunca onunla ilgili görüşmelerde artar (Ö17).

Kısmen 3 Çok fazla etkilemiyor (Ö3). Biraz (Ö8). Bazen (Ö12).

Hayır 5 Hayır (Ö5, Ö9, Ö11, Ö13, Ö15).

Tabloda ortaokul öğrencilerinin metin uzunluklarının dersi anlama üzerindeki etkileri ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Öğrencilerin yarısından fazlası (f=9) metin uzunluğunun metni anlamalarını zorlaştırdığını, kafa karışıklığına sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca metin uzun olduğunda dersi anlamadıklarını ve dersten sıkıldıklarını ifade etmişlerdir. Öğrencilerden 3'ü kısmen etkilendiklerini, 5'i ise dersi anlama konusunda metin uzunluklarından etkilenmediklerini belirtmişlerdir.

Araştırma kapsamında okutulan metinlerin uzunluklarıyla ilgili görüşlerine başvuru alan öğrencilerin metinler hakkındaki görüşleri tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Uygulama esnasında okutulan kısa ve uzun metinlerle ilgili öğrenci görüşleri

Kategori	f	Görüşler
Uzun olabilir	1	Hikâye tarzı metinler uzun olabilir (Ö7).
Normal uzunlukta olmalı	3	Hem kısa olursa hem de çok uzun olursa sıkıcı olur (Ö15), Ne uzun olmalı ne de kısa (Ö16, Ö17).
Kısa olmalı	13	Kısa metinleri daha iyi yapıyorum (Ö1). Genel olarak çok uzundu. Kısa ve öz olursa daha iyi olur. Daha kolay anlarız (Ö2). Çok uzun olmamalı. Uzun olunca insanın dikkati dağılıyor baştan okunması gerekiyor (Ö3). Uygulamadaki metinler bana uzun geldi. Uzun olunca süre yetmedi ama kısa olanların metinleri kolayca bitti (Ö4). Daha kısa metinler daha ideal oluyor (Ö5). Uzun metinler daha kısa olabilirdi (Ö6). Biraz uzun (Ö8).

Uzun olanları çok iyi anlamıyoruz ama kısa ve az olsa daha iyi olurdu (Ö9). Bazı metinler daha kısa olabilirdi (Ö10). Kısa metinleri daha iyi anlıyoruz ve zaman yetmiyor (Ö11). Çok uzunlar, biraz kısa olabilirler (Ö12). Kısa metin olması daha iyi (Ö13). Eğer metin kısa olursa çabucak anlarız, daha iyi olur (Ö14).

Tablo 11’de ortaokul öğrencilerinin uygulama esnasındaki kısa ve uzun metinlerle ilgili görüşleri yer almaktadır. Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (f=13) kısa metinleri daha iyi yaptıklarını, kısa sürede bitirdiklerini, dikkatlerini dağıtmadıklarını ve bu kısa metinleri daha kolay anladıklarını dile getirmişlerdir. Öğrencilerden 3’ü metinlerin normal uzunlukta olması gerektiğini ifade ederken 1’i ise olaya dayalı metinlerin uzun olabileceğini ifade etmiştir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında metin uzunluklarının öğrencilerin başarıları üzerine etkisi incelenmiştir ve metin uzunluklarıyla ilgili öğrenci görüşlerine başvurulmuştur. Elde edilen sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

DeneySEL sürecin başında deney ve kontrol gruplarının ön testlerinin kısa metinlerdeki başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$t_{(58)} = -.188, p < .05$ ($p = .851$)]. DeneySEL sürecin sonunda deney ve kontrol gruplarının son testlerinin kısa metinlerdeki başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir [$(t_{(58)} = 2.63, p < .05$ ($p=0.011$))].

DeneySEL sürecin başında deney ve kontrol gruplarının ön testlerinin uzun metinlerdeki başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$(t_{(58)} = 1.464, p < .05$ ($p=0.149$))]. DeneySEL sürecin sonunda deney ve kontrol gruplarının son testlerinin uzun metinlerdeki başarı puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır [$(t_{(58)} = .810, p < .05$ ($p=.421$))].

Uygulama boyunca okutulan metinler ve Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin uzunluklarıyla ilgili görüşlerine başvurulmuş öğrenciler, Türkçe dersindeki ve uygulama boyunca okutulan metinlerin uzun olduğunu dile getirmişlerdir. Uzun metinlerin sıkıcı olduğunu, kafa karışıklığına sebep olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu okutulan metinlerin kısa olması gerektiği konusunda görüş beyan etmişlerdir.

KAYNAKLAR

Akyol, Hayati (2008). *Yeni programa uygun türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F., (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.

Dilidüzgün, Ş. (2017). *Metindilbilim ve Türkçe öğretimi –uygulamalı bir yaklaşım*. Ankara: Anı Yayınları.

Güneş, F. (2000). *Okuma – yazma öğretimi ve beyin teknolojisi*. Ankara: Ocak Yayıncılık.

Güneş, F. (2003). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kocaman- Karoğlu, A. (2016). Karma yöntem: Gelişen paradigma. M. Y. Özden, L. Durdu (Editör). *Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri içinde* (s. 71-93). Ankara: Anı Yayıncılık.

MEB (1981). Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı, Tebliğler Dergisi, 2098, 327-356.

MEB, (2005). *İlköğretim Türkçe dersi (1, 2, 3, 4, 5. Sınıflar) öğretim programı*.

MEB, (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6,7,8. Sınıflar) öğretim programı*.

MEB, (2015). *Türkçe dersi (1-8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.

MEB, (2017). *Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

MEB, (2018). *Türkçe dersi öğretim programı (güncelleştirilmiş ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Payza, T. (2015). Ortaokul 5. Sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerin incelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Temizyürek, F. ve Balcı, A. (2015). *Cumhuriyet dönemi ilköğretim okulları Türkçe programları*. (2. Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

UŞAK İLİ DEMİR İÇERİKLİ HAMMADDELERİN SERAMİKTE BOYA OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI

INVESTIGATION OF THE USE OF IRON CONTENT RAW MATERIALS IN CERAMIC
AS A PAINT IN UŞAK

Esra NURTEN GÜL

Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, Uşak, Türkiye

Selçuk ÖZKAN

Güral Vitrifiye Fabrikası, AR-GE Laboratuvarı, Kütahya, Türkiye

ÖZET

Yapılan çalışmada Uşak ilinin Kaşbelen köyü yakınlarından temin edilen demir içerikli yerel hammaddelerin seramik sır ve bünyelerinde boya olarak kullanılabilirliği incelenmiştir. Hammaddeler farklı oranlarda, şeffaf sır içerisinde renklendirici olarak doğrudan kullanılmıştır. Hazırlanan sırlar deneme tabletler üzerine akıtma yöntemi ile uygulanarak 1000 °C’de fırınlanmıştır. Fırında pişirimi yapılan numuneler gözle kontrol edilerek, Minolta CR-400 Chroma Meter renk ölçüm cihazı ile L * a * b renk ölçümleri yapılmıştır.

Fırınlamadan sonra 1000 °C’de pişirilen deneme tabletlerinde açık kremden koyu kırmızı kahveye değişen geniş bir renk çeşitliliği gözlenirken herhangi bir sır açması, kavlama, çatlama gibi bir problemle karşılaşılmamıştır. Bu çalışmalar sonucunda demir içerikli yerel hammaddenin nihai üründe hiçbir probleme ve hataya yol açmadığı, şeffaf sır içerisinde %25’e kadar renklendirici olarak kullanılabileceği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Seramik, Sır, Seramik Boya,

ABSTRACT

In this study, the usability of iron-containing local raw materials obtained from the Kaşbelen village of Uşak province as ceramic glaze and their paint as a dye was investigated. Raw materials are used directly in transparent glaze in different proportions. The prepared glazes are applied on the test tablets by pouring method and fired at 1000 °C. L * a * b color measurements were made with Minolta CR-400 Chroma Meter color measuring device by controlling the samples fired in the oven.

While a wide variety of colors ranging from light cream to dark red brown was observed in the test tablets cooked at 1000 °C after firing, no problem such as opening a glaze, gripping, cracking was encountered. As a result of these studies, it has been observed that the local raw material containing iron does not cause any problems and errors in the final product and can be used as a colorant up to 25% in the transparent glaze.

Keywords: Ceramic, Glaze, Ceramic Pigment,

GİRİŞ

Seramik bir bünyenin su geçirmezliği için sır önemli bir unsurdur. Su geçirmezliğinin yanı sıra sır gerek renk, gerek artistik etkisi sebebiyle estetik görünüş içinde ayrı bir önem taşır. Son yıllarda artan maliyetler sebebi ile üreticiler sır hazırlarken ve renklendirirken ithal hammaddeler yerine yerel hammaddeleri kullanmayı tercih etmektedir. Bazı seramik sektörlerinde kirlilik etkisi yaratması sebebiyle tercih edilmeyen demir oksit, astar hazırlamada, artistik sırlarda ve sırların renklendirilmesinde kullanılmaktadır. Seramikte yüzyıllardır kullanılan demir oksit, demir mineral ve bileşiklerinden farklı metodlarla elde edilerek geleneksel çömlekçilikte olduğu gibi modern zamanlarda da seramik bünye, sır, astar ve boyasında kullanılmaktadır (Mete, Z., Özçalık, G., 1998.)

Killer metal oksitler ve organik maddeler ile doğal olarak renklenmiş halde bulunurlar. Mineral içerikleri ve minerallerin kimyasal bileşimlerine bağlı olarak renkleri beyaz, krem, sarı, pembe, kırmızımsı, kahverenginin farklı tonları, mavimsi yeşil, mor, gri ve siyahımsı olabilir. Fakat her kil içerisinde ki mineralin kimyasal bileşimi kadar içerdiği minerallerin farklı sıcaklık ve rejimlerde farklı reaksiyonlara girmesinden dolayı pişme sonrası farklı renkler ortaya koyabilmektedir. Bunun için gerek pigment gerek seramik hammaddelerde pişme rengi önemlidir. Örneğin demir oksit kurşunlu sırlarda oksitleyici atmosferde kırmızı–kahverengi veren demir indirgen atmosferde sarı yeşil ve mavi tonları vermektedir.(Taylor J., 1986)

Renklendirici malzemelerin seramik bünye ve sırlarına ilave edilmesiyle arzu edilen renklerin oluşumu sağlanır.(Mirdalı,N.,Halefoğlu, Y. Z. Ve Sakarya N.,2006) Seramik çömlekçiliğinde yüzyıllardır kullanılan demir oksit, modern seramik bünye, sır, astar ve boyasında da yaygın biçimde kullanılmaya devam etmektedir (Mete, Z., Özçalık, G., 1998.)(Tanışan, H., Mete, Z., 1988) Serbest haldeki demirin varlığı ve oksidasyon-redüksiyon şartları pişme rengini olası belirleyici faktörlerdendir. Pişme rengi, demirin oksidasyon aşamasına, pişme sıcaklığına, kil minerallerindeki Al_2O_3 , CaO ve MgO oranına ve yanma sırasında oluşan gazların bileşimine bağlıdır. (Çobanlı, Z., 1996)

Bu çalışmada Uşak ilinin Kaşbelen köyü yakınlarından temin edilen demir içerikli yerel hammaddelerin seramik sırlarında renklendirici boya olarak kullanılabilirliği araştırılmış ve sonuçlar tartışılmıştır.

DENEYSEL ÇALIŞMALAR

Hammaddenin Sağlanması ve Yeri

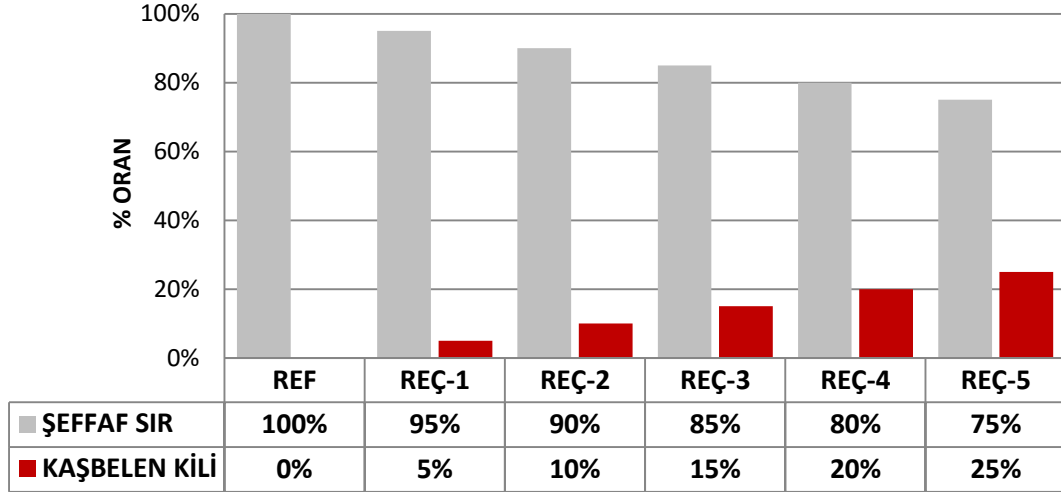
Kaşbelen Köyü Uşak ilinde yer almakta olup, Uşak Merkez Köyleri semtinde bulunan Kaşbelen Köyü Uşak Merkez ilçesine bağlıdır. Kaşbelen Köyü, Uşak Merkez ilçe merkezine 7 kilometre mesafe uzaklıktadır.

Kaşbelen Bölgesi Demir İçerikli Hammaddenin Kimyasal Analizi

Tablo 1. Kaşbelen Kili XRF - Kimyasal analiz sonuçları

Kimyasal İçerik	SiO ₂	Al ₂ O ₃	Fe ₂ O ₃	CaO	MgO	Na ₂ O	K ₂ O	TiO ₂	A.Z.
% Oran	58,35	15,44	8,82	1,37	2,07	0,72	2,07	0,79	9,88

Çalışmada kullanılan şeffaf sır, Hobi Seramik A.Ş.'den temin edilmiştir. Ticari bir sır olması sebebiyle sır bileşimi çalışmada paylaşılmamıştır. Çalışmalarda ticari olarak temin edilen hazır şeffaf sır içerisine 5 %, 10 %, 15 % ve 20 % oranlarında Kaşbelen yöresine ait hammadde ilave edilerek homojen bir karışım elde edilmesi amacıyla bilyeli değirmende 20 dk karıştırılmıştır. Hazırlanan sırlar, akıtma yöntemi ile beyaz pişen bünyeler üzerine uygulanmıştır. Şekil 2.'de şeffar sır ve kaşbelen yöresine ait hammadde karışımı tablo ve grafiksel olarak görülmektedir.

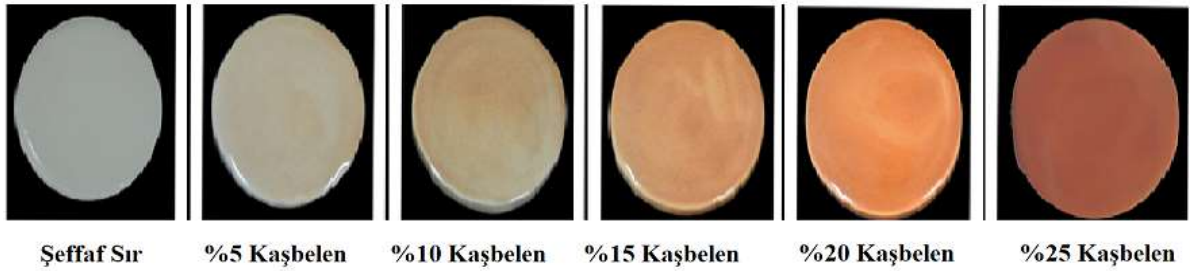
Şekil 2. Hazırlanan reçeteler ve Şeffaf sır - Kaşbelen Yöresine Ait Hammadde Karışım Oranları

Numunelerin Pişirilmesi

Bisküvi pişirimi yapılmış tabletler, kaşbelen kili ile renklendirilmiş şeffaf sırla sırlandıktan sonra sırlı pişirimleri 1000 °C’de elektrikli laboratuvar tipi fırınında gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Kaşbelen bölgesinden alınan demir içerikli hammaddenin şeffaf sıra % 5-25 arasında katkısı ile hiçbir probleme neden olmadan renkli sır eldesinin mümkün olabileceği görülmektedir.

Şekil 3. Fırınlama Sonrası Referans Sır ve Kaşbelen Bölgesi Hammaddesi ile Hazırlanan Sırlı Tabletler

Kaşbelen yöresine ait hammadde içerisindeki yüksek miktarlardaki Fe_2O_3 ’ün (%8,82) varlığından dolayı sırların rengi, standart şeffaf sırla rengi ile karşılaştırıldığında açık kremden koyu kırmızı kahveye doğru değişen farklı tonlardadır. Denemeler Harkot testine tabi tutulmuş ve denemelerin 180 °C çatladığı gözlemlenmiştir. Kaşbelen bölgesinden alınan hammadde ile renklendirilen sırların parlaklık ölçümleri gözle değerlendirilmiş, renk ölçümleri Minolta CR-

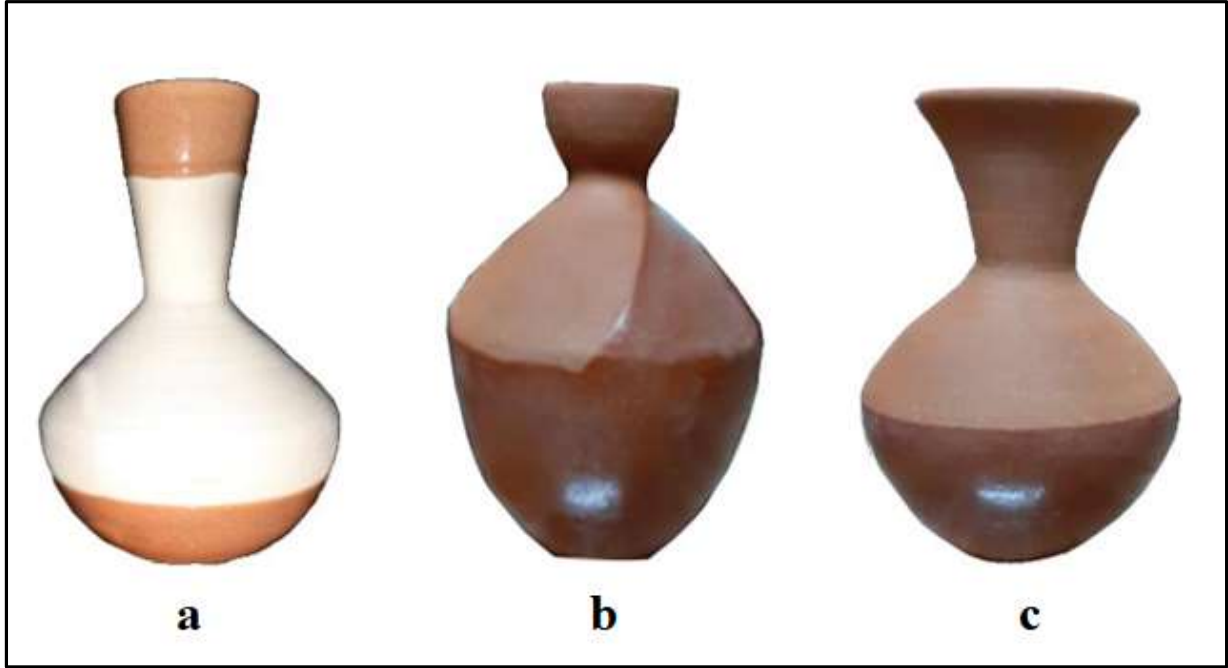
400 Chroma Meter cihazı ile ölçülerek fiziksel sonuçlar elde edilmiştir. Tablo 2.'de pişirim sonrası gözle kontrol ve Chroma Meter renk ölçüm sonuçları verilmiştir.

Tablo 2.: Pişirim Sonrası Gözle Kontrol ve Chroma Meter Renk Ölçüm Sonuçları

DENEMELER		RENK				PARLAK/ MAT	ÇATLAK	PİNHOLE
		GÖRÜ- NÜM	(L)	(a)	(b)			
	(REF) ŞEFFAF SIR	ŞEFFAF	87,00	4,70	10,27	PARLAK	YOK	YOK
	(REÇ-1) 5 % KAŞBELEN KİLLİ SIR	AÇIK KREM	76,29	13,33	18,59	PARLAK	YOK	YOK
	(REÇ-2) 10 % KAŞBELEN KİLLİ SIR	KOYU KREM	68,10	18,24	22,94	PARLAK	YOK	YOK
	(REÇ-3) 15 % KAŞBELEN KİLLİ SIR	AÇIK KIZIL KAHVE	56,81	23,13	24,93	PARLAK	YOK	YOK
	(REÇ-4) 20 % KAŞBELEN KİLLİ SIR	KIZIL KAHVE	52,55	27,06	28,71	PARLAK	YOK	YOK
	(REÇ-5) 25 % KAŞBELEN KİLLİ SIR	KOYU KIZI KAHVE	39,52	31,52	31,55	YARI MAT	YOK	İNCE PİNHOLE VAR

Renklendirici olarak kullanılan Kaşbelen bölgesine ait hammaddenin şeffaf sırlara % 25 oranında ilavesi ile yüzey parlaklığı azalmış, renk koyu kırmızı kahveye dönmüştür. Bununla birlikte göz ardı edilebilecek kadar pinhol oluşumu gözlemlenmiştir.

Şekil 4 a'da Reç - 3 ile sırlanan beyaz bünye rengine sahip form ve Şekil 4 b'de Reç-4 ile sırlanan terrakota form ve Şekil 4 c'de Reç-5 ile sırlanan terrakota form görülmektedir.

Şekil 4. Kaşbelen yöresine ait hammadde ile renklendirilen sırnın beyaz ve terakota bünye üzerinde görünümü

SONUÇLAR

Çalışmada, yöresel bir malzeme olan Kaşbelen bölgesi yerel hammaddelerinin, yüksek demir içeriğinden (%8,82) dolayı seramik sırlarında renklendirici olarak kullanılabilirliği incelenmiş olup,

1. 1000°C fırınlanmış bütün sırların bünye ile uyumu sağlanmıştır; hiçbir yüzey hatası görülmemiştir.
2. Denemesi yapılan oranlarda sırnın genleşme katsayısını değiştirmedeği, pişirim sonrası sır bünye uyumunun sağlandığı görülmüştür. Yüzeylerde çatlama ya da kavlama gibi hatalar görülmemiş olup beyaz pişen bünyeler ile uyumlu olduğu görülmüştür.
3. Kaşbelen kilinin şeffaf sırlarda 25 % oranında kullanılması ile birlikte rengin koyulaşması yanında parlaklık azalmaya başlamıştır ve gözardı edilebilecek küçük pinhole hataları görülmeye başlamıştır.
4. Kaşbelen kilinin şeffaf sırlarda 25 % oranın üstünde kullanılması durumunda, pinhollerin büyümesinin yanı sıra sır toplanması ihtimali vardır. Aynı zamanda sır parlaklığını yitireceği düşünülmektedir.

Çalışmalar reçetesi belli ticari şeffaf sır ile yapılmış olup, elde edilen sonuçlar doğrultusunda Kaşbelen yöresine ait hammadde kullanılarak renkli sır reçetesi hazırlanması ve tüm

hammaddelerin birlikte öğütülmesi daha iyi sonuçlar vereceği gibi farklı sır ve farklı oranlarda denemeler ile çalışma genişletilebilir.

KAYNAKLAR

Mete, Z., Özçalık, G., “Seramikte Kullanılan Doğal Demir Renklendiriciler” Seramik Sırları Semineri, Bildiriler Kitapçığı, Türk Seramik Derneği Yayınları No:18, 26-27 Mart 1998.

Taylor J. R., Bull A. C., “Ceramic glaze technology”, Pergamon Press, 44, 1986.

Mirdalı, N. K, Halefoğlu, Y. Z., ve Sakarya, N. (2013). Almanpınarı Kırmızı Kilinin Seramikte Boya Olarak Kullanılabilirliğinin Araştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*; Yıl: 2006 Cilt: 15 Sayı: 1.

Çobanlı, Z., Seramik Astarları, 1996, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 919, G.S.F. Yayınları No:15, Eskişehir.

Tanişan, H., Mete, Z., 1988, Seramik Teknolojisi ve Uygulaması, Birlik Matbaası, Söğüt, sf.2.

Karasu, B., Kara, A., 2001., “Çatı Kiremitlerine Uygun Renkli Sırların Geliştirilmesi ve Karakterizasyonu” I. Uluslararası Pişmiş Toprak Sempozyumu, Eskişehir, sf.102-109.

Parmelee C. W., “Ceramic glazes”, Cahners Publishing Company Inc., Chicago 3, 1973.

“Seramik ve Cam Teknolojisi: Sır hazırlama”, T. C. Milli Eğitim Bakanlığı, MEGEP (Meslekî Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Ankara, 2007.

VAKFİYELERDE MİMARİ TASVİR TANIMLAMALARI VE BAZI DİSİPLİNLER AÇISINDAN ÖNEMİ DEFINITIONS OF ARCHITECTURAL DESCRIPTION IN FOUNDATIONS AND ITS IMPORTANCE IN TERMS OF SOME DISCIPLINES*

Dr. Nilgün ÇEVİRİMLİ

Sanat Tarihçisi-Vakıflar Genel Müdürlüğü –Vakıf Uzmanı
Vakıflar Genel Müdürlüğü/Vakıf Araştırma Merkezi
Ulus/ANKARA

ÖZET

Arşiv belgeleri bir milletin hafızasını oluşturan yazılı kayıtlardır. Bunlardan önemli bir grubu da vakfiyeler oluşturur. Kendileri de birer kültür varlığı niteliğinde olan bu belgeler, diğer birçok taşınır ve taşınmaz kültür varlığının geçmişi ile ilgili oldukça kıymetli bilgiler verirler. Özellikle Sanat Tarihi, Mimarlık, Kent Tarihi açısından ele alındığında hemen hemen her yapı türü ile ilgili oldukça ayrıntılı tasvirlerinin yapıldığı görülür. Bu anlatımlarda yapıların bulunduğu coğrafi yer ve konum, yapının planı, malzemesi, içinde ve dışında yer alan mekânlar, mimari öğeler, süslemeleri hakkında da bilgiler verildiğine şahit olunur. Yapıların geçirdiği onarımlar, onarımlardaki işlemler, harap olanlar yapıların harabiyet sebepleri anlatılır. Yıkılıp yeniden inşa edilen veya yeniden yapılması düşünülen yapılarla, başka bir yapıdan dönüştürülenlerle ilgili tasvirlerle yer verilir. Yine binalarda yapılan değişiklikler genişletme veya ilaveler bazen yapılan yer değiştirmelere değinilir. Yapıların bânileri ve yapı hakkındaki tasarrufları, tefrişleri için vakfedilen taşınır eşyalar ve bu eşyaların bakımı onarımı hakkında da ilk elden bilgiler verirler.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Vakıf, Yapı Tasviri, İnşa, Hayrat.

ABSTRACT

Archival documents are written records that make up the memory of a nation. An important group of these are foundations. These documents, which are themselves cultural assets, provide valuable information about the history of many other movable and immovable cultural properties. Especially when it is considered in terms of Art History, Architecture and Urban History, it can be seen that there is a detailed depiction of almost every type of building. In these narratives, it is witnessed that the geographic location and location of the buildings, the plan of the building, the materials, the spaces inside and outside, the architectural elements and the decorations are given. Repairs of buildings, operations in repairs, the causes of destruction of the ruined structures are explained. Descriptions of buildings that have been demolished, rebuilt or planned to be reconstructed and transformed from another. Again, changes in buildings, extensions or additions are sometimes referred to as displacements. They also provide first-hand information about the properties and savings of buildings, the movable goods that are dedicated to furnishing and the maintenance and repair of these goods. In this study, depictions of structures and structures were examined on samples chosen by sounding method from foundations which are in the archives of General Directorate of Foundations between 13th and 19th centuries.

Keywords: Ottoman, Foundation, Description Of Structure, Construction, Charity

* Söz konusu makale 24-26 Ocak 2020 tarihleri arasında Şanlıurfa’da düzenlenen 7. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

Vakıf kurucuların sadaka-i câriye olarak gerçekleştirdikleri hizmetlerin ifâsı için yaptırdıkları hayrat yapılar kadar bu hizmetlerin devamını sağlamak için vakıfları için gelir getiren akarları da vakfetmişlerdir. Vakfiyelerde dünya hayatın geçiciliği, insan ömrünün kısıllığı ve nesillerin yok olmasından söz edilirken, binaların ise kalıcılığı, sonsuza kadar yaşatılması arzusunun sıklıkla dile getirildiği görülür. Bunun için de vâkıflar yapılması gereken bazı şartları vakfiyelerinde belirtmişlerdir. Yapıların yüzyıllar boyu ayakta kalabilmesi için inşasından tamirine kadar tüm ayrıntıları ele alarak, konuya ilişkin şartlarını da ortaya koymuşlardır. *Rakabe*¹ ve *ihtiyat akçesi*² gibi uygulamalar da bu devamlılığın sağlanması hususundaki özenin birer göstergesidir.

Sanat Tarihi, mimarlık, tarih, kent tarihi üzerine yapılan bilimsel çalışmalarda en önemli başvuru kaynaklarından biri de şüphesiz vakfiyelerdir. Ancak bu belgelerin bütünüyle ilgili bilgileri kapsayan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bunlardan Selçuklu Sanatı açısından vakfiyelerin önemine değinen Durukan'ın makalesi³, yapıların tamirâtı sırasında vâkıfların şartlarına riayet edilmesini konusunda Bakırer'in makalesi⁴ tarihi belgelerde Sanat Tarihi disiplini açısından yapılara ilişkin önemli bilgilerin verildiği Denктаş'ın çalışması⁵ G Cantay'ın Osmanlı Onarım belgeleri konusundaki çalışması⁶ Kerim Türkmen'in yapı tarihlemelerinde vakfiyelerin önemine değindiği makalesi⁷ gibi çalışmalar bu alanda yapılanlara birer örnektir. Çevrimli'nin 15.- 19. Yüzyıllarda vakfiyelerde İstanbul'daki evleri konu alan⁸ yine vakfiyelerde geçen bâni, binâ unvan ve sıfatları ele alan çalışmaları da bu zincirin birer halkasıdır. Vakıf olarak inşâ edilen bu yapıların, *câmi-i şerif*, *medrese-i münif*, *imaret-i amire*, *zaviye-i lâtife* şeklinde yapının türünü bildiren terimlerin yanı sıra çoğu zaman adeta yapılara bir ruh kazandıran övücü sıfatlarla da tanımladıkları bilinmektedir.⁹

¹Bir şeyi korumak, gözetmek olup, fıkıh açıdan hakiki gerçek mülkiyet anlamındadır. Vakıf ıstılahında rakabe, tamir edilecek vakıf hayrat binaların finansmanının karşılanamadığı zamanlarda veya vakfın asl-ı mâl'ı büyük ölçüde elden çıktığı dönemlerde vakfın, giderlerinin asgari düzeyde tutulması ya da tamamen kısılmasıdır (Hızlı,1994:56).

²İhtiyat akçesi, yedek akçe. Vakıflarda vakfa ait hayrat ve akarların tamirinin aksatılmadan yapılması için gelirden ayrılan, miktar. Vâkıf tarafından tayin edilen para. (Çevrimli 2016:254)

³Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi", *Vakıflar Dergisi*, 26 (1997), s.25-44.

⁴Ömür Bakırer," Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması", *Vakıflar Dergisi*, 10 (1973), s. 113-126.

⁵Mustafa Denктаş." Şer'iyye Sicil Defterleri'nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği)" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18 (2005). s.51-66.

⁶Gönül Cantay Güreşsever "Osmanlı Mimarlığında Onarım ve Belgeleri" *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi- FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences* 7 (2016 Bahar), s.63-77.

⁷Kerim Türkmen "Yapı Tarihlemelerinde Vakfiyelerin Öneme Dair Bir Örnek", *Vakıflar Dergisi*, 27 (1998). s. 75-78.

⁸Nilgün Çevrimli "Vakfiyelere Göre 15.- 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall (2014), p. 315-333.

⁹Nilgün Çevrimli "Vakfiyelere Göre Bâni, Binâ Unvan ve Sıfatları", *Sanat Tarihi Dergisi*, 26 (2017) s.193-219.

Sanat Tarihinde bazı sorunlu yapıların tarihlenmesi tartışmalarında Örneğin Mardin Ulu Cami¹⁰, Argıt Han¹¹ gibi yapıların tarihlenmesinde vakfiyelerin belirleyici rol oynadığı bir gerçektir. Konuyla ilgili araştırmalar yapıldıkça bu sayının oldukça fazla olması muhtemeldir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan 13. ve 19. yüzyıllar arasını kapsayan doktora tezi çalışmamız sırasında tüm vakfiyeler taranırken cami, mescit, türbe, medrese, mektep, han, hamam, kale gibi çeşitli yapılara ait oldukça ayrıntılı anlatımlar dikkati çekmiş birçok yapı türüne ait tasvirler ele alınıp irdelenmiştir.

Seçilen örneklerde yapının inşası için seçilen mekânın önceki hikayesi, binanın yapılma aşaması, mekânlar, mimari öğeler, malzemeler, adeta bir tablo gibi göz önünde canlandırılarak tasvirlerinin yapıldığı, mekân ve öğelerin tanıtımında dönemine özgü çeşitli terim ve deyimler de kullanıldığı dikkati çekmiştir. Bu durum, vakfedenin sosyal statüsü ve vâkıfların bu konudaki hassasiyetleri ile ilişkili olabileceği gibi metni kaleme alan şahsın da dönemin mimari ve teknik bilgisine olan hâkimiyetini de yansıtmaktadır.

Çalışmada tasvirleri yapılan bu yapılar öncelikle yeni inşa edilenler, var olan bir yapının yerine yeniden inşa edilenler, başka bir yapıdan dönüştürülenler ve vâkıfların sonradan yapılmasını şart kıldıkları yapılar şeklinde başlıklar altında ve alfabetik sıra takib edilerek örneklemeler yapılmıştır.

Yapıların bazen ilk yapımı, bazen onarım sonrası halleri, yapılarda meydana gelen değişiklikler ya da yapılması düşünülen yapılara ilişkin tasvirlerle de yer verilmiştir. Vakfiyelerdeki bu ayrıntılı yapı tanımlarına ise daha çok Sultan, Hanım Sultan, Vezir, Paşalara ait büyük vakıfların vakfiyelerinde rastlandığı ortaya konmuştur.

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

A-İlk Kez İnşâ Edilen Yapıların Tasviri

Vâkıflarca en çok inşa edilen hayratlar camiler olduğu için camilere ait tasvirlerle daha çok rastlanmıştır. Bu tasvirlerde teşbih sanatının incelikleri oldukça yerinde kullanılmış hem maddi hem de manevi âleme ilişkin edebi bir dille tasvirlerin yapıldığına da şahit olunmuştur. Örneğin Abdülmennan oğlu Kaptan Ali Paşa'nın H 989 (1581 M) tarihli vakfiyesinde Tophane'de yaptırdığı camiye ilişkin tanımlamalar şu şekildedir.

...Tophâne'de bir câmi '-i şerîf yaptırdı. Bu câmi 'vakfı gâyet yüksek ve güzel ve her türlü mehâsin ve bedâyi 'mi 'mâriyyeyi hâiz binâsı semâya ser-çeker kubbeleri eflâk ile yarışır üzerinden kuş uçamaz minber ve mihrâbı gâyet zarîf divârları ve kapuları nadîde bir şekildedir. Hulâsa vasfını lisân tüketemez ifâde ve beyân kendisini tamâmen ihâta idemez bir letâfet ve mezâyâ-yı hâvîdir. Yemîn olsun ki: bu câmi 'medhi husûsunda söz söyleyen sözü en güzelini söylemiştir. İnnel mesâcide fi'd-dünyâ ve in kesüret (Dünyâda birçok mescid mevcûd ise de hüsn-i letâfetde buna mu 'âdil ikinci bir eş rivâyet idilemiyor) Feleyse yürvâ lehû fî-husnihi sânin (Bu emsâlsiz mescidde vâkıfın Allâh rızası için yaptırıp esâsını takvâ-yı ilâhi üzerine kurduğu câmi 'den ibâretedir...'¹²

¹⁰ Zekâi Erdal "Mardin Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler", *Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, Özel Sayı -2 (2017) s.433-447.

¹¹ Semavi Eyice (1991). "Argıt Hanı", *İslam Ansiklopedisi* (DİA), 1991, III,335.

¹² VGMA, VD.574:48/21.

Binaların inşa edildikleri yerlerin önceki halleri, vâkıf tarafından niçin burada yaptırıldığı, yerin nasıl elde edildiği gibi bilgiler de verilmektedir. Vâkıf Hatice Sultan, İstanbul'da yaptırmak istediği bugünkü adıyla "Yeni Cami" olarak bilinen yapıya ait zaman zaman ayet ve hadislerle kuvvetlendirilen durum vakfiyesinde şöyle hikâye edilmektedir.

...Mahmiyye-i Kostantiniyye'de Murad Fuad Hüsnü i'tiyatları üzere câmi'-i şerîf binasına mütehammil ve mabed-i lâtif inşasına kabil mahall-i vasi' ve mekan-ı murtefi' olmayup tadik-i müslimin ve tadcir-i mü'minîne hûd rızalâri mümteni olmağın bu niyyet-i halisetü'l-azimetleri suret-pezir olmağı için müddet-i medide te'hir olunmuşdur el-haletü hazîhi ücret-i nebeviyye aleyhi efdalüt-tahiyyenin 1070 bin yetmiş sali hayr ma'ali evahirinde iradet-i kamine-i cebbar ber fehvay-ı "inne fi zalike li-ibreten li üli'l-ebzar" izhar-ı kuvvet ve iktidar idüb hezar hânman ve dudman-i ihrakı bin-nar ve meşîyyet-i ezeliye-i fail-i muhtar ber-muceb-i "yükallibü'l-lâhulleyle ven-nehar" şeb-i tari nar-i şerer bar ile tabdar ve ruz-i pür envali duman ve dühan-ı siyah ile mütegayyirü'l-âsâr idüb bi emri'llâhi te'âlâ bi'l-küllîyye mahallat-i yehuda ateş-i kahr-i ilahi ile zir ü zeber ve ol cemaat-i dalâlet intimanın büyüte ve me'valâri te'sir-i saire-i kazab-i mevla ile manend-i hakîşter olub yahudi haneleri her biri bir âteş gede-i pür şerer ve e'adi-i dîn-i Muhammedî olan cihan-ı ser-medinin mekan ve makarri misal-i ka'rı sakar olmağla "fe emmellezine feseku fe me'vâhüm naru" nass-ı icaz muhtasınun sırri âşîkar ve munkıranı va'd ve vaid için "veylün lil-kafirine min-azâbin şedid" tehvil ve teşdidi zahir ve bedid olub kat'an ol mahalde binadan eser ve eser-i binâ itlakına seza hacet ve mederden maada nesne kalmayup buyut-i aliyyelerinin esas-ı es-feles-safiline beraber ve ol cayegaha göre haki siyah pakize yer oldukça ol mahcube-i mehd-i ismet hazretleri bila imhal ve te'hir mestüre sitade-i zamirleri olan niyyet-i binayı câmi'-i şerîfi kuvvetden fi'le getürmeğe tedbir eyleyüb arsa-i muhterikanın bazısını esmani kalile ile işтира ve bazı aherine bedel-i muzaafeten mahall-i aherde arz-ı haliye tefviziyle erbabını irda itmek ile binayı câmi'-i şerîfe kâfiye-i arsa-i vafire ve vafiye havza-i tesarruflarına vasıla ve taht-ı mülkiyyetlerine dâhile olundukda kadîmü'l-eyyâmdan bu zemana gelince mahall-i ashâb-ı şer' ve fesad ve makkarri erbab-ı hilaf ve inad olan mevazı-ı hazret-i Rabbi'l-ibâddan istiane-i ve istimdad ile mesken-i ehl-i iman ve salâha ve me'men-i erbab-ı fevz ve felah eyleyüb icray-i şiar-ı islam ve i'lay-i kelime-i tevhid-i zü'l-celali ve'l-ikram için hesbeten lillahi Te'âlâ ve taleben li şefaati rasulihî'l-mücteba nâzır-ı beyt-i mamure bir camiü'l-kudsi lamiu'n-nur binasına hükm-i muta'ı hikmet medar ve ferman-ı vacibü'l-ittiba maslahat güzarlari sadır olmağla ol..¹³

Vâkıfe, geniş ve yüksek olmayan bir yerde cami inşası için müslümanları sıkıntıya sokmadan ve onların rızalarını alarak elde etmek istediği yer için uzun süre bu isteğini ertelemişti. Ancak İstanbul'da meydana gelen büyük bir yangın sonunda (sonradan caminin inşa edildiği) bu bölgedeki binalardan eser ve bir taş dahi kalmamış ve temelleri de yıkılmıştı. Vâkıf uzun süredir gerçekleştirmek istediği, ancak yapayım diye içinde gizlediği bu isteği ihmal etmeden düşünceden fiiliyata geçirmeye karar verdi bu nedenle yanık arsalardan bazılarını yüksek fiyatla satın alıp kat kat bedelle, bazılarını da başka bir yerde yer vererek ve sahiplerini râzı ederek cami için geniş arsayı mülküne kattı. Böylelikle buradaki şer ve fesad ehli kişileri uzaklaştırarak, Allah rızası için ehl-i imân ve salih kişiler adına güvenceli bir yer kılmak ve Peygamberin şefaatine mazhar olmak için caminin yapılması için gerekli izinleri aldı.

¹³ VGMA, VD.744:112/29.

...mevzi-i şerîf-i bülend ve mevki-i latîf-i dil-pesend üzere bir câmi'-i fahir ve bahirü's-sena binâ ve inşâ oldu ki câmi'-i cemî'i muhassenat ve mecma'-i mecmû-i müzeyyenat olub kubbe ve çardıvar ve harem ile misal-i harim-i beytullah muhterem ve mehasını evza'-i ve esna-i adla'de manend-i kâbetüllâh aziz ve mükerrem derun ve birun-i ki mülevven ve mevzun mermer ve simakı sütunlar ile meşhundur ğüya bir umud-i hûb manzarı makam-ı kıyamda kaim ve her kemer-i gerdun peyker-i ruku'da daim ve mihrab-ı minber-i keennehü tahıyyat nişini bir abit ve kürsi-i safa mazhar-ı makam-ı teşehhüdde bir şeyh-i zahid ve ferş-i ziba nakşı arşı 'â'la müvacehesinde sacid-i mümasil-i mübessilat-ı eflak hadra olan kubab-ı münîfeleri istinare ve istidarede bi kusur ve müşaye mileyn-i ahdereyn batha olan minare-i şerîfelerinin şerefeleri nurun alâ nur şadırvanı numune-i havz-ı kevser ve âb-ı revanı maü'l-hayat ruh efzaye beraberdir ve baha-i saha-ı safa mesaha-i câmi'-i satiu'n-nurda bir türbe-i refiatü'r-rudbe ve bir kubbe-i marcuvü'l-kurbe binâ ve zikir olunan türbe-i rahmet-masir ve künbed-i illiyyin mesir cânibinde ebna-ı sebil-i irva için bir sebil hane-i e'la dahi inşâ ve sıbyan-ı ehl-i islam'a zevil âbâ ve'l-eytam ta'lîm ve ifam-ı Kur'ân-ı Azim vacibi't-tekrimi ve ta'zim için bir mekteb-i bediu'l-bünyan bi bedel ve bir mekseb-i refiû's-şan müstehsenü'l-amel ki neşr-i Kur'ânî's-şana âşiyane ve ğayet berced ve behade bi bahane ile binâ eyledi¹⁴

Yine aynı vakfiyede devamla burada yaptırdığı caminin vasıfları sıralanarak, a nlatımlarda binaların bazı öğeleri, yapıyla özdeşleşen ritüelleri yerine getiren örnek şahıslarla ilişkilendirilmiştir. Aşağıdaki örnekte iç ve dıştaki somaki sütunlar, dâima rükûda duran bir âbide benzetilirken, mihrâbı ve minberi oturup ibâdet eden bir âbid, kürsüsü ise oturan zâhid bir şeyhe benzetilirken, kubbesi Medine'de peygamberin türbesini örten Kubbeyi hadraya/ yeşil kubbeye, şadırvanı cennetteki olduğu söylenen kevser havzıyla özdeşleştirilmiştir. Ayrıca cami yanında bulunan türbe, sebilhane ve mektep gibi yapılardan da övgüyle bahsedilir.

Güzel gönül alıcı bir yerde, kubbesi ve dört duvarıyla Beytullah'a benzetilen caminin, döşemeleri gökyüzü gibi nakışlı, kubbeleri kubbe-i hadrayı¹⁵ andırır. Minarelerinin şerefeleri ise nur üstüne nur, şadırvanı cennetteki kevser havzına eşitir.

Örneğin Tire'de Lütü Paşa Vakfına âit H 950 (1543 M) tarihli vakfiyede cami, medrese ve tabhanelerin yer aldığı külliye tanımlanmaktadır.

...ol câmi'-i şerîf ki mahrûse-i mezbûrede müşârün ileyhe intima' ile inde'l-ahâlî ve'l-cîrân müstağnî ani't-tahdît ve'l-beyândır binâ-i kapı ile ebnâ olunup içerisi bir büyük kubbedir ve taşrası sekiz adet mermer direkler üzerinde beş adet kubbelerdir ve kubbelerden ilerü önünde tahtadan zille ve sundurmadır ki bu cümlesi kurşun ile örtülmüştür ve bu câmi'-i şerîfin sahanında sekiz lüleli bir şadırvân cümlesinden memlû-i mâ-i garbı (?) sâfi cereyân eder ve Şadırvânın üstünde demirden kafes vardır ve câmi'-i şerîfin garb tarafında haremine mülâsık bir bâb ebnâ ve bir bâb ekmek fırını ve bir matbah ve bunlara mülâsık tûlânî yapılmış bir bâb anbar dahî vardır. Bunların cümlesi kiremit ile örtülmüştür ve mezkûr câmi'-i şerîfin haremünde şarkan ve şimâlen yapılmış yedi bâb tabhânelerdir ve bir tabhâne dahî kapı önündedir bu cümleinin üstü kırakla örtülmüştür ve câmi'-i şerîfin kible tarafında harem-i divarının taşrasında oniki bâb dükkânlar vardır hareme muttasıldır ve câmi'-i şerîfin şimâlî tarafında dahî taşra medrese onbir dersâne onbeş bâb hucerât ile yapılmıştır lâkin medrese ve hucerât ondan ihrâç olup odalar deyu ad verildi (...) câmi'-i şerîfin haremlerine muttasıl garb semtinde bir ahur binâ olunmuştur moloz yapı ile yapıp üzeri kırâkla örtülmüştür...¹⁶

¹⁴ VGMA, VD.744:112/29.

¹⁵ (Medine'de Hz. Muhammed'in Türbesi üzerindeki yeşil kubbe)

¹⁶ VGMA, VD.590:215/188.

Vakfiyede câminin kapılı, kurşunla kaplı bir büyük kubbe ile sekiz mermer sütun /direk üstüne oturan beş kubbeli son cemaat yerinden oluştuğunu ve bunun da önünde yine üstü kurşun kaplı ahşap bir sundurma olduğu ifade edilmektedir. Caminin avlusunda üstü demir kafesli sekiz musluklu temiz suyun aktığı bir şadırvan, caminin batısında bir fırın, bir mutfak ve bitişik boyuna uzanan bir ambar mevcut olup hepsi kiremit çatılıdır. Caminin kuzey doğusunda yedi tabhane ile kapı önünde de bir tabhane olup üstü kırak /kayrak taşı ile örtülüdür. Caminin kible duvarının dışında avluya bitişik on iki dükkân vardır. Caminin kuzeyinde dışarda bir dersane ve on bir hücreli medresesi vardır. Burada ayrıca on beş hücre (oda) daha vardır ki medreseden ayrılarak odalar diye adlandırılmıştır. Müteveli ister burayı kiraya verir kiracı bulamazsa kendi yoldaşları ile oturur. Caminin bahçesine bitişik batısında moloz yapı ile üstü kırakla örtülü bir ahur vardır.

Camilerin şehir planı içinde yer aldıkları alan, mevkiler, plan özellikleri, iç mimarisindeki ayrıntılar, süsleme ve malzemeye ilişkin bilgilerin verildiği örnekler de mevcuttur.

...Musul'da şehir çarşısına bitişik, kendi adıyla anılan; dört tarafı çevrili, avlusunda ön tarafta yazın namaz kılınacak musallası, ilim ehli ve taat- ibâdetle vakitt geçirenlerin kaldığı beş oda, ortada büyük olmak üzere üç kubbesi, mihrabı, mihrabın karşısında müezzinlerin mahfeli, sağ tarafında mermerden yapılmış minberi, üç kubbenin her birine çıkılan kapısı, kubbelerin kapısına kadar uzanan ve kuzey tarafta yüksek bir revakı, revak tarafında batı cihetinde bir su kaynağı, bunun hizasında yüksek bir minaresi olan camiye, 1094 senesinde yaptırmış ve Allah'ın izniyle tamamlamıştır...¹⁷ H 1106 (1694 M).

İskender Paşa'nın Van Valiliği sırasında yaptırdığı cami, kare planlı yüksek kubbeli, kuzeyinde yedi kemerli dış cemaat yeri /son cemaat yerini hâvi, bir minâreli üzeri kurşun kaplı bir yapıdır. Son cemaat yerinin doğu ve batısında ilim sâhiplerine mahsus birer oda, kapının karşısında demir parmaklıklı her bir duvarında abdest almaya mahsus iki kurnalı sekiz köşeli bir havuz/şadırvan, batı tarafında helâ ve abdest alınacak sofalar vakfiyesinde şöyle ifade edilir.

...Van kasabasında bu diyarda icrâ-yı saltanat ve hükümet ve vilâyet eylediği/ valilik yaptığı bir zamanda (...) âmid şehrinde (Diyar-ı bakır) keza beş vakit namaz kılmağa mahsus bir de cami-i şerif binâ ve imâr eyledi. Bu câmi murabba ve yüksek bir kubbe ve minâreyi ve şimal tarafında yedi kemer üzerine dış cemaat yerini hâvi ve o kubbenin etrafı ve üstü ve dış cemaat yeri kireçlendikten sonra siyah kurşunla kurşunlanmış ve şimal cânibindeki şark ve garp rükünlerinde ehl-i ilim ve irfanın gariplerine mahsus iki hücre ve şimal cânibindeki boşlukta ve kapının karşısında demir parmaklıkla çevrili sekiz köşeli bir havuz ve bu havuzun her dılında/duvarında abdest almağa mahsus ikişer kurna ve garp tarafındaki mezkûr boşluğun nihayetinde bir beyt-i hala ve bu beyt-i halanın ortasında kezâlik abdest almağa mahsus bir sofa mevcuttur...¹⁸ H 973 (1565 M).

Yapı tasvirlerinde çoğu kez yapının yer aldığı mahal, arazinin ne şekilde vücuda geldiği gibi bilgilere de yer verilmiştir.

...Câmi'-i Atik Mahallesi'ne mülâsık Yenimahalle adıyla anılan mahalde (...) Paşa adındaki âdemin bağı diye ma'rûf olan arz, mûmâ-ileyhten şîrâ-i şer'î ile satın alıp mâlik olduktan sonra üzerinde binâsı yüksek âli bir kubbe (câmi') ve nidâ (ezan) için yüce bir minare binâ eyledi ve orada mihrâbın yanında hatîb hutbeye çıkmak için güzel bir minber

¹⁷ VGMA, VD.598:17/14.

¹⁸ VGMA, VD.591:40/42.

ve minberin karşısında ezan ve ikâmet için latif bir sed (müezzin mahfili) yaptı ve orada gece ve gündüz namaz kılınmak için sahanlıkları etrafında mermer direkler üzerine sofalar yaptı ve bu kubbeyi Allah rızası için mescit câmi' yaparak içindekilerin cümlesini ve tâbi' olanlarını vakfetti...¹⁹ H 997 (1588 M).

Lâlâ Mustafa Paşa Vakfı'na ait H 974 (1569 M) tarihli vakfiyesinde Kudüs'te Kuneytır Karyesinde yaptırdığı zâviyeli cami olması muhtemel bir yapıdan söz edilir. Sütunlarla taşınan kemerler üzerine oturan tek kubbeli tek minareli, mihrap ve minberi, müezzin mahfili ile yüksek kubbeli kemerli misafirlerin konakladığı, kapıları ve sekileri olan muhtemelen tabhâne mekânları tanımlanmaktadır. Yine açların doyurulduğundan bahseder ki bu da bir imaretin varlığına işaret eder.

...vâkıf temiz bir niyetle ve "kim ki Allah için bir mescid binâ ederse velev küçük olsun, Allah da cennette onun için bir ev kurar" hadîs-i şerîf ile amel ederek bütün güzellikleri hâvî bir câmi '-i şerîf binâ etti ki kubbesi gökyüzü gibidir. Kubbesi üzerine duranın başı göklere değer. Direkleri kemerleri taşır Onun haremî (İrem) gibidir. Mihrabı iri göz üzerindeki kaş gibidir. Döşemesi parlaktır. Gece kandilleri yanınca, yıldızlarla süslü gökyüzünü andırır. Mermerleri safîdir. Ayna gibi parlar. Orada yüzün neşesi seyredilir. Karar bulamayan gözler orada bakışır, gece gündüz zikru'llâh ile gönüller orada yatışır. Orada ince uzanan bir minâre vardır ki, güzelliği boyu gibi çeküp uzanır. Ne uzundur ne kısa, şerefesi göklerin şânını toplar ve oradan ferah yayılır. Onun yanında da yüksek kubbeli ve kemerli evler vardır ki; onlara gelip gidenler konar, müsafirler orada yatıp kalkar. Onların kapıları ve peykeleri vardır, onlara dayanıp uzanırlar. Uzaktan, yakından gelen müsafirler onlara yaslanırlar. Orada istirâhat ederler, açlar doyurulur...²⁰ H 974 (1566 M)

Yine aynı vakfiyede caminin plânı, iç ve dış mekândaki mimâri öğelerle gerek yapıda gerekse mimâri bezmede kullanılan malzemeler, hatta yapım tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.

...İşbu câmi bütün câmilere fâiktir. Bir iç kısmı ve bir de revâkı 'müştemildir. İç kısmı üzerine kubbe örtülmüştür, üstü de her taraftan kurşun ile kaplıdır. Dört tarafında taştan örülmüş kemer vardır. Altında nakışlı taştan yapılmış mihrap vardır. Onun sağında minber ve üzerinde de bir kubbe vardır. Her ikisi de ağaçtan mâmûl olup yağlanmış ay gibi cilâlıdır. Üzerinde üstü altınla yaldızlanmış bakırdan bir hilâl vardır. Şimâl tarafından hafızlar ve müezzinleri için süslü ağaçtan yapılmış bir maksûre bulunur. Bu vakfından satırların âciz kaldığı taş direkler üzerine oturtulmuştur. Bu maksûrenin iki tarafında sağında ve solunda iki oda vardır. Bunlar taşla ve harçla örülmüştür. İç tarafı kireçle sıvanmıştır. Dış tarafı kurşunla kaplıdır. Adı geçen câminin içinde temûr parmaklıklı pencereler vardır. Bunlar câminin şark, garp ve kable tarafını bundan önce misli görülmemiş bir şekilde dolaylayan bahçeye bakmaktadırlar. Bu bahçede envâ'i ağaçlar vardır. İçinde bir de havuz vardır, suyu hamamin yolundan gelmektedir ve ağaçlar bu sudan sulanır câminin iki kanatlı husûsi bir kapısı vardır. Kapının üst eşiği üzerinde câminin kitâbesi yazılıdır. Ondan câminin 971 senesinde yapıldığı anlaşılır. Câminin şimâlinde olan revaka, dehlize gelince: O da iki kısımdır, şark ve garp taraflarında olup aradan câminin kapısına ulaştıran döşemeli yol geçer. Üzerinde taştan örme beş kubbe vardır ve üstü de kurşunla kaplıdır. Bu kubbeler araları taşlarla örülmüş kemerlerle çevrilmiş dört taş direk üzerine oturtulmuştur. Adı geçen revâkın garp tarafında bir kapı olup ondan taş basamakla minâreye çıkılır. Minâre de en muhkem şeklide yapılmıştır. Revâkın karşısında bir kaynar pınar olup o havuz şeklindedir ve etrafı paket taşlar ile döşenmiştir. Şark tarafında taştan yapılmış ve üzerleri kurşunla kaplı kubbelerle örülmüş revaklar vardır...²¹ H 974 (1566 M)

¹⁹ VGMA, VD.608/1:95/108.

²⁰ VGMA, VD.747:269/216.

²¹ VGMA, VD.747:269/216.

Bina tasvirleri yapılırken sadece o yapıya ait mimârî tasvirler değil bazen, yanında yer alan yapılardan, bazen de iç mekânlarda yer alan minber, mihrap, mahfil, kürsü ve şadırvan gibi mimari öğeler ile bunların yapıldıkları malzeme teknik ve süslemelerinden de söz edilir. Cami için yine vâkıf tarafından vakfedilen seccadeler, aydınlatmada kullanılan cam kandiller belirtilmiştir.

*...bu câmi'-i binanın (...) kubbe-i latîfe üzre müşt Emil kurşunlu ahsen-i etvâr üzeredir dahi sebât-karâr sâhibidir kan hemen bu câmi' nûrla dolmuş dahi bu câmi'de taşdan oyulmuş mu'teber minber vardır dahi musanna mukavvas mihrabı vardır dahi müesses latîf mahfel vardır cümlesi safî beyaz mermerdendir dahi va'azlar için kürsi yapdum âyât ehâdis işitsinler için dahi latîf kelimeler yazdım dahi latîf seccâdeler yazdım dahi müretteb müzeyyen kandiller asdum dahi sırçadan camlar kodum dahi câmi' için ma-yı cârî olmak üzre safî mermerden şadırvan yapdım her vakitte ve her zamânda namâz kılıcılar abdest alsın için ammâ Dâr-ı Hadîs Câmi'-i Şerîfi'nin haremîne muttasıldır dahi on hücre üzere müşt emildir. Hücrenin biri ma 'rûf dershânedir dahi hücrenin biri tarîk üzere latîf müşerref hücredir ...*²² H 1003 (1594 M)

Bazen vâkıfların yaptırdıkları eserin tamamlanmasına ömürleri yetmediği, bunun oğlu, kızı, eşi veya başka bir vâkıf tarafından tamamlandığı ya da yıllar sonra harap olan yapının başka vâkıflarca onarıldığına şahit olunur. Hacı Ömer bin Hacı Esved H 1094 (1682 M) senesinde Musul'da bir cami yaptırarak, bazı hizmetlere ilişkin vakfını tamamlamadan ölünce, kızı kendi malından caminin giderleri için bazı gayrı menkulleri vakf eder ve H 1106 (1694 M) tarihli vakfiyesinde yapı şu bilgiler verilir.

*...Musul'da şehir çarşısına bitişik, kendi adıyla anılan; dört tarafı çevrili, avlusunda ön tarafta yazın namaz kılınacak musallası, ilim ehli ve taat-ı ibadetle vâkit geçirenlerin kaldığı beş oda, ortada büyük olmak üzere üç kubbesi, mihrabı, mihrabın karşısında müezzinlerin mahfeli, sağ tarafında mermerden yapılı minberi, üç kubbenin her birine çıkılan kapısı, kubbelerin kapısına kadar uzanan ve kuzey tarafta yüksek bir revakı, revak tarafında batı cihetinde bir su kaynağı, bunun hizasında yüksek bir minaresi olan camiyi, 1094 senesinde yaptırmış ve Allah'ın izniyle tamamlamıştır...*²³

Yine bu tanımdan caminin kemerlere oturan, kubbeleri dıştan kurşunla kaplı, revaklı avlulu, göklerin en uç noktasına uzanan minareleri ile mihrabının taştan, minberinin ahşaptan, taş direklerin (sütunların) taşıdığı müezzinler için ahşap bir maksurenin (mahfil) bulunduğu ve bu maksurenin iki yanında birer odanın olduğu, pencerelerin demir parmaklıklı ve yapının bir bahçe içinde yer aldığı ve bir havuzunu olduğu anlatılmaktadır.

H 931 (1524 M) tarihli bir başka vakfiyede ise cami tipolojisinde zâviyeli camiler olarak adlandırılan bir caminin tasvir edildiği, yapıdaki bazı mekânların değişik terimlerle ifade edildiği anlaşılmaktadır.

... Çekmece kasabasında bir mescidi şerifi ve aralarında iki sofa ve her birinin yanında kendine muttasıl birer küçük oda bulunan ve tabhane namı verilen karşılıklı iki yer odasını ve mezbur iki sofanın arasından çıkarılmış diğer bir odayı ve kadınların ve evlilerin inmelerine mahsus bir avlu ve bir hela ile birlikte müstakil bir odayı ve parlak taş ile döşenmiş bir ortalığı /avlu ve bu ortalığın ortasında Şadırvan denilen bir fiskiye ve mezbur ortalığın üç tarafında gölgeliği/revaklar ve kapının iç tarafında yük indirmeğe mahsus diğer bir ortalığı ve burada hayvanları sulamak için bir çeşmeyi ve üç ahuru ve

²² VGMA, VD.605:256/ 344.

²³ VGMA, VD.598:17/14.

dükkânları ve yanlarında helaları ve bir matbahı ve bir kıları ve bir odunluğu ve matbahın yanında iki halayı havi bir imaret-i şerife bina eyledi ...²⁴

İstanbul'da Sultan Bayezid'in yaptırdığı câmi ise vakfiyesinde şöyle tanımlanır.

...Şu sıralarda İslâm memleketi olan ve onun adaletinin gölgesi altında korunan Kostantiniyye'de, eski darü's-saâde binası civarında yaptırmış olduğu, muhteşem, emsalinin daha hiçbir yerde olmadığı, direkler üzerine kurulu İrem şehri gibi bir camidir (...) Sultan Cami'ye insanların rahatlıkla girip çıkabilmeleri için birkaç kapı yaptırmış ve bu haliyle bütün Müslümanlara vakfetmiştir. Ayrıca caminin etrafına, fakir ve yetim çocuklar için bir mektep ve mutfak, ambarı, kileri, yemekhanesi gibi bütün ihtiyaçlarının giderildiği bir imaret yaptırmıştır. ²⁵ H 901 (1496 M).

Vakfiyelerde külliye olarak tanımlanmasa da bir külliyei oluşturan ortada büyük bir kubbe ve önünde üç kubbeli son cemaat yerinden oluşan cami, darü't-talim, imaret, türbeden oluşan binaların tanımlandığına şahit olunur.

...Bu kargir bina camii şerifin mermer direkler üzerinde üç kubbeli gölgeliklerin önünde kurşun ile örtülü büyük bir kubbeyi ve dört duvarlı bir muhavvatayı havidir ve bu muhavvata camiin dört tarafını ve mezkûr camiin karşısında tahtani bir odayı ve gölgeliği müstemil dar-i talimi ve mezkûr imâreti muhittir ve bu imaret tabhane namile müsafirlerin nuzulüne mahsus bir takım hücreleri ve un koymaya mahsus odayı ve anbar ile birlikte furunhaneyi ve bir matbahı ve bir kileri ve müsafirlerin hayvanlarına mahsus ahuru ve babasının mezkûr dar-ı tâlim yanında vâki türbesini muhtevidir... ²⁶H 938 (1531 M).

Osmanlı camii mimarisinde her yönden mükemmeli temsil eden Selimiye Cami, medrese, dâru'l-kurra ve mektepten oluşan külliyesi ise vakfiyesinde şöyle tasvir edilir.

...dâru'n-nasr Edirne'de yüce ve şerefli bir mevzide latif ve yüksek bir mevkide bu gök kubbe altına emsali az bulunan hali bir arsa üzerine bir mamure manzumesi kurmuştur ki (...) bu mamure manzumesi bir cami-i şerifi ihtiva eder ki onda bütün güzelliği toplanmıştır onun hiç bir nazırı yoktur kimse ne onun gibisini görmüş nede onun mislini işitmiştir onun kubbesi yuvarlaklığı ve parlaklığı ile adeta felek-i atlası andırmaktadır. onun kurşunlarının sağlamlığı ve parlaklığı ile daha cilalıdır geceleri bu kubbenin altında yanan kandiller süslü avizelerin şuaları gökyüzündeki yıldızlardan nişan verir gündüzleri ise üzerinde çiçek renkleri parlayan nurlar ışıldayan bir büyük ağacı andırır ki hiç bir ülkede onun misli halk olunmamıştır onun gurfeleri öyle döşenmiştir ki mermerleri sırça köşk gibi parlar onun içi öyle aydındır ki sanki sarapa/baştanbaşa nurla dolmuştur belki beyti mamur gibi nurdur onun mihrabının nuru bol bol ışık saçmakta minberinin nuru ise etrafa taşmaktadır mahfelinin aydınlığı sayısız ışıklar halinde etrafa yayılmaktadır onun minareleri sidre-i münteha gibi nur üzerine nurdur onun arkasında bir havzı vardır ki ondan içen eğer hastalıklı ise Allah'ın izni ile şifa bulur sanki o mizacı zencefil olan bir kadeh içmiş gibi olur. Keza bir medrese-i hâvi olup onun güzel inşası ile müderrislerin gönülleri açılır onun binasının metaneti mühendislerin akıllarını hayran bırakır onun inşasının tarzı öyle hoştur ki ilim şevkini uyandırmakta orada sakin olanlarda irfan çırağını yandırmakta başka hevesleri söndürmektedir bu medresede büyük bir oda vardır ki müderris orada ders okutur diğer on altı oda daha vardır ki onlar içinde girenleri rahat ve huzura kavuşur kıraat okutmak için bir büyük odayı ve diğer on yedi odayı havi olan bir daru'l-kurra vardır(...)Dört tarafı yol ile mahdud bir mektebi latif vardır... ²⁷H 987 (1579 M).

²⁴ VGMA, VD.747:409/278.

²⁵ VGMA,2113:179/32.

²⁶ VGMA, VD.587:10/13.

²⁷ VGMA, VD.2113:118/27.

Namazgâh

Sıcak iklimlerde bulunan camilerin bazılarında yazlık musallaların inşasının yanında bazen yol kenarlarında bazen, köprülerde, daha çok da namazgah- çeşme birlikteliği şeklinde inşa edildikleri görülür. Hac gidiş gelişlerinde dua edilmek üzere Kayseri’de vakıf olarak inşa edilen bir musalla ise vakfiyede şöyle tasvir edilmektedir. ...*Namazgâh ve etrafına kârgir taş ile sedli sofalar ve bir matbah ve bir kahve odası ve memşalar/hela ve bir bekçi odası ve derununda eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmire iki dönüm miktarı bahçe ve evkat-i hamsede ezan-i Muhammediye tilavet olunmak üzere bir minare...*²⁸ H 1240 (1824 M).

Bina tasvirleri yapılırken, bazen binanın yapıldığı mekânın hikâyesine, olaylara da yer verilmiştir. Aşağıda Dağıstâni Ali Paşa’ya ait H 1190 (1776 M) tarihli vakfiyenin kısım örneğinde iki ayrı cami tasviri vardır. İki bin yüz elli zira arsa üzerinde avlusu ve dört tarafı, minaresi taştan, çatısı, minberi, kürsü ve mahfili *eşcâr/ağaç/ahşaptan* ve renkli nakışlarla süslü yeni bir cami ile yine günümüzde sınırlarımız dışında kalan önceden Kenan zade el-Hac Mustafa Ağa’ya ait bulunan Kilis’de düşman istilâsından zarar gören, hiçbir izi kalmayan caminin yerine dört duvarı taştan, çatısı, minberi, minaresi ahşaptan yeni bir cami yaptırıldığından söz edilir.

.....*tûlen ve arzen bi- hisâb-ı terbî’i cem’an iki bin yüz elli zirâ’ arsa üzerine cidârân-ı erba’ası ve havlû divarları ve minâresi ahcâr ve sakıf ve minber ve kürsî ve mâhfîl ve ebniye-i sâiresi eşcâr ve elvân-ı mütenevvi’a ile münakkaş ve müzeyyen müceddeden bir kıt’a câmi-i şerîf...ve yine vezir-i muşârun-ileyh hazretleri düşman istilasında zarar gören medine-i Kili’de istilâ-i rus’dan külliye münhadim olan küçük meydan nam mahalde nâm sâhibu’l-hayrın eser-i binası/binadan eser kalmayan cami-i şerîfin arsasına (...)Dağıstânî el-Hâc Murat Ağa Câmi-i şerîfi ismiyle müsemma cüderan-i erba’ası ahcâr/dört tarafı taş ve sakıf ve minber ve minare ebniye-i sairesi eşcar/ağaç bir kıt’a cami-i şerîf-i müceddeden bina ve ihya...*²⁹

Cami mimarisinde yöreye, iklime ve bazı işlevlere özgü bazı değişik mekânların yer aldığı yine bu tanımlamalardan anlaşılmaktadır. el-Hâcc Mehmed Raif Şerîf Paşa hazretlerinin H 1266 (1849 M) tarihli vakfiyesinde, Cidde’de üç kubbeli orta kubbesinin üstü açık tek minareli, minberli, hacıların ihrama girdiği noktada inşa edilen bir yapı olduğu için caminin iki yanında kadın ve erkeklerin gusûl abdesti alabilecekleri birer mağsel, bir kuyu, sarnıç üst katta bir oda, camiye bitişik dükkanlar, sâkiye, sebil ve musalladan söz edilir. Sıcak iklim nedeniyle camide üstü açık kubbelerle yapının serinletilmesinin sağlandığı ve yapının musallasının olduğundan söz edilir.

“...müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğum üç aded kubbe ve minber ve bir minâreli vasâtı açık câmi ‘-i şerîf ve câmi-i şerîfin tarafeyninde ricâl ve nisânın ilka-i sünnet-i gasl-i ihrâm eylemeleri için başka başka birer mağsel ve mağseller derûnünde birer aded bi’r-i mâ ve câmi-i şerîfe muttasıl sihrinc/sarnıç ve fevkânî bir bâb oda ve mescid-i şerîfe muttasıl altı bâb dekâkin ve mescid-i şerîf pişigâhında bir bâb kahve dükkânı ve sâkiye tâbir olunur su mahalli (...)ve musallâ...”³⁰

²⁸VGMA, VD.629:111/86.

²⁹ VGMA, VD.741:368/192.

³⁰ VGMA, VD.747: 163/139.

Medrese

Vakfiyelerde eğitim yapılarından olan medreselerin de zaman zaman konum, plan, malzeme, içinde yer alan mekânlar açısından oldukça ayrıntılı tasvirleri yapılmıştır. Burada cami bahçesinde temelindeki su yüzünden harab olan hücrelerin başka yerde yeniden inşa edildiğinden söz edilir.

...Cami'i mezburun haremde olan maruz'zîkr hücreler harabe müşrif /yıkılmaya yüz tutmuş olup kâbil-i sükna/oturma imkânı olmamakla içlerinde kimesne sâkin olmayup tecdidi iktiza/yenilenmesi icâb edüp lâkin altlarından su cereyân edüb arzın rehâveti olmağla tecdidi ve tâmiri mümkün olmadığından mahall-i âherde/başka bir yerde binâ olunmak iktizâ etmeğin altı aded hücre harem-i mezkûrdan ref' olunub/kaldırılıp harem gereği gibi tevsi/genişetilip ve ceddimizin binâ eylediği çeşme ve kademgâhlar/tuvaletler dahi harab olmağla müceddeden binâ olunub çeşme-i mezbure karşusunda sokak aşırı kendi malımız olan menzilimizin bir tarafını hedim/yıkıp ve yerinde oniki aded hücerâtı muştemil dârü's-safâ nâm bir medrese müceddeden bina ...³¹ H 1181 (1767 M.)

Bazen henüz yapım aşamasında olan yapıların da tasvirlerine rastlanır. “...on aded tahtâni kârgir medrese odası ve bir na-tamam kârgir dersihâne ve bir kârgir sebilhâne ve bir kârgir türbe yeri ve bir na-tamam cameşûy-hâne ve bir kârgir fevkâni muallimhane...”³² Alt katta on adet kargir oda ve henüz bitmemiş bir dershaneden oluşan medrese, yine kârgir bir sebilhane, türbe için ayrılmış bir yer, yine tamamlanmamış bir çamaşırhane ve üst katta kârgir bir mektepten söz edilmektedir.³³

... üstü kurşun örtülü, şekl-i refi' ve vaz-i bedi' üzere mebni sekiz bab refiü'l-kubbâb kargir hüciürât-i ûlya bir bab dersihane-i bâlâ ve bir muallimhâne-i ûlya ve hüciürât-ı mezkûre tahtında altı bab demir kapulu ve demir pencerele kargir mahzen ve mekteb-i mezbur ve hüciürât-i mezkûre yanında kargir kenifler ve çamaşıryhane ve havlu içinde bir zir-i zemin mahzen ve bir su sahrıncını muştemil darü'l-hadis bina ve vakf edüb...³⁴ H 1117 (1705 M).

Burada da yine altında demir kapı ve pencereleri bulunan altı mahzen üzerinde sekiz kubbeli hücre bir dersihane ve bir muallimhane/mektepten oluşan binanın kenifleri ve çamaşırhane, sarnıcı tarif edilmektedir.

Çeşme:

Vakfiyelerde su mimarisinin yaygın ve önemli örneklerinden olan çeşme tasvirlerine de rastlanmaktadır. Bağ içerisinde yer alan som taştan çok cepheli taş tekneleri ve arkasında namazgah kısmı bulunan bir çeşme tanımlanmaktadır. “... bağ-i merkurum esfeline çayır kıtası

³¹ VGMA, VD.600:253/318.

³² VGMA, VD.641:113/13.

³³Bu örnek aynı zamanda çoğu zaman vakfiyelerin eserler bittikten sonra mı yoksa öncemi yazıldıkları sorusuna da cevap vermektedir. Genellikle eserlerin bitiminde yazıldıkları anlaşılmakla birlikte nadiren de olsa tamamlanmadan ya da sonradan yapılması tasavvur edilenlerin de tanımlanarak yazıldığı örnekler mevcuttur.

³⁴ VGMA, VD.734:81/53.

köşesine som taşdan bina eylediğim vech-i müteaddid/ çok cepheli taş tekneli ve zahır kargir namazgâh sedli çeşme-i nazifi..." ³⁵H 1186 (1772 M).

...mahmiye-i İstanbul'da Aksaray Caddesi'nde Kâtib Camii Şerifi nezdinde dört yol ağzı nam mahallin vasatında vâki emlâk-i hümayundan olup bâ-mülkname-i hümayun kendilere temlik ve ihsan-ı şâhane buyrularak yedlerinde mülkleri olan terbi'an yüz zira arslanlı havz mahalline kaffe-i ibâdullahın intifaları için rızâen lillahi Te'âlâ ve bi-tevfiki Rabbi'l-A'lâ atyeb-i mâl ve ahsen-i menallerinden harc ve sarfla mücceddeden bina ve inşa buyurdıkları kargir su hazineli dört yüzlü ve dört köşesinde sebilleri câri ve(...) mermerden musanna ve ma'mul nevresim bir kıta kebir çeşmeyi... ³⁶ H 1279 (1862 M).

İstanbul'da Aksaray'da Kâtib Câmi yeri temlik olarak tahsis edilen yakınında dört yol ağzında, yüz zira boyutlarında aslanlı havuz denilen yerde Allah'ın kullarının faydalanması için kargir su hazneli, köşelerinde sebilleri olan mermerden *nevresim* /batılı tarzların hakim olduğu bir mimari üslupta büyük bir çeşme tasvir edilmektedir.

Evler

Vakfiyelerde en sık tanımlanan yapılardan biri de evlerdir. Söz konusu evler vakıflara gelir getiren en önemli akarlardan olmakla birlikte bazen vâkıfın kendi ikametine bazen de süknasını şart kıldığı kişilere tahsis edilmiş evlerden oluşmaktadır. Mahallesinden başlayarak komşuları, oturduğu alan, kaç kattan, kaç odadan oluştuğu, katlarda hangi mekânların yer aldığı oldukça ayrıntılı tasvir edilmiştir. Vakfiyelerde evlerin genellikle menzil ya da beyt olarak adlandırıldığı, evlerin biçim olarak tanımlanmasında ise tahtani, tahtani-fevkânî, (ulvi-sufli,) ulya, vusta, süfla terimlerinin kullanıldığı görülür. Yüzyıllara göre evlerde yer alan mekânların değiştiği gözlenir. ³⁷

"Ali Ağa bin el-Hâcc Ahmed Ağa Vakfı"na âid 13 Şa'bân H 1209 (1794 M) târihli vakfiyesinde bir konağa ait tasvir şöyledir.

...yine mahalle-i mezkûrda vâki' tarafeyni tarîk-i âmm ve tarafeyn-i hâriciyye ta'bîr olunur ve konağ-ı mezkûr ile mahdûd fevkânî dört bâb oda ve derûnlarında şirvan ta'bîr olunur odalar ve sofa ve dîvânâne ve bir köşk ve bir hazîne odası ve mukâbelesinde tahtapuş ve fevkânî hammâm ve camekan odası ve mukâbilinde limon ve Portakal bahçesi ve bir havz ve fevkânî kenifler ve tahtânî iki bâb oda ve bir kebir mahzen ve karşı tarafında bir kebir oda ve bir bâb hazîne odası ve ittisâlinde bir mahzen ve bir kârgîr cameşuyhane ve divanhaneler tahtında ve daraça tahtında Mermer sütunlar ve bir mermer su çeşmesi ve bir mermer kurna ve hane-i merkûm ittisâlinde limon ve portakal ve turunç eşcârını müştemil bir kıta bağçe ve kenârında bir köşk ve bir havz ve bir su hazînesi ve bir kenîf ve köşk tahtında bir mahzen ve bir ve bir bi'r-i mâ ve havlı derûnında mermer bilezikli bir aded bi'r-i mâ ve üç kat kârgîr matbah ve derûnında su çeşmesi ve kârgîr kebir matbah ve kârgîr kemerlik ve müştemilât-ı sâireyi muhtevî dâhiliye ta'bîr olunur bir bâb mülk konak... ³⁸

³⁵ VGMA, VD. 627:121/79.

³⁶ VGMA, VD.634:137/28.

³⁷ Çevrimli, "Vakfiyelere Göre 15.- 19. Yüzyıllarda İstanbul'da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme" s. 315-333)

³⁸ VGMA, VD.743:311/110.

Hangâh

Siroz'da bulunan bir Nakşibendi Hangâhı ise şöyle tanımlanmaktadır. Fevkâni üç kubbeli bir bölüm, yakınında büyük ahşap kubbeli bir mescit ve hangâh altında tuğla ve tahtadan yapılmış büyük bir meydan odası, iki hücreli bir misafir odası, bir kahve odası, divanhane, abdesthane, bir küçük köşk, yine taştan yapılmış bir köşk, mermer bir havuz, kiremit örtülü bir köşk kaplıca suyu akan bir şadırvan ile mescit için inşa edilen kiremit çatılı bir saat kulesinden söz edilir.

“...müceddeden malımla hasbeten lillah binâ ve inşâ eyledigim fevkani gayet matbu üç maksure ve civârında oda şeklinde kebîr maksureli ahşapdan kubbe bir bâb mescid-i şerîfi müştemil bir bâb hangah-ı Nakşibendiyeyi ve mescid-i şerîf-i mezkûr tahtında bazan tuğla mefruş ve bazan tahta mefruş kebîr bir bâb meydan odası ve tuğla mefruş kebîr ve sağır iki kıta fukarâ hücreleri ve misafirâne mahsus oda ve kahve odası ve dîvân-hâne ve abdest-hâne ve bir sağır köşk ve taş mefruş köşk ve mermer mefruş havuz ve fiskiye ve matbu' kiremid puşide bir sakf köşk ve kanavâtına teb'iyetle mülküm olan elli dirhem kaynarca suyunu ve ma-i mezkûrun cârî olduğu şadırvanı ve şadırvan avlusu olan mahall-i ma'lum ve mescid-i mezbûr için binâ eyledigim üzeri kiremid pûşideli kebîr çan çalar saat...³⁹H 1229 (1813 M).

Han:

Vakfiyelerde konaklama ve ticaret yapılarından olan hanlar da oldukça ayrıntılı tasvir edilen yapılardandır. *“...Biga şehrinde müceddeden binâ ve ihdas eylediğim bir bab han fevkâni onsekiz adet oda ve vustasında dahi on adet oda ve tahtında onüç adet dekâkîn ve taraf-ı âherinin tahtında on beş at alır âhûr mezkurâtı müştemil hanımın... ”⁴⁰H 1215 (1800 M).* İstanbul'da Çorlulu Ali Paşa Vakfı'na ait tahtani- fevkâni kargir inşa edildiği, bazılarında demir bazılarında ahşap kapıların yer aldığı, kenif, ahur, su hazinesi, dükkânların yer aldığı iki şehir içi hanı şöyle tasvir edilmiştir.

...Ayasofya-yı Kebîr Vakfî'ndan kezâlik kırk iki zirâ' mukâta'alu arsalar üzerine mebnî fevkânî on bir bâb odayı ve tahtânî yedi bâb mecmû'u demir kapulu ve demir pencereci kârgîrden sekiz bâb odayı ve su kuyusunu ve musluk ve kenif ve bir odabaşı odasını müştemil mülkhânı (...)Mahmiyye-i İstanbul'da Mercan Ağa Çarşısı başında vâki' iki taraftan Cebeciler hânı demekle ma'rûf olan hân (...) yine mezbûr Kürkcübaşı Vakfî'ndan dükkân ve ba'zân tarîk-i âm ile mahdûd her biri demir kapulu ve demir pencereci fevkânî yigirmi iki bâb oda ve dehliz ve sofa ve yine demir kapulu ve demir pencereci on yedi bâb tahtânî odaları ve yine tahta kapulu altı bâb tahtânî oda ve yine tahtânî ve fevkânî altı bâb tahta kapulu kemer odaları ve ahur ve su hazînesi ve abdesthâne ve hân vasatında vâki' kurşun puşideli berber dükkânı ve fevkânî ve tahtânî altı bâb kârgîr kenif ve dört bâb kârgîr dükkân ve kanâvât-ı memlûke ile muhez iki mâsûrâ mâ-i lezîz-i müştemil kârgîr hânlarımı...⁴¹ H 1119 (1707 M).

Hamam

Vakfiyelerdeki yapı tasvirlerinde en ayrıntılı tanımlanan yapılardan biri de hamamlardır. Hamamlardaki mekânlar hakkında da bilgiler verilmektedir. Örneğin Şam'da Lala Mustafa Paşa Vakfı'na ait vakfiye'de mekânların tek tek sıralandığı görülmektedir. Hamamın kubbeli ve kubbesinde cam pencereler olduğu, taş ve harçla yapıldığı, yerlerin paket taşla döşendiği,

³⁹ VGMA, VD.630/2:904/556.

⁴⁰ VGMA, VD. 629: 312/267.

⁴¹ VGMA, VD.570:257/147.

havuzu, soyunmalığı, halveti, kurnaları, ayrı kapısı olan üstü kurşun örtülü bir külhanı olduğu ve külhanında iki kazanı bulunduğu, hamam için suyun kuyudan temin edildiği ve taş ve ağaçtan yapılan bir dolapla çekildiği ve bir hamamcı evinin bulunduğu tarif edilir. Yine aynı vakfiyede Gazze’de bulunan bir hamamın mekânlarından oldukça ayrıntılı bahsedilir. ⁴² H 974 (1566 M).

Ragıp Mehmed Paşa bin Şevki Mehmed Efendi Vakfı’na ait H 1176 (M 1762) tarihli vakfiyede;

“...terbi ‘ân bin iki yüz zirâ ‘arsa üzerine müceddeden binâ eylediğim kubbeleri müdevver döşemeleri mermer dört aded halvet ve üç sofa ve bir orta sofa ve iki nîm sofalı soğukluk ve mükemmel ısı ve soğuk ve yedek su hazineleri ve beş mâsûre mâ’-i lezîzi ve etrâfî kârgir duvarlı ve ortası şadırvanlı mükemmel câmekân ve mükemmel külhan ve mahtab ve hammâlân odası ve bir bâb dellakân odası ve bir sofa ve bir mikdâr havluyu müştemil mükemmel kârgir yekta hamâmı...” ⁴³

Gaziantep’de bir hamamın tamirini yaptıran vâkıfın vakfiyesinde, dört eyvanlı bir hamamda yer alan diğer mekânlar ve tamir sırasında kullanılan malzemeler sıralanmıştır ⁴⁴ H 1158 (1745 M).; “...içeride sıcak bir evi dört halvethanesi, dört eyvanı kubbeli olarak yapıldığını, taş, tuğla ve kilsle yapılmış, kubbeler, renkli camlardan yapılmış hamamlar sarı fayanslardan tabanı sıcak su için depo bir miktar binaya bitişik bakır ısınma yeri...” ⁴⁵ H 1302 (1884 M).

İstanbul Üsküdar’da inşa edilmiş bir hamamda, üç yol ortasında üç kurnalı iki halvetli, iki kurnalı soğukluk kısmı, kenifi, camekânı, külhanı, mahtabı/odunluğu, tulumbalı kuyusu, su hazinesi iki oda bir sofalı bir evi olan sekiz yüz yirmi zira arsalı bir hamamdan söz edilir. ⁴⁶ H 1174 (1760 M) Yapılan tanımlar bazen hamamların türleri hakkında da bilgiler verirler. Aşağıda kudret hamamı olarak tanımlanan hamam kükürtlü suları içeren doğal bir hamam olup sadece kadınlara özel yapılmıştır. “...Vâkıfenin Bursa şehri eteğinde vaki Kükürtlü nâmiyle maruf kudret hamamına bitişik olarak kadınlara mahsus olmak üzere yaptırdığı kudret hamamına...” ⁴⁷ H 944 (1573 M).

Kale

Vakfiyelerdeki bina tasvirlerinde kalelerin de yer aldığı, yine yapıldığı yer, yapılma nedenleri, mimari tarzları içinde yer alan mekanlardan söz edildiği görülür. Fatih’in Çanakkale ve Gelibolu’da yaptırdığı iki hisarın öyküsünden bahsedilir.

...sevahili bahr-i sefidde Boğaz Hisarı haricinde vâki ‘ eski İstanbul namile iştihar bulan mahalde küffâr-ı hak-i sar filk-i felek-i girdarlarına lenger-i endaz-ı ikâmet olub Mısır Kahire ve memalik-i saireye derya tarafından azimet iden huccac ve sevdağiranın emed ve şiddetlerine mani olmağla izrar ve eziyyet ve gah bi gah sefain-i ehl-i islâm-i dîn binay-ı nehib ve garet ve garik-i emvac-i kahr u hasaret idüb ahz etdikleri müslimini esir ve mübtelay-i bend u zencir itmek ile mazarratdan hali olmamağın ol Belkis-i İskender temkin ebkahallahü Te’âlâ ilâ yevmid-din hazretleri def-i ye’cüc-i fiten-i müşrikin için

⁴² VGMA, VD.747:269/216.

⁴³ VGMA, VD.1504:1-1.

⁴⁴ VGMA, VD.638:243/139.

⁴⁵ VGMA, VD.586:161/155.

⁴⁶ VGMA, VD.630-2:873/543.

⁴⁷ VGMA, VD.584:148/75.

sedd-i emin ve memalik-i müslimine hüsn-i hasin olmağı çün hasbeten lillahi rabbi'l-alemin ve taleben bi şefaati seyyidi'l-mürselin zikr olunan mahalde birbirine mukabil iki adet kal'ayı misil ve muadil binasına fermanları sadır olmağı ale'l-fevri endaz-ı kıyastan birün binâ ve ummal ve tüccar ve amval ve nukud-i bî-hadd ve şümar irsali ile mühimmat ve edevat-i binâ ihdar olunub mimaran-ı kârdân ikdam-ı tam ve ustadan-ı adimü'l-akran sa'yi ve ihtimam-ı male kalem eyleyüb sinin-i kesirede itmamı mütesavver olmayan iki hazr-ı azimu'l-bunyan ve hisar-ı metinü'l-erkan be-menni himmet-i bi hemtalârı ile müdded-i yesirede karin-i encam ve ezmine-i kasirede hüsn ü ihtitam bulup her birisinin temhid-i suvar-i ustuvârı merkezi hake vasıl ve kulle-i gerdün-i medar-ı feleki'l-bürûca mümasil olub tertib-i bünyad-i senkin nihadında mühendisin-i mahirin harc-i sanayi ve tanzim-i bürüc-i asuman urucunda üstadan-ı kamil sarf-i bedayı klub birisi kal'a-i Sultâniyye (Çanakkale) unvani ile iştihar ve birisi dahi seddü'l-bahr (Gelibolu) ismile şöhrat şiar olub her birinin dâhilinde bir câmi'-i şerîf ve bir mekteb-i latîf ve bir hammâm-ı nazîf binasından maada mustehfîfan ve kal'a-i dârân için nice büyüüt ve me'va ve dekakin ve esvak-ı bi hemta binâ olunub hıfz ve hirasat kal'aye müteallika olan asiyyab ve alât ve edevat ve mühimmat kema yenbeği i'dad ve ihzar olunmakla gayret-şiken-i dar ve diyar ve ibret-fekeni kasabat ve emsar olub bi avnillahi Te'âlâ sefain-i küffar-i hak-i sar min-ba'd ol mahalle gelmek muhal ve hin-i mürur ve uburda ehl-i islam fırka-i hasasira dalâlet şiarda isabet-i eziyyet ve izrar mümtenu'l- ihtimal oldukdan sonra...⁴⁸

Mahzen

Vakıflar akar olarak yapılan mahzenler hakkında fikir verecek tasvirlerle de karşılaşılır.

“...mahrûse-i Galata'da Câmi '-i Kebîr Mahallesi'nde (...) mahdûd tûlen ve arzen behesâb-ı terbî '-i yüz yigirmi zirâ 'arsa üzerinde mebnî kademen beşer buçuk zirâ 'iki adet mermer imâd üzerinde altı kubbeli dört adet timur kanadlı pencere ve etrâf-ı erba 'ası divarını ve timur kanadlı zokak kapusunu müştemil bir bâb mahzeni vakf u habs idüp, mahzen-i mezkûr senevî icâre-i vahide-i mu 'tâde ile tâlibine icâr olunup, vakf evveline zamm ve ilhâk olına...⁴⁹ H 1202 (1787 M).

Sebil- Mekteb

Osmanlı mimarisinde “sebil- küttâb- sebil-mekteb “tarzı mimari birlikteliğinin görüldüğü yapıların inşası 17. Yüzyıldan başlayarak bir gelenek halinde 18. Yüzyılda da devam eder (Şahin ve Kolay, 2010) Ancak aşağıda kısım örneği verilen, Ebu'n-nasr Şeyh Kasım'ın vakfiyesinde Kahire'de bulunan bir sebil mektep bileşenli yapının tanımı şöyledir. Yapının tarihi ise 896 H/ 1490 M tarihi yukarıda belirtilen tarihlerden oldukça erkendir.

...Adı geçen dehlizden ana kapının yanında bulunan bir sebil dükkânına varılır. Burada da biri büyük caddeye bakan, diğeri yola bakan iki çağlı balkon, büyük bir mermer havuz ve bir fiskiye, çatılı bir şadırvan bulunmaktadır. Bu çatı kubbeli ve İran altınıyla süslemelidir. Adı geçen sebilin üstünde çatılı bir mektep bulunmaktadır. Bunun üstünde ise ahşap kemer ve kemeri taşıyan ağaç sütunlar bulunur. Adı geçen sebilin tabanı mermerle döşelidir. Adı geçen mektepte, tabanı taşla döşeli bir depo (hizâne) bulunur. Burada bir de tuvalet vardır...⁵⁰

B-Yıkılmış Yapıların Yerine İnşa Edilenlerin Tasviri

⁴⁸ VGMA, VD.744:112/29.

⁴⁹ VGMA, VD.742:447/181.

⁵⁰ VGMA, VD. 593.177

Yapı tasvirlerinde yapının yapıldığı alanda daha önce hangi yapıların var olduğu bunların bânileri hakkında da bilgiler verilmektedir. Örneğin I. Ahmed Hân Vakfına âit H 1022 (1613 M) tarihli vakfiyede İstanbul'da Sultanahmet'te Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış olan bir sarayın yıktırılarak yerine altı minareli bir caminin (Sultanahmet Câmî) ve bir dârü'l-kurranın yapıldığından bahsedilir ⁵¹

Yine bir yangın sonucu harap olan ve başka bir vâkıfın (el-Hâc Mustafa Odabaşı İbni Halil) H 1177 (1763 M) tarihli vakfiyesinde bir başka planla inşa edilmiş olan Kadı Hüsameddin-Çamaşırı Mustafa Cami gibi iki bânisinin ismini taşıyarak günümüze kadar geldiği bu belgeler sayesinde öğrenilmektedir. ⁵²

Diğer bir örnekte ise Kayseri'de bir vâkıfın harap olan bir mescidinin yerine başka bir vâkıf tarafından yaptırılan kubbeli ve bir minareli ve minber konularak camiye dönüştürülen bir yapıdan söz edilmektedir.

...Kayseri Akçakaya'da (...) karye-i mezbûrede Şeyh Abdulhamid Mahallesi'nde kâin şeyh-i müşârunileyhânın binâ-kerdesi olan mescid-i şerîfi müşrif-i harâb olduğu cihetle malımdan ve yedimden meblağ-ı ma 'lûm sarfiyla müceddeden binâ ve inşâsına muvaffak olduğum bir kubbe üzerine câmi 've bir uzun minâre ve câmi '-i mezkûr derûnuna vaz 'eylediğim minber... ⁵³ H 1310 (1892 M).

Yeniden inşa edilen yapıların tasvirlerinde bazen yapının hem eski hali hem de yeni hali anlatılmıştır. Vâkıfın yaptırdığı kerpiç duvarlı, üstü ve minaresi ahşap caminin zamanla harap olmaya yüz tutmasıyla mütevellisi tarafından genişletilerek, duvar ve minaresi yontmataş, üstü kiremit çatılı bir yapıya dönüştürüldüğü belirtilmektedir.

“... ceddimiz Erzurum Müftüsü el-ârifî bi'llâh es-Seyyid eş-Şeyh el-Hâc Mehmed Efendi Erzurum'un hâric-i sûrunda (...) dîvârları hurda taş ve üstü ağaç ile örtülmüş ve minâresi ağaçdan bir câmi '-i şerîf binâ ve yanında dîvârları kerpiç ile ve üstü ağaç ile örtülmüş üç aded hucerat binâ eyleyüp izn-i hümayûn ile câmi '-i şerîfde minber vaz' ve hatîb nasb ettirüp hademe dahî ta'yîn eyleyüp câmi '-i şerîfin yanında bir çeşme ve yanında dahî kademgâhlar binâ eyleyüp Murad Paşa merhûmun suyundan bir mikdâr su vech-i şer'î üzre iştirâ ve icrâ eyleyüp mürûr-u eyyâm ve kürûru a'vâm ile câmi-i şerîf ve hücreler harâba müşrif olup nevbet-i tevliyet vâlidimiz merhûm mûmâ-ileyh Mehmed Habib Efendi'ye geldikde merhûm mûmâ-ileyh li-ebeveyn karındaşları merhûm Mehmed Şemsüddin Efendi'yle ale'l-iştirâk câmi '-i şerîfi kendi mallarıyla tecdîd idüp bir mikdâr tevsi' ve dîvârlarını dahî yonmataş ve üstünü kiremit ve minâresin yonmataş ile kargîr binâ kubbe idüp... ⁵⁴H 1286 (M 1869).

Göynük'de Kâtib Mahmud Cüd Vakfı'na âit H 1064 (1653 M) tarihli vakfiyesinde câminin kubbesinin sol tarafının açılarak genişletildiği ve üç duvar yapıldığından bahsedilir. “... kasaba-ı mezbûrede Çeşme Mahallesi'nde Pencekçi Câmî 'i demekle ma 'rûf olan câmi 'in kubbesinin sol tarafın açtırup vâkıf-ı müşârun-ileyh kendi malı ile üç dîvâr yapup tevsi' 'itmeyin ânın dahi meremmeti lâzım geldikçe câmi '-i mezbûrın malından itdirile... ”⁵⁵

C-Dönüştürülen Yapıların Tasviri

⁵¹ VGMA, VD.574:80/40.

⁵² VGMA, VD.570:118/76.

⁵³ VGMA, VD.592:36/32.

⁵⁴ VGMA, VD.585:37/42.

⁵⁵ VGMA, VD.581/2:429/413.

Osmanlı döneminde fetihlerle ele geçirilen yerlerde bazı yapıların yeni ihtiyaçlara göre şekillendirildiği, kiliselerin cami, medrese mektep gibi yapılara dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bu dönüştürme işleminde yapılardanane gibi değişiklikler yapıldığını yine vakfiyelerden takip edebilmekteyiz. Yunus oğlu makbûl (maktûl) İbrahim Paşa'nın H 937 (M 1531) tarihli vakfiyesinde;

...mahrûse-i Selânik'de Ayasofya Mahallesi'nde ahâlî-i belde-i mezbûre arasında Ayasofya dimekle meşhûr olan kâfir-i binâ mescid-i enâm ve ma'bed-i İslâm olmağa münâsib olmağın hazret-i hüda vendigâr (...) mezkûr binâyı ta'mîr eyleyüp ve havâlisini yapıp câmi'-i şerîf ve ma'bed-i nazîf idüp bir kubbeyi önünde bir zulle örtüsü fiskiyeli üç kapılı bir büyük harem iki havâlisi ehl-i ilimden mütehassilîn sâkin olmak için on bâb hücreden müşt Emil kılup dahi bu cümle ki kibleten Mahmud ve Yusuf ve Derviş mülkleriyle ve şarkan tarîk-i âmm ile ve garben ve şimâlen câmi'-i mezkûrın evkâfından olan dükkânları ile mahdûddır evkât-ı hâmisde salavât-ı mefrûza alâ-ceşhi'l-mu'tâd edâ olunup ve cem' ve a'yâd ikâmet olunmak için vakf idüp (...) ve dahi mahrûse-i mezbûrede câmi'-i mezkûrın haremine muttasıl üç cânib-i harem-i mezbûr ve bir cânib-i tarîk-i âmm ile mahdûd ta'lîm-i eytâm ve sıbyân için bir zât-ı ta'lîm-i Kur'ân binâ eyledi...⁵⁶

Selanik'te Ayasofya denilen yapının camiye döüştürülmesi sırasında kubbesinin önüne bir gölgelik eklenerek, yapının üç kapısının açıldığı fiskiyeli bir avlu, haremın iki tarafına on hücre ile yetim çocukların Kur'an öğrenmesi için bir mektep inşa edildiğinden söz edilir.

Kandiye Kalesi'nin fethinden sonra kaledeki bazı kiliseleri hayır sahiplerinden cami ve mescit yapmak isteyenlere hibe ve temlik edilmesi hasebiyle, vâkıf da orduyu hümayun kadısı ve bazı hassa mimarları eşliğinde keşf yaptırarak aşağıdaki kısım örneğinde ölçüleri bildirilen araziye temlik olarak alır. Kiliseyi temizleterek mihrap, minber ve mahfil ile kapısı önüne saçak örtü yaptırır. Tek kubbeli olan kubbeye bitişik iki kubbe ve bir minare ekletir. Yeni inşa ettirdiği üç lüleli çeşmeye de kurşun borularla su getirtir. Padişah izniyle beş vakit ve Cuma namazları kılınmak için tüm Müslümanlara vakfeder.

...bin seksen senesinde (...) nûr-i İslâm ile münevver olan Kandiye Kal'ası sahası ta'mîr ve bi'l-cümle ihyâ oldıktan sonra dâhilinde olan kenîse yerlerini tathîr ve cevâmî' ve mesâcid binâ itmekle ta'mîre tâlib olan erbâb-ı hayrâta hibe ve temlik olına (...) Ali Efendi Hazretleri kabîlinden Mevlânâ Sinan Efendi ve hassâ mi'mârlarından Mehmed Ağa ve Ahmed Ağa ve ehl-i vukûf Müslimîn ile üzerine varup keşf ve mesaha itdikleri üzre dâhiliyesi tûlen kırkûç zirâ' ve arzan onsekiz ve cânib-i yemîni tûlen kırkûç ve garben yirmibeş ve cânib-i şimâli tûlen ellisekiz ve arzan kırk üç ve cânib-i kibelisi tûlen yüzbeş ve arzan altmışbeş be-hesâb-ı terbî'i onbirbin yüz altmış zirâ' arsayı cemî'-i müşt Emilâtıyla hibe temlik ve yedine mülknâme-i hümayûn (...) dahlini tathîr ve müceddeden mihrâb ve minber ve mahfel inşâ ve ta'mîr ve kapusu önüne arz-ı berâberi ve rızâsı lie puşîde saçak ve kadîmi olan kubbesine mülâsık müceddeden iki kubbe ve bir minâre binâ idüp ve mârrü'z-zikr üç masûrayı dahi Hazret-i Vâlide Sultân dâmet ismetuhânın câmi'-i şerîfi kurbında olan maksemde ifrâz ve mecd ü dâmenini kurşun kürüm-i mecrâsıyla isâl ve mevâdî-i lâzimesine ve mahall-i merkûmede müceddeden binâ eylediği üç lüleli bir çeşme vaz'eylediği musluk için mübeyyen ve icrâ idüp emr-i padişâhî ve izn-i şehinşâhî birle imâmet-i cum'a ve kâffe-i mü'minîne edâ-i salât-ı mefrûza için izn-i âmm eylediğinden sonra...⁵⁷ H 1205 (M 1790).

D-Vâkıfların Sonradan Yapılmasını Şart Kıldıkları Yapıların Tasviri

⁵⁶ VGMA, VD.581:76/85.

⁵⁷ VGMA, VD. 629:10/5.

Vâkıfların çoğu kez vakfiyesinde yapılıp tamamlanmış bir binayı tasvir ettikleri gibi bazen de vefatlarından sonra yapılmasını vasiyetle şart kıldıkları cami, medrese, mektep, türbe, muvakkithane gibi yapıların gerek binası gerek se tefrişini de tasvir ettikleri görülür.

...ravza-i kabrim hafr olunup cenazem ol mevzide defn oluna ve eyaleti Çıldır'da kanğı mahalde saadet ile vefatım mukadder olur cenazem tıyb-i malimden /temiz malımdan ücret-i vafire/bol ücret ile mevzi-i mezkûre nakl oluna ve tıyb-i malımdan buk'a-i mezkûre üzerine kargir olmak üzere kubbe bina ve kapısını sebilhane tarafına ve cihat-i sairesinde dahi münasip ile pencereler feth eyliyeler ve kabrim dört taş ile tayin ve ol kubbenin yerlerin dahi kahılar ile bast ve iki adet kebir Mushaf-ı şerifin dahi rahleler ile kabrimin kible canibine vaz eyliyeler ...⁵⁸ H 1205 (1790 M).

Sultan Murat Han ibn-i Sultan Mehmet Han Vakfına ait H 850 (1446 M) tarihli vasiyetnâmesinde ise kendisinin oğlu Ali'nin yanına defnedilmesini ve dört bin flori harcanarak üzerine üstü açık bir kubbe inşa edilmesini talep eder.

...Bir vesâde merhun oğlum Ali yanındaki kabrin katında koyalâr emmâ iken yakın komâyalâr ve zîr-i zemîn olmâyup sünnet mucibince yere gömeler ve dahî vasiyet idüp buyurduki ol mâldan beşbin filori harç idüp üzerime bir çar- duvar türbe yapalâr üstü açık olaki üzerime yağmur yağa anınçün yanını örtmeye edeler altında hafızlar kur'an okumâk için ve vasiyet idüp bu yerdeki benden sonra evlâdımdan ve ensâbımdan fi'l-cümle soyumdan her kim ki alâcak olursa benim yanımda komâyalâr katımâ götürmiyeler ...⁵⁹

Mustafa Rakım Zevcesi Emine Hanım H 1240 (1824 M) tarihli vakfiyesinde yapılmasını şart kıldığı darü'l hadis ve türbeyi tasvir eder. "...Meblağ-ı mevkûf-u mezkûr yigirmi yedi bin beş yüz gurusun on iki bin beş yüz gurusunu arsa-i mevkûfe-i mezbûre üzerine dârü'l-hadîs olmak üzere on bâb hüccürâtı ve bir bâb dershâne ve türbeyi hâvî buk'a-i ilmiye müstahsenenin binâ ve inşâsına harc ve sarf olına..."⁶⁰

...Beşezâde Vakfî'ndan ve tarîk-i mezbûrda muhterik olub binâ ve ihyâ edeceğim sebil-hânede beher sene Hazîran ibtidâ'sında Ağustos'un on beşinci gününe değin ki yetmiş beş gün beher günde birer denk kardan yetmiş beş denk kar vaz' olunub fi sebil'illah 'atşân iskâ' oluna ve zikr olunan sebil-hâneye cârî olan Köprülü zâde mâ-i lezîzinden yarım masûra mâ-i lezîzin senede ikişer guriş mukâta'asına verile ve sâki-i sebile yevmî dörder akçe vazîfe verile ve zikri mürûr eden sebil-hânenin fevkine binâ ve ihyâ edeceğim mektebin mu'allim-i sıbyânına yevmiye dörder akçe vazîfe verile...⁶¹ H 1187 (1773 M)

Milas'da Hacı Ömer Ağa zade Hacı İsmail Ağa'nın H 1276 (1859 M) tarihli vakfiyesinde bir muvakkithane ve içindeki eşyalar anlatılmaktadır.

"...nefsi Milasda Ahmed Gazi Bey Cami'i şerif dairesinde Küçük kapu ve Kümbetli oğlu Hafız hanesi cihetinde bulunan arsa-i haliye üzerine binası kârgir üzeri ahşab birbirine muttasıl ve mazbut ve muhkem bir bab hücre inşa olup bir aded-i muvakkithane olmak üzere dört çan saat ahz ve bundan başka üçbin kuruşu havi olarak mütenevvi' tefsir kitapları alınıp hucre-i mezkûre vaz olunmak ve diğer hücreye..."⁶²

⁵⁸ VGMA, VD.1629:1/1.

⁵⁹ VGMA, VD.741:230/137.

⁶⁰ VGMA, VD.580:341/177.

⁶¹ VGMA, VD. 627:119/78.

⁶² VGMA, VD.618/1:167/129.

Mihrimah Sultan Vakfı'na ait H 965 (1557 M) tarihli "...Vâkıfa hazretleri şart eylemişlerdir ki vakfının zevaidinden Üsküdar'da güzel bir mevkide bir medrese inşa olunacaktır 12 adet talebe hüccresini ve bir büyük dershaneyi müstemil olmalıdır ilmi şer'îyye ve Arabîyyeyi bilir âlim ve salih ve fadıl bir kimse orada müderris olur..."⁶³

Aydın'da Hacı Mehmet oğlu Cihanzade Hacı Mehmet Ağa tarafından kurulan H 1149 (1736 M) tarihli vakfa ait vakfiyede vâkıfın yapılmasını talep ettiği külliye'nin şehir içindeki yeri, etrafındaki binalar ile külliye'de yer almasını istediği yapılardan söz eder.

"...Ramazan Paşa Mahallesi'nde vâkı bir taraftan bazan şeyh zade Ahmed efendi ve bazan Abdulkerim çelebi menzilleri ve bir taraftan elhac Mustafa menzili ve bir taraftan Fatma ve Rabia hatunlar mutasarrıfa oldukları han ve taraflı rabiden tarikiâm ile mahdud ve mümtaz hariciyesinde ve dahiliyesinde mebnî buyutı adide ve eşcarı müsmire ve gayrı müsmireyi ve bir mikdar havluyu müstemil olup Rahime binti elhaç Musa nam hatundan iştirâ olunup milki müsteram olan menzilin etrafına sülûsü malimden ifraz ve tayin eylediğim atyebi menalimden dairen madar ittisar eylediği mikdar talebei ulum sakin olup vakıf olmak üzere medrese hücceratı ve bir bab fevkani dersane ve bir bab kütüphanesi bina ve ihya oluna ve medresei mezkure havlusunun vasatında bir şadırrevan bina ve ihya olunup icrâ-i ma oluna ve üç bab kenîf dahi ihdas oluna..."⁶⁴

4-SONUÇ:

Vâkıfların yaptırdıkları hayrat ve akar eserlerin her biri günümüzde korunması gerekli kültür varlıklarıdır. Yüzyıllara direnerek günümüze gelebilen bu yapıların çoğunun kendi dönemlerine ait gerek bânileri gerekse yapıldıkları mekânlar ve inşâ, aktivitelerine ilişkin mutlaka birer hikayelerinin olduğu bilinmektedir. Vakfiyelerde genellikle yapılmış/kâin yapılardan söz edildiği, vakfiyelerin de genellikle yapıların inşasından sonra kaleme alındığı dikkati çeker. Bu durum daha sonraki bir dönemde herhangi bir nedenle tamir görmüş, vakıf ıstılahındaki tabiriyle külli /bütün, cüz'i/ kısmi tamiratlara veya işlevi değişmiş yapılarda da böyledir.

Genellikle inşası tamamlanmış, yapıların tasvir edildiği bu belgelerde, bazen harap olan *münhedim*/yıkılan bir yapının yerine *müceddeden*/yeniden yapılmış, *tevsi*/genişletilmiş veya başka bir yapıdan dönüştürülmüş bazen de yapılması düşünülen veya henüz yapım aşamasında olan, bazı nedenlerle vâkıfların bitiremeyip yeni bir vâkıf tarafından yapımı tamamlanmış yapılar yapılarla ilgili bu tasvirler sayesinde günümüzde mevcut olanlar bir yana yüzyıllara direnemeyip yok olmuş birçok tarihi değerin varlığı da öğrenilmektedir. Vakıf olarak inşa edilmiş bazı yapıların harap olması ve yerine yine bir başka vâkıf tarafından bazen eski haliyle, bazen de yeni bir plan türünde karşımıza çıktığını bu belgeler sayesinde

⁶³ VGMA.VD. 635:97/12.

⁶⁴ VGMA, VD.736:27/15.

öğrenilmektedir. Çoğu zaman bu tanımlarda binaların şehirde yer aldığı semt, arazi türü, mekânın daha önceki sosyal hayatta oynadığı rol, yaşanan doğal afetler ve çeşitli sosyal ve siyasi olaylar, boyutları, yanında ve yakınında ne tür yapıların yer aldığı, hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmektedir.

Bazen de vâkıfların gelecekte yapılmasını istedikleri binaları vakfiyelerinde tanımladıkları, tefrişine ve yapının tabiatına uygun burada görev alacak kişileri hatta ücretlerini bile belirlediklerine şahit olunur.

Vakfiyelerde yapıların orijinal halleri ile ilgili plan, malzeme, teknik ve üslup açısından verilen bilgilerin, restorasyonlar için gerekli oldukça önemli veriler sağlayacağı kesindir. Yine hakkında hiçbir bilgi bulunmayan yapılar ve yapılan kazılarda binalardaki mekânların tespitini kolaylaştıracaktır. Yapılar içinde yer alan mimari öğelerin neler olduğu konusunda da ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Her şeyden önemlisi o dönemdeki hemen hemen her yapı tipine ait tipolojilerin tespitiyle, dönemin inşa faaliyetlerine ilişkin analizlerin yapılması da mümkün kılınabilecektir.

Ayrıca gerek yapı tipi, mekân adlandırmaları, mimari öge, malzemelere ilişkin o dönem kullanılan bir takım tâbir ve ıstılahların da tespiti söz konusudur. Yine bu tasvirlerden yapıların nasıl aydınlatıldıkları, yapılarda kimlerin görev aldığı o dönemin gelenek ve göreneklerinin, yaşam tarzının mimariye ne şekilde yansıdığı hakkında da önemli bilgiler edinilmektedir. Yapılan bina tasvirlerinde yapılarda kullanılan malzeme, mimari öğeler ve süslemelerin yanı sıra o dönem binaların tefrişinde kullanılan taşınır kültür varlıkları hakkında da önemli bilgilere ulaşılmaktadır.

Vakfiyelerde ortaya konulan dini, askeri ve sivil mimariyi içeren söz konusu yapı tasvirleri sayesinde mimari de bilinmeyen bazı özelliklerin yeniden keşfi, yapılarla ilgili çözümlemeler, özellikle orta çağ arkeolojisi olarak tanımlanan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemine ait kazı ve benzeri çalışmalar için önemli katkılar sağlayacaktır. Yapıların şehir içindeki toplu olarak tasvirlerinden de o dönem şehirciliğine ait ipuçları elde edilecektir. Sanat Tarihi, Tarih, Mimarlık, Şehir Tarihçileri tarafından yapılan bilimsel araştırmalarda bu tür bilgiler için öncelikle vakfiyelerine başvurulması gerektiği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

1-Arşiv Kaynakları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Vakfiye Defterleri)

VGMA,570:118/76.
VGMA,570:257/147.
VGMA,574:48/21.
VGMA,574:80/40.
VGMA, 580:341/177.
VGMA, 581/2:429/413.
VGMA, 581:76/85.
VGMA, 584:148/75.
VGMA, 585:37/42.
VGMA, 586:161/155.
VGMA,587:10/13.
VGMA,590:215/188.
VGMA,591:40/42.
VGMA, 592:36/32.
VGMA, 593.177
VGMA,598:17/14.
VGMA, 600:253/318.
VGMA, 605:256/ 344.
VGMA, 608/1:95/108.
VGMA, 618/1:167/129.
VGMA, 627:119/78.
VGMA, 627:121/79.
VGMA, 629:10/5.
VGMA, 629:111/86.
VGMA, 629:312/267.
VGMA, 630/2:873/543.
VGMA, 630/2:904/556.
VGMA, 634:137/28.
VGMA, 635:97/12.
VGMA, 638:243/139.
VGMA, 641:113/13.
VGMA, 734:81/53.
VGMA, 736:27/15.
VGMA, 741:368/192.
VGMA, 741:230/137.
VGMA, 742:447/181.
VGMA, 743:311/110.
VGMA, 744:112/29.
VGMA, 747: 163/139.
VGMA, 747:269/216.
VGMA, 747:409/278.
VGMA, 1504:1-1.
VGMA, 1629:1/1.
VGMA, 2113:118/27.
VGMA, 2113:179/32.

2- Araştırma ve Yayınlar

Bakırer, Ö. (1973). Vakfiyelerde Binaların Tamirâtı ile İlgili Şartlar ve Bunlara Uyulması. Vakıflar Dergisi, 10, 113-126.

Durukan, A. (1997). Anadolu Selçuklu Sanatı Açısından Vakfiyelerin Önemi. Vakıflar Dergisi, 26, 25- 44.

Cantay Güreşsever, G. (2016). Osmanlı Mimarlığında Onarım ve Belgeleri. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi- FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences, 7, 63-77.

Çevrimli, N. (2014). Vakfiyelere Göre 15.- 19. Yüzyıllarda İstanbul’da Ev Tanımlarına İlişkin Bir Değerlendirme. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9/10,315-333.

Çevrimli, N. (2017). Vakfiyelere Göre Bâni, Binâ Unvan ve Sıfatları. Sanat Tarihi Dergisi, 26,193-219.

Denktaş, M. (2005), Şer’iyye Sicil Deftreleri’nin Sanat Tarihi Araştırmalarındaki Önemi (Kayseri Ölçeği). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S, 18.51-66.

Erdal, Z. (2017). Mardin Ulu Cami Üzerine Yeni Görüşler. Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1 (Özel Sayı), 433-447.

Eyice, S. (1991). Argıt Hanı. TDV İslam Ansiklopedisi. C.III, 335.

Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde “Rakabe”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, 53-70.

Türkmen, K. (1998). Yapı Tarihlemelerinde Vakfiyelerin Önemine Dair Bir Örnek. Vakıflar Dergisi, 27, 75-78.

**HASAN ALİ TOPTAŞ'IN “BENİ KÖR KUYULARDA” ADLI ROMANINDA
BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİĞİN İZLERİ**

TRACES OF MAGICAL REALISM IN HASAN ALİ TOPTAŞ'S “BENİ KÖR
KUYULARDA”

Öğr. Gör. Dr. Zehra ERGEÇ

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Merkez, Kilis.

ÖZET

1920’li yıllarda resim sanatıyla ilgili bir terim olarak ortaya çıkan büyülu gerçekçilik, daha sonra edebî alana da sıçrar. Edebî sahada Latin Amerika’da doğan ve gelişen büyülu gerçekçilik akımı, zamanla diğer ülkelerin edebiyatında da etkisini göstererek geniş bir yayılma alanına kavuşur. Büyülu gerçekçilik anlayışıyla kaleme alınan metinlerde, olağanüstü durum ve olaylardan, masallardan, efsanelerden faydalanılır ve bu unsurlar anlatıldığı metnin bağlamında gerçekçi öğelerle iç içe yer alır. Doğaüstü, masalımsı, fantastik olay ve karakterler gerçekçi bir dille yansıtılır ve eserlerdeki kurgu kişileri tanık oldukları her durumu olağanmış gibi karşılar. Bu anlatım biçiminde ironik unsurlar, gerçeklikle gerçeküstülüğün birbiriyle çatışmadan ilerlemesini sağlar. Gerçekliğini sorgulayabileceğimiz olay ve durumlar kurgunun içerisinde kusursuz biçimde işlenir.

Hasan Ali Toptaş’ın “Beni Kör Kuyularda” adlı romanında olağanüstü durumlar Ankara’nın bir gecekondu mahallesinde gündelik hayatın sıradanlığı içinde barınır. Romanda gerçek-hayali, olağan- olağanüstü, doğal- doğaüstü gibi zıtlıklar birbirleriyle uyum içinde bir arada yer alır.

Bu çalışmada, büyülu gerçekçiliğin doğuşu ve gelişmesi kronolojik olarak ele alınarak edebî eserlerde görülen özelliklerine değinilecek ve büyülu gerçekçilik akımının Hasan Ali Toptaş’ın “Beni Kör Kuyularda” adlı romanındaki izleri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyülu Gerçekçilik, Beni Kör Kuyularda, Hasan Ali Toptaş.

ABSTRACT

Magical realism, which emerged as a term related to the art of painting in the 1920s, later spread to the literary field. The movement of magical realism was born and developed in Latin America in the literary field, has gained a wide span of influence in the literature of other countries. In the texts written under the influence of magical realism, extraordinary situations and events, tales, legends are utilized and these elements are intertwined with realistic elements in the textual context. The supernatural, fairy-tale, fantastic events and characters are reflected in a realistic fashion, and the fictional characters in the texts experience every situation as unexceptional happenings. In this form of narrative, the ironic elements enable the real and the surreal to proceed without conflict of interests. The events and situations in which we can question the reality are processed perfectly in the fiction.

In Hasan Ali Toptaş's novel “Beni Kör Kuyularda, extraordinary situations are experienced in the mediocrity of everyday life in a slum of Ankara. In the novel, contrasts such as real-imaginary, ordinary-extraordinary, natural-supernatural coexist in harmony with each other.

In this study, the birth and development of magical realism will be discussed in a chronological order; its features in literary works will be highlighted; and the traces of magical realism in Hasan Ali Toptaş's novel “Beni Kör Kuyularda” will be determined.

Keywords: Magical Realism, Beni Kör Kuyularda, Hasan Ali Toptaş.

GİRİŞ

Gerçeklik, kurmaca metinlerde birbirinden farklı boyutlarda yer alır. 19. yüzyılda romantizme tepki olarak doğan, doğal ve sosyal gerçekliklerin yansımaları nesnel bir biçimde sunmaya çalışan gerçekçilik akımı, çeşitli şekillerde edebiyata yansır. Gerçekliğin edebî metinlerde kullanım biçimlerinin farklılık göstermesi neticesinde toplumcu gerçekçilik, eleştirel gerçekçilik, yeni gerçekçilik ve büyülü gerçekçilik gibi dalları ortaya çıkmaya başlar. Çalışmamızda, büyülü gerçekçilik akımı ve bu akımın Hasan Ali Toptaş'ın “Beni Kör Kuyularda” adlı romanındaki izleri konu edilecektir.

YÖNTEM VE UYGULAMA

Büyülü Gerçekçilik Akımı

Büyülü gerçekçilik, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 21. yüzyılda dışavurumculuk ve kübizm gibi akımlara bir tepki olarak ortaya çıkar. Büyülü gerçekçiler, hem Franz Roh'tan hem de gerçeküstücülerden etkilenir (Bowers, 2004: 13). Büyülü gerçekçilik, olağanüstü unsurların, tasvir edilen gerçeklik içinde göze batmayacak bir biçimde fantastik ve gerçeğin bağı kopartılmadan verilmesine dayanır. Büyülü gerçekçi eserlerde, gerçeküstü ile gerçek uyum içinde varlığını sürdürür. Bu tarz metinlerde, olağanüstü ile gerçeğe bir arada yer veren bir anlatım stratejisi uygulanır. Gerçek ile olağanüstü kişi ve durumlar bir araya getirilir. “[B]üyülü gerçekçilik, hayatta ve insanların eylemlerindeki gizemin keşfedilmeye çalışıldığı bir dünya yaratır; bu bağlamda olağanüstü ile gerçek olan arasındaki sınırlar silikleşir, gerçeğin olağanüstüne ya da olağanüstünün gerçekliğe karşı yüceltilmesi gibi bir durum olmamalıdır” (Dilek, 2011: 206). Yazar, metnin her aşamasında bu iki unsuru dengede tutar.

Büyülü gerçekçi metinler gerçeklikle bağını koparmaz. Gerçeklik, sıra dışı ve olağanüstü bir atmosferle okuyucuya aktarılır. Doğaüstü olan olay, durum, nesneler ve kişiler gerçek gibi kabul edilerek kurgunun içerisinde yer alır. “Eğer öyküde bir hayalet varsa, bu hayalet fantastik bir figür değil, hayaletlere inanan ve gerçekten hayalet görmüş insanların gerçeklerinin bir anlatımıdır” (Özsevgeç, 2015: 193). Büyülü gerçekçilik, gerçeğe ve gündelik hayata dayanmaktadır. Ancak gerçeğin bir başka boyutuna odaklanır. “Bir anlamda modern insanın yaşamına, ilkel insanın bakış açısından bakılır, ilkel bakışın saflığı modern döneme

taşınır.” (Yivli, 2013: 1545). Böylelikle alışlagelen gerçeklik anlayışının aksine gerçekliğin normalde farkında olmadığımız boyutlarının görülmesi sağlanır.

Bu anlayışa sahip yazarlar, sıradan gerçeklikleri büyülü unsurlarla renklendiren bir anlatım şeklini benimserler. Eserlerinde masallardan, efsanelerden ve halk hikâyelerinden yararlanıp bu anlatı türlerini kurguya katabilir ve çeşitli batıl inanışlara olay örgüsünün içerisinde yer verilebilirler.

Büyülü gerçekçi metinler, bilinen gerçekliğin sınırlarının ötesini de okura sunarak nedensellik ve maddeselliğe dayalı gerçekçi tavrın sorgulanmasına olanak tanır. Gerçek dünya ile düşsel dünya bir arada gösterilir (Turgut, 2003: 21). Büyülü gerçekçi eserler, gerçekliğin kurgu içerisinde yer alışı bakımından fantastik metinlerden ayrılır. Fantastik metinlerde gerçeküstü olaylar gerçek olmayan bir dünyada gerçekleşirken büyülü gerçekçilikte olağanüstü olaylar gerçek dünyada cerayan eder.

Büyülü gerçekçilik sınırları içinde gerçek ve gerçeküstü birbirine karışır. Sıradan ve sıradan olmayan aynı düzlemde yer alabilir. Bu tarz eserlerde gerçekleşen her şey roman karakterlerinin gündelik yaşamlarında var olan sıradan şeylermiş gibi algılanır. Olaylar, durumlar ve kişiler okura ne kadar garip görünse de kurguda yer alan karakterler için gayet olağandır.

Dünya edebiyatında büyülü gerçekçi anlayışla eser kaleme alan yazarlara Alejo Carpentier (Küba), Angela Carter (İngiltere), Arturo Usler Pietri (Venezuela), Bianco ve Julio Cortazar (Arjantin), Carlos Fuentes (Meksika), Eduardo Mallea (Arjantin), Ernesto Sabato (Arjantin), Ernst Junger (Almanya), Francisco Tario, (Meksika), Gabriel García Márquez (Kolombiya), Günter Grass (Almanya), Isabel Allende (Şili), Italo Calvino (İtalya), Jacques Stephen Alexis (Haiti), Janet Frame (Yeni Zelanda), Jeanette Winterson (İngiltere), Jorge Luis Borges (Arjantin), Juan Carlos Onetti (Uruguay) Juan Rulfo (Meksika), Labrador Ruiz (Küba), Laura Esquivel (Meksika), Maria Luisa Bombal (Şili), Mikhail Bulgakov (Rusya), Salman Rushdie (İngiltere) ve Silvina Occampo (Arjantin) gibi isimler örnek verilebilir.¹

Türk edebiyatında büyülü gerçekçilik akımının etkisi Buket Uzuner, Elif Şafak, Hasan Ali Toptaş, İhsan Oktay Anar, Latife Tekin, Nazan Bekiroğlu ve Nazlı Eray gibi yazarların eserlerinde kendini gösterir.²

Beni Kör Kuyularda Romanının Özeti

Türk edebiyatının önemli yazarlarından Hasan Ali Toptaş'ın sekizinci romanı olan 'Beni Kör Kuyularda' adlı eseri 2019'da Everest Yayınları'nca basılır. Toptaş'ın bir röportajında belirttiği üzere Beni Köy Kuyularda'nın tohumu, 2005'te yayımlanan Uykuların

¹ Yazar isimleri alfabetik sıraya göre verilmiştir.

² Yazar isimleri alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Doğusu adlı romanında atılır.³ Güldiyar'ın adının söz edilmediği hikâye gelişerek bir roman şeklinde karşımıza çıkar.⁴

Ayakkabı tamircisi Muzaffer, bir gün dükkâna giderken sefer tasını yanına almayı unuttur ve karısı Bahriye'ye sefer tasını Güldiyar'ın kendisine getirmesini söyler. Annesinin dikkatli olmasına dair tembihleriyle yola çıkan Güldiyar; eve sessiz, perişan ve hüzünlü bir hâlde döner. Annesi Güldiyar'a başına ne geldiğini, bu hâlinin sebebini sorar. Güldiyar'dan başına gelenlere dair hiçbir şekilde cevap alamayan annesi, bir yanıt almak için ısrar edince Güldiyar'ın gözlerinden gözyaşı yerine ıslak ıslak taşlar dökülmeye başlar. Üzüntüden ve şaşkınlıktan ne yapacağını bilemeyen Bahriye, kendini avluya atar. Burada komşusu Emine ile karşılaşır ve yaşadıklarını daha fazla içinde tutamayarak durumu komşusu Emine'ye anlatır. Güldiyar'ın vaziyeti sır olmaktan çıkar ve insanlar ağladığında gözlerinden dökülen taşları görmek için onun evine akın etmeye başlar. Bir tarikat şeyhi, Güldiyar'ın içine şeytanların girdiğini, isterlerse bu durumu çözüm bulabileceğini iddia eder. Fakat Güldiyar'ın babası Muzaffer, şeyhin bu yardım teklifini kabul etmez. Bunun yerine Muzaffer, kızını hastaneye götürmeye karar verir. Ancak onu hastaneye götüreceği günün sabahında, karısı Bahriye hayata gözlerini yumar ve Muzaffer, Güldiyar'ı hastaneye götürmeyi ertelemek zorunda kalır. Daha sonra Muzaffer, komşusu Dursun'un işsiz yeğeni Rüstem ve Rüstem'in arkadaşı Cihan'la, Güldiyar'ı hastaneye götürür. Doktorlar, Muzaffer'e kızının hastalığını bir çaresi olmadığı söyler. Bunun üzerine Rüstem, Güldiyar'ı görmek isteyenleri küçük gruplar hâlinde Güldiyar'ın bulunduğu odaya alarak onlardan para toplamaya başlar. Rüstem'in görevini zamanla Nedim, Şakir gibi kişiler devralır. Muzaffer her ne kadar da bu düzeni bozup köylerine dönmek istese de başaramaz. Zamanla Güldiyar ağlayamaz olur. Onu izlemeye gelenler bu durumdan hoşnut olmaz. Güldiyar'ın taş ağlamasından para kazanan mafya elemanları, sırtını küçük bıçak darbeleriyle kesip onu ağlatmaya çalışır. Güldiyar'ın sağlığı, gördüğü insanlık dışı muameleden dolayı günden güne bozulur ve yaşadığı acılara daha fazla dayanamayan Güldiyar yaşama veda eder. O günden sonra ise insanlar, Güldiyar'ın babası Muzaffer'in acısını izlemek için gelmeye devam eder.

Büyülü Gerçekçi Unsurların Beni Kör Kuyularda Romanındaki Yansımaları

Babasına yemek götürmek için evden çıkan Güldiyar adlı genç kız, yolda başına gelenlerden sonra sessizliğe gömülür ve gözlerinden gözyaşı yerine ıslak ıslak taşlar dökülmeye başlar. Roman boyunca Güldiyar'ın canı her yandığında ve o her üzüldüğünde gözlerinden yaş değil taş dökülür. Güldiyar'ın bu olağanüstü durumu büyülü gerçekçi eserlerde görülebilecek türden bir özelliktir. Durum her ne kadar olağanüstü olsa da gerçek

³ Ferda Balancar ile yaptığı 02.12.2019 tarihli röportajında Hasana Ali Toptaş şöyle söyler: “Okuyanlar hatırlayacaktır, bu romanın çekirdeği 2005'te yayımlanan ‘Uykuların Doğusu’ndadır. Bir buçuk sayfalık yer kaplayan o çekirdek on beş yıldır orada bekliyordu, ikide bir aklım ona gidip geliyordu. Sonunda yeşermeye başlamış olmalı ki romana dönüştü ve ortaya ‘Beni Kör Kuyularda’ çıktı. ‘Beni Kör Kuyularda’nın nereden geldiğinin işareti romanın içinde de vardır zaten, ‘Uykuların Doğusu’nu okuyanlar fark edecektir.”

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23296/kor-kuyulardan-bize-seslenenlerin-romani> Erişim tarihi: 31.01.2020

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için Hasan Ali Toptaş'ın “Uykuların Doğusu” adlı romanın 147-150 sayfa aralığına bakılabilir. Hasan Ali Toptaş, Uykuların Doğusu, Doğan Kitap, Eylül İstanbul 2005.

dünyada bir rant kapısı olarak görülüp gelir elde edilmeye çalışıldığı için sadece fantastik bir durum olarak nitelendirilemez. Güldiyar'ın gözlerinden dökülen yaşları izlemeye gelen ve bu işten kâr eden roman kahramanları, sıradan insanların verebilecekleri şaşkınlık, korku ve heyecan belirtileri gösteren tepkiler vermek yerine, bu olağanüstü durumu normalleştirip bir sermaye malzemesine dönüştürerek kapitalizmin çarkları arasına dâhil eder. Böylelikle de gerçeküstü ve gerçek dünya bir arada varlığını sürdürmüş olur. Bu açıdan bakıldığında roman büyülü gerçekçi anlayışla örtüşür.

Büyülü gerçekçi metinler, “her iki yöne de görüntü veren çift yönlü bir aynadırlar” (Özsevgeç, 2015: 193). Bu tarz eserler, iki dünyanın bulunduğu noktadır. Böyle metinlerde, birbirine zıt iki dünya birbiriyle uyum içinde birarada var olabilir. Emine, komşuları Muzafer'in mutfağını, onlara yardımcı olmak için temizler. Temizliği bitirdiğinde Muzafer'in vefat eden karısı ve kendisinin de yakın arkadaşı olan Bahriye'nin hayalini görür (Toptaş, 2019: 181). Bahriye'nin hayali Emine ile konuşur: “(...) şimdi benim gitmem gerekiyor, ellerin dert görmesin Emine, mutfağımı tertemiz ettin” der. Bahriye bu sözleri söylerken eliyle Emine'nin omuzuna hafifçe dokunur. Bu sebeple Emine tüm bu olanları kocası Dursun'a anlatırken Emine'nin hayalinin gerçekten geldiğine dair yemin eder; “İşte şu omzuma dokundu Dursun, vallahi elini uzatıp dokundu!” ‘Olur mu lan öyle şey’ dedi Dursun. ‘Olmaz tabii, doğru söylüyorsun, bence de olmaz. Ne bileyim, gerçek gibiydi sanki. Ekmek çarpsın gerçek gibiydi. Şuramda elinin ağırlığını hissettim çünkü.” (Toptaş, 2019: 182). Romanda yaşayanların ve ölümlerin dünyaları arasındaki sınırlar bu şekilde ihlal edilir. Bu yönüyle roman, büyülü gerçekçi özellik gösterir denilebilir.

Her iki dünya arasındaki sınırların muğlaklığı roman boyunca karşımıza çıkar. Emine gibi Muzafer de zaman zaman ölen eşi Bahriye'nin hayalini görüp onunla sohbet eder. Muzafer birgün rüyasında Bahriye'yi görür. Onun kuş olup uçtuğuna şahit olur. Uyandığında avcunun içinde üç tane tüy bulur. Böylelikle gördüklerinin bir rüya olmadığına ikna olur. İki gün tüyleri sol cebinde, kalbinin üstünde taşıdıktan sonra bu yaşadığını kızı Güldiyar'la paylaşır ve ona da tüyleri gösterir (Toptaş, 2019: 62-63). Bu olağanüstü durum gerçek dünya ile iç içe verilir ve hem Güldiyar hem de Muzafer bu durumu doğal karşılar. Bu tavır, büyülü gerçekçi eserlerde karşılaşılabileceğimiz bir niteliktedir. Metne göre bu tarz olağanüstü şeyler “gerçekten” yaşanır ve böylelikle gündelik neden-sonuç bağıntısının mantığı yıkılmış olur. Muzafer kimi zaman da ölmüş anne ve babasının hayallerini görür ve onlarla konuşur. Muzafer, anne ve babasının köyden kente gelmesinden duydukları rahatsızlığı ve kendisine verdikleri nasihatleri dinler (Toptaş, 2019: 129-131). Büyülü gerçekçi anlayışla kaleme alınan eserlerde, bu şekilde halüsinasyon sahnelerine, olağanüstü olaylara yer verilir.

Muzafer, kızı Güldiyar'ın taş şeklindeki gözyaşlarının saklı olduğu sandığı açıp taşları almak istediğinde sandığın ön yüzündeki geyik resimleri canlanır. Geyikler yay gibi gerilip burunlarını havaya dikerek acı acı böğürür (Toptaş, 2019: 115). Muzafer karşılaştığı manzara karşısında şaşkınlığını gizleyemese de bu olaydan çok etkilenir ve sandığın yanına her gittiğinde üzerindeki geyik resimlerinin tekrar canlanmasından çekinir. Büyülü gerçekçi

metinler de okuru bu şekildeki olağanüstü bir olayın karakterin sanrısı mı yoksa bir mucize olarak mı algılanması gerektiği konusunda kararsızlığa sevk eder. Okur bir yandan okuduğu metnin gerçeklikliğinden şüphe duyarken diğer yandan yazarın gerçekliği anlatış biçiminden dolayı kendini hikâyenin gerçekliğine kaptırır.

Güldiyar'ın gözlerinden yaş yerine taş dökülmeye başlamasının yedinci gününde, onu ziyarete gelenler arasında aksakallı, beyaz giysili bir tarikat şeyhi de vardır. Şeyh, Güldiyar'ın içinde şeytan olduğunu ileri sürer: “Benim gördüğüm odur ki, kızımızın içinde şeytanlar cirit atıyor. (...) Nasıl fırsat bulup girmişlerse, bu şeytanlar oraya adam akıllı yerleşmişler. Yerleşmişler dememdeki maksat şu; farz edin ki meydanıyla, duvarıyla, değirmeniyle ve damlarıyla bir köy kurmuşlar orada. Bacası tüten, çarkı dönen bir köy nasıl olursa, işte öyle bir köy... Kurmuşlar, evet. Hatta bununla kalmayıp bu azgınlar, zamanla çoluğa çocuğa karışmışlar” (Toptaş, 2019: 39). Batıl inanışlar, gerçekleşmesi mümkün olmasa da kabul gören gerçekliklerden oluşur. Büyülü gerçekçi eserlerde, bu şekilde çeşitli halk söylencelerine ve batıl inanışlara yer verilebilir.

Güldiyar'ı izlemeye gelenleri izleyen Halil adlı genç, bahçedeki ağaca her çıktığında bir kumruya dönüşür. Ağaçtan indiğinde ise insan hâline geri döner (Toptaş, 2019: 147). Halil'in kumru kimliğine bürünerek Güldiyar'ı seyretmeye gelen insanlara farklı bir âlemden bakması onun yabancılaştığını gösterir. İnsanın “özünün değiştirilerek başkalaştırılmasından meydana gelen yabancılaştırma, neredeyse bütün büyülü gerçekçi yapıtlar tarafından sevilerek kullanılan yaygın bir tekniktir.”(Yivli, 2013: 1543). Halil'in kendi özünden uzaklaştırılıp başka bir varlığa dönüştürülmesi olağan gerçekliği bozmasına rağmen romanda yer alan kişiler tarafından olağan görülür. Büyülü gerçekçilik akımına mensup eserlerde, bu biçimde mantık kurallarının yıkımı söz konusudur. Böyle eserlerde, hem mantığın ters-yüz edilmesine hem de metnin içinde sıradışı durumların karkaterler tarafından olağan ve garip bulunmamasına tanık oluruz.

SONUÇ

Hasan Ali Toptaş'ın “Beni Kör Kuyularda” adlı romanında toplumun kayıtsızlığı ve acının seyirlik hâle gelmesi gözler önüne serilir. Romanda geçen olaylar, şahit olduğumuz kötülöklere ne derece duyarsız kaldığımızın bir temsilidir. Güldiyar'ın gözlerinden dökölen taşlar, sessiz bir ığlğın feryadıdır. Mafya ise, Güldiyar'ın acısının sermayeye dönüştüröüp para kazanmanın peşindedir. Güldiyar'a yardım etmek isteyen insanlar da korkularının esiri oldukları için seslerini çıkaramazlar. Romanda sosyal meselelere değinilirken gerçeküstü durum ve olaylar da kurguya dâhil edilir. Kaskatı gerçekler, masalsı bir atmosfer içinde işlenir. Yazar, eserde fantasitik olayları gerçeklikle bağını koparmadan, gerçek ve fantastik unsurları birbirleriyle harmanlayarak okura aktarır.

Güldiyar'ın gözlerinden yaş yerine taş dökölmesi, öölölerin yaşayanlarla iletişime geçmesi, Halil'in kumruya dönüşmesi, sandığın ön yüzündeki ceylan resminin canlanması gibi olağanüstü durumlar, Ankara'nın bir gecekondu mahallesinde, gündelik hayatın olağan akışında meydana gelir. Romanda, gerçek-hayalî, olağan- olağanüstü, doğa- doğaüstü gibi

zıtlıklar birbirleriyle uyum içinde bir arada bulunur. Bu perspektiften bakıldığında “Beni Kör Kuyularda” adlı roman, büyüülü gerçekçilik akımından izler taşıyor diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Balancar, Ferda (02.12.2019). Kör kuyulardan bize seslenenlerin romanı. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23296/kor-kuyulardan-bize-seslenenlerin-romani> Erişim tarihi: 31.01.2020

Bowers, Maggie Ann (2004). Magic(al) realism. New York: The New Critical Idiom.

Dilek, E. D. (2011). Efsaneden büyüülü gerçekçiliğe. Millî Folklor, S. 91, s. 204-209.

Karaburgu, Oğuzhan (Ocak 2020). Hasan Ali Toptaş fantastiğine bir derkenar: beni kör kuyularda. İhlamur Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, S.86, s. 75-77.

Özsevgeç, Yıldırım (2015). Büyüülü gerçekçi kurgu üzerine. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.8, S.39, s.188-194.

Özüm, Aytül (2009). Angela Carter ve büyüülü gerçekçilik. Ankara: Ürün Yayınları.

Şahin, Seval (Mart 2003). Büyüülü gerçekçilikle modern anlayışı karıştıran bir roman: Gölgesizler. Hürriyet Gösteri, S. 246, s.39-40.

Toptaş, Hasan Ali (2005). Beni kör kuyularda. İstanbul: Everest Yayınları.

Toptaş, Hasan Ali (2005). Uykuların doğusu. İstanbul: Doğan Kitap.

Turgut, Canan Öktemgil (2003). Latife Tekin'in yapıtlarında büyüülü gerçekçilik. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yivli, Oktay (2013). Hasan Ali Toptaş'ın kayıp hayaller kitabı'nda büyüülü gerçekçilik. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, S. 8/8 s.1541-1549.

**AL-TABARI'S IMAGE AT FOUAD SZAKINE (D 2018)
THROUGH HIS BOOK HISTORY OF ARAB HERITAGE
AN ANALYTICAL STUDY**

Dr. Karavan Mohammed Ahmed

Associate professor of Islamic History

College of Basic Education, Department of Social Science/ Amedi

ABSTRACT

This study addresses the image of one of the most famous medieval historians of Islam Ibn Jarir al-Tabari (D 310 AH / 923 CE), through the historical knowledge of Fouad Szakin, and what was published about him in his famous work, *The History of Arab Heritage*, and the statement of Data that was approved by Szakin in clarifying Al-Tabari's historical image, and how he dealt with the coordination of the traditional terminology related to the era of Ibn Jarir, and the most prominent of what he wrote and took care of books, that had a prominent resonance among the circles of Islamic society in the medieval era, especially his most prominent work for historians (the history of the Apostles and Kings or the History of Al-Tabari), and to what extent does Al-Tabari has an impact on the development of historical recording? Consequently, this study summarized the Szakinian understanding of image of Al-Tabari by highlighting the translation owner's view of this historian and his written blogs.

Keywords: Al-Tabari, Szakin, Arab Heritage, Medieval Islamic History

The aim of the study:

The aim of this study is to clarify the image drawn by Fouad Szakine for historian interpreter Ibn Jarir Al-Tabari, through his book (History of Arab Heritage), and analyzed what Szakin has provided of historical data about the method and vision of Al-Tabari for his era and how he was able to collect and organize his narratives, in the way that we found in his book (History of the Apostles and Kings).

Study questions:

There are several questions raised about the topic, including:

- How Szikin dealt with the texts of this historian?
- Has Szakine gave the desired picture of Al-Tabari?
- To what extent Szakin's criticism of Al-Tabari and his methodology were objective?

The limitation of the study :

The temporal boundaries of the study is the era of al-Tabari (224 - 310 AH / 839-923 CE). And the scientific limits of study is the book of al-Tabari, History of the Apostles and Kings, through the image drawn by Fouad Szakin.

Methodological Approach :

Similar to the other methodological approach of human sciences it is the historical, and analytical approach.

Study plan :

The study was divided into three sections, as well as a general introduction, in addition to the findings, the first section was devoted to discussing the personal and scientific biography of Sziken's, while the second section dealt with writing about the personal and scientific biography of Al-Tabari, while the third section focused on the picture drawn by Szikin on this historian in (History of Arab Heritage).

Obstacles to study:

Since the scholar Fouad Szakine has died in (2018 AD), that is, a year from now, may God bless him and enter him His paradise, we face a great obstacle in obtaining specialized references in the history of his life, some of them are still in the process of writing and others are still folded pages completed Thus, the study mostly depended on the articles and reports written by a number of researchers and published on social networking sites, especially the academic ones.

صورة الطبري في المعرفة التاريخية لفؤاد سزكين (ت 2018)
من خلال كتابه تاريخ التراث العربي
- دراسة تحليلية -

د. كرفان محمد احمد

استاذ التاريخ الاسلامي المساعد

كلية التربية الاساسية / اميدى - قسم العلوم الاجتماعية

جامعة دهوك

ملخص البحث :

تتصدى هذه الدراسة لصورة واحد من اشهر مؤرخي الاسلام في العصر الوسيط الا وهو ابن جرير الطبري (ت 310 هـ / 923 م) ، من خلال المعرفة التاريخية لفؤاد سزكين ، و ما نشر عنه في مصنفه الشهير ، تاريخ التراث العربي ، وبيان المعطيات التي اعتمدها سزكين في توضيح صورة الطبري التاريخية ، وكيفية تعامله مع تنسيق المصطلحات التراثية المتعلقة بعصر ابن جرير ، وابرز ما دونه يراعه من كتب ، كانت لها صدى بارزا بين اوساط المجتمع الاسلامي في العصر الوسيط ولاسيما مصنفه الابرز عند المؤرخين (تاريخ الرسل والملوك او تاريخ الطبري) ، والى اي مدى اثر الطبري في تطور التدوين التاريخي ، وبالتالي تلخيص تلك الصورة السزكينية للطبري بابرار وجهة نظر صاحب الترجمة عن هذا المؤرخ و مدوناته المكتوبة .

مفاتيح الدراسة :

(الطبري ، سزكين ، التراث العربي ، التاريخ الاسلامي الوسيط)

الهدف من الدراسة :

الهدف من هذه الدراسة ، هو توضيح الصورة التي رسمها فؤاد سزكين للمؤرخ المفسر ابن جرير الطبري ، من خلال كتابه (تاريخ التراث العربي) ، وتحليل ماقدمه سزكين من معطيات تاريخية حول منهج ورؤية الطبري لعصره وكيفية تمكنه من جمع و تنظيم مرويياته ، بتلك الكيفية التي وجدناها في كتابه (تاريخ الرسل والملوك) .

تساؤلات الدراسة :

هناك عدة تساؤلات تطرح حول الموضوع منها :

- كيف تعامل سزكين مع سرديّة حياة الطبري ؟
- هل تمكن سزكين من اعطاء الصورة المبتغاة عن الطبري ؟
- الى اي مدى كانت انتقادات سزكين للطبري موضوعية ؟
- هل وفق سزكين في تاخير المعرفة التاريخية للطبري باطار منهجي ؟

حدود الدراسة :

حدود الدراسة الزماني هو عصر الطبري (224 – 310 هـ / 839 - 923 م) ، اما الحد العلمي للدراسة وليس المكاني ، فهو كتاب الطبري ، تاريخ الرسل والملوك ، من خلال الصورة التي رسمها له فؤاد سزكين .

منهج الدراسة :

منهج الدراسة ، كغيرها من مناهج الدراسات الانسانية ، هو منهج تاريخي ، تحليلي .

خطة الدراسة :

قسمت الدراسة الى مباحث ثلاثة ، فضلا عن مقدمة عامة ، بالاضافة الى النتائج التي تمخضت عنها ، خصص المبحث الاول للحديث عن سيرة سزكين الشخصية والعلمية ، بينما تناول المبحث الثاني الكتابة عن السيرة الذاتية والعلمية للطبري ، اما المبحث الثالث فقد تطرق الى الصورة التي رسمها سزكين عن هذا المؤرخ في (تاريخ التراث العربي) .

معوقات الدراسة :

بما ان العلامة فؤاد سزكين قد وافاه الاجل سنة (2018 م) اي قبل سنة من الان ، فاننا نواجه عقبة كبيرة في الحصول على مراجع مختصة بتاريخ حياته ، فبعضها لاتزال في طور الكتابة والبعض الاخر ، لاتزال في الصفحات المنجزة ، وبالتالي ان ما اعتمدناه جلها لاتخلوا من المقالات والتقارير التي دونها عدد من الباحثين و نشرت على مواقع التواصل الاجتماعي ولاسيما الاكاديمية منها .

المقدمة :

عند محاولة التصدي لما يتعلق بالتاريخ العربي وتراثه فضلا عن الادب و مجالاته ، لا يستطيع اي باحث ان يهمل او يتناسى او يتغاضى ، الاعتماد على اسمين من اسماء مصنفى ومنظمى المدونات التاريخية والتراثية ، وكلاهما ينتميان الى المدرسة الالمانية الواقعية ، الا وهما : كارل بروكلمان (ت 1956 م) ، والثاني و هو موضوع دراستنا ، العلامة فؤاد سزكين (ت 2018 م) ، كون ان كليهما لم يال جهدا في الاحاطة بما كتبه المصنفون العرب والمسلمون خلال ثمانية قرون ، والذي يهمننا هو ما قدمه فؤاد سزكين للمكتبة العربية والاسلامية من جهد كبير في البحث وتقصى اخبار امهات المصنفات من بين خبايا الخزائن التاريخية ، حتى خرج لنا بسفر مليء بعبق التراث بما حوته من اسماء لامعة لمؤلفين و كتب كانت الكثير منها ليس لها ذكر على اللسن ، الا وهو (تاريخ التراث العربي) ، وحرر جزءا خاصا عن التدوين التاريخي ، كانت العلامة البارزة فيه ، رصده لاسماء ومصنفات معظم المؤرخين المسلمين والعرب فيه ، ومن ابرز من تصدى له بالكتابة والاشارة اليه هو المؤرخ المفسر ، ابن جرير الطبري ، وسفره التاريخي (تاريخ الرسل والملوك) ، هذا المؤرخ الذي كان له خصوصية منفردة بين اقرانه من المؤرخين ، بسبب المنهج الذي اعتمده في (العهدة على الراوي) .

وتأسيسا على ما سبق ، فان سزكين دون وبموضوعية ، سيرة هذا المؤرخ ، و اثبت ما قدمه من نتاجات قيمة للمكتبة العربية ، و لم ينس ان ينفذ بعض الجوانب المتعلقة بمنهجه وطريقة استفادته من المصادر بنوعها المدونة والشفوية .

وعلى الرغم من معاصرة الطبري ، لاحد عشر خليفة عباسي ، مع اختلاف عهودهم السياسية الا انه ، تميز نتاجه التاريخي بوجود فوارق نصية كبيرة بين عهد خليفة واخر ، فمروياته اتسمت بشمولية الكم ، مع الابتعاد نوعا ما عن التصنيف النوعي ، و كانت تلك احدى النقاط الرئيسية التي وقف عليها فؤاد سزكين في تحليل شخصية الطبري كمؤرخ تاراجت مقولاته ، بين السلب والايجاب بفعل خصوصيته كمفسر و مؤرخ في الوقت نفسه .

المبحث الاول : السيرة الشخصية والعلمية لفؤاد سزكين

اولا- التعريف بفؤاد سزكين :

ولد فؤاد محمد سزكين في مدينة بدليس (1) ، التي تقع في شمال شرق تركيا الحالية ، سنة 1924 م (يلماز : 2015 ، 17 ؛ حسن و حسين : 2014 ، 276) ، من اسرة متوسطة الحال ، لكن اباه وجد فيه منذ الصغر ، نباهة و ذكاء يفوق بقية اقرانه ، فاهتم بتعليمه الديني ضمن نطاق المدينة ، ثم ارسله الى دوغو بايزيد في اغري لتكملة دراسته الابتدائية (يلماز : 2015 ، 18) ، في حين انهى الدراسات المتوسطة والاعدادية بمدينة ارضروم (Turan: 2015 ، 37) ، هناك بتفوق ، وعندما انهى دراسته تلك سافر الى مدينة اسطنبول ، والتحق بجامعة ليدرس في قسم الدراسات الشرقية ورعاها المستشرق الالمانى (هلمونت ريتير) (2) ، ودفعه لتعلم اللغة العربية بعدما وجد انه يتقن تلك اللغة ولكن ليست بصورة تتم عن البراعة ، فانكب على دراستها بشغف و تمكن خلال فترة قصيرة لم تتجاوز الستة اشهر ، من الالمام بها (سوكاج : 2018 ، 1) .

فضلا عن انه اظهر ولعا كبيرا بالرياضيات والعلوم وعن ذلك يقول : ((حين كنت صغيرا ، في بلدي بتركيا علمني والدي اللغة العربية ، وكنت شغوبا بالرياضيات والعلوم الطبيعية ، لهذا بعد دراستي الثانوية اتجهت الى كلية الهندسة ... ثم اتجهت الى معهد الدراسات الشرقية باسطنبول ، لاعتقادي بانه يلتقي مع ميول والدي الدينية ، وقد اسس ذلك المعهد المستشرق هلموت ريتير سنة 1933 م ، و كان تابعا لكلية الاداب جامعة اسطنبول)) (عويمر : 2018 ، 1) .

كان معرفة سزكين بريتر ، هي المفتاح الاساسي لصقل وتبويب مواهب هذا الشاب الالمني (سزكين : 1980 ، 3-1) ، بحيث عرف ريتير ، كيف يوجهه بعلمية و يفجر طاقاته المدفونة ، وبالتالي دفعه لزيادة ساعات عمله من ثلاثة عشر ساعة الى سبعة عشر وثمانية عشر ساعة على الاقل ، و داب منذ ذلك اليوم على العمل بجد و جهد ، حتى ذكر فيما بعد انه قلل ساعات عمله في الدراسة والبحث بعد تقدمه في السن (يلماز : 2015 ، 29-34) .

- (1) بدليس : هي احدى المحافظات التركية حاليا ، تقع شرق الاناضول ، وتقع قرب مدينة خلاط ، ياقوت الحموى ، معجم البلدان ، (دار صادر) ، (بيروت : ١٩٧٧) ، ١ / ٣٥٩ ، بينما وصفها البدليسي ، بقوله بانها مثلثة الشكل ، ينظر : الشرفنامه ، ترجمه محمد جميل روزباني ، ط٢ ، مؤسسه موكرياني ، (اربيل : ٢٠٠١) ص ٥٧٣ ؛ في حين قال عنها كي ليسترنج ، بانها تقع جنوب غربى بحيره وان ، ينظر ، بلدان الخلافة الشرقية ، ترجمه بشير فرنسيس و كوركيس عواد ، ط٢ ، مؤسسه الرساله ، (دمشق : ١٩٨٥) ، ص ٢١٨ .
- (2) حول ترجمة هلموت ريتير ، ينظر : عبدالرحمن بدوي ، موسوعة المستشرقين ، ط3 ، (دار العلم للملايين) ، (بيروت : 1993) ، ص ص 277 - 280 ؛ نجيب العقيقي ، المستشرقون ، (دار المعارف) ، (مصر : 1964) ، 1 / 796 - 797 ؛ راند امير عبدالله ، المستشرقون الالمان وجهودهم تجاه المخطوطات العربية والاسلامية ، مجلة كلية العلوم الاسلامية ، (الموصل : 2014) ، مج 8 ، ع 1 / 15 ، 5 - 8 .

الرناسية للفنون والثقافة بتركيا ، ومنحته عدة جامعات الدكتوراه الفخرية ، مثل جامعة سليمان ديميريل في اسبارطة ، و جامعة اسطنبول (محمد : 2019 ، 6) . وبعد رحلة علمية طويلة و جهود كبيرة ، ومضي من العمر عتيا ، وعندما ناهز الرابعة والتسعين من العمر ، انتقلت روحه الطاهرة الى جوار بارئها في يوم السبت الموافق (30 / 6 / 2018 م ، حيث اقيمت جنازته في مدينة اسطنبول في مفتتح شهر تموز ، واقامت الصلاة عليه بمسجد محمد الفاتح ، وحضر جنازته الرئيس رجب طيب اردوغان ، وكبار الشخصيات في الحكومة التركية ، وكان قد اوصى الرئيس ، بدفنه في المكان الذي سيخصص للمكتبة المنسوبة اليه وكان قد اختار مبنى متحف كولخانة (يلماز : 2015 ، 342 – 343) .

(1) حول طبقات كتاب تاريخ التراث العربي ن لفؤاد سزكين ينظر : منشورات جامعة محمد بن سعود الاسلامية ، الرياض ، (1441 هـ / 1991 م) تحقيق ومراجعة د عرفة مصطفى - د سعيد عبد الرحيم، ويذكر بان سزكين طبع الاجزاء الاولى من كتابه من الاول الى المجلد التاسع في مطبعة لايدن الهولندية ، بينما تم طبع الاجزاء من الحادي عشر الى الثالث عشر في مدينة فرانكفورت الالمانية.

المبحث الثاني : ابن جرير الطبري سيرة مؤرخ

اولا – سيرته الذاتية :

يعد ابن جرير الطبري ، واحدا من اشهر مؤرخي الاسلام ، واكثر المراجع اهمية حتى مطلع القرن ال(4 هـ / 10 م) ، كون مصنفه (تاريخ الرسل والملوك) ذخيرة قيمة من ذخائر التاريخ ، فقد جمع فيها مرويات ونصوص تاريخية ، لمصنفات سابقة على عهده ، واجتهد كثيرا في تتبع امهات المصادر والرسائل والنصوص التاريخية لمؤرخين عاشوا في القرنين الاول والثاني للهجرة (الطبري : 1964 ، 6 ، 7 ، 8 ، 9) ؛ (الطبري : 1965 ، 12 / 7 ، 13 ، 16 ؛ العمري : دت / 21-23) ، متبعا منهج التاريخ السنوي او الحولي كما هو متعارف عليه في الادبيات التاريخية (الطبري ، 1965 ، 7 / 7) ؛ (ياقوت : 1993 ، 8 / 243 – 245) ، مع الالتزام بمبدأ عدم المساس بنص رواية المنقول عنه فاشيع عنه مقولته ، العهدة على الراوي (معروف : 1984 ، 35) ، مع ان ذلك المنهج له سلبياته (ابن خلدون : 1957 ، 209/1 ، السخاوي : 1962 ، 669) ، مع ملاحظة تاثره بروح العصر ، في الاسهاب بتدوين بعض المرويات والاحداث التي سبقت عهده ، ولكن عندما يعاصر الاحداث ، نلاحظ بانه يختصر كتاباته كثيرا (الطبري : 1965 ، 13 / 10 ، 25 ، 35) ، وربما كانت للسلطة تاثير سلبي على توجهاته التاريخية .

ولد محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب بن خالد الاملي الطبري ، البغدادي (ابن الصلاح الشهرزوري : 1990 ، 1 / 106 ؛ الخالدي ، 2002 ، 343) ، أملي؛ لانه ولد في امل بطبرستان على سواحل بحر قزوين ، وبغدادي لانه عاش في مدينة السلام بغداد لمدة طويلة من حياته ولاكثر من نصف قرن وتوفي فيها سنة (310 هـ / 922 م) (ياقوت : 1993 ، 8 / 242 ؛ الذهبي : 1991 ، 152 ؛ سالم : 1987 ، 86) ، كني بابي جعفر على الرغم من عدم زواجه ؛ لان الكنية كانت في الاسلام من السنة (جيليو : 1987 ، 2 / 9-7) .

حصل الطبري على تعليمه الاول في مدينته الام ، بعدها سافر الى الري لمدة من الزمن وهناك انكب على دراسة فقه العراقيين (البصرة والكوفة) ، ولما بلغ العشرين من عمره توجه الى العراق طالبا للعلم فسكن مدينة السلام ، وتفقه على شيوخها وفقهائها (ابن الجوزي : 1995 ، 12 / 217 ؛ ابن كثير : 111/11) .

رحل صاحب الترجمة من بغداد الى كل من الكوفة والبصرة للاستزادة من علم علمائها فدرس فيهما الحديث والتفسير على يد بعض العلماء المشهود لهم بالعلم والزهد ، مثل ، ابي حاتم السجستاني (ت 255 هـ / 869 م) ، والزبير بن بكار (ت 256 هـ / 870 م) ، لم تتوقف طموحات الطبري عند العراق وعلمائها بل طلب العلم في كل من بلادي الشام ومصر (البغدادي : 1997 ، 2 / 162-163 ؛ ابن الجوزي : 1980 ، 75/1) ، حيث اضاف المزيد من الافكار والعلوم الى فكره مثل ، القراءات ، الفقه الشافعي وفق مذهب الجديد ، فضلا عن علم الحديث. وقد روي عنه بانه على مدار اربعين سنة كان يكتب في كل يوم (40) صفحة (السمعاني : 1998 ، 4 / 46 ؛ ابن كثير : 11 / 145 – 146) .

ثانيا – اثاره العلمية :

وصل نتاج الطبري الفكري ن الى اكثر من ثمانين مصنفا ، لكن ابرزها هي :

1 – التفسير الكبير ، المسمى (جامع البيان في تفسير القرآن) ، (ياقوت : 1993 ، 8 / 243-245 ، 261-262) بدا بكتابته سنة (283 هـ / 896 م) ، وانهاه في سنة (290 هـ / 904 م) ، تم طبعه في ثلاثين جزءا ، في مطبعة بولاق سنة (1321 هـ) ، ثم طبعت طبقات اخرى متفرقة ؛ لكن اشهرها هي التي حققها ، محمود محمد شاكر وطبع سنة (1374 هـ) ، وطبعت على نفقة دار المعارف في مصر.

- 2 – تاريخ الطبري او كما يعرف ب(تاريخ الرسل والملوك) او (تاريخ الامم والملوك) (ياقوت : 1993، 8 / 245 ؛ حسن:2004، 43-51 ؛ الدين : 355 ؛ التونسي: 745/1-746)، كتاب مهم في موضوعه وكبير في اهميته ، دون فيه تاريخ العالم منذ بداية الخلق الى سنة (302 هـ / 913 م) (الطبري : ب.ت ، 152/10)، اي انه لم يستمر في كتابة تاريخه بعد تلك السنة ولانعم ماهي الاسباب واغلب الظن انه انشغل بكتابة مصنفات اخرى ، او انه كانت هناك ظروف سياسية قد حالت دون ان يستمر في الكتابة . وطبع الكتاب مرات عديدة اولها كانت سنة 1879 م ، ولكن اشهر الطبعات وهي التي قام بتحقيقها محمد ابو الفضل ابراهيم) ، من قبل دار المعارف بمصر .
- 3 – كتاب تهذيب الآثار وتفضيل معاني الثابت عن رسول الله (صلى الله عليه وآله وسلم) من الاخبار، تم طبعه بدورتين ، ولكنها غير مكتملة ، حيث حقق الاولى محمد شاکر ، فيما حقق الثانية ، د.ناصر احمد شيت ، و د. عبدالقيوم عبد رب النبي ، الاولى طبعت في جامعة الرياض والثانية على نفقة الملك فهد ، واثني ابن كثير على كتاب الطبري هذا بقوله : ((ولو اكتمل لما احتيج معه الى شيء ولكن فيه الكفاية ؛ لكنه لم يتمه)) (ابن كثير: 1991، 98-103) ،
- 4 – كتاب اداب المناسك
- 5 – كتاب ادب النفوس الجيدة والاخلاق الحميدة (1).

(1) حول مصنفات الطبري ينظر : ياقوت ، معجم الادباء ، 8 / 256 – 270 ؛ الذهبي ، سير اعلام النبلاء ، 269/14 – 271 ؛ علي بكر حسن ، الطبري ومنهجه في التاريخ ، (القاهرة : 2004) ، ص ص 23-33 .

المبحث الثالث :صورة الطبري في منظور فؤاد سزكين

اولا – سزكين وسيرة الطبري :

حاول سزكين ان يصور الطبري ، في بداية تصديه لسيرته ، بمظهر المسرد الانتقالي للآطار الاجتماعي الذي عاش فيه ابن جرير فذكر سنة مولده لكنه لم يرجح اي الروايتين هي الاثبت بل اكتفى برواية الطبري نفسها عندما بين بان هناك من قال له بانه ولد في اوائل سنة 225 هـ او اواخر سنة 224 هـ (سزكين ، 1991 ، 159/2) ؛ بينما اكد وفاته في سنة 310 هـ / 933م (سزكين : 1991 ، 159) ، و هي الرواية التي شاهدها مستقاة من المصادر التي تصدت لوفاة الطبري بعد ذلك (ياقوت : 1993 ، 8/242 ؛ ابن الاثير : 1987 ، 7/8 ؛ ناميدى ، 2006 ، 67) ، بعدها اثبت كنيته ثم الحقها باسمه ، فالصفة الاقليمية لهذا المؤرخ ، كما وردت في بعض المصادر التي اعتمد عليها في تحرير ترجمته (ابن خلكان : 1967 ، 4/192 ؛ الغيث : 2000 ، 41) . مثنيا عليه بالقول : ((وهب الطبري نفسه للعلم وهو في مقتبل حياته)) (سزكين : 1991 ، 159/2) ، والملفت للنظر ان سزكين تتبع خط سير الرحلة العلمية للطبري ، بنوع من الاختصار الزمكاني عندما ، ذكر بانه ؛ طلب العلم اولا في الري ثم انتقل بعد ذلك الى بغداد (سزكين : 1991 ، 159/2) . تاركا جزئيات الرحلة الاقليمية للطبري بين اصفهان والري وبقية المدن التي كان هو نفسه قد اشار اليها (، فضلا عن ان سزكين ركز على الاشارة بدقة الى ابرز المحطات العلمية التي استقى منها الطبري علومه الاولى (سزكين : 1991 ، 159/2) .

لكن الشيء الذي يستوجب الوقوف عليه هنا ، هو ان سزكين كان متسرا في الالمام بموضوع اتصال الطبري بالامام احمد بن حنبل ، فقد اشار الى انه : ((حضر دروس احمد بن حنبل)) (سزكين : 1991 ، 159/2)، وعند تحليل تلك الرواية ، فان الباحث يرى اما ان سزكين كان يريد بقوله بان الطبري حضر دروس الامام احمد من خلال تلاميذته الذين واصلوا تدريس مذهبه الفقهي ؛ لانه ان كان يقصد حضور الدروس عيانا على يد الامام احمد فان الوقائع التاريخية تخالف ذلك باعتبار ان الطبري كان في النية ان يدرس على يد الامام احمد ولكنه عندما وصل الى بغداد كان الامام احمد قد وافاه الاجل سنة (241 هـ) (الذهبي : 1985 ، 1/342 ؛ ابن العماد الحنبلي : 1998 ، 2/224) ، في حين كان دخول الطبري بغداد سنة (244 هـ) تحديدا (ياقوت : 1980 ، 17/50) . اي انه لم يلتق به شخصيا بل التقى ابناؤه وبعض طلابه فضلا عن ذلك فاننا لم نر في المصادر التاريخية ما يدل على معرفة الطبري به خارج بغداد ، لعدم وجود رواية او نص يشير الى لقاء الرجلين قبل ذلك ، ومما يقوي هذا الدليل وهو عدم اللقاء به والاستفادة من علمه ؛ ان قائمة شيوخ الطبري تخلوا من اسم احمد بن حنبل (الشبل : 2004 ، 19-23) .

على اية حال ؛ فان سزكين رسم خط سير الرحلة العلمية للطبري ، بعد بغداد اذ بين انه زار البصرة والكوفة ومن ثم اراد ان ينهل من اقاليم اخرى خارج العراق ، فرحل الى الشام ومصر ايضا ، ولم يكتف بعلمي التاريخ والتفسير والحديث ، وانما داب على دراسة عدد من العلوم الاخرى مثل ، النحو والاخلاق والرياضيات والطب ؛ لكن الملاحظ في سيرة الطبري انه برع في المجموعة الاولى دون المجموعة الثانية (سزكين: 1991: 159/2) ، بدليل ان ابرز مؤلفاته ومسلك اهتمامه كان في التاريخ والتفسير (الشيرازي: 1981، 93 ؛ العماد الاصفهاني: 2002، 215 ؛ بروكلمان: 1974 ، 3/45 ؛ ديورانت : 1988 ، 13/172) .

ثانيا - سزكين ومنهج الطبري في جمع النصوص:

حظي الطبري بمكانة ، كبيرة عند سزكين فقد اهتم بجزئيات منهجه ، وذلك يعود على اغلب الظن كون ان الطبري على الرغم من بعض الملاحظات حول اسلوبه و تعامله مع الروايات التاريخية ، هو انه جمع اكبر عدد ممكن من الروايات والنصوص من مناهلها الاصلية بدليل قوله : ((والاثار التي انا مسندها الى روايتها فيه ... انه لم يوت في ذلك من قبلنا ، وانما آتي من قبل بعض ناقله الينا)) (الطبري : ب.ت ، 7 / 1) ، و لم يتدخل في مسالة تبويب النصوص او تحليلها وفق رؤيته كمؤرخ بل انه علل او حلل جزءا قليلا من الاحداث وفق ما قاله نصا : ((الا اليسير القليل منه)) (الطبري ، ب.ت ، 8-7/1) ، وبالتالي فان سزكين رسم صورة واضحة للمنهج الذي اتخذه الطبري مسارا لتدوين رواياته التاريخية ، فبدا يركز على ان الطبري لو كما اعتقد البعض من المستشرقين ((لاتمثل حشدا للروايات الشفوية المجموعة او الاحاديث)) (سزكين : 1991 ، 159/2) ، بل وفق رؤية سزكين فان الطبري ، مثله مثل غيره من مؤرخي عصره ، اعتمد على الكتب التي اطلع عليها واتيح له رؤيتها او تمكن من الحصول عليها (سزكين : 1991 ، 159/2) . لكن جواد علي له رؤية اخرى في الموضوع وهي تدعم وجهة نظر سزكين نوعا ما ، الا وهي ، ان الطبري اعتمد ((في كل فصل من فصول كتابه على مراجع منها شفوية اخذها سمعا من مشايخه ومنها مؤلفات اجيز بروايتها فاخذ منها وقد جمع كتابه من مصادر كثيرة)) (جواد علي ، 1954 ، 159/2) .

من خلال المعطيات السابقة لوجهة نظر سزكين فاننا نقف على ماياتي من الملاحظات :

1 - ان الطبري مثله مثل غيره من مصنفي التاريخ والتفسير في القرون الاسلامية الاولى ، لم يال جهدا في تدوين كم هائل من المعلومات المتنوعة ، معتمدين احيانا على اثبات السند المنقول عنهم و مهملين لهذا السند في احيان اخرى ، لاسباب تتعلق بصعوبة الجزم ، بعدالة البعض من اولئك المسند اليهم .

2 - لم يشذ الطبري عن غيره من الكتاب في الاعتماد ، بصورة او باخرى على المدونات من المصادر والكتب ، كونها مراجع موضوعية من ناحية النقل والاقتباس من صاحبها ، واية هفوة تاريخية او تفسيرية تظهر لاحقا ، فان النقد ، سيوجه للمنقول عنهم وليس للطبري ، لانه اكد منذ بداية تصنيفه لكتبه سواء في التاريخ او حتى التفسير ، بان اي خطأ او زلل ، فمرجه يعود لمن نقل عنهم .

3 - حسب المرويات المدونة من قبل الطبري ، فان صاحب الترجمة ، حاول بكل جهد ان ينهل من المنابع الاصلية ، وان يجعل موارده متعددة القنوات ، متنوعة المناحي ، واعتمد الكم دون الكيف ، وهذا مادفع سزكين او غيره احيانا الى نقد الطبري ، لانه ابتعد عن التصريح براهنه في حوادث كان عليه ان يقيمها ، وفق المعطيات المتاحة بين يديه .

حاول سزكين ان من خلال بعض الادلة المتوافرة بين يديه ان يؤكد بان الطبري في مسالة تجميع النصوص ((استمد مادته من كتب كان له حق روايتها ، ومن كتب اخرى لم يجز بروايتها ، وتشير سلاسل الاسناد التي جاء بها الى حق الرواية كما يتضح من العبارات ، حدثاه ، اخبرناه ، او كتب ، اما الكتب التي لم يجز بروايتها فقد قدم لمادتها بعبارات ، منها ، قال ، ذكر ، روى ، حدثت ...)) (سزكين : 1991 ، 160/2) ، مع انه لم يركز كثيرا على منهج بعض المستشرقين في تحويل المعنى الحقيقي لبعض مرويات الطبري و توجيهها غير الوجهة التي اراد الطبري ان يوجهها (الديب : 1992 ، 38 - 39) .

من ناحية اخرى عكف سزكين على توضيح رؤيته بشأن عملية جمع الطبري لمروياته ، فقد اشار الى مصنفات الطبري ، ليست حشدا للنصوص الشفوية ؛ بل مدونات مجموعة للكتب التي تمكن من الاطلاع عليها او حصل عليها بطرق متنوعة ، والكثير منها كانت تعود لحقب سابقة على عهده وحدد سزكين التورخ الرقمي لتلك المدة بين (50 - 250 هـ) ، بصورة تقريبية . ورجح سزكين بان الطبري حاول قدر الامكان ان يتلافى الاعتماد على كتب معاصريه ، وان مانق عليه من اسماء في سلاسل الاسناد ماهي الا اسماء الرواة وليست اسماء المصنفين المعاصرين له (سزكين : 1991 ، 160/2) .

اشاد سزكين في الوقت نفسه بدراسة الفت حول مصادر تاريخ الطبري ، تلك الخاصة بهورست ، التي شدد فيها على ان الطبري في مروياته الخاصة بالتفسير قد يكون اعتمد على عدد من التفاسير التي سبقت عهده ونقل منها اقتباسات كاملة ، فضلا عن مدونات اخرى انتقى منها مقتطفات متنوعة (سزكين : 1991 ، 160/2) .

لكن سزكين لم يبتعد عن الموضوعية عندما انتقد وبلطف عمل الباحث هورست مؤكدا بالقول ك ((وكان يمكن للمؤلف في بحثه الشاق ان يمضي في بحث الرواة المتأخرين ، المشتركين في عدة اسانيد ثم من قبلهم فمن سبقهم ، حتى يصل الى اقدم اسم مشترك ، سبق تفرع الاسناد ، فيصل الى اسماء مؤلفي الكتب التي استفاد منها الطبري)) (سزكين : 1991 ، 160/2) .

وفي ختام الصورة التي رسمها للطبري ، ذكر سزكين بانه على الرغم من وجود بعض الاشكاليات التاريخية في مسالة جمع الطبري لنصوصه ومروياته سواء اكان في التاريخ او التفسير ، وتصريحه باسماء بعض تلك المصادر او اغفاله للبعض الآخر ، فان الطبري ((قد احتفظ احتفاظا كاملا بكثير من الكتب المبكرة التي ضاعت)) (سزكين : 1991/2 ، 160) ، وحول هذا الامر ينظر ايضا : (ابن النديم : 234 - 235 ، الصفدي : 286-287 ؛ الزركلي : 294/6) .

الخاتمة

- 1 - ظهر من خلال البحث ان فؤاد سزكين عمل جاهدا من اجل ان يحيي الكثير مما يتعلق بدراسة المخطوطات ، و صرف جهدا كبيرا في سبيل ان يصل بالمادة العلمية الى المختصين وفق افضل المسالك الاكاديمية .
- 2 - لم يال جهدا في سبيل اتقان اللغة العربية ، لكي يتمكن من قراءة ودراسة لغة المخطوطات بتودة و سهولة ، لكي لا يقع في مزالق فنية و علمية ، تتعلق بجودة التحقيق للنص المدون .
- 3 - استفاد سزكين كثيرا من خبرات الباحثين والمختصين بعلم المخطوطات من المستشرقين ولاسيما الالمان الذين كان لهم باع كبير في المجال المشار اليه ، وتمكن بعد جهد وصبر شديدين ان يُخرج كتابه تاريخ التراث العربي بحلة علمية جيدة .
- 4 - كان الطبري واحدا من ابرز الشخصيات التاريخية التي وقف عندها سزكين ، اكثر من مصنفين و مؤرخين و مفسرين اخرين بسبب الجحد الذي برزه الطبري في مؤلفاته التاريخية فضلا عن تفسيره الذائع الصيت .
- 5 - اثارت مسألة جمع وتدوين الطبري لنصوصه ومروياته الكثير من الاسئلة لدى سزكين الذين تمكن من خلال القراءة المتأنية لمجهودات الطبري ، ان يبين بان صاحب الترجمة ، لم يكن ذا مسلك شقوي في تسجيل المرويات بالكامل ، بل انه حاول بكل جهد ان يستفيد من الكثير من المصادر المدونة التي سبقت عهده .
- 6 - اثنى البحث على رؤية سزكين الشاملة لعصر الطبري و كيفية تعامله مع نقل المرويات الينا ، وهو الذي اشاد به ، بانه احتفظ بالكثير من المصادر التاريخية ، والمتعلقة بالتفسير ، من الضياع والفقدان .

ثبتت المصادر والمراجع :

- 1 - ابن الاثير الجزري ، عز الدين علي بن ابي الكرم محمد (ت 630 هـ / 1232 م) ، الكامل في التاريخ ، ط1 ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، 1987 .
- 2 - اميدي ، كرفان ، الكرد في كتابات المؤرخ ابن الاثير الجزري ، ط1 ، دار سبيري ، دهوك ، 2006 .
- 3 - بدوي ، عبدالرحمن ، موسوعة المستشرقين ، ط3 ، دار العلم للملايين ، بيروت ، 1993 .
- 4 - بروكلمان ، كارل ، تاريخ الادب العربي ، ترجمة رمضان عبدالنواب ، دار الكتاب الاسلامي ، قم ، 1977 .
- 5 - الخطيب البغدادي ، ابي بكر احمد بن علي ، (ت 463 هـ / م) ، تاريخ بغداد ، تحقيق مصطفى عبدالقادر عطا ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، د.ت .
- 6 - بيات ، فاضل مهدي ، مكتبات المخطوطات في استانبول دراسة تاريخية ، بحث منشور ضمن مجلة معهد المخطوطات العربية ، المجلد 4 ، ج2 ، القاهرة ، 1996 .
- 7 - التونسي ، محمد خليفة ، تاريخ الامم والملوك للطبري ، مطابع كوستا توماس ، القاهرة ، د.ت .
- 8 - جيليو ، كلود ، الطبري وتحصيله الثقافي ، ترجمة محمد خير البقاعي ، مجلة المورد العراقية ، المجلد 19 ، العدد 2 ، بغداد .
- 9 - حسن ، صالح عبد ومحاسن علي حسين ، الترجمة دورها في النهضة الاوربية من خلال كتاب تراث الاسلام ، مجلة اداب الفراهيدي ، (تكريت : 2004) ، كانون الثاني ، عدد 18 .
- 10 - الخالدي ، صلاح عبدالفتاح ، تعرفين الدارسين بمنهاج المدرسين ، ط2 ، دار القلم ، دمشق ، 2002 .
- 11 - ابن خلكان ، ابي العباس شمس الدين احمد بن محمد (ت 681 هـ / 1282 م) ، وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان ، تحقيق احسان عباس ، دار صادر ، بيروت ، د.ت .
- 12 - الديب ، عبدالعزيز ، المستشرقون والتراث ، ط3 ، دار الوفاء للطباعة والنشر والتوزيع ، بيروت : 1992 .
- 13 - ديورانت ، ول وايرل ، قصة الحضارة ، ترجمة محمد بدران ، دار الفكر للطباعة والنشر ، بيروت ، 1988 .
- 14 - الذهبي ، شمس الدين محمد بن عثمان (ت 748 هـ / 1347 م) ، الاشارة الى وفيات الاعيان ، تحقيق ابراهيم صالح ، ط1 ، دار ابن الاثير ، بيروت ، 1991 .
- 15 - الذهبي ، العبر في خبر من غير ، تحقيق ابوهاجر محمد السعيد بسيوني ، دار الكتب العلمية ، بيروت ، د.ت .
- 16 - سزكين ، فؤاد ، تاريخ التراث العربي ، ترجمة محمود فهمي حجازي ، قم ، 1412 .
- 17 - سزكين ، فؤاد ، اكتشاف المسلمين للقارة الامريكية قبل كريستوفر كولومبوس ، ترجمة فرين بن فغول ، فرانكفورت ، 2014 .
- 18 - سزكين ، فؤاد ، عرض موجز لمتحف استانبول لتاريخ العلوم والتكنولوجيا في الاسلام ، استانبول ، 2010 .

- 19 – السمعاني ، ابي سعد عبدالكريم بن محمد (ت 562 هـ / 1166 م) ، الانساب ، تحقيق عبدالله عمر البارودي ، ط1 ، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع ، بيروت ، 1998 .
- 20 – الشبل ، علي بن عبدالعزيز بن علي ، امام المفسرين والمحدثين والمؤرخين ابوجعفر محمد بن جرير الطبري ، ط1 ، الرياض ، 2004 .
- 21 – الشيرازي ، ابو اسحاق ابراهيم (ت 476 هـ / 1083 م) ، طبقات الفقهاء ، تحقيق احسان عباس ، ط1 ، دار الرائد العربي ، 1981 .
- 22 – ابن ابيك الصفدي ، خليل بن ايوب (ت 764 هـ / 1465 م) ، الوافي بالوفيات ، تحقيق احمد الارناؤوط وتركي مصطفى ، دار احياء التراث العربي ، بيروت ، 2000 .
- 23 – الطبري ، محمد بن جرير ، (ت 310 هـ / 922 م) ، تاريخ الرسل والملوك ، تحقيق محمد ابو الفضل ابراهيم ، ط3 ، دار المعارف ، القاهرة . دت .
- 24 – عبد ، رعد مامون حسين ، شواهد الشعر الجاهلي في تفسير الطبري ، رسالة ماجستير (غ.م) جامعة ديالى ، ديالى ، 2013 .
- 25 – عبدالرؤف ، محمد عوني ، جهود المستشرقين في التراث العربي بين التحقيق والترقيم ، ط1 ، القاهرة ، 2004 .
- 26 – العقيلي ، نجيب ، المستشرقون ، دار المعارف ، مصر ، 1964 .
- 27 – العمري ، اكرم ضياء ، عصر الخلافة الراشدة ، ط1 ، منشورات دار العبيكات ، الرياض : دت .
- 28 – ابن كثير ، عمادالدين ابوالفدا اسماعيل بن عمر (ت 774 هـ / 1373 م) ، البداية والنهاية ، بيروت ، 1991 .
- 29 – معروف ، بشار عواد ، مظاهر تأثير علم الحديث في علم التاريخ عند المسلمين ، مجلة الاقلام ، السنة الاولى ، دار الشؤون الثقافية العامة ، بغداد ، 1984 .
- 30 – ابن النديم ، محمد بن اسحاق (283 هـ / 922 م) ، كتاب الفهرست ، دار المعرفة ، بيروت ، 1978 .
- 31 – ياقوت الحموي ، شهاب الدين ابي عبدالله ياقوت بن عبدالله ، (ت 626 هـ / 1229 م) ، معجم الادباء ، ط3 ، دار الفكر ، بيروت ، 1980 .
- 32 – ياقوت الحموي ، معجم البلدان ، تحقيق محمد عبدالرحمن المرعشلي ، دار احياء التراث العربي ، بيروت ، دت .
- 33 – يلماز ، عرفان ، مكتشف الكنز المفقود فواد سزكين وجولة وثائقية في اختراعات المسلمين ، ترجمة احمد كمال ، ط1 ، دار النيل للطباعة ، القاهرة : 2015 .
- 34 – Beyhan,Nevzat(2015),Bilimler Tarihinde Zirve Islam Fuat Sezgin, Istanbul,yafa.
- 35 – Fuat Sezgin(1967), Geschichte Des Arabischftns, Leiden, Band1.
- 36 –Turan sefer(2015) , Fuat Sezgin Bilim Tarihsohbetleri, baski 1, Istanbul.
- 35 – Beyhan,Nevzat(2015),Bilimler Tarihinde Zirve Islam Fuat Sezgin, Istanbul,yafa.
- 36 – Fuat Sezgin(1967), Geschichte Des Arabischftns, Leiden, Band1.
- 37 –Turan sefer(2015) , Fuat Sezgin Bilim Tarihsohbetleri, baski 1, Istanbul.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE KİLİS

KİLİS IN EVLIYA CHELEBI TRAVELOGUE

Öğr. Gör. Dr. Muhammet ATASEVER

Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Ortak Zorunlu Dersler Koordinatörlüğü,

Türk Dili Bölümü, Kilis.

ÖZET

Yeni yerleri görme, keşfetme ve merak duygusu insanı varlık sahnesine çıktığı günden bugüne ilkel yahut modern manada göçlere yönlendiren temel etkenlerden olur. Öyle ki bilinmeyenleri aktarma, malum olmayanı dillendirme arzusu henüz yazı icat edilmemişken, onu farklı tarz ve biçimlerde başka başka araçlar kullanarak gördüklerini paylaşmaya, diğer insanlara aktarmaya iter. Uzak diyarlara sefer kabiliyetinin artması, hayvanlarının ehlileştirilmesi, yeni ulaşım araçları ile farklı kültürlerle yaklaşmanın kolaylaşması ve yazının da icadı; hülâsa medeniyetin ilerlemesi beraberinde edebiyatta yeni bir türe, seyahatnâme, zemin hazırlar. Esas olarak gezilip görülen yerlerin sözcüklerle çizilen portresi manasına gelen seyahatnâme, dünya edebiyatında Herodotos, Marco Polo, İbni Batuta gibi seyyahların önemli örnekleri ile ortaya çıkarken; edebiyatımızda Seydi Ali Reis'in "Mirât'ül Memâlik" adlı eseri ile ilk defa görülür. Evliya Çelebi'nin Hicri 1040'ın 10 Muharrem Ayı Aşure gecesi rüya âleminde Yemiş İskelesi yakını Âhi Çelebi Camii'nde Hz. Muhammed (a.s.)'in ellerini öpüp akabinde heyecandan "Şefaât yâ Rasulallah!" diyeceği yerde; meşhur isteği "Seyahat yâ Rasulallah!" demesi ile başlayan macerası çığır açar, hem dünya hem de Türk edebiyatında nitelik nicelik açısından aşılması güç bir eser ortaya çıkarır. Birçok bilim dalı için önemli başvuru kaynaklarından olan eser edebiyat açısından da değerli bilgilere sahiptir. Türk Halk Edebiyatı özelinde ise Evliya'nın müşahedeleri ve aktardıkları halk kültürü bağlamında onu incelenmesi, üzerinde düşünülmesi gereken eserler arasına koyar. Evliya Çelebi'nin Kilis üzerindeki gözlemleri ve yöreye ait verdiği bilgiler bu çalışmanın konusu olacaktır. Tarih boyunca Kilis hem bulunduğu konum hem de yöreye sahip olan egemen güçlerin çokluğu açısından dini, etnik ve kültürel çeşitlilik olarak küçük ama önemli bir kavşak noktası olmuştur. Kaynaklarda kendisine çokça yer verilen Kilis için en fazla malumatın yer aldığı önemli eserlerden birisi de Seyahatnâme'dir. Kendi deyimiyle her ne tarafa bakış oklarını yayıyla çekip atsa o an hedefi vuran Evliya; Kilis'in sırasıyla yönetim, mimari, eğitim, coğrafi özellikler, ziyaretgâhlar ve köylerini tanıtır. Bu muhitlerde yaşadıkları ile daha önce yaşananları halkın muhayyilesinde yer etmiş kişi, yer, olay ve durumları; kısa, öz, kimi zaman detaya iner bir tarzda resmeder.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatnâme, Kilis.

ABSTRACT

The sense of seeing, discovering and exploring new places is one of the main factors that have led people to migrations in primitive or modern sense. Such that, the desire to convey the unknown and to speak the unfamiliar pushed man to share what he had seen with other people through various styles and forms, even when writing had not yet been invented. The increasing ability to travel to remote lands, taming of animals, facilitating contact with different cultures with new means of transportation and invention of writing – the advancement of civilization so to speak – led the way for a new genre in literature, the travel accounts. Travelogue, which means the portrait of places drawn by words, was exemplified by key travellers such as Herodotus, Marco Polo and Ibni Batuta in world literature. The first example of travelogue in Turkish literature is “Mirât’ül Memâlik” by Seydi Ali Reis. It is reported that Evliya Chelebi had a dream on the Ashura night on 10 Muharram, in Hijri 1040 in his sleep in Ahi Chelebi Mosque, and he saw Prophet Muhammad (pbuh) in his dream, kissed his hands and, out of excitement, mistakenly uttered "I want travel O the Messenger of God" against his wish to say "I ask for peace O the Messenger of God!". This incident marked an era when an unprecedented example of travel literature emerged for both world and Turkish literature. It is an important reference resource for many disciplines and has valuable information in terms of its literary value. On the other hand, Evliya's adventures and anecdotes are also of great importance for folk culture investigations in the context of Turkish Folk Literature. This study deals with Evliya Chelebi's observations on Kilis and the information given on the region. Throughout history, Kilis has been a small but important crossroads in terms of its religious, ethnic and cultural diversity both as a location and as having hosted various ruling powers in the region. The Travelogue (Seyahatname) is one of the important texts that has great information on Kilis. Evliya – who, in his own words, strikes the target at any moment if he shoots the arrows of his gaze – introduces Kilis' management, architecture, education, geographical features, prominent places and villages respectively. Sometimes briefly, sometimes in a detailed way, he depicts what he and others experienced there; notable people, places, events and situations that occupied a broad space in people's imaginations.

Keywords: Evliya Chelebi, Seyahatnâme, Kilis.

GİRİŞ

Evliya Çelebi'nin asıl adını eserinden öğrenemiyoruz, tarihi kaynaklara göre de tam ve gerçek adı bilinmiyor. Babasının adı Derviş Mehmed Zılli Efendi olarak eserde geçmektedir. Eserde annesi, kardeşi veya kardeşlerinden herhangi bir bahis yoktur. Annesinin yakın akrabası olan Melek Ahmed Paşa eser boyunca bahis konusudur. Evlenmediği eserden anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi çoğunlukla kendisine eserde ‘Hakir Çelebi, Hakir, Hakir Evliya’ diye hitap etmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere mütevazı bir insandır. İlk eğitimini babasından almış, küçük yaşta hafız olmuş, babasından baba mesleğini öğrenmiş, küçük yaştan itibaren hocalardan medrese eğitimi almıştır. Eserden anlaşıldığı üzere güzel bir sese sahip

olmasından dolayı dini toplantılarda aranan isim olmuştur. Ayasofya’da sürekli Kuran-ı Kerim okuyan hafızlardan birisi olma başarısını göstermiştir. Melek Ahmed Paşa’nın himayesinde olmasından dolayı birçok avantaj elde etmiş, birçok problemi bu Paşa akrabası sayesinde ve kıvrak zekâsıyla aşmayı bilmiştir.

Melek Ahmed Paşa’nın sadrazam olmasıyla birlikte yıldızı iyice parlamış çok uzak memleketlere fetihler, geziler aracılığıyla iştirak edebilmiştir.

Yüksek devlet erkânıyla çok yakından dost olmuş bunu hiç bir zaman kötü yönde kullanmamış, makam istememiş, hatta ömrünün çoğunu at sırtında sıkıntılar içerisinde geçirmiş, birçok tehlike atlatmıştır.

Eserden anlaşılacağı üzere bir kaç dil bilmekte, ince bir zekâ sahibidir. Bir savaşçı kadar atik ve güçlü olduğu savaşlarda ve tehlike durumlarında gösterdiği hüner sayesinde belli olmaktadır.

Evliya Çelebi’nin nerede öldüğü eserden anlaşılamamaktadır. Ama son ciltte bahsi geçen Mısır’ın tamamlanmaması orada vefat ettiği ihtimaline kuvvet kazandırmaktadır.

SEYAHATNAME

Geçmiş yüzyıllarda, başka memleketler hakkında bilgi verme, insanların yaşama biçimlerini anlatma ve tanıtmaya görevini daha çok seyyahlar yerine getirmiştir. Gezdikleri memleketler hakkında çeşitli konuları ele alan seyyahlar, seyahatnameleri ile insanların bilgi sahibi olmalarını sağlamışlardır.

Bu seyahatnameler insanların diğer kültürlerle aşina olmalarını sağlamış, uzakta da olsa kültürel bağın ve etkileşimin kurulmasına ön ayak olmuştur. Seyahatnameleri, dönem şartları içerisinde değerlendirerek, günümüz belgesellerine benzetebiliriz.

Seyahatname’nin kısaca bir tanımı şöyledir:

Bir yazarın gezip gördüğü yerlerden edindiği bilgi ve izlenimlerini anlattığı eser. (TDK, 2011:2083)

Seyahatname hakkında bu kısa tanımdan sonra İskender Pala’nın şu tanımı onu tam olarak tarif etmek için yeterli olacaktır:

“Seyahatnameler, coğrafya ile ilgili gezi eserleri olabildiği gibi, bir şehrin güzelliklerini ve en önemlisi güzelliklerini anlatması bakımından bizi ilgilendiren şehrengizler, bazı şairlerin başından geçen önemli ve ibretli olayları anlattıkları (manzum) sergüzeştânâmeler, gurbete düşenlerin başlarından geçenleri kaleme aldıkları, gurbetnameler, siyasi bir görev için dış ülkelerden birine elçilerin yazdıkları, sefâretnâmeler ile doğrudan doğruya seyahat izlenimlerini aktaran eserlerdir. Seyahatnameler, nesir diliyle kaleme alınıp, gezilen yerlerin insanları ve çevre özellikleri ile adetler, hayat şartları, giyim, kuşam vb. konularda bilgi verirler.” (İskender Pala, 1999:554)

EVLIYÂ ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

Evliya Çelebi'nin seyahatnamesi Osmanlı Duraklama Devri'nde yazılmıştır. Bu da 17.yy'a tekabül etmektedir. Eser on ciltten oluşmaktadır. Bu ciltlerin genel olarak dördü Anadolu sahasını, altısı Anadolu dışını ele almaktadır. Anadolu sahası dışını ele alan ciltlerde Anadolu geçiş sağladığı için bahis konusu olmuştur. Eser dünyanın çeşitli yerlerinden bazen tamamen bazen kısmen çevrilmiştir. 19. yy'da Arap harfleriyle, 20. yy'da Latin harfleriyle basılmıştır.

Seyahatname'nin 17. yy'da yazılması ona önemli bir avantaj kazandırmıştır. Çünkü fetihler neredeyse bitmiş, çok az savaş çıkmış, Osmanlı karşısında belirgin bir güç görülmemiştir. Bu yüzden Evliya Çelebi Osmanlı'nın hâkimiyet sahasını çok iyi kullanmış ve eserini oluştururken zorluklarla karşılaşsa da bu rahatlığı kullanmasını bilmiştir. Gittiği yerlerde padişah veya sadrazamı temsil ettiği için hürmet ve çokça yardım görmüştür.

“17. yüzyıl Osmanlı coğrafyası, bu dönem konuşulan Türkçe ve ağız özellikleri, gittiği bütün yerlerin genel durumu, coğrafi konumu, tarihi, halkının özellikleri, dili, dini, kıyafetleri, sanatları, gündelik yaşamları, tarih, karşılaştırmalı coğrafya, sanat tarihi ve etnografya açısından eşsiz bilgiler, dinler tarihi açısından önemli mesajlar, Osmanlı toplumundaki müslim-gayrimüslim ilişkileri, gayrimüslim halkların gündelik hayatları, ekonomik ve kültürel durumları, nüfusları, ibadet yerleri, inanç ve itikatları, farklı topluluklara ait öyküler, türküler, halk şiirleri, söylenceler, masal, mani, ağız ayrılıkları, halk oyunları, giyim-kuşam, düğün, eğlence, inançlar, komşuluk bağlantıları, toplumsal davranışlar, sanat ve zanaat varlıkları, gezilen yörelerin evlerinden, cami, mescid, çeşme, han, saray, konak, hamam, kilise, manastır, kule, kale, sur, yol, havra gibi değişik yapıların bütün özellikleri; bunların yapılış yılları, onarımları, yapan, yaptıran veya onaranlar, bulunduğu bölgelerin mutfak kültürü ile ilgili zengin bilgiler, gezilen bölgenin yönetiminden, eski ailelerinden, ileri gelen kişilerinden, şairlerinden, oyuncularından, çeşitli kademelerdeki görevlilerine kadar ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.”(Çelik Şavk, 2011:19-21)

Seyahatname, bir seyahat eserinden çok ansiklopedik nitelik taşıyan bir eserdir. Gezilen yerlerin kültürü, dili, halkı, mimarisi hakkında çok geniş bilgiler verilmiş, bu bilgilerle yetinilmeyip orada bulunan halklar ve önemli kişiler hakkında çeşitli anlatılar direk veya dolaylı olarak aktarılmıştır. Bu aktarımda çoğunlukla nesnel bir anlatım yer alsa da, bazı durumlarda Evliya Çelebi kendi yorumlarını da katarak anlatma yolunu seçmiştir. Seyahatnamenin dili dönemine kıyasla gayet sade, külfetsiz, anlaşılırdır. 17. yy Anadolu Türkçesini yansıtmaktadır. Eserde gidilen yerlerin halkının dil özelliklerinin örneklerle verilmesi ona o dönem ait yabancı dil araştırmaları açısından da önem kazandırmaktadır.

Seyahatname'de Evliya Çelebi hiçbir gerçeği gizlemekten kaçınmamış her durumu bütün açıklığıyla esere tafsilatlı bir biçimde aktarmıştır. Bazı Osmanlı padişahlarını yeri gelince eleştirmiş yeri gelince övmüştür. Dinen sakıncalı sayılabilecek içerikte olan durum ve olaylar hakkında açıkça fikrini ve gördüklerini iletmekten çekinmemiştir. Öyle ki kendisini dahi alaya alarak başından geçen olayları fıkravari biçimde anlatmaktan geri durmamıştır. Evliya Çelebi bu bakımdan gününün en aydın insanlarından birisi sayılabilir.

Seyahatname’de birçok yer ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Eserden Evliya Çelebi’nin gittiği yerleri çok iyi gözlemlediği anlaşılmaktadır. Gidiş güzergâhında olan bazı yerlerin bahsi farklı bazen de aynı ciltte iki hatta üç defa geçmektedir. Bu da eseri edebi anlatıların varyantları bakımından zengin bir konuma taşımıştır.

Kısacası Seyahatname türünün en uzun, en hacimli eseri olmasının yanı sıra edebi, tarihi, coğrafi, mimari, halk kültürü vb. birçok alanda kendi döneminin ve kendinden önceki dönemlerin de aydınlatılmasını sağlayacak çok önemli bir başvuru kaynağıdır.

Seyahatname’nin ele aldığı merkezler ise cilt bazında şöyledir:

I. Cilt: İstanbul

II. Cilt: Bursa, Bolu, Trabzon, Erzurum, Azerbaycan, Kafkasya, Kırım, Girit

III. Cilt: Konya, Kayseri, Antakya, Şam, Urfa, Maraş, Sivas, Gazze, Sofya, Edirne

IV. Cilt: Bağdat, Basra, Bitlis, Diyarbakır, Isfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van

V. Cilt: Akkirman, Belgrad, Gelibolu, Manastır, Özü, Saraybosna, Slovenya, Tokat, Üsküp

VI. Cilt: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon, Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra, Venedik, Mostar, Kanije

VII. Cilt: Eğri, Hatvan, Yanık, Viyana, Çanad, Eflak, Boğdan, Bükreş, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray, Çerkezistan, Dağıstan, Ejderhan, Kalmukistan, Saray, Moskova

VIII. Cilt: Gümülçine, Kavala, Selanik, Tırhala, Atina, Mora, Navarin, Girit Adası, Hanya, Kandiye, Elbasan, Ohri, Tekirdağı

IX. Cilt: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine

X. Cilt: Mısır, Sudan, Habeşistan, Somali, Cibuti, Kenya, Tanzanya

SEYAHATNÂME’DE KİLİS

Çalışmamızın Kilis gibi tarihi, dini ve kültürel zenginliğe sahip bir geçiş güzergâhını ele almasının yanında önem arz eden önemli bir noktası Seyahatnâme’nin ilk 8 cildinin Kilisli ilim adamları tarafından istinsah edilmiş olmasıdır; ayrıca bu önemli araştırmacılar Seyahatnâme’nin nüshalarının bulunmasına da katkı sağlamışlardır. Bu âlimlerden birisi olan Kilisli Rifat Kardam (Karadişoğulları, 2001:153-162) kendi döneminde eserin önemine ve hak ettiği değerin verilmeyişine dikkat çekmiştir:

“Dokuzuncu ve onuncu asr-ı hicrîdeki Osmanlı İmparatorluğu tarih ve coğrafyasının adeta mufassal bir ansiklopedisini vücûda getiren bu eser hakkında ecnebiler ve müsteşrikler bile alâka gösterirken, bizim aldırmamazlık ve unutkanlık göstermemiz çok elim bir kadir nâşinaslıktır.” (Karadişoğulları, 2001:161)

Evliya Çelebi “*Evsafi kal'ai şirin ve arusu zemin şehri Ayıntabı kadim*” (MİV, 1935:352) ile başlayan Gaziantep bahsinin sonunda “*Menzili Kariye-i Kara Melek*” (MİV, 1935:360) başlığında:

“*Bâlâdaki yüzer evli ve bağ ve bağçeli Müslüman köyleridir Ve bu Kara Melek henüz bina olunmuş yüz evli bir Türkman köyüdür Ve Ayıntab hakindendir Andan Keyfir gedüğün aşup 6 saat*” (MİV, 1935:360) yoldan sonra Kilis'e varır ve şehrin genel özelliklerini anlatarak izlenimlerini aktarmaya başlar.

Evliya, şehri altı başlık altında verir:

Evsafi şehri Kilis

Ziyaretgâhı Kilis

Kariyei Mercı Dabık

Kal'ai Re'si Osman

Kariyei Sücud

Kariyei Leylûb ve Kariyei Tibil ve Kariyei Sücudu Sagir (MİV, 1935:360-365)

Evsaflı Şehri Kilis

Osmanlı yönetiminde valide sultanların hâss-ı hümayûnlarından olarak zikredilen Kilis, Halep Eyaleti'ne bağlı bir sancaktır. Kilis'in çepeçevre etrafı tam yedi bin üç yüz adım ve Kilis Kalesi harap olmuş olsa da şehrin dört tarafı kale gibi yüksek kerpiç kalın duvarlarla sarılıdır. Halk *Celâli ve cemali ve Cum Ekradı*¹ndan korktuğu için bu yapılar yüksektir.

Kilis'in dört yanında toplam sekiz kapı vardır: *Büyük, Küçük ve Alçak Tedribe; Ayn, Yusuf Çelebi, Nevverd Hüseyin zade, Ak Haran ve Çulha Tedribesi*. Herbirinin baktığı yön de ayrıca zikredilmiştir. Beş mahalle ve dört bin altı yüz altmış topraklı ve kireç örtülü mükellef mamur evler tedribelerin arasında yapılmış yüksek duvarlıdır, hendekleri yoktur; ama Evliya: “*Eğer hendeği olsa bir metin kal'a olurdu.*” (MİV, 1935:360) diyerek yapıların sağlamlığı hakkında kanaatini dile getirir.

Kilis, Azez ve Ekrad'da 16. yy'da Canbolat Oğulları yönetimi etkin olmuştur. 17. yy başlarında Canbolatoğlu Ali Paşa'nın isyanı Kuyucu Murad Paşa tarafından bastırılır. Padişah Ali Paşa'yı affetse de Kuyucu Murad Paşa'nın isteği üzerine boğdurulur. Ali Paşa ile Canbolat Oğulları'nın yönetimi sona erer. (Akis, 2015:391-404) Seyahatnâme'de Canbolat Oğulları ailesinin Kilis'e mimari yönden katkılarını ve Evliya Çelebi'nin eserler üzerindeki hayranlığını görürüz.

Evliya, Kilis camilerini mimari yönden çok beğenir. Taaccüb ve hayranlıkla baktığı *Canpulad Oğlunun Camii*'ni dört yarım yan kubbesi, sanatlı mihrabı, minberi ve köşk gibi bir müezzin mahfili -kürsüsü- ile sanatlı, süslü, padişahlara layık bir yapı olarak nitelendirir. Arap

¹ Cum Kürtleri hakkında Evliya Çelebi Seyahatnâme'nin 3. cildinde teferruatlı bilgiler vermektedir. (Kahraman, Dağlı, 2010:197)

diyarında benzeri olmayan minaresi; avlusu, nakışlı ham mermerleri ve şadırvanı ile yapı onu kendisine hayran bırakır. Yapının manevi atmosferinden çok etkilenir: “*Ve bu cami helâl zülâ ile bina olunmak ile öyle ruhaniyyet vardır itikâfa niyyet idüb içinden çıkmamak iktiza ider.*” (MİV, 1935:361)

Diğer cami bahisleri daha kısadır, camilerin isimlerini ve yapı malzemelerinin adlarını vermekle yetinir. *Büyük Camii*, *Şeyh Camii*, *Hasan Bey Camii* ve *Cenine Camii* kargir yapıdır. *Tabahane Camii*, *Ali Subaşı Camii* ve *Ali Çavuş Camii*- kapısı üzerinde Tevbe Suresinden bir ayet-i kerime işlidir ve bir şiirle tarih kaydı düşülmüştür- kireç örtülüdür. Bunların dışında mükellef ve sağlam olan bir de *Haci Hilâl Mescidi* vardır.

Yedi medrese, on bir sıbyan mektebi, dokuz çeşme, on bir kargir bina han, çoğu kargir yapıli iki bin yüz yetmiş dükkân ile yirmiden fazla saray hamamı bulunan Kilis'te halkın faydalanabildiği üç hamam vardır. *Hasan Bey Hamamı*, *Hoca Hamamı* ve *Pulad zade Hamamı*. Bunların içinde Evliyâ'nın suyu, havası, yapısı ve hizmetçileri ile dikkatini celbeden *Pulad zade Hamamı*dır. Kapısı üzerinde Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri döneminde yapıldığına dair tarih kaydı şiirle düşülmüştür. Saraylardan da en mükellef yapıda olanı *Canpulad zade Ali Paşa Sarayı*'dir. *Beğler Sarayı*, *Mustafa Ağa Sarayı* ve *Hacı Ağa Sarayı*'nin de varlığından Evliya sayesinde haberdar oluruz.

Kilis'te on bir hanın varlığından bahseden Evliya sadece hanlardan en büyüğü, kale gibi demir kapılı ve yapıli *Canpulad Oğlu*'nu zikreder.

Daha sonra Mevlevi Tekkesini tasvir eder; hayrat olarak inşa edilmiş *Âsitanei Hazreti Mevlâna*'nın dört tarafı çeşitli çiçeklerle süslenmiştir. Dergâhın havuzu, şadırvanı ve selsebilleri mevcuttur.

Evliya Çelebi, sokakları temiz diye bahsettiği Kilis'i Haleb eyaletine bağlı olmasından ötürü Arabistan diye de zikreder.

Kilis'te insanlar alaca renkten kereke giyer, başlarına kavuk üzere sarık sararlar. Kadınları hususi olarak gümüştan sivri takke giyip beyaz çarşafa bürünür, sarı çizme giyerler. Bütün kadınlar düğünlerde zılgıt çalar. Şehir de yer yer Arap güzeller de vardır. Halk fukaradır.

Suyu ve havası orta halli olan Kilis'te limon, turunç, nar, zeytin ve inciri cihana nam salmıştır. Rum, Acem ve Arap'a Kilis inciri her yıl binlerce yük gönderilir. Üzümü o kadar öne çıkmıştır ki hukuki işlerin kayıt altına alındığı defterlerde, *sicillât*, Kilis'in meşhur kırk çeşit üzümü de zikredilmiştir. Kilis ovası bu bağ ve bahçelerle bezelidir. Uzun boylu meleşe benzeyen servi ağaçları da yer yer görülür.

Ziyaretgâhı Kilis

Eskiden büyük bir şehir olan Kilis'te nice bin büyük veli yattığından bahseden Evliya, kimi zâtlar hakkında çeşitli malumatlar verirken kimilerinin ise yalnızca bulunduğu yeri zikretmekle yetinir.

Şüheda Mahallesi mezarlığında Halid İbni Velid (r.a.)'in Kilis kuşatmasında şehit olan 3 bin Sahabe-i Kirâm ismiyle resmiyle mezar taşlarında yazılıdır. Hacı Hilâl Mescidi dibinde bir kubbe içinde Erbâb-ı Soffa'dan olan *Şeyh Ahmed* ve *Şeyh Muhammed* hazretleri medfundur.

Odun Pazarı'nda *Şüheda Sultan*, *Canpulad zade Hamamı* civarında *Şehid Cemalî Sultan*, *Ak corum Tedribesi* yakınında *Şeyh İvaz Sultan* yatar.

Şehrin kuzeyinde şehre hâkim bir tepe üzerinde Hz. Muhammed (a.s.)'in akrabalarından ve aynı zamanda Muaviye Hazretleri (r.a.) ile vahiy kâtiplerinden olan *Hazret-i Şurahbil*² (r.a) medfundur. Halk için bu tepe bir toplantı yeridir. Hz. Muhammed (a.s.)'in dini konuları meşveret ettiği kişilerden olduğu için “Şûr el-Habîb”³ derler. Farklı zamanlarda tepeye nur indiğine halk şahittir.

Şehrin batısında yine Sahabe-i Kirâm'dan Muhammed-i Arâbî Hazretleri (r.a.) bir tekkede medfundur. Hazreti Peygamber (a.s.) birer ritil hurma tayin ettikleri için Rattâli ismi ile meşhurdur.

Şehrin kible tarafında Hazret-i Muhammed (a.s.)'in çâşnigirbaşısı *Şeyh Muhammed-i Summatî* (r.a.) nurlu bir kubbe içinde uyur. Sofra (summat) döşediğinden ötürü bu ismi almıştır. Hz. Ebubekir (r.a.)'in hilâfetinde şehit olmuştur. Tekkesinde fakir fukaranın gelip karnını doyurduğu fahfara ekmeği her daim mevcuttur.

Bu tekkenin yakınında *Şeyh İzzeddin* ve *Şeyh Yusuf* bir küçük kubbede yatarlar.

Mevlevihane kapısı dibinde *Hoca Dûr* isimli evliya bir zât yatar. Öyle ki bu zât zeval vaktinin yaklaştığını bildiğinden Kadir gecesi yetmiş katar deve yükü mücevheratı fakirlere dağıtır, kölelerini azad eder.

Şehrin batısında uzakça bir tepede büyük bir ziyaretgâh ve ibadetgâh olan *Hazret-i Üryâ Nebî* (a.s.) Türbesi bulunur. Türbe civarında *Hazret-i Pârsâ Hatun* medfundur.

Evliya ve yanındakiler ziyaretlerden sonra incir bağları ve zeytinliklerin içinden geçerek köylere doğru giderler.

Kariyei Merci Dabık

Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri'nin Memlûk Sultanı Gavri'yi yendiği alanda kurulu Merc-i Dâbık Köyü'nde Hz. Davud (a.s.)'un evladından Hz. (...) (a.s.) medfundur ve burası büyük ziyaretgâhtır. Selim Şah savaş esnasında bu zâtın manevi ruhlarından yardım ister. Öyle ki bu nurlu kubbeden çekiç ve örs sesi duyulur. Bu sesler zafer muştucusu sayılır. Halen bu kubbeden nice kere davul ve kös sesleri duyulduğu halk arasında sabittir. Günümüzde,

² İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde (TDVİA, 2010: 268) Hz. Peygamber (a.s.)'in ilk vahiy kâtibi olarak zikredilen Şurahbil Bin Hasene Hazretleri (r.a.)'nin Kilis'te medfun olduğuna dair bilgilerin yanlışlığı yer alsa da; halkın günümüzde dahi anlattığı ve şahit olduğu olaylar burada ulu bir zâtın yattığı ve Evliyâ'nın verdiği bilgileri doğrular niteliktedir.

³ Hz. Şurahbil (r.a) hakkında daha ayrıntılı bilgi için (Gökçen, 2012:277-280).

Evliya Çelebi'nin eserinde zikretmediği, Hz. Talha (r.a.) ve Hz. Zübeyr (r.a.)'in makamlarının bulunduğu mekân için de benzer anlatılar halk arasında yaygındır.

Kal'ai Re'si Osman

Celâli Said Arap Re's-i Osman Kalesi'ne sığındığında Kuyucu Murad Paşa bazı yerini yıktırır. Hala burada fukara İzoli Kürtleri yaşar. Kalenin eteğinde fetihde şehit düşen *Şeyh Mansur Hazretleri* yatar.

Kariyei Sücud

Kaleye bir saat mesafede kible tarafında Müslümanların yaşadığı mamur Sücud Köyü'nde tevatür olunur ki; nurlu bir kubbe içinde gaziler sultanı ve sipahiler serdarı *Mikdâd ibn Esved* (r.a.)⁴ yatmaktadır.

Kariyei Leylûb ve Kariyei Tibil ve Kariyei Sücudu Sagir

İncir bağlı Leylup, Tibil ve Küçük Sücud Köyleri de Müslüman halkların meskûn bulunduğu yerleşimlerdir. Buradan ayrılan Evliya dört saat sonra “*Evsafı kal'ai kadimi Uzeyr*” (MİV, 1935:365) başlığı ile Azez'e giriş yapar ve Kilis bahsini tamamlar.⁵

⁴ Burası bir makamdır; zira İslâm'ın ilk süvarisi sayılan Mikdad Bin Esved Hz. Osman (r.a.) döneminde Medine'de vefat etmiş ve cenaze namazı bizzat halife tarafından kılınmıştır. (TDViA, 2005:49-50)

⁵ Çalışmamızda parantez içi kaynak belirtilmeden verilen bilgiler doğrudan Seyahatnâme'nin tamamından çıkarımla aktarılmıştır. (Kahraman, Dağlı (2010-2011))

KAYNAKÇA

- Akis, M. (2015). *İbrahim Hakkı Konyalı Armağınının Katkı: Kilis Sancağında Canbolat Oğulları Ailesinin Yönetimi. İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*. Konya: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:7, 391-404.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Basım Evi, 19-21.
- Efendioğlu, M. (2010). *Şürahbil Bin Hasene*. TDVİA, (39), 268.
- Ertürk, M. (2005). *Mikdad Bin Amr (Esved)*. TDVİA, (30), 49-50.
- Maarif Vekâleti. (1935). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası, 360-365.
- Gökçen, İ. (2012). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Şurahbil*. Folklor ve Edebiyat, 18 (69), 277-280.
- Kahraman, S. A.; Dağlı, Y. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*. (Altıncı Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1 (1), 1-6.
- Kahraman, S. A.; Dağlı, Y. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*. (Üçüncü Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (2).
- Kahraman, S. A.; Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*. (İkinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3 (1), 197.
- Kahraman, S. A. ve Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (4).
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (5).
- Kahraman, S. A. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon(Estergon)-Ciğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kaniye*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (6).
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (7).
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümüşcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (8).
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya-Manisa-İzmir-Antalya-Karaman-Adana-Halep-Şam-Kudüs-Mekke-Medine*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 9 (1), 386-390.
- Kahraman, S. A. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Mısır-Sudan-Habeşistan-Somali-Cibuti-Kenya-Tanzanya*. (Birinci Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, (10).
- Karadoğulları, E. (2001). *Kilisli Dr. Rifat Kardam'ın Evliya Çelebi Seyahatnamesiyle İlgili Bir Yazısı Üzerine*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (18), 153-162.
- Pala, İ. (1999). *Seyahatname maddesi. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 554.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (On Birinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.